ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДОТРИМАННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНАВ УМОВАХ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Колективна монографія

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Одеський державний університет внутрішніх справ

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДОТРИМАННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Колективна монографія

За загальною редакцією
А. В. Денисової

Видавництво
«Юридика»
2025

УДК 342.7:351.86"364"(477)
П68

Рецензенти:

Журавльов Дмитро Володимирович, заступник керівника Департаменту з питань громадянства, помилування, державних нагород — керівник управління з питань помилування Офісу Президента України, доктор юридичних наук, професор;

Катеринчук Іван Петрович, професор кафедри вогневої підготовки ОДУВС, доктор юридичних наук, професор;

Гаран Ольга Володимирівна, професор кафедри адміністративного права та господарського права Одеського Національного університету імені І.І. Мечникова, доктор юридичних наук, професор

Рекомендовано до друку Вченою радою
Одеського державного університету
(протокол № 12 від 30 вересня 2025 року)

П68 **Правове** регулювання дотримання прав і свобод людини та громадянина в умовах адміністративно-правового режиму воєнного стану : колективна монографія / Є. Львова, О. Жильцов, О. Пасько та ін. ; за заг. ред. А. В. Денисової. – Одеса : Видавництво «Юридика», 2025. – 840 с.

ISBN 978-617-8574-56-7

Колективна монографія присвячена комплексному аналізу правового регулювання дотримання прав і свобод людини в умовах воєнного стану в Україні. У виданні осмислено трансформацію механізмів їх забезпечення з урахуванням викликів збройної агресії. Досліджено реалізацію державної політики у гуманітарній, безпековій, правоохоронній, судовій і соціальній сферах, проблеми захисту прав дітей, цивільного населення, військовополонених, а також питання інформаційної безпеки та OSINT. Монографія адресована науковцям, юристам і практикам.

УДК 342.7:351.86"364"(477)

ISBN 978-617-8574-67-3

© Авторський колектив, 2025
© ОДУВС, 2025

Зміст

Розділ 1. Правове забезпечення державної політики в гуманітарній сфері (Львова Є.) 5

Розділ 2. Адміністративно-правове регулювання свободи пересування та вільного обрання місця проживання за умов воєнного стану в Україні (Жильцов О.) 30

Розділ 3. Психічне здоров'я як фактор національної безпеки в Україні (Пасько О., Прудка Л.) 71

Розділ 4. Роль Національної поліції України у створенні єдиного безпекового простору держави (Матвеєва Л.) 110

Розділ 5. Діяльність поліції щодо забезпечення прав і свобод людини на деокупованих територіях (Берендєєва А.) 136

Розділ 6. Вплив Інтернету на права дітей протягом збройного конфлікту — зарубіжний досвід (Пядишев В., Форос Г.) 177

Розділ 7. Сучасні тенденції судового захисту прав і свобод людини в умовах воєнного стану (Шерстюк Г.) 217

Розділ 8. Правова, соціально-психологічна та медична допомога потерпілим від дій країни-агресорки особам з тимчасового окупованих територій (Вайда Т.) 259

Розділ 9. Роль дозвільної системи в забезпеченні прав і свобод людини в умовах воєнного стану (Пишна А., Ульянов О.) 313

Розділ 10. Адміністративна відповідальність за порушення прав і свобод під час воєнного стану (Сірко В.) 355

Розділ 11. Кримінально-правові аспекти дотримання основних прав і свобод військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану (Колб О., Конопельський В.) 392

Розділ 12. Часові обмеження суб'єктивного права інтелектуальної власності: загальні та екзистенціальні умови (Маковій В.) . . . 452

Розділ 13. Сутність організації та документування організованої злочинної діяльності підрозділами стратегічних розслідувань (Щурат Т.) . . . 491

Розділ 14. Дотримання прав і свобод громадян під час здійснення оперативно-розшукової діяльності (Давиденко В.) . . . 532

Розділ 15. Забезпечення оперативно-розшукової діяльності та негласних слідчих (розшукових) дій при виявленні та розкритті організованої злочинної діяльності в умовах воєнного стану (Поляков Є.) . . . 576

Розділ 16. Аналіз та запобігання кримінальним правопорушенням в умовах загострення криміногенної обстановки (Бабенко А.) . . . 622

Розділ 17. Дотримання прав та свобод людини державним бюро розслідувань під час військового стану (Козленко О.) . . . 679

Розділ 18. Основні напрямки і завдання державної політики у сфері протимінної діяльності в умовах воєнного стану та під час відновлення України (Аносєнков А., Коломієць Ю., Мукоіда Р., Проскурня Є.) . . . 725

Розділ 19. OSINT та інформаційна безпека в умовах воєнного стану (Свиридюк Н., Афонін Д.) . . . 766

Розділ 20. Використання OSINT у встановленні фактів воєнних злочинів та особи воєнних злочинців (Сіфоров О., Калугін В.) . . . 811

Розділ 1
ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ В ГУМАНІТАРНІЙ СФЕРІ

Єлизавета ЛЬВОВА
Інститут права та безпеки
Одеський державний університет внутрішніх справ, Україна
ORCID: 0000-0002-3381-3185

У важкі часи воєнного стану в Україні гуманітарна безпека входить до пріоритетів забезпечення національної стійкості та є невід'ємною складовою воєнної та соціальної політики держави.

Гуманітарна складова національної стійкості держави проявляється в тому, що в умовах війни українці героїчно захищають незалежність Батьківщини коли воюють на фронті проти загарбників, працюють на стратегічно важливих підприємствах, навчаються у закладах вищої освіти, і коли представляють свою державу на міжнародних гуманітарних заходах, музичних та спортивних змаганнях.

Вочевидь, що в умовах збройної агресії проблематика розбудови системи гуманітарної безпеки є екзістенційним питанням для українського суспільства. Ця проблематика також є полісемантичною та носить множинний характер.

Відповідно до статті 107 Конституції України Указом Президента України № 121/2021 було введено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про стратегію воєнної безпеки», яка базується на всеохоплюючій обороні України. Саме у ході всеохоплюючої оборони «стійкість досягається здатністю системи управління державою, сил оборони, національної економіки, інфраструктури та суспільства швидко відновлюватися та адаптуватися до змін у безпековому середовищі й до тривалого

протистояння в наданні відсічі і стримування збройної агресії проти України, підтриманням спроможностей до здійснення стратегічного розгортання, територіальної оборони України, руху опору, ведення операцій (бойових, спеціальних, стабілізаційних дій), налагодженням надійних каналів комунікації з населенням та підтриманням його життєдіяльності.[1]

З посиленням міждержавних інтеграційних процесів також змінилась роль України в формуванні безпекового середовища на європейському просторі. Нівелювання протиріч у визначенні законодавчих оборонних настанов країн ЄС є необхідним для того, щоб побудувати злагоджену платформу гуманітарної безпеки та гармонізувати національне законодавство з урахуванням міжнародної юридичної техніки. Україна поважає та розділяє цінності ЄС (плюралістична демократія, верховенство права та повага прав людини), водночас, безпекова дилема реалізації захисту прав людини в деяких демократичних державах ЄС не сприяє атмосфері погодженості щодо оборони України від внутрішніх та зовнішніх провокацій.

Без сумнівів, країни ЄС розділяють міжнародні принципи гуманітарної допомоги та захисту. Отже, важливим в цьому контексті є усвідомлення та поширення ідеї важливості посилення гуманітарної безпекової спроможності.

Варто підкреслити, що ідеї розбудови системи гуманітарної безпеки України сьогодні є предметом дискусії вітчизняних та іноземних правників, які досліджують це питання в рамках міжнародного гуманітарного права, міжнародного публічного права, міжнародного права прав людини. Своєю чергою, концепт «гуманітарна політика» також охоплює предметну галузь наук національного конституційного, адміністративного, муніципального

[1] Про стратегію воєнної безпеки: Рішення Ради Національної безпеки і оборони України від 25.03.2021 № 121/2021. Введено в дію Указом Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0022525-21#Text

та екологічного права, соціології та політології. Теоретичним підґрунтям дослідження проблематики захисту гуманітарних прав людини в рамках вивчення міжнародно-правового механізму прав людини стали розробки вітчизняних науковців, зокрема, таких, як: М. Баймуратов, О. Батанов, Х. Бехруз, М. Буроменський, О. Буткевич, Ю. Волошин, І. Грицяк, Т. Короткий, Б. Кофман, О. Марцеляк, О. Музичук, Є. Сурілова, О. Тарасов, М. Хавронюк, В. Шаповал та інші.

Метою дослідження є висвітлення теоретичних та прагматичних підходів до питання правового регулювання державної політики в гуманітарній сфері, а також визначення ролі міжнародно-правового механізму захисту прав людини для розбудови системи гуманітарної безпеки в Україні. Аналітична база розділу цієї монографії базується на якісних та кількісних даних, що були отримані в результаті анонімних інтерв'ю та аналізі відповідей фокус-груп, що проводились українськими громадськими організаціями та аналізі відповідних мета-даних.

З метою розкриття аксіологічного значення терміну «гуманітарна політика» варто підкреслити, що наприклад, у визначенні «гуманітарної безпеки», що запропоноване дослідниками В. Туренком та Н. Перепелицею визначення гуманітарної політики містить наступні понятійні складові:

1) захист прав і свобод людини: це передбачає заходи щодо гарантування та захист основних прав і свобод людини;

2) соціальна справедливість: намагання забезпечити рівні можливості, боротьба з дискримінацією та вирішення соціальних проблем задля сприяння більшій справедливості в суспільстві;

3) гуманітарні цінності: зосереджено увагу на просуванні та поширенні гуманітарних цінностей, таких як толерантність, оцінка різноманітності та взаємність розуміння;

4) розвиток освіти та культури: політика спрямована на покращення освітнього та культурного розвитку для сприяння всебічному суспільному прогресу;

5) гуманітарна допомога та реагування на кризи: надання допомоги під час стихій, катастроф, конфліктів чи інших криз, а також розробка стратегій запобігання, є цілісним;

6) глобальне співробітництво: співробітництво між націями та міжнародними організаціями має важливе значення для вирішення глобальних проблем, таких як бідність і зміна клімату».[2]

Дослідники проф. М.О. Баймуратов та проф. Б.Я. Кофман визначають умови соціально-нормативного буття людини у відповідній територіальній спільноті, що сприяють формуванню управлінської гуманістично-самоврядної парадигми та виокремлюють її детермінаційні (фактори-чинники), зокрема: комунікативний, гуманістично-інституційний, конституційно-інваріантний, управлінсько-телеологічний, локально-територіальний, темпорально-територіальний, глобалізаційно-облігаторний, ментально-психологічний, ідентично-особистісний, ідентично-груповий, ідентично-колективний, міжнародно-комунікаційний.

В межах даного дослідження, вбачається цікавим визначення саме глобалізаційно-облігаторного фактора-чинника, адже, як зауважують науковці М.О. Баймуратов та Б.Я. Кофман, цей фактор передбачає функціонування територіальної громади в умовах правової глобалізації, коли права і свободи людини, а також інститут місцевого самоврядування набувають рівня об'єктів міжнародно-правової регламентації та регулювання в контексті розвитку міжнародного договірного права (Європейська хартія місцевого самоврядування 1985, Конвенція про участь іноземців у суспільному житті на місцевому рівні 1992 року, Переглянута Європейська хартія про участь молоді в місцевому та регіональному житті 2003 року, проект Всесвітньої хартії місцевого самоврядування ООН тощо), відповідно до якого держави беруть на себе міжнародно-правові зобов'язання універсально-облігаторного характеру

2 Turenko V., Perepelitsia N. Humanitarian policy and information security as main aspects counteractions spreading war Russia against Ukraine. Politology Bulletin, Issue 92 (2024)) DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.331-343

і значення в контексті їх перспективної міжнародної підзвітності та контролю.[3]

Зокрема, колектив авторів Білої Книги «Гуманітарна політика в України: виклики та перспективи» підкреслюють наступе:

«Формування спільної громадянської ідентичності є одним із завдань гуманітарної політики держави.[4] Українське суспільство сьогодні характеризується проявами амбівалентності, змінами колективних ціннісних установок»,... особливості сучасного етапу формування національної та громадянської ідентичності в Україні визначаються, з одного боку, потребою реалізації ідеї нації на основі цінності українства, з іншого — необхідністю реалізації соціально-економічних інтересів громадян безвідносно до їх станової, етнічної, релігійної, політичної визначеності, що несе в собі внутрішній потенціал конфліктності та деконсолідації суспільства.[5]

Як бачимо, розвиток та вдосконалення державної гуманітарної політики України знаходить своє відображення у домінантній публічно-правовій системній парадигмі «права людини» — «соціальна держава» — «гуманітарна безпека»-»національна єдність» в контексті співвідношення духовного та реального буття. Варто відзначити, що це є важливою складовою розвитку теорії міжнародного, конституційного, адміністративного та кримінального права та практики охорони і свобод прав людини.

Досліджуючи екзистенційне значення концепту «гуманітарна безпека» варто зазначити, що, по-перше, центральним

---

[3] Баймуратов М.О., Кофман Б.Я. Парадигма муніципалізму як стратегічний напрям формування та функціонування демократичної правової державності. *Муніципальна реформа в контексті євроінтеграції України: позиція влади, науковців, профспілки та громадськості* : збірник тез доповідей Сьомої щорічної всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 25 серпня 2023 року). С. 9-22. С. 14.

[4] Гуманітарна політика в України: виклики та перспективи (Біла книга): аналіт. доп. / [Снайко О.О. (кер.авт.кол.), Тищенко Ю.А., Каплан Ю.Б., Михайлова О.Ю., Валевський О.Л. та ін.]; за заг. ред. Ю.Б.Каплан, Ю.А.Тищенко. Київ: НІСД. 2020.126 с. С. 12.

[5] Там само. С. 16.

питанням для дослідження є елементна складова, що визначає ризики та загрози для суспільства[6]. Гуманітарна безпека вивчає спектр обставин, що впливають на добробут населення, а саме: екологічні, гуманітарні, інформаційні, гібридні ризики.

Вітчизняна дослідниця Н.С. Комих зазначає, що «гуманітарна безпека передбачає також забезпечення вільного розвитку інтелектуального, духовного, морально-етичного потенціалу людини, захисту її від різноманітних зазіхань і загроз, від всякого — фізичного, морального, соціального і політичного — насильства. Достатньо широке розуміння гуманітарної безпеки окреслює широке поле дослідницьких орієнтацій у розв'язанні світових проблем. Адже, закономірним є розуміння того, що розв'язання питань гуманітарної безпеки неможливо без міжнародної співпраці. Проблеми прав людини, гендерної рівності, міжнародного тероризму, довкілля, бідності, соціальної нерівності, епідемій потребують багатосторонніх дій на рівні взаємодії всіх держав світу».[7]

Авторка запропонувала критерії, що «дозволяють достатньо комплексно, глибоко та об'ємно представити стан гуманітарної безпеки в українському суспільстві, а саме:

– рівень дотримання прав і свобод особистості, громадянина в суспільстві, який показує характер правового простору в державі, систему контролю за дотриманням правових норм і практику захисту прав та свобод її громадян. Цей показник залежить від рівня розвитку громадянського суспільства та розвиненості його цивільних структур, що, своєю чергою, визначається наявністю традицій лібералізму і демократизму в соціумі як основи для становлення громадянського суспільства та правової держави;

---

[6] Концептуальні засади національної стійкості та державна політика врегулювання воєнно-політичних конфліктів : колективна монографія / за заг. ред. Г.П. Ситника ; ТОВ «Академпрес». Київ, 2024. 258 с.

[7] Комих Н.Г. Гуманітарна безпека в контексті формування громадянського суспільства критерії аналізу. *Проблеми формування громадянського суспільства в Україні: 30 років незалежності* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 19 травня 2021 року. С. 117–120.

– індекс морального стану суспільства, заснований на інтеграції таких показників, як кількість (на 100 жителів) вбивств; безпритульних дітей; індекс корупції; індекс Джині — нерівномірність розподілу доходів;

– якість життя як комплексна характеристика умов життєдіяльності населення, яка виражається в об'єктивних показниках, суб'єктивних оцінках задоволення матеріальних, соціальних і культурних потреб та пов'язана зі сприйняттям людьми свого соціального положення в залежності від культурних особливостей, системи цінностей і соціальних стандартів, що існує в суспільстві;

– рівень соціального розшарування і поляризації в суспільстві, вимір якого передбачає вивчення соціальної структури суспільства, рівня бідності та ступеня соціальної поляризації, наявності та чисельності середнього класу в суспільстві;

– рівень стабільності інституційної системи, що показує ступінь функціональної ефективності соціальних інститутів. Кризовий характер інституційної системи, дисфункціональні прояви діяльності, втрата деперсоналізації в суспільстві є джерелом загрози безпеці суспільства як соціальної системи;

– рівень стабільності та цілісності системи цінностей суспільства і його світоглядних основ. Система цінностей є фундаментом суспільства, на якому вибудовуються всі типи соціальних відносин: економічних, політичних, культурних, сімейних і т. д. Цінності надають суспільству необхідний ступінь порядку і передбачуваності, оскільки через них здійснюється регуляція людської діяльності, вони виступають гарантом національної безпеки суспільства, а їх зсув, невизначеність, стан аномії, своєю чергою, формує загрозу безпеці суспільства.

– демографічні показники — показники тривалості життя, смертності, народжуваності, шлюбності, розлучень, міграції, що характеризують відтворювальний потенціал суспільства і його життєздатність в цілому;

– рівень соціального здоров'я населення як сукупність показників фізичного і духовного самопочуття населення. При збереженні тривалої тенденції зниження соціального самопочуття населення відбувається зниження духовно-морального потенціалу суспільства і, як наслідок, під загрозою опиняється стабільний, безпечний розвиток соціуму і держави;

– рівень девіації та злочинності, що показує кількість злочинів та їх динаміку за певний проміжок часу. Крім того, чимале значення має аналіз статево-вікових особливостей злочинності (дитяча, підліткова, молодіжна, жіноча, чоловіча), а також її типова характеристика (тяжкість злочинів, динаміка рецидивів)».[8]

По-друге, екзістенційна розбудова системи гуманітарної безпеки в Україні обумовлена соцієтальними викликами процесів вимушеної міграції громадян України та базується на принципі солідарності в рівному підході до захисту соціальних прав українців, які мешкають в воюючій державі, і прав закордонних українців, які отримали захист за кордоном.

У практичній площині політика гуманітарної безпеки реалізується наступними акторами: держава, МНУО, ММУО, місцеве самоврядування та волонтери.[9]

У ході дослідження варто вивчити який вплив здійснює формування міжнародного муніципального права на гуманітарну політику та систему гуманітарної безпеки України в контексті концепції «держави добробуту». Вважаємо, що інтеграція механізму захисту прав людини в систему гуманітарної безпеки сприяє розвитку політики держави добробуту. Гуманітарна політика України також передбачає комплекс заходів, що направлені на надання

[8] Комих Н.Г. Гуманітарна безпека в контексті формування громадянського суспільства критерії аналізу. *Проблеми формування громадянського суспільства в Україні: 30 років незалежності* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 19 травня 2021 року. С. 123.

[9] Див. дет. Державна політика гуманітарної безпеки у контексті становлення громадянського суспільства в Україні : навч. посіб. / І.О. Парубчак, Н.Б. Радух, Г.М. Гринишин та ін. Херсон : Олді+, 2022. 190 с.

допомоги постраждалим особам в наслідок воєнних конфліктів, стихійних лих тощо. І концепт «гуманітарна політика» і концепція «держава добробуту» мають в основі забезпечення гідного рівня життя для всіх громадян та сприяння розвитку освіти, охорони здоров'я та соціального захисту.

У світі все більше посилюються процеси правової глобалізації, державно-правової інтеграції, проте в Україні війна поставила питання: чи містить галузь муніципального права в собі конституйовані спеціальні режими глобальних, регіональних та локальних систем прийняття суспільно важливих рішень в мілітарній державі?

Наростаюча взаємозалежність держав виявила, з одного боку, неспроможність урядів самостійно вирішувати гуманітарні проблеми, а, з іншого боку — постає необхідність розуміння соціальної цінності розвитку муніципального права в умовах глобалізації, зокрема вироблення нових міжнародно-правових стандартів муніципального управління та сприйняття норм та принципів міжнародного муніципального права. Гуманітарна політика передбачає комплекс заходів, що направлені на надання допомоги постраждалим особам в наслідок воєнних конфліктів, стихійних лих тощо.

В умовах війни концепція «держави добробуту» передбачає захист населення від економічних коливань та встановлення гарантій гідного життя. Тип публічного управління за концепцією «welfare state» передбачає манеру управління, що сприяє діяльності соціальних інституцій заради забезпечення гуманітарної та економічної безпеки.

Дослідниці О. Гаєвая, Л. Перевалова, А. Гаряєва визначають державу добробуту (соціальну державу) як «комплекс економічних, фінансових, соціальних інститутів держави, що здійснює регулювання економічної та соціальної сфер з метою забезпечення повної зайнятості, високого рівня доходів и стабільних цін, а також реалізує програми соціальної допомоги вразливим верствам населення.» Держава добробуту також ними розуміється як «система політики, в якій відповідальність держави поширюється до відповідальності суспільства за добробут громадян, а її мета — надання всім членам

суспільства юридичних, політичних, соціальних прав шляхом справедливого розподілу доходів».[10]

Як відомо, міжнародне муніципальне право[11] (далі по тексту — ММП) базується на основних принципах міжнародного права, має аналогічну правову природу та особливості формування, проте найбільш повно функціонування ММП залежить від дотримання принципів рівноправності та самовизначення народів, невтручання у внутрішні справи держави, принципів непорушності державних кордонів та територіальної цілісності держав, субсидіарності та транспарентності у діяльності територіального співтовариства.

В основі розвитку міжнародного муніципалізму лежить обов'язок локальних органів влади сприяти всебічному захисту прав і свобод людини і громадянина в умовах дигіталізації та глобалізації. Серед джерел ММП варто вказати міжнародні звичаї, міжнародно-правові угоди, міжнародно-правові стандарти, рішення міжнародних та регіональних судів тощо.

Міжнародному муніципальному праву притаманні незвичні юридичні конструкції, оскільки воно формується на основі міжнародних взаємин муніципалітетів з відповідних питань в умовах різних міжнародних ситуацій.

З метою збереження людського капіталу, реабілітація постраждалих осіб вбачається складовою гуманізації суспільства, та вміщує заходи, що застосовуються державою задля інтеграції людей з інвалідністю (вадами) в існуючий соціум. Наприклад, право ЄС закріплює публічне здоров'я як публічне благо у наступних нормативних актах: Маастрихстькій та Амстердамській угодах, Регламенті (ЕС) No 851/2004 Європейського Парламенту та Ради від 21 квітня 2004 року про створення Європейського центру попередження

[10] Гаєвая О., Перевалова Л., Гаряєва А. Витоки держави загального добробуту. *Підприємництво, гопосдарство і право*. 2019. № 9 (283). С. 147–152.

[11] Див. дет. Баймуратов М.О., Кофман Б.Я. Міжнародне муніципальне право як галузь міжнародного публічного права: до питання про формування галузі. DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-

та контролю захворювань (ECDC). Обов'язкові гуманітарні права, що закріплені в цих нормативно-правових актах також мають бути враховані Україною при прийнятті нових законотворчих актів, зокрема: право на інформацію про заходи, направлені на безпеку здоров'я; право громадян на освіту в сфері охорони здоров'я; право на перевірку інформації на достовірність та неприпустимість цензури в медичній сфері, наприклад нерозкриття або перекручування інформації про методи та засоби лікування короно- та норовірусної інфекцій тощо.

Вільний доступ кожного на участь в соціумі є основним принципом Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю (UN CPRD), що в Україні набула чинності 6 березня 2010 року. Метою Конвенції є заохочення, захист й забезпечення повного й рівного здійснення всіма особами з інвалідністю[12] всіх прав людини й основоположних свобод, а також заохочення поважання до притаманної їм гідності.

Ратифікувавши цю Конвенцію Україна зобов'язалась вдосконалювати національне законодавство за принципами Конвенції.

Принципами цієї Конвенції є:

a) повага до притаманної людині гідності, її особистої самостійності, зокрема свободи робити власний вибір, і незалежності;

b) недискримінація;

c) повне й ефективне залучення та включення до суспільства;

d) повага до особливостей осіб з інвалідністю і прийняття їх як компонента людської різноманітності й частини людства;

e) рівність можливостей;

f) доступність;

g) рівність чоловіків і жінок;

h) повага до здібностей дітей з інвалідністю, що розвиваються, і повага до права дітей з інвалідністю зберігати свою індивідуальність.

[12] До осіб з інвалідністю належать особи зі стійкими фізичними, психічними, інтелектуальними або сенсорними порушеннями, які при взаємодії з різними бар'єрами можуть заважати їхній повній та ефективній участі в житті суспільства нарівні з іншими (ч. 2 ст. 1 Конвенції)

З метою захисту економічних, соціальних та культурних прав Україна зобов'язується «вживати, максимально залучаючи наявні в неї ресурси, а у випадку необхідності — удаючися до міжнародного співробітництва, заходів для поступового досягнення повної реалізації цих прав без шкоди для тих сформульованих у цій Конвенції зобов'язань, які є безпосередньо застосовними відповідно до міжнародного права. Під час розробки й застосування законодавства й стратегій, спрямованих на виконання цієї Конвенції, і в рамках інших процесів ухвалення рішень з питань, що стосуються осіб з інвалідністю, держави-учасниці тісно консультуються з особами з інвалідністю, зокрема дітьми з інвалідністю, й активно залучають їх через організації, що їх представляють».[13]

До першої групи гуманітарних відносин, що є предметом ММП, входять відносини, що пов'язані глобальною дигіталізацією, розвитком штучного інтелекту та муніципальною інформаційною безпекою.

Друга група гуманітарних відносин, що є предметом міжнародного муніципального права, вміщує відносини з охорони здоров'я та пов'язані із нею питання нерівності. Наприклад, за умов гуманітарних криз заходи епідеміологічного контролю та вакцинації варто розглядати, як публічні блага глобального, міжнародного, регіонального, національного та локального рівнів. Правове регулювання зазначеного питання має врахувати наступні особливості протиепідемічних заходів як глобального публічного блага:

ніхто не може бути позбавлений та обмежений в наданні медичних послуг та необхідних благ (наприклад, не може бути маніпулювання щодо розподілу вакцини, як блага для споживачів, регулювання зайнятості населення не має залежати від стану вакцінації);

ніхто не може бути примушений до отримання цих благ (має бути дотриманий принцип безпеки медичних препаратів, неприпустимість примусової вакцинації),

[13] https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text

ніхто не має права отримувати персоніфіковану додаткову винагороду від заходів, направлених на подолання епідемії та пандемії або управління нею.

Третю групу гуманітарних відносин складають екологічні правовідносини, зокрема, що виникають з питань зміни клімату та проблематики використання водних ресурсів.

Четверта група гуманітарних відносин складається з культурно-просвітницьких та міжетнічних відносин (права власності на об'єкти культурної спадщини та витвори мистецтва).

П'ята група гуманітарних відносин — це відносини, що випливають з договірних зобов'язань суб'єктів міжнародного муніципального права (відносини міст-побратимів, відносини міжнародного міжмуніципального співробітництва в рамках надання міжнародної гуманітарної допомоги тощо).

Шосту групу гуманітарних відносин складають відносини, що виникають під час використання компенсаторного механізму для осіб зі спеціальним статусом (учасників бойових дій, ветеранів, інвалідів, овдовілих, сиріт та ін.), а також надання гідної компенсації постраждалим особам від бойових дій або наслідків ракетної атаки.

Гуманітарні організації ООН інтегрували міжнародно-правовий механізм захисту прав людини в процедури надання гуманітарної допомоги із врахуванням індивідуальних прав та потреб осіб, що знаходяться за обставин гуманітарної кризи. Система гуманітарної безпеки має на меті створення безпечних умов людського розвитку у суспільстві та передбачає систему зайнятості осіб, які потребують гуманітарної допомоги, згідно їх інтересів та стану здоров'я.

Міжнародно-правовий механізм захисту гуманітарних прав має багато переваг для формування гуманітарної політики та розвитку гуманітарної безпеки України, адже глобальне розповсюдження гуманітарних норм та процесів сприяє зростанню конвенційної міждержавної та компаративістської юриспруденції на рівні

національної практики, а саме універсального правосуддя щодо покарання за скоєні злочини проти людяності (Міжнародний трибунал, спеціальні процедури ООН)[14].

Треба наголосити на тому, що основним суб'єктом міжнародного муніципального права є територіальне співтовариство. Методологічно вірно зауважив провідний вчений М.О. Баймуратов, що саме навколо територіального співтовариства (громади, спільноти) відбуваються екзистенційні та динамічні самоврядні та державотворчі процеси.[15]

В цьому контексті на своєчасність теорії глобального конституціоналізму[16] вказує специфіка норм сучасного міжнародного права, що інколи носять лише декларативний характер та не завжди мають можливість встановлювати загальнообов'язкові правила поведінки держав. Ба більше, нова торговельна політика Президента США Д. Трампа та відповідне розширення у 2025 році кола учасників торговельних відносин США з третіми державами визначило необхідність нормативного закріплення нових умов співробітництва, за яких будуть досягнуто цілі народо- та природо-збереження з урахуванням позицій всіх заінтересованих сторін. Зокрема, 20 січня 2021 року США повернулись до Паризької кліматичної

---

[14] Див. дет. Воєнні злочини за законодавством України : навчальний посібник / В.Я. Конопельський. І.М. Чекмарьова, Г.С. Резніченко. Одеса : ОДУВС, 2023. 60 с.

[15] Баймуратов М., Могілевський В. Формування правового простору місцевого самоврядування в Україні: теоретичні підходи до розуміння та визначенні.

[16] Глобальний конституціоналізм як доктрина зародилась під впливом швидкого розвитку глобалізаційних процесів у США та Західній Європі у другій половині 90-х років XX століття. На початку XXI століття глобальний конституціоналізм почав викладатись як самостійний предмет у Йельському університеті і університетах Німеччини та Японії. Викладання цієї дисципліни стало частиною підготовки не тільки юристів, але й політологів, соціологів та управлінських кадрів, які зможуть сприяти формуванню глобального управління міжнародними відносинами з метою природо- та народозбереження та закріпленню порядку дотримання природних прав людини, а також вживати заходів задля попередження міжнародних конфліктів. Враховуючи інтеграційний характер глобального конституціоналізму, він є непримиримим противником маргінального ставлення до захисту прав людини. За ідеологією глобального конституціоналізму захист прав людини є головним загальновизнаним принципом та обов'язком держав, про що вказується в Конституціях держав світу.

угоди та до ВООЗ, а 20 січня 2025 року Д. Трамп підписав указ про вихід з цього міжнародного договору.[17]

В умовах адміністративного режиму воєнного стану варто звернути увагу на проблемні питання конституційної науки та практики, а саме проблеми конституційної модернізації та затвердження гуманітарної політики України на окупованих Російською Федерацією територіях, насамперед Автономної Республіки Крим та Сходу України.

З цього приводу варто зазначити, що це питання регулюється законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на *тимчасово окупованій території* України»[18], згідно якого Автономна Республіка Крим та місто Севастополь, а також частини території Луганської та Донецької областей є тимчасово окупованими територіями внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, яка розпочалася 20 лютого 2014 року і триває вже десять років. Вбачається, що після завершення воєнного стану ризики подальшої конституційної модернізації з цього питання будуть пов'язані із вживаною термінологією, адже на глобальному рівні різні держави й досі використовують у своїй політичній риториці та в офіційних документах інші терміни ніж *тимчасова окупація* — наприклад (США — «спроба анексії», інституції ЄС — «незаконна анексія», деякі держави використовують термін громадянська війна або просто криза).

Отже, стійкість гуманітарної політики України визначена в площині інтеграції до двох стратегічно важливих утворень: Європейського Союзу та НАТО та відповідної законодавчої діяльності парламенту України.

---

[17] Див. дет. https://www.dw.com/uk/ssha-povernulysia-do-paryzkoi-klimatychnoi-uhody/a-56629321 та https://www.dw.com/uk/persi-ukazi-trampa-vihid-z-parizkoi-ugodi-i-pripinenna-cenzuri/a-71355946

[18] Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України від 15 квітня 2014 року № 1207-VII (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 26, ст. 892).

Дослідниця О. Григоревська зазначає, що «існує багато факторів гуманітарної безпеки, висвітлюючи цінність «повсякденного благополуччя», яке прямо корелює з рівнем психічного здоров'я європейців. У період воєнного стану ключовою цінністю суспільства стає «безпека», безпека життя, безпека людини, гуманітарна безпека, зокрема, інформаційна безпека. На нашу думку, до цінностей гуманітарної безпеки, серед інших, відносяться інформаційна складова, яка стосується проблеми забезпечення рівного доступу до інформації, знань і культурної спадщини всім громадянам, незалежно від їх місцезнаходження та майнового стану; проблеми підвищення рівня актуальної обізнаності громадян щодо життєво важливих ресурсів і небезпек; проблеми розвитку здатності громадян критично аналізувати інформацію та оволодіти медіаграмотністю. Ключовими в контексті гуманітарної безпеки є такі цінності, як безпечні умови життя, інтелектуальна свобода, справедливість, толерантність, активна життєва позиція, правдивість і критичне мислення, взаємоповага, почуття соціального, фізичного та психічного благополуччя. Цінність «благополуччя» як відчуття безпеки, захищеності та стабільності повсякденного життя, в контексті інших цінностей гуманітарної безпеки, виявилася пріоритетною, що підтверджено результатами масштабного європейського дослідження «Психологічне благополуччя в Європі після вибуху війни в Україні», видане у 2024 році у видавництві «Nature Communications».[19]

Також гуманітарна безпека ЄС передбачає захист персональної інформації баз даних, що лежить в основі захисту права на особисте життя та захисту інформації про особу (Регламент ЄС 2016 року), враховуючи План переходу ЄС року на інтернет 5G до 2025, спільний цифровий ринок, захист авторських прав та гідна плата творчої діяльності.

[19] Григоревська О. Цінності гуманітарної безпеки у вимірах інституціональної та громадської підтримки. *СХІД*. Том 6 (1) 2024. Гуманітарні чинники в архітектоніці національної системи безпеки. С. 59.

В контексті геополітичних протиріч ЄС також реагує на зовнішні виклики розбудові міжнародно-правового механізму захисту прав людини, поважаючи такі принципи ідеології велфералізму (від «велфер», англ. well-fare — «добробут»), як справедливість, рівність, соціальна солідарність.

Система політики Австрії, Данії, Люксембургу, Нідерландів та Великої Британії класифікуються, як ліберальна державна система «благополуччя». Наприклад, вважаємо, що квазі-держави (державоподібні суб'єкти)[20] Ватикан, Сан-Марино, Монако, Андорра, Мальтійський орган виявились найбільш стійкими до глобальних криз. Ці держави є найкращими європейськими демократіями та їх форма правління з суверенною юрисдикцією надала змогу захистити своє населення та економіку від коливань. Колишній голова Європейської Комісії Жан Клод Юнкер відомий, як батько Люксембурзького економічного чуда, та який створив Люксембург, як найбільший фінансовий центр в ЄС та другу країну із кредитним рейтингом ААА після Німеччини[21], є особою, яка здійснює значну гуманітарну підтримку Україні.

Вперше програма дій ЄС, що носила гуманітарний характер, з'явилась у 2017 році і була направлена листом до тодішніх Голови Європарламента Мартіна Шульца та Голови Ради ЄС Роберта Фіцо (який пізніше у 2025 році став Словацьким Прем'єр-міністром) згідно рамкової угоди між наднаціональними інститутами ЄС. В програмі фокус був направлений на діалог із громадянами з гуманітарних питань.

Питаннями підписання міжнародних гуманітарних угод успішно займається Комітет Верховної Ради України з питань зовнішньої політики та міжпарламентського співробітництва. В цьому контексті проблематика правотворчої діяльності Парламенту України

---

[20] Баймуратов М.О. Підручник / М.О. Баймуратов. — Київ–Одеса : Фенікс, 2018. — 762 с. С. 176–183.

[21] The State of the Union 2016: Towards a better Europe — A Europe that Protects, Empowers and Defends. European Commission. Press Release. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_16_3042

вважається субстантивною мультидисциплінарною проблемою сучасного права України. В умовах правового режиму воєнного стану в Україні правотворчу та законодавчу діяльність Верховної Ради України можна розглядати крізь чотири площини правового регулювання: в матеріальному аспекті — згідно з положеннями Закону України «Про правотворчу діяльність», в процедурному аспекті згідно з положеннями Закону України «Про регламент Верховної Ради України», рецептивному аспекті — згідно з положеннями Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, безпековому аспекті — згідно з положеннями Закону України «Про правовий режим воєнного стану».

У квітні 2025 року Верховною Радою було схвалено наступні євроінтеграційні законопроєкти в гуманітарній сфері , а саме: «Про внесення змін до деяких законів України щодо імплементації норм законодавства Європейського Союзу з питань електронних комунікацій» та «Про захист медіа-сервісів, які надаються із застосуванням умовного доступу».[22]

Правотворча діяльність ВРУ визначена структурними принципами, що містяться в Законі Україні «Про правотворчу діяльність»[23].

Законодавець визначив правотворчу діяльність, як діяльність, що здійснюється суб'єктами (учасниками правотворчої діяльності: суб'єктами правотворчої діяльності; суб'єктами правотворчої ініціативи; суб'єктами забезпечення правотворчої діяльності; заінтересованими особами), з метою:

1) планування розроблення та прийняття (видання) нормативно-правових актів;

---

[22] https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/plenarna-zakonodavcha-diyalnist-verkhovnoyi-rady-ukrayiny-kviten-2025-roku

[23] Про правотворчу діяльність: Закон України від 24 серпня 2023 року № 3354-IX (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2023, № 93, ст. 364). Основні положення Закону України «Про правотворчу діяльність» вводяться в дію через один рік після припинення або скасування воєнного стану в Україні.

2) розроблення проектів нормативно-правових актів;
3) прийняття (видання) нормативно-правових актів;
4) ведення обліку нормативно-правових актів;
5) здійснення правового моніторингу.

Отже, згідно із п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону правотворча діяльність здійснюється відповідно до принципів:

1) верховенства права, що включає, але не виключно, принципи законності, юридичної визначеності, запобігання зловживанню повноваженнями, рівності перед законом та недискримінації, доступу до правосуддя;

2) пріоритетності утвердження та забезпечення прав і свобод людини, дотримання міжнародних стандартів у сфері прав людини;
3) демократичності;
4) пропорційності;
5) необхідності та обґрунтованості;
6) системності;
7) наукового забезпечення;
8) ресурсної забезпеченості.

Якщо розглядати проблематику правотворчої діяльності крізь призму Закону України «Про регламент Верховної Ради України», то можна назвати наступні демократичні принципи: відкритість, гласність, прозорість.

Водночас, правотворча діяльність в Європейському Союзі базується на принципах права ЄС: верховенства закону, ефективності, прямої дії права ЄС. Принцип верховенства закону виключає положення національного законодавства, що суперечить праву ЄС. Принцип ефективності передбачає, що директива ЄС замінює положення національного законодавства лише у випадку її ефективності. Принцип прямої дії законодавства ЄС визнає, що більшість актів ЄС приймаються в першому читанні.

Як було визначено в ході цього дослідження, метою правотворчої діяльності є створення сталої системи нормативно-правових актів, а серед етапів правотворчої діяльності на особливу увагу

заслуговують наступні: планування, підготовка нормативно-правових актів, прийняття (видання) нормативно-правових актів тощо.

На жаль, проблемним вважається дотримання таких принципів, як повнота, доступність, зручність користування під час реалізації державної політики в гуманітарній сфері. Дотримання принципу правової визначеності є також проблематичним, що значно стримує реалізацію гуманітарної політики.

Імплементація зазначених питань в роботу органів місцевого самоврядування є питанням близького майбутнього за умови завершення адміністративно-територіальної реформи та внесення змін до Конституції України щодо децентралізації.

Ідеї глобального конституціоналізму можуть бути враховані під час розгляду фінансових питань реалізації багатосторонніх міжнародних проектів (модернізації існуючих пунктів пропуску через державний кордон, розвитку туризму в умовах війни, збереження культурної спадщини та інших проектів транскордонного співробітництва, питання екологічної безпеки та захисту населення за умов надзвичайних обставин).

Важливим нормативно-правовим актом глобального характеру стає «Пакт заради Майбутнього», що є результатом Саміту Майбутнього ООН 2024 року, і серед багатьох дій котрого виділяються: реформування міжнародних інституцій для ефективнішої протидії глобальним загрозам, сприяння сталому розвитку, фінансуванню науці, розвитку технологій, інновацій та цифрова співпраця, підтримка молоді та майбутніх поколінь[24]. Легітимація міжнародного муніципального права є однією з провідних функцій глобального конституціоналізму, оскільки на глобальному рівні узгодження різноманітних воль індивідів, соціальних груп, інституцій гарантується лише правомірною поведінкою держав, які поважають норми та принципи національного та міжнародного права та вплив

[24] William Durch, Joris Larik and Richard Ponzio. Just Secrurity and Global Governance: From UN75 to the Pact for the Future, and on to UN100. The Fletcher Forum of World Affairs, Vol. 49:2 Summer 2025. P. 305

на процес здійснення глобальної влади можливий лише шляхом легітимних скоординованих дій держав-учасниць міжнародних угод. Врахування ідей глобального конституціоналізму та методів міжнародного муніципального права впливає на компетенцію органів місцевого самоврядування щодо створення матеріально-фінансової основи їх діяльності.

Міжнародні функції органів місцевого самоврядування щодо створення матеріально-фінансової основи діяльності та отримання міжнародної гуманітарної допомоги стали внутрішнім локальним питанням громад, оскільки волонтери громад за власним розсудом мають підписувати угоди міжнародного партнерства із іноземними державами та донорськими організаціями.

Отже, варто погодитись із видатним конституціоналістом професором М. Савчиним щодо необхідності вирішення нагальних проблем публічного управління на рівні місцевого самоврядування, а саме:

«….а) визнати принцип субсидіарності як засаду поділу влади по вертикалі та засаду інститутів громадянського суспільства, які передбачають їх вільну ініціативу, самоорганізацію та саморегулювання, …

г) ввести інститут муніципальних омбудсменів,

д) ввести інститут конституційної скарги про захист прав місцевого самоврядування.[25]

Транспонування зазначених положень в правотворчу діяльність органів місцевого самоврядування сприяє розбудови нового соціуму, оновлення інфраструктури населених пунктів, розбудови нових територіальних колективів на деокупованих та підконтрольних Україні територіях.

В цьому контексті також актуалізується значення органів місцевого самоврядування, що здійснюють гуманітарні функції,

[25] Савчин М. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму. С. 114–115.

враховуючи процеси децентралізації влади в умовах воєнного стану. Враховуючи, що, на думку автора, гуманітарна політика є стратегічним пріоритетом національної державної політики, а «… Її складові — мова, освіта, наука, релігія, культура — мають виняткове значення у формуванні ціннісних засад суспільного розвитку, утвердження національної ідентичності української нації», ми зазначимо, що концепт «гуманітарна безпека» пояснює як суспільство та держава можуть бути захищені від потенційних гуманітарних ризиків та загроз.

Висновки

Дослідження теоретико-правового виміру гуманітарної політики та категорійно-понятійного апарату впливу міжнародно-правового механізму захисту прав людини на систему гуманітарної безпеки України дав змогу дійти наступних висновків :

1. Гуманітарна безпека є домінантною в контексті розбудови національного та європейського соціально-правового простору та має враховувати виклики модернізації суспільних відносин в умовах розвитку штучного інтелекту.

2. Міжнародний механізм захисту прав людини розширює правові рамки нормативних засад державної політики в гуманітарній сфері, що були сформовані за часів Вестфальського миру, та розбудовує нову платформу для політики гуманітарної безпеки.

3. Війна в Україні посилила увагу міжнародної спільноти до проблеми інтернаціоналізації гуманітарної безпекової системи та міжнародного гуманітарного права, що регулює суспільні правовідносини в обставинах збройних конфліктів

4. Перед демократичними лідерами світу стоїть завдання формування нової системи керування гуманітарними ризиками та загрозами. Однією із пріоритетних тем публічного обговорення в умовах війни є безпека в закладах охорони здоров'я та безпека навчального процесу в закладах освіти.

5. В основі розбудови незалежної соціальної держави Україна лежить традиція балансу між інтересами суспільства та індивідуума, і, незважаючи на положення воєнного стану, ця традиція сприяє поверненню працездатного населення назад в Україну. Також курс України на вступ до ЄС та НАТО враховує права національних меншин.

6. Оскільки українська мова є державною мовою інструкцій під час надзвичайних ситуацій, в цьому контексті зважена гуманітарна політика зможе мінімізувати негативний вплив від порушення гуманітарних прав національних меншин.

7. Міжнародно-правовий механізм захисту прав людини є межником врахування національних гуманітарних інтересів та розробки нового законодавства, що закріплює сучасне уявлення про гуманітарну безпеку в територіальних громадах.

Отримані висновки можуть бути покладені в основу дослідження перспектив розвитку політики гуманітарної безпеки України в умовах воєнного стану та відродженню духа національної єдності.

Анотація

В розділі розглядаються теоретичні та прагматичні підходи до питання правового регулювання державної політики в гуманітарній сфері, а також визначення ролі міжнародно-правового механізму захисту прав людини для розбудови системи гуманітарної безпеки в Україні.

Відображена спроба визначити настанови розвитку політики у гуманітарні сфері в межах напрацювань науки міжнародного муніципального права. Визначено, що розвиток та вдосконалення державної політики гуманітарної політики України знаходить своє відображення у домінантній публічно-правовій системній парадигмі «права людини» — «соціальна держава» — «гуманітарна безпека»-»національна єдність» в контексті співвідношення духовного та реального буття. Гуманітарна безпека є домінантною в контексті розбудови національного та європейського соціально-правового простору та має враховувати виклики модернізації суспільних відносин в умовах розвитку штучного інтелекту. Міжнародний механізм захисту прав людини розширює правові рамки

нормативних засад державної політики в гуманітарній сфері, що були сформовані за часів Вестфальського миру, та розбудовує нову платформу для політики гуманітарної безпеки. В контексті правового регулювання державної політики в гуманітарній сфері є необхідність законодавчого закріплення визначення «гуманітарна політика», також проблемним вважається дотримання таких принципів, як повнота, доступність, зручність, правова визначеність під час реалізації державної політики в гуманітарній сфері.

Імплементація зазначених питань в роботу органів місцевого самоврядування є питанням близького майбутнього за умови завершення адміністративно-територіальної реформи та внесення змін до Конституції України щодо децентралізації. Ідеї глобального конституціоналізму можуть бути враховані під час розгляду фінансових питань реалізації багатосторонніх міжнародних проектів, наприклад щодо модернізації існуючих пунктів пропуску через державний кордон, розвитку туризму в умовах війни, збереження культурної спадщини та інших проектів транскордонного співробітництва, питання екологічної безпеки та захисту населення за умов надзвичайних обставин.

Дослідження теоретико-правового виміру гуманітарної політики та категорійно-понятійного апарату впливу міжнародно-правового механізму захисту прав людини на систему гуманітарної безпеки України дав змогу дійти наступних висновків :

- Гуманітарна безпека є домінантною в контексті розбудови національного та європейського соціально-правового простору та має враховувати виклики модернізації суспільних відносин в умовах розвитку штучного інтелекту.
- Міжнародний механізм захисту прав людини розширює правові рамки нормативних засад державної політики в гуманітарній сфері, що були сформовані за часів Вестфальського миру, та розбудовує нову платформу для політики гуманітарної безпеки.
- Війна в Україні посилила увагу міжнародної спільноти до проблеми інтернаціоналізації гуманітарної безпекової системи та міжнародного гуманітарного права, що регулює суспільні правовідносини в обставинах збройних конфліктів
- Перед демократичними лідерами світу стоїть завдання формування нової системи керування гуманітарними ризиками та загрозами. Однією із пріоритетних тем публічного обговорення в умовах війни є безпека в закладах охорони здоров'я та безпека навчального процесу в закладах освіти.

- В основі розбудови незалежної соціальної держави Україна лежить традиція балансу між інтересами суспільства та індивідуума, і, незважаючи на положення воєнного стану, ця традиція сприяє поверненню працездатного населення назад в Україну. Також курс України на вступ до ЄС та НАТО враховує права національних меншин.
- Оскільки українська мова є державною мовою інструкцій під час надзвичайних ситуацій, в цьому контексті зважена гуманітарна політика зможе мінімізувати негативний вплив від порушення гуманітарних прав національних меншин.
- Міжнародно-правовий механізм захисту прав людини є межником врахування національних гуманітарних інтересів та розробки нового законодавства, що закріплює сучасне уявлення про гуманітарну безпеку в територіальних громадах.

Розділ 2
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СВОБОДИ ПЕРЕСУВАННЯ ТА ВІЛЬНОГО ОБРАННЯ МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ ЗА УМОВ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Олександр ЖИЛЬЦОВ
Одеський державний університет внутрішніх справ, Україна
orcid.org/0009-0003-6402-5397

Права і свободи людини і громадянина завжди були та залишаються базовими цінностями сучасних світових державах демократичного спрямування, оскільки саме вони є основою гарантування захисту гідності, особистої недоторканості та гармонійного розвитку будь-якої особи незалежно від певного соціального статусу.

Неспровокована та повномасштабна збройна агресія Росії 24 лютого 2022 року проти України призвела до колосальних змін у суспільно-політичному житті нашого суспільства, зокрема окупації окремих територій Херсонської, Запорізької, Донецькій та Луганській областей, руйнувань промислової та цивільної інфраструктури майже у всіх регіонах нашої держави, і як наслідок появи значної кількості внутрішньо переміщених осіб та тих, хто тимчасово виїхав за кордон.

У зв'язку з цим виникло ряд проблем у сфері захисту та дотримання прав та свобод людини і громадянина в умовах функціонування правового режиму воєнного стану, зокрема і свободи пересування та вільного вибору місця проживання в Україні. В умовах воєнного стану, який діє на всій території нашої країни, держава стикнулася з необхідністю запровадження обмежень окремих прав і свобод людини як тимчасового явища і, в першу чергу, обмеження міграційних процесів задля створення можливості захисту основних прав і свобод людини, її життя та здоров'я, а також для забезпечення територіальної цілісності та суверенітету.

Актуальність дослідження питань обмеження свободи пересування та вільного вибору місця проживання на території України обумовлено тим, що вони носять комплексний характер, оскільки поєднують у собі як загальнолюдський так і юридичний аспекти. З одного боку, проголошені міжнародно-правовими актами, Конституцією та чинним законодавством України принципи непорушності свободи людини у всіх її проявах, вимагають від органів публічної адміністрації створити всі необхідні умови для захисту та дотримання їх у своїй діяльності, а з іншого боку, для створення безпечного середовища, нормального функціонування владних інституцій, забезпечення виконання громадянами України своїх обов'язків, виникає необхідність тимчасово (на період дії воєнного стану) обмежити свободу окремих категорій громадян України на пересування та вільного вибору місця проживання як в інтересах держави та суспільства, так і в інтересах самої особи.

1. Адміністративно-правове регулювання та його механізм

Для з'ясування сутності, напрямів та мети адміністративно-правового регулювання обмежень свободи пересування та вільного вибору місця проживання в Україні за умов воєнного стану, в першу чергу, необхідно звернутися до розуміння самого поняття «адміністративно-правове регулювання» та дослідити його механізм.

В системі соціального регулювання значне місце належить правовому регулюванню, як складовому елементу єдиного правового механізму, за допомогою якого відбувається впорядкування суспільних відносин у всіх сферах життєдіяльності суспільства. При цьому, будучи видом соціального регулювання, яке спрямоване на упорядкуванням суспільних відносин, воно має свої особливості, основними з яких є те, що воно виступає різновидом державного регулювання, спираючись на примусову силу держави та здійснює регулюючий вплив на суспільні відносини за допомогою правових норм, які є основою механізму правового регулювання.

Одним із видів такого регулювання виступає адміністративно-правове регулювання, яке у широкому розумінні можна визначити як цілеспрямований вплив компетентних органів на суспільні відносини за допомогою системи норм адміністративного права з метою охорони існуючого стану правопорядку, створення належних умов для реалізації прав і свобод людини та громадянина, їх охорони та захисту. Слід погодитися з думкою окремих вчених, які вважають, що адміністративно-правове регулювання становить собою доволі складне явище, яке в нинішніх умовах перетворень трансформаційного характеру в суспільстві наповнюється новим змістом, а тому, як наукова категорія, є предметом активного дослідження вченими-правниками і потребує постійного осмислення[1] та те, що «адміністративно-правове регулювання є похідним щодо загального правового регулювання, тобто є його галузевим різновидом»[2].

Отже, розглянемо основні наукові підходи щодо визначення поняття «адміністративно-правове регулювання» та його сутності.

Так, В. Галунько та О. Онищук у своїй праці, досліджуючи проблеми статусу публічної адміністрації, зазначають, що адміністративно-правове регулювання — це цілеспрямований вплив норм адміністративного права на суспільні відносини з метою забезпечення за допомогою адміністративно-правових засобів прав, свобод і публічних законних інтересів фізичних та юридичних осіб, нормального функціонування громадянського суспільства й держав[3]. Схожий підхід до визначення цього поняття міститься

---

[1] Городецька І.А. Сутність адміністративно-правового регулювання суспільних відносин у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу. *Форум права*. 2016. № 1. С. 60–66. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_1_12.pdf

[2] Бевзенко В.М. Сутність та поняття адміністративно-правового регулювання. *Вісник господарського судочинства*. 2006. № 3. С. 162–167.

[3] Галунько В.В., Онищук О.О. Проблеми статусу публічної адміністрації. URL: http://www.law-property.in.ua/articles/34-the-problems-of-the-status-of-public-administration.html

у праці І. Шопіної, яка пропонує розглядати категорію «адміністративно-правове регулювання» як адміністративно-правовий вплив на суспільні відносини, що здійснюється за допомогою комплексу адміністративно-правових засобів та інших правових явищ, які в сукупності становлять механізм адміністративно-правового регулювання[4]. Дещо пізніше авторка, розглядаючи співвідношення адміністративно-правового забезпечення та адміністративно-правового регулювання, звертає увагу на те, що в умовах правового режиму воєнного стану адміністративно-правове регулювання являє собою більш жорсткий спосіб впливу на правовідносини з метою приведення їх у бажаний для нормотворця стан починає переважати над адміністративно-правовим забезпеченням, базованим на принципі людиноцентризму. Так, сутність адміністративно-правового регулювання під час воєнного стану, на її думку дещо змінюється у зв'язку з необхідністю приведення системи адміністративно-правових відносин у стан, в якому забезпечується ефективна відсіч російській збройній агресії, що досягається завдяки переважанню серед адміністративно-правових інструментів засобів примусу, збільшення дискреційних повноважень органів публічної влади та обмеження на законних підставах деяких прав, свобод та інтересів фізичних й юридичних осіб[5]. Б. Мельніченко пропонує під адміністративно-правовим регулюванням публічного управління розуміти впорядкований, цілеспрямований вплив суб'єктів публічного управління на суспільні відносини у сфері управління державою[6].

---

[4] Шопіна І.М. Адміністративно-правове регулювання управління органами внутрішніх справ України : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.07. 2012. 514 с.

[5] Шопіна І.М. Адміністративно-правове забезпечення та адміністративно-правове регулювання: співвідношення понять. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 6. 2023. С. 550–554. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/7455

[6] Мельниченко Б. Адміністративно-правове регулювання публічного управління: поняття та особливості реалізації у сучасних умовах. URL: https://journals.maup.com.ua/index.php/expert/article/view/4479/4787

Значно ширше пропонує підходити до визначення сутності адміністративно-правового регулювання Д. Кошиков, виходячи з інструментального та діяльнісного аспектів. Так він розглядає цей вид правового регулювання з позиції інструментального аспекту — як сукупність адміністративно-правових норм, які регулюють управлінські суспільні відносини у сфері економічної безпеки і з позиції діяльнісного аспекту — як системний організуючий вплив спеціально уповноважених органів держави на економічні суспільні відносини за допомогою адміністративно-правових норм та інших юридичних засобів, насамперед адміністративного характеру, з метою їх захисту, вдосконалення та створення належних умов для подальшого розвитку в контексті забезпечення національної безпеки України[7]. Аналогічної точки зору дотримуються окремі вчені, які у своїх дисертаційних дослідженнях з позиції інституційного аспекту визначають адміністративно-правове регулювання як «процес застосування державними органами влади спеціальних методів впливу на функціонування суспільних відносин з приводу та певною метою»[8] та з точки зору діяльнісного аспекту — як засновану на адміністративно-правових нормах діяльність уповноважених державою суб'єктів публічного адміністрування з метою забезпечення прав громадян, що здійснюється адміністративними методами у визначених законодавством формах[9].

Виходячи із зазначеного, пропонуємо під адміністративно-правовим регулюванням розуміти цілеспрямований, системний, організуючий вплив спеціально уповноважених органів публічної адміністрації на суспільні відносини за допомогою комплексу

---

[7] Кошиков Д. Сутність адміністративно-правового регулювання економічної безпеки держави. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 6. С. 264–268. URL: https://dspace.univd.edu.ua/items/6d900034-941e-4308-accf-eb6dfb35affc

[8] Муцко В. Адміністративно-правове регулюваня безпеки дорожнього руху в Україні : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2011. 82 с.

[9] Князько Л. Адміністративно-правове регулювання в галузі соціального захисту населення : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2010. 20 с.

адміністративно-правових засобів, з метою їх захисту, вдосконалення та створення належних умов для реалізації прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, нормального функціонування громадянського суспільства й держави.

Ефективність здійснення адміністративно-правового регулювання багато в чому залежить від механізму, що забезпечує управлінський вплив на суспільні відносини за допомогою комплексу адміністративно-правових засобів, тобто механізму адміністративно-правового регулювання. Слід зазначити, що в окремих випадках, науковці лише обмежуються переліком елементів механізму адміністративно-правового регулювання: норми адміністративного права; реалізація норм адміністративного права; адміністративно-правові відносини; юридичні факти, що викликають адміністративно-правові відносини; суб'єкти адміністративно-правових відносин[10].

Не дивлячись на різні погляди дослідників щодо поняття та структури механізму адміністративно-правового регулювання, до обов'язкових елементів належать адміністративно-правові норми. Адміністративно-правові норми регламентують фактично весь процес управління — усвідомлену діяльність, пов'язану з реалізацією повноважень суб'єктів управління щодо розроблення, прийняття і впровадження державно-управлінських рішень чи послідовного здійснення управлінського циклу (планування, організації, мотивації, контролю), який впливає на зміну суспільних процесів та явищ, наближаючи їх до бажаного стану згідно з визначеними цілями[11]. На думку С.Г. Стеценка, правові норми, які використовуються в адміністративному праві, самі по собі статичні, а в рух вони приводяться саме за допомоги механізму

[10] Адміністративне право України. Академічний курс : у 2 т. / відпов. ред. В.Б. Авер'янов. Київ : Юридична думка, 2004. Т. 1. 584 с. URL: https://kup.edu.ua/doc/administrativne-pravo-ukrajini.-akademichniy-kurs-pidruch.-u-dvoh-tomah-tom-1.pdf

[11] Нагаєв В.М. Публічне адміністрування : елек. навч. посіб. Харків : ХНАУ, 2018. 278 с. URL: https://repo.btu.kharkov.ua//handle/123456789/4925

адміністративно-правового регулювання. Автор визначає механізм правового регулювання як сукупність правових засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання суспільних відносин у сфері адміністративного права. До вказаного механізму вчений відносить органічні (норми права, акти реалізації норм права, правові відносини) та функціональні (юридичні факти, правова свідомість і правова культура, законність, акти тлумачення норм права, акти застосування норм права) складові[12].

Автори навчального посібника з адміністративного права вважають, що норми адміністративного права, також як і норми інших галузей права, виконують функцію регулятора суспільних відносин. Вони відрізняються від норм інших галузей права тим, що предметом їх регулювання є суспільні відносини, що виникають у сфері управлінської, виконавчої та розпорядчої діяльності держави. Вони також вказують, що юридичні факти є підставою виникнення, зміни або припинення адміністративно-правових відносин. Такими юридичними фактами є дії і події. Дії — це юридичні факти, які є результатом активного волевиявлення людей. Вчені розрізнять правомірні і неправомірні дії. Правомірні дії завжди відповідають вимогам адміністративно-правових норм. Основним їх видом, характерним для адміністративно-правових відносин є юридичні акти та інші правочини, тобто такі дії що відрізняються певним рівнем формалізації та є продуктом вольової діяльності одного з контрагентів перспективного правовідношення, основною метою котрих є спричинення певних юридичних наслідків, зокрема, правовідносин[13]. Таким чином, можна констатувати, що адміністративно-правове регулювання реалізується через систему адміністративно-правових відносин, які виникають, змінюються та припиняються на підставі юридичних фактів.

---

[12] Стеценко С.Г. Адміністративне право України : навч. посіб. Київ : Атіка, 2007. С. 64.

[13] Кісіль З.Р., Швець Д.В., Кобко Є.В. Адміністративне право : навч. посіб. Одеса : Гельветика, 2022. 934 с.

2. Нормативне закріплення та підстави обмеження свободи пересування та вільного вибору місця проживання в Україні

До системи прав та свобод людини і громадянина, визначених та гарантованих Конституціє України, належить також і свобода пересування та вільне обрання місця проживання. Відповідно до. ст.33. Основного Закону нашої держави, «кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом. Громадянин України не може бути позбавлений права в будь-який час повернутися в Україну»[14].

У Рішенні від 01.06.2016 р. № 2-рп/2016 Конституційний Суд України наголосив, що «серед фундаментальних цінностей дієвої конституційної демократії є свобода, наявність якої у особи є однією з передумов її розвитку та соціалізації. Право на свободу є невід'ємним та невідчужуваним конституційним правом людини і передбачає можливість вибору своєї поведінки з метою вільного та всебічного розвитку, самостійно діяти відповідно до власних рішень і задумів, визначати пріоритети, робити все, що не заборонено законом, безперешкодно і на власний розсуд пересуватися по території держави, обирати місце проживання тощо. Право на свободу означає, що особа є вільною у своїй діяльності від зовнішнього втручання, за винятком обмежень, які встановлюються Конституцією та законами України.[15]

---

[14] Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96 %D0%B2%D1%80#Text

[15] Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини першої статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу) від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016. Справа № 1-1/2016 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16#Text

Основним нормативно-правовим актом в Україні, який прямо присвячений цьому питанню, є Закон України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні»[16]. У статті 3 зазначеного закону надано офіційне тлумачення наступних понять:

свобода пересування — право громадянина України, а також іноземця та особи без громадянства, які на законних підставах перебувають в Україні, вільно та безперешкодно за своїм бажанням переміщатися по території України у будь-якому напрямку, у будь-який спосіб, у будь-який час, за винятком обмежень, які встановлюються законом;

вільний вибір місця проживання чи перебування — право громадянина України, а також іноземця та особи без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України, на вибір адміністративно-територіальної одиниці, де вони хочуть проживати чи перебувати;

місце перебування — житло або спеціалізована соціальна установа для бездомних осіб, інший надавач соціальних послуг з проживанням, у якому особа, яка отримала довідку про звернення за захистом в Україні, проживає строком менше шести місяців на рік або отримує соціальні послуги;

місце проживання — житло з присвоєною у встановленому законом порядку адресою, в якому особа проживає, а також апартаменти (крім апартаментів у готелях), кімнати та інші придатні для проживання об'єкти нерухомого майна, заклад для бездомних осіб, інший надавач соціальних послуг з проживанням, стаціонарна соціально-медична установа та інші заклади соціальної підтримки (догляду), в яких особа отримує соціальні послуги

Разом з тим законодавство про свободу пересування та вільний вибір місця проживання складається і з інших законів та міжнародних договорів України. Якщо міжнародним договором України

[16] Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні : Закон України від 11 грудня 2003 року № 1382-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1382-15#Text

встановлено інші норми, ніж ті, що містяться у національному законодавстві, застосовуються норми міжнародного договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Так, у ст. 12 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права визначено:

1. Кожному, хто законно перебуває на території будь-якої держави, належить, у межах цієї території, право на вільне пересування і свобода вибору місця проживання.

2. Кожна людина має право покидати будь-яку країну, включаючи свою власну.

3. Згадані вище права не можуть бути об'єктом ніяких обмежень, крім тих, які передбачено законом, які є необхідними для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення або прав та свобод інших і є сумісними з іншими правами, визначеними в цьому Пакті.

4. Ніхто не може бути свавільно позбавлений права на в'їзд у свою власну країну[17].

Важливим в цьому аспекті є те, що стаття 64 Конституції України, закріпила норму про те, що конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 Конституції[18].

Враховуюче те, що свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні, гарантовано ст. 33 Конституції, яка відсутня у цьому переліку, можна стверджувати, що підстави для їх обмеження визначаються у нормах поточного законодавства України.

---

[17] Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Міжнародний документ від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

[18] Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96 %D0%B2%D1%80#Text

Обмеження свободи пересування визначені у ст. 12 Закон України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні, відповідно до якої свободу пересування відповідно до закону може бути обмежено:

у прикордонній смузі;

на територіях військових об'єктів;

у зонах, які згідно із законом належать до зон з обмеженим доступом;

на приватних земельних ділянках;

на територіях, щодо яких введено воєнний або надзвичайний стан;

на окремих територіях і в населених пунктах, де у разі небезпеки поширення інфекційних захворювань і отруєнь людей введені особливі умови і режим проживання населення та господарської діяльності;

на тимчасово окупованих територіях.

Свобода пересування обмежується щодо:

осіб, до яких відповідно до процесуального законодавства застосовано запобіжні заходи, пов'язані з обмеженням або позбавленням волі;

осіб, які за вироком суду відбувають покарання у вигляді позбавлення або обмеження волі;

осіб, які за вироком суду відбувають покарання у виді громадських робіт, виправних робіт, пробаційного нагляду, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, та осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, яким заборонено виїжджати за межі України без погодження з уповноваженим органом з питань пробації;

осіб, які згідно із законодавством перебувають під адміністративним наглядом;

осіб, які згідно із законодавством про інфекційні захворювання та психіатричну допомогу підлягають примусовій госпіталізації та лікуванню;

осіб, які звернулися за наданням їм статусу біженця чи додаткового захисту і стосовно яких прийнято рішення про оформлення документів для вирішення питання щодо визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту;

іноземців та осіб без громадянства, які не мають законних підстав для перебування на території України;

осіб, яких призвано на дійсну строкову службу до Збройних Сил України та інших, утворених відповідно до законів України, військових формувань;

іноземців, які перебувають у складі військових іноземних підрозділів і які мають статус військового.

Свобода пересування може бути обмежена і в інших випадках, передбачених законом[19].

Вільний вибір місця проживання обмежується в адміністративно-територіальних одиницях, які знаходяться:

у прикордонній смузі;

на територіях військових об'єктів;

у зонах, які згідно із законом належать до зон з обмеженим доступом;

на території, де у разі небезпеки поширення інфекційних захворювань і отруєнь людей введені особливі умови і режим проживання населення та господарської діяльності;

на територіях, щодо яких введено воєнний або надзвичайний стан;

на тимчасово окупованих територіях.

Вільний вибір місця проживання обмежується щодо:

осіб, які не досягли 14-річного віку; осіб, до яких згідно із процесуальним законодавством застосовано запобіжні заходи, пов'язані з обмеженням або позбавленням волі; осіб, які за вироком суду відбувають покарання у вигляді позбавлення або обмеження

[19] Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні : Закон України від 11 грудня 2003 року № 1382-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1382-15#Text

волі; осіб, які згідно із законодавством перебувають під адміністративним наглядом; осіб, які згідно із законодавством про інфекційні захворювання та психіатричну допомогу підлягають примусовій госпіталізації та лікуванню; іноземців та осіб без громадянства, які не мають законних підстав для перебування на території України[20].

Також статтею 8. Закону України «Про правовий режим воєнного стану» передбачено, що в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан, військове командування разом із військовими адміністраціями (у разі їх утворення) можуть самостійно або із залученням органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування запроваджувати та здійснювати в межах тимчасових обмежень конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, передбачених указом Президента України про введення воєнного стану, де серед інших заходів правового режиму воєнного стану визначені наступні:

запроваджувати у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, комендантську годину (заборону перебування у певний період доби на вулицях та в інших громадських місцях без спеціально виданих перепусток і посвідчень), а також встановлювати спеціальний режим світлового та інших видів маскування;

встановлювати у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, особливий режим в'їзду і виїзду, обмежувати свободу пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також рух транспортних засобів;

встановлювати у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, заборону або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан;

[20] Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні : Закон України від 11 грудня 2003 року № 1382-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1382-15#Text

проводити евакуацію населення у разі виникнення або загрози виникнення надзвичайної ситуації, а також із зон збройних конфліктів (з районів можливих бойових дій) у безпечні райони[21].

Крім цього, відповідно до ст.3. Указу Президента України « Про введення воєнного стану в Україні» тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30-34, 38, 39, 41-44, 53 Конституції України[22]. Як вбачається із зазначеного нормативно-правового акту, свобода пересування та вільний вибір місця проживання, містяться у переліку обмежень.

Серед основних нормативно-правових актів Уряду України, відповідно до яких в умовах воєнного стану запроваджуються обмеження свободи пересування та вільного вибору місця проживання слід відзначити наступні:

– постанова Кабінету Міністрів України «Питання запровадження та здійснення деяких заходів правового режиму воєнного стану» від 8 липня 2020 р. № 573 (в редакції від 07.11.2023 року), відповідно до якої затверджено Порядок здійснення заходів під час запровадження комендантської години та встановлення спеціального режиму світломаскування в окремих місцевостях, де введено воєнний стан. Згідно із п.4 зазначеної постанови, підставою для запровадження комендантської години та встановлення спеціального режиму світломаскування є наявність реальної загрози життю і безпеці осіб, інтересам суспільства або держави, а також для забезпечення громадського порядку[23];

---

[21] Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015. № 1647-III. URL: https://zakon. rada.gov.ua/laws/ show/389-19#Text

[22] Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 року № 64/2022. URL: https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397

[23] Питання запровадження та здійснення деяких заходів правового режиму воєнного стану : постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1455. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573-2020-%D0%BF#n8

– постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан» України від 29 грудня 2021 р. № 1455 (в редакції від 23.09.2023 року), нормами якої передбачені підстави обмеження свободи пересування шляхом запровадження особливого режиму у вигляді комплексу заходів, які здійснюються в Україні або її окремих місцевостях, де введено воєнний стан з метою недопущення несанкціонованого переміщення громадян України, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів[24];

– постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку встановлення заборони або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан» від 29 грудня 2021 р. № 1450 (набула чинності 20.01.2022 року), згідно із п.3. якої запровадження обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб здійснюється військовим командуванням на підставі указу Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та полягає у забороні декларування (реєстрації) місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан, зняття із задекларованого (зареєстрованого) місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан, крім зняття із задекларованого (зареєстрованого) місця перебування чи місця проживання осіб у разі одночасного декларування (реєстрації) місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій воєнний стан не введено[25].

---

[24] Про затвердження Порядку встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан : постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1455. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1455-2021-%D0%BF#n8

[25] Про затвердження Порядку встановлення заборони або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан :

Слід відзначити, що окремі нормативно-правові акти, які регулюють порядок реалізації особою можливості вільно пересуватися за межі кордонів нашої держави, не містять у переліку підстав обмеження права на виїзд з України такої умови як дія правового режиму воєнного стану. Так, у статті 6 Закону України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» надано вичерпний перелік такого обмеження, зокрема «право громадянина України на виїзд з України може бути тимчасово обмежено у випадках, коли:

1) він обізнаний з відомостями, які становлять державну таємницю, — до закінчення терміну, встановленого статтею 12 цього Закону;

3) стосовно нього у порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством, застосовано запобіжний захід, за умовами якого йому заборонено виїжджати за кордон, — до закінчення кримінального провадження або скасування відповідних обмежень;

4) він засуджений за вчинення кримінального правопорушення — до відбуття покарання або звільнення від покарання;

5) він ухиляється від виконання зобов'язань, покладених на нього судовим рішенням або рішенням інших органів (посадових осіб), що підлягає примусовому виконанню в порядку, встановленому законом, — до виконання зобов'язань або сплати заборгованості зі сплати аліментів;

9) він перебуває під адміністративним наглядом Національної поліції — до припинення нагляду.

10)він є керівником юридичної особи або постійного представництва нерезидента (згідно з відомостями з Єдиного державного реєстру, наданими відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб — підприємців та громадських формувань»), що не виконує встановленого Податковим

постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1450. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1450-2021-%D0%BF#

кодексом України податкового обов'язку щодо сплати грошових зобов'язань, що призвело до виникнення у такої юридичної особи або постійного представництва нерезидента податкового боргу в сумі, що перевищує 1 мільйон гривень, та якщо такий податковий борг не сплачено протягом 240 календарних днів з дня вручення платнику податків податкової вимоги, — до погашення суми такого податкового боргу, у зв'язку з яким таке обмеження встановлюється»[26].

Разом з тим, посадові особи Держприкордонслужби приймають рішення про відмову у перетинанні державного кордону на виїзд з України громадянину України на підставі інших нормативно-правових актів, таких як Закон «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію»[27], «Про правовий режим воєнного стану»[28], Постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1455 «Про затвердження Порядку встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан[29], норми яких встановлюють порядок перетинання державного кордону України військовозобов'язаними особами лише з окремих документально підтверджених підстав, а також листами та інформаційними повідомленнями з роз'ясненнями, які надаються Адміністрацією Держприкордонслужби.

---

[26] Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України : Закон України від 21.01.1994 № 3857-XII. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, № 18, ст. 101. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3857-12#Text

[27] Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21.10.1993 № 3543-XII. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, № 44, ст. 416. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text

[28] Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015. № 1647-III. URL: https://zakon. rada.gov.ua/laws/ show/389-19#Text

[29] Про затвердження Порядку встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан : постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1455. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1455-2021-%D0%BF#n8

Отже, запровадження особливого правового режиму воєнного стану виступає підставою обмеження свободи пересування та вільного вибору місця проживання. Конституція та чинне законодавство України, акти міжнародно-правового регулювання виступають гарантією охорони прав і свобод людини і громадянина, і серед іншого, обов'язковість нормативного закріплення можливості їх обмеження лише за наявності реально існуючих підстав, визначення вичерпного переліку таких обмежень тощо.

Обмеження свободи пересування та вільного обрання місця проживання, особливо в період дії воєнного стану, виступає необхідним елементом правової системи будь-якої правової демократичної держави світу, є запорукою захисту здоров'я та життя людини, створює режим суспільної захищеності в умовах підвищеного рівня загроз з боку агресора.

3. Адміністративно-правові заходи обмеження свободи пересування та вільного вибору місця проживання в умовах воєнного стану в Україні

Початок широкомасштабної військової агресії російської федерації за підтримки білорусі зумовили перебудову системи публічного управління відповідно до вимог нових викликів забезпечення захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки як найважливіших функцій держави та справи всього Українського народу. Водночас ця ситуація вплинула і на спосіб реалізації державою прав, свобод та інтересів осіб приватного права, що визначається потребою мобілізації оборонних людських та матеріальних ресурсів для забезпечення захисту державності. Одним із завдань органів військового та цивільного управління в умовах воєнного стану є запровадження та здійснення заходів воєнного стану, визначених на підставі Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Так, відповідно до ст. 8 зазначеного Закону «Про правовий режим

воєнного стану» в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан, військове командування разом із військовими адміністраціями (у разі їх утворення) можуть самостійно або із залученням органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування запроваджувати та здійснювати в межах тимчасових обмежень конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, передбачених указом Президента України про введення воєнного стану, серед іншого може застосовувати такі заходи правового режиму воєнного стану:

– запровадження у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, комендантську годину (заборону перебування у певний період доби на вулицях та в інших громадських місцях без спеціально виданих перепусток і посвідчень), а також встановлювати спеціальний режим світлового та інших видів маскування;

– встановлювати у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, особливий режим в'їзду і виїзду, обмежувати свободу пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також рух транспортних засобів;

– встановлювати у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, заборону або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан;

– проводити евакуацію населення у разі виникнення або загрози виникнення надзвичайної ситуації, а також із зон збройних конфліктів (з районів можливих бойових дій) у безпечні райони[30].

Фактично, впровадження вказаних заходів розпочалося з перших днів воєнних дій та активного наступу окупаційних військ з метою підвищення рівня формування оборонних ресурсів, виявлення і знешкодження внутрішніх небезпек, а також стримування просування ворожих військ ззовні. В тому числі, оперативними

[30] Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015. № 1647-III. URL: https://zakon. rada.gov.ua/laws/ show/389-19#Text

заходами стало обмеження свободи пересування та руху транспортних засобів як щодо перетинання державного кордону, так і меж між адміністративно-територіальними одиницями[31].

Отже проаналізуємо більш детально, зазначені вище заходи обмеження свободи пересування та вільного вибору місця проживання в умовах воєнного стану в Україні.

Так, відповідно до Порядку здійснення заходів під час запровадження комендантської години та встановлення спеціального режиму світломаскування в окремих місцевостях, де введено воєнний стан, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 8 липня 2020 р. № 573[32] запровадження комендантської години та встановлення спеціального режиму світломаскування здійснюється лише за наявності реальної загрози життю і безпеці осіб, інтересам суспільства або держави, а також для забезпечення громадського порядку.

Згідно із п. 5. зазначеної Постанови, комендантська година та встановлення спеціального режиму світломаскування запроваджується шляхом видання наказу військовим командуванням або військовою адміністрацією (у разі її утворення), який доводиться до відома військових адміністрацій (у разі їх утворення) або ради оборони Автономної Республіки Крим, областей, мм. Києва та Севастополя, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, Мінекономіки, Мінсоцполітики, Мінінфраструктури, МОЗ, МЗС, АТ «Українська залізниця», відповідних органів Держспецтрансслужби, Національної гвардії, Держприкордонслужби, Національної поліції, СБУ, ДФС, ДМС, ДСНС, військових командувань, з'єднань,

---

[31] Свобода вибору місця проживання та пересування в умовах правового режиму воєнного стану. URL: https://www.helsinki.org.ua/articles

[32] Порядок здійснення заходів під час запровадження комендантської години та встановлення спеціального режиму світломаскування в окремих місцевостях, де введено воєнний стан: постанова Кабінету Міністрів України від 8 липня 2020 р. № 573. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573-2020-%D0%BF#n8

військових частин Збройних Сил та інших утворених відповідно до законів України військових формувань.

За своїм змістом комендантська година передбачає встановлення для громадян заборони у певний час доби перебувати на вулицях і в громадських місцях населеного пункту з метою забезпечення публічного порядку та безпеки

Зазначеним наказом призначається комендант, визначаються час, протягом якого діють комендантська година та спеціальний режим світломаскування, межі території їх запровадження, способи здійснення заходів щодо підтримання правопорядку, порядок руху залізничного, автомобільного, морського, річкового, повітряного транспорту, порядок створення, функціювання і місцезнаходження комендатури та її склад. Накази військового командування та військової адміністрації (у разі її утворення) про запровадження комендантської години та встановлення спеціального режиму світломаскування доводяться до відома підприємств, установ, організацій та населення сільськими, селищними, міськими радами, військовими адміністраціями (у разі їх утворення) або радами оборони Автономної Республіки Крим, областей, мм. Києва та Севастополя та через засоби масової інформації.

На території, де запроваджено комендантську годину, забороняється перебування у визначений період доби на вулицях та в інших громадських місцях осіб без виданих перепусток, а також рух транспортних засобів.

Разом з тим, дозволяється перебування у визначений період доби на вулицях та в інших громадських місцях, де запроваджено комендантську годину, без виданих перепусток особам та рух транспортних засобів Збройних Сил, Держспецтрансслужби, Національної гвардії, Держприкордонслужби, Національної поліції, СБУ, ДФС, ДМС, ДСНС, які залучаються до здійснення заходів під час запровадження комендантської години, транспортним засобам спеціалізованого призначення, які виконують невідкладне службове завдання, за умови ввімкнення спеціальних світлових сигнальних пристроїв,

а також адвокатам, призначеним регіональними / міжрегіональними центрами з надання безоплатної правничої допомоги для надання безоплатної вторинної правничої допомоги затриманим у порядку, встановленому Кримінальним процесуальним кодексом України та Кодексом України про адміністративні правопорушення, особам, час прибуття до яких припадає на визначений період доби, зокрема на власних транспортних засобах (п. 8 Постанови).

Для забезпечення контролю за здійсненням заходів під час запровадження комендантської години створюється система пропускного режиму та за рішенням коменданта (за погодженням з військовим командуванням) особам видаються перепустки.

Перепустка є документом, що видається в комендатурі із зазначенням строку дії та пред'являється:

громадянином України разом із документом, що посвідчує особу та підтверджує громадянство України або її спеціальний статус;

військовослужбовцем Збройних Сил, Держспецтрансслужби, Національної гвардії, Держприкордонслужби, поліцейським Національної поліції, військовослужбовцем та працівником СБУ, працівником ДФС, ДМС, ДСНС разом із службовим посвідченням;

іноземцем або особою без громадянства разом із паспортним документом іноземця та документом, що підтверджує законність перебування на території України.

Адвокат, призначений регіональним/міжрегіональним центром з надання безоплатної правничої допомоги, пред'являє, зокрема технічними засобами електронних комунікацій, разом із документом, що посвідчує особу та підтверджує громадянство України або її спеціальний статус, або паспортним документом іноземця та документом, що підтверджує законність перебування на території України, також свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю або посвідчення адвоката України та скановану копію доручення регіонального / міжрегіонального центру з надання безоплатної правничої допомоги для надання безоплатної вторинної правничої допомоги (п. 9 Постанови).

Зразок та опис бланка перепустки, а також порядок виготовлення, видачі, заміни, зберігання та повернення таких перепусток, особливості їх використання на території, де запроваджено комендантську годину, встановлюються військовим командуванням або військовою адміністрацією (у разі її утворення). Перепустки, видані комендатурою, дійсні тільки в межах території, де запроваджено комендантську годину (п. 10 Постанови).

Разом з тим, згідно з п. 12. Постанови, під час комендантської години в'їзд / виїзд (вхід / вихід) на територію / з території, де запроваджено комендантську годину, здійснюється лише через визначені комендатурою блокпости. Підставою для в'їзду (входу) на територію, де запроваджено комендантську годину, є необхідність:

– участі в забезпеченні національних інтересів з метою мирного врегулювання конфлікту чи з питань гуманітарної допомоги;

– виконання дипломатичних та консульських функцій, зокрема в рамках діяльності міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна (за клопотанням або погодженням із МЗС та іншими центральними органами виконавчої влади та державними органами, відповідальними за виконання зобов'язань, що випливають із членства України в міжнародних організаціях, відповідно до укладених міжнародних договорів України).

Патрулям на території, де запроваджено комендантську годину та встановлено спеціальний режим світломаскування, в установленому законодавством порядку, в порядку обмеження свободи пересування та вільного обрання місця проживання, надано право:

– перевіряти в осіб посвідчення, документи, що посвідчують особу, підтверджують громадянство України чи спеціальний статус особи, або паспортні документи іноземця, особи без громадянства, документи, що підтверджують законність перебування на території України, та перепустки або свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю або посвідчення адвоката України та скановану копію доручення регіонального/міжрегіонального центру з надання безоплатної правничої допомоги для надання безоплатної

вторинної правничої допомоги, а в разі їх відсутності — затримувати відповідних осіб та доставляти в органи або підрозділи Національної поліції для встановлення особи; за потреби проводити огляд речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, які ними перевозяться;

– тимчасово обмежувати або забороняти на вулицях та дорогах, окремих ділянках місцевості та в інших громадських місцях перебування або пересування осіб, рух транспортних засобів, зокрема транспортних засобів іноземних, консульських установ чи представництв міжнародних організацій; виводити осіб з окремих ділянок місцевості та об'єктів, евакуйовувати транспортні засоби;

– застосовувати відповідно до законодавства заходи фізичного впливу, зброю і спеціальні засоби (п. 16 Постанови).

Наступним заходом обмеження свободи пересування та вільного вибору місця проживання є встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів.

Відповідно до Закону України «Про порядок ви їзду з України і в'їзду в Україну громадян України» визначено, що громадянин України має право виїхати з України, крім випадків, передбачених цим Законом, та в'їхати в Україну (ч. 1 ст. 1); перетинання громадянами України державного кордону України здійснюється в пунктах пропуску через державний кордон України після пред'явлення одного з документів, зазначених у статті 2 цього Закону[33]. Згідно зі ст. 6 вказаного Закону громадянинові України, який має паспорт, у випадках, передбачених п.п. 1-9 ч. 1 цієї ж статті, може бути тимчасово відмовлено у виїзді за кордон або у вказаних випадках паспорт може бути тимчасово затримано чи вилучено. Так, право громадянина України на виїзд з України може бути тимчасово обмежено виключно у випадках, коли: 1) він обізнаний з відомостями,

[33] Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України : Закон України від 21.01.1994 № 3857-XII. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, № 18, ст. 101. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3857-12#Text

які становлять державну таємницю; 2) стосовно нього у порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством, застосовано запобіжний захід, за умовами якого йому заборонено виїжджати за кордон; 3) він засуджений за вчинення кримінального правопорушення; 4) він ухиляється від виконання зобов'язань, покладених на нього судовим рішенням або рішенням інших органів (посадових осіб), що підлягає примусовому виконанню в порядку, встановленому законом; 5) він перебуває під адміністративним наглядом Національної поліції; 6) він є керівником юридичної особи або постійного представництва нерезидента (згідно з відомостями з Єдиного державного реєстру, наданими відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань»), що не виконує встановленого Податковим кодексом України податкового обов'язку щодо сплати грошових зобов'язань, що призвело до виникнення у такої юридичної особи або постійного представництва нерезидента податкового боргу в сумі, що перевищує 1 мільйон гривень, та якщо такий податковий борг не сплачено протягом 240 календарних днів з дня вручення платнику податків податкової вимоги.

Як вбачається із вищезазначеного, цей перелік є в достатній мірі конкретизований, вичерпний, що відповідає нормативно-правовим зобов'язанням України в контексті забезпечення відповідних свобод особам, що перебувають під її юрисдикцією. Відповідно до ст. 13 Загальної декларації прав людини кожна людина має право вільно пересуватися й обирати собі місце проживання в межах будь-якої держави. Кожна людина має право залишати будь-яку країну, включаючи свою власну, і повертатися у свою країну[34]. Ст. 12 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права гарантує кожному, хто законно перебуває на території будь-якої держави, належить, у межах цієї території, право на вільне пересування і свобода

[34] Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

вибору місця проживання. Кожна людина має право покидати будь-яку країну, включаючи свою власну. Згадані вище права не можуть бути об'єктом ніяких обмежень, крім тих, які передбачено законом, які є необхідними для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення або прав та свобод інших і є сумісними з іншими правами, визначеними в цьому Пакті. Ніхто не може бути свавільно позбавлений права на в'їзд у свою власну країну[35]. Аналогічні гарантії закріплені і у ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, за якою кожен є вільним залишати будь-яку країну, включно і свою власну. На здійснення цих прав не встановлюються жодні обмеження, крім тих, що передбачені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної чи громадської безпеки, для охорони здоров'я або моралі чи з метою захисту прав і свобод інших осіб[36].

Отже, виходячи зі змісту зазначених міжнародно-правових актів, встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян має визначатися виключно законами України. Натомість, Закон України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» у ст. 6 не містить серед визначених підстав обмеження права на виїзд з України умови правового режиму воєнного стану. Хоча за змістом конституційних гарантій, таке право не має абсолютного характеру, а згідно зі ст. 64 Конституції України може бути обмежене в умовах правового режиму воєнного стану. Водночас, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина є можливим у випадках, визначених Конституцією України. Таке обмеження може встановлюватися

---

[35] Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Міжнародний документ від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

[36] Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17.07.1997 № 475-97-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1997, № 40, Ст. 263. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2% D1%80#Text

виключно законом — актом, ухваленим Верховною Радою України як єдиним органом законодавчої влади в Україні. Встановлення такого обмеження підзаконним актом суперечить ст.ст. 1, 3, 6, 8, 19, 64 Конституції України (Рішення Конституційного Суду України від 28.08.2020 р. у справі № 1-14/2020(230/20))[37].

На сьогоднішній день, встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, обмежувати свободу пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також рух транспортних засобів визначено Постановою Кабінетом Міністрів України «Про затвердження Порядку встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан»[38], яка визначає процедуру встановлення заходів особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів в Україні або її окремих місцевостях, де введено воєнний стан (далі — особливий режим), що здійснюються військовим командуванням разом з військовими адміністраціями (у разі їх утворення) самостійно або із залученням органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування.

Відповідно до п. 2. Цієї Постанови, правовою основою встановлення та здійснення заходів особливого режиму є Конституція України, Закон України «Про правовий режим воєнного стану», указ Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях, а сам особливий режим визначений

---

[37] Рішення Конституційного Суду України від 28 серпня 2020 року № 10-р/2020. Справа № 1-14/2020(230/20). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-20#Text

[38] Про затвердження Порядку встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан : постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1455. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1455-2021-%D0%BF#n8

як комплекс заходів, які здійснюються в Україні або її окремих місцевостях, де введено воєнний стан з метою недопущення несанкціонованого переміщення громадян України, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів.

Під час здійснення заходів з обмеження свободи пересування громадян України, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів не можуть бути обмежені права і свободи людини і громадянина, передбачені частиною другою статті 64 Конституції України[39], та повинні бути дотримані вимоги статей 12 і 13 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні»[40].

Згідно з узагальненими висновками Звіту, НАЗК прийшло до висновку, що у законодавчих актах прямої або опосередкованої заборони на виїзд чоловіків за кордон не встановлено. Службові особи Держприкордонслужби при прийнятті рішення щодо заборони виїзду за межі України військовозобов'язаними чоловіками у віці від 18 до 60 років керувалися та продовжують керуватися інформацією, джерелом якої є виключно: 1) в період з 24.02.2022 до 01.04.2022 — листи Адміністрації Держприкордонслужби та інформаційні повідомлення, розміщені на офіційних веб-сайтах Кабінету Міністрів України, Держприкордонслужби; 2) в період з 01.04.2022 і дотепер — змінені після запровадження воєнного стану Правила перетинання державного кордону громадянами України, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 27.01.1995 № 57, які передбачають право перетинання державного кордону України військовозобов'язаними особами лише з окремих документально підтверджених підстав, листи та інформаційні повідомлення Адміністрації Держприкордонслужби. Винятки

[39] Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96 %D0%B2%D1%80#Text

[40] Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні : Закон України від 11 грудня 2003 року № 1382-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1382-15#Text

з обмежень права на виїзд за кордон передбачені насамперед Правилами № 572 , але крім того — листами та інформаційними повідомленнями Адміністрації Держприкордонслужби, що розміщені на офіційних веб-сайтах. При цьому існують обґрунтовані підстави вважати, що обмеження права військовозобов'язаних чоловіків на виїзд за межі України у період дії правового режиму воєнного стану запроваджено та реалізується у спосіб, що суперечить Конституції України та законам України. Попри усталене переконання у тому, що джерелом діючого обмеження є Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», цей Указ не встановлює (не констатує) обмежень конституційних прав та свобод людини і громадянина, а лише допускає таку можливість на майбутнє, відтворюючи дослівно відповідні положення Конституції України. Також не встановлено обмеження права на виїзд за межі України ні в Указі Президента України від 24.02.2022 № 69/2022 «Про загальну мобілізацію», затвердженому Законом України від 03.03.2022 № 2105-IX «Про затвердження Указу Президента України «Про загальну мобілізацію», ні в Законі України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», ні в Законі України «Про правовий режим воєн ного стану», ні в жодному іншому законі України. Помилково при цьому вважати, що органам Держприкордонслужби (або Кабінету Міністрів України, Міністерству оборони України, іншим органам військового командування) повноваження обмежувати права, передбачені ст. 33 Конституції України, делеговані (надані) на підставі Указу Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні»[41].

Таким чином, органам публічної влади під час прийняття обмежень даного виду, слід керуватися статтею 33 Конституції України, у якій закріплено, що кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування,

[41] Свобода вибору місця проживання та пересування в умовах правового режиму воєнного стану. URL: https://www.helsinki.org.ua/articles

вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом. Громадянин України не може бути позбавлений права в будь-який час повернутися в Україну. Вільне пересування і вибір місця проживання є гарантією свободи особи, умовами її професійного та духовного розвитку[42].

Одним із варіантів вирішення невідповідності закону окремих положень Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан», могло б бути внесення доповнень до Закону України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» в частині обмежень для виїзду за межі України військовозобов'язаними чоловіками у віці від 18 до 60 років на період дії правового режиму воєнного стану.

Ще одним заходом, визначеним законом, є заборона або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан. На сьогоднішній день це питання врегульоване Постановою Кабінету Міністрів України 29 грудня 2021 р. № 1450 «Про затвердження Порядку встановлення заборони або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан»[43]:

Відповідно до цього Порядку визначено механізм встановлення заборони або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан,

---

[42] Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96 %D0%B2%D1%80#Text

[43] Про затвердження Порядку встановлення заборони або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан : постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1450. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1450-2021-%D0%BF#n10

що запроваджується та здійснюється військовим командуванням разом із військовими адміністраціями (у разі їх утворення) самостійно або із залученням органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування.

Правовою основою запровадження та здійснення заборони або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан, є Конституція України, Закони України, «Про надання публічних (електронних публічних) послуг щодо декларування та реєстрації місця проживання в Україні», указ Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях, інші нормативно-правові акти.

Так, запровадження заборони або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб здійснюється військовим командуванням на підставі указу Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та полягає у забороні декларування (реєстрації) місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан, зняття із задекларованого (зареєстрованого) місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан, крім зняття із задекларованого (зареєстрованого) місця перебування чи місця проживання осіб у разі одночасного декларування (реєстрації) місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій воєнний стан не введено.

Військове командування разом із військовими адміністраціями (у разі їх утворення) самостійно або із залученням органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування приймає рішення про запровадження заборони або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб, яке негайно доводиться до відома населення через засоби масової інформації.

У рішенні зазначаються обставини, що склалися в Україні або в окремих її місцевостях, і несприятливі фактори воєнного

характеру, що створюють загрозу для населення та істотно знижують рівень забезпечення його життєдіяльності, шляхи протидії таким факторам. У рішенні також зазначаються: обґрунтування необхідності запровадження заборони або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб; строки запровадження заборони або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб; перелік осіб, яким забороняється або обмежується вибір місця перебування чи місця проживання; населені пункти, в яких запроваджується заборона або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб; інші заходи, що полягають у забезпеченні виконання указу Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях[44].

Останнім із правових заходів, визначених ст. 8 Закону «Про правовий режим воєнного стану», є проведення евакуації населення у разі виникнення або загрози виникнення надзвичайної ситуації, а також із зон збройних конфліктів (з районів можливих бойових дій) у безпечні райони.

Порядок проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 2013 р. № 841, відповідно до якої визначено механізм здійснення організованого вивезення (виведення) населення із зон можливого впливу наслідків надзвичайної ситуації або надзвичайної ситуації і розміщення його поза зонами дії вражаючих факторів джерел надзвичайної ситуації у разі виникнення безпосередньої загрози життю та заподіяння шкоди здоров'ю населення, а також заходів з евакуації матеріальних і культурних цінностей, якщо виникає загроза їх пошкодження або знищення. Залежно від обстановки, що склалася під

[44] Про затвердження Порядку встановлення заборони або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан : постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1450. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1450-2021-%D0%BF#n10

час надзвичайної ситуації, проводиться загальна або часткова евакуація населення тимчасового або безповоротного характеру[45].

Згідно із п. 3 зазначеної Постанови обов'язковій евакуації (серед іншого) підлягає населення у разі збройних конфліктів (із районів можливих бойових дій у безпечні райони). Певні особливості у цих ситуаціях має евакуація дітей, саме: «з метою захисту дітей, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів, в умовах воєнного стану обласні військові адміністрації за погодженням з органами військового командування на відповідній території та Координаційним штабом з проведення евакуаційних заходів та ефективного реагування на масове переміщення населення, утвореним Кабінетом Міністрів України, можуть прийняти рішення про проведення обов'язкової евакуації в примусовий спосіб дітей з їх батьками, особами, які їх замінюють, або іншими законними представниками з окремого населеного пункту в місцевості, де ведуться бойові дії. При цьому, обов'язкова евакуація в примусовий спосіб дітей здійснюється за супроводом одного з батьків, особи, яка їх замінює, або іншого законного представника.

У випадку відмови від обов'язкової евакуації фізична особа підписує відмову від проведення обов'язкової евакуації за формою згідно з додатком 2 до зазначеної Постанови, згідно з яким особа своїм підписом підтверджую, що не бажає переміщатися в іншу місцевість та має намір залишитися за місцем свого проживання, усвідомлює, що її відмова від обов'язкової евакуації може призвести до значної шкоди для здоров'я та небезпеки для її особистого життя, а також зазначає про те що вона поінформована, що ця відмова не перешкоджає реалізації мною права на евакуацію з території адміністративно-територіальної одиниці до безпечних районів

[45] Про затвердження Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій : постанова Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 2013 р. № 841 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/841-2013-%D0%BF#Text

у майбутньому, а також про можливі наслідки, зокрема правові, що можуть настати у зв'язку з цією відмовою.

Відмова батьків, осіб, які їх замінюють, або інших законних представників від обов'язкової евакуації в примусовий спосіб дітей з окремого населеного пункту в місцевості, де ведуться бойові дії, не допускається.

Рішення про обов'язкову евакуацію має містити інформацію про:

строки проведення евакуації;

збірні та приймальні пункти евакуації;

державні органи з числа органів з евакуації, їх територіальні підрозділи, які залучаються до проведення евакуації;

контактні дані уповноважених осіб приймальних пунктів евакуації.

Про результати виконання такого рішення відповідна обласна військова адміністрація щодня інформує Координаційний штаб з проведення евакуаційних заходів та ефективного реагування на масове переміщення населення, утворений Кабінетом Міністрів України.

Масове переміщення населення виникає під час проведення обов'язкової чи загальної евакуації із зон збройних конфліктів (у тому числі в особливий період) та характеризується переміщенням великої кількості людей та/або охоплює значні території, що потрапляють до зони можливого ураження.

Організація проведення евакуації та підготовка районів для розміщення евакуйованого населення і його життєзабезпечення, а також зберігання матеріальних і культурних цінностей покладаються на Раду міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві держадміністрації, органи місцевого самоврядування та керівників суб'єктів господарювання, інших юридичних осіб.

Рішення про проведення евакуації приймають на:

державному рівні — Кабінет Міністрів України;

регіональному рівні — Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські держадміністрації;

місцевому рівні — районні, районні у м. Києві та Севастополі держадміністрації, відповідні органи місцевого самоврядування;

рівні конкретного суб'єкта господарювання, іншої юридичної особи — його керівник.

Для планування, підготовки та проведення евакуації у центральних органах виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих держадміністраціях, органах місцевого самоврядування та на об'єктах господарювання утворюються органи з евакуації. До органів з евакуації належать комісії з питань евакуації, збірні пункти евакуації, проміжні пункти евакуації, приймальні пункти евакуації.

Комісії з питань евакуації відповідають за планування евакуації на відповідному рівні, підготовку населення до здійснення заходів з евакуації, підготовку органів з евакуації до виконання завдань, здійснення контролю за підготовкою проведення евакуації, приймання і розміщення евакуйованого населення, матеріальних і культурних цінностей.

На об'єктах господарювання, що потрапляють у зони можливих надзвичайних ситуацій, з чисельністю працюючого персоналу менш як 50 осіб комісії з питань евакуації не утворюються, а призначається особа, що виконує функції зазначеної комісії[46].

Заходи з евакуації в разі виникнення загрози збройних конфліктів (із районів можливих бойових дій у безпечні райони) відображаються у плані цивільного захисту на особливий період окремим розділом, де визначаються особливості проведення обов'язкової евакуації населення. Евакуація населення проводиться у безпечні райони, визначені органом, який приймає рішення про проведення евакуації.

У разі коли евакуйоване населення неможливо розмістити у безпечному районі, його частина може розміщуватися на території

[46] Про затвердження Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій : Постанова Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 2013 р. № 841 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/841-2013-%D0%BF#Text

регіону, суміжного з небезпечним районом, за погодженням з Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевими держадміністраціями такого регіону.

Порядок розміщення евакуйованого населення визначається Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевою держадміністрацією, на території якої планується розміщувати евакуйоване населення, за заявкою органу, що приймає рішення про проведення евакуації.

Евакуйоване населення розміщується у готелях, санаторіях, пансіонатах, будинках відпочинку, дитячих оздоровчих таборах та у придатних для проживання будівлях підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності.

Розміщення евакуйованого населення здійснюється за встановленими видами та обсягами послуг з його життєзабезпечення.

Фінансування заходів з евакуації здійснюється за рахунок коштів, передбачених відповідно до вимог законодавства для ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, у визначеному Кабінетом Міністрів України порядку.

Таким чином, виключний перелік заходів правового режиму воєнного стану закріплений у ст. 8 зазначеного Закону «Про правовий режим воєнного стану».

Конституція України гарантує свободу пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом. Громадянин України не може бути позбавлений права в будь-який час повернутися в Україну.

Вільне пересування і вибір місця проживання є гарантією свободи особи, умовами її професійного та духовного розвитку.

Право на свободу є невід'ємним та невідчужуваним конституційним правом людини і передбачає можливість вибору своєї поведінки, робити все, що не заборонено законом, безперешкодно і на власний розсуд пересуватися по території держави, обирати місце проживання за винятком обмежень, які повинні встановлюватися виключно законом.

Список використаних джерел:

1. Городецька І.А. Сутність адміністративно-правового регулювання суспільних відносин у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу. *Форум права*. 2016. № 1. С. 60–66. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index. htm_2016_1_12.pdf1

2. Бевзенко В.М. Сутність та поняття адміністративно-правового регулювання. *Вісник господарського судочинства*. 2006. № 3. С. 162–167.

3. Галунько В.В., Онищук О.О. Проблеми статусу публічної адміністрації. URL: http://www.law-property.in.ua/articles/34-the-problems-of-the-status-of-public-administration.html

4. Шопіна І.М. Адміністративно-правове регулювання управління органами внутрішніх справ України : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.07. 2012. 514 с.

5. Шопіна І.М. Адміністративно-правове забезпечення та адміністративно-правове регулювання: співвідношення понять. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 6. 2023. С. 550–554. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/7455

6. Мельниченко Б. Адміністративно-правове регулювання публічного управління: поняття та особливості реалізації у сучасних умовах. URL: https://journals.maup.com.ua/index.php/expert/article/view/4479/4787

7. Кошиков Д. Сутність адміністративно-правового регулювання економічної безпеки держави. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 6. С. 264–268. URL: https://dspace.univd.edu.ua/items/6d900034-941e-4308-accf-eb6dfb35affc

8. Муцко В. Адміністративно-правове регулюваня безпеки дорожнього руху в Україні : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2011. 82 с.

9. Князько Л. Адміністративно-правове регулювання в галузі соціального захисту населення : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2010. 20 с.

10. Адміністративне право України. Академічний курс : у 2 т. / відпов. ред. В.Б. Авер'янов. Київ : Юридична думка, 2004. Т. 1. 584 с. URL: https://kup.edu.ua/doc/administrativne-pravo-ukrajini.-akademichniy-kurs-pidruch.-u-dvoh-tomah-tom-1.pdf

11. Нагаєв В.М. Публічне адміністрування : елек. навч. посіб. Харків : ХНАУ, 2018. 278 с. URL: https://repo.btu.kharkov.ua//handle/123456789/4925

12. Стеценко С.Г. Адміністративне право України : навч. посіб. Київ : Атіка, 2007. 624 с.

13. Кісіль З.Р., Швець Д.В., Кобко Є.В. Адміністративне право : навч. посіб. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 934 с.

14. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

15. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини першої статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу) від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016. Справа № 1-1/2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16#Text

16. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні : Закон України від 11 грудня 2003 року № 1382-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1382-15#Text

17. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Міжнародний документ від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

18. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015. № 1647- III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text

19. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 року № 64/2022. URL: https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397

20. Питання запровадження та здійснення деяких заходів правового режиму воєнного стану : постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1455. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573-2020-%D0%BF#n8

21. Про затвердження Порядку встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан : постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1455. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1455-2021-%D0%BF#n8

22. Про затвердження Порядку встановлення заборони або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан : постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1450. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1450-2021-%D0%BF#

23. Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України : Закон України від 21.01.1994 № 3857-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1994, № 18, ст. 101. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3857-12#Text.

24. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21.101993 № 3543-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1993, № 44, ст. 416. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text

25. Свобода вибору місця проживання та пересування в умовах правового режиму воєнного стану. URL: https://www.helsinki.org.ua/articles

26. Порядок здійснення заходів під час запровадження комендантської години та встановлення спеціального режиму світломаскування в окремих місцевостях, де введено воєнний стан : постанова Кабінету Міністрів України від 8 липня 2020 р. № 573. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573-2020-%D0%BF#n8

27. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

28. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17.07.1997 № 475-97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997, № 40, Ст. 263. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80#Text

29. Рішення Конституційного Суду України від 28 серпня 2020 року № 10-р/2020 Справа № 1-14/2020(230/20) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-20#Text

30. Про затвердження Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій : Постанова Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 2013 р. № 841. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/841-2013-%D0%BF#Text

Анотація

У розділі досліджуються питання, пов'язані із обмеженням свободи пересування та вільного вибору місця проживання в умовах функціонування правового режиму воєнного стану в Україні.

Проаналізовано зміст адміністративно-правового регулювання та складові елементи його механізму, визначено сучасний стан нормативного закріплення та підстав обмеження свободи пересування та вільного вибору місця проживання в умовах воєнного стану в Україні, а також з'ясовано зміст адміністративно-правових заходів обмеження свободи пересування та вільного вибору місця проживання в умовах воєнного стану в Україні.

Особливу увагу приділено правовому режиму комендантської години, проблемним питанням встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, запровадженню заборон або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан та проведенню евакуації населення із зон збройних конфліктів (з районів можливих бойових дій) у безпечні райони.

Зроблено висновок про необхідність неухильного дотримання органами державної влади вимог міжнародно-правових актів, Конституції та законів України щодо встановлення підстав обмеження свободи пересування та вільного вибору місця проживання в умовах функціонування

правового режиму воєнного стану в Україні, неприпустимості суперечностей норм підзаконних правових актів в урегулювання зазначених питань вимогам закону.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання; механізм адміністративно-правового регулювання; свобода пересування; вільний вибір місця проживання; обмеження прав і свобод; правовий режим воєнного стану; заходи правового режиму воєнного стану.

Розділ 3
ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ЯК ФАКТОР НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

Ольга ПАСЬКО
Одеський державний університет внутрішніх справ, Україна
https://orcid.org/0000-0001-9555-1101

Людмила ПРУДКА
Одеський державний університет внутрішніх справ, Україна
https://orcid.org/0000-0001-5440-2361

Вступ

У сучасних умовах повномасштабної війни психічне здоров'я українського суспільства перетворилося на критичний компонент національної безпеки. Воєнна агресія, що спричинила масові людські втрати, руйнування житла та інфраструктури, примусове переміщення мільйонів громадян і розрив соціальних зв'язків, створила масштабний виклик для збереження ментального здоров'я суспільства. Постійна небезпека, стресові ситуації, а також відчуття втрати безпеки сприяли виникненню воєнної травматизації, яка охопила всі вікові, соціальні та демографічні групи населення України. Особливо уразливими є ті, хто безпосередньо постраждав від бойових дій, втратив близьких, майно або був змушений залишити рідні домівки.

Станом на кінець червня 2024 року в Електронній системі охорони здоров'я було офіційно зафіксовано 27 544 тисяч українців із діагнозом «Посттравматичний стресовий розлад» (надалі — ПТСР), з яких 8 888 тисяч отримали цей діагноз саме у поточному році. Це свідчить про серйозність і масштабність проблеми, що вимагає ефективних заходів реабілітації та підтримки.

У цьому контексті особливо актуальними стають питання воєнної травматизації як національної кризи психічного здоров'я та забезпечення високого рівня ментальної стійкості громадян в умовах

воєнного стану. Вирішення цих завдань є ключовим для зміцнення суспільної стійкості, збереження працездатності населення та ефективного протистояння зовнішнім загрозам, що безпосередньо впливає на безпеку й стабільність держави.

Відновлення та підтримка психічного здоров'я в таких умовах є одним із ключових викликів сучасного українського суспільства, що вимагає міждисциплінарного аналізу, глибокого осмислення наявної ситуації та впровадження системних рішень, базованих на доказовій практиці.

Особливість ситуації вимагає нових стратегічних підходів до надання допомоги та організації системи психічного здоров'я. Виклики, що постали перед українським суспільством, вимагають не лише медичних рішень, а й міжсекторальної взаємодії, психосоціальної підтримки та національної згуртованості. Психічне здоров'я в умовах війни стає не індивідуальною, а колективною відповідальністю.

Подолання травматизації потребує консолідації зусиль держави, науковців і громадянського суспільства, що й стане предметом подальшого аналізу в цьому розділі.

1. Психологічна травматизація населення як національна криза психічного здоров'я в умовах воєнного стану

Збройна агресія російської федерації проти України, що триває з 2014 року та набула повномасштабного характеру у 2022 році, спричинила катастрофічні гуманітарні наслідки, що потребують міждисциплінарного наукового аналізу. Війна зумовила не лише значні фізичні та матеріальні втрати, а й масштабну психологічну травматизацію населення. Розуміння масштабів та особливостей цих травм є критично важливим для розробки ефективних стратегій психологічної допомоги та відновлення на національному рівні, адже від своєчасного й ефективного реагування залежить психічне здоров'я нації в коротко- та довгостроковій перспективі.

У вітчизняній психологічній науці проблематика психологічної травматизації розглядається як багатоаспектне явище, що охоплює індивідуальні, соціальні та культурні чинники впливу, а також передбачає вивчення механізмів подолання наслідків травми, адаптаційних механізмів в умовах війни, ролі соціального середовища та особистісних ресурсів, способів психологічної підтримки та реабілітації постраждалих.

Так, О. Колодій аналізує адаптаційні стратегії та значення соціальної підтримки у період кризи; О. Ліпентін досліджує ефективність когнітивно-поведінкових методів у роботі з ПТСР у військових і цивільних осіб; Т. Мироненко вивчає психологічні наслідки травматизації дітей та сімей, які зазнали насильства або втрати; Ю. Човновик зосереджується на феномені колективної травми, ідентичності та психологічної резилієнтності в умовах соціальної турбулентності; Т. Титаренко акцентує увагу на внутрішніх психологічних ресурсах особистості, що сприяють подоланню травми; В. Паночко досліджує трансгенераційні аспекти травматичного досвіду та роль духовних чинників у процесі зцілення; Л. Брусіловський, Н. Бруханський та Т. Сгалов розробили концепцію «нейропсихічного травматизму», яка об'єднує неврологічні та психіатричні механізми виникнення й розвитку посттравматичних станів.

Окрему увагу у вітчизняних дослідженнях приділено вторинній травматизації, емоційному вигоранню фахівців допоміжних професій, а також довготривалому впливу психотравмуючих подій на колективну пам'ять і суспільну ідентичність. Ці аспекти розкриваються у працях О. Кочарян, Л. Бурлачука, І. Зверевої та інших українських дослідників.

У світовій психології значний внесок у формування сучасного розуміння травми зробили такі дослідники: J. Charcot, J. Breuer, S. Freud, які вивчали істерію як наслідок травматичних переживань, заклавши основи психоаналітичного розуміння травми; E. Lindemann, один із засновників кризової інтервенції, розробив

поняття гострої реакції на стрес у контексті втрати; R. Sommer здійснив важливі уточнення до поняття психогенії, що дозволило розрізняти психогенне, невротичне й кризове реагування.

Психологічна травма в умовах війни складне психоемоційне явище, яке може впливати на різні сфери особистісного функціонування. Вона здатна спричинити широкий спектр реакцій, зокрема порушення сну, коливання настрою, емоційні та когнітивні розлади, прояви агресії, знижену самооцінку, втрату відчуття контролю над власним життям, труднощі у встановленні довірливих стосунків, соціальну ізоляцію, а в окремих випадках — розвиток ПТСР та інших психічних порушень, що ускладнюють адаптацію до мирного життя.

Сучасні дослідження вказують на необхідність диференційованого підходу до вивчення наслідків воєнних подій, оскільки глибина та характер психічних реакцій значною мірою залежать від ступеня безпосередньої залученості особи до травматичної ситуації. У цьому контексті важливим є поділ наслідків за рівнями впливу на особистість.

Умовно психологічні наслідки воєнних дій в Україні можна поділити *за масштабами психологічної травматизації* на первинну, спричинену безпосереднім травматичним досвідом, та вторинну, що є результатом опосередкованого впливу воєнної ситуації.

До *первинної* належать травматичні події, свідками або учасниками яких стали мільйони українців, а саме: обстріли, бомбардування, окупація, загроза життю та здоров'ю, втрата близьких, руйнування домівок та втрата майна. Ці фактори зумовлюють психічний стан особи, що характеризується вираженим напруженням механізмів психічної адаптації. Це напруження проявляється у структурі особистісних особливостей (тривожність, депресивні та іпохондричні риси, своєрідність мислення, ознаки апатії), зниженні рівня інтелектуальної діяльності (уповільнення темпу роботи, логічні помилки), операторських функцій (помилки уваги та пам'яті), а також зниження мотивації до діяльності.

Переживання травматичних подій є нелегким випробуванням для людської психіки. На жаль, не у всіх, хто зазнав травми, вистачає внутрішніх ресурсів та підтримки оточення, щоб стабілізуватися та відновитися після травми. Зіткнення зі смертю та іншими загрозами провокує цілу низку симптомів, які істотно впливають на життя та знижують його якість[1].

До *вторинної* — можна віднести психологічний вплив на людей, які не перебували безпосередньо в зоні бойових дій, але зазнають впливу війни через загальну атмосферу тривоги, соціально-економічні труднощі, інформаційний тиск, розрив соціальних зв'язків та втрату базового відчуття безпеки.

Це феномен проживання події, про яку є мозаїчна інформація і відсутні логічні ланки «домальовує» лімбічна система у вигляді фантазійних ілюзорних новоутворень, прийнятих свідомістю за справжні. Внутрішнє промальовування події набагато яскравіше, страшніше ніж процес проживання самої події, адже подія закінчилася, а в ілюзіях може тривати скільки завгодно часу, обростаючи новими і новими подробицями, що руйнують психіку[2].

Це явище потребує детального аналізу, оскільки його механізми та наслідки можуть суттєво впливати на психічне здоров'я різних категорій населення. Умовно можна виділити три основні групи ризику:

1. Близьке оточення постраждалих, до яких можуть відноситися родичі, друзі та інші знайомі люди, які безпосередньо пов'язані з жертвою травми та часто стають свідками її психологічних симптомів, а іноді й об'єктами агресії чи інших проявів травматичного досвіду. Систематичне спостереження за стражданнями

---

[1] Климчук В.О. Психологія посттравматичного зростання : монографія / Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. 2-ге вид., переробл. і допов. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2021. С. 14.

[2] Плетка О.Т. Вторинна травматизація: класифікація медіатравм. *Медіатворчість в сучасних реаліях: протистояння медіатравмі*. Кропивницький, 2020. С. 33. URL: https://ispp.org.ua/wpcontent/uploads/Static/mediatv.pdf (дата звернення: 05.05.2025).

близької людини, а також постійна необхідність адаптувати свою поведінку до реакцій постраждалого призводять до хронічного стресу та кумулятивної травматизації.

2. Споживачі медіаконтенту — це глядачі та читачі засобів масової інформації, які стикаються з описом травмуючих подій, можуть зазнавати так званої «медіатравми» — психологічного впливу через опосередковане сприйняття чужих страждань. Як зазначає Л. Найдьонова, у таких умовах психіка схильна до катастрофізації, коли уява домальовує тривожні деталі, що може спровокувати розвиток фобій, тривожних розладів та спотвореного сприйняття реальності.

3. Фахівці допоміжних професій (психологи, соціальні працівники, медики, волонтери та інші спеціалісти), які регулярно надають допомогу постраждалим, знаходяться під загрозою вторинної травматизації через постійний контакт із чужим травматичним досвідом. Систематичне вислуховування тривожних історій та спостереження за наслідками травми призводить до накопичення негативних емоцій, емоційного виснаження та професійного вигорання.

За соціальною диференціацією травматичного досвіду психологічний вплив є багатогранним і проявляється з різною інтенсивністю залежно від вікових, соціальних та життєвих обставин індивіда.

Нещодавнє опитування, проведене ЮНІСЕФ через «U-Report», показало, що 73 % української молоді віком від 14 до 34 років висловлюють потребу в емоційній чи психологічній підтримці. Втім, лише 30 % з них активно шукали допомогу[3].

Діти, підлітки та особи літнього віку характеризуються підвищеною вразливістю до психотравмуючих факторів війни, що може призводити до порушень когнітивного та емоційного розвитку, емоційної лабільності та девіантної поведінки.

[3] Situation Analysis of Children in Ukraine 2024. UNICEF for every child. URL: https://www.unicef.org/ukraine/en/reports/sitan2024 (дата звернення: 07.05.2025).

Вплив війни на психічне здоров'я дітей може бути вкрай серйозним і тривалим. Вони стикаються з травматичним досвідом, страхом, стресом та втратами, які можуть залишити глибокий слід в їхній психіці. Діти, які пережили війну, можуть мати проблеми зі здоров'ям, соціальною адаптацією і взаєминами з іншими людьми[4].

За даними організації Save the Children (2024), війна в Україні завдає все більшої шкоди психічному здоров'ю дітей. За результатами досліджень, проведених з січня до червня 2024 року: 43 % дітей демонструють ознаки психосоціальних розладів, 28 % відчувають підвищену тривожність та 15 % мають симптоми посттравматичного стресового розладу (ПТСР)[5].

Ці дані свідчать про системний вплив війни на психічний стан молодого покоління, що може мати довгострокові наслідки для їхнього розвитку та соціальної адаптації.

Дітям, які пережили психологічну травму, досить важко зрозуміти, що з ними сталося. Це пов'язано насамперед з їхніми віковими особливостями: їм не вистачає соціальної, фізіологічної та психологічної зрілості. Дитина не в змозі повністю усвідомити зміст того, що відбувається — вона просто запам'ятовує ситуацію, свої переживання в цю мить. Її сприйняття дійсності стає хаотичним, безладним, відзначається плутаниною, руйнується «структура світу», у якому дитина живе[6].

---

[4] Прудка Л.М. Вплив війни на психічне здоров'я дітей. *Актуальні аспекти криміналістичного та психологічного забезпечення правоохоронної діяльності* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 06 жовтн. 2023 р. Одеса : ОДУВС, 2023. С. 162.

[5] UKRAINE: Mental health toll of war leaves children with speech defects, twitching and sleep disorders. *Save the Children* UK. URL: https://www.savethechildren.org.uk/news/media-centre/press-releases/2024/ukraine-mental-health-toll-war-leaves-children-speech-defects?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 02.05.2025)

[6] Психологічна допомога дітям в умовах воєнного стану : довідник вихователів дошкільних навчальних закладів і вчителів загальноосвітніх навчальних закладів / Н.В. Пророк та ін. ; Київ : Ін-т психології ім. Г.С. Костюка НАПН України, 2022. С. 21.

Отже, психологічна травма здатна глибоко вплинути на сприйняття дитиною себе та навколишнього світу, порушуючи базове відчуття безпеки й стабільності. Їх реакція на травматичну подію залежить від низки чинників, зокрема віку, індивідуальних психологічних особливостей і наявних навичок подолання стресових ситуацій. Як гострі, так і тривалі травматичні кризи можуть суттєво вплинути на розвиток дитини, залишаючи глибокий відбиток у її свідомості, особливо за умови відсутності своєчасної або належної психологічної допомоги.

Психічне здоров'я та психосоціальні наслідки війни для людей похилого віку також залишаються значною та стійкою проблемою. Дослідження показують, що 55 % осіб похилого віку підтверджують емоційний вплив війни, що проявляється через розлуку з близькими, почуття самотності або ізоляції, конфлікти з родичами чи друзями, а також втрату близьких. Опитування виявили, що значна частина респондентів часто або періодично відчувають наслідки постійного стресу, тривоги та нездатність виконувати повсякденні справи[7].

У дорослого населення воєнні дії часто провокують зростання рівня тривожності, депресивних станів та дезадаптацію в професійній діяльності й міжособистісних відносинах.

Порушення психічного здоров'я внутрішньо переміщених осіб (надалі — ВПО) мають різноплановий характер і охоплюють майже всі сфери психічного функціонування, що суттєво знижує якість їхнього життя. Найбільш поширеними серед них є психогенні депресії, адаптаційні та тривожні розлади, соматоформні порушення, захворювання невротичного спектру, а також ПТСР[8].

[7] Орлова О., Волосевич І., Бьюкенен Дж. Досвід війни для людей старшого віку в Україні та їх залучення до гуманітарної реакції. *HelpAge International*. URL: https://www.helpage.org/wp-content/uploads/2023/05/Lost-the-life-Summary-Ukrainian.pdf (дата звернення: 07.05.2025).

[8] Коваленко Н.В. Клініко-психопатологічні особливості психічних та поведінкових порушень у тимчасово переміщених осіб (діагностика, клініка, психопрофілактика, лікування) : дис. … канд. мед. наук : 14.01.16. Київ, 2021. С. 23. URL: https://cmhmda.org.ua/wp-content/uploads/2022/07/dysertacziya-kovalenko-klinikopsyhopatologichni-osoblyvosti-psyhichnyh-ta-povedinkovyh-porushen-u-tymchasovoperemishhenyh-osib.pdf (дата звернення: 08.05.2025).

Зазначені розлади є наслідком дії тривалих стресових чинників, зокрема втрати постійного місця проживання, майнових ресурсів, соціального оточення, а також переживань, пов'язаних із нестабільністю та невизначеністю майбутнього.

Як свідчать результати сучасних емпіричних досліджень, незалежно від країни перебування, близько 44 % українських мігрантів демонструють симптоматику ПТСР, що вказує на глибокий психологічний вплив як безпосередніх подій війни, так і процесів вимушеної міграції. Ці дані підкреслюють актуальність розробки цілісної системи психосоціальної підтримки ВПО та біженців, яка враховувала б специфіку травматичного досвіду, рівень адаптаційних можливостей і потребу у довготривалій реабілітації[9].

Військовослужбовці, які безпосередньо брали участь у бойових діях, належать до групи високого ризику розвитку ПТСР, виникнення суїцидальних думок та суїцидальних спроб, а також мають труднощі з поверненням до цивільного життя та соціальною реінтеграцією.

Згідно з оцінками експертів, поширеність ПТСР серед українських військових може сягати близько 30 %, залежно від факторів, таких як місце служби, бойовий досвід та інші обставини[10].

Психологічна травма, зокрема ПТСР, справляє глибокий довгостроковий вплив на життя військових, охоплюючи психологічну, фізичну, соціальну та економічну сфери. Ветерани з ПТСР мають значно вищий ризик суїциду. За даними міжнародних досліджень, ризик самогубства серед ветеранів у 1,5–2 рази вищий, ніж у цивільного населення.

Також повернення до цивільного життя може викликати тривогу та страх перед невизначеністю, пов'язаною зі зміною ролі

[9] Integrative attitudes of Ukrainian war refugees in two neighboring European countries (Poland and Hungary) in connection with posttraumatic stress symptoms and social support / J. Kovács et al. *Front Public Health*. 2023. V. 16. P. 19.

[10] PTSD crisis looms as troop shortages take toll on Ukrainian soldiers' mental health. *The Kyiv Independent*. URL: https://kyivindependent.com/ptsd-crisis-looms-as-troop-shortages-take-toll-on-ukrainian-soldiers-mental-health/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 12.05.2025).

та ідентичності себе в мирних умовах, що може сприяти розвитку депресивних симптомів[11].

Проблеми тих, хто повернувся, ускладнюються тим, що цивільні не висловлюють зацікавленості слухати фронтові історії, а на зміну їх початковій допитливості швидко приходять турботи буденного життя. Так народжується взаємне нерозуміння та звинувачення: цивільні не бачать потреби ветеранів в увазі, співчутті, визнанні заслуг, а ветерани, в свою чергу, забувають, що під час війни і цивільні робили жертовні вчинки та проходили через низку випробувань[12].

Так, за відсутності своєчасної та адекватної психологічної підтримки існує високий ризик розвитку стійкої психологічної дезадаптації, що ускладнює процес інтеграції постраждалих у повсякденне життя. Водночас наявність ефективних реабілітаційних програм, збереження соціальних зв'язків та доступ до професійної психотерапевтичної допомоги істотно підвищують ймовірність відновлення психічного здоров'я і повернення до функціонального, повноцінного життя після пережитої травми.

У цьому контексті особливе значення має раннє виявлення ознак стресових розладів серед учасників бойових дій, адже психологічна інтервенція на початкових етапах дозволяє не лише підвищити ефективність терапевтичного впливу, але й сприяє збереженню боєздатності особового складу та запобігає розвитку соціально-психологічної дезадаптації у довгостроковій перспективі.

Психологічна травматизація, що розгортається в умовах повномасштабних воєнних дій, набуває низку специфічних рис, які відрізняють її серед інших форм кризового досвіду. Серед

---

[11] Прудка Л.М., Пасько О.М. Психологічні аспекти адаптації військових, які брали участь у бойових діях. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2024. Вип. 2. С. 89. DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2024.2.14

[12] Комар З. Психологічна стійкість воїна : підручник для військових психологів. Київ, 2017. 184 с. С. 103.

ключових особливостей психологічної травматизації в умовах воєнного стану можна виділити: хронічний та тривалий характер травматизації, колективний характер травми, поєднання гострих та довготривалих стресорів, поляризація суспільства та конфлікти на ґрунті різного травматичного досвіду, вплив на національну ідентичність та майбутнє, нестачу ресурсів для надання психологічної допомоги, а також стигматизацію проблем психічного здоров'я.

Кумулятивний характер травматизації населення в умовах війни виявляється у пролонгованому впливі психогенних факторів, таких як: хронічний психоемоційний стрес та перманентна загроза життю та здоров'ю.

Такий характер травматизації населення в умовах війни проявляється у тривалому перебуванні в умовах стресу, невизначеності та відсутності безпеки, що сприяє розвитку хронічних порушень психічного здоров'я. Тривалість та непередбачуваність воєнних дій позбавляють населення можливості повноцінного виходу зі стану хронічного стресу. Постійна загроза життю та здоров'ю, регулярні загострення бойових дій та відсутність чітких часових меж завершення цих травматичних подій підтримують високий рівень психологічної напруги, що істотно ускладнює адаптаційні процеси та психоемоційне відновлення.

Спільне переживання загроз, втрат та невизначеності майбутнього формує феномен колективної травми. З одного боку, це сприяє розвитку солідарності, емпатії, громадянської активності та консолідації нації перед обличчям спільного ворога. З іншого боку, колективна травма може посилювати загальні тривожні настрої, провокувати масові емоційні реакції, сприяти поширенню вторинної травматизації та ускладнювати індивідуальне опрацювання травматичного досвіду.

Відмінною рисою колективної травми є не число травмованих, а те, що крім безпосередніх учасників, вона зачіпає людей, прямо не причетних до травматичних подій, навіть тих, кого особисто

не торкнулася трагедія, іноді — все суспільство. Іншими словами — колективна травма не обмежена в просторі[13].

Психіка населення під час воєнних дій зазнає одночасного впливу як гострих, інтенсивних стресорів, пов'язаних з безпосередніми небезпеками (обстріли, бойові дії, загроза життю, втрати майна), так і хронічних, пов'язаних із тривалими життєвими труднощами (вимушене переміщення, руйнування звичного способу життя, економічна нестабільність, втрата соціальних зв'язків). Такий стресовий тиск значно перевищує адаптаційні можливості багатьох людей і спричиняє ризик виникнення посттравматичних розладів, депресій, тривожних станів тощо.

Різні форми і ступені травматизації зумовлюють диференційоване сприйняття подій, що в окремих випадках призводить до соціальної напруги. Неоднозначність оцінок певних подій, різне розуміння масштабів втрат та відмінності у стратегіях подолання наслідків війни здатні ускладнювати процеси соціальної згуртованості та національної єдності.

Психологічні наслідки воєнних дій виходять за межі індивідуальної психіки, впливаючи на колективну свідомість, переоцінку життєвих цінностей, національну ідентичність і бачення майбутнього. Пережитий травматичний досвід може сприяти переосмисленню базових соціальних орієнтирів, формувати нові наративи та посилювати потребу у формуванні колективної ідентичності в умовах протистояння зовнішній агресії.

Як зазначає П. Горностай, «для подолання міжгрупових суперечностей треба на існуючих різних ідентичностях, не заперечуючи їх, не відміняючи їх, розвивати ідентичність більш високого порядку, яка базується на загальних цінностях як основі інтеграції. Вона сама собою не виникне, над цим треба працювати, залучаючи різних фахівців, у тому числі і соціальних та політичних психологів.

[13] Горностай П.П. Колективна травма як проблема соціальної та політичної психології. *Проблеми політичної психології*. 2018. Вип. 7 (21). С. 57. DOI: https://doi.org/10.33120/popp-vol21-year2018-5

Їй можуть сприяти соціально-психологічні технології, зокрема соціодрама, яка працює з цими відмінностями і суперечностями, долаючи їх[14].

Важливим бар'єром у забезпеченні психологічної допомоги залишається перевантаженість системи охорони здоров'я, нестача кваліфікованих фахівців, нерівномірна доступність послуг, особливо у віддалених регіонах.

Проблема нестачі кваліфікованих фахівців у сфері психологічної допомоги залишається однією з ключових перешкод на шляху забезпечення широкого та своєчасного доступу населення до необхідних психосоціальних послуг. Особливо гостро ця проблема проявляється в умовах зростання потреби в психологічній підтримці, спричиненої зростанням рівня стресових факторів та поширенням психічних розладів у сучасному суспільстві.

Серед основних чинників, що зумовлюють дефіцит фахівців, варто відзначити обмежені можливості отримання якісної професійної освіти у сфері психологічної допомоги, зокрема психологічної реабілітації.

Водночас недостатній рівень матеріального забезпечення працівників цієї галузі, а також високий рівень емоційного навантаження, пов'язаний із роботою з особами, які зазнали психотравмуючих подій, негативно впливають на професійну мотивацію та знижують інтерес до роботи у цій сфері.

Окремої уваги потребує проблема стигматизації психічного здоров'я, яка в умовах воєнного стану значно загострюється. Стигма проявляється через поширення негативних стереотипів, упереджень та дискримінаційних практик, спрямованих на певну особу чи групу осіб, які відчувають психологічні труднощі або мають діагностовані психічні розлади або проблеми, пов'язані з психічним здоров'ям.

---

[14] Горностай П.П. Колективна травма та групова ідентичність. *Актуальні проблеми психології малих, середніх та великих груп. Проблема цілісності суспільства, групи та особистості*. 2012. Т. 2. Київ, С. 95.

У воєнних умовах це стає серйозною перешкодою для своєчасного звернення по допомогу, що значною мірою ускладнює процеси відновлення психічного здоров'я як на індивідуальному, так і на суспільному рівні.

Більшість військових, які були у зоні бойових дій, бояться говорити та погоджуватись з тим, що в них є певні психічні та психологічні проблеми, тим самим не вирішуючи їх. Згідно з результатами дослідження, значна частина військових (73 %) приховують свої психологічні та психічні труднощі. Серед тих, хто не отримував спеціалізованої допомоги, 93 % висловили небажання, щоб їхні психічні проблеми були виявлені. Ці дані свідчать про високий рівень стигматизації психічних розладів у військовому середовищі та важливість доступу до конфіденційної та кваліфікованої психологічної допомоги[15].

Отже, стигматизація є серйозною соціальною проблемою, яка потребує усвідомлення та подолання шляхом підвищення обізнаності населення, просвітницьких заходів, руйнування стереотипів та формування толерантного та підтримуючого суспільства.

Наукові дослідження засвідчують, що своєчасне і системне впровадження комплексних заходів може значно знизити ризик розвитку посттравматичних психічних розладів, зменшити тривалість симптомів та підвищити рівень психологічної резилієнтності населення.

Серед пріоритетних напрямів мінімізації психотравматичних наслідків війни запропоновано:

1. *Масштабне впровадження програм першої психологічної допомоги.*

Перша психологічна допомога є науково обґрунтованим інтервенційним підходом, рекомендованим ВООЗ, ЮНІСЕФ та Міжнародною федерацією Червоного Хреста. Перша психологічна

[15] Шиделко А. Наслідки впливу бойового стресу на психологічний стан особистості військовослужбовця. *Перспективи та інновації науки. Серія «Педагогіка, Серія «Психологія», Серія «Медицина»*. № 1(6), 2022. С. 484.

допомога спрямована на надання базової підтримки постраждалим особам у перші години та дні після травматичної події, допомагаючи стабілізувати емоційний стан, нормалізувати переживання та запобігти розвитку гострої стресової реакції. Згідно з дослідженнями, широке впровадження першої психологічної допомоги у зонах конфлікту дозволяє суттєво знизити ризики хроніфікації симптомів тривоги, депресії та ПТСР.

2. *Розвиток системи кризової інтервенції.*

Ефективна кризова інтервенція має ґрунтуватися на багаторівневому підході: надання невідкладної допомоги у момент дестабілізації, подальше скерування до спеціалізованих служб, а також супровід осіб у стані психологічної кризи. У воєнних умовах це особливо важливо для таких категорій, як ветерани, переселенці, постраждалі від насильства, а також люди, які втратили родичів або засоби існування в наслідок воєнних дій. Досвід країн із тривалими збройними конфліктами (наприклад, Ізраїлю чи Колумбії) демонструє важливість створення мобільних кризових команд, що включають психологів, психіатрів, медиків та соціальних працівників.

3. *Розбудова мережі психосоціальних центрів на рівні громад.*

Інтеграція послуг психосоціальної підтримки в межах місцевих громад сприяє доступності допомоги, зменшує стигму та забезпечує тривалий супровід уразливих груп населення. Децентралізація допомоги — ключовий елемент у моделі громадського психічного здоров'я, підтримуваній ВООЗ. Створення психосоціальних центрів на базі шкіл, медичних закладів або соціальних установ дає змогу здійснювати раннє виявлення порушень, проводити психоосвіту та організовувати групову підтримку.

4. *Підготовка фахівців, волонтерів, освітян і медичних працівників.*

Ефективна система допомоги неможлива без достатньої кількості підготовлених кадрів. Згідно з результатами емпіричних досліджень, саме мультипрофесійна команда забезпечує найкращий результат у реабілітації постраждалих. Необхідно впроваджувати

систематичне навчання основам психічного здоров'я для широкого кола спеціалістів, які мають контакт із населенням у кризових ситуаціях. Це включає тренінги з надання першої психологічної допомоги, розпізнавання ознак ПТСР, кризового супроводу та ненасильницької комунікації.

5. *Психосоціальна підтримка сімей, дітей та підлітків*.

Діти є особливо вразливою категорією, для якої наслідки війни можуть мати пролонгований і часто латентний характер. Психологічна підтримка сімей, у яких є діти, має включати консультації батьків, групи підтримки, інтеграцію психоедукаційних програм у навчальні заклади, ігрову терапію, арт-терапію тощо. Також важливо проводити психосоціальні інтервенції, що спрямовані на відновлення безпечного середовища та підтримку дитячої резилієнтності.

6. *Впровадження телемедицини та дистанційного консультування*.

В умовах обмеженого доступу до очної допомоги особливо актуальним є розвиток телемедичних сервісів за допомогою методів дистанційної допомоги. Онлайн-консультування, гарячі лінії, мобільні додатки з елементами когнітивно-поведінкової терапії або самодопомоги — усе це забезпечує можливість отримання психологічної підтримки незалежно від географічного положення та рівня фізичної мобільності людини.

Застосування вищезазначених стратегій є критично важливим не лише для пом'якшення безпосередніх психологічних наслідків війни, але й для запобігання довготривалим психосоціальним втратам у післявоєнний період. Комплексний, міждисциплінарний та науково обґрунтований підхід має стати основою для формування нової, стійкої моделі системи психічного здоров'я в Україні.

Отже, слід виокремити не лише безпосереднє надання допомоги постраждалим, але й створення довгострокових структурних механізмів підтримки психічного здоров'я. Це передбачає інтеграцію психосоціальної допомоги в систему первинної медико-санітарної

допомоги, розвиток міжвідомчої взаємодії (зокрема між освітніми, медичними та соціальними службами), а також впровадження доказових підходів у підготовку фахівців усіх рівнів.

Важливо також посилювати наукові дослідження, які дозволять не лише виявити основні ризики для різних груп населення (військових, дітей, внутрішньо переміщених осіб тощо), а й адаптувати програми інтервенцій відповідно до культурного й соціального контексту України.

Значну роль відіграє і підвищення психологічної грамотності населення — через масові інформаційні кампанії, просвітницькі проєкти, залучення медіа та формування загальнодержавної політики з акцентом на дестигматизацію психічних розладів. Важливо, щоб у суспільстві змінилася парадигма — з *«психічний розлад = сором»* на *«психічне здоров'я = така ж важлива складова життя, як фізичне»*, і щоб держава не лише не заважала цим змінам, а активно їх підтримувала на всіх рівнях.

Таким чином, лише комплексний, системний та міждисциплінарний підхід дозволить ефективно подолати довготривалі наслідки психотравматизації населення України, що були спричинені воєнними діями, та створити стійку інфраструктуру психологічного благополуччя в українському суспільстві.

2. Забезпечення високого рівня ментальної стійкості громадян в умовах воєнного стану

Події лютого місяця 2022 року і повномасштабне вторгнення на територію Україні, створили безпрецедентний негативний досвід в житті населення та підвищили рівень психологічного напруження українців. Життя в умовах воєнного стану призвели до страху, тривоги, втрати близьких, вимушеного переселення, невизначеності, що наклало суттєвий відбиток на ментальному здоров'ї громадян. У таких умовах надзвичайно важливо забезпечити ментальну стійкість суспільства, тобто здатність зберігати внутрішню рівновагу,

адаптуватися до змін і продовжувати функціонувати, незважаючи на стресові обставини.

Забезпечення ментальної стійкості включає як індивідуальні зусилля (практики самодопомоги, зміцнення внутрішніх ресурсів), так і системну підтримку з боку держави та громадських організацій: доступ до психологічної допомоги, просвітницькі програми, розвиток культури психічного здоров'я. Важливу роль відіграє й підтримка у спільнотах — як на рівні родини, так і серед волонтерів, колег, побратимів тощо.

Ментальна стійкість українців стала одним із чинників національної єдності та здатності протистояти агресору. Її формування та підтримка мають бути пріоритетом як у часи війни, так і під час відновлення країни.

Так, колектив авторів О. Кокун, В. Клочков, В. Мороз, І. Пішко, Н. Лозінська визначають, що психологічна стійкість має вирішальне значення для подолання когнітивних, емоційних та соціальних стресорів, пов'язаних із впливом війни. Психологічна стійкість надзвичайно важлива для боєздатності армії, оскільки вона також відіграє важливу роль у подоланні фізіологічних стресорів. Солдат, який відчуває психологічний стрес (тобто солдат, який не може впоратися з психологічними стресорами), не буде ефективно працювати під час військових операцій, незалежно від того, наскільки він/вона фізіологічно здоровий[16].

Важливість звертати увагу на психічний стан людини особливо актуальною стала в умовах воєнного стану. Підвищення уваги до психічного стану людини значно зросла в умовах воєнного стану. У цей період майже всі громадяни країни безпосередньо зіткнулися з негативними наслідками війни, що виявилося не лише у фізичному, але й у ментальному вимірі. Тісний взаємозв'язок між фізичним і психічним здоров'ям став очевидним для суспільства,

[16] Забезпечення психологічної стійкості військовослужбовців в умовах бойових дій : метод. посіб. / О.М. Кокун, В.В. Клочков, В.М. Мороз, І.О. Пішко, Н.С. Лозінська. Київ–Одеса : Фенікс, 2022. 128 с

оскільки хронічний стрес, тривога, втрати та невизначеність глибоко вплинули на загальне самопочуття населення. Ігнорування психічного стану може мати дуже серйозні наслідки, як психічних розладів: депресія (пригнічення настрою, втрата інтересу до життя), тривожні розлади (надмірна тривожність, панічні атаки, фобії); ПТСР (наслідок пережитого стресу або травми); біполярний афективний розлад (перепади настрою між депресією та манією); психоз або шизофренія (втрата контакту з реальністю, галюцинації, маячення); розлади харчової поведінки (анорексія, булімія), розлади особистості та ін. Так і до захворювань фізичних: серцево-судинної системи (тривалий або хронічний стрес і депресія можуть спричинити гіпертонію, інфаркт, інсульт, підвищення тиску та пульсобиття та ін.); порушення сну (безсоння, апное сну — один із проблемних питань українців в умовах воєнного стану, постійних повітряних тривог, що не надає можливості базових потреб відновлення організму); порушення системи травлення (виразка травлення, синдром подразненого кишківника, гастрит, печія, порушення апетиту, закрепи або діарея та ін.); ослаблення імунної системи (часті інфекції, погане загоєння ран та ін.); порушення ендокринної системи (проблеми із щитоподібною залозою); хронічний біль (наприклад, фіброміалгія часто пов'язана з ментальними порушеннями); захворювання шкіри (псоріаз, акне, екзема та ін.); різні залежності (алкоголь, наркотичні речовини, ігроманія як спосіб «втечі» від реальності, переїдання).

Психічне здоров'я це підґрунтя загального стану здоров'я та загального благополуччя людини і його ігнорування може мати дуже серйозні наслідки. Воно впливає на те, як ми думаємо, почуваємось, діємо, будуємо стосунки та долаємо перешкоди у житті. Без стабільного психічного стану складно бути щасливим, ефективним і здоровим, навіть, якщо фізичне тіло працює нормально, то хронічний стрес обов'язково відобразиться і на фізичному стані здоров'я. Саме психічне або ментальне здоров'я забезпечує внутрішній спокій та відчуття радості від повсякденних

буденних речей, допомагає підтримувати мотивацію й задоволення від життя, незважаючи на об'єктивні ситуації, і навіть, умови воєнного стану. Ментально стійка людина краще переживає втрати, поразки, конфлікти та зміну обставин, ситуацій, умов життя — що є у більшості українців, які втратили домівки, були вимушені покинути власне житло та ін.

Так, Закон України від 15.01.2025. № 4223-20 «Про систему охорони психічного здоров'я в Україні» чітко визначає, що психічне здоров'я — складова загального здоров'я та стан благополуччя, а не лише відсутність психічних та поведінкових розладів, за якого кожна особа може реалізувати власний потенціал, впоратися із життєвими труднощами, продуктивно і плідно навчатися та працювати, а також робити внесок у життя своєї спільноти.[17]

Науковцем О. Кокуном проведене дослідження, яке показало, що майже 80 % респондентів мають особистий життєвий досвід, пов'язаний із війною (від вимушеного переїзду з постійного місця перебування у межах України до особистої участі у бойових діях). У 37,2 % відбулися під час війни вимушені негативні професійні зміни. При цьому, 26,3 % зазначили, що вони втратили місце роботи без наявної можливості знайти нову. У 81,1 % погіршилося або істотно погіршилося матеріальне становище. А 16,2% зазнали різного ступеню ушкодження під час війни власного житла. Поранення чи інші фізичні ушкодження внаслідок війни у 13,8 % респондентів отримав хтось із близьких. А 2,1 % такі поранення чи ушкодження отримали самі. Більше половини респондентів (55,7 %) зазначили, що вони зазнали різного ступеню небезпеки для власного життя (від епізодичної до надзвичайно сильної). При цьому, надзвичайно сильної небезпеки зазнали 9,1 %. За результатами самооцінки змін стану власного здоров'я за час війни, він погіршився або істотно погіршився у 58,8 % досліджуваних.

[17] Про систему охорони психічного здоров'я в Україні : Закон України від 15.01.2025. № 4223-20. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/4223-20 (дата звернення: 25.04.2025).

Емоційний стан погіршився або істотно погіршився ще у більшої кількості — 86,7 %; 57,2 % відзначають погіршення або суттєве погіршення власних життєвих перспектив[18].

Також науковець О. Кокун звернув увагу на стабільність психічного здоров'я українців під час війни. О. Кокун зазначає, що виявлення психологічних ресурсів, які можуть захистити від впливу війни на психічне здоров'я, є важливою справою. Важливим є визначити стійкість кореляційних зв'язків між позитивними та негативними показниками психічного здоров'я у вибірці громадян України під час війни, що триває, та оцінити можливі гендерні відмінності. О. Кокун провів дослідження, в якому прийняли участь 359 респондентів віком 18–61 рік з усіх регіонів України заповнили опитування за власними оцінками у два часові моменти з інтервалом у вісім місяців (червень–липень 2022 року та лютий–березень 2023 року). Опитування включало три шкали, що відображали позитивні аспекти психічного здоров'я (стійкість, самоефективність і стійкість) і дві, що відображали негативні аспекти (симптоми ПТСР і тиск фізичних скарг). Значні негативні кореляції (значення *r* коливаються від -0,23 до -0,47; p <0,001) між двома позитивними показниками (стійкість і самоефективність) і двома негативними показниками залишалися практично незмінними протягом восьмимісячного періоду. Ці стосунки були майже однаково стабільними у чоловіків і жінок. Отримані дані розширюють поточні знання про наслідки війни для психічного здоров'я та підкреслюють стійкість і самоефективність як потенційні захисні фактори проти погіршення психічного здоров'я цивільного населення під час війни[19].

---

[18] Кокун О.М. Всеукраїнське опитування «Твоя життєстійкість в умовах війни» : препринт. Київ : Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2022. 46 с.

[19] Kokun O. The Stability of Mental Health During War: Survey Data from Ukraine. *Journal of Loss and Trauma*. 2025. № 30. P. 242–263. https://doi.org/10.1080/15325024.2024.2328649

Так, колектив авторів S. Santosh, S. Markose, N. John, N. Philip, J. Cheriancі визначають, що емоції це імпульси до дії, миттєві плани управління життям, закладені в нас природою. Саме тому емоції являються фундаментальним джерелом людської енергії, бажання та мотивації. Це стимулює наші найпотаємніші почуття і ціль у житті і перетворює їх на те, про що ми думаємо, і на цінності, ми спрямовуємо вектор життєдіяльності. У людській свідомості психічне благополуччя було вивчено та прийнято як уявлення особистості. В рамках теорії самоорганізації воно характеризується як властивість, що зазначає, чи може складна емоційна система ефективно підтримувати свою рівновагу. Ми виявляємо бурхливе почуття неконтрольованих емоцій у суспільстві. Тому важливо в таких умовах мати можливість одержати належне лікування негайно, з урахуванням прогнозів. Автоматизація у цій галузі — це гігантський стрибок, оскільки вона усуває всі людські обмеження. Авторами наукової статті запропоновано застосовувати класифікатори, які повинні бути навчені та перевірені перед застосуванням будь-яких методів у реальному прогнозуванні. Чат-бот також може бути додатково розширено для прогнозування причин будь-якої проблеми психічного здоров'я. Цей метод швидший, легко доступний і гарантує конфіденційність для окремих осіб. Використання застосунків та чат-ботів також може бути пов'язане з психологами / психіатрами, які можуть стежити за тими, хто психічно нестабільний або схильний до того ж. Це дозволить контролювати ймовірність психічного захворювання[20].

C. Ehiedu, C. Onyemaechi, O. Ugwu, A. Onwudiwe, R. Ibekwe, P. Philip у спільній науковій публікації визначили чинники, які можуть впливати на психічну стійкість, до зазначених чинників колектив авторів відносить:

1) щоденні звички, такі як режим сну, фізичні вправи, харчування та дозвілля (вибір способу життя: дієти та сну, який впливає

[20] Santosh S., Markose S., John N., Philip N., Cherianci J. Assessment of Mental Health and Emotional Stability. *International Journal of Engineering Research & Technology*. 2020. № 9. С. 397–401.

на психічну стабільність при виробництві та регуляції таких нейротрансмітерів, як серотонін, дофамін та ендорфін, які можуть впливати на настрій та стрес, а такі як кортизол — можуть впливати на психічну стабільність, можуть сприяти виникненню тривожності та депресії, коли вони підвищені), зоровий спосіб життя підтримує когнітивні функції, включаючи увагу, пам'ять та вирішення проблем, що може покращити ясність розуму та стабільність.

2) вибір власної поведінкові: вживання психоактивних речовин, прийняття ризикованих рішень та механізми подолання труднощів;

3) вплив навколишнього середовища, наприклад: соціальні відносини, баланс між роботою та особистим життям та спосіб життя, участь у громадських заходах та подіях може сприяти зміцненню соціальних зв'язків, покращенню психічного благополуччя та формуванню почуття мети;

4) риси особистості, такі як: цінності, установки та мотиви[21].

Пріоритетне питання для України є забезпечення ментальної стійкості громадян України, це обумовлено тривалим часом воєнного стану та спроможністю організму до витримки хронічного психічного навантаження. Зосереджувати увагу на важливості міжсекторальної співпраці та розвитку культури ментального здоров'я. Важливим є забезпечення високого рівня ментального здоров'я українців на всіх рівнях, а також визначити стратегічні напрями забезпечення психологічної підтримки на індивідуальному та державному напрямках.

В умовах війни ментальна стійкість набуває ще більшого значення, бо людина стикається з тривалою небезпекою, втратами, невизначеністю, фізичним та емоційним виснаженням. Проте, навіть у таких складних обставинах ментальну стійкість можна зберігати й розвивати.

[21] Ehiedu C., Onyemaechi C., Ugwu O., Onwudiwe A., Ibekwe R., Philip P. Psychology of lifestyle: a gateway to mental stability. *Published in Ojukwu Journal of Psychological Services*. 2025. № 1. P. 21–41. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.15169282

Фактори, що впливають на ментальну стійкість в умовах воєнного стану:

1. Контроль над емоціями. Здатність визнавати та розуміти свої страхи, тривогу, біль, але не дозволяти їм паралізувати дії. Спроможність усвідомлювати, що це нормально, коли людина може боятись, особливо це стосується військовослужбовців, які боронять нашу Батьківщину. Розуміння спектру емоцій і спроможність їх сприйняти як нормальна реакція організму на небезпеку, забезпечить відновлення стресостійкості та саморегуляції негативного психічного стану до ситуації, яка до неї призвела.

2. Підтримка з боку близьких, соціальні зв'язки. Навіть короткий контакт із рідними чи друзями дає відчуття зв'язку та надії. Спільнота, взаємна допомога та турбота — основа виживання. Важливим є підтримка будь-якої особи, яка має значення для вас. Саме спілкування із близькими, рідними може бути мотивацію до життєстійкості, збереженню того, що зараз маємо та подолання труднощів, до яких призвела війна.

3. Віра в сенс і цінності. Боротьба за країну, родину, життя — це сильна спонукаюча внутрішня мотивація, яка надає стимул до продовження життя та надає сенс вистояти навіть у найгірші моменти. Саме ключові цінності українців пов'язані із: готовністю захищати країну як на фронті, у волонтерстві, в інформаційному просторі, — тобто сильне відчуття національної ідентичності; співпраця, взаємодопомога, згуртованість у громаді (люди об'єднуються незалежно від мови, віросповідання чи регіону); волонтерство, медики, військові, звичайні люди — приклади щоденного героїзму. Ці цінності стали фундаментом виживання, боротьби й віри у перемогу

4. Адаптивність. Пов'язана із умінням пристосовуватись до нових реалій: змінювати звички, плани, спосіб життя, місце життя, умови життя. Це стосується і військовослужбовців, які до повномасштабного вторгнення були людьми різних професій і не мали досвіду у військовій справі, а тим паче боронити державу

в умовах війни. Також внутрішньо переміщених осіб, які повинні адаптуватись до нових умов життя, місця життя і продовжувати жити далі. Важливим є не шукати ідеалу, не чекати життя, яке було раніше, а діяти в наявних умовах.

5. Особиста відповідальність. Пов'язана із сприйняттям важливості себе і розуміння себе не як жертви, а як людини, здатної впливати (на себе, інших, ситуацію). Активна позиція, навіть у дрібницях, дає внутрішню силу. Кожен на своєму місці, на скільки можливо, іноді хоч маленькими кроками, але йде до єдиної мети — перемоги.

6. Турбота про базові потреби. В умовах війни звертати увагу на базові потреби є важливим, оскільки це не лише про виживання, а й про збереження психічної, фізичної та емоційної стійкості. У надзвичайних обставинах саме базові речі дають людині сили, контроль і почуття безпеки. Безумовно, із фізіологічної точки зору, існує прямий зв'язок психічної стабільності, врівноваженості із дотриманням режиму сну, харчуванням, водним збалансованим режимом, теплом та відчуттям безпеки. Все це впливає на психіку. Тому турбота про базові потреби є пріоритетним в умовах воєнного стану. Фізіологічні потреби — їжа, вода, сон, тепло, повітря (мати запаси питної води; запаси їжі з тривалим терміном зберігання: крупи, консерви, сухофрукти, енергетичні батончики.; за наявності умов та можливості теплі страви, чай, кава або інший гарячій напій для заспокоєння; можливість дотримання режиму сну: навіть у бомбосховищах важливо відпочивати, оскільки сон підтримує психіку; беруші, маска на очі, теплий одяг, сенсорна ковдра, дихальні вправи, — можуть допомогти заснути у стресовому стані; теплий одяг, ковдри, термобілизна, гарячі напої або грілки; дотримання режиму гігієни: вологі серветки, санітайзери, запас засобів гігієни та ін. Безпека — фізична захищеність, стабільність, житло. Важливість дотримуватись правил безпеки, перебувати в укритті під час повітряних тривог; дотримуватись щоденних ритуалів. Соціальні потреби — контакт з іншими, підтримка, любов.

7. Інформаційна гігієна. пов'язана із здатністю дотримуватись системи правил і поведінки, яка допоможе зберегти ментальну стійкість, не стати жертвою дезінформації, а також не наражати на небезпеку себе чи інших через необережну інтерпретацію інформації. Обмеження надлишку жорстких новин, фейків, дезінформації, фільтрація джерел і періодичне «відключення» для збереження психіки. Важливо розуміти офіційні джерела інформації. Потрібно критично мислити (завжди перевіряти джерело інформації, не довіряти новинам лише за емоційним забарвленням чи сенсаційністю, порівнювати інформацію з кількох незалежних джерел); дотримуватись тиші (не публікувати у соцмережах фото / відео, де видно військову техніку, позиції ЗСУ чи результати обстрілів до офіційних повідомлень; уникати деталізації (місце, час, масштаби) у власних постах, які можуть бути використані ворогом); дотримуватись цифрової безпеки (увімкни двухфакторну автентифікацію у своїх акаунтах та ін.); дотримуватись інформаційно стриманості (таймінгувати період проведений за переглядом новин, щоб не спричинити інформаційне перевантаження та тривожність, робити паузи та переключатись на позитивні, мирні теми).

8. Маленькі ритуали спокою. Здібності дотримуватись певних ритуалів, дій, які приносять задоволення або відчуття спокою, комфорту. Це може бути молитва, медитація, дихальна вправа, чай, ранкова кава або спокійна розмова із близькими у певний час доби, вимикати повідомлення з новинних каналів після певної години, контрастний душ або тепла ванна за можливості, записування приємних моментів дня (щоденник вдячності), діліться не тільки тривогами, а й маленькими радощами, запах улюбленого чаю, музика, тобто будь-що, що створює відчуття дому та безпеки та ін. Такі ритуали спокою в умовах воєнного стану — це прості дії та практики, які допомагають підтримувати психологічну рівновагу, знижують рівень тривоги та стресу, навіть коли навколо панує невизначеність і небезпека.

Отже, розглянуто фактори, які впливають на ментальну стійкість громадян України. Слід зазначити, що вони у більшості випадків

обумовлені саме суб'єктивним фактором сприйняття ситуації і особа сама спроможна собі допомогти з метою забезпечення пріоритетних факторів збереження психічної стабільності.

Крім того, важливою складовою забезпечення ментальної стійкості українців є і об'єктивні фактори, які залежать від мультидисциплінарного поєднання забезпечення ментального здоров'я, як на індивідуальному, так і на державному рівні. Психічне здоров'я українців є важливою складовою загальної здатності нації протистояти викликам війни. Її формування потребує зусиль. Розвиток системи підтримки, освіта, просвіта та громадська активність створюють основу для збереження психічного здоров'я нації та ефективного відновлення після завершення воєнного конфлікту.

Пріоритетні напрями забезпечення ментальної стійкості українців в умовах воєнного стану.

Розвиток національної системи кризової психологічної допомоги. Розвиток національної системи кризової психологічної допомоги є важливим етапом для підтримки громадян, які переживають стрес, травму або кризу в умовах воєнного стану. Враховуючи специфіку конфлікту, ця система повинна бути адаптована до потреб населення та надавати допомогу як на індивідуальному, так і на колективному рівні.

Так, Н. Шевченко визначає, кожна кризова ситуація характеризується індивідуальними і властивими лише їй ознаками. Відповідно, використовуються різні види допомоги й обираються різні профілактичні заходи. Інтервенція, або втручання в кризу, здійснюється після певних ознак, виходячи з її особливостей. На відміну від травматичних криз, коли серйозна психологічна травма пов'язана з травматичною ситуацією, кризи розвитку й життєві кризи розгортаються протягом певного періоду[22].

[22] Шевченко Н.Ф. Психологічна допомога в кризових та екстремальних ситуаціях : навчальний посібник для здобувачів ступеня вищої освіти магістра спеціальності «Психологія» освітньо-професійної програми «Психологія». Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2021. 193 с.

Створення стратегії національної системи кризової психологічної допомоги, яка включає плани для кожного етапу кризи (від початкової емоційної реакції до тривалої реабілітації). Ці питання потребують міжвідомчої співпраці між державними, громадськими організаціями, медичними установами та психологами для комплексного підходу до проблеми.

Важливим є створення спеціалізованих програм психологічної підтримки для військових (як у зоні бойових дій, так і в тилу). Також потребують особливої уваги сім'ї загиблих, поранених військових, у яких родичи знаходяться у полоні. Така категорія громадян потребує не тільки індивідуальну допомогу, а й групову терапію, де родини можуть обмінюватися досвідом.

Підготовка фахівців з кризової психології та психотерапії. У період воєнного стану особливо актуальним є питання підготовки фахівців з кризової психології, оскільки українці на собі випробовують масові стресові події, які пов'язані із загрозою життю, втратою домівок, близьких людей, переселенням тощо. Тому виникає нагальна потреба у якісній підготовці компетентних фахівців з кризової психології. Пріоритетною вимогою для підготовки таких фахівців є наявність не тільки теоретичної бази, але й практичних навичок та спроможності швидко оцінювати психоемоційний стан людей, надавати першу психологічну допомогу, працювати з гострими стресовими реакціями, травмою, горюванням та ін.

Так, на думку Н. Атаманчук[23] компетентні фахівці з кризової психології повинні вміти забезпечувати психологічну підтримку та відновлення психічного здоров'я людей, які пережили травматичні події; мати навички роботи в надзвичайних ситуаціях, де стрес і травматичні події можуть бути особливо небезпечними для людей; надавати допомогу у відновленні після кризових ситуацій;

[23] Атаманчук Н.М. Навчальна дисципліна «кризова психологія» у системі професійної підготовки фахівців з кризової психології. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2023. № 4. С. 51–55. DOI https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2023.4.10

допомагати зменшити психологічні наслідки травматичних подій, такі як посттравматичний стресовий розлад та інші проблеми людей, які перебувають у складних життєвих умовах; ефективно спілкуватися з постраждалими, родичами та іншими фахівцями в кризових ситуаціях; попереджувати кризові ситуацій для зменшення ризику виникнення подібних ситуацій у майбутньому.

Потреба таких фахівців обумовлена тим, що кожного дня зростає кількість людей, які потребують допомогу фахівців з кризової психології, це вимагає у прискоренні прискорених програм, вебінарів, онлайн-курсів, тренінгів та практикумів для швидкої, але якісної підготовки нових психологів. Під час підготовки фахівців з кризової психології слід враховувати вміння та навички роботи як в евакуаційних центрах, шпиталях, військових підрозділах, так і з переселенцями та цивільними особами.

Тому це питання повинно мати міждисциплінарний характер, як з боку закладів вищої освіти, які розробляють прискорені програми підготовки кризових психологів, так і з боку державних та міжнародних організації (Міністерство охорони здоров'я, ЮНІСЕФ, КМЕС, ОБСЄ, Червоний Хрест та ін.) організовують тренінги, вебінари, сертифікаційні курси, підвищення кваліфікації тощо. Важлива активна співпраця з закладами вищої освіти, військовими, медичними установами та волонтерськими організаціями. Оскільки підготовка кризових психологів у воєнних умовах є життєвою необхідною складовою підтримки населення. Ефективна організація навчального процесу, орієнтація на практичні навички та емоційне самозбереження фахівців є запорукою надання якісної психологічної допомоги в умовах війни.

Інтеграція ментального здоров'я в освітні програми. Впровадження важливості звертати молоді увагу на психічне здоров'я є пріоритетним напрямком забезпечення здорової нації. Особливо в умовах воєнного стану, коли діти на собі випробовують наслідки дії воєнного стану. Тому важливо в освітні програми всіх рівнів освіти включати модулі з основ психологічної грамотності,

готовності, емоційного інтелекту, стрес-менеджменту та навичок саморегуляції негативних психічних станів.

Також це передбачає і підвищення кваліфікації педагогів у вигляді тренінгів, семінарів, вебінарів щодо виявлення ранніх ознак психологічних труднощів у дітей та підлітків, способів надання первинної психологічної підтримки та допомоги. Надання рекомендацій щодо саморегуляції негативного психічного стану, який вони можуть проводити із дітьми в умовах бомбосховища під час повітряних тривог.

Важливими умовами розвитку сучасної молоді є створення безпечного освітнього середовища, де учні можуть відкрито говорити про свої емоції без страху бути осудженими. Важливо формувати у учнівської молоді здатність розпізнавати свої емоції, розуміти їх та називати причини своїх почуттів. Це допомагає їм краще орієнтуватися у власних потребах і будувати здорові взаємини з іншими. Саму це допомагає в умовах воєнного стану формувати та розвивати стійкості до стресу. Емоційний інтелект допомагає дітям долати життєві труднощі, адаптуватися до змін і відновлюватися після невдач. Тому його розвиток опереджає ризик розвитку депресії, тривожних розладів, проблем із поведінкою у підлітковому та дорослому віці. І являється міцним фундаментом збереження ментального здоров'я українців.

Інтеграція ментального здоров'я у соціальні програми. Впровадження важливості забезпечення збереження ментального здоров'я із різними соціальними проєктами, наприклад, створення психологічних програм для внутрішньо переміщених осіб (створювати психологічні центри адаптації та спілкування); програми підтримки сімей військових (надавати інформацію щодо особливостей спілкування із людьми із ознаками ПТСР, допомога й підтримка у спілкуванні із особами, які звільнились із полону); програми для людей з інвалідністю (реабілітація, психологічна підтримка); молодіжні програми (наприклад, інтеграція психічного здоров'я та психосоціальної підтримки в молодіжні

програми[24] — містить стратегії та інструменти для розробки, впровадження та оцінки програм і заходів для молоді в країнах із низьким і середнім рівнем доходу і в умовах конфлікту. Цей Інструментарій є ресурсом для автономних молодіжних програм і заходів, які інтегровані в міжгалузеві програми, орієнтовані на молодь (наприклад, з охорони здоров'я, із гендеру та гендерно обумовленого насильства, із розвитку готовності молоді до роботи, з освіти, із запобігання насильству, миру і безпеки тощо) та ін.

Інформаційні кампанії щодо важливості ментального здоров'я. Життя в умовах сучасних інформаційних технологій обумовлено широким спектром його застосування в житті кожного громадянина. Тому саме інформаційні ресурси є основою для самодопомоги у час негативного психічного стану. Так вагомий внесок у ментальну стійкість українські ресурси:

«Ти як?» — всеукраїнська інформаційна кампанія про важливість турботи про психічне здоров'я. Є поради, практичні вправи, контакти допомоги;

«Психологічна підтримка» від МОЗ — онлайн-платформа з консультаціями психологів. Можна отримати підтримку у форматі чатів;

«Розкажи мені» — платформа з безкоштовною психологічною підтримкою для українців, де є інформація, контакти кризових психологів;

«Ла Страда Україна» — функціонує за єдиним гармонізованим загальноєвропейським номером з надання психологічної допомоги, а також національна і безкоштовна гаряча лінія з питань попередження ґендерно зумовленого насильства та торгівлі людьми;

Громадська організація «Український психологічний хаб» — платформа, що поєднує людей, які шукають підтримку, з досвідченими

[24] Інтеграція психічного здоров'я та психосоціальної підтримки в молодіжні програми: інструментарій. URL: https://era-ukraine.org.ua/wp-content/uploads/2023/09/Instrumentariy_Intehratsiia_PZPSP_v_molodizhni_prohramy.pdf (дата звернення: 02.05.2025).

психологами. Безпечний простір для надання психологічної допомоги клієнтам, розвитку професійних навичок фахівців та обміну досвідом;

«Тритфілд» — онлайн та офлайн психотерапія, консультації з психологом з будь-якої точки світу. Українська платформа онлайн-психотерапії, створено професійними психотерапевтами у 2015 році;

«HappyMind» за підтримки компаній SATELIT.ua та IPCopt.com.ua створила спеціальний онлайн-тренажер для самостійного покращення психологічного здоров'я для військових ветеранів, поранених та мирного населення, яке постраждало від військової агресії росії. Прості та при цьому максимально ефективні вправи дозволяють значно знизити рівень депресії, стресів, тривожності, вигоряння, нав'язливі думки, порушення сну.

Також корисними є велика кількість мобільних додатків, ось деякі із них:

«BetterMe: Mental Health — застосунок для роботи над стресом, тривогою, сном. Вправи для самодопомоги, дихальні практики.

«Happify» — застосунок в якому запропоновано вправи, заняття та тести, спрямовані на подолання негативних думок, розвиток впевненості в собі, підвищення кар'єрного успіху, зниження рівня стресу й резильєнтності тощо.

«Wysa» — застосунок, як терапевтичний чат для психічного здоров'я, допомога при депресії, використовує штучний інтелект для спілкування з користувачами, допомагає відстежувати емоції та пропонує вправи для зниження стресу.

«Svitlo» –застосунок для психологічної турботи про себе, який включає в себе прості й ефективні медитативні техніки, поведінкові вправи та трекери настрою, що базуються на науково обґрунтованих методиках. Застосунок спрямований на втримання рівноваги, нормалізацію емоційного стану, мотивація на саморозвиток та самовдосконалення.

VOS — застосунок для нормалізації стану тривоги та стресу, спрямований на покращення сну, ментального

здоров'я та самопочуття. У застосунку запропоновані заспокійливі дихальні вправи, медитації, щоденник настрою та ін.

Отже, вище зазначені пріоритетні напрями забезпечення ментальної стійкості українців в умовах воєнного стану не є обмеженими і можуть та потребують розширення та удосконалення. Оскільки пролонгованість негативного фактору життя українців в умовах воєнного стану, суттєво впливає на психічне здоров'я населення та потребує постійної уваги й моніторингу. Досвід хронічного негативного психічного стану, в якому опинились громадяни, ще знаходиться на стадії дослідження, оскільки прецедентів таких подій не було. Тому важливо звертати увагу саме на резильєнтність та стійкість до стресу в умовах війни. Забезпечення ментального здоров'я є пріоритетним напрямком Україні для того, щоб перемогти та відновити життя у післявоєнний період.

Воєнний стан в державі, як правило, супроводжуються не лише фізичною небезпекою, але й має серйозні психосоціальні наслідки для українців. Тому нагальною зростає потреба в забезпеченні ментальної стійкості громадян як фундаменту національної безпеки. Саме ментальна стійкість спрямована на спроможність особистості та спільноти протидіяти негативним психічним факторам від стресових умов, швидко адаптуватися до змін, зберігати при цьому психічне здоров'я та підтримувати соціальну функціональність та працювати на загальну мету — перемогу.

Таким чином, забезпечення високого рівня ментальної стійкості громадян в умовах воєнного стану являється це критично важливою складовою національної безпеки та стабільності в Україні. Проаналізовано фактори, що впливають на ментальну стійкість в умовах воєнного стану, та запропоновано комплекс заходів, спрямованих на розвиток стресостійкості, витривалості та резильєнтності до екстремальних умов життя. Особливу увагу приділено ролі державної політики, освіти та інформаційних ініціатив щодо збереження ментальної стійкості.

Висновок

Психологічна травматизація населення України в умовах повномасштабної війни має системний, масштабний і довготривалий характер. Вона охоплює широкі верстви суспільства та чинить суттєвий вплив як на індивідуальне психічне благополуччя, так і на соціальну стабільність у цілому.

На рівні державної політики та громадських ініціатив вже здійснюється ряд важливих кроків, покликаних посилити інституційну спроможність держави у сфері психічного здоров'я: з 2022 року реалізується Всеукраїнська програма ментального здоров'я «Ти як?», діють гарячі лінії психологічної підтримки, мобільні бригади кризового реагування, реалізуються освітні курси для підготовки фахівців.

У 2024 році розпочато створення Центрів ментального здоров'я на базі кластерних і надкластерних закладів охорони здоров'я, а також відкриття окремих Центрів психологічної реабілітації, які забезпечують професійну психологічну та психіатричну підтримку населення.

З 1 січня 2025 року такі послуги надаються в межах окремого пакету Програми медичних гарантій — «Психосоціальна та психіатрична допомога дорослим та дітям, що організовується центрами ментального (психічного) здоров'я та мобільними мультидисциплінарними командами». Центри ментального здоров'я (ЦМЗ) створені для надання спеціалізованої допомоги у безпечному середовищі без стигматизації. Вони доповнюють базовий рівень психологічної підтримки і зосереджуються на складніших випадках, що потребують фахової психіатричної, психотерапевтичної та психологічної допомоги.

Попри позитивну динаміку, наявні заходи поки що не охоплюють усі категорії населення, що потребують допомоги. Особливо гострою залишається проблема психологічної підтримки внутрішньо переміщених осіб, людей у сільській місцевості, ветеранів та їхніх родин.

В умовах затяжної війни питання психічного здоров'я потребує розгляду як елемента національної безпеки. Підвищення психологічної стійкості населення, раннє виявлення психічних розладів, доступ до кваліфікованої психологічної допомоги та міжвідомча співпраця є критичними передумовами для мінімізації довготривалих наслідків.

Наукові дослідження підтверджують ефективність своєчасного та системного впровадження заходів психосоціальної підтримки. Серед стратегічних напрямів, що мають бути покладені в основу державної політики у сфері психічного здоров'я в умовах війни, виокремлюються:

– масштабне впровадження програм першої психологічної допомоги;

– розвиток системи кризової інтервенції;

– розбудова мережі психосоціальних центрів на рівні громад;

– підготовка фахівців, волонтерів, освітян і медичних працівників;

– психосоціальна підтримка сімей, дітей та підлітків;

– впровадження телемедицини та дистанційного консультування;

– інтеграція психосоціальної підтримки в систему первинної медико-санітарної допомоги;

– міжвідомча взаємодія між освітньою, медичною та соціальною сферами;

– використання доказових підходів у підготовці спеціалістів;

– підвищення рівня психологічної обізнаності населення через просвітницькі ініціативи та медіакампанії;

– формування державної політики з акцентом на дестигматизацію психічних розладів;

– адаптація програми інтервенцій відповідно до культурного й соціального контексту України;

Застосування вказаних стратегій є критично важливим не лише для пом'якшення безпосередніх психологічних наслідків війни, але й для запобігання довготривалим психосоціальним втратам

у післявоєнний період. Комплексний, міждисциплінарний та науково обґрунтований підхід має стати основою для формування нової, стійкої моделі системи психічного здоров'я в Україні.

Список використаних джерел:

1. Атаманчук Н.М. Навчальна дисципліна «кризова психологія» у системі професійної підготовки фахівців з кризової психології. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2023. № 4. С. 51–55. DOI https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2023.4.10

2. Горностай П.П. Колективна травма та групова ідентичність. *Актуальні проблеми психології малих, середніх та великих груп. Проблема цілісності суспільства, групи та особистості*. 2012. Т. 2. Київ. С. 89–95.

3. Горностай П.П. Колективна травма як проблема соціальної та політичної психології. Проблеми політичної психології. 2018. Вип. 7 (21). С. 54–68. DOI: https://doi.org/10.33120/popp-vol21-year2018-5

4. Забезпечення психологічної стійкості військовослужбовців в умовах бойових дій : метод. посіб. / О.М. Кокун, В.В. Клочков, В.М. Мороз, І.О. Пішко, Н.С. Лозінська. Київ–Одеса : Фенікс, 2022. 128 с

5. Інтеграція психічного здоров'я та психосоціальної підтримки в молодіжні програми : інструментарій. URL: https://era-ukraine.org.ua/wp-content/uploads/2023/09/Instrumentariy_Intehratsiia_PZPSP_v_molodizhni_prohramy.pdf (дата звернення: 02.05.2025).

6. Климчук В.О. Психологія посттравматичного зростання : монографія. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. 2-ге вид., переробл. і допов. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2021. 158 с.

7. Коваленко Н.В. Клініко-психопатологічні особливості психічних та поведінкових порушень у тимчасово переміщених осіб (діагностика, клініка, психопрофілактика, лікування) :

дис. … канд. мед. наук : 14.01.16. Київ, 2021. 173 с. URL: https://cmhmda.org.ua/wp-content/uploads/2022/07/dysertacziya-kovalenko-kliniko-psyhopatologichni-osoblyvosti-psyhichnyh-ta-povedinkovyh-porushen-u-tymchasovo-peremishhenyh-osib.pdf (дата звернення: 08.05.2025).

8. Кокун О.М. Всеукраїнське опитування «Твоя життєстійкість в умовах війни»: препринт. Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2022. 46 с.

9. Комар З. Психологічна стійкість воїна : підручник для військових психологів. Київ, 2017. 184 с.

10. Орлова О., Волосевич І., Бьюкенен Дж. Досвід війни для людей старшого віку в Україні та їх залучення до гуманітарної реакції. *HelpAge International*. URL: https://www.helpage.org/wp-content/uploads/2023/05/Lost-the-life-Summary-Ukrainian.pdf (дата звернення: 07.05.2025).

11. Плетка О.Т. Вторинна травматизація: класифікація медіатравм. *Медіатворчість в сучасних реаліях: протистояння медіатравмі*. Кропивницький, 2020. С. 32–34. URL: https://ispp.org.ua/wpcontent/uploads/Static/mediatv.pdf (дата звернення: 05.05.2025).

12. Про систему охорони психічного здоров'я в Україні : Закон України від 15.01.2025. № 4223-20. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/4223-20 (дата звернення: 25.04.2025).

13. Прудка Л.М., Пасько О.М. Психологічні аспекти адаптації військових, які брали участь у бойових діях. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2024. Вип.2. С.86–92. DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2024.2.14

14. Прудка Л.М. Вплив війни на психічне здоров'я дітей. *Актуальні аспекти криміналістичного та психологічного забезпечення правоохоронної діяльності* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 06 жовтн. 2023 р. Одеса : ОДУВС, 2023. С. 160–164.

15. Психологічна допомога дітям в умовах воєнного стану : довідник вихователів дошкільних навчальних закладів і вчителів

загальноосвітніх навчальних закладів : довідник / Н.В. Пророк та ін. Київ : Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, 2022. 155 с.

16. Шевченко Н.Ф. Психологічна допомога в кризових та екстремальних ситуаціях : навчальний посібник для здобувачів ступеня вищої освіти магістра спеціальності «Психологія» освітньо-професійної програми «Психологія». Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2021. 193 с.

17. Шиделко А. Наслідки впливу бойового стресу на психологічний стан особистості військовослужбовця. *Перспективи та інновації науки. Серія «Педагогіка, Серія «Психологія», Серія «Медицина»*. № 1(6), 2022. С. 476–486.

18. Ehiedu C., Onyemaechi C., Ugwu O., Onwudiwe A., Ibekwe R., Philip P. Psychology of lifestyle: a gateway to mental stability. *Published in Ojukwu Journal of Psychological Services*. 2025. № 1. P. 21–41. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.15169282

19. Integrative attitudes of Ukrainian war refugees in two neighboring European countries (Poland and Hungary) in connection with posttraumatic stress symptoms and social support / J. Kovács et al. *Front Public Health*. 2023. V. 16. P. 11–22.

20. Kokun O. The Stability of Mental Health During War: Survey Data from Ukraine. *Journal of Loss and Trauma*. 2025. № 30. P. 242–263. URL: https://doi.org/10.1080/15325024.2024.2328649

21. PTSD crisis looms as troop shortages take toll on Ukrainian soldiers' mental health. *The Kyiv Independent*. URL: https://kyivindependent.com/ptsd-crisis-looms-as-troop-shortages-take-toll-on-ukrainian-soldiers-mental-health/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 12.05.2025).

22. Santosh S., Markose S., John N., Philip N., Cherianci J. Assessment of Mental Health and Emotional Stability. *International Journal of Engineering Research & Technology*. 2020. № 9. С. 397–401.

23. Situation Analysis of Children in Ukraine 2024. UNICEF for every child. URL: https://www.unicef.org/ukraine/en/reports/sitan2024 (дата звернення: 07.05.2025).

24. UKRAINE: Mental health toll of war leaves children with speech defects, twitching and sleep disorders. Save the Children UK. URL: https://www.savethechildren.org.uk/news/media-centre/press-releases/2024/ukraine-mental-health-toll-war-leaves-children-speech-defects?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 02.05.2025).

Анотація

У розділі представлено міждисциплінарний аналіз психологічних наслідків повномасштабної збройної агресії проти України. Особливу увагу приділено масштабній психологічній травматизації населення, що проявляється на індивідуальному, соціальному та колективному рівнях. Висвітлено симптоматику, механізми розвитку та типологію травматичного досвіду. Узагальнено внесок вітчизняних і зарубіжних дослідників у розуміння природи психологічної травми та її соціокультурних детермінант. Розкрито феномен колективної травми та кумулятивного впливу хронічного стресу на психічне здоров'я нації. Водночас акцентовано на значущості ментальної стійкості як здатності до адаптації, саморегуляції та збереження функціонування в умовах війни. Розглянуто ключові чинники, що сприяють її підтримці: емоційна стабільність, соціальна згуртованість, ціннісна мотивація, відповідальність та інформаційна гігієна. Підкреслено тісний зв'язок ментального і фізичного здоров'я, що визначає загальний добробут людини. Проаналізовано пріоритети державної політики у сфері психологічної підтримки, включно зі створенням національної системи кризової допомоги. Обґрунтовано потребу в міжвідомчій взаємодії, просвітницькій роботі та розвитку культури психічного здоров'я як основи стійкості українського суспільства.

Розділ 4
РОЛЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ У СТВОРЕННІ ЄДИНОГО БЕЗПЕКОВОГО ПРОСТОРУ ДЕРЖАВИ

Лілія МАТВЄЄВА
Одеський державний університет внутрішніх справ, Україна
https://orcid.org/0000-0002-8402-5584

Вступ

Значне зростання в останні роки реальних та потенційних загроз національній безпеці України, насамперед через розв'язану Російською Федерацією гібридну та відкриту воєнну агресію, зумовлює необхідність оновлення підходів до формування і реалізації державної політики у сфері безпеки. У цьому контексті держава прагне сформувати єдиний безпековий простір, тобто середовище, в якому всі компоненти сектору безпеки діють скоординовано для забезпечення однакового рівня захищеності громадян по всій території країни.

Указом Президента України 16 лютого 2022 року було введено в дію рішення ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року «Про Стратегію забезпечення державної безпеки». Це стратегічний документ, що окреслює заходи до 2025 року для посилення державної безпеки та стійкості[1]. Основною метою цієї Стратегії декларовано створення належного безпекового середовища на всій території України, модернізацію механізму забезпечення державної безпеки та дотримання міжнародно-правових норм щодо прав і свобод людини. Фундаментальне значення має чітке

[1] Стратегія забезпечення державної безпеки: затверджено Указом Президента України від 16 лютого 2022 року № 56/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56/2022#Text

концептуальне розуміння єдиного безпекового простору держави. Сектор безпеки включає сукупність державних органів та організацій, покликаних гарантувати безпеку особи, суспільства і держави. Науковці виділяють його основні елементи за видами безпеки:

особиста та публічна безпека громадян — забезпечується правоохоронними органами;

державна безпека — забезпечується спеціальними службами;

військова безпека — забезпечується Збройними силами.

Світовий досвід свідчить про необхідність повної демілітаризації перших двох складових: правоохоронні структури повинні бути цивільними і відкритими для демократичного контролю, як це прийнято в розвинених демократичних державах[2]. Як наголошує ООН, базовою умовою дієвого цивільного нагляду є розмежування поліції та військових, підпорядкування правоохоронних органів саме цивільній владі (Міністерству внутрішніх справ чи аналогічному)[3]. Одночасно важливо забезпечити чітке розмежування функцій усіх силових структур у системі безпеки та їхню скоординованість. Саме інтеграція складових сектору безпеки на спільних засадах лежить в основі концепції єдиного безпекового простору.

У науковій літературі «єдиний безпековий простір» держави визначається як система правових норм, організаційно-інституційних механізмів та соціальних чинників, інтегрованих з метою забезпечення рівного і стійкого доступу громадян до базових безпекових послуг на всій території країни. Ідеться не лише про присутність правоохоронців у кожному регіоні, але й про створення умов, за яких безпека стає універсальною складовою повсякденного життя незалежно від географії, віддаленості чи соціального статусу населення.

---

[2] Handbook on police accountability, oversight and integrity. Criminal Justice handbook series. United Nations, July New York 2011. 140 p. URL: https://biblioteca.cejamericas.org/bitstream/handle/2015/2098/Handbook_Police_Accountability_Oversight_Integrity.pdf?sequence=1

[3] Там само.

Основна частина

Сучасний світ перебуває в етапі масштабних трансформацій, які охоплюють майже всі аспекти суспільного життя. За останні роки значно посилився вплив кліматичних змін, поширилися нові небезпечні захворювання, зросло антропогенне навантаження на довкілля, а також активно розвивається Четверта промислова революція, супроводжувана процесами дематеріалізації виробництва. Глобальна безпекове середовище стає все більш нестійкою та непередбачуваною: розпадається міжнародна система стратегічної стабільності, посилюється суперництво між країнами, зростає ризик виникнення нових конфліктів, урегулювання яких стає дедалі складнішим завданням[4].

Категорія єдиного безпекового простору передбачає інтеграцію всіх суб'єктів сектору безпеки (армії, правоохоронних органів, спецслужб, сил цивільного захисту тощо) у єдину координаційну систему, що діє на основі узгоджених нормативно-правових актів та спільних стратегічних цілей. Варто зазначити, що принцип інтеграції силових структур вже закріплений Конституцією України, так відповідно до ст. 17 забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави[5]. Тобто на конституційному рівні визначено спільну відповідальність різних компонентів сектору безпеки за захист суверенітету і правопорядку.

Баранов С. відзначає, що серед вчених має поширення тлумачення національної безпеки у вузькому його розумінні змісту — як безпека держави, без здійснення якої неможливо забезпечити

[4] Резнікова О.О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища: монографія. Київ, НІСД, 2022. С. 6.

[5] Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

як інші види безпеки (економічну, екологічну, інформаційну, військову, продовольчу та ін.) так і національну безпеку в цілому[6].

У формуванні єдиного безпекового простору держави ключова роль належить Національній поліції України як провідному суб'єкту забезпечення публічної безпеки та правопорядку. Нижче проаналізовано інституційну роль Національної поліції України, її трансформацію в умовах війни та відбудови, а також досвід інших країн (ЄС, США, Балканського регіону, Латинської Америки) у контексті побудови інтегрованого безпекового середовища. Аналіз спирається на чинну нормативно-правову базу, статистичні дані та сучасні дослідження, що дозволяє сформулювати висновки щодо перспектив посилення ролі Національної поліції у розбудові всеохоплюючого безпекового простору держави.

Сучасне законодавство України чітко окреслює статус і завдання Національної поліції як центрального органу в системі забезпечення внутрішньої безпеки. Згідно із Законом України «Про Національну поліцію», національну поліцію визначено як центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. Таким чином, у правовому полі поліція наділена універсальною функцією охорони правопорядку у внутрішньому вимірі безпеки, на відміну від Збройних Сил, основна місія яких — відсіч зовнішній збройній агресії. Діяльність Національної поліції України ґрунтується на принципах верховенства права і законності: під час виконання покладених завдань поліція зобов'язана забезпечувати дотримання прав і свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України. Законодавство визначає основні завдання поліції як надання поліцейських послуг у сферах:

охорони публічної безпеки і порядку;

---

[6] Баранов С.О. Повноваження Нацполіції України у сфері забезпечення національної безпеки. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. Дніпро : ДДУВС, 2023. С. 31.

захисту прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави;

протидії злочинності;

надання допомоги особам в межах, визначених законом.

Перелік цих завдань відображає багатофункціональний характер поліції як інституту, відповідального і за превенцію правопорушень, і за реагування на них, і за сервісну підтримку населення.

Правові основи діяльності Національної поліції визначені Конституцією України, законами та міжнародними договорами України, актами Президента та Кабінету Міністрів тощо. Організаційно Національна поліція України спрямовується і координується Кабінетом Міністрів через Міністра внутрішніх справ.

Особливо варто відзначити положення законодавства про функціонування поліції в умовах воєнного чи надзвичайного стану: у такий період поліцейські підрозділи (зокрема поліція особливого призначення) можуть залучатися до завдань оборони країни за рішенням компетентного командування. Хоча сам термін «єдиний безпековий простір» прямо не вживається в Законі про Національну поліцію України, його ідеї реалізуються через механізми децентралізації поліцейської діяльності та взаємодії з місцевими громадами. Законодавство передбачає співпрацю поліції з органами місцевого самоврядування у забезпеченні правопорядку на місцях, що відповідає європейській моделі community policing — поліції, орієнтованої на громаду. Таким чином, нормативна база України встановлює необхідні правові інструменти для інтегрованої діяльності поліції в системі національної безпеки, а практичні реформи останніх років спрямовані на втілення цих положень.

Місце Національної поліції у безпековому просторі держави визначається сукупністю функціональних та організаційних чинників:

по-перше, це функціональна універсальність поліції яка поєднує превентивні (профілактичні), охоронні (патрульні) та слідчі функції, фактично охоплюючи весь цикл реагування на правопорушення від запобігання до розкриття злочинів;

по-друге, територіальна доступність, так поліція присутня у всіх регіонах через розгалужену систему територіальних органів, що дозволяє оперативно реагувати на інциденти в будь-якому населеному пункті. Це особливо важливо для забезпечення рівного рівня безпеки громадян незалежно від місця проживання;

по-третє, поліція виступає центральною ланкою у взаємодії з іншими суб'єктами безпеки — Службою безпеки України, Національною гвардією, прикордонною службою, органами правосуддя, місцевою владою, громадськими формуваннями тощо.

Таким чином, Національна поліція України виконує роль своєрідного координатора на стику між сектором громадської безпеки та сектором державної безпеки. Це підтверджується зарубіжним досвідом: в країнах, що проходили через постконфліктні трансформації (Хорватія, Боснія і Герцеговина, Грузія тощо), саме поліція часто ставала тим «містком» між завершенням військових операцій та відновленням мирного правопорядку. Так, після розпаду Югославії очікування війни в Хорватії вивело оборону на перший план серед державних пріоритетів. Демократичні реформи, які не мали безпосереднього зв'язку з воєнними потребами, було відкладено щонайменше на два роки. Показовим прикладом є чисельність поліцейських: кількість присяжних співробітників спочатку різко зросла через воєнні обставини, але після їхнього завершення значно скоротилася — до рівня, який більше відповідає європейським стандартам. Поліція є інтегрованою частиною ширшого суспільства і тому істотно залежить від соціальних умов. Війна в Хорватії вплинула на набір кадрів, підготовку й нагляд, норми поліцейської культури, рівень підзвітності та інше[7]. Україна, переживаючи аналогічні виклики, може використовувати ці прецеденти для впровадження найкращих практик.

[7] Ivkovic S.K. Distinct and Different: The Transformation of the Croatian Police in Transforming Police, in Central and Eastern Europe: Process and Progress, eds. M. Caparini and O. Marenin, Lit Verlag, Munster, 2004. 55 p.

Реформування та розвиток поліції в останні роки були безпосередньо націлені на формування єдиного безпекового простору на місцевому рівні. З 2020 року реалізовано нову організаційну модель поліції відповідно до адміністративно-територіальна реформи. Замість старої системи було створено 26 обласних головних управлінь Національної поліції України, 646 територіальних підрозділів та 500 поліцейських станцій, що забезпечують покриття всієї території держави поліцейськими послугами. Ця реорганізація дала можливість оптимізувати присутність поліції в громадах і наблизити її до населення. Керівництво Міністерства внутрішніх справ по суті задекларувало стратегічну мету — «поліція в кожному районі» як основу єдиного безпекового простору, де громадяни повсюдно отримують стандартний рівень безпеки[8]. Оновлена модель роботи поліції запроваджена для того, щоб жителі будь-якого населеного пункту країни могли отримувати однаковий рівень якісного поліцейського сервісу та відчувати себе захищеними[9].

Згідно з офіційним звітом Національна поліція України, вже у 2021 році спостерігалося зниження загального рівня злочинності: показник кількості кримінальних правопорушень на 10 тис. населення зменшився з 81 до 72, тобто приблизно на 11 % порівняно з 2020 роком[10]. Ефективне виконання органами та підрозділами поліції функцій, спрямованих на боротьбу з кримінальною протиправністю, забезпечення громадської безпеки та порядку, захист

---

[8] Створення єдиного безпекового простору — один із пріоритетів діяльності Нацполіції. *Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України*. 29 січня 2021 року. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/stvorennya-yedinogo-bezpekovogo-prostoru-odin-iz-prioritetiv-diyalnosti-nacpoliciyi

[9] Ігор Клименко презентував нову модель організації діяльності Національної поліції України. 11 лютого 2021 року. *Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України*. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/igor-klimenko-prezentuvav-novu-model-organizaciyi-diyalnosti-nacionalnoyi-policiyi-ukrayini

[10] Звіт Національної поліції України про результати роботи у 2021 році. URL: file:///C:/Users/Home/Downloads/Zvit_NPU_2021_.pdf%23_~_text=Рівень%20злочинності%20в%20державі%20у,Окремо%20слід%20відзначити%20позитивну.pdf

прав і свобод людини, а також інтересів суспільства й держави, сприяло підтриманню контролю над криміногенною ситуацією та запобіганню її загостренню протягом 2021 року. Така позитивна динаміка частково пов'язується з розширенням превентивних програм та сервісних підходів у роботі поліції у мирний період 2020–2021 років.

Водночас слід визнати, що ефективність поліції вимірюється не лише зниженням статистики злочинності, а й рівнем довіри населення та спроможністю реагувати на нові виклики. Довіра громадян до поліції в Україні традиційно невисока, що є проблемою на шляху до побудови безпекового середовища на засадах партнерства влади і суспільства. Соціологічні опитування, оприлюднені Міністерством внутрішніх справ у жовтні 2024 року, показали, що Національній поліції довіряють лише 48 % громадян, а не довіряють — 51 %. Для порівняння, у 2023 році рівень довіри до поліції був вищим — близько 56 %[11]. Експерти пов'язують тенденцію до зниження довіри із резонансними трагічними інцидентами за участю правоохоронців, повільним розслідуванням деяких злочинів, а також загальним фактором корупції, що підриває легітимність силових структур. Підвищення прозорості і підзвітності поліції є нагальним завданням, на чому акцентує і зарубіжний досвід: у країнах ЄС розроблено розгалужені механізми цивільного контролю (незалежні наглядові комісії, омбудсмени тощо), а у США після хвилі протестів 2020 року більш ніж у десятку міст запровадили нові органи громадського нагляду або розширили їх повноваження[12]. Українські реформи вже зробили кроки в цьому

[11] Серед правоохоронних органів найбільше довіряють Національній гвардії — 86 %, соцопитування. Міністерство внутрішніх справ України. URL: https://mvs.gov.ua/news/sered-pravooxoronnix-organiv-naibilse-doviriaiut-nacionalnii-gvardiyi-86-socopituvannia

[12] Cheatham Amelia, Maizland Lindsay. How Police Compare in Different Democracies. March 29, 2020. URL: https://www.cfr.org/backgrounder/how-police-compare-different-democracies#:~:text=Many%20countries%20rely%20on%20independent,advocates%20have%20questioned%20its%20efficacy

напрямі — наприклад, створено Управління з дотримання прав людини Національної поліції України, запроваджено атестацію особового складу — але рівень громадського контролю потребує подальшого посилення.

Шаповалова К. звертає увагу на то, що діяльність Управління з питань дотримання прав людини Національної поліції України була і залишається одним із рушійних факторів елементи сучасного прогресивного механізму захисту прав і свобод людини в діяльності правоохоронних органів. А після повномасштабного вторгнення РФ сфера впливу та зони діяльності ДРПЛ тільки розширилися[13]. Головною метою діяльності Управління з дотримання прав людини Національної поліції України є реалізація державної політики у сферах дотримання прав людини під час надання поліцейських послуг[14]. Як зазначається в доповіді Генерального Секретаря ООН щодо посилення комплексної підтримки, яку Організація Об'єднаних Націй надає реформуванню сектору безпеки, забезпечення безпеки — це одна з ключових функцій держави. Проте урізноманітнення чинників, які впливають на сучасне безпекове середовище, наводить на думку, що безпека держави і стан безпеки (індивідів, суспільств) — взаємопов'язані: при незахищеності населення — і держава незахищена[15].

Повномасштабна війна, що триває з 2022 року, суттєво вплинула на структуру і динаміку злочинності та криміногенну ситуацію

---

[13] Шаповалова К.І. Завдання та функції Управління дотримання прав людини Національної поліції України як учасника адміністративно-правових відносин у сферах дотримання прав людини під час надання поліцейських послуг. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. № 6. С. 257.

[14] Положення про Управління дотримання прав людини Національної поліції України : наказ Національної поліції від 16 березня 2015 року № 215 (із внесеними змінами та доповненнями відповідно до наказу Національної поліції України від 18 листопада 2020 року № 890).

[15] Шаповалова К.І. Завдання та функції Управління дотримання прав людини Національної поліції України як учасника адміністративно-правових відносин у сферах дотримання прав людини під час надання поліцейських послуг. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. № 6. С. 257.

в Україні. У перші повоєнні роки статистика демонструвала різкі коливання: в 2022 р. загальна кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень скоротилася порівняно з попереднім роком, однак вже у 2023 р. відбувся суттєвий стрибок. За даними Офісу Генерального прокурора, у 2023 році було обліковано близько 475,6 тис. злочинів, що на 31 % більше, ніж у 2022 році (≈362,6 тис.)[16]. Відповідно зросла й кількість осіб, яким повідомлено про підозру — понад 108 тис., що на 26 % більше показника попереднього року. Найбільший приріст зафіксовано за такими видами правопорушень, як шахрайства (особливо кібер-шахрайства), крадіжки, незаконний обіг наркотиків, а також злочини, притаманні воєнному часу — випадки мародерства, незаконного обігу зброї, домашнє насильство в умовах стресу тощо. Причинами цієї негативної динаміки є як загальне соціально-економічне напруження воєнного періоду, так і об'єктивне перерозподілення ресурсів поліції: значна частина сил і засобів Національної поліції України була спрямована на пріоритетні завдання оборони та документування воєнних злочинів, що тимчасово знизило можливості поліції по інших напрямках. Таким чином, поточні статистичні сплески злочинності багато в чому зумовлені обставинами воєнного часу і не означають відмови від позитивних трендів довоєнного періоду.

Злочинні угруповання в Україні змінюють свої бізнес-моделі, оскільки війна, що триває вже четвертий рік, призвела до масових переміщень населення, зростання ризиків торгівлі людьми та підвищеного попиту на синтетичні наркотики. Війна не лише спричинила невимовні страждання українського народу, але й призвела до помітної еволюції організованої злочинності, що може мати глибокі наслідки для відновлення та реконструкції країни[17].

---

[16] Хавронюк М.І. Злочинність в Україні у 2019–2024 роках: рівень, структура, динаміка, прогнози. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2025. С. 295–303.

[17] Ukraine: Organized Crime Dynam. UNODC, Ukraine: Organized Crime Dynamics in the Context of War, July 2025. 81 p. URL: https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/Ukraine/Ukraine_OC_Study.pdf

Пядишев В. серед чинників військового часу, що обумовлюють зміцнення організованої злочинності називає: значні втрати чисельності місцевої поліції; розквіт і зміцнення організованої злочинності; потрапляння невраховуваної кількості одиниць вогнепальної зброї у приватні руки та зміцнення організованих кримінальних угруповань[18]. Попри безпрецедентні виклики воєнного стану, Національна поліція України докладає зусиль для підтримання правопорядку та демонструє окремі показники ефективності. Так, у 2023 році забезпечено збільшення масиву кримінальних проваджень, направлених до суду (+16 %), стосовно 419 організованих злочинних груп, у тому числі щодо 42 груп з міжрегіональними зв'язками, 26 — з корумпованими зв'язками та 13 — сформованих на етнічній основі[19]. У 2024 році свідченням ефективності заходів поліції за цим напрямом є збільшення на 27 % кількості (з 419 до 532) організованих груп і злочинних організацій, діяльність яких припинено, зокрема на 24 % більше (з 42 до 52) — з міжрегіональними зв'язками, на 19% (з 26 до 31) — з корумпованими зв'язками та на 31 % (з 13 до 17) — сформованих на етнічній основі[20].

Натомість в частині розкриття злочинів мирного часу в умовах війни виникли складнощі. Така ситуація пов'язана з тим, що частина досвідчених кадрів поліції мобілізована до війська або перейшла до новостворених штурмових бригад («Гвардія наступу», «Лють»), є також непоправні бойові втрати особового складу. Дефіцит кадрів та надмірне навантаження на слідчих гальмують швидкість розслідування звичайних кримінальних проваджень, а перевантаженість судової системи призводить до затримок розгляду справ.

---

[18] Поліцейська юрисдикція в умовах воєнного стану : монографія / за заг. ред. Д. В. Швеця, М. О. Семенишина. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 112–115.

[19] Звіт Національної поліції України про результати роботи у 2023 році. С. 10. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2023/zvit_NPU_2023.pdf

[20] Звіт Національної поліції України про результати роботи у 2024 році. С. 15. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit_2024/zvit-npu-2024.pdf

Ці фактори вказують, що для післявоєнного відновлення правопорядку доведеться вирішувати проблеми кадрового й матеріального забезпечення поліції та підвищення спроможності правосуддя.

Слід окремо розглянути трансформацію ролі поліції у контексті війни, перехідного правосуддя та відбудови країни. В умовах широкомасштабної агресії РФ Національна поліція України діє на межі своїх традиційних функцій, фактично виконуючи ряд нетипових завдань спільно з військовими і спецслужбами. З початку вторгнення у лютому 2022 року підрозділи поліції були залучені до патрулювання міст під час комендантської години, участі у територіальній обороні, евакуації цивільного населення з прифронтових районів, охорони об'єктів критичної інфраструктури від диверсій. На базі Міністерства внутрішніх справ створено спеціальні добровольчі бригади («Лють» та інші), які діють у складі Сил оборони для виконання штурмових та стабілізаційних завдань — розмінування звільнених територій, пошук диверсійно-розвідувальних груп, роззброєння незаконних формувань тощо. Ці підрозділи, комплектовані мотивованими поліцейськими та бійцями Нацгвардії, стали інструментом посилення безпеки на прифронтових територіях.

Одночасно центральним напрямом роботи Національної поліції України у воєнний час стало документування воєнних злочинів та злочинів проти людяності, скоєних окупантом. Слід зауважити, що в Україні процесом документування воєнних злочинів займаються різні організації, зокрема громадські. До фіксації російських воєнних злочинів залучено широкий спектр професіоналів, серед яких правоохоронці, активісти, юристи та журналісти. Для належного документування воєнних злочинів та злочинів проти людяності, скоєних російською армією в Україні, Офіс Генерального прокурора разом з українськими та міжнародними партнерами створив Єдиний державний ресурс зі збору доказів воєнних злочинів[21].

[21] Якщо ви стали потерпілим або свідком воєнних злочинів Росії — фіксуйте та надсилайте докази! Офіс Генерального Прокурора. URL: https://warcrimes.gov.ua/

Поліцейські слідчі спільно з прокурорами фіксують факти вбивств, тортур, мародерства, руйнування майна, сексуального насильства та інших тяжких злочинів, вчинених на окупованих чи бойових територіях. Станом на вересень 2024 року задокументовано щонайменше 137 тисяч воєнних злочинів РФ проти України[22]. Зібрані матеріали передаються до спеціалізованих органів (Офіс Генпрокурора, СБУ) та міжнародних інституцій (Міжнародний кримінальний суд, спільні слідчі групи) для подальшого розслідування і притягнення винних до відповідальності[23]. Поліцейські також працюють у складі міжнародних слідчих команд із пошуку доказів злочинів агресора на деокупованих територіях, що підкреслює глобальний вимір їхньої роботи.

Активна участь поліції у фіксації воєнних злочинів і забезпеченні порядку на звільнених землях позиціонується як невід'ємна складова так званого перехідного правосуддя (transitional justice) — комплексу заходів для відновлення справедливості і верховенства права після масових порушень прав людини. Перехідна юстиція охоплює кримінальне переслідування воєнних злочинців, встановлення історичної правди, компенсацію жертвам та інституційні реформи, що мають запобігти повторенню подібних злочинів у майбутньому. Метою є подолання наслідків конфлікту, відновлення верховенства права і примирення в суспільстві[24].

---

[22] Володимир Зеленський: Росія скоїла щонайменше 137 тисяч воєнних злочинів проти України та українців. *Президент України. Офіційне інтернет-представництво*. 11 вересня 2024 року. URL: https://www.president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-rosiya-skoyila-shonajmenshe-137-tisyach-

[23] Cheatham Amelia, Maizland Lindsay. How Police Compare in Different Democracies. March 29, 2020. URL: https://www.cfr.org/backgrounder/how-police-compare-different-democracies#:~:text=Many%20countries%20rely%20on%20independent,advocates%20have%20questioned%20its%20efficacy

[24] What is Transitional Justice? Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, Pablo de Greiff, A/HRC/30/42, 7 September 2015, para. 96 URL: https://seoul.ohchr.org/sites/default/files/2022-10/08_What%20is%20transitional%20justice_formatting_FIN_ENG.pdf#:~:text=important%20questions%20arise%20around%20how,the%20State%3B%20and%20prevent%20future

Поліція у цьому процесі відіграє критичну роль на етапі правосуддя перехідного періоду: вона забезпечує розслідування і збір доказів злочинів, тим самим закладаючи основу для судового покарання винних, а також повертає присутність законної влади в деокуповані громади. Навіть за відсутності окремого закону про перехідне правосуддя для поліції, де-факто Національна поліція України виконує завдання перехідної юстиції — документує воєнні злочини, взаємодіє з прокуратурою у притягненні воєнних злочинців, допомагає розшукувати зниклих осіб, охороняє масові поховання та місця злочинів до прибуття слідчих міжнародних місій тощо. Цю діяльність високо оцінюють експерти, підкреслюючи, що без належного функціонування поліції досягнення справедливості для жертв війни було б неможливим[25]. Тобто поліція постає не лише як силовий орган, а і як інструмент відновлення законності та довіри на постраждалих територіях, що є ключовим для побудови тривалого миру.

Іноземний досвід переходу від війни до миру підтверджує важливість інституційної трансформації поліції. У країнах Балканського регіону після збройних конфліктів 1990-х років поліція проходила процес демілітаризації та реформування з метою перетворення з карального інструменту війни на сервісну службу безпеки для громадян. Наприклад, у Хорватії після війни 1991–1995 рр. чисельність і структура поліції спочатку були підпорядковані воєнним потребам, але з настанням миру їх значно скоротили та реорганізували відповідно до європейських стандартів, зокрема посилили громадський контроль і боротьбу з корупцією в поліційних лавах. Реформа поліції включала професіоналізацію, навчання прав

[25] What is Transitional Justice? Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, Pablo de Greiff, A/HRC/30/42, 7 September 2015, para. 96 URL: https://seoul.ohchr.org/sites/default/files/2022-10/08_What%20is%20transitional%20justice_formatting_FIN_ENG.pdf#:~:text=important%20questions%20arise%20around%20how,the%20State%3B%20and%20prevent%20future

людини, впровадження опитувань громадської думки щодо роботи поліції — усе це для підвищення легітимності поліції у демократичному суспільстві[26]. У Боснії і Герцеговині міжнародні місії (ООН, ЄС) здійснювали моніторинг діяльності місцевої поліції та сприяли створенню національної стратегії перехідного правосуддя, щоб інтегрувати механізми притягнення воєнних злочинців і примирення громад[27]. Грузія після Революція троянд 2003 року провела радикальну реформу поліції, було звільнено і замінено більшість особового складу ДАІ та патрульної служби в рамках боротьби з корупцією, що спершу відновило суспільну довіру, хоча згодом виклики повернулися[28]. Цей досвід показує, що інституційна спроможність поліції має критичне значення для успішного переходу від війни до стабільності. Україні доцільно врахувати як позитивні практики — наприклад, централізацію стандартів підготовки і службових розслідувань (про що говорить досвід багатьох європейських країн), так і застереження. Зокрема, в деяких державах Латинської Америки спостерігається зворотна тенденція — «карабінеризація» сил безпеки, коли у відповідь на зростання організованої злочинності поліції надають напіввійськові функції та підпорядковують центральній владі на зразок жандармерії. У Бразилії, Мексиці, Сальвадорі в останні роки створюються національні гвардії чи вводяться надзвичайні режими для боротьби з бандами, що, з одного боку, підвищує координованість дій, але з іншого — підсилює

[26] Ivkovic S.K. Distinct and Different: The Transformation of the Croatian Police in Transforming Police, in Central and Eastern Europe: Process and Progress, eds. M. Caparini and O. Marenin, Lit Verlag, Munster, 2004. 55 p.

[27] Bosnia and Herzegovina. Transitional Justice Evaluation Tools. URL: https://transitionaljusticedata.org/en/Europe/BosniaandHerzegovina.html#:~:text=Bosnia%20and%20Herzegovina%20,episodes%2C%20and%20transitional%20justice%20mechanisms

[28] Cheatham Amelia, Maizland Lindsay. How Police Compare in Different Democracies. March 29, 2020. URL: https://www.cfr.org/backgrounder/how-police-compare-different-democracies#:~:text=Many%20countries%20rely%20on%20independent,advocates%20have%20questioned%20its%20efficacy

репресивність поліції і ризики порушення прав людини[29]. Такий досвід демонструє, що інтеграція сил безпеки повинна відбуватися збалансовано: єдиний безпековий простір не означає мілітаризацію поліції, а навпаки — її розвиток як професійної цивільної служби, здатної співпрацювати з іншими органами, залишаючись підзвітною суспільству.

Особливістю поліції є її широка діяльність, спрямована на протидію злочинам у найрізноманітніших сферах, що відрізняє цей орган від інших правоохоронних структур. До її компетенції належить боротьба із злочинами в економічній галузі, майновій сфері, організованій злочинності, а також протидія правопорушенням, які загрожують життю і здоров'ю громадян, честі та гідності особи[30]. Запобігання злочинності та підтримання громадського порядку залишаються одними з пріоритетних завдань поліції, особливо в умовах підвищеної внутрішньої напруженості, що виникає через воєнний стан та інші надзвичайні обставини. Військовий конфлікт, агресія з боку Російської Федерації, соціальні потрясіння та економічна нестабільність створюють передумови для зростання рівня злочинності. Особлива увага приділяється таким її проявам, як мародерство, терористичні акти, незаконний обіг зброї та дії, спрямовані на підрив громадського спокою. У таких умовах ефективна робота поліції відіграє ключову роль у забезпеченні стабільності в суспільстві та захисті фундаментальних прав громадян.

Подальші виклики для Національної поліції України після завершення збройного конфлікту:

соціальна адаптація колишніх учасників бойових дій. Після завершення військових конфліктів значна частина екскомбатантів

---

[29] Blum G. The «carabinization» of security in Latin America. Latinoamérica21 (L21) 18 August, 2024. URL: https://latinoamerica21.com/en/the-carabinization-of-security-in-latin-america/#:~:text=strengthening%20the%20police%E2%80%99s%20violent%20action,the%20populations%20of%20Latin%20America

[30] Коваленко А.В. Поліція як суб'єкт запобігання злочинності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2019 № 37. С. 176.

опиняється на роздоріжжі, неспроможна повернутися до попереднього професійного середовища або перебуваючи без альтернативних навичок, крім військових. Як свідчить досвід багатьох країн, що пережили конфлікти, ці особи можуть привертати увагу організованої злочинності, яка охоче пропонує їм зайняття із щедрою винагородою, використовуючи їх військовий досвід. Якщо суспільство не зможе забезпечити механізми залучення цих індивідів до конструктивної діяльності, ризики їх інтеграції до кримінальної спільноти значно зростають, створюючи додатковий тиск на правоохоронні органи;

програми «роззброєння — демобілізація — реінтеграція». У міжнародній практиці поширена ситуація, коли молоді люди, залучені до військових дій, не мають можливості здобути професійні навички або робочий досвід, необхідний для забезпечення їх власного благополуччя та добробуту їхніх родин. У таких випадках актуальними стають програми, спрямовані на поступовий процес роззброєння, демобілізації та реінтеграції до мирного громадського життя;

вплив інформаційних технологій на кримінальну діяльність. Швидкий розвиток сучасних інформаційних технологій має двоякий вплив на суспільство та сприяє активізації організованої злочинності у глобальному масштабі. Країни, які переживають збройні конфлікти, часто стикаються з посиленням цього явища, адже інформаційні технології активно використовуються як злочинними угрупованнями, так і сторонами конфлікту для досягнення власних цілей. У відповідь на виклики такого порядку правоохоронні органи повинні мати належну підготовку для ефективного освоєння та застосування новітніх технологічних розробок у боротьбі зі злочинною діяльністю та кіберзагрозами[31].

Отже, Національна поліція України відіграє центральну роль у створенні безпекового простору держави як у мирний, так

[31] Поліцейська юрисдикція в умовах воєнного стану : монографія / за заг. ред. Д.В. Швеця, М.О. Семенишина. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 117–120.

і у воєнний час. Її правовий статус, завдання і принципи діяльності відповідають демократичним стандартам захисту прав людини та публічної безпеки. Практичні реформи (децентралізація і збільшення присутності на місцях, проєкт «поліцейський офіцер громади», створення єдиної інтегрованої системи обслуговування громадян) наближають українську поліцію до європейських моделей community policing. При цьому враховується і іноземний досвід: зокрема, у більшості країн ЄС поліція традиційно демілітаризована та підконтрольна місцевим громадам, тоді як у США навпаки спостерігається фрагментація — близько 18 тисяч окремих правоохоронних органів по країн — і проблеми із надмірним застосуванням сили[32]. Статистика підтверджує, що рівень летальних випадків за участі поліції у США набагато перевищує показники інших розвинених країн: за 2013–2020 роки американські поліцейські вбили 8767 осіб (ще понад 1100 — лише за 2021 рік), тоді як, скажімо, у Канаді за ті самі 7 років було 254 летальні випадки, а в багатьох європейських країнах поліція роками не застосовує смертельну силу[33]. Це свідчить про необхідність посилення механізмів контролю і тренування щодо застосування сили — урок, який Україна також має врахувати.

Особливу увагу варто приділити співпраці поліції з іншими суб'єктами національної безпеки, такими як Збройні сили України, територіальна оборона та органи місцевого самоврядування. Завдяки такій взаємодії вдається ефективно координувати зусилля задля запобігання внутрішнім загрозам, забезпечення порядку в районах активних бойових дій та створення безпечного простору для цивільного населення[34]. Окрім цього, поліція активно

---

[32] Blum G. The «carabinization» of security in Latin America. Latinoamérica21 (L21) 18 August, 2024. URL: https://latinoamerica21.com/en/the-carabinization-of-security-in-latin-america/#:~:text=strengthening%20the%20police%E2%80%99s%20violent%20action,the%20populations%20of%20Latin%20America

[33] Ibid.

[34] Сокол О.Р. Роль поліції у сфері забезпечення національної безпеки України. *Академічні візії*. 2024. Вип. 37. С. 5.

працює над зміцненням довіри громадян, що є ключовим елементом для укріплення соціальної єдності в умовах війни.

Головні виклики на шляху формування єдиного безпекового простору за участю Національної поліції України можна підсумувати так:

забезпечення довіри громадян до поліції через реальну підзвітність, професійність і нульову толерантність до корупції;

підтримання належного рівня безпеки в умовах війни та повоєнного відновлення — зокрема інтеграція функцій транзитивного (перехідного) правосуддя: розслідування воєнних злочинів, взаємодія з міжнародними судами, реабілітація жертв у діяльність поліції;

координація Національною поліцією України з іншими силовими відомствами в режимі єдиної стратегії, аби уникнути дублювання або конкуренції функцій;

ресурсне забезпечення реформи поліції, включно із належною матеріально-технічною базою, соціальним захистом персоналу, сучасними технологіями (системи відеонагляду, аналітики даних тощо) по всій території держави;

продовження започаткованих реформ з децентралізації і взаємодії з громадами, щоб населення відчувало реальну присутність і допомогу поліції у щоденному житті.

Вирішення цих завдань потребує політичної волі, фінансових ресурсів та підтримки суспільства, але є критично необхідним для побудови в Україні простору безпеки, в якому кожен громадянин, кожна громада почуватимуться захищеними незалежно від обставин.

Основою трансформації безпекового простору держави мають стати принципи, які довели свою ефективність у розвинутих європейських демократіях: верховенство права, дотримання законності, відповідність політичному устрою держави, забезпечення ефективності роботи, цілісність, відкритість для демократичного контролю з боку громадськості, прозорість та інші ключові засади. Процес реформування безпекового простору, як важливої частини

модернізації держави, повинен здійснюватися у поєднанні з реформами правоохоронних органів та інших складових сектору безпеки. Громадянське суспільство має бути активно залучене до цього процесу. Зміни не можуть обмежуватися лише внутрішньоорганізаційними перетвореннями, вони мають охоплювати ширший спектр питань і відповідати викликам сучасності.

Висновки

Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що Національна поліція України станом на 2025 рік є провідним елементом системи національної безпеки, на який покладається забезпечення порядку і правопорядку в масштабах всієї держави. Проведений аналіз показав, що роль поліції у створенні єдиного безпекового простору є багатогранною і динамічно розвивається під впливом як внутрішніх реформ, так і зовнішніх чинників (агресія, суспільні запити, міжнародний досвід).

Сучасна нормативно-правова база визначає чіткі повноваження Національної поліції України як органу виконавчої влади, що служить суспільству. Конституційні та законодавчі норми закріплюють інтеграційну місію поліції у взаємодії з іншими силовими структурами, встановлюють пріоритет прав людини та верховенства права в поліцейській діяльності. Це створює основу для легітимності та суспільної підтримки поліції як інституції.

Інституційна роль поліції у безпековому просторі полягає в поєднанні універсальних функцій (охорона порядку, протидія злочинності, допомога громадянам) з всеохоплюючою територіальною присутністю. Завдяки реформі децентралізації та створенню нової структури, Національна поліція України наблизилась до моделі рівномірного забезпечення безпеки на місцях. Одночасно поліція виступає координатором зусиль у взаємодії з місцевою владою, населенням та іншими правоохоронними суб'єктами, що відповідає концепції єдиного безпекового простору.

Війна та перехідний період висунули нові вимоги до поліції. Національна поліція України змушена була адаптуватися до виконання завдань, нетипових для мирного часу: участь у обороні, підтримка воєнного стану, масова фіксація воєнних злочинів, робота на деокупованих територіях. Поліція фактично стала одним із інструментів перехідного правосуддя, забезпечуючи збір доказів та відновлення правопорядку після окупації. Це підкреслює здатність Національної поліції України до трансформації та важливість її зміцнення в період відбудови — аби правоохоронна система впоралася з навантаженням і не допустила сплеску злочинності чи безкарності.

Зарубіжний досвід (ЄС, США, Балкани, Латинська Америка) надав Україні корисні орієнтири та застереження. Європейські практики підтверджують цінність демілітаризованої поліції, побудови довірчих відносин з громадами (community policing), централізованих стандартів підготовки та зовнішнього нагляду за поліцією. Американський досвід наголошує на проблемах надмірної фрагментації та відсутності єдиних стандартів — у США поліція дуже роздроблена і рівень летальності при застосуванні сили значно перевищує норми, прийнятні у Європі. Для України це аргумент на користь єдиної системності та підзвітності в роботі поліції. Постконфліктні країни Балкан дали приклади успішної реформи поліції під міжнародним наглядом, а водночас висвітлили, що зміна культури органів правопорядку (подолання корупції, забезпечення неупередженості) є довгим процесом. У країнах Латинської Америки спроби надмірної централізації і «омілітарення» поліції у боротьбі з криміналітетом призводили до порушення прав людини[35], що слугує відповідним застереженням, адже єдність безпекового простору має ґрунтуватися на принципах правової держави, а не на посиленні репресивного апарату.

35 Blum G. The «carabinization» of security in Latin America. Latinoamérica21 (L21) 18 August, 2024. URL: https://latinoamerica21.com/en/the-carabinization-of-security-in-latin-america/#:~:text=strengthening%20the%20police%E2%80%99s%20violent%20action,the%20populations%20of%20Latin%20America

Щодо подальших перспектив та пріоритетів, то Національна поліція України має продовжувати курс на реформування, підвищення довіри та професіоналізації. Необхідно впровадити дієві механізми громадського контролю (створювати незалежні комісії з розгляду скарг, моніторингові ради тощо), вдосконалити систему внутрішньої безпеки і реагування на правопорушення самих поліцейських — щоби викорінити корупцію та свавілля. Слід забезпечити мотивацію та навчання кадрів, особливо з урахуванням досвіду війни (розслідування воєнних злочинів, робота з психологічно травмованими особами, мінна безпека тощо).

У післявоєнний період важливим завданням буде інтеграція зусиль поліції у ширші програми відновлення країни — участь у розбудові правової інфраструктури на звільнених територіях, захист інвестиційних проєктів від злочинних посягань, взаємодія з міжнародними партнерами у сфері безпеки.

Підсумовуючи, роль Національної поліції України у створенні єдиного безпекового простору є системоутворюючою. Без ефективної, чесної та народно орієнтованої поліції неможливо гарантувати ні належний рівень повсякденної безпеки громадян, ні стійкість держави перед зовнішніми і внутрішніми загрозами. Поліція, яка однаково пильно охороняє правопорядок в усіх громадах країни, співпрацює з суспільством і дотримується закону — це наріжний камінь національної безпеки. Створення справді єдиного безпекового простору в Україні вимагатиме подальшої наполегливої роботи, але закладені правові та організаційні передумови, а також здобутий досвід війни і реформ, дозволяють з оптимізмом оцінювати перспективи досягнення цієї стратегічної цілі.

Список використаних джерел:

1. Баранов С.О. Повноваження Нацполіції України у сфері забезпечення національної безпеки. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. Дніпро : ДДУВС, 2023. С. 31–33.

2. Володимир Зеленський: Росія скоїла щонайменше 137 тисяч воєнних злочинів проти України та українців. *Президент України. Офіційне інтернет-представництво*. 11 вересня 2024 року. URL: https://www.president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-rosiya-skoyila-shonajmenshe-137-tisyach-

3. Звіт Національної поліції України про результати роботи у 2021 році. URL: file:///C:/Users/Home/Downloads/Zvit_NPU_2021_.pdf%23_~_text=Рівень%20злочинності%20в%20державі%20у,Окремо%20слід%20відзначити%20позитивну.pd

4. Звіт Національної поліції України про результати роботи у 2023 році. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2023/zvit_NPU_2023.pdf

5. Звіт Національної поліції України про результати роботи у 2024 році. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit_2024/zvit-npu-2024.pdf

6. Ігор Клименко презентував нову модель організації діяльності Національної поліції України. 11 лютого 2021 року. *Урядовий портал. Єдиний вебпортал органів виконавчої влади України*. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/igor-klimenko-prezentuvav-novu-model-organizaciyi-diyalnosti-nacionalnoyi-policiyi-ukrayini

7. Коваленко А.В. Поліція як суб'єкт запобігання злочинності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2019 № 37. С. 174–177.

8. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року, № 254к/96-ВР URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

9. Поліцейська юрисдикція в умовах воєнного стану : монографія /за заг. ред. Д. В. Швеця, М. О. Семенишина. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 552 с.

10. Положення про Управління дотримання прав людини Національної поліції України : наказ Національної поліції України від 16 березня 2015 року № 215 (із внесеними змінами та доповненнями

відповідно до наказу Національної поліції від 18 листопада 2020 року № 890).

11. Резнікова О.О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища : монографія. Київ, НІСД, 2022. 532 с.

12. Серед правоохоронних органів найбільше довіряють Національній гвардії — 86%, соцопитування. *Міністерство внутрішніх справ України*. URL: https://mvs.gov.ua/news/sered-pravooxoronnix-organiv-naibilse-doviriaiut-nacionalnii-gvardiyi-86-socopituvannia

13. Сокол О.Р. Роль поліції у сфері забезпечення національної безпеки України. *Академічні візії*. 2024. Вип. 37. С. 1–8.

14. Створення єдиного безпекового простору — один із пріоритетів діяльності Нацполіції. *Урядовий портал. Єдиний вебпортал органів виконавчої влади України*. 29 січня 2021 року. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/stvorennya-yedinogo-bezpekovogo-prostoru-odin-iz-prioritetiv-diyalnosti-nacpoliciyi

15. Стратегія забезпечення державної безпеки: затверджено Указом Президента України від 16 лютого 2022 року № 56/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56/2022#Text

16. Хавронюк М.І. Злочинність в Україні у 2019–2024 роках: рівень, структура, динаміка, прогнози. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2025. С. 295–303

17. Шаповалова К.І. Завдання та функції Управління дотримання прав людини Національної поліції України як учасника адміністративно-правових відносин у сферах дотримання прав людини під час надання поліцейських послуг. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. № 6. С. 256–263.

18. Якщо ви стали потерпілим або свідком воєнних злочинів Росії — фіксуйте та надсилайте докази! *Офіс Генерального Прокурора*. URL: https://warcrimes.gov.ua/

19. Blum G. The «carabinization» of security in Latin America. Latinoamérica21 (L21) 18 August, 2024. URL: https://latinoamerica21.com/en/the-carabinization-of-security-in-latin-america/#:~:text=strengthening%

20the%20police%E2%80%99s%20violent%20action,the%20populations%20of%20Latin%20America

20. Bosnia and Herzegovina. Transitional Justice Evaluation Tools. URL: https://transitionaljusticedata.org/en/Europe/BosniaandHerzegovina.html#:~:text=Bosnia%20and%20Herzegovina%20,episodes%2C%20and%20transitional%20justice%20mechanisms

21. Cheatham Amelia, Maizland Lindsay. How Police Compare in Different Democracies. March 29, 2020. URL: https://www.cfr.org/backgrounder/how-police-compare-different-democracies#:~:text=Many%20countries%20rely%20on%20independent,advocates%20have%20questioned%20its%20efficacy

22. Handbook on police accountability, oversight and integrity. CRIMINAL JUSTICE HANDBOOK SERIES. United Nations, July New York 2011. 140 p. URL: https://biblioteca.cejamericas.org/bitstream/handle/2015/2098/Handbook_Police_Accountability_Oversight_Integrity.pdf?sequence=1

23. Ivkovic S.K. Distinct and Different: The Transformation of the Croatian Police in Transforming Police, in Central and Eastern Europe: Process and Progress, eds. M. Caparini and O. Marenin, Lit Verlag, Munster, 2004. 55 p.

24. Ukraine: Organized Crime Dynam. UNODC, Ukraine: Organized Crime Dynamics in the Context of War, July 2025. 81 p. URL: https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/Ukraine/Ukraine_OC_Study.pdf

25. What is Transitional Justice? Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, Pablo de Greiff, A/HRC/30/42, 7 September 2015, para. 96. URL: https://seoul.ohchr.org/sites/default/files/2022-10/08_What%20is%20transitional%20justice_formatting_FIN_ENG.pdf#:~:text=important%20questions%20arise%20around%20how,the%20State%3B%20and%20prevent%20future

Анотація

У роботі досліджується роль Національної поліції України у створенні єдиного безпекового простору держави. Проблематика роботи полягає у визначенні місця та функцій поліції в умовах гібридної та відкритої агресії РФ, зростання загроз громадській і державній безпеці та необхідності реформування сектору безпеки.

У дослідженні аналізуються нормативно-правова база діяльності поліції, її інтеграційна місію та взаємодія з іншими інститутами сектору безпеки. Показано, що поліція виконує не лише правоохоронні, а й сервісні функції, спрямовані на захист прав і свобод громадян, підтримання порядку та запобігання злочинності.

Окрему увагу приділено трансформації діяльності поліції у воєнний час: участі в обороні, документуванні воєнних злочинів та забезпеченні порядку на деокупованих територіях.

Визначено, що поліція фактично інтегрувалася у процес перехідного правосуддя, закладаючи основу для відновлення верховенства права. Розглянуто зарубіжний досвід (ЄС, Балкани, США, Латинська Америка) щодо демілітаризації та демократичного контролю поліції.

Результати дослідження підтверджують, що ефективність діяльності Національної поліції визначається рівнем довіри суспільства, прозорістю та підзвітністю.

У висновках наголошено, що створення єдиного безпекового простору в Україні потребує подальшої професіоналізації поліції, удосконалення механізмів громадського контролю та інтеграції у післявоєнні відбудовчі процеси.

Розділ 5
ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛІЦІЇ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ НА ДЕОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ

Анастасія БЕРЕНДЄЄВА
Одеський державний університет внутрішніх справ, Україна
orcid.org/0000-0003-2708-3857

Збройна агресія російської федерації проти України призвела до тимчасової окупації значних територій України, зокрема в Херсонській, Харківській, Донецькій та Луганській областях. Після звільнення цих земель постало завдання відновлення державної влади, правопорядку та гарантування основоположних прав і свобод людини в умовах, що склалися внаслідок бойових дій та окупації. Деокуповані території стикаються з комплексом викликів у сфері прав людини. В цих умовах особливо актуальним є дослідження діяльності Національної поліції України як одного з ключових суб'єктів забезпечення прав і свобод людини на звільнених територіях.

Актуальність тематики захисту прав і свобод людини на деокупованих територіях України має комплексний характер і поєднує в собі як філософський, так і юридичний аспекти. З філософської точки зору ця проблематика відображає загальнолюдські цінності та моральні орієнтири суспільства, підкреслюючи непорушність людської гідності, свободи й справедливості, які зазнають найбільших випробувань у період збройних конфліктів та їх наслідків. Актуальність цієї проблематики криється в необхідності переосмислення цінності кожної людини та її права на безпечне і гідне життя, особливо там, де гідність і права були грубо порушені або навіть заперечувалися. Повернення до нормального життя неможливе без відновлення справедливості й забезпечення людської свободи, які є фундаментом справжньої демократії та цивілізованого

суспільства. Філософська важливість питання захисту прав людини на деокупованих територіях полягає в тому, що воно нагадує нам про сутність держави як інституції, створеної саме для того, щоб захищати й гарантувати основні права й свободи своїх громадян. У цьому сенсі, здатність держави забезпечити ці права після періоду насильства та несправедливості визначає її цивілізаційну зрілість і моральну відповідальність перед майбутніми поколіннями.

Водночас юридичний аспект актуальності теми зумовлений фундаментальними принципами права, згідно з якими людська гідність, права та свободи особи визнаються найвищими соціальними цінностями. Конституція України, міжнародні договори та конвенції, зокрема Європейська конвенція з прав людини, накладають на державу обов'язок гарантувати та забезпечувати права громадян, особливо в умовах, коли ці права були масово порушені під час збройного конфлікту та окупації. Створення ефективних механізмів поновлення порушених прав, компенсації шкоди потерпілим, притягнення винних до відповідальності та забезпечення доступу до правосуддя є не тільки юридичним обов'язком держави, але й запорукою відновлення легітимності та довіри до державних інститутів. Крім того, це пов'язано з міжнародно-правовими зобов'язаннями України щодо захисту прав людини, виконання яких визначає авторитет держави у міжнародній спільноті. Таким чином, здатність держави ефективно забезпечувати та захищати права й свободи людини на деокупованих територіях виступає важливим індикатором її правової спроможності та готовності до інтеграції у європейський правовий простір.

Термін «деокупована територія» використовується для позначення частини державної території, яка була звільнена від тимчасового контролю незаконних збройних формувань або іноземних військ та повернута під суверенітет держави. Відповідно до ст. 1 закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», деокупація — це комплекс заходів державної політики, наслідком

яких є повна відсутність на території України, що була тимчасово окупована, збройних формувань Російської Федерації і окупаційної адміністрації Російської Федерації та встановлення загального ефективного контролю України на цій території (повернення тимчасово окупованої території під загальну юрисдикцію України та відновлення конституційного ладу України на цій території)[1]. У нормативно-правових актах України термін «деокупована територія» використовується в контексті заходів, спрямованих на стабілізацію та відновлення звільнених регіонів. Наприклад, розпорядженням Кабінету міністрів України від 30 грудня 2022 р. № 1219-р «Про затвердження плану дій органів виконавчої влади з відновлення деокупованих територій територіальних громад» затверджений перелік заходів державних органів виконавчої влади, які спрямовані на відновлення функціонування української державності та нормалізацію життя в звільнених від окупації регіонах[2].

Наукові джерела часто називають деокуповану територію як «постконфліктну» і визначають її як частину території, на якій відбувався збройний конфлікт та яка була звільнена. Зазначається, що для такої території характерні дестабілізація економічної ситуації, руйнування виробничої, транспортної, енергетичної, соціальної інфраструктури, житлового фонду, відтік населення, деурбанізація та знелюднення сіл, зниження рівня зайнятості та доходів населення[3]. Таким чином, «деокупована територія» — це територія, що після періоду окупації повернулася під контроль держави,

---

[1] Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text

[2] Про затвердження плану дій органів виконавчої влади з відновлення деокупованих територій територіальних громад : розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2022 р. № 1219-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1219-2022-%D1%80#Text

[3] Світова гібридна війна: український фронт: монографія / за заг. ред. В.П. Горбуліна. К. : НІСД, 2017. С. 492–493.

потребуючи комплексних заходів для відновлення правопорядку, економіки та соціальної сфери.

Процес деокупації територій, які перебували під тривалим контролем рф, характеризується комплексом специфічних викликів соціально-правового та безпекового характеру, що потребують системного підходу з боку державних інституцій, територіальних громад та правоохоронних органів. У цьому контексті важливого значення набуває глибоке й комплексне вивчення умов та наслідків окупації, оскільки саме об'єктивне розуміння ситуації на звільнених територіях виступає передумовою розроблення й ефективної реалізації стабілізаційних заходів, спрямованих на повноцінну реінтеграцію цих регіонів.

З 2014 року, після початку російської агресії, частина українських територій була тимчасово окупована і згодом звільнена українськими силами. Перші деокуповані міста (Слов'янськ, Краматорськ та інші на Донбасі) були визволені влітку 2014 року. У 2022 році, в ході повномасштабного вторгнення, Україна знову повернула контроль над значними територіями — спочатку в північних областях (Київщина, Чернігівщина, Сумщина), а пізніше на сході та півдні (Харківщина, правобережна Херсонщина тощо). Кожен етап деокупації супроводжувався гострими соціально-економічними проблемами.

Однією з найбільш поширених проблем є масштабне руйнування критичної інфраструктури — об'єктів енергетики, водопостачання, транспорту та зв'язку. За даними оцінки збитків економіки України, понесених внаслідок воєнної агресії росії, яка була здійснена Київською школою економіки спільно з Міністерством розвитку громад та територій, Міністерством економіки та у співпраці з іншими профільними міністерствами та Національним банком, з початку вторгнення загальна сума прямих збитків нерухомості, іншій інфраструктурі, транспортним засобам та запасам склала майже $170 млрд. Порівняно з попередньою оцінкою, станом на початок 2024 року, сума збільшилась

на $12,6 млрд (8 %)[4]. Значна частина цих руйнувань припадає на деокуповані території, де об'єкти інфраструктури стали однією з ключових цілей атак агресора. Найбільша частка у загальному обсязі прямих збитків завдана житловим будівлям ($60,0 млрд) та транспортній інфраструктурі ($38,5 млрд). Втрати сектору енергетики становлять $14,6 млрд, активи промисловості, послуг та будівництва — $14,4 млрд. Ще $10,3 млрд складають прямі втрати аграрного сектору та земельних ресурсів внаслідок війни. Сукупні прямі збитки від руйнувань та пошкоджень об'єктів громадського сектору (соціальні об'єкти та установи, заклади освіти, науки та охорони здоров'я, культурні споруди, спортивні об'єкти, адміністративні будівлі тощо) складають близько $16,3 млрд[5]. Це не лише ускладнює повноцінне відновлення життєдіяльності населених пунктів, а й створює додаткові безпекові ризики. Відсутність електроенергії, води, тепла та доступу до медичних послуг змушує населення виживати в умовах гуманітарної кризи, що провокує зростання соціальної напруги.

Знищення та пошкодження критичної інфраструктури викликало дефіцит базових послуг (медицина, освіта, транспорт, торгівля). Відразу після деокупації спостерігається відсутність або різке обмеження базових послуг: не працюють лікарні через брак персоналу і ліків, навчальний процес переривається через зруйновані заклади освіти, транспортне сполучення порушене, магазини часто закриті. Наприклад, у звільненому Херсоні після 8 місяців окупації виявилося, що в місті залишилося дуже мало лікарів; медзаклади вимушено комплектувалися переважно фахівцями пенсійного віку[6]. Освітня інфраструктура також сильно постраждала: на звільнених

[4] Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії Росії проти України станом на листопад 2024 року. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2025/02/KSE_Damages_Report-November-2024-UA.pdf

[5] Там само.

[6] «Як ви тут розважаєтеся? Мріємо»: як змінилося життя в Херсоні впродовж двох років після деокупації. URL: https://zmina.info/articles/yak-vy-tut-rozvazhayetesya-mriyemo-yak-zminylosya-zhyttya-v-hersoni-vprodovzh-dvoh-rokiv-pislya-deokupacziyi

територіях майже всі школи потребують відбудови, багато навчання переведено в дистанційний формат. Так, у звіті соціально-економічної ситуації деокупованих громад Херсонської області зазначається, що освітній процес відбувається в онлайн-форматі, оскільки громади перебувають в умовах постійних обстрілів, а навчальні заклади — пошкоджені або зруйновані. У 10 із 17 громад заклади загальної середньої освіти I–III ступенів у всіх населених пунктах потребують відбудови; у чотирьох громадах — у частині населених пунктів, і тільки у трьох громадах стан шкільних закладів задовільний. Дефіцит кадрів у сфері послуг є критичним — значна частина медиків, вчителів та інших спеціалістів виїхала під час окупації. У більшості громад не вистачає недержавних постачальників соціальних послуг, а державні структури тільки налагоджують роботу[7]. Тож забезпечення людей елементарною медициною, освітою та адмінпослугами стає надзвичайним завданням одразу після звільнення територій.

Після деокупації настає гуманітарна криза через розірвані логістичні ланцюги. Місцеві мешканці нерідко лишаються без продовольства, ліків, електрики та тепла. У Херсоні в перші дні після звільнення ситуація була критичною: люди жили без опалення, світла і води. Запасів їжі та товарів першої необхідності майже не залишалося, аптеки й автозаправки не працювали. Обмеження доступу до палива ускладнювало роботу генераторів та транспорту. Подібна картина спостерігалася й на інших звільнених територіях — відновлення постачання продуктів харчування, ліків та пального стало першим пріоритетом для влади та гуманітарних організацій. Гуманітарна допомога почала надходити практично одразу після деокупації, нерідко ставши єдиним джерелом забезпечення базових потреб населення[8]. Це свідчить про масштаб проблем із доступом

[7] Аналіз соціально-економічної ситуації деокупованих громад: Херсонська область. URL: https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2024/10/ali_report_khersonregion.pdf

[8] Гуманітарка у 2022-му: хто скільки отримав і яка ситуація на Херсонщині, Харківщині і Сумщині? URL: https://www.chesno.org/post/5476

до життєво необхідних ресурсів на деокупованих територіях. Окупація та бойові дії призводять до зупинки підприємств, втрати робочих місць і відтоку бізнесу. У звільнених громадах фіксується вкрай високий рівень безробіття та низькі доходи мешканців[9]. Місцева економіка занепадає через руйнування виробничої та транспортної інфраструктури, втрату ринків збуту і відтік інвесторів.

Сукупність зазначених факторів — безробіття, відсутність послуг, товарний дефіцит — зумовлює різке зниження рівня життя мешканців звільнених регіонів. Знищено або пошкоджено значну частину житлового фонду, що залишило тисячі людей без даху над головою. В окремих містах (Сєвєродонецьк, Мар'їнка, Ізюм та ін.) пошкоджено 90–100 % будівель. Найбільших руйнувань зазнав житловий фонд таких міст, як Маріуполь, Харків, Чернігів, Сєвєродонецьк, Рубіжне, Бахмут, Мар'їнка, Лисичанськ, Попасна, Ізюм і Волноваха[10]. Люди втрачають майно і заощадження, багато родин опиняються за межею бідності. Населення деокупованих громад різко скорочується: наприклад, у 16 звільнених громадах Херсонської області станом на травень 2024 року залишилося лише 154 тис. мешканців — це на 65 % менше довоєнної чисельності (втрачено майже 296 тис. населення). В основному залишаються люди старшого віку, тоді як молодь і працездатне населення або евакуювалися, або мобілізовані[11].

Така демографічна ситуація посилює соціальну вразливість громад. Якість життя тих, хто лишився, є низькою: обмежений доступ до благ цивілізації, стрес від пережитого конфлікту, невпевненість у майбутньому. Соціальний добробут звільнених міст залишається

[9] Відбулася презентація Звіту про опитування мешканців деокупованих територій України. URL: https://www.kspu.edu/PrintVersion.aspx?newsId=20302

[10] Звіт Відновлення інститутів публічної влади на деокупованих територіях у 2014–2023 роках: аналіз досвіду та потреб громад. URL: https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2023/07/zvit-vidnovlennya-pravky-12-12.pdf

[11] Аналіз соціально-економічної ситуації деокупованих громад: Херсонська область. URL: https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2024/10/ali_report_khersonregion.pdf

під загрозою навіть через роки після деокупації. Відсутність доступу до життєво необхідних ресурсів, зокрема продуктів харчування, ліків та палива, значно погіршує якість життя місцевого населення та підвищує ризики зростання злочинності. Після відступу окупантів виникає вакуум безпеки, який супроводжується ризиками криміногенного характеру. Розгул злочинності та нелегальний обіг зброї — типові явища в перші тижні після звільнення. Кожне деокуповане місто українська поліція застає фактично як «суцільне місце злочину» — із масовими доказами воєнних злочинів, тілами жертв на вулицях, розграбованими будівлями та замінованою територією[12]. На звільнених територіях фіксуються численні факти грабежів і насильства, скоєних під час окупації, які потребують розслідування. Водночас місцеві правоохоронні органи часто потребують часу, щоб відновити роботу — частина поліцейських могла виїхати або співпрацювала з ворогом. Відтак у населення є відчуття правового вакууму та небезпеки. Зростає напруга через проблему колабораціонізму: держава змушена переслідувати осіб, які співпрацювали з окупантами (станом на листопад 2024 року відкрито понад 8900 справ про колабораціонізм на звільнених територіях)[13].

Значною загрозою для життя та здоров'я громадян залишається мінно-вибухова небезпека. На деокупованих територіях фіксуються численні випадки замінування доріг, будівель, лісових масивів та сільськогосподарських угідь. Забруднення вибухонебезпечними предметами унеможливлює безпечне переміщення, господарську діяльність та відновлення інфраструктури. Розмінування стає першочерговим завданням для сил безпеки та оборони. За даними Державної служби України з надзвичайних ситуацій, мінна безпека

[12] На вулицях тіла лежали тижнями: у поліції розповіли, як заходили у деокуповані міста. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3963854-na-vulicah-tila-lezali-tiznami-u-policii-rozpovili-ak-zahodili-u-deokupovani-mista.html

[13] Усі наслідки окупації перекладаються на людей: Альона Луньова взяла участь у публічній дискусії щодо колабораціонізму. URL: https://zmina.ua/event/usi-naslidky-okupacziyi-perekladayutsya-na-lyudej-alona-lunova-vzyala-uchast-u-publichni-dyskusiyi-shhodo-kolaboraczionizmu/

на деокупованих територіях є питанням номер один[14]. У 2024 році 25 % території України були забруднені мінами та вибухонебезпечними предметами, серед яких найбільш щільно заміновані залишаються деокуповані регіони, на яких стабілізаційні заходи починаються саме із розмінування[15].

Масштабне мінне забруднення на деокупованих територіях України становить серйозну загрозу для життя та здоров'я громадян, ускладнюючи відновлення інфраструктури та нормалізацію життя. У відповідь на цю проблему, у 2024 році в Україні було створено 10 нових батальйонів розмінування, які проходять сертифікацію та нарощують технічний потенціал за підтримки міжнародних партнерів. Втім, розмінування деокупованих територій залишається складним завданням через те, що рф активно використовує нестандартні методи мінування, наприклад, безсистемне розміщення мін, протипіхотні міни з пластиковими корпусами, а також міни з електромагнітними підривачами. Особливо небезпечними є протипіхотні міни типу ПФМ-1С, які часто скидаються з дронів у населених пунктах, створюючи загрозу для цивільного населення[16]. Попри значні зусилля з вилучення вибухонебезпечних предметів, ризик підриву на мінах чи боєприпасах, що не розірвалися, залишається високим, про що свідчать періодичні випадки травмування й загибелі цивільного населення. Економічні наслідки мінного забруднення також є значними. За даними спільного звіту Міністерства економіки України та Інституту глобальних змін Тоні Блера, щорічні втрати України від мінного забруднення становлять

[14] Мінна безпека на деокупованих територіях — питання номер один для ДСНС. URL: https://dsns.gov.ua/news/ostanni-novini/minna-bezpeka-na-deokupovanix-teritoriiax-pitannia-nomer-odin-dlia-dsns

[15] Ігор Клименко: 25 % території України забруднені мінами та вибухонебезпечними предметами. URL: https://dsns.gov.ua/news/ostanni-novini/igor-klimenko-25-teritoriyi-ukrayini-zabrudneni-minami-ta-vibuxonebezpecnimi-predmetami

[16] Україна створила 10 нових батальйонів для розмінування звільнених територій. URL: https://suspilne.media/893539-ukraina-stvorila-10-novih-bataljoniv-dla-rozminuvanna-zvilnenih-teritorij/

понад 11 мільярдів доларів США, що еквівалентно приблизно 5,6 % національного ВВП[17].

Підрив довіри населення до влади та правоохоронних органів на деокупованих територіях України є однією з ключових проблем, що ускладнює процес реінтеграції та відновлення державності. Значна частина жителів деокупованих населених пунктів впродовж тривалого часу перебувала під впливом дезінформаційної політики окупаційних адміністрацій, в умовах інформаційної ізоляції та порушення основоположних прав і свобод людини. Так, в результаті дослідження, проведеного Українським центром стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки було встановлено, що інформаційний простір тимчасово окупованих територіях Донецької області перебуває у стані штучно створеного інформаційного вакууму, де російські та підконтрольні окупаційним адміністраціям медіа монополізували джерела новин. Основною характеристикою такого медіасередовища є домінування дезінформації, пропаганди, маніпуляцій та примітивного контенту, що покликаний не тільки спотворювати картину світу, але й формувати у населення апатію, страх та зневіру в можливості змін. Стратегія російської пропаганди в регіоні ґрунтується на поширенні так званого «новинного трешу» — навмисно створеного потоку абсурдних, тривожних, часто вигаданих новин, що витісняють будь-які спроби критичного сприйняття дійсності. Водночас застосовуються класичні інструменти інформаційно-психологічних операцій: дегуманізація українців, легітимація насильства, створення образу зовнішнього ворога, формування відчуття безальтернативності окупаційної влади[18]. Тож тривале перебування населення в умовах інформаційної ізоляції,

[17] Landmines cost Ukraine $11 bln in GDP each year, says report. URL: https://www.reuters.com/world/europe/landmines-cost-ukraine-11-bln-gdp-each-year-says-report-2024-09-10/

[18] Інформаційний вакуум і новинний треш: як працює російська пропаганда на окупованій Донеччині. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-factcheck/3777532-informacijnij-vakuum-i-novinnij-tres-ak-pracue-rosijska-propaganda-na-okupovanij-doneccini.html

систематичного інформаційно-психологічного впливу та домінування пропагандистських наративів зумовило формування у значної частини жителів окупованих територій стану когнітивного виснаження, дезорієнтації в інформаційному просторі.

Як свідчать результати низки досліджень, тривале перебування під контролем окупаційної влади, регулярне застосування ворожої пропаганди, репресії та насильство щодо місцевого населення сприяли формуванню серед мешканців таких територій глибокого скептицизму, відчуження та недовіри до інституцій Української держави. Так, М.В. Маркова та А.Р. Марков аналізуючи сутність, ознаки та завдання інформаційно-психологічної війни, спрямованої проти України, підкреслюють, що це є потужним інструментом гібридної агресії, який використовується для маніпулювання суспільною свідомістю, дестабілізації соціально-політичної ситуації та підриву авторитету державних інституцій. Основні об'єкти такого впливу включають ідеологічно-психологічне середовище суспільства, культурні та історичні цінності, інформаційну інфраструктуру, а також індивідуальну та масову свідомість громадян. Автори наголошують на необхідності розробки та впровадження комплексних заходів для протидії деструктивному інформаційно-психологічному впливу, включаючи підвищення рівня медіаграмотності населення, зміцнення національної ідентичності та формування стійкості до маніпулятивних інформаційних впливів[19].

Особливе занепокоєння викликає те, що, поряд із відчуттям страху та розгубленості, значна частина населення продовжує залишатися під впливом пропагандистських установок навіть після відновлення української юрисдикції. Відтак реінтеграційні заходи потребують комплексного та чутливого до соціально-психологічних особливостей підходу, спрямованого на подолання інформаційних бар'єрів, відновлення довіри до правоохоронних органів,

[19] Маркова М.В., Марков А.Р. Інформаційно-психологічна війна проти населення України як сучасна реальність: стан проблеми і шляхи подолання наслідків. *Інтегровані комунікації*. 2016. Вип. 2. С. 73–85.

утвердження принципів верховенства права, забезпечення належного рівня безпеки та правового захисту громадян.

Окремої уваги потребує психологічний стан мешканців звільнених територій, оскільки ці особи зазнали значних психотравмуючих подій, включаючи окупацію, активні бойові дії, втрату близьких та руйнування житла. Такі обставини призводять до розвитку різних психоемоційних розладів, зокрема посттравматичного стресового розладу, депресії та тривожності. Військова агресія росії проти України створює потужні психотравмуючі фактори, що значно впливають на психологічний стан постраждалих осіб. Серед найбільш поширених психічних наслідків війни можна виокремити стрес, тривожність, страх, прояви агресії, панічні настрої, депресивні стани, кризу ідентичності та посттравматичний стресовий розлад.

Як зазначає М.М. Слюсаревський, спричинені війною психологічні виклики можна умовно поділити на такі чотири групи: виклики українцям як спільноті; виклики ментальному здоров'ю особистості; виклики психологічному благополуччю та розвитку дитини; виклики українським психологам як фаховому співтовариству[20]. Згідно зі звітом Gradus Research, населення деокупованих територій України є однією з найбільш вразливих до психологічних наслідків війни категорій. В умовах окупації громадяни зазнавали не лише прямих небезпек для життя, а й тривалого соціального та інформаційного ізолювання, обмеження базових потреб та порушення звичних соціальних зв'язків. У дослідженні зазначено, що 39 % респондентів вважають осіб, які пережили окупацію, такими, що потребують психологічної допомоги. Серед емоцій, що домінують у цієї групи населення, фіксуються підвищена напруженість (42 %), страх (26 %), безсилля (19 %), розгубленість (17 %) та відчай

[20] Слюсаревський М.М. Соціально-психологічний стан українського суспільства в умовах повномасштабного російського вторгнення: нагальні виклики і відповіді: Стенограма доповіді на засіданні Президії НАН України 4 травня 2022 року. *Вісник НАПН України*. 2022. № 4(1). С. 85–86. URL: https://doi.org/10.15407/visn2022.06.085

(14 %). Характерними наслідками для цієї категорії стали стрес, порушення сну, панічні реакції та емоційне вигорання. Близько 41 % респондентів, які перебували під окупацією, оцінили свій психоемоційний стан як незадовільний, а 42 % — зазначили про потребу в психологічній допомозі. Водночас саме ці особи часто стикалися з інформаційним стресом, спричиненим як дефіцитом достовірних відомостей під час окупації, так і перенасиченням травматичними новинами після звільнення, що суттєво впливало на їх здатність до адаптації та подолання наслідків пережитої травми[21].

Жителі деокупованих територій України стикаються з численними викликами, серед яких особливе місце займає інформаційний стрес. Цей вид стресу виникає як при нестачі інформації, що породжує тривожність і невизначеність, так і при її надлишку, що спричиняє психологічну фіксацію на негативних подіях та погіршення загального стану здоров'я. Нестача достовірної інформації на деокупованих територіях спричинена порушенням комунікаційних мереж, відсутністю доступу до офіційних джерел та поширенням чуток. Це призводить до зростання тривожності та панічних настроїв серед населення. Як зазначають науковці, інформаційний стрес є неспецифічною реакцією індивіда на різноманітні подразники, що виникають у несприятливих та складних обставинах[22].

З іншого боку, надлишок інформації, особливо негативного характеру, може призвести до емоційного виснаження та депресивних станів. Постійний потік новин про воєнні дії, втрати та руйнування сприяє формуванню відчуття безпорадності та страху. Як підкреслюється в аналітичному звіті Національного інституту стратегічних досліджень, 71 % українців відчувають стрес або

[21] Психічне здоров'я та ставлення українців до психологічної допомоги під час війни. URL: https://gradus.app/documents/307/Gradus_Research___Mental_Health_Report_full_version.pdf

[22] Михайлишин У.Б., Шмідзен І.Ю., Товт В.В. Проблема дослідження інформаційного стресу у сучасних наукових підходах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*. № 3. С. 94. URL: https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2024.3.17

сильну знервованість, причинами яких є війна та фінансові труднощі[23]. З початку війни Україна запровадила низку термінових заходів для забезпечення соціального захисту населення, зокрема мешканців деокупованих територій, осіб з інвалідністю, людей похилого віку та інших вразливих груп. Запроваджено екстрене (кризове) надання соціальних послуг — консультування, соціальний супровід, догляд, притулок — які надаються протягом доби за спрощеною процедурою. Забезпечено безперервність виплат державної соціальної допомоги та субсидій навіть в умовах бойових дій та окупації, запроваджено централізований механізм нарахувань. Для підтримки психічного здоров'я мешканців деокупованих громад залучено працівників центрів соціальних служб та мобільні бригади, які першими надають психологічну допомогу, у т.ч. виявляють осіб у кризових станах. Також в регіонах створено мережу спеціалізованих служб підтримки постраждалих від насильства (притулки, денні центри, мобільні бригади), яка продовжить роботу після стабілізації ситуації та деокупації територій. Реабілітаційні послуги для дітей і дорослих з інвалідністю безкоштовно надаються у державних центрах реабілітації по всій Україні[24].

Окремо відзначається психологічний вплив окупації, який характеризується руйнуванням соціальних зв'язків, обмеженням доступу до базових фізіологічних потреб, соціальною ізоляцією, інформаційною блокадою та залякуванням населення. Ці методи психологічного тиску, які застосовувалися російськими військовими на окупованих територіях, значно посилюють негативні психоемоційні наслідки для цивільного населення, спричиняючи тривалі розлади психічного здоров'я, емоційне вигорання та соціальну дезадаптацію.

Таким чином, руйнування критичної інфраструктури, мінна небезпека, підрив довіри населення до влади та правоохоронних

---

[23] Підтримка ментального здоров'я в часи війни. URL: https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/pidtrymka-mentalnoho-zdorovya-v-chasy-viyny

[24] Держава підтримує найбільш незахищені категорії населення під час війни. URL: https://www.msp.gov.ua/news/22206.html

органів та серйозна соціально-економічна криза створюють суттєві загрози правам та свободам людини на деокупованих територіях. Як зазначається у звіті за результатами комплексного дослідження стану суспільства на тимчасово окупованих територіях, окупація призвела до масових порушень прав людини. Зокрема, у Херсонській області були зафіксовані такі систематичні правопорушення як конфіскації житла та фізичні репресій за проукраїнські погляди. «Багато респондентів згадують про зникнення людей, допити та насильство. Також на новоокупованих територіях значно частіше розповідають про випадки переслідування за будь-які прояви проукраїнської позиції. На «старокупованих» територіях мешканці більше зосереджуються на низькій якості соціальних послуг, таких як медицина й освіта. На цих територіях свобода слова майже повністю відсутня. Люди бояться висловлювати думки не лише в соціальних мережах, але й при спілкуванні з рідними та знайомими. На тимчасово окупованих територіях, включно з АР Крим, створено атмосферу постійного страху»[25]. Особливо потерпають від такого тиску українські діти, зокрема ті, які довго перебувають в окупації. Зокрема ООН були зафіксовані такі системні порушення прав дітей на тимчасово окупованих українських територіях як заміна українських свідоцтв про народження на російські; запровадження російської шкільної програми; заборона української мови в школі; погрози батькам за українську онлайн-освіту; дозвіл вчителям карати учнів за «проукраїнську поведінку». Як зазначає заступниця голови Моніторингової місії ООН Ноель Калхун, школа на окупованих територіях перетворена на інструмент пропаганди і все менше дітей в окупації пам'ятають, що вони — українці[26].

[25] Звіт за результатами комплексного дослідження стану суспільства на тимчасово окупованих територіях. URL: https://activegroup.com.ua/2025/03/26/zvit-za-rezultatami-kompleksnogo-doslidzhennya-stanu-suspilstva-na-timchasovo-okupovanix-teritoriyax/

[26] Як українським дітям в окупації росіяни забороняють бути українцями — нові дані доповіді ООН. URL: https://ombudsman.gov.ua/uk/news_details/yak-ukrayinskim-dityam-v-okupaciyi-rosiyani-zaboronyayut-buti-ukrayincyami-novi-dani-dopovidi-oon

Таким чином, після звільнення територій найбільш актуальними проблемами є: порушення прав на життя, безпеку та свободу (зокрема масові поховання, сліди катувань, зникнення людей); відсутність доступу до справедливого судочинства та правової допомоги; обмеження свободи пересування через мінну небезпеку; порушення права власності через руйнування житла та підприємств; недоступність соціальних послуг, медицини, освіти; інформаційний вплив та дезінформація.

Отже, повернення до мирного життя на звільнених територіях неможливе без ефективного відновлення системи захисту прав людини. Основні заходи включають відновлення роботи судів та правоохоронних органів; забезпечення доступу населення до юридичної допомоги, створення мобільних груп юристів, правозахисників; роботу Національної поліції щодо документування фактів воєнних злочинів; заходи із залучення міжнародних організацій для допомоги постраждалим; психологічна підтримка населення як елемент права на належне ставлення.

Таким чином, Національна поліція є одним із суб'єктів забезпечення прав і свобод людини на деокупованих територіях. Діяльність Національної поліції на деокупованих територіях регламентується рядом нормативно-правових актів, які забезпечують правове підґрунтя її функціонування на зазначених територіях.

Конституція України проголошує людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини — головним обов'язком держави[27]. Основний Закон гарантує кожному невід'ємні права, зокрема право на життя, особисту недоторканність і свободу, повагу до гідності та заборону катувань, рівність перед законом (ст. 24), право на судовий захист, тощо. Під час воєнного стану Конституція України дозволяє обмежувати окремі

[27] Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141.

права та свобод людини та громадянина з дотриманням відповідних вимог, але деякі права, чіткий перелік яких міститься в статті 64 Конституції України, не підлягає обмеженню. Зокрема мова йде про невід'ємне право на життя, повагу до його гідності. на свободу та особисту недоторканність та ряд інших прав[28]. Таким чином, навіть в умовах воєнного стану будь-які обмеження прав мають бути визначені законом, зумовлені нагальною потребою і відповідати критеріям необхідності та пропорційності.

Одним із ключових нормативно-правових актів, що встановлює правові засади функціонування органів державної влади під час воєнного стану є закон України «Про правовий режим воєнного стану». Відповідно статті 8 зазначеного закону визначаються конкретні заходи, що можуть бути запроваджені на території, де введено воєнний стан. Хоча сама норма не містить прямих вказівок на Національну поліцію, багато з передбачених заходів прямо або опосередковано залучають її як орган, відповідальний за забезпечення громадської безпеки, правопорядку та реалізацію законних повноважень щодо обмеження окремих прав і свобод людини.

Так, ч. 1 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» передбачає, що військове командування разом із військовими адміністраціями можуть самостійно або із залученням органів виконавчої влади, до яких належить і Національна поліція, здійснювати передбачені заходи[29]. Це означає, що поліція діє як суб'єкт впровадження публічного порядку, який має забезпечити правомірність застосування обмежень прав громадян у період дії воєнного стану.

Серед заходів, що передбачають безпосередню участь поліції, варто виокремити кілька ключових напрямів. Зокрема, відповідно до пункту 1 статті 8 зазначеного закону, військове командування

---

[28] Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141.

[29] Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text

має право встановлювати (посилювати) охорону об'єктів критичної інфраструктури та об'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення[30]. У цьому випадку поліція може бути залучена до патрулювання територій, охорони стратегічно важливих споруд, забезпечення режиму доступу до об'єктів, що мають критичне значення, і недопущення диверсійної чи терористичної діяльності. Також відповідно до зазначеної статті військове командування уповноважене впроваджувати такі обмежувальні заходи, як комендантська година, обмеження свободи пересування громадян, перевірка документів, огляд особистих речей, транспортних засобів та житла громадян[31]. Реалізація цих заходів, відповідно до чинного законодавства, не можлива без участі Національної поліції, яка зобов'язана забезпечити їх виконання. Особливо важливо, що навіть за умов воєнного стану не допускається свавільне втручання у приватне життя особи, а будь-яке обмеження має бути чітко регламентоване і обґрунтоване.

Крім того, поліція залучається до забезпечення заборони проведення мирних зібрань, мітингів, демонстрацій тощо. Втім, варто підкреслити, що всі заходи правового режиму воєнного стану, перелік який передбачено в статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» не автоматично вводяться із запровадженням воєнного стану, а можуть бути запроваджені військовим командування разом із військовими адміністраціями (у разі їх утворення) самостійно або із залученням відповідних органів[32]. Тож, наприклад, протоколом оперативного штабу Ради оборони Київської області № 145 від 07.07.2022 року був затверджений порядок проведення масових заходів на території Київської області в умовах правового режиму воєнного стану. Згідно з зазначеним порядком допускається проведення масових заходів лише за виключних

[30] Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text

[31] Там само.

[32] Там само.

обставин і тільки за умови їх письмового погодження з виконавчими органами міських, селищних та сільських рад. У разі погодження такі органи зобов'язані повідомити органи Національної поліції, а також інші органи влади про проведення такого заходу[33]. У такому випадку поліція буде залучатися до забезпечення порядку під час проведення масових заходів. У разі ж відсутності погодження, поліція має залучатися до забезпечення заборони проведення мирних зібрань, мітингів, демонстрацій тощо, а також з метою недопущення порушень публічного порядку відповідно до вимог чинного законодавства.

Крім того, відповідно до статті 8 закону України «Про правовий режим воєнного стану» поліція у межах своєї компетенції виконує функції супроводу та правового контролю під час евакуації населення, евакуації затриманих осіб, що перебувають в ізоляторах тимчасового тримання; підозрюваних, обвинувачених осіб, щодо яких застосовано запобіжний захід — тримання під вартою, що перебувають в слідчих ізоляторах; етапування засуджених осіб, які відбувають такі покарання, як арешт, обмеження волі, позбавлення волі на певний строк та довічне ув'язнення, з установ виконання покарань, розташованих у місцевостях, наближених до районів, де ведуться бойові дії, до відповідних установ, які розташовані в безпечній місцевості; контролю за дотриманням заборон на переміщення осіб, заборони діяльності політичних партій або громадських об'єднань, а також забезпечення режиму інформаційної безпеки тощо[34]. Усі ці повноваження з одного боку мають оборонний та безпековий характер, але з іншого — безпосередньо впливають на реалізацію прав громадян і тому потребують високого рівня правової відповідальності з боку поліції.

---

[33] Порядок проведення масових заходів на території Київської області в умовах правового режиму воєнного стану. URL: https://koda.gov.ua/wp-content/uploads/2022/07/poryadok-provedennya-masovyh-zahodiv-na-terytorii-kyivskoi-oblas.pdf

[34] Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text

Особливу увагу заслуговує роль поліції у здійсненні превентивних заходів — попередження кримінальних правопорушень, забезпечення публічного порядку, виявлення та нейтралізації потенційних загроз, що можуть виникати у зв'язку з дестабілізацією обстановки в регіонах, де діє воєнний стан. Поліцейські зобов'язані забезпечити охорону правопорядку в умовах зростання соціальної напруги, мобілізаційних процесів, обмежень комунікаційних і транспортних каналів тощо. У цьому контексті принциповим є дотримання поліцією міжнародних стандартів у сфері прав людини, зокрема вимог міжнародного гуманітарного права. Здійснення заходів, передбачених законодавством про воєнний стан, повинно ґрунтуватися на чіткому балансі між інтересами національної безпеки та гарантіями фундаментальних прав і свобод.

Отже, діяльність поліції під час реалізації заходів правового режиму воєнного стану, передбачених статтею 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», має комплексний та міждисциплінарний характер. Вона охоплює як класичні правоохоронні функції, так і специфічні завдання, пов'язані з особливим правовим режимом. З одного боку, поліція є інструментом реалізації державної політики безпеки, з іншого — гарантом дотримання прав і свобод громадян навіть в умовах збройного конфлікту. Саме тому підхід до її діяльності повинен бути виваженим, правовим та прозорим, із забезпеченням належного контролю з боку держави та громадянського суспільства.

Безумовно рамковим законом, який регулює діяльність Національної поліції як мирний час, так і під час воєнного стану є закон України «Про Національну поліцію», у статті 2 якого закріплено призначення Національної поліції — забезпечувати охорону прав і свобод людини, громадської безпеки і порядку, а також протидію злочинності[35]. Стаття 7 Закону спеціально наголошує на дотриманні

[35] Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text

прав і свобод людини: під час виконання своїх завдань поліція забезпечує дотримання прав і свобод, гарантованих Конституцією та законами України, і сприяє їх реалізації; обмеження прав людей допускається лише на підставах і в порядку, визначених законом, у разі нагальної необхідності і в межах, потрібних для виконання завдань поліції[36]. Також враховуючи негативний досвід минулого, в зазначеній статті окремо зафіксовано, що поліцейським заборонено за будь-яких обставин вдаватися до катувань, жорстокого чи такого, що принижує гідність, поводження — у разі виявлення таких дій поліцейський зобов'язаний негайно їх припинити і повідомити про порушення[37]. Ці положення повністю відповідають конституційним нормам і міжнародним зобов'язанням України у сфері прав людини.

З початком повномасштабної війни до законодавства про поліцію було внесено низку змін, покликаних оптимізувати її діяльність в умовах воєнного стану. Зокрема, Закон України «Про внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії воєнного стану» доповнив статтю 23 закону України «Про Національну поліцію» новими повноваженнями поліції на період воєнного стану[38]. Розширення повноважень поліції під час дії воєнного стану є цілком логічним кроком у контексті необхідності підтримання публічної безпеки, захисту населення та забезпечення стабільності на деокупованих територіях. Проаналізуємо ці нововведення крізь призму забезпечення прав людини поліції на деокупованих територіях.

---

[36] Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text

[37] Там само.

[38] Про внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 р. № 2150-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2123-20#Text

Умови воєнного стану характеризуються підвищеним рівнем загроз, у тому числі терористичних актів, диверсій, збройних провокацій, що вимагає оперативного реагування правоохоронців. Надання поліцейським можливості застосовувати примусові заходи, включаючи підручні засоби, без обмежень, передбачених мирним часом, є формою реалізації права держави на самозахист та виконання її позитивного обов'язку щодо охорони життя, здоров'я і безпеки людини. Це узгоджується з міжнародною практикою, яка визнає, що в умовах надзвичайного стану держава може вдаватися до тимчасового обмеження окремих прав, якщо це необхідно для захисту основоположних прав інших осіб. Так, в статті 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права зазначається, що «під час надзвичайного становища в державі, при якому життя нації перебуває під загрозою і про наявність якого офіційно оголошується, держави-учасниці цього Пакту можуть вживати заходів на відступ від своїх зобов'язань за цим Пактом тільки в такій мірі, в якій це диктується гостротою становища, при умові, що такі заходи не є несумісними з їх іншими зобов'язаннями за міжнародним правом і не тягнуть за собою дискримінації виключно на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи соціального походження»[39]. Аналогічне положення міститься і в статті 15 Європейської конвенції з прав людини[40].

Розширення функцій поліції в умовах воєнного стану включає надання права застосовувати примусові заходи щодо осіб, які беруть участь у збройній агресії проти України, без дотримання окремих обмежень, передбачених для мирного часу. Зокрема, поліцейським дозволено використовувати силу, в тому числі вогнепальну зброю, під час виконання службових обов'язків у зонах бойових дій, а про факт застосування сили вони можуть повідомляти керівництво

[39] Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Міжнародний документ від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

[40] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Міжнародний документ від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

усно або засобами зв'язку, залежно від ситуації[41]. Такий підхід враховує труднощі комунікації в умовах активних бойових дій та дозволяє працівникам поліції оперативно реагувати на загрози.

Одночасно, з метою запобігання зловживанням, законодавчо встановлено додаткові механізми контролю: кожна дія працівника поліції щодо доступу до інформаційних ресурсів підлягає електронній фіксації, а перелік персональних та біометричних даних, що збираються, суттєво розширено. Це включає фото, відео, звукозаписи, відбитки пальців і цифрові зображення обличчя[42]. Такий баланс між оперативністю і підзвітністю сприяє ефективному виконанню поліцейських функцій на деокупованих територіях із дотриманням стандартів прав людини.

Запровадження додаткових технічних засобів у діяльність Національної поліції України в умовах воєнного стану є важливою складовою трансформації системи забезпечення публічної безпеки та правопорядку відповідно до сучасних викликів. В умовах підвищеної небезпеки та зростання кількості загроз — як військових, так і кримінальних — застосування технологій відіграє вирішальну роль у підвищенні ефективності правоохоронної діяльності, оперативності реагування та точності збору доказової бази. До таких засобів належать, зокрема:

системи автоматичного відеоспостереження (відеокамери з функціями розпізнавання номерних знаків, обличь, підозрілих об'єктів); аналітичне програмне забезпечення, яке дозволяє здійснювати обробку великих обсягів відео-, аудіо- та фотоінформації з метою виявлення закономірностей, потенційних загроз або підтвердження фактів правопорушень; безпілотні літальні апарати, що використовуються для моніторингу місцевості, виявлення осіб,

[41] Про внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 р. № 2150-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2123-20#Text

[42] Там само.

переміщення техніки або підозрілих дій на територіях з обмеженим доступом або ризиком замінування; спеціалізоване технічне обладнання для документування наслідків обстрілів, фіксації зруйнованої інфраструктури та збору доказів у справах про воєнні злочини.

Законодавчо така діяльність регламентована, зокрема, статтею 40 Закону України «Про Національну поліцію», яка дозволяє застосування поліцією технічних приладів, технічних засобів та спеціалізованого програмного забезпечення для виконання покладених на неї завдань. При цьому особливу увагу закон приділяє можливості розміщення технічних засобів спостереження не лише у відкритому просторі, але й на поліцейському однострої, транспорті, безпілотниках та навіть об'єктах без спеціального маркування[43], що є виправданим у контексті забезпечення безпеки в умовах воєнного конфлікту.

Застосування зазначених засобів має подвійну правову функцію: захисну, яка полягає у недопущення правопорушень, підвищення особистої безпеки громадян, стримування потенційних злочинців через фактор невидимого спостереження, також процесуальну, тобто збір доказів, що можуть бути використані у кримінальному провадженні, адміністративному провадженні або у справах про воєнні злочини.

Таким чином, впровадження сучасних технічних засобів у роботу поліції є не лише технологічним оновленням, а й елементом адаптації інституційної безпеки України до гібридних загроз, що виникають в умовах воєнного стану та деокупації. Це дозволяє поліції не лише підвищити ефективність оперативно-розшукової діяльності, а й фіксувати порушення прав громадян, у тому числі з боку військових або представників інших силових структур. Такий технічний інструментарій є запорукою неупередженого

[43] Про внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 р. № 2150-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2123-20#Text

документування подій, що особливо важливо у процесі фіксації військових злочинів, насильства або порушень прав людини на щойно звільнених територіях. Таким чином, ці зміни не тільки посилюють інституційну спроможність поліції діяти в умовах збройного конфлікту, а й створюють додаткові гарантії реалізації прав людини шляхом фіксації фактів порушень і забезпечення належного реагування на них у правовому полі.

Запровадження нових повноважень для Національної поліції України в умовах воєнного стану суттєво підсилює її спроможність реагувати на виклики, пов'язані з національною безпекою та відновленням державного контролю на деокупованих територіях. Зокрема, право поліції здійснювати оперативне розмінування вибухонебезпечних предметів, які можуть бути знаряддями вчинення злочинів[44], є важливим елементом превентивної діяльності щодо захисту життя та здоров'я населення. Це дозволяє поліції швидко реагувати на загрози, пов'язані з мінуванням інфраструктури або залишеними боєприпасами, особливо в умовах, коли вибухівка може бути використана у терористичних або кримінальних цілях. Розширено також повноваження щодо конвоювання військовополонених та збору біометричних даних[45], що забезпечує системний облік осіб, які перетинають лінію фронту або затримуються на деокупованих територіях, та сприяє дотриманню вимог міжнародного гуманітарного права.

Окрему увагу варто звернути на норму, яка дозволяє поліцейським під час виконання службових обов'язків у зоні бойових дій діяти у цивільному одязі без спеціального жетона[46]. Така можливість спрямована на збереження особистої безпеки співробітників, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, ведуть

[44] Про внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 р. № 2150-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2123-20#Text

[45] Там само.

[46] Там само.

спостереження або беруть участь у спецопераціях на територіях, що нещодавно були звільнені від окупації. Цей механізм унеможливлює ідентифікацію оперативних працівників з боку ворожих елементів та диверсійних груп, що, своєю чергою, знижує ризики вчинення замахів на їхнє життя або тиск на членів їхніх родин. Більш докладніше про інші особливості проходження служби поліцейськими в умовах воєнного стану були більш докладніше проаналізовані в інших наукових доробках[47].

Таким чином, розширення функціональних можливостей поліції є важливою складовою комплексної політики держави у сфері національної безпеки та правопорядку на деокупованих територіях. Воно дозволяє ефективніше виконувати обов'язки із забезпечення публічного порядку, протидії злочинності та захисту прав і свобод людини, навіть у складних умовах правового режиму воєнного стану. Водночас навіть у таких умовах діяльність поліцейських має залишатися підконтрольною, а застосування сили чи примусових заходів — відповідати принципам необхідності та пропорційності.

Правове регулювання діяльності поліції на деокупованих територіях включає також чинний на момент написання цієї роботи закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України». В цьому законі встановлено, що держава гарантує громадянам України на окупованих територіях максимально можливе здійснення всіх конституційних прав і свобод та зобов'язується відновити їх повною мірою після відновлення контролю, а також визначає тимчасово окуповані території як невід'ємну частину України, на яку поширюється дія Конституції та законів України[48]. Цей нормативний акт

[47] Берендєєва А.І., Шевчук В.В. Проходження служби в Національній поліції під час воєнного стану. *Юридичний бюллетень*. 2024. № 32. С. 23–30. DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2024.32.03

[48] Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15.04.2014 р. № 1207-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text

визначає тимчасово окуповані території як невід'ємну частину України, на яку поширюється дія Конституції та законів України. Після деокупації поліція відновлює свою діяльність, спрямовану на забезпечення правопорядку та безпеки громадян, що передбачає, зокрема, розслідування злочинів, вчинених під час окупації, та притягнення винних до відповідальності. Закон також передбачає, що на тимчасово окупованих територіях забороняється діяльність органів та посадових осіб, створених у порядку, що суперечить Конституції та законам України[49]. Після деокупації поліція має право притягати до відповідальності осіб, які співпрацювали з окупаційною владою, відповідно до законодавства України.

Таким чином, нормативно-правова база України закладає основу для захисту прав людини на деокупованих територіях. Конституція визначає непорушні права і межі їх обмеження навіть в умовах війни; спеціальні закони про воєнний стан, окуповані території та поліцію конкретизують механізми реалізації та охорони прав у перехідний період. Правовий простір, що формується цими актами, враховує надзвичайні обставини, але водночас підпорядковує дії влади (у тому числі поліції) принципу законності і повазі до прав людини. Крім того, підзаконні нормативно-правові акти деталізують порядок дій поліції в умовах деокупації. Наприклад, наказ МВС України від 18.11.2024 № 770 «Про затвердження Правил носіння, зберігання та перевезення вогнепальної зброї і боєприпасів до неї цивільними особами, які беруть участь у відсічі та стримуванні збройної агресії Російської Федерації або інших держав» встановлює правила обігу зброї серед цивільних осіб[50], що сприяє забезпеченню безпеки на деокупованих територіях.

[49] Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15.04.2014 р. № 1207-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text

[50] Про затвердження Правил носіння, зберігання та перевезення вогнепальної зброї і боєприпасів до неї цивільними особами, які беруть участь у відсічі та стримуванні збройної агресії Російської Федерації або інших держав : наказ МВС України від 18.11.2024 р. № 770. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1737-24#Text

Також, наказ МВС України від 21.11.2024 № 778 «Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Міністерства внутрішніх справ України» вносить зміни до існуючих нормативних актів, адаптуючи їх до умов воєнного стану та деокупації. Цей наказ вносить суттєві корективи до регулювання обігу вогнепальної зброї та боєприпасів серед цивільного населення, особливо в контексті деокупованих територій та умов воєнного стану. Цей нормативний акт спрямований на удосконалення процедур декларування, перевірки, зберігання та утилізації зброї[51]. Ці зміни спрямовані на забезпечення контролю за обігом зброї, запобігання її незаконному використанню та гарантування безпеки громадян на деокупованих територіях. Вони також враховують необхідність адаптації нормативно-правової бази до умов воєнного стану та специфіки регіонів, що повертаються під контроль держави.

Після звільнення територій пріоритетним завданням держави, зокрема органів Національної поліції, є забезпечення базового рівня безпеки населення, що виступає передумовою для реалізації інших фундаментальних прав і свобод людини. У перехідний період деокуповані населені пункти продовжують залишатися зонами підвищеного ризику, оскільки зберігаються численні чинники загрозливого характеру: залишені окупаційними військами мінно-вибухові загородження, нерозірвані боєприпаси, а також активність диверсійно-розвідувальних груп. До цього додаються ризики повторних обстрілів із суміжних територій, що залишаються тимчасово окупованими або знаходяться у зоні активних бойових дій. Також небезпеку становлять залишки нелегальних збройних формувань та кримінальних угруповань, які можуть активізувати свою діяльність у ситуації правового вакууму, що іноді виникає одразу після звільнення територій. За таких умов безпекова функція поліції стає ключовою у формуванні передумов для гуманітарного реагування,

[51] Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Міністерства внутрішніх справ України : Наказ МВС України від 21.11.2024 р. № 778. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1761-24#Text

відновлення інституцій державної влади, доступу до соціальних послуг та гарантування повноцінної реалізації прав людини.

З метою оперативного стабілізування безпекової ситуації на щойно звільнених територіях, держава вживає комплексних заходів із негайного відновлення публічного порядку, в основі яких — міжвідомча взаємодія сил безпеки, підпорядкованих Міністерству внутрішніх справ України. У цьому контексті Національна поліція України здійснює оперативне розгортання зведених загонів поліцейських із інших регіонів, зокрема підрозділів поліції особливого призначення, які мають необхідну підготовку для виконання завдань в умовах високого рівня загроз. Такі сили направляються у звільнені населені пункти одразу після завершення активної фази бойових дій. Так, у Херсоні одразу після звільнення в листопаді 2022 р. було розгорнуто близько 200 поліцейських, виставлено блокпости довкола міста, організовано цілодобове патрулювання вулиць[52]. Ці дії дали змогу швидко показати місцевим жителям присутність української влади і не допустити вакууму безпеки.

Невідкладним завданням також є виявлення та знешкодження мін та інших вибухонебезпечних предметів, залишених окупантами. Значна роль у цьому відводиться підрозділам вибухотехніків Національної поліції та Державної служби з надзвичайних ситуацій. Відповідно до звіту Управління Верховного комісара ООН з прав людини від 20 березня 2024 року, у період з осені 2022 року до кінця 2023 року міни та вибухонебезпечні залишки війни спричинили 484 випадки загибелі та поранення цивільних осіб у звільнених районах Харківської, Херсонської та Миколаївської областей[53]. Тому масштабне розмінування розглядається не тільки як технічне завдання, але і як реалізація права людей на безпечне середовище проживання.

[52] Деокупація Херсона. Стабілізаційні заходи. URL: https://surl.li/mxfuav

[53] Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Report on the human rights situation in Ukraine: Russian occupation of Ukraine and its aftermath (October 2022 — December 2023). OHCHR, 20 March 2024. C. 35.

Окрім розмінування, поліція виконує комплекс так званих стабілізаційних заходів, спрямованих на відновлення публічного порядку та недопущення злочинності у звільнених громадах. Під стабілізаційними заходами у широкому значенні К.Л. Бугайчук розуміє комплекс «узгоджених та взаємозв'язаних за метою, завданнями, місцем і часом заходів, що проводяться уповноваженими суб'єктами сектору безпеки та оборони у взаємодії з органами державної влади й місцевого самоврядування на територіях, які перейшли під загальну юрисдикцію України та контроль її органів державної влади після тимчасової окупації»[54]. Зазначені заходи проводяться з метою «встановлення контролю над кризовими районами, підтримання в них безпеки і стабільності та створення умов, що унеможливлюють ескалацію (відновлення) воєнного конфлікту, у взаємодії із силами безпеки та оборони, органами державної влади та місцевого самоврядування; недопущення проникнення на деокуповану територію диверсійно-розвідувальних груп та незаконних збройних формувань, вчинення ними терористичних актів на об'єктах інфраструктури та комунікацій; забезпечення публічної безпеки та порядку; ліквідації наслідків над-звичайних ситуацій; розшук осіб, які вчи-нили кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки, проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, інші правопорушення під час окупації території»[55].

Аналізуючи досвід діяльності Національної поліції на деокупованих територіях, можна зазначити, що після звільнення території від російської окупації одним із першочергових завдань Міністерства внутрішніх справ України стало розгортання комплексу стабілізаційних заходів, спрямованих на відновлення публічного порядку, гарантування базової безпеки та створення умов для відновлення

[54] Бугайчук К.Л. Стабілізаційні заходи на деокупованих територіях: концептуальне розуміння, класифікація, особливості застосування. *Право і безпека*. 2024. № 1 (92). С. 19. DOI: https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.01.

[55] Скобельська О.Р. Стабілізаційні заходи на деокупованих територіях: поняття та види. *Нове українське право*. 2023. № 5. С. 54.

правового режиму. Центральне місце в цих заходах посідає діяльність підрозділів Національної поліції, які провадять очищення територій від диверсійних елементів, документують факти злочинів, скоєних під час окупації, а також забезпечують фізичну присутність державної влади в публічному просторі.

З різних підрозділів Національної поліції були створені зведені загони, які відряджалися до деокупованих територій, де вони здійснювали наступні заходи: несли службу на блокпостах; здійснювали патрулювання населених пунктів; перевіряли документи осіб; перевіряли транспортні засоби; забезпечували дотримання комендантської години, тощо. Їх робота здійснювалася у взаємодії з іншими структурами сектору безпеки та оборони — зокрема, з військовими підрозділами та Національною гвардією. Особлива увага приділяється заходам із документування злочинів проти людяності та порушень прав людини, скоєних під час окупації. Такі заходи неминуче пов'язані з тимчасовим обмеженням свободи пересування, оглядом особистих речей і помешкань громадян. Вони є виправданими і законними за умов воєнного стану для гарантування безпеки, але повинні здійснюватися суворо в рамках закону та з дотриманням процедурних гарантій прав людини. Як зазначалося вище, закон дозволяє обмежувати окремі права у разі нагальної потреби, але вимагає пропорційності та недискримінаційності таких дій. Варто підкреслити, що швидке встановлення контролю та присутності поліції позитивно впливає на морально-психологічний стан населення. Люди, які місяцями перебували під владою окупантів або у прифронтовому хаосі, потребують відчуття захищеності.

У той де час особливої актуальності набуває питання інституційної прозорості та комунікації між правоохоронними органами та місцевим населенням. Загальна тенденція мілітаризації державного сектору, зокрема системи правоохоронних органів, спричинена потребою протидії загрозам воєнного та гібридного характеру, призвела до підвищення рівня закритості та обмеження публічного доступу до інформації. У таких умовах поліцейські

стикаються з викликом: необхідністю одночасно захищати оперативну інформацію від можливого витоку до противника (у тому числі через диверсійно-розвідувальні групи або інформаційні канали), але й утримувати суспільну довіру, яка є критичною в умовах постконфліктного відновлення. Так, недостатня комунікація з боку правоохоронців щодо логіки та меж їхніх дій може призводити до зниження довіри з боку населення, навіть якщо об'єктивно діяльність поліції є ефективною. Попри реальні ризики розголошення чутливої інформації, прозоре інформування громадян про основні напрями діяльності, пріоритети стабілізаційної політики та обмеження, пов'язані з умовами воєнного стану, сприяло б кращому розумінню серед мешканців деокупованих територій специфіки роботи органів правопорядку.

Отже, у процесі стабілізації на деокупованих територіях надзвичайно важливою є стратегічна комунікація поліції, яка має поєднувати забезпечення безпеки з побудовою відкритих каналів взаємодії з населенням. Це дозволяє не лише зміцнити довіру до державних інституцій, а й посилити соціальну згуртованість та підвищити ефективність правозастосовної діяльності у складному постокупаційному середовищі.

Окрім безпосередніх завдань, покладених на поліцію законом України «Про Національну поліцію», цей державний орган спільно з військовими адміністраціями на першому етапі після звільнення створює фундамент для реалізації інших прав. Насамперед забезпечується право на життя і особисту безпеку громадян — через нейтралізацію фізичних загроз (мін, вибухів, насильства). Це, у свою чергу, відкриває можливість переходити до наступних завдань відновлення нормального життя громади, зокрема до забезпечення правового захисту та відновлення соціальної інфраструктури.

Так, на деокупованих територіях постає завдання відновлення та забезпечення соціально-економічних прав: права на достатній життєвий рівень і соціальний захист, право на охорону здоров'я, право на освіту, право на інформацію тощо. Період окупації часто

супроводжувався гуманітарною кризою — люди були позбавлені нормального медичного обслуговування, діти не мали доступу до української освіти, припинилися виплати пенсій та соціальні виплати.

Тому після звільнення органи влади, у тому числі поліція у межах своєї компетенції, діють для якнайшвидшого відновлення цих прав.

Після деокупації територій військові адміністрації населених пунктів та районів трансформуються на фактичні осередки публічної влади перехідного періоду, забезпечуючи безперервність управлінських функцій і уніфікацію силових та цивільних ресурсів. Начальник військової адміністрації виконує комплексні управлінські повноваження, що одночасно охоплюють стратегічне планування відбудови критичної інфраструктури, організацію безперебійного житлово-комунального забезпечення та гарантування режиму публічної безпеки. У цьому контексті він очолює міжвідомчі координаційні штаби, до складу яких на постійній основі залучаються представники Національної поліції, Державної служби з надзвичайних ситуацій, військових формувань, комунальних підприємств і гуманітарних організацій[56]. Забезпечення прав і свобод людини на деокупованих територіях є комплексним завданням, яке під силу лише за умови тісної координації між різними органами влади. Поліція як складова системи МВС взаємодіє як з військовими структурами, так і з цивільними органами, а також з міжнародними організаціями та союзниками України.

Безпалова О.І виділяє наступні пріоритетні напрями діяльності органів поліції щодо забезпечення прав громадян під час воєнного стану: фіксація та кваліфікація воєнних злочинів в Україні; розслідування воєнних злочинів в умовах активних бойових дій; розмінування територій і будівель; охорона публічного порядку та забезпечення публічної безпеки; виявлення випадків учинення

[56] Про військово-цивільні адміністрації : Закон України від 3 лютого 2015 р. № 141-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-19#Text

протиправних дій стосовно дітей; використання сучасних інформаційних технологій, систем і засобів захисту інформації; психологічне забезпечення діяльності органів поліції в умовах воєнного стану та надання поліцейськими первинної психологічної допомоги різним категоріям громадян[57].

У цілому погоджуючись з цими напрямами, варто зазначити, що, відповідно до статті 216 Кримінально-процесуального кодексу України розслідування воєнних злочинів підслідне слідчим органам безпеки[58], тому більш доцільним виглядає такий напрям як документування та первинна фіксація ознак воєнних злочинів працівниками поліції, з подальшою передачею матеріалів до слідчих органів, уповноважених здійснювати досудове розслідування, зокрема Служби безпеки України. Адже у більшості випадків саме працівники поліції першими прибувають на місце подій — обстрілів, масових поховань, фактів знущання з цивільного населення — і саме вони виконують первинну роль у забезпеченні охорони місця події, збору речових доказів, відеофіксації та отримання первинних пояснень свідків або потерпілих. Отже, зазначений напрям слід дещо підкоректувати, оскільки поліція не здійснює безпосереднє розслідування воєнних злочинів як слідчий орган, але відіграє важливу роль у їх первинному виявленні, фіксації, збереженні доказів і координації з уповноваженими органами. Такий напрям у діяльності поліції є складовою ширшої функції забезпечення прав людини в умовах воєнного стану та перехідного правосуддя.

Захист прав людини на деокупованих територіях є важливою умовою стабілізації та відновлення регіонів. Забезпечення безпеки, справедливості та належного ставлення до населення допомагає поступово відновити довіру до держави й зменшити негативні

---

[57] Безпалова О. І. Пріоритетні напрями діяльності органів поліції щодо забезпечення прав громадян в умовах правового режиму воєнного стану в Україні. *Право і безпека*. 2022. № 3 (86). С. 13–25. DOI: https://doi.org/10.32631/pb.2022.3.01.

[58] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

наслідки війни. Для успішного вирішення цього завдання необхідна комплексна співпраця українських та міжнародних інституцій, постійний моніторинг і контроль за дотриманням прав людини.

Отже, ефективність процесу деокупації визначається не лише фізичним поверненням територій під контроль держави, а насамперед комплексним вирішенням гуманітарних, безпекових та соціально-економічних проблем, які виникли внаслідок тривалої окупації. Особливу роль у цьому контексті відіграє подолання наслідків мінної небезпеки та відновлення критичної інфраструктури, що є передумовою для реалізації основоположних прав і свобод громадян. Водночас, реальна успішність деокупації визначається здатністю держави створити нову модель управління територіями, засновану на довірі громадян, що сприятиме соціальній згуртованості та сталому розвитку регіонів у післявоєнний період.

Питання забезпечення прав і свобод людини на деокупованих територіях України є однією з ключових проблем сучасної національної безпеки та правової політики. Аналіз сучасних викликів, з якими стикаються звільнені регіони, засвідчує наявність глибоких соціальних, гуманітарних, правових та психологічних криз, які значно ускладнюють процес реінтеграції та нормалізації життя. У цих умовах Національна поліція України відіграє важливу роль як гарант публічної безпеки, стабілізаційного впливу та правозахисного інструменту.

Діяльність поліції на звільнених територіях охоплює низку критично важливих напрямів: стабілізаційні заходи, розмінування, охорона публічного порядку, фіксація воєнних злочинів, первинне документування порушень прав людини, психологічна підтримка населення, забезпечення прав на життя, безпеку та доступ до соціальних послуг. Значна увага приділяється дотриманню міжнародних стандартів у сфері прав людини навіть за умов воєнного стану. Національна поліція, як частина системи сектору безпеки, має не лише виконувати функції забезпечення порядку, а й сприяти поверненню довіри громадян до державних інституцій.

Ефективність діяльності поліції на деокупованих територіях значною мірою залежить від якості міжвідомчої взаємодії, прозорості, технологічного забезпечення та дотримання правових гарантій. Подальше вдосконалення адміністративно-правових механізмів, підвищення спроможності поліцейських підрозділів, розширення програм психологічної підтримки та забезпечення безпеки в постконфліктному середовищі є необхідними умовами для сталого відновлення та забезпечення прав людини на звільнених територіях України.

Список використаних джерел:

1. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text

2. Про затвердження плану дій органів виконавчої влади з відновлення деокупованих територій територіальних громад : розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2022 р. № 1219-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1219-2022-%D1%80#Text

3. Світова гібридна війна: український фронт : монографія / за заг. ред. В.П. Горбуліна. К. : НІСД, 2017. 496 с.

4. Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії Росії проти України станом на листопад 2024 року. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2025/02/KSE_Damages_Report-November-2024-UA.pdf

5. «Як ви тут розважаєтеся? Мріємо»: як змінилося життя в Херсоні впродовж двох років після деокупації. URL: https://zmina.info/articles/yak-vy-tut-rozvazhayetesya-mriyemo-yak-zminylosya-zhyttya-v-hersoni-vprodovzh-dvoh-rokiv-pislya-deokupacziyi

6. Аналіз соціально-економічної ситуації деокупованих громад: Херсонська область. URL: https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2024/10/ali_report_khersonregion.pdf

7. Гуманітарка у 2022-му: хто скільки отримав і яка ситуація на Херсонщині, Харківщині і Сумщині? URL: https://www.chesno.org/post/5476

8. Відбулася презентація Звіту про опитування мешканців деокупованих територій України. URL: https://www.kspu.edu/PrintVersion.aspx?newsId=20302

9. Звіт Відновлення інститутів публічної влади на деокупованих територіях у 2014–2023 роках: аналіз досвіду та потреб громад. URL: https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2023/07/zvit-vidnovlennya-pravky-12-12.pdf

10. Аналіз соціально-економічної ситуації деокупованих громад: Херсонська область. URL: https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2024/10/ali_report_khersonregion.pdf

11. На вулицях тіла лежали тижнями: у поліції розповіли, як заходили у деокуповані міста. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3963854-na-vulicah-tila-lezali-tiznami-u-policii-rozpovili-ak-zahodili-u-deokupovani-mista.html

12. Усі наслідки окупації перекладаються на людей: Альона Луньова взяла участь у публічній дискусії щодо колабораціонізму. URL: https://zmina.ua/event/usi-naslidky-okupacziyi-perekladayutsya-na-lyudej-alona-lunova-vzyala-uchast-u-publichni-dyskusiyi-shhodo-kolaboraczionizmu/

13. Мінна безпека на деокупованих територіях — питання номер один для ДСНС. URL: https://dsns.gov.ua/news/ostanni-novini/minna-bezpeka-na-deokupovanix-teritoriiax-pitannia-nomer-odin-dlia-dsns

14. Ігор Клименко: 25 % території України забруднені мінами та вибухонебезпечними предметами. URL: https://dsns.gov.ua/news/ostanni-novini/igor-klimenko-25-teritoriyi-ukrayini-zabrudneni-minami-ta-vibuxonebezpecnimi-predmetami

15. Україна створила 10 нових батальйонів для розмінування звільнених територій. URL: https://suspilne.media/893539-ukraina-stvorila-10-novih-bataljoniv-dla-rozminuvanna-zvilnenih-teritorij/

16. Landmines cost Ukraine $11 bln in GDP each year, says report. URL: https://www.reuters.com/world/europe/landmines-cost-ukraine-11-bln-gdp-each-year-says-report-2024-09-10/

17. Інформаційний вакуум і новинний треш: як працює російська пропаганда на окупованій Донеччині. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-factcheck/3777532-informacijnij-vakuum-i-novinnij-tres-ak-pracue-rosijska-propaganda-na-okupovanij-doneccini.html

18. Маркова М.В., Марков А.Р. Інформаційно-психологічна війна проти населення України як сучасна реальність: стан проблеми і шляхи подолання наслідків. *Інтегровані комунікації*. 2016. Вип. 2. С. 73–85.

19. Слюсаревський М.М. Соціально-психологічний стан українського суспільства в умовах повномасштабного російського вторгнення: нагальні виклики і відповіді: Стенограма доповіді на засіданні Президії НАН України 4 травня 2022 року. *Вісник НАПН України*. 2022. № 4 (1). С. 85–92. URL: https://doi.org/10.15407/visn2022.06.085

20. Психічне здоров'я та ставлення українців до психологічної допомоги під час війни. URL: https://gradus.app/documents/307/Gradus_Research___Mental_Health_Report_full_version.pdf

21. Михайлишин У.Б., Шмідзен І.Ю., Товт В.В. Проблема дослідження інформаційного стресу у сучасних наукових підходах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*. № 3. С. 89–94. URL: https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2024.3.17

22. Підтримка ментального здоров'я в часи війни. URL: https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/pidtrymka-mentalnoho-zdorovya-v-chasy-viyny

23. Держава підтримує найбільш незахищені категорії населення під час війни. URL: https://www.msp.gov.ua/news/22206.html

24. Звіт за результатами комплексного дослідження стану суспільства на тимчасово окупованих територіях. URL: https://activegroup.com.ua/2025/03/26/zvit-za-rezultatami-kompleksnogo-doslidzhennya-stanu-suspilstva-na-timchasovo-okupovanix-teritoriyax/

25. Як українським дітям в окупації росіяни забороняють бути українцями — нові дані доповіді ООН. URL: https://ombudsman.gov.ua/uk/news_details/yak-ukrayinskim-dityam-v-okupaciyi-rosiyani-zaboronyayut-buti-ukrayincyami-novi-dani-dopovidi-oon

26. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141.

27. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text

28. Порядок проведення масових заходів на території Київської області в умовах правового режиму воєнного стану. URL: https://koda.gov.ua/wp-content/uploads/2022/07/poryadok-provedennya-masovyh-zahodiv-na-terytorii-kyivskoi-oblas.pdf

29. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text

30. Про внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 р. № 2150-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2123-20#Text

31. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Міжнародний документ від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

32. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Міжнародний документ від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

33. Берендєєва А.І., Шевчук В.В. Проходження служби в Національній поліції під час воєнного стану. *Юридичний бюлетень*. 2024. № 32. С. 23–30. DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2024.32.03

34. Про затвердження Правил носіння, зберігання та перевезення вогнепальної зброї і боєприпасів до неї цивільними особами, які беруть участь у відсічі та стримуванні збройної агресії Російської Федерації або інших держав : наказ МВС України від 18.11.2024 р. № 770. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1737-24#Text

35. Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Міністерства внутрішніх справ України : Наказ МВС України від 21.11.2024 р. № 778. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1761-24#Text

36. Деокупація Херсона. Стабілізаційні заходи. URL: https://surl.li/mxfuav

37. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Report on the human rights situation in Ukraine: Russian occupation of Ukraine and its aftermath (October 2022 — December 2023). OHCHR, 20 March 2024. 64 с.

38. Бугайчук К.Л. Стабілізаційні заходи на деокупованих територіях: концептуальне розуміння, класифікація, особливості застосування. *Право і безпека*. 2024. № 1 (92). С. 9–22. DOI: https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.01.

39. Скобельська О.Р. Стабілізаційні заходи на деокупованих територіях: поняття та види. *Нове українське право*. 2023. № 5. С. 53–59.

40. Про військово-цивільні адміністрації : Закон України від 3 лютого 2015 р. № 141-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-19#Text

41. Безпалова О. І. Пріоритетні напрями діяльності органів поліції щодо забезпечення прав громадян в умовах правового режиму воєнного стану в Україні. *Право і безпека*. 2022. № 3 (86). С. 13–25. DOI: https://doi.org/10.32631/pb.2022.3.01.

42. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

Анотація

У розділі досліджується діяльність Національної поліції України на деокупованих територіях у контексті забезпечення прав і свобод людини. Розкрито актуальність теми з огляду на глибоку соціально-економічну, гуманітарну та правову кризу в регіонах, що зазнали тимчасової окупації. Проаналізовано нормативно-правове підґрунтя функціонування поліції

в умовах воєнного стану, а також окреслено основні напрями роботи поліції, включаючи стабілізаційні заходи, фіксацію воєнних злочинів, охорону публічного порядку, розмінування територій та надання первинної психологічної допомоги. Особливу увагу приділено проблемам втрати довіри до державних органів, інформаційної ізоляції, соціальної вразливості населення. Зроблено висновок про необхідність комплексного підходу до відновлення системи захисту прав людини, де поліція виступає одним із ключових суб'єктів цього процесу.

Ключові слова: деокуповані території, права людини, Національна поліція України, національна безпека, публічний порядок та безпека, правоохоронні органи, взаємодія, військова адміністрація, воєнний стан, стабілізаційні заходи.

Розділ 6
ВПЛИВ ІНТЕРНЕТУ НА ПРАВА ДІТЕЙ ПРОТЯГОМ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ – ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Пядишев Володимир Георгійович
Одеський державний університет внутрішніх справ, Україна
Форос Ганна Володимирівна
Одеський державний університет внутрішніх справ, Україна

Вступ

У світі, що швидко змінюється через технічний прогрес, захист дітей важливий як ніколи. Швидке поширення доступу до Інтернету та цифрових технологій наражає дітей на нові ризики в онлайн-середовищі, включаючи кібербулінг, онлайн-грумінг, сексуальне здирництво, вплив шкідливого контенту та неконсенсуальний обмін зображеннями, серед іншого. Соціальні мережі, програми обміну повідомленнями, ігрові платформи та інші цифрові інструменти створюють безпрецедентні можливості для злочинців завдавати шкоди дітям, часто використовуючи прогалини у розробці та функціонуванні цифрових сервісів та складність батьківського та інституційного контролю. Інші досягнення в галузі технологій, що виходять за межі цифрових середовищ і платформ, також створюють можливості для віктимізації. Пристрої стеження глобальної системи позиціонування (GPS), дрони або записувальні пристрої, які не підключені до Інтернету, все частіше використовуються для здійснення різних актів насильства[1].

[1] Measuring Technology-facilitated Violence against Children in Line with the International Classification of Violence against Children. *United Nations Children's Fund (UNICEF), Division of Data, Analytics, Planning and Monitoring,* March 2025. 20 p. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/ICVAC-Tecnical-Brief-3_17.pdf (с. 4).

Зазначена ситуація ще більше погіршується в умовах збройного конфлікту. Діти в умовах конфлікту продовжують бути жертвами шести серйозних порушень, визначених Радою Безпеки ООН[2]:

- вбивства та каліцтва,
- вербування та використання збройними силами,
- сексуальне насильство,
- викрадення,
- напади на школи та лікарні,
- відмова в гуманітарному доступі.

Відповідно, в умовах збройних конфліктів Інтернет піддає дітей новим і дедалі більшим загрозам, включаючи кібербулінг, сексуальну експлуатацію в інтернеті та примусове вербування екстремістськими угрупованнями, які використовують цифрові платформи для охоплення вразливої молоді за межами зон конфлікту. Отже, міжнародні конвенції та механізми ООН спрямовані на захист дітей, на боротьбу із цією цифровою шкодою, а також із традиційними порушеннями, такими як вбивства, завдання каліцтва та примусове вербування, одночасно підтримуючи зусилля щодо відновлення та реінтеграції постраждалих дітей.

1. Підсилені Інтернетом загрози правам дітей під час збройного конфлікту

1.1. Злочини, що вчиняються проти дітей за допомогою Інтернету і пов'язані безпосередньо зі збройними конфліктом

Вербування. Інтернет може використовуватися для вербування або радикалізації дітей для використання у збройних силах та групах, що є серйозним порушенням прав дітей. Озброєні групи використовують інтернет для вербування дітей для участі у бойових діях, навіть у районах, віддалених від зон активних конфліктів.

[2] Six grave violations against children in times of war. UNICEF/UN073959/Clarke for UNOCHA. 30 May 2024. 9 p. URL: https://www.unicef.org/children-under-attack/six-grave-violations-against-children с. 1–6).

Збройні групи використовують інтернет для вербування дітей, знаходячи вразливих молодих людей як у власних будинках, так і в діаспорах, що знаходяться далеко від зон конфліктів.

Крім підлітків, угруповання тепер часто використовують як терористів-смертників 12-річних дітей (а іноді й семирічних). Експлуатуючи дітей, озброєні групи отримують порівняльні переваги, зокрема, елемент несподіванки та підвищену увагу ЗМІ до шокуючого ефекту подолання соціальних та психологічних бар'єрів.

Вербування дітей-солдат залишається серйозною проблемою, оскільки інтернет надає збройним групам можливість зв'язатися з молоддю, яка знаходиться далеко від зони конфлікту. У діаспорах США та Великобританії було виявлено випадки підготовки підростаючого покоління. Можливо, найвідомішим випадком стало зникнення Бурхана Хассана і шести його друзів-сомалійців з Міннеаполісу в період з 2007 по 2009 рік, які приєдналися до «Аш-Шабааб», войовничого ісламістського угруповання, що базується в Сомалі. Міннесоти були показані у вербувальному відеоролику зі слоганом «Це справжній Діснейленд». Проте вербувальні кампанії збройних угруповань, як і раніше, найбільш відчутні на рівні землі. Школи, призначені для підготовки «мучеників», були створені в Іраку, Пакистані, Сирії та Судані; Футбольні команди, вулиці, парки та літні табори в Палестині названі на честь терористів.

Роль сім'ї — ключовий чинник, що пояснює відмінності в методах вербування дітей, хоча вона відрізняється від конфлікту до конфлікту. Як правило, батьки чи опікуни в країнах Африки на південь від Сахари неохоче беруть участь у процесі вербування, і дітей часто викрадають або насильно розлучають із опікунами. На відміну від цього, у школах, контрольованих ІДІЛ, зазвичай виявляються діти, чиї сім'ї добровільно їх привели, або діти, знайдені в дитячих будинках[3].

[3] Child Soldiers in Armed Conflict. Armed Conflict Survey 2018. July 2018. Volume 2018. P. 36–50. Site. URL: https://www.iiss.org/publications/armed-conflict-survey/2018/armed-conflict-survey-2018/acs2018-03-essay-3/#:~:text=7,10 (с. 39)

Терористичні організації почали відчувати переваги Інтернету з його появи.

Отже, діти також стають потенційною метою вербування, переважно в інтернет-просторі, але також і в ігровому світі.

Тероризм починає розвиватися в інтернет-просторі та перетворюється на серйозну загрозу глобальній безпеці.

Чому терористи почали війну в інтернет-просторі? А щоб поширити процеси радикалізації та вербування за межі фізичного простору в онлайн-сферу[4].

Вербувальні кампанії озброєних угруповань, як і раніше, найбільш відчутні на місцях. В Іраку, Пакистані, Сирії та Судані створено школи, призначені для підготовки «мучеників»; у Палестині на честь терористів названі футбольні команди, вулиці, парки та літні табори. Деякі угруповання викрадають дітей, інші заманюють їх за допомогою винагород[5].

Радикалізація. Перш ніж перейти до процесу вербування, необхідно зрозуміти, що потенційні жертви мають пройти через процес радикалізації. Вербування проходить процес радикалізації. Радикалізація — це не те, що відбувається відразу, вона потребує часу. Це поступовий процес, тому молоді люди, які торкнулися цього процесу, можуть не усвідомлювати, що відбувається. Діти, як і дорослі, можуть бути радикалізовані та завербовані через свої сім'ї, друзів, через прямий контакт із екстремістською чи терористичною групою (членом групи), або останнім часом через Інтернет.

Протягом останніх трьох десятиліть еволюція інтернету змінила те, як діти досліджують, навчаються та взаємодіють зі світом. З розширенням цього цифрового ландшафту зростали й потенційні ризики та загрози, з якими стикається молоде покоління.

---

[4] Nesimoski, S. The Evolution of Terrorism in the Internet Space as a Security Challenge. *Безбедносни Дијалози*. Број 1, 2024/Vol. 15, No. 1, 2024. P. 233–244. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/apavleski,+THE+EVOLUTION+OF+TERRORISM+IN+THE+INTERNET+SPACE+AS+A+SECURITY.pdf (с. 234)

[5] Ibid.

Від перших днів інтернету в 1990-х роках, коли головною проблемою був захист дітей від відвертого контенту, до сьогодення, яке характеризується складними технологіями, такими як діпфейки, ці виклики суттєво змінилися. Причому у 2010–2020-х роках розпочалася радикалізація в Інтернеті. Інтернет став простором, де діти можуть стикатися з екстремістськими ідеологіями та радикалізацією, що створює загрозу для їхньої безпеки та суспільного благополуччя[6].

Вербувальники можуть запропонувати дітям почуття належності, спільності чи ідентичності, що може бути привабливим, особливо якщо хтось стикається з проблемою у своєму житті. Діти і особливо підлітки можуть бути набагато сприйнятливіші до процесу радикалізації, а також бути завербованими, тобто вони можуть наражатися на більший ризик, тому що вони більш незалежні, досліджують нове і розсувають кордони в міру того, як вони ростуть і дізнаються більше про свою ідентичність, віру і почуття належності. Хоча терористи використовують різні, часто комбіновані, стратегії радикалізації та вербування дітей та підлітків, ось деякі з можливих способів та методів вербування дітей та молодих підлітків в інтернет-просторі, а саме: «Targeted Content»:

- Екстремістські та терористичні групи поширюють недиференційовану пропаганду, наприклад, відеоролики або повідомлення серед цільової аудиторії, яка вважається однорідною і готовою до сприйняття пропаганди (UNDC, 2017: 10–13). Принцип реклами, що став можливим завдяки Інтернету, дає цим групам можливість просувати привабливий і часто привабливий контент, наприклад, озброєний, одягнений у форму, що має власну команду та спорядження.
- «Воронка»: передбачає індивідуальний підхід до певних осіб, які вважаються готовими до вербування, з використанням

[6] Kovaľová, A. A guide to online threats faced by kids over the last 30 years. *EsEt.Com.* 05 Feb 2024. URL: https://www.eset.com/blog/en/home-topics/family-safety-online/online-threats-kids-guide/ (с. 4)

психологічних прийомів для посилення емоційного зв'язку дітей та їхньої готовності приєднатися до групи. Навіть діти, які відкрито пручаються вербуванні, можуть сформувати позитивне ставлення до діяльності групи завдяки використанню цих прийомів.

• «Зараження»: коли цільова аудиторія є важкодоступною, можна впровадити «агента» для продовження вербування зсередини, використовуючи прямі та особисті звернення. Соціальні зв'язки між вербувальником та жертвами можна зміцнити, викликавши невдоволення, наприклад, маргіналізацію чи соціальне розчарування (UNDC, 2017: 10–13).

Терористичні організації давно використовують Інтернет для вербування по всьому світу, але популярність соціальних мереж, таких як Twitter, Facebook і YouTube серед дітей дозволила таким угрупованням, як «Ісламська держава» (ІГ), «Джабхат ан-Нусра» та «Аль-Каїда», залучити ширшу аудиторію. Внаслідок цього діти стають жертвами вербування новими способами, оскільки цим угрупованням вдалося залучити дітей по всьому світу (CRIN, 2016: 3). Цифрові платформи також використовуються як провідники дезінформації та теорій змови, які мають згубний вплив на дітей та молодь (United Nation, 2020).

Радикалізація через використання відеоігор. Використання відеоігор як інструменту для вербування екстремістів не є новим явищем: у 2003 році організація джихаду «Хезболла» створила власну відеогру для вербування нових членів. Також ІДІЛ та насильницькі ультраправі організації створили власні відеоігри для вербування.[7]

Пропаганда. Конфлікт може підживлюватися пропагандою, а діти вразливі до дезінформації, що поширюється в Інтернеті, що може розпалювати ненависть і ще більше дестабілізувати громади. Інтернет може бути використаний для вербування дітей до збройних груп та поширення насильницьких ідеологій,

[7] Al-Rawi, A. Video games, terrorism, and ISIS's Jihad 3.0. *Terrorism and Political Violence*, vol. 30, nr 4, 2018, pp. 740–760. URL: https://ideas.repec.org/a/taf/ftpvxx/v30y2018i4p740-760.html (с. 743).

що полегшує та поширює вербування. Онлайн-платформи можуть розміщувати контент, який прославляє насильство чи експлуатацію, що ще більше наражає дітей на небезпеку в зонах конфліктів.

Інтернет та соціальні мережі стали ідеальною ареною, на якій повідомлення може бути поширене в найкоротші терміни з одного боку світу до іншого.

Ще один спосіб використання Інтернету — це реклама. На веб-сторінках груп є реклама, щоб поширити інформацію про існування групи, а також поширити їхні повідомлення. Повідомлення, що поширюються, орієнтовані на їхню власну аудиторію та можуть бути різними мовами залежно від групи, яку потрібно завербувати. Соціальні мережі, електронна пошта, віртуальні чати, електронні групи, відео та інші додатки є особливо популярними інструментами рекрутинг.

Інтернет, разом з онлайн-платформами, може допомогти (і продовжує допомагати) екстремістським рухам і терористичним організаціям у: зменшенні їхніх витрат, створенні та підвищенні їхньої ефективності, значному розширенні доступу до нової аудиторії та анонімності.

У віртуальному середовищі неточна інформація може надходити у вигляді тексту, зображень або відео, що поширюються через традиційні канали та канали соціальних мереж. У наш час дезінформація в Інтернеті є серйозною причиною для занепокоєння, особливо серед дітей, оскільки вона може викликати тривогу, підривати самооцінку, формувати переконання та спотворювати їхній світогляд/точки зору. Вона може спотворювати розуміння реальності дітьми, перешкоджати їхнім навичкам критичного мислення, а також викликати плутанину та когнітивний дисонанс. Зростаюча «інфодемія» може навіть спричинити передозування інформації. Дезінформація також може впливати на соціальну взаємодію дітей, призводячи до непорозумінь, конфліктів та недовіри між однолітками. Діти з низьким рівнем грамотності більш схильні до сфабрикованого контенту. Дезінформація може посилити соціальний розкол між однолітками та призвести до небажаних моделей

поведінки. Іноді навіть самі діти можуть ненавмисно поширювати/ділитися дезінформацією. Тому важливо навчати та розширювати можливості дітей, щоб вони могли формувати когнітивний захист від ризиків дезінформації в Інтернеті, розвивати навички медіаграмотності та оснащувати їх необхідними інструментами для критичної оцінки онлайн-інформації[8].

Маніпуляції та примус. Діти також можуть зазнавати оманливих або маніпулятивних комерційних практик. Монетизація та зловживання персональними даними, експлуататорський цифровий маркетинг та темні моделі, за яких онлайн-платформи розробляють інтерфейси, що змушують користувачів робити те, чого вони не хотіли, — все це створює ризики для права дитини на захист.

Цифрова дитяча праця, така як робота інфлюенсерів або участь в кіберспорті, привертає дедалі більшу увагу та може призвести до економічної експлуатації. А цифрові платформи навіть використовуються для вербування дітей у збройні конфлікти[9].

Інтернет може наражати дітей на незаконний та шкідливий контент, зокрема зображення сексуального насильства над дітьми та контент, що пропагує тероризм, що може бути використано для їхньої ідеологічної обробки та радикалізації. Діти та молодь можуть стикатися з багатьма видами шкідливого контенту в Інтернеті або взаємодіяти з ними. Деякий шкідливий контент є незаконним, наприклад, зображення сексуального насильства над дітьми або контент, що пропагує тероризм. Інші матеріали можуть не бути незаконними, але все одно можуть завдати шкоди дітям, наприклад, контент, що пропагує розлади харчової поведінки. Контент

[8] Impact of Online Misinformation on Child Development. *CyberPeace.Org*. Jul 6, 2024. P. 6. Site. URL: https://www.cyberpeace.org/resources/blogs/impact-of-online-misinformation-on-child-development#:~:text=As%20a%20result%2C%20they%20(%20for%20children,veracity%20of%20the%20information%20they%20encounter%20online (с. 2).

[9] Keeping children safe online. *UNICEF. For every child*. Site. URL: https://www.unicef.org/protection/keeping-children-safe-online#:~:text=In%20some%20cases%2C%20sexual%20abuse,recruit%20children%20into%20armed%20conflict (с. 3).

може бути шкідливим для дітей та молоді, оскільки він не відповідає віку чи етапу розвитку. Він може бути надмірно впливовим, що призводить до того, що діти формують нереалістичні очікування щодо себе чи інших. Шкідливий контент може бути створений користувачами або за допомогою штучного інтелекту (ШІ). З'являється все більше доказів того, що ШІ використовується для створення непристойних зображень дітей (IWF, 2023; UCKIS, 2023). Зображення сексуального насильства над дітьми є незаконними у Великій Британії, незалежно від того, як вони створені[10].

Дезінформація. Дезінформація та шкідливий контент можуть швидко поширюватися в Інтернеті, негативно впливаючи на розуміння дітьми подій та їхню загальну безпеку.

Інтернет є каналом для дезінформації та може використовуватися для маніпулятивної комерційної практики та зловживання даними, втягуючи дітей у небажану онлайн-діяльність.

Таким чином, кіберінструменти можуть використовуватися для підтримки та поширення дезінформації та неправдивої інформації, прагнучи підірвати довіру, сформувати ставлення, вплинути на політичні результати або розпалити ворожнечу між громадами. Ці кампанії можуть мати реальні, шкідливі наслідки, такі як віктимізація дітей та молоді. І, звичайно, як активні цифрові користувачі, дезінформація та неправдива інформація є важливою частиною життя дітей[11].

Дезінформація може посилити страхи та хибні уявлення про конфлікт, що призводить до посилення тривоги, стресу та соціальної шкоди, такої як насильство щодо груп меншин або віктимізація через маніпульовані зображення. Щоб боротися з цим, батьки,

---

[10] Rutty, S. Online harms: protecting children and young people. *National Society for the Prevention of Cruelty to Children*. UK. 2024. P. 10. Site. URL: https://learning.nspcc.org.uk/news/2024/january/online-harms-protecting-children-and-young-people (с. 1).

[11] Risser, G. As conflict changes, so do the dangers for children. *UNICEF.Org.* 08 April 2022. P. 9. Site. URL: https://www.unicef.org/blog/conflict-changes-so-do-dangers-children#:~:text=In%20fact%2C%20cyberattacks%20on%20schools,have%20been%20driven%20by%20technology. (4)

освітяни та політики повинні сприяти відкритому спілкуванню, навчати медіаграмотності, надавати інформацію, відповідну віку, створювати безпечні навчальні середовища та сприяти критичному мисленню щодо онлайн-контенту, щоб допомогти дітям обробляти емоції та розуміти складні ситуації.

До речі, кібератаки можуть бути спрямовані на школи та освітні платформи, що порушує доступ дітей до освіти та створює вразливість під час конфлікту.

1.2. Злочини, що вчиняються проти прав дітей за допомогою Інтернету у мирний час, але посилюються в умовах збройного конфлікту

Торгівля людьми. Торговці людьми використовують онлайн-платформи для «залицяння» та обману дітей з метою сексуальної експлуатації та інших шкідливих цілей.

Торгівля людьми — це глобальний злочин, який передбачає нелегальне транспортування людей та їх експлуатацію з метою отримання прибутку. Торговці людьми навчилися використовувати інтернет-платформи для вербування жертв та залучення клієнтів. Діти та підлітки схильні до обманних хитрощів у пошуках прийняття, уваги чи дружби, і часто «залицяються» до них торговці людьми в соціальних мережах. Управління Організації Об'єднаних Націй з наркотиків і злочинності (УНП ООН) підтримує держави-члени в їхніх зусиллях щодо запобігання торгівлі людьми та боротьби з нею, зокрема шляхом проведення заходів з підвищення обізнаності про безпеку в Інтернеті, спрямованих на дітей та молодь[12].

Онлайн-експлуатація. Інтернет сприяє сексуальній експлуатації дітей, включаючи примусовий обмін зображеннями та вимагання, часто з боку хижаків, які завойовують довіру дитини, процес, який може бути посилений платформами на базі штучного інтелекту.

[12] Child and Youth Safety Online. *United Nations. Global Issues.* 2024. P. 12. Site. URL: https://www.un.org/en/global-issues/child-and-youth-safety-online (с. 7)

Будь-яке візуальне зображення сексуально відвертої поведінки за участю неповнолітнього (особи віком до 18 років), хоча часто називають «дитячою порнографією», CSAM (Child Sexual Abuse Material — Матеріали про сексуальне насильство над дітьми) є кращим терміном, оскільки «порнографія» відбувається за згодою. Сексуальне насильство та експлуатація дітей ніколи не бувають за згодою.

- Непряме насильство: Правопорушник не здійснює фізичного насильства над дитиною особисто; дітей примушують до здійснення сексуальних дій над собою або однолітками через пряму трансляцію.
- Пряме насильство: Правопорушник «перебуває в кімнаті» та знущається над дитиною особисто.

Матеріали сексуального насильства над дітьми є глобальною проблемою: матеріали часто виробляються в одному місці, зберігаються в іншому, а споживаються в третьому. Країни Глобального Півдня впроваджують технології швидше, ніж вдається розробити запобіжні заходи, що підвищує ризик експлуатації (Глобальний Південь включає Африку, Латинську Америку, Близький Схід та країни, що розвиваються, в Азії)[13].

Кібербулінг та кіберагресія. Молоді люди вразливі до насильства з боку однолітків та різних форм онлайн-насильства, включаючи сексуальну експлуатацію. Кібербулінг та інші форми насильства з боку однолітків можуть впливати на молодих людей щоразу, коли вони входять у соціальні мережі або платформи обміну миттєвими повідомленнями. Понад третина молодих людей у 30 країнах повідомляють про кібербулінг, причому кожен п'ятий через це пропускає школу.

Діти вразливі до булінгу та інших форм онлайн-агресії, особливо в делікатному контексті конфлікту.

---

[13] Online Sexual Exploitation of Children (OSEC). *Ally Global Foundation (Canada)*. 2020. P. 6. Site. URL: https://ally.org/online-sexual-exploitation-of-children/?gad_source=1&gad_campaignid=17343383204&gbraid=0AAAADkFYcdQAeCqSbUycm7NVYk5zRdo&gclid=CjwKCAjw2brFBhBOEiwAVJX5GMsvsqaZ46xeLtDavGAmFMe1gRrxndXG4OO5ekDLJLFif8mBXQHHoRoC4W4QAvD_BwE (с. 1)

Зловмисне використання штучного інтелекту (ШІ):

Зростаюче використання ШІ створює нові небезпеки, зокрема потенціал для складних онлайн-атак та експлуатації, спрямованих проти дітей.

Під час сімдесят восьмої сесії Третього комітету Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй 6 жовтня 2023 року делегат від Гайани застеріг, що нові технології становлять небезпеку для дітей, наражаючи їх на нові форми кібербулінгу та сексуальної експлуатації. Висловлюючи стурбованість щодо штучного інтелекту (ШІ), представник Шрі-Ланки закликав уряди використовувати скринінг, орієнтований на дітей.

1.3. Вплив зазначених чинників на психічне здоров'я дітей

Стрес, травма та ізоляція, з якими стикаються діти через конфлікт, можуть посилюватися онлайн-загрозами, що призводить до тривоги, депресії та невпевненості.

П'ять способів, якими конфлікт впливає на психічне здоров'я дітей в умовах збройного конфлікту:

1. Тривога, самотність та невпевненість

Багато дітей, які живуть у зонах конфліктів, втратили свої домівки через обстріли, були переміщені зі своїх районів та були змушені залишити своїх друзів та родину. Такі втрати та нестабільність можуть призвести до високого рівня депресії та тривоги серед дітей, які постраждали від війни.

2. Емоційна замкнутість.

Діти, які зазнають численних джерел насильства, зрештою також можуть втрачати чутливість та емоційно зациpеніти, що збільшує ймовірність того, що вони будуть імітувати агресивну поведінку, свідками якої стають, та вважати таке насильство нормальним. Це, у свою чергу, може вплинути на їхню здатність будувати успішні стосунки з іншими в довгостроковій перспективі.

3. Агресія.

4. Психосоматичні симптоми.

Діти в Сирії розповіли нам, як високий рівень стресу проявляється у фізичних симптомах, таких як біль у голові та грудях, утруднене дихання, а в деяких випадках тимчасова втрата рухів у кінцівках.

4. Звернення до самоушкодження

На жаль, у деяких випадках діти не бачать іншого вибору, окрім як спробувати втекти від того, що вони переживають, та від оточення, вживаючи наркотики та алкоголь, або навіть самокалічення та самогубство.

Ми зосередимося на пункті 3 — агресія.

«Діти, які виросли в оточенні збройного конфлікту, можуть проявляти агресію та замкнутість з однолітками та членами сім'ї. Вони можуть почати битися та кричати на своїх друзів або цькувати інших дітей. Останнє також слід віднести до кібербулінгу»[14].

Кібербулінг, секстинг, сексуальна експлуатація та насильство (включаючи торгівлю дітьми) — це зростаючі загрози, які посилюються цифровими технологіями.

За даними Save the Children, коли конфлікти загострюються, вразливість дітей до онлайн-домагань посилюється, особливо коли йдеться про психологічні наслідки конфлікту, згідно

2. Основні напрями боротьби з порушеннями прав дітей під час збройного конфлікту, обумовленими неправомірним застосуванням Інтернету

2.1. Поширення освіти стосовно підсилених інтернетом загроз правам дітей під час збройного конфлікту

Освіта часто є однією з перших жертв у кризових зонах, оскільки мільйони дітей у всьому світі є переміщеними через конфлікти, стихійні лиха чи політичну нестабільність. Діти-біженці стикаються з численними перешкодами в отриманні доступу до освіти,

[14] Surviving is just the Beginning: the Impact of the conflict on Children's Mental Health. *Save the Children*. March 2025. P. 15. Site. URL: https://www.savethechildren.net/blog/surviving-just-beginning-impact-conflict-children-s-mental-health (с. 4).

такими як неадекватна інфраструктура, обмежені ресурси та мовні труднощі. Ці проблеми призводять до порушення навчання та залишають дітей без навичок і знань для відновлення свого життя та громад. Традиційні системи освіти погано оснащені для обслуговування переміщених верств населення, особливо коли школи зруйновані, вчителів немає, або навчальні програми не відповідають потребам різноманітних учнів. Без своєчасного та доступного освітнього втручання діти-біженці ризикують ще більше відставати, увічнюючи цикли бідності та нерівності.

Для вирішення цієї нагальної потреби ЮНІСЕФ розробив «Навчальний паспорт» (Learning Passport) — цифрову платформу для надання якісної освіти дітям у кризових зонах[15].

Рішення, що покладені в основу «Навчального паспорту», такі:

a. Інноваційна платформа цифрового навчання.

b. Локалізований контент.

c. Інтеграція з формальними системами освіти.

d. Матеріали психосоціальної підтримки.

e. Навчання та залучення вчителів.

f. Масштабовані партнерства.

Результати зазначених рішень полягають у наступному. «Навчальний паспорт» ЮНІСЕФ трансформував освіту біженців, охопивши понад 2 мільйони дітей-переміщених осіб у кризових зонах по всьому світу. Пропонуючи офлайн-ресурси, що відповідають навчальній програмі, платформа гарантує, що діти можуть продовжувати навчання навіть без доступу до традиційних класів. Його багатомовні та культурно адаптовані матеріали забезпечили інклюзивність, зробивши його доступним для учнів з різним походженням. Інтеграція психосоціальної підтримки в платформу

[15] How Can EdTech Drive Social Impact in Underserved Communities [5 Case Studies]. *DigitalDefynd*. 2025. URL: https://digitaldefynd.com/IQ/edtech-drive-social-impact/#:~:text=d.%20Psychosocial%20Support%20Materials:%20Besides%20academic%20content%2C,foster%20resilience%20and%20well%2Dbeing%20alongside%20academic%20progress. (с. 15)

мала вирішальне значення, допомагаючи дітям розвивати стійкість та зосереджуватися на навчанні у складних обставинах. Ініціативи з навчання вчителів підвищили ефективність платформи, забезпечуючи учням отримання керівництва та підтримки навіть у неформальному навчальному середовищі.

Заслуговують на увагу зразок грантової пропозиції на тему «Навчання без кордонів: цифрові класи для міжкультурного громадянства в зонах конфліктів» та інші[16].

Онлайн-платформи, такі як навчальна платформа Коледжу персоналу системи ООН (UNSSC), пропонують дітям можливості для навчання та доступу до знань, коли фізичні школи порушуються або руйнуються внаслідок конфлікту.

Онлайн-платформи навчання та цифрові засоби комунікації можуть забезпечити необхідну освіту, психосоціальну підтримку та інформацію дітям, які були переміщені або постраждали від конфлікту.

Інтернет може надавати життєво важливу інформацію та ресурси щодо безпеки для дітей та сімей у зонах конфліктів. Програми онлайн-безпеки також заслуговують на увагу. Такі організації, як «Кінець насильству» та ЮНІСЕФ, розробляють та просувають програми онлайн-безпеки, щоб допомогти дітям залишатися в безпеці в цифрових середовищах, що постраждали від конфліктів.

Організація Об'єднаних Націй (ООН) пропонує онлайн-курси також для *навчання фахівців* щодо захисту дітей у збройних конфліктах.

Онлайн-платформи, такі як сторінка ООН «Діти та збройні конфлікти», надають оновлену інформацію про становище дітей у зонах конфліктів, висвітлюючи підвищені ризики та серйозні порушення.

Коледж персоналу системи Організації Об'єднаних Націй (UNSSC) — це спеціалізований навчальний заклад для Організації Об'єднаних Націй (ООН) та її партнерів.

[16] About UNSSC. *United Nations Staff College*. 2024. Site. URL: https://www.unssc.org/about (с. 1).

Він пропонує онлайн-курси для навчання працівників ООН щодо «Порядку денного щодо дітей та збройних конфліктів» та способів сприяння його реалізації. Цей «Порядок денний» стосується міжнародної системи, створеної для запобігання та вирішення серйозних порушень прав дітей на війні, яка включає припинення вербування та використання дітей озброєними групами, припинення нападів на дітей та життєво важливу інфраструктуру, забезпечення гуманітарного доступу та сприяння довгостроковому миру та реінтеграції.

Відповідно до Міжнародної правової концепції «Захист дітей у збройних конфліктах» (Children and Armed Conflict), що забороняє вербування дітей, розроблено «Посібник з питань дітей та збройних конфліктів», що має на меті підвищити обізнаність та знання про зазначений вище «Порядок денний». Цей безкоштовний онлайн-курс надає учасникам можливості та дозволяє їм зробити свій внесок у реалізацію порядку денного через свою роботу[17].

У межах кампанії з підвищення обізнаності відповідні організації розробляють ресурси, такі як мобільний додаток «Список спостереження за дітьми та збройними конфліктами» (Watchlist on Children and Armed Conflic), щоб надавати інформацію та підтримку для захисту дітей в Інтернеті[18].

2.2. Здійснення необхідного моніторингу та реагування на підсилені інтернетом порушення прав дітей під час збройного конфлікту

Проактивна та стійка профілактика є пріоритетом. Вона зосереджена на тому, щоб зробити цифрове середовище безпечним, інклюзивним та таким, що розширює можливості дітей.

[17] The Children and Armed Conflict Primer. *United Nations Staff College*. 16 Jan 2025. Site. URL: https://www.unssc.org/courses/children-and-armed-conflict-primer (с. 1).

[18] Watchlist on Children and Armed Conflict is a network of independent voices that advocate for children in war zones. Watchlist on Children and Armed Conflict. September 2025. Site. URL: https://watchlist.org/

Відповідно, Організація Об'єднаних Націй створила «Механізм моніторингу та звітності» (Monitoring and Reporting Mechanism — MRM) для систематичного документування та звітності про серйозні порушення щодо дітей у зонах конфліктів. Цей «Механізм моніторингу та звітності» працює під керівництвом ООН і систематично документує та звітує про ці серйозні порушення. В основі правової бази «Механізму» полягає міжнародне гуманітарне право та договори, що забезпечують захист, хоча конкретні конвенції про кіберзлочинність не завжди можуть застосовуватися до онлайн-зловживань під час міжнародних конфліктів.

До участі у «Механізмі моніторингу та звітності» залучені такі організації:

- ООН: Організація Об'єднаних Націй контролює порядок денний САAC та Механізм моніторингу та звітності.
- Список спостереження за дітьми та збройними конфліктами: Ця організація надає інтерактивний додаток та інформаційний бюлетень для інформування громадськості та відстоювання інтересів до кращого захисту.
- ЮНІСЕФ: Це агентство працює над захистом дітей у зонах конфліктів та звітує про порушення.
- Європейська комісія: Надає інформацію та рекомендації щодо захисту дітей у конфліктах.

Метою «Механізму» є забезпечення систематичного збору точної, своєчасної, об'єктивної та достовірної інформації про шість серйозних порушень, скоєних проти дітей у ситуаціях збройного конфлікту[19].

Отже, такі організації, як ЮНІСЕФ та Рада Безпеки ООН, відстежують та повідомляють про серйозні порушення щодо дітей у конфліктах, зокрема ті, що пов'язані з цифровими платформами.

[19] Monitoring and Reporting Mechanism on Grave Violations Against Children in Situations of Armed Conflict. *Migrant Protection Platform*. 2025. URL: https://migrantprotection.iom.int/en/resources/guideline/monitoring-and-reporting-mechanism-grave-violations-against-children-situations (с. 2).

Цей процес перевірки проводиться персоналом ООН відповідно до конкретних глобальних стандартів. Наскільки це можливо, персонал відстежує та збирає вік, стать та місце смерті чи травми кожної жертви, а також інформацію, яка може допомогти у віднесенні порушень до сторін конфлікту.

Перевірка не має на меті бути повним обліком порушень щодо дітей, але має надавати Раді Безпеки ООН своєчасну, об'єктивну та точну інформацію, яку ООН використовує як основу для взаємодії зі сторонами конфлікту з метою запобігання серйозним порушенням щодо дітей[20].

2.3. Вдосконалення та застосування необхідної правової бази

Основними правовими рамками є Міжнародне право прав людини (МППЛ), зокрема Конвенція ООН про права дитини (КПР), та Міжнародне гуманітарне право (МГП), зокрема Женевські конвенції та протоколи до них, які забезпечують особливий захист дітей у збройних конфліктах. Хоча ці рамки прямо не стосуються онлайн-діяльності, вони є основою для боротьби з такими загрозами, як онлайн-вербування, пропаганда та експлуатація дітей озброєними групами, з метою забезпечення їхнього захисту та благополуччя.

Міжнародне законодавство та Конвенція про права дитини забезпечують рамки для захисту дітей від вербування та експлуатації[21].

Права дітей закріплені в Конвенції про права дитини, найбільш широко ратифікованому міжнародному договорі з прав людини, та трьох Факультативних протоколах до Конвенції, що стосуються участі дітей у збройних конфліктах, продажу дітей, дитячої

[20] UNICEF reporting on children in armed conflict. *UNICEF.Org*. Site. URL: https://www.unicef.org/reporting-children-armed-conflict#:~:text=This%20verification%20process%20is%20conducted,what%20officials%20can%20independently%20verify (с. 4)

[21] OHCHR and children. *United Nations Human Rights Office of the High Commissioner*. Site. URL: https://www.ohchr.org/en/children#:~:text=Children's%20rights%20are%20enshrined%20in%20the%20Convention,child%20pornography%2C%20and%20on%20a%20communications%20procedure (с. 2).

проституції та дитячої порнографії, а також процедури комунікації. Підвищення обізнаності[22].

Законодавство про права людини проголошує 18 років мінімальним законним віком для вербування та використання дітей у бойових діях. Вербування та використання дітей віком до 15 років як солдатів заборонено міжнародним гуманітарним правом — договором та звичаєм — і визначено Міжнародним кримінальним судом як воєнний злочин.

Отже, Організація Об'єднаних Націй вказує, що усім державам необхідно криміналізувати вербування та використання дітей збройними силами та переслідувати тих, хто це робить.

Рада Безпеки вимагає від сторін конфліктів, що перелічені у щорічній доповіді Генерального секретаря про дітей та збройні конфлікти, розробити плани дій для боротьби з серйозними порушеннями прав дітей. Заходи, включені до планів дій: угода між урядовими силами безпеки та Організацією Об'єднаних Націй про припинення вербування та використання дітей може містити такі дії[23]:

- Криміналізувати вербування та використання дітей збройними силами та видати військовий наказ про припинення та запобігання вербуванню дітей.
- Розслідувати та переслідувати тих, хто вербує та використовує дітей.
- Призначити спеціалістів із захисту дітей у силах безпеки.
- Звільнити всіх дітей, виявлених у лавах сил безпеки.

Міжнародні організації, такі як Організація Об'єднаних Націй, не тільки виступають за те, щоб уряди усіх держав криміналізували

---

[22] Child Recruitment and Use. *ChildrenAndArmedConflict.UN.Org* Site. URL: https://childrenandarmedconflict.un.org/six-grave-violations/child-soldiers/#:~:text=Human%20rights%20law%20declares%2018,by%20the%20International%20Criminal%20Court (с. 5).

[23] Children and the Armed Conflict. Office of the Special Representative of the Secretary General. May 7 2005. URL: https://childrenandarmedconflict.un.org/tools-for-action/action-plans/#:~:text=Criminalize%20the%20recruitment%20and%20use,the%20ranks%20of%20security%20forces (с. 2)

вербування та використання дітей, але також щоб розслідували такі дії та переслідували винних.

Дані, що збираються закладають основу для всіх заходів ООН, від політичної взаємодії та адвокації на високому рівні зі сторонами конфліктів до політичного та програмного втручання.

Профілактика також належить до основ зусиль миротворчої діяльності зазначеного напряму. Отже, сучасні місії ООН з підтримання миру та безпеки UNMISS (у Південному Судані), MONUSCO (у Конго) та MINUSCA (у Центральноафриканській Республіці) працюють над усуненням факторів, які роблять дітей вразливими до вербування, та взаємодіють з урядами, збройними групами та іншими суб'єктами, щоб отримати зобов'язання припинити використання дітей збройними силами та збройними групами.

Щороку 12 лютого «День червоної руки» (Міжнародний день боротьби з використанням дітей-солдатів) нагадує про необхідність підвищення обізнаності про цю проблему та закликає до термінових політичних дій для її припинення. Цей заклик є більш актуальним, ніж будь-коли, оскільки вербування та використання дітей продовжується, а зростання глобального конфлікту наражає на небезпеку ще більше дітей. Держави-члени зобов'язалися прискорити виконання своїх зобов'язань у рамках порядку денного щодо дітей та збройних конфліктів: у 2025 році усім державам необхідно забезпечити виконання цих зобов'язань[24].

2.4. Організація діяльності держав стосовно боротьби з підсиленими інтернетом порушеннями прав дітей під час збройного конфлікту

Уряди повинні прийняти законодавство для захисту дітей від шкідливого онлайн-контенту, кібернасилля, торгівлі людьми та інших видів цифрової шкода.

[24] Use of children in armed conflict remains a disastrous trend. *United Nations peacekeeping*. 10 Feb 2025. Site. URL: https://peacekeeping.un.org/en/use-of-children-armed-conflict-remains-disastrous-trend#:~:text=The%20data%20collected%20lays%20the,for%20Children%20and%20Armed%20Conflict (с. 3).

Кібербулінг, сексуальна експлуатація та насильство є одними зі зростаючих онлайн-загроз для дітей, яких також вбивають у конфліктах та насильно вербують як комбатантів, про що йшлося 6-го жовтня на засіданні Третього комітету (соціального, гуманітарного та культурного) Ради Безпеки ООН, де делегати продовжили загальне обговорення щодо просування та захисту прав дітей.

Урядам держав пропонується посилити захист та законодавство для боротьби з онлайн-експлуатацією та зловживаннями.

Під час загальних дебатів делегати попередили, що діти піддаються незаконному утриманню під час конфліктів, а також переміщенню до третіх країн. На тлі зростання використання Інтернету представники також звернули увагу на занепокоєння щодо кібербулінгу та сексуальної експлуатації в Інтернеті, закликаючи уряди посилити захист[25].

Отже, держави, як основні носії обов'язків, зобов'язані захищати дітей у будь-який час, зокрема під час збройного конфлікту, як того вимагає Конвенція про права дитини, найбільш широко ратифікований договір з прав людини. Стаття 38 Конвенції закликає до додаткового застосування міжнародного права прав людини та гуманітарного права для захисту дітей, тоді як стаття 39 підкреслює їхнє право на відновлення та реінтеграцію. Крім того, Факультативний протокол до Конвенції щодо участі дітей у збройних конфліктах вимагає ще більше посилити захист, забороняючи вербування та використання дітей у бойових діях

Співпраця з урядами, озброєними групами та іншими суб'єктами має вирішальне значення для забезпечення зобов'язань щодо припинення використання дітей-солдатів.

Урядам наполегливо рекомендується розробляти політику, орієнтовану на дітей, яка включатиме нові технології, навчатиме сили

[25] As Children Increasingly Suffer from Armed Conflicts, Forced Recruitment, Online Exploitation, Third Committee Stresses Urgent Need to Ramp Up Protection. *United Nations General Assembly Seventy-eighth Session*, 13th & 14th Meetings. 6 October 2023. URL: https://press.un.org/en/2023/gashc4378.doc.htm#:~:text=6%20October%202023-,As%20Children%20Increasingly%20Suffer%20from%20Armed%20Conflicts%2C%20Forced%20Recruitment%2C%20Online,continue%20to%20receive%20medical%20treatment (с. 1)

безпеки захисту дітей та інтегрувати права дітей у національні правові та політичні структури.

3. Діяльність міжнародних організацій у боротьби з порушеннями прав дітей під час збройного конфлікту, обумовленими неправомірним застосуванням Інтернету

По-перше, звернемо увагу на найважливіші міжнародні організації, що беруть участь у боротьбі з порушеннями прав дітей під час збройного конфлікту взагалі та, зокрема, обумовленими неправомірним застосуванням Інтернету:

- ООН (UN) — Організація Об'єднаних Націй;
- ЮНІСЕФ (UNICEF — the United Nations Children's Fund), Дитячий фонд ООН;
- Врятуємо дітей (Save the Children) — це глобальна неурядова організація;
- Міжнародний комітет Червоного Хреста (ICRC);
- Список спостереження щодо дітей та збройних конфліктів (Watchlist on Children & Armed Conflict);
- Міжнародна адвокація (International advocacy) — організовані зусилля окремих осіб або груп.

Розглянемо діяльність деяких з них по боротьбі з порушеннями прав дітей під час збройного конфлікту, обумовленими неправомірним застосуванням Інтернету

3.1. Діяльність ООН у протидії порушенням прав дітей під час збройного конфлікту

Такі організації, як ООН, надають урядам та сторонам конфлікту плани дій, зосереджуючись на припиненні вербування дітей та забезпеченні спеціалістів із захисту[26].

[26] Children and armed conflict. *United Nations Human Rights Office of the High Commissioner*. 2005. Site. URL: https://www.ohchr.org/en/children/children-and-armed-conflict#:~:text=In%202023%2C%20an%20estimated%20460,use%20of%20children%20in%20hostilities (с. 1).

Рада Безпеки ООН накладає санкції, включаючи заморожування активів та заборону на поїздки, на осіб, які постійно порушують права дітей. ООН та ЮНІСЕФ, працюють над захистом дітей, взаємодіючи зі сторонами конфлікту, запроваджуючи санкції та співпрацюючи з національними урядами[27].

3.2. Діяльність міжнародного фонду ООН ЮНІСЕФ

ЮНІСЕФ та ООН, працюють над захистом дітей, відстежуючи серйозні порушення, розробляючи плани дій та враховуючи зміни в характері воєнних дій, включаючи зростаюче використання цифрових технологій.

ЮНІСЕФ та Міжнародний комітет Червоного Хреста працюють над збором доказів, підвищенням обізнаності та розробкою інструментів для захисту дітей у цифровому просторі під час конфліктів[28].

Те, що відбувається онлайн, відображає реалії, з якими діти стикаються вдома, в школі та у своїх громадах. Тому ЮНІСЕФ працює над тим, щоб зробити цифровий світ безпечнішим місцем для навчання та самовираження дітей. ЮНІСЕФ співпрацює з урядами, щоб виступати за необхідне регулювання, та з технологічними компаніями, щоб сприяти відповідальній діловій поведінці, яка покращує безпеку дітей в Інтернеті. Далеке регулювання має сприяти інноваціям, водночас гарантуючи, що технології, включаючи системи штучного інтелекту, не наражають дітей на небезпеку.

Щоб захистити дітей від сексуального насильства, що здійснюється за допомогою технологій та в Інтернеті, ЮНІСЕФ співпрацює з урядами, використовуючи рамкову модель

---

[27] Chen, K. What the stakeholders have done to protect children from Armed Conflict. *Springer Nature Link*. 07 September 2024. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-981-97-2740-7_7#:~:text=7.2%20United%20Nations%20System%20Since%202021%2C%20some,protection%20in%20cooperation%20with%20the%20military%20government (с. 57–66).

[28] Pauwels, E. Protecting Children in Cyberconflicts. *United Nations Children's Fund (UNICEF),* July 2022 P. 34. URL: https://www.unicef.org/innocenti/media/906/file/UNICEF-Global-Insight-Rapid-Analysis-Protecting-Children-in-Cyberconflicts-2022.pdf (с. 3).

національного реагування WeProtect (глобальний рух, присвячений припиненню сексуальної експлуатації та насильства над дітьми в Інтернеті) як керівництво для підтримки скоординованих національних заходів реагування та зміцнення можливостей служб реагування на місцях надавати послуги жертвам[29].

ЮНІСЕФ також підтримує державні інвестиції та громадські ініціативи для навчання дітей навичкам безпеки в Інтернеті. Робота ЮНІСЕФ з батьками, опікунами та іншими фахівцями зміцнює їхню власну цифрову грамотність, надаючи їм знання, які допоможуть захистити дітей від шкоди.

Більше того, ЮНІСЕФ аналізує вплив нових тенденцій у сфері штучного інтелекту та інших технологій, щоб запропонувати загальні рекомендації та політичні рекомендації для урядів та бізнесу. Завдяки багатонаціональним дослідницьким проектам, таким як Global Kids Online та Disrupting Harm, ЮНІСЕФ збирає докази, які допомагають використовувати власні програми ЮНІСЕФ з просування прав дитини в усьому світі.

3.3. Цифрова бібліотека «Діти та збройні конфлікти»

Цифрова бібліотека «Діти та збройні конфлікти» (Children and Armed Conflicts) зі зазначеного вище Списку спостереження має на меті підтримку роботи правозахисників, дослідників та інших зацікавлених сторін, які беруть участь у роботі над порядком денним «Діти та збройні конфлікти» (Children and Armed Conflicts), щоб краще захистити дітей під час збройного конфлікту. Ця цифрова бібліотека містить ключові багатосторонні та національні документи, що стосуються порядку денного CAAC[30],

[29] A global commitment to every child. *We Protect.Org*. July 2025. Site. URL: https://www.weprotect.org/ (с. 1).

[30] The Children and Armed Conflict(CAAC). Agenda in a nutshell and why it is important for the Convention on Cluster Munitions (CCM) and mine action. *Convention on Cluster Munitions*. 31 July, 2024 News, Uncategorized. P. 9. URL: https://www.clusterconvention.org/the-children-and-armed-conflict-caac-agenda-in-a-nutshell-and-why-it-is-important-for-the-convention-on-cluster-munitions-ccm-and-mine-action/

який зосереджений навколо шести серйозних порушень прав дітей у збройних конфліктах, а саме:

1. Вербування та використання дітей збройними силами та збройними групами
2. Вбивство та каліцтво дітей
3. Зґвалтування та інші форми сексуального насильства щодо дітей
4. Напади на школи чи лікарні
5. Викрадення дітей
6. Відмова в гуманітарному доступі для дітей

3.4. Організація Save the Children

Врятуємо дітей (Save the Children) — провідна світова гуманітарна організація, яка відстоює права дітей та покращує їхнє благополуччя за допомогою програм, спрямованих на виживання, навчання та захист від шкоди. Заснована в 1919 році, організація працює у понад 120 країнах, щоб надавати допомогу в кризові часи та гарантувати кожній дитині здоровий початок життя, можливість навчатися та захист від шкоди[31].

Конвенція ООН про права дитини (UN Convention On Rights Of Child) вимагає від держав захищати дітей під час конфлікту, тоді як Факультативний протокол до неї забороняє їхню участь у бойових діях[32].

Проактивна та стійка профілактика є пріоритетом, зосередженим на створенні безпечного, інклюзивного та розширюючого можливості дітей цифрового середовища.

Ще 16 березня 2023 р. Нажат Маалла Мджид, Спеціальний представник Генерального секретаря з питань насильства щодо дітей,

[31] About Save the Children. *Save the Children Federation, Inc.* 2025. P. 7. URL: https://www.savethechildren.org/us/about-us (с. 3).

[32] Convention on the Rights of the Child. ADOPTED BY General Assembly resolution 44/25. 20 November 1989. URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child

заявила, що її доповідь зосереджена на критичній та нагальній потребі забезпечення безпечного, інклюзивного та розширюючого можливості цифрового середовища для дітей. Доповідь містить три ключові повідомлення:

- по-перше, ризики заподіяння шкоди дітям у цифровому середовищі виникають швидко та швидко поширюються;
- по-друге, пріоритетом є проактивна та стійка профілактика; та
- по-третє, діти є частиною рішення.

Отже, міжнародна спільнота повинна діяти зараз заради дітей та разом з ними, не залишаючи нікого осторонь та не гаючи часу[33].

4. Інтернет як засіб захисту та відновлення прав дітей протягом збройного конфлікту

4.1. Інтернет у відновленні можливостей отримання освіти

Дистанційна освіта. Збройні конфлікти та інші ситуації насильства негативно впливають на освіту. Школи можуть бути навмисно атаковані, випадково пошкоджені, використані у військових цілях, захоплені як притулки внутрішньо переміщеними особами або використані як місця для незаконного вербування.

Вплив конфлікту на освіту, серед іншого, полягає в тому, що він порушує відвідуваність шкіл, рівень освіти, руйнує освітню інфраструктуру, а школи, а також навчальні заклади часто є явними цілями нападів.Тим паче, дітям, які перебувають під вартою, часто

[33] Human Rights Council Discusses Ensuring a Safe, Inclusive and Empowering Digital Environment for Children, and Efforts to Help Children Affected by Armed Conflict. *United Nations, Office of the High commissioner on Human Rights*. 16 March 2023. Site. URL: https://www.ohchr.org/en/meeting-summaries/2023/03/human-rights-council-discusses-ensuring-safe-inclusive-and-empowering#:~:text=Najat%20Maalla%20M'jid%2C%20Special,as%20part%20of%20the%20solution (c. 2)

відмовляють у навчанні. Переривання освіти має серйозні наслідки як для майбутнього дітей, так і для здатності країни до відновлення, особливо коли кризи затягуються[34].

Інтернет може запропонувати дітям доступ до освіти та можливостей навчання, навіть коли школи зруйновані або недоступні через конфлікт. Благодійні організації забезпечують доступ до дистанційної освіти та інтерактивних навчальних ресурсів, допомагаючи дітям продовжувати навчання дистанційно, коли вони не можуть відвідувати школу особисто через воєнні обставини[35].

Завдяки підключенню до Інтернету, освітні ресурси, платформи онлайн-навчання та цифрові інструменти можуть бути доступні для учнів та викладачів у регіонах бойових дій навіть за умови зруйнованої інфраструктури, що дозволяє безперервно навчатися, незважаючи на складні обставини[36].

Доступ до освіти та інформації. Інтернет забезпечує доступ до життєво важливих освітніх ресурсів та інформації, особливо коли робота шкіл порушується через конфлікт.

Допомагаючи забезпечити правоохоронців та сім'ї дітей необхідними інструментами та знаннями для протидії зловживанням, Інтернет продовжуватиме залишатися потужним джерелом освіти, розваг та комунікації. Суспільство разом повинно рішуче

---

[34] Protected persons: Children. *International Committee of the Red Cross*. Site. URL: https://www.icrc.org/en/law-and-policy/protected-persons-children#:~:text=Boys%20and%20girls%20experience%20armed,especially%20when%20crises%20are%20protracted (с. 4).

[35] The Role of Charitable Organizations in Supporting Education During War. *ChildrensFuture*. 2023. Site. URL: https://childrensfuture.org.ua/news/the-role-of-charitable-organizations-in-supporting-education-during-war#:~:text=They%20also%20ensure%20access%20to%20distance%20education,school%20in%20person%20due%20to%20war%20circumstances (с. 4).

[36] Salha, S., Ahmed Tlili, A., Shehata, B., Zhang, X., et al.How to Maintain Education During Wars? An Integrative Approach to Ensure the Right to Education. *OpenPraxis.Org*. Apr 3, 2024. P. 160–179. URL: https://openpraxis.org/articles/10.55982/openpraxis.16.2.668 (с. 161).

запроваджувати політику «нульової толерантності» щодо онлайн-віктимізації дітей[37].

Безпека та освіта в Інтернеті. Такі організації, як #stop_sexting, надають онлайн-ресурси, інструменти та навчання для підвищення обізнаності про безпеку в Інтернеті та захист дітей від шкоди[38].

4.2. Інтернет в організації підтримки дітей та зв'язку

Онлайн-платформи можуть допомогти дітям зв'язатися з мережами підтримки, службами психічного здоров'я та гуманітарною допомогою, сприяючи відчуттю спільноти та зменшуючи ізоляцію[39].

Маючи широку мережу контактів та досвід надання гуманітарної допомоги, британський підрозділ глобальної логістичної компанії DHL сумісно з War Child UK (єдиною спеціалізованою благодійною організацією для дітей, постраждалих від конфліктів) допомагає War Child (всесвітній гуманітарній організації, яка підтримує дітей, постраждалих від збройного конфлікту) підтримувати більше дітей у всьому світі[40].

---

[37] Yi-Ping Hsieh, Gourneau, B. Understanding Children's Online Victimization through the Psychosocial Lens: The Roles of Loneliness, Online Social Currency, and Digital Citizenship. Healthcare (Basel). 2023 Dec 31; 12(1). P. 97. doi: 10.3390/healthcare12010097. URL: https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC10779189/ (с. 2–4).

[38] Amidst the Ukraine conflict, #stop_sexting is helping children be safe online. *End-Violence.Org*. 19 April 2023. P. 7. Site. URL: https://www.end-violence.org/articles/amidst-ukraine-conflict-stopsexting-helping-children-be-safe-online (с. 2–4).

[39] Children and the internet: helping kids navigate this modern minefield. *The Conersation*. August 27, 2024. P. 11. Site.URL: https://theconversation.com/children-and-the-internet-helping-kids-navigate-this-modern-minefield-234177#:~:text=Some%20internet%20spaces%20may%20help%20children%20and,that%20offer%20support%20for%20children%20and%20parents (с. 5).

[40] DHL X War Child UK: Supporting Children affected by Conflict. InMotion. DHL. Site. URL: https://inmotion.dhl/en/warchild#:~:text=With%20an%20extensive%20global%20network%20and%20experience,help%20War%20Child%20support%20more%20children%20worldwide

4.3. Інтернет в організації моніторингу порушень та захисту прав дітей

Цифрові інструменти та платформи можуть бути використані для моніторингу та повідомлення про порушення щодо дітей, надаючи важливі дані для адвокації та реагування.

Такі проекти, як Global Kids Online, збирають докази про цифровий досвід дітей, щоб краще зрозуміти ризики та виступати за сильнішу політику для їх захисту.

«Посібник з питань дітей та збройних конфліктів» має на меті підвищити обізнаність та знання про порядок денний «Діти та збройний конфлікт». Безкоштовний онлайн-курс надає учасникам можливості та дозволяє їм зробити свій внесок у реалізацію порядку денного через свою роботу»[41].

Інтернет дозволяє дітям спілкуватися з однолітками, отримувати доступ до мереж підтримки та брати участь в адвокаційних зусиллях для просування своїх прав та забезпечення благополуччя.

4.4. Інтернет в організації захисту психічного здоров'я дітей

Деякі інтернет-простори можуть допомогти дітям та підліткам керувати своїм психічним здоров'ям. Пандемія COVID прискорила розвиток цифрових послуг психічного здоров'я, таких як безкоштовні платформи, що з'єднують дітей з консультантами, чат-боти, текстові інструменти та додатки, що пропонують підтримку дітям та батькам. Організації використовують онлайн-платформи для надання послуг у сфері захисту психічного здоров'я та підтримки дітей, які постраждали від конфлікту. Багато дітей, які живуть у зонах конфлікту, втратили свої домівки через обстріли, були переміщені зі свого району та були змушені залишити своїх друзів

[41] The Children and Armed Conflict Primer. United Nations System Staff College. 2025. P. 124. URL: https://www.unssc.org/courses/children-and-armed-conflict-primer

та родину. Така втрата та порушення можуть призвести до високого рівня депресії та тривоги серед дітей, які постраждали від війни[42].

Дитячий фонд Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ) об'єднав зусилля із соціальними мережами, щоб відповісти на деякі найпоширеніші запитання щодо кібербулінгу та надати поради щодо способів боротьби з ним[43].

У сучасному взаємопов'язаному світі розповсюдження матеріалів про сексуальне насильство над дітьми (CSAM) є суворою реальністю. Вирішення цієї проблеми є спільною відповідальністю, до якої залучені організації, правоохоронні органи, уряди та платформи. У цьому складному та нестабільному цифровому середовищі онлайн-платформи можуть відігравати важливу роль не лише у запобіганні поширенню CSAM, але й у підтримці молодих жертв насильства. Завдяки впровадженню інноваційних технологій та сприянню постійній співпраці онлайн-платформи можуть створити безпечніше онлайн-середовище для молодих користувачів. Деякі потенційні заходи щодо підвищення безпеки:

- розширене сканування контенту;
- механізми звітності;
- зручні функції безпеки;
- пріоритет для тих, хто повторно повідомляє;
- чітке відображення;
- кілька каналів зв'язку.

Доцільно звернути увагу на функції для підтримки зцілення та реінтеграції. Отже, коли трапляється онлайн-насильство,

[42] Surviving is just the beginning; The impact of conflict on childrens mental health. *SavetheChildren*. March 2025. P. 15. Site. URL: https://www.savethechildren.net/blog/surviving-just-beginning-impact-conflict-children-s-mental-health#:~:text=Anxiety%2C%20Loneliness%20and%20Insecurity,anxiety%20in%20war%2Daffected%20children

[43] Child and Youth Safety Online. *United Nations*. 2024. P 15. Site. URL: https://www.un.org/en/global-issues/child-and-youth-safety-online#:~:text=The%20United%20Nations%20Children's%20Fund%20(UNICEF)%20has,advice%20on%20ways%20to%20deal%20with%20it (с. 5).

підтримка та ресурси, доступні на соціальних платформах, можуть суттєво вплинути на ситуацію наступними засобами[44]:

- онлайн-консультування (консультаційні послуги, адаптовані до потреб дітей, які стали жертвами онлайн-насильства).
- ресурси психічного здоров'я (алгоритми можуть бути використані для виявлення користувачів, які мають ризик виникнення проблем з психічним здоров'ям).
- ресурсні центри (на базі платформ — для надання інформації про місцеві групи підтримки, варіанти терапії та освітні ресурси, що сприятиме процесу реінтеграції)

Також цифрові спільноти та онлайн-меморіали пропонують засоби для тих, хто вижив, та їхніх сімей, щоб зміцнити солідарність, згадати втрачених близьких та сигналізувати про стан благополуччя тих, хто постраждав від конфлікту.

Висновок

Сучасні збройні конфлікти застосовують гібридні прийоми, намагаючись здійснити всебічний вплив на всі верстви населення атакованої держави, не уникаючи злочинів проти дітей. При цьому застосовуються усі засоби. Не є винятком і новітні інформаційні технології, зокрема комп'ютерні мережі. Хоча за роки конфлікту в Україні накопичено власний досвід боротьби з цими злочинами, варто також вивчати та застосовувати досвід інших держав, накопичений за всі роки з моменту впровадження Інтернету. Доцільно також вивчити досвід міжнародних організацій у вивченні методів протидії злочинам, що вчиняються проти прав дітей протягом збройного конфлікту, а також допоміжні можливості цих організацій

[44] Enhancing Online Platforms Safety Tools for a Child-Centered Digital Future. *InHope.Org.* 11/14/2023. P. 5. Site. URL: https://inhope.org/EN/articles/enhancing-online-platforms-safety-tools-for-a-child-centred-digital-future#:~:text=A%20multi%2Dfaceted%20approach%20to%20preventing%20CSAM%20Online,online%20platforms%20can%20provide%20resources%20for%20support (с. 2–3).

що відновлення постраждалих дітей. Отже у роботі розглянуто прийоми вчинення злочинів проти прав дітей за допомогою Інтернету, що пов'язані безпосередньо зі збройними конфліктом: вербування, радикалізація, пропаганда, маніпуляції та примус, дезінформація. На погіршення становища дітей протягом збройного конфлікту також впливає вдосконалення і поширення злочинів, що існували до збройного конфлікту, таких, як торгівля людьми, онлайн-експлуатація, кібербулінг та кіберагресія. Необхідно також вивчати і використовувати накопичений міжнародний досвід щодо застосування основних напрямів боротьби з порушеннями прав дітей під час збройного конфлікту, обумовленими неправомірним застосуванням Інтернету. Важливо також вивчати та застосовувати досвід та можливості діяльності міжнародних організацій щодо захисту та відновлення прав дітей протягом збройного конфлікту. Окремої важливості набуває досвід використання Інтернету для захисту та відновлення прав дітей протягом збройного конфлікту через застосування таких засобів, як онлайн-консультування (консультаційні послуги, адаптовані до потреб дітей, які стали жертвами онлайн-насильства), ресурси психічного здоров'я (алгоритми можуть бути використані для виявлення користувачів, які мають ризик виникнення проблем з психічним здоров'ям), ресурсні центри (на базі платформ — для надання інформації про місцеві групи підтримки, варіанти терапії та освітні ресурси, що сприятиме процесу реінтеграції. Варто також пам'ятати що не можна обмежувати нашу діяльність щодо захисту та відновлення прав дітей накопиченим досвідом. Слід наполегливо нові вивчати нові злочинні прийоми та розробляти засоби протидії ним.

Список використаних джерел:

1. Measuring Technology-facilitated Violence against Children in Line with the International Classification of Violence against Children. *United Nations Children's Fund (UNICEF), Division*

of Data, Analytics, Planning and Monitoring, March 2025. 20 p. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/ICVAC-Technical-Brief-3_10.pdf (дата звернення: 02.09.2025).

2. Six grave violations against children in times of war. UNICEF/UN073959/Clarke for UNOCHA. 30 May 2024. 9 p. URL: https://www.unicef.org/children-under-attack/six-grave-violations-against-children (дата звернення: 02.09.2025).

3. Child Soldiers in Armed Conflict. Armed Conflict Survey 2018. July 2018. Volume 2018. P. 36 50. Site. URL: https://www.iiss.org/publications/armed-conflict-survey/2018/armed-conflict-survey-2018/acs2018-03-essay-3/#:~:text=7,10 (дата звернення: 02.09.2025).

4. Nesimoski, S. The Evolution of Terrorism in the Internet Space as a Security Challenge. *Безбедносни Дијалози*. Број 1, 2024. Vol. 15, No. 1, 2024. P. 233–244. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/apavleski,+THE+EVOLUTION+OF+TERRORISM+IN+THE+INTERNET+SPACE+AS+A+SECURITY.pdf (дата звернення: 02.09.2025).

5. Child Soldiers in Armed Conflict. Armed Conflict Survey 2018. July 2018. Volume 2018. P. 36 50. Site. URL: https://www.iiss.org/publications/armed-conflict-survey/2018/armed-conflict-survey-2018/acs2018-03-essay-3/#:~:text=In%20August%202013%2C%20young%20al,This%20is%20the%20real%20Disneyland'.&text=However%2C%20the%20recruitment%20drives%20of,Palestine%20are%20named%20after%20terrorists.&text=Some%20groups%20kidnap%20children%2C%20while,phenomenon%20at%20the%20policy%20level (дата звернення: 02.09.2025).

6. Kovaľová, A. A guide to online threats faced by kids over the last 30 years. *EsEt.Com*. 05 Feb 2024. URL: https://www.eset.com/blog/en/home-topics/family-safety-online/online-threats-kids-guide/ (дата звернення: 02.09.2025).

7. Al-Rawi, A. Video games, terrorism, and ISIS's Jihad 3.0. *Terrorism and Political Violence*, vol. 30, nr 4, 2018, pp. 740–760. URL: https://ideas.repec.org/a/taf/ftpvxx/v30y2018i4p740-760.html (дата звернення: 02.09.2025).

8. Impact of Online Misinformation on Child Development. *CyberPeace.Org*. Jul 6, 2024. P. 6. Site. URL: https://www.cyberpeace.org/resources/blogs/impact-of-online-misinformation-on-child-development#:~:text=As%20a%20result%2C%20they%20(%20for%20children,veracity%20of%20the%20information%20they%20encounter%20online (дата звернення: 02.09.2025).

9. Keeping children safe online. *UNICEF. For every child*. Site. URL: https://www.unicef.org/protection/keeping-children-safe-online#:~:text=In%20some%20cases%2C%20sexual%20abuse,recruit%20children%20into%20armed%20conflict (дата звернення: 02.09.2025).

10. Rutty, S. Online harms: protecting children and young people. *National Society for the Prevention of Cruelty to Children*. UK. 2024. P. 10. Site.URL: https://learning.nspcc.org.uk/news/2024/january/online-harms-protecting-children-and-young-people (дата звернення: 02.09.2025).

11. Risser, G. As conflict changes, so do the dangers for children. *UNICEF.Org*. 08 April 2022. P. 9. Site.URL: https://www.unicef.org/blog/conflict-changes-so-do-dangers-children#:~:text=In%20fact%2C%20cyberattacks%20on%20schools,have%20been%20driven%20by%20technology (дата звернення: 02.09.2025).

12. Child and Youth Safety Online. *United Nations. Global Issues*. 2024. P. 12. Site. URL: https://www.un.org/en/global-issues/child-and-youth-safety-online (дата звернення: 02.09.2025).

13. Online Sexual Exploitation of Children (OSEC). *Ally Global Foundation (Canada)*. 2020. P. 6. Site. URL: https://ally.org/online-sexual-exploitation-of-children/?gad_source=1&gad_campaignid=17343383204&gbraid=0AAAADkFYcdQAe-CqSbUycm7NVYk5zRdo&gclid=CjwKCAjw2brFBhBOEiwAVJX5GMsvsqaZ46xeLtDavGAmFMe1gRrxndXG4OO5ekDLJLFif8mBXQHHoRoC4W4QAvD_BwE (дата звернення: 02.09.2025).

13. As Children Increasingly Suffer from Armed Conflicts, Forced Recruitment, Online Exploitation, Third Committee Stresses Urgent

Need to Ramp Up Protection *Press.UN.Org*. 6 October 2023. Site. URL: https://press.un.org/en/2023/gashc4378.doc.htm#:~:text=The%20delegate%20for%20Guyana%20cautioned,for%20it%2C%E2%80%9D%20he%20stressed (дата звернення: 02.09.2025).

14. Surviving is just the Beginning: the Impact of the conflict on Children's Mental Health. *Save the Children*. March 2025. P. 15. Site. URL: https://www.savethechildren.net/blog/surviving-just-beginning-impact-conflict-children-s-mental-health (дата звернення: 02.09.2025).

15. 2.1. How Can EdTech Drive Social Impact in Underserved Communities [5 Case Studies]. *DigitalDefynd*. 2025. URL: https://digitaldefynd.com/IQ/edtech-drive-social-impact/#:~:text=d.%20Psychosocial%20Support%20Materials:%20Besides%20academic%20content%2C,foster%20resilience%20and%20well%2Dbeing%20alongside%20academic%20progress (дата звернення: 02.09.2025).

16. About UNSSC. *United Nations Staff College*. 2024. Site. URL: https://www.unssc.org/about (дата звернення: 02.09.2025).

17. 2.4. The Children and Armed Conflict Primer. *United Nations Staff College*. 16 Jan 2025. Site. URL: https://www.unssc.org/courses/children-and-armed-conflict-primer (дата звернення: 02.09.2025).

18. Watchlist on Children and Armed Conflict is a network of independent voices that advocate for children in war zones. Watchlist on Children and Armed Conflict. September 2025. Site. URL: https://watchlist.org/ (дата звернення: 02.09.2025).

19. Monitoring and Reporting Mechanism on Grave Violations Against Children in Situations of Armed Conflict. *Migrant Protection Platform*. 2025. URL: https://migrantprotection.iom.int/en/resources/guideline/monitoring-and-reporting-mechanism-grave-violations-against-children-situations (дата звернення: 02.09.2025).

20. UNICEF reporting on children in armed conflict. *UNICEF.Org*. Site. URL: https://www.unicef.org/reporting-children-armed-conflict#:~:text=This%20verification%20process%20is%20conducted,what%20officials%20can%20independently%20verify (дата звернення: 02.09.2025).

21. OHCHR and children. *United Nations Human Rights Office of the High Commissioner*. Site. URL: https://www.ohchr.org/en/children#:~:text=Children's%20rights%20are%20enshrined%20in%20the%20Convention,child%20pornography%2C%20and%20on%20a%20communications%20procedure (дата звернення: 02.09.2025).

22. Child Recruitment and Use. *ChildrenAndArmedConflict.UN.Org* Site. URL: https://childrenandarmedconflict.un.org/six-grave-violations/child-soldiers/#:~:text=Human%20rights%20law%20declares%2018,by%20the%20International%20Criminal%20Court (дата звернення: 02.09.2025).

23. 2.10. Children and the Armed Conflict. *Office of the Special Representative of the Secretary General*. May 7 2005. URL: https://childrenandarmedconflict.un.org/tools-for-action/action-plans/#:~:text=Criminalize%20the%20recruitment%20and%20use,the%20ranks%20of%20security%20forces (дата звернення: 02.09.2025).

24. 2.11. Use of children in armed conflict remains a disastrous trend. *United Nations peacekeeping*. 10 Feb 2025. Site. URL: https://peacekeeping.un.org/en/use-of-children-armed-conflict-remains-disastrous-trend#:~:text=The%20data%20collected%20lays%20the,for%20Children%20and%20Armed%20Conflict (дата звернення: 02.09.2025).

25. As Children Increasingly Suffer from Armed Conflicts, Forced Recruitment, Online Exploitation, Third Committee Stresses Urgent Need to Ramp Up Protection. *United Nations General Assembly Seventy-eighth Session*, 13th & 14th Meetings. 6 October 2023. URL: https://press.un.org/en/2023/gashc4378.doc.htm#:~:text=6%20October%202023-,As%20Children%20Increasingly%20Suffer%20from%20Armed%20Conflicts%2C%20Forced%20Recruitment%2C%20Online,continue%20to%20receive%20medical%20treatment (дата звернення: 02.09.2025).

26. 2.13. Children and armed conflict. *United Nations Human Rights Office of the High Commissioner*. 2005. Site. URL:

https://www.ohchr.org/en/children/children-and-armed-conflict#:~:text=In%202023%2C%20an%20estimated%20460,use%20of%20children%20in%20hostilities (дата звернення: 02.09.2025).

27. Chen, K. What the stakeholders have done to protect children from Armed Conflict. *Springer Nature Link*. 07 September 2024. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-981-97-2740-7_7#:~:text=7.2%20United%20Nations%20System%20Since%202021%2C%20some,protection%20in%20cooperation%20with%20the%20military%20government (дата звернення: 02.09.2025).

28. Pauwels, E. Protecting Children in Cyberconflicts. *United Nations Children's Fund (UNICEF)*, July 2022 P. 34. URL: https://www.unicef.org/innocenti/media/906/file/UNICEF-Global-Insight-Rapid-Analysis-Protecting-Children-in-Cyberconflicts-2022.pdf (дата звернення: 02.09.2025).

29. A global commitment to every child. *We Protect.Org*. July 2025. Site. URL: https://www.weprotect.org/ (дата звернення: 02.09.2025).

30. The Children and Armed Conflict(CAAC). Agenda in a nutshell and why it is important for the Convention on Cluster Munitions (CCM) and mine action. *Convention on Cluster Munitions*. 31 July, 2024 News, Uncategorized. P. 9. URL: https://www.clusterconvention.org/the-children-and-armed-conflict-caac-agenda-in-a-nutshell-and-why-it-is-important-for-the-convention-on-cluster-munitions-ccm-and-mine-action/ (дата звернення: 02.09.2025).

31. About Save the Children. *Save the Children Federation*, Inc. 2025. P. 7. URL: https://www.savethechildren.org/us/about-us (дата звернення: 02.09.2025).

32. Convention on the Rights of the Child. ADOPTED BY General Assembly resolution 44/25. 20 November 1989. URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child (дата звернення: 02.09.2025).

33. Human Rights Council Discusses Ensuring a Safe, Inclusive and Empowering Digital Environment for Children, and Efforts to Help Children Affected by Armed Conflict. *United Nations, Office of the High*

commissioner on Human Rights. 16 March 2023. Site. URL: https://www.ohchr.org/en/meeting-summaries/2023/03/human-rights-council-discusses-ensuring-safe-inclusive-and-empowering#:~:text=Najat%20Maalla%20M'jid%2C%20Special,as%20part%20of%20the%20solution (дата звернення: 02.09.2025).

34. Protected persons: Children. *International Committee of the Red Cross*. Site. URL: https://www.icrc.org/en/law-and-policy/protected-persons-children#:~:text=Boys%20and%20girls%20experience%20armed,especially%20when%20crises%20are%20protracted (дата звернення: 02.09.2025).

35. 3.2. The Role of Charitable Organizations in Supporting Education During War. *ChildrensFuture*. 2023. Site. URL: https://childrensfuture.org.ua/news/the-role-of-charitable-organizations-in-supporting-education-during-war#:~:text=They%20also%20ensure%20access%20to%20distance%20education,school%-20in%20person%20due%20to%20war%20circumstances (дата звернення: 02.09.2025).

36. Salha, S., Ahmed Tlili, A., Shehata, B., Zhang, X., et al. How to Maintain Education During Wars? An Integrative Approach to Ensure the Right to Education. *OpenPraxis.Org*. Apr 3, 2024. P. 160–179. URL: https://openpraxis.org/articles/10.55982/openpraxis.16.2.668 (дата звернення: 02.09.2025).

37. Yi-Ping Hsieh, Gourneau, B. Understanding Children's Online Victimization through the Psychosocial Lens: The Roles of Loneliness, Online Social Currency, and Digital Citizenship. Healthcare (Basel). 2023 Dec 31; 12(1). P. 97. doi: 10.3390/healthcare12010097. URL: https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC10779189/ (дата звернення: 02.09.2025).

38. Amidst the Ukraine conflict, #stop_sexting is helping children be safe online. *End-Violence.Org*. 19 April 2023. P. 7. Site. URL: https://www.end-violence.org/articles/amidst-ukraine-conflict-stopsexting-helping-children-be-safe-online (дата звернення: 02.09.2025).

39. Children and the internet: helping kids navigate this modern minefield. *The Conersation*. August 27, 2024. P. 11. Site. URL: https://theconversation.com/children-and-the-internet-helping-kids-navigate-this-modern-minefield-234177#:~:text=Some%20internet%20spaces%20may%20help%20children%20and,that%20offer%20support%20for%20children%20and%20parents (дата звернення: 02.09.2025).

40. 3.7. DHL X War Child UK: Supporting Children affected by Conflict. InMotion.DHL. Site.URL: https://inmotion.dhl/en/warchild#:~:text=With%20an%20extensive%20global%20network%20and%20experience,help%20War%20Child%20support%20more%20children%20worldwide (дата звернення: 02.09.2025).

41. The Children and Armed Conflict Primer. *United Nations System Staff College*. 2025. P. 124. URL: https://www.unssc.org/courses/children-and-armed-conflict-primer (дата звернення: 02.09.2025).

42. Surviving is just the beginning; The impact of conflict on childrens mental health. *SavetheChildren*. March 2025. P. 15. Site. URL: https://www.savethechildren.net/blog/surviving-just-beginning-impact-conflict-children-s-mental-health#:~:text=Anxiety%2C%20Loneliness%20and%20Insecurity,anxiety%20in%20war%2Daffected%20children. (дата звернення: 02.09.2025).

43. Child and Youth Safety Online. *United Nations*. 2024. P 15. Site. URL: https://www.un.org/en/global-issues/child-and-youth-safety-online#:~:text=The%20United%20Nations%20Children's%20Fund%20(UNICEF)%20has,advice%20on%20ways%20to%20deal%20with%20it (дата звернення: 02.09.2025).

44. Enhancing Online Platforms Safety Tools for a Child-Centered Digital Future. *InHope.Org*. 11/14/2023. P. 5. Site. URL: https://inhope.org/EN/articles/enhancing-online-platforms-safety-tools-for-a-child-centred-digital-future#:~:text=A%20multi%2Dfaceted%20approach%20to%20preventing%20CSAM%20Online,online%20platforms%20can%20provide%20resources%20for%20support (дата звернення: 02.09.2025).

Анотація

Збройні конфлікти додають свого негативного внеску в усі сфери життя потурбованих держав. Зокрема підсилюється злочинне застосування Інтернету проти прав дітей. Не тільки виникають новій, специфічні для бойових дій комп'ютерні злочини, але також отримують додаткового розвитку злочини, що існували до конфлікту. Хоча в Україні, нажаль, накопичено власний досвід щодо зазначених злочинів і боротьби з ними, доцільно звернутися до і міжнародного досвіду, накопиченого протягом усього часу існування Інтернету. У наданому розділі розглянуто прийоми злочинців щодо вчинення тих злочинів проти прав дітей за допомогою Інтернету, що пов'язані безпосередньо зі збройними конфліктом: вербування, радикалізація, пропаганда, маніпуляції та примус, дезінформація. Розглянуто також, як протягом збройного конфлікту Інтернет застосовується для розвитку злочинів, що існували до збройного конфлікту: торгівля людьми, онлайн-експлуатація, кібербулінг та кіберагресія. Приділено уваги основним напрямам боротьби з порушеннями прав дітей під час збройного конфлікту, обумовленими неправомірним застосуванням Інтернету, а також відповідній діяльності міжнародних організацій. Розділ завершує розгляд напрямів застосування Інтернету для захисту та відновлення прав дітей протягом збройного конфлікту.

Ключові слова: права дітей, збройний конфлікт, інтернет, комп'ютерні злочини, міжнародні організації.

Розділ 7
СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Ганна ШЕРСТЮК
Одеський державний університет внутрішніх справ, Україна
ORCID: 0000-0001-9562-3531

Вступ

В сучасних умовах надзвичайних ситуацій, зокрема під час збройних конфліктів, проблема забезпечення прав і свобод людини постає як одне з найбільш актуальних питань правової науки та практики. Збройна агресія російської федерації проти України, яка розпочалася у 2014 році й набула повномасштабного характеру 24 лютого 2022 року, спричинила радикальні зміни в усіх сферах суспільного життя, поставивши перед національною правовою системою безпрецедентні виклики. Одним із ключових аспектів таких трансформацій стало функціонування системи судового захисту в умовах воєнного стану, як правового режиму, що суттєво впливає на обсяг та способи реалізації основоположних прав і свобод громадян.

Воєнний стан, як винятковий правовий режим, запроваджений відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану»[1], передбачає обмеження деяких прав людини з метою забезпечення безпеки держави, громадського порядку та захисту суверенітету. Водночас міжнародне право, зокрема норми Міжнародного пакту про громадянські і політичні права[2] та Європейської

[1] Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text

[2] Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Міжнародний документ від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

конвенції з прав людини[3], встановлюють чіткі критерії правомірності таких обмежень, внаслідок чого виникають різні проблеми для судової влади, зокрема щодо забезпечення захисту національних інтересів, не порушуючи основних принципів верховенства права, пропорційності, необхідності, недискримінації та ефективного судового захисту.

Особливого значення в сучасних умовах набуває здатність судової системи адаптуватися до надзвичайних викликів, зокрема через забезпечення доступу до правосуддя в умовах небезпеки, гарантування захисту прав соціально вразливих груп, зокрема внутрішньо переміщених осіб, осіб, які втратили житло, військовослужбовців, осіб з інвалідністю тощо. При цьому суди дедалі активніше застосовують практику Європейського суду з прав людини, формуючи нову національну доктрину правозастосування, орієнтовану насамперед на інтереси людини.

Наукова новизна цього дослідження полягає у системному аналізі змін, які відбулися в сфері судового захисту прав людини в Україні після початку повномасштабної війни, зокрема щодо впровадження електронного правосуддя; формування практики визнання фактів знищення майна; розвитку доктрини адаптивного правосуддя; посилення судового контролю за діями органів публічної влади в умовах надзвичайного стану.

Об'єктом нашого дослідження є система судового захисту прав і свобод людини в Україні, а предметом — її функціонування в умовах дії правового режиму воєнного стану з урахуванням національного та міжнародного нормативно-правового регулювання, судової практики та наукових підходів. Тобто ми всебічно розглянемо сучасні тенденції судового захисту прав людини в умовах воєнного стану, надамо визначення основних викликів, що постають перед судовою системою, та зробимо

[3] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) : Міжнародний документ, Протокол від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

обґрунтування перспектив удосконалення правозастосовної практики з урахуванням стандартів міжнародного гуманітарного та прав людини.

Виклад основного матеріалу

Відповідно до статті 3 Конституції України[4], людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Такий підхід тісно пов'язаний з тим, що держава зобов'язана не лише декларувати, але й реально забезпечувати захист прав людини, її основоположних свобод і законних інтересів. Це означає, що будь-які дії та рішення органів публічної влади повинні бути спрямовані на забезпечення правомірного і справедливого балансу між інтересами суспільства та особи. В межах забезпечення верховенства права як раз судочинство виступає ключовим механізмом реалізації зазначених положень, адже суди, здійснюючи правосуддя, не лише тлумачать і застосовують норми права, а й формують стандарти правового захисту, що відображають загальні засади демократичного суспільства, такі як повага до людської гідності, пропорційність обмежень та ефективність правових механізмів.

Гарантованість основоположних прав і свобод передбачає не просто їх юридичне закріплення в нормативних актах, а передусім реальну можливість їх реалізації на практиці. Це означає готовність органів державної влади оперативно і справедливо реагувати на факти порушення прав, свобод та інтересів, у тому числі в умовах надзвичайних правових режимів, таких як воєнний стан або надзвичайна ситуація. Забезпечення прав людини повинно здійснюватися на засадах справедливості, яка є не лише моральною категорією, але й фундаментальною правовою засадою.

[4] Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

У сучасній правовій доктрині справедливість визначається як поєднання юридичної рівності, пропорційності обмежень, доступу до суду та неупередженості правосуддя. Саме тому реалізація прав людини вимагає від держави дотримання не лише формальних процедур, а й змістовних гарантій, які відповідають принципам верховенства права, закріпленим як в українському законодавстві, так і в міжнародних актах, зокрема у статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод[5].

Як справедливо зауважують українські правознавці[6], сучасні концепції справедливості виступають важливим джерелом ідей у сфері визнання та захисту прав людини, реалізації принципу верховенства права, а також вирішення суспільних конфліктів через спеціальні правові процедури, що передбачені законом. Справедливість у цьому контексті розглядається не лише як цінність, що має філософське чи етичне підґрунтя, але і як практичний критерій оцінки діяльності органів публічної влади, зокрема судової гілки. Така функція покладається насамперед на судову владу як незалежного арбітра, уповноваженого розглядати й вирішувати юридично значущі спори. Суд забезпечує не лише юридичну легітимність, але й моральну обґрунтованість прийнятих рішень, що особливо важливо у випадках публічно значущих конфліктів або суспільної напруги. Окрім того, суди відіграють важливу роль у вирішенні конфліктів, пов'язаних із розподілом матеріальних та інших соціальних благ, забезпечуючи рівний доступ до правосуддя для всіх учасників правовідносин як фізичних, так і юридичних осіб. У цьому сенсі справедливість проявляється як у змісті судового рішення, так і в процедурі його ухвалення.

---

[5] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) : Міжнародний документ, Протокол від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

[6] Бігун В.С. Філософія правосуддя: ідея та здійснення : монографія. Київ, 2011. 303 с. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/bihun-2011-philosophy-of-justice-1-ed-

У стратегічному вимірі розвитку судової гілки влади справедливість тлумачиться у тісному взаємозв'язку з принципом рівності як вимога рівного, неупередженого, вільного від привілеїв ставлення до всіх учасників, незалежно від їхнього правового статусу, майнового стану чи соціального походження. Згідно з концепцією, викладеною у стратегічних документах розвитку правосуддя, справедливість і рівність визнаються ключовими цінностями не лише в зовнішній діяльності судової влади, наприклад у розгляді справ, а й у внутрішньому адмініструванні, включаючи розподіл фінансових ресурсів, просування по службі, добір суддівських кадрів, а також управління людськими ресурсами загалом. Таким чином, справедливість у судовій системі постає як багаторівнева категорія, що включає не лише результат судового розгляду, але й організаційні, процедурні та адміністративні механізми забезпечення рівноправного доступу до правосуддя для всіх учасників.

Воєнний стан як правовий режим надзвичайного характеру, що запроваджений відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану»[7] від 12.05.2015 № 389-VIII, є інструментом захисту суверенітету, територіальної цілісності та національної безпеки держави в умовах збройної агресії або реальної загрози її виникнення. Цей режим, маючи тимчасовий і винятковий характер, передбачає можливість централізованого управління державними ресурсами, запровадження спеціальних правил поведінки, а також введення обмежень щодо реалізації низки прав і свобод громадян, що обґрунтовується потребою захисту життєво важливих інтересів суспільства та держави.

Законодавче регулювання воєнного стану ґрунтується на засадах конституціоналізму та забезпечення прав людини. Так, стаття 64 Конституції України передбачає, що в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть обмежуватися окремі права

[7] Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text

і свободи, за винятком тих, що є невід'ємними й не підлягають жодному обмеженню, зокрема право на життя, свободу від катувань, жорстокого або принизливого поводження, право на гідне ставлення, свободу совісті, захист від дискримінації[8]. Отже, навіть в умовах особливого правового режиму, держава зобов'язана забезпечити дотримання базових стандартів захисту прав особи, що підтверджується як національним правом, так і міжнародними зобов'язаннями України. Загальні засади правомірності обмеження прав людини в умовах надзвичайних ситуацій також визначаються міжнародно-правовими актами, зокрема, стаття 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року містить імператив, відповідно до якого будь-яке відступлення від зобов'язань держави повинне бути тимчасовим, пропорційним, публічно обґрунтованим та таким, що не суперечить сутності прав[9]. У цьому контексті обмеження, які запроваджуються під час воєнного стану, повинні оцінюватися з точки зору відповідності принципам правової визначеності, легітимної мети, необхідності в демократичному суспільстві та недискримінаційного підходу.

Науковці наголошують, що запровадження воєнного стану не може слугувати підставою для свавільного обмеження прав людини. Так, В.М. Репецький підкреслює, що основною функцією правового режиму воєнного стану має залишатися збереження конституційного ладу, правопорядку та гарантованих прав, а не їх скасування[10]. Аналогічну позицію підтримує і І.В. Копиленко, який зазначає, що юридичні механізми під час дії воєнного стану повинні зберігати баланс між ефективністю заходів безпеки

---

[8] Конституція України : Закон Укріни від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

[9] International Covenant on Civil and Political Rights. Adopted by General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966. URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights

[10] Репецький В.М. Воєнний стан в Україні: правовий режим і виклики часу. *Вісник НАПрН України*. 2022. № 4. С. 70–78.

та недопущенням зловживань з боку влади[11]. Таким чином, сучасне правове розуміння воєнного стану вимагає не лише формального дотримання нормативних положень, але й забезпечення їх практичної реалізації через систему правових гарантій, серед яких провідна роль належить судовому контролю за обґрунтованістю та пропорційністю обмежень прав і свобод людини. У цьому сенсі важливою є активна роль судів у забезпеченні балансу між безпекою держави та правами особи, що є ключовим принципом демократичного правового порядку.

Вимушені обмеження зумовлюють нагальну потребу у переосмисленні ролі судової влади як ключової гарантії правової захищеності особи. Запровадження воєнного стану трансформує не лише правову систему загалом, але й безпосередньо впливає на функціонування органів судової влади, які в цих умовах перестають виконувати виключно арбітражну функцію. Натомість вони дедалі більше набувають ознак так званого «інституційного щита», тобто механізму стримування можливих порушень з боку державної влади, що забезпечує збереження верховенства права навіть у період загальнонаціональної кризи. Судові органи стають так званою останньою лінією захисту конституційного правопорядку, забезпечуючи стабільність правового статусу особи в умовах, коли традиційні соціальні та адміністративні інститути зазнають серйозного навантаження або навіть руйнування.

Справедливість, правова визначеність, пропорційність і ефективність є тими принципами, що на думку сучасних науковців, мають визначати судову діяльність у період надзвичайних ситуацій. Як слушно зазначає О.П. Кришун, в умовах воєнного конфлікту правосуддя має адаптуватися до нових викликів, зокрема шляхом зміщення акцентів на гуманістичну складову у вирішенні публічно-правових і цивільно-правових спорів, що стосуються втрати житла,

[11] Копиленко І.В. Надзвичайні правові режими: проблеми правового регулювання. *Право України*. 2022.. № 1. С. 87–94.

переміщення населення, припинення трудових відносин та соціального забезпечення[12]. У сфері правозастосування це передбачає переосмислення підходів до судового захисту та потребу в гнучкості при розгляді спорів, спричинених наслідками воєнних дій. Такий підхід сприятиме не лише оперативному реагуванню судової системи на виклики воєнного часу, а й забезпеченню належного балансу між законністю та принципами гуманності.

Однією з ключових тенденцій є розширення категорії так званих «справ соціальної вразливості», що охоплює не лише традиційні соціальні спори, а й справи, пов'язані з внутрішнім переміщенням осіб, втратою житла, припиненням трудових відносин, доступом до соціального забезпечення, а також адміністративними оскарженнями дій органів влади, які приймаються в умовах надзвичайної ситуації. На наш погляд, суди при розгляді таких справ мають виходити з принципу пріоритетності захисту слабкої сторони правовідносин, що відповідає загальновизнаним стандартам Європейського суду з прав людини, зокрема принципу "vulnerable group doctrine", відповідно до якого особи, що перебувають у стані підвищеної вразливості, мають право на посилені гарантії правового захисту[13]. Такий підхід є необхідним для забезпечення не лише формальної рівності, а й фактичної здатності особи реалізовувати свої права та інтереси в умовах надзвичайних обставин, спричинених воєнним станом.

Як справедливо зазначає І.Б. Усенко, в умовах воєнного стану особа фактично позбавлена звичного рівня захисту, внаслідок чого зростає ризик правового нігілізму з боку органів державної влади. Відтак, сучасне правосуддя має виходити з презумпції особливої вразливості громадянина перед державою, яка реалізує

[12] Кришун О.П. Судовий захист прав і свобод людини в умовах надзвичайного стану. *Право України*. 2023. № 5. С. 110–117.

[13] MOWBRAY, A. Cases and Materials on the European Convention on Human Rights. Oxford: Oxford University Press, 2012. 848 p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=QaJH0_cFLbUC&lpg=PP1&hl=ru&pg=PR7#v=onepage&q&f=false

владні повноваження в умовах обмеження прав і свобод, а тому тягар доказування правомірності таких обмежень повинен лежати не на особі, яка їх оскаржує, а саме на державі[14]. У практичному вимірі це виражається у посиленні ролі адміністративної юстиції, розвитку дистанційного доступу до суду через платформу «Електронний суд», застосуванні новітніх стандартів доказування в умовах нестачі документальних підтверджень.

Зазначена позиція отримала підтвердження у практиці Верховного Суду, який, попри складні обставини воєнного стану, послідовно дотримується принципів правової визначеності, пропорційності та ефективного судового контролю за діями органів публічної влади. Так, у постанові Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від від 25.04.2025 року у справі № 160/19279/22 суд прямо вказав, що державні органи, які впроваджують обмеження, пов'язані з правами внутрішньо переміщених осіб, зокрема щодо свободи пересування, доступу до реєстрації місця проживання або адміністративних послуг, зобов'язані довести не лише законність своїх рішень, а й відповідність принципу пропорційності кожного окремого заходу[15]. Тобто, судова практика формує чіткий імператив, відповідно до якого держава зобов'язана не лише формально дотримуватись встановленої процедури, але й забезпечувати реальну обґрунтованість своїх дій з урахуванням конкретного соціального та гуманітарного контексту.

Такий підхід відповідає положенням статті 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, яка гарантує кожному ефективний засіб правового захисту у разі порушення його прав і свобод. Більше того, в рішенні ЄСПЛ у справі Kudła v. Poland (2000), Суд підкреслив, що саме ефективність механізму захисту, а не його номінальна наявність, є ключовою

[14] Усенко І.Б. Судова система України у період воєнного стану: виклики та шляхи адаптації. Юридична наука. 2023. № 2. С. 84–89.

[15] Постанова Верховного Суду від 25.04.2025 року у справі № 160/19279/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/126885165

умовою відповідності національної системи правосуддя стандартам Конвенції[16].

У цьому контексті суди України дедалі більше орієнтуються на концепцію «правосуддя, орієнтованого на людину», що передбачає активну роль суду не лише як інтерпретатора закону, а й як гарантованого захисника фундаментальних прав. З огляду на нові реалії, що виникли внаслідок повномасштабного збройного конфлікту, така парадигма правосуддя вимагає неформального, емпатійного та соціально-чутливого підходу, що передбачає ретельне зважування інтересів особи і держави, особливо в умовах тимчасового обмеження доступу до ресурсів, документів, юридичних послуг чи засобів пересування.

Таким чином, можемо спостерігати за тим, що в умовах воєнного стану в Україні формується оновлена модель судового захисту, оскільки він перестає бути лише формальним інструментом правозастосування й трансформується у дієвий механізм забезпечення балансу між публічною безпекою та приватною автономією особи. Такий підхід відображає прагнення судової системи до гнучкості, чутливості до обставин та посилення ролі гуманістичних принципів у правосудді. На нашу думку, така модель включає як адаптацію процедур судового розгляду до реалій збройного конфлікту, так і переосмислення підходів до оцінки правових ситуацій, що виникають внаслідок масового переміщення населення, втрати майна, порушення трудових і соціальних прав. Застосування принципів справедливості, пропорційності, правової визначеності та ефективності в судових рішеннях дозволяє не лише відновити порушені права, а й зміцнити довіру до судової системи, сприяти правовій стабільності, а також утвердженню європейської правової ідентичності України як держави, що діє відповідно до стандартів прав людини навіть у надзвичайних обставинах.

[16] Kudła v. Poland, Application no. 30210/96, Judgment of 26 October 2000. HUDOC database URL: https://hudoc.echr.coe.int

Крім того, в умовах воєнного стану зростає значення міжнародно-правових стандартів, зокрема положень Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, які визнають допустимість обмеження прав лише за умов суворого дотримання принципів законності, необхідності та недискримінації[17]. Вони не лише визнають допустимість певних обмежень прав людини в умовах надзвичайного чи воєнного стану, але й встановлюють чіткі критерії для їх правомірності. Зокрема, стаття 4 Пакту передбачає, що держава може відступити від зобов'язань за цим міжнародним договором «у межах суворої необхідності, зумовленої ситуацією», і лише «за умови, що такі заходи не суперечать іншим зобов'язанням держави за міжнародним правом та не тягнуть дискримінації»[18]. Аналогічний зміст закріплено й у статті 15 Європейської конвенції з прав людини, яка допускає відступ від зобов'язань «лише в межах, суворо необхідних за обставин» та забороняє будь-яке обмеження прав, які є абсолютними, зокрема права на життя, свободу від катувань, рабства та засудження без закону[19].

Судова практика Європейського суду з прав людини вказує на те, що держави не мають необмеженої дискреції щодо обмеження прав навіть у період кризи. Так, у рішенні у справі Lawless v. Ireland (1961), суд уперше визнав допустимість відступу від зобов'язань за статтею 15, однак підкреслив необхідність доказової бази та демократичної легітимації відповідних заходів[20]. У справі

[17] United Nations. International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR), 1966. URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights

[18] International Covenant on Civil and Political Rights. Adopted by UN General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966. URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights

[19] Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, as amended by Protocols Nos. 11 and 14. Rome, 4.XI.1950. URL: https://www.echr.coe.int

[20] Lawless v. Ireland, Judgment of 1 July 1961, Series A no. 3. HUDOC. URL: https://ips.ligazakon.net/document/ES012514

A. and Others v. the United Kingdom (2009), ЄСПЛ прямо наголосив, що навіть за умов терористичної загрози обмеження прав мають бути пропорційними і не повинні ґрунтуватися на загальних припущеннях[21].

У національному вимірі це означає, що будь-яке обмеження прав і свобод під час дії правового режиму воєнного стану має бути не лише передбачене законом, а й обґрунтоване як абсолютно необхідне та належним чином перевірене на відповідність принципам законності, необхідності у демократичному суспільстві, пропорційності та недискримінації. Саме суди, зокрема адміністративної та конституційної юрисдикції, виконують функцію контролю за дотриманням цих принципів при реалізації державної політики в умовах війни. Таким чином, ми бачимо, що у сучасних умовах захист прав і свобод особи неможливий без врахування міжнародних стандартів, які створюють фундамент для побудови стійкої правової системи, що не втрачає гуманістичних орієнтирів навіть у періоди системної загрози. Це знаходить відображення й у судовій практиці України, де органи судової влади все частіше посилаються на рішення Європейського суду з прав людини у справах, пов'язаних із наслідками воєнних дій.

Отже, сучасні тенденції судового захисту прав людини в умовах воєнного стану охоплюють не лише глибокі нормативні трансформації, а й якісно нову правозастосовчу практику, що концентрується навколо трьох взаємопов'язаних векторів, зокрема гуманізації, цифровізації та міжнародної інтеграції правосуддя. Так, гуманізація проявляється у розширенні категорії «справ соціальної вразливості» та зміщенні тягаря доказування правомірності обмежень на державу. Суди дедалі частіше застосовують доктрину «презумпції вразливості» (vulnerable group doctrine) ЄСПЛ, забезпечуючи підвищений рівень захисту внутрішньо переміщених

[21] A. and Others v. the United Kingdom, Judgment of 19 February 2009, Application no. 3455/05 . HUDOC. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22002-1647%22]}

осіб, військовослужбовців і постраждалих від збройного конфлікту[22]; [23]. Цифровізація охоплює впровадження платформ Електронний суд та відеоконференцій, а також законодавчі зміни, ініційовані Законом України від 29.06.2023 № 3200-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами», що забезпечують безпечний дистанційний доступ до правосуддя у критичних умовах[24].

Науковці та правозахисники все частіше наголошують на критичній важливості дотримання міжнародного стандарту суворої необхідності при запровадженні обмежень прав людини, зокрема в умовах надзвичайного або воєнного стану. Цей стандарт вимагає, щоб будь-які обмеження були не лише юридично обрунтованими, але й об'єктивно необхідними в конкретних умовах кризи.

Професор О.В. Петришин підкреслює, що навіть за умов воєнного чи надзвичайного стану державні органи не мають права зловживати своєю дискрецією. Будь-яке рішення щодо обмеження прав людини має базуватися на доведених фактах, мати легітимну мету, зокрема захист національної безпеки, громадського порядку чи демократії, і врешті решт відповідати критеріям пропорційності та об'єктивності.

Ці положення знаходять підтвердження в практиці Європейського суду з прав людини, зокрема, у справі Brannigan and McBride

---

[22] Кришун О.П. Судовий захист прав і свобод людини в умовах надзвичайного стану. *Право України*. 2023. № 5. С. 110–117.

[23] Усенко І.Б. Судова система України у період воєнного стану: виклики та шляхи адаптації. *Юридична наука*. 2023. № 2. С. 84–89.

[24] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами: Закон України від 29.06.2023 № 3200-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3200-20#Text

v. the United Kingdom[25] суд наголосив, що обмеження мають застосовуватись лише за наявності ефективного контролю та не можуть бути свавільними або превентивними, відзначивши при цьому важливість нагляду з боку судових органів для гарантування правомірності та справедливості дій держави.

Україна, як держава-учасниця Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, має зобов'язання дотримуватися міжнародних стандартів навіть у період збройного конфлікту. Це передбачає забезпечення того, щоб усі дії держави не суперечили фундаментальним принципам міжнародного права, а саме законності, недискримінації, пропорційності та справедливості тощо.

Особливе місце в цьому контексті займає принцип "non-derogable rights", тобто необмеження прав навіть за надзвичайних обставин. До них належать, зокрема, право на життя, свободу від катувань, рабства, дискримінації за ознаками раси чи статі тощо. Цей принцип слугує запобіжником для запобігання надмірному або безконтрольному втручанню держави у свободи особи.

Відповідно до статті 15 Конвенції, держави мають право відступити від окремих зобов'язань, передбачених вказаним документом, у випадках війни або надзвичайного стану, який загрожує життю нації. Втім, таке відступлення має бути обмежене лише тими заходами, які є «суворо необхідними» у відповідних обставинах і означає, що обмеження мають бути тимчасовими, пропорційними, цілеспрямованими і постійно перебувати під наглядом судової влади.

У справі Lawless v. Ireland (1961) ЄСПЛ уперше визнав можливість правомірного відступу від зобов'язань за статтею 15, за умови, що ситуація є надзвичайною, реальною і невідворотною. Суд наголосив, що запроваджені обмеження мають бути мінімально необхідними та чітко виправданими. Цей підхід згодом було підтверджено

[25] Brannigan and McBride v. the United Kingdom. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57819%22]}

у справі A. and Others v. the United Kingdom (2009), де суд вказав, що навіть в умовах терористичної загрози держава повинна діяти в межах правового порядку та поважати фундаментальні права людини.

Отже, міжнародне право вимагає від держав не лише обережності, але й високого рівня юридичної об'рунтованості та підзвітності під час реалізації заходів, що обмежують права людини. Це є важливою запорукою збереження демократичного ладу навіть у періоди найбільших викликів, таких як війна чи надзвичайні ситуації.

Відповідно до позиції сучасних дослідників, зокрема Т. Дуткевича, механізм відступу від положень ЄКПЛ є не способом «скасування» прав, а навпаки інструментом, що дисциплінує державу в надзвичайних умовах, зобов'язуючи її дотримуватись процедурної прозорості та наглядовості[26]. Це зумовлює потребу у суворому судовому контролі за кожним випадком застосування надзвичайних обмежень та чіткому обґрунтуванні їх пропорційності. Таким чином, навіть за умов воєнного стану держави не можуть діяти в умовах «правового вакууму», оскільки вони залишаються зобов'язаними забезпечувати основні елементи верховенства права, що передбачає обов'язок доводити необхідність, легітимність і недискримінаційність кожного відступу від зобов'язань за Конвенцією.[27]

У цьому контексті важливо зазначити, що правова доктрина та судова практика України одностайно дотримуються позиції, згідно з якою будь-яке обмеження прав і свобод людини у період дії воєнного стану має відповідати чітко визначеним принципам: необхідності, пропорційності, легітимної мети та тимчасовості.

---

[26] Дуткевич Т. Механізм відступу від зобов'язань держави в умовах надзвичайного або воєнного стану: європейський стандарт. *Часопис Київського університету права*. 2022. № 2. С. 91–96.

[27] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ, Протокол від 04.11.1950 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

Ці принципи є невід'ємною складовою верховенства права й виступають запобіжниками надмірного або свавільного втручання з боку держави в особисту сферу громадян.

У науковій літературі справедливо наголошується, що держава несе позитивний обов'язок доводити обґрунтованість своїх дій, демонструючи, що обрані заходи є не лише доцільними, а й необхідними у демократичному суспільстві для досягнення належного рівня публічної безпеки. Такий підхід передбачає ретельну перевірку судом відповідності втручання в права особи конкретним умовам, викликаним надзвичайною ситуацією, з урахуванням як національних, так і міжнародних стандартів прав людини. Відповідно, кожне рішення органів влади, що передбачає обмеження прав, повинно проходити юридичну верифікацію на предмет того, чи є воно дійсно найменш обтяжливим способом досягнення мети, чи існують альтернативні варіанти дій, та наскільки воно обґрунтоване в конкретних умовах часу і простору. Такий механізм правового аналізу слугує не лише запорукою законності, а й важливою умовою збереження довіри громадян до державних інституцій в умовах воєнного конфлікту. Як зазначає І.О. Бикова, принцип пропорційності вимагає перевірки, чи досягнута мета державного втручання не могла бути реалізована менш обтяжливими для особи засобами[28].

Крім того, А.В. Литвиненко звертає увагу на те, що суди, аналізуючи правомірність обмежень, мають застосовувати метод «трирівневого тестування»: а) наявність правової підстави; б) переслідування легітимної мети; в) відповідність заходів принципу пропорційності[29]. Такий підхід відповідає не лише внутрішньому праву, а й практиці Європейського суду з прав людини, зокрема

[28] Бикова І.О. Обмеження прав людини у зв'язку із введенням воєнного стану: правові межі та гарантії. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 7. С. 86–89.

[29] Литвиненко А.В. Пропорційність як принцип конституційного правосуддя: теорія і практика. *Вісник Конституційного Суду України*. 2021. № 3. С. 110–118.

в справах Brannigan and McBride v. the United Kingdom та A. and Others v. the United Kingdom, де Суд наголосив, що будь-які обмеження прав під час надзвичайного стану мають бути необхідними у демократичному суспільстві, а не просто доцільними.

Таким чином, навіть в умовах дії правового режиму воєнного стану держава не звільняється від обов'язку забезпечення фундаментальних прав людини, а навпаки повинна посилено демонструвати свою прихильність до їхнього дотримання, оскільки конституційний лад в державі не скасовується, а лише трансформується з урахуванням безпекових викликів. Обмеження окремих прав можливе лише в межах, визначених законом, з дотриманням принципів необхідності, пропорційності та недискримінаційності.

Судова практика України в останні роки демонструє сталу тенденцію до дотримання міжнародно-правових стандартів, зокрема положень статті 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та статті 15 Європейської конвенції з прав людини , які передбачають можливість відступу від зобов'язань держави лише за суворо визначених умов, а саме при загрозі нації за умови офіційного повідомлення без порушення недоторканих прав.

Це свідчить про формування в Україні сучасної моделі судового контролю, що ґрунтується на принципах верховенства права, правової визначеності, пропорційності та дотримання балансу між публічними інтересами й правами особи. Такий підхід сприяє не лише ефективному функціонуванню судової системи в умовах війни, а й підвищенню легітимності державної влади на міжнародній арені, підтверджуючи курс України на інтеграцію в європейський правовий простір.

Якщо говорити про захист прав під час внутрішньо переміщення та втрати майна, то слід зауважити на тому, що після повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 року особливої актуальності набули питання захисту житлових та майнових прав громадян, які постраждали

внаслідок воєнних дій. Масове знищення об'єктів нерухомості, втрата власності, внутрішнє переміщення населення та гуманітарна катастрофа призвели до значного навантаження на національну судову систему, яка вимушено адаптувалася до нових викликів і почала активно застосовувати гнучкі правові механізми у сфері захисту майнових прав.

Отже, серед ключових напрямів діяльності судів в умовах збройного конфлікту варто виокремити судовий захист майнових прав громадян, зокрема тих, що втратили житло або інше нерухоме майно внаслідок бойових дій, окупації або ракетних ударів. Одним з основних інструментів реалізації цього захисту є розгляд справ про встановлення юридичних фактів знищення або пошкодження нерухомого майна, що у багатьох випадках є необхідною передумовою для подальшого отримання компенсації, оформлення правовстановлюючих документів, а також подання відомостей до Державного реєстру пошкодженого та знищеного майна, створеного для систематизації відповідної інформації.

Зазначений підхід набуває особливої актуальності в ситуаціях, коли громадяни не мали змоги отримати офіційні документи, зокрема акти обстеження або довідки місцевих органів влади, через тимчасову окупацію територій, знищення архівів органів місцевого самоврядування, відсутність доступу до самого майна чи фізичну небезпеку перебування у зоні бойових дій. У таких випадках саме суд виступає гарантом реалізації прав особи, забезпечуючи доступ до справедливості в умовах, коли інші державні механізми захисту тимчасово недієві або недоступні.

Крім того, практика встановлення юридичних фактів через суд створює важливу доказову базу для подальших міжнародних позовів проти держави-агресора, а також закладає правові передумови для репараційного механізму в межах міжнародного права.

Юридичним механізмом реалізації зазначеного підходу є провадження в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, яке здійснюється на підставі глави 6 розділу IV Цивільного

процесуального кодексу України. Згідно зі ст. 315 ЦПК України, суд розглядає такі справи у порядку окремого провадження, якщо неможливо отримати відповідні документи в інший спосіб[30].

У сучасних умовах збройного конфлікту особливої актуальності набуває судовий механізм захисту майнових прав осіб, які втратили житло або інше нерухоме майно внаслідок воєнних дій. Одним із ключових напрямів діяльності судової влади в цьому контексті є розгляд заяв про встановлення юридичних фактів знищення або пошкодження нерухомого майна, що виступає необхідною процесуальною передумовою для подальшого звернення до механізмів компенсації, отримання статусу внутрішньо переміщеної особи, а також для внесення відповідних даних до Державного реєстру пошкодженого та знищеного майна. Заявники в таких справах, як правило, не мають можливості надати офіційні документи, зокрема акти обстеження майна або висновки комісій, що обумовлено тимчасовою окупацією територій, знищенням архівів або фізичною небезпекою доступу до об'єкта. У зв'язку з цим суди дедалі частіше застосовують альтернативні способи доведення, зокрема через фотознімки, показання свідків, повідомлення від ДСНС або матеріали місцевих комісій.

Так, у справі № 758/14126/23[31] суд задовольнив заяву про встановлення факту знищення житлового будинку внаслідок обстрілу, визнавши достатніми для цього фотодокази, свідчення очевидців, довідку ДСНС та інші матеріали, хоча офіційного акту обстеження на момент розгляду справи не існувало, посилаючись при цьому на правові позиції, викладені у п. 17 постанови Пленуму Верховного Суду України № 5 від 12 квітня 1995 року, вказав на можливість встановлення юридичних фактів на підставі сукупності

[30] Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 03.10.2017 № 2147-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text

[31] Рішення Подільського районного суду міста Києва від 21.05.2024 у справі 758/14126/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/122125791

обставин, підтверджених наданими заявником доказами добровільного характеру[32].

У рішенні Верховного Суду від 22 липня 2020 р. у справі № 757/40388/17-ц[33] було наголошено, що наявність конкретного суб'єктивного права є достатньою підставою для його судового захисту, навіть якщо обставини, що стали підставою для втрати майна, є наслідком збройної агресії держави. Такий підхід судів є проявом гнучкості та адаптивності до умов надзвичайної правової ситуації, що склалась у зв'язку з воєнним станом в Україні. На думку дослідників, зазначений підхід свідчить про гнучкість судової практики і її здатність підлаштовуватися під надзвичайні обставини. Так, Н.Ю. Бутко зазначає, що в умовах повномасштабної війни саме судові рішення про встановлення юридичних фактів набули статусу ключового елемента відновлення порушених майнових прав, оскільки вони замінюють офіційні документи, які неможливо отримати внаслідок воєнного стану[34].

Крім того, варто зауважити, що відповідно до ч. 2 ст. 5 Закону України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна...» № 2923-IX, документальним підтвердженням факту знищення чи пошкодження може бути як акт обстеження, так і рішення суду про встановлення відповідного юридичного факту[35], що офіційно закріплює судове рішення

---

[32] Постанова Пленуму Верховного Суду України № 5 від 31 березня 1995 року «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-95#Text

[33] Постанова Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 22.07.2020 у справі 757/40388/17-ц. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/90591348

[34] Бутко Н. Ю. Юридичні факти як механізм фіксації зруйнованого майна в умовах воєнного стану. Публічне право. 2023. № 2. С. 70–76.

[35] Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України: Закон України від 23.02.2023 № 2923-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text

як допустимий доказ в адміністративній процедурі. Таким чином, розгляд справ про встановлення юридичних фактів знищення майна в умовах війни виконує критичну функцію у сфері захисту прав власності, заповнюючи прогалини, зумовлені правовим та адміністративним вакуумом на окупованих і прифронтових територіях.

Справи щодо відшкодування шкоди, завданої майну внаслідок бойових дій, терористичних актів чи інших проявів збройної агресії, набули принципового значення в національній правозастосовній практиці в умовах воєнного стану. Їх розгляд здійснюється на підставі як загальних положень цивільного законодавства, так і спеціального нормативного акту, ухваленого у відповідь на повномасштабну збройну агресію рф. Зокрема, згідно зі статтями 1173 та 1174 Цивільного кодексу України, шкода, завдана фізичній або юридичній особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування або їх посадових осіб, підлягає відшкодуванню за рахунок держави або відповідного органу незалежно від вини[36]. Такі норми надають універсальну основу для позовів про компенсацію шкоди, завданої внаслідок дій, що не підлягають індивідуальному контролю з боку потерпілого, зокрема від воєнних операцій. Водночас у 2023 році було прийнято спеціальний Закон України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна…» від 23.02.2023 № 2923-IX, який встановив єдину процедуру надання компенсації постраждалим громадянам за зруйноване або пошкоджене житло внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією РФ[37].

---

[36] Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01. 2003 р. № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

[37] Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України : Закон України від 23.02.2023 № 2923-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text

Отже, цей нормативно-правовий акт запровадив адміністративну процедуру відшкодування на основі рішень спеціальних комісій, утворених при органах місцевого самоврядування. В межах цієї процедури громадяни подають заяву через застосунок «Дія» або ЦНАП, проводиться обстеження об'єкта, за наявності достатніх доказів знищення чи пошкодження житла комісія ухвалює рішення про надання компенсації у вигляді житлового сертифіката або грошової допомоги. Водночас, судова система не усунута з цього процесу, а виконує гарантійну та контрольну функцію. Зокрема, особи мають право оскаржити відмову у наданні компенсації, вимагати встановлення факту знищення майна, якщо немає акту обстеження, звернутися до суду з позовом до держави у разі бездіяльності органів публічної влади.

Прикладом такої практики є рішення у справі № 640/28111/20, в якому Окружний адміністративний суд м. Києва задовольнив позов особи до Кабінету Міністрів України щодо бездіяльності у створенні механізму компенсації та зобов'язав орган виконавчої влади вжити відповідних заходів[38]. У науковій літературі зазначається, що така комбінація адміністративного та судового механізмів спрямована на забезпечення ефективності захисту прав постраждалих, при цьому суди відіграють ключову роль у відновленні справедливості там, де адміністративні шляхи не працюють. Так, за словами А. Костюченко, суди створюють нову парадигму захисту майнових прав в умовах масового ураження приватної власності, яка виглядає так : правосуддя є інструментом післявоєнної компенсації[39].

Звернення до адміністративної юстиції в справах щодо неправомірної відмови у наданні компенсації або визнання протиправними рішень комісій з розгляду питань компенсації за зруйноване

[38] Рішення Окружного адміністративного суду м. Києва від 18.08.2021 року у справі № 640/28111/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/99325999

[39] Костюченко А. Суд як суб'єкт компенсаційної політики держави в умовах війни . Право і суспільство. 2023. № 3. С. 41–47.

чи пошкоджене майно набули особливої ваги в сучасних умовах. Ці категорії справ, які розглядаються судами адміністративної юрисдикції, ілюструють трансформацію функціонального поля адміністративного судочинства від класичного вирішення спорів з суб'єктами владних повноважень до активного захисту соціально вразливих верств населення у надзвичайних обставинах. Згідно з ч. 1 ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України, завдання адміністративного судочинства полягає у захисті прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин[40]. Саме тому особи, які постраждали від воєнних дій та отримали відмову у наданні компенсації або визнали дії чи бездіяльність відповідних комісій незаконними, мають право звернутися до адміністративного суду з вимогою про захист свого порушеного права.

Типовими позовними вимогами в таких справах є визнання протиправною відмови у наданні компенсації; зобов'язання суб'єкта владних повноважень повторно розглянути заяву; оскарження бездіяльності органу влади щодо створення або функціонування місцевих комісій; визнання незаконності рішень про відмову у включенні об'єкта до Реєстру пошкодженого майна.

Практика адміністративних судів демонструє поступове закріплення прецедентної логіки, орієнтованої на захист основоположного права на житло, соціальне забезпечення, справедливе ставлення з боку органів влади. Так, у справі № 400/3394/24 Миколаївський окружний адміністративний суд визнав протиправним рішення місцевої комісії про відмову у компенсації, вказавши на відсутність мотивованого обґрунтування та порушення принципу належного адміністративного процесу[41].

На думку В. Якубенка, судове адміністрування в умовах воєнного стану набуває нової якості, оскільки воно стає інструментом

---

[40] Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text

[41] Рішення Миколаївського окружного адміністративного суду від 13.08.2024 у справі № 400/3394/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/120979305

встановлення справедливості у публічно-правовій сфері, а не лише контролю за формальним дотриманням процедур[42]. Такий підхід цілком відповідає положенням статті 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка гарантує кожному ефективний засіб правового захисту у випадку порушення прав, навіть за умов надзвичайного стану. Таким чином, розширення практики звернень до адміністративної юстиції в справах, пов'язаних із компенсацією за знищене чи пошкоджене майно, свідчить про зростання довіри до судової системи та її здатність адаптуватися до гуманітарних викликів, забезпечуючи реальний захист прав осіб у ситуаціях крайньої соціальної уразливості.

Науковці підкреслюють, що вказані категорії справ формують новий пласт так званого «воєнного правосуддя», який має відповідати принципам оперативності, чутливості до ситуації і максимального доступу до правового захисту. Так, Л. Петрова наголошує, що судова практика в період воєнного стану має бути не лише формальною, а й соціально орієнтованою, здатною компенсувати обмеження, зумовлені надзвичайними умовами[43].

Таким чином, у відповідь на системну загрозу майновим правам особи, що виникла внаслідок агресії, національна судова система продемонструвала гнучкість, інституційну стійкість і здатність до гуманістично орієнтованого правозастосування, що відповідає як внутрішньому законодавству, так і міжнародним стандартам захисту прав людини.

Також, надзвичайної актуальності у період воєнного стану набувають питання забезпечення доступу до державних гарантій для осіб, які вимушено залишили місце свого постійного проживання, набуває надзвичайної ваги. Згідно із Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня

---

[42] Якубенко В. Гуманізація адміністративного судочинства в умовах воєнного стану: виклики та перспективи. *Держава і право*. 2023. № 2. С. 91–95.

[43] Петрова Л.В. Судовий захист майнових прав внутрішньо переміщених осіб: нові виклики у період воєнного стану. *Юридичний вісник*. 2023. № 2. С. 118–123.

2014 року № 1706-VII[44], статус внутрішньо переміщеної особи є ключовою передумовою для реалізації таких соціальних прав, як отримання щомісячної грошової допомоги, тимчасового житла, доступу до медичних і адміністративних послуг, а також реалізації трудових, освітніх та інших базових прав. У зв'язку з цим судовий контроль за присвоєнням статусу ВПО набуває функціонального значення як елемент забезпечення належного правозастосування з боку органів державної влади та місцевого самоврядування. Особливу роль відіграє юрисдикція адміністративних судів в справах, пов'язаних із оскарженням відмов у наданні статусу або бездіяльності уповноважених органів.

Так, у рішенні Миколаївського окружного адміністративного суду від 23 січня 2024 р. № 400/8007/23[45] було встановлено протиправність бездіяльності органу соціального захисту щодо призначення допомоги ВПО, що стало підставою для зобов'язання вчинити відповідні дії на користь позивача. Судом було наголошено, що невиконання органом владних повноважень у визначені строки порушує право особи на соціальне забезпечення та доступ до допомоги в умовах надзвичайної ситуації.

У рішенні Одеського окружного адміністративного суду від 27 травня 2025 року у справі № 420/7556/25[46] проаналізовано ситуацію, в якій статус ВПО було анульовано через встановлення факту подання недостовірних відомостей. Це рішення свідчить про сформовану практику дотримання принципу правової визначеності та недопущення зловживання пільговими механізмами у сфері соціального захисту. Крім того, Верховний Суд у своєму узагальненні акцентував на необхідності забезпечення доступу особи

[44] Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18

[45] Рішення Миколаївського окружного адміністративного суду від 23 січня 2024 р. № 400/8007/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116516171

[46] Рішення Одеського окружного адміністративного суду від 27 травня 2025 року у справі № 420/7556/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/127660725

до судового захисту за місцем її фактичного перебування, визнаючи мобільність юрисдикції як інструмент адаптації правосуддя до реалій внутрішнього переміщення[47].

Таким чином, судовий контроль у сфері присвоєння статусу ВПО виконує не лише захисну, а й компенсаторну функцію, дозволяючи особам реалізовувати базові соціальні права навіть у ситуаціях, коли адміністративні механізми не здатні оперативно реагувати на виклики часу. Судами активно застосовуються положення статті 267 Кодексу адміністративного судочинства України щодо визнання протиправної бездіяльності органу державної влади, що свідчить про орієнтування судів на систему гнучкого доказування, відповідно до якої допускається використання свідчень, довідок від благодійних організацій, витягів із листування з державними установами з огляду на складність збору формальних доказів у зоні бойових дій або на окупованих територіях.

Також, ми не можемо оминути і роль Верховного Суду, який, як найвищий судовий орган у системі судоустрою, виконує критично важливу функцію уніфікатора судової практики, зокрема у сфері захисту прав людини в умовах воєнного стану. Його діяльність спрямована на забезпечення єдності та послідовності правозастосування, що особливо важливо в умовах правової невизначеності та соціального напруження, спричиненого збройною агресією.

Своїми правовими позиціями Верховний Суд формує національну парадигму так званого «кризового правосуддя», яка відповідає викликам сьогодення та відображає принципово новий етап розвитку правозастосування в умовах війни. Ця парадигма заснована на поєднанні таких базових цінностей, як справедливість, належна правова процедура, захист гідності особи та забезпечення

[47] Огляд судової практики Верховного Суду у спорах, що виникають із правовідносин у сфері захисту соціальних прав внутрішньо переміщених осіб та практики щодо застосування положень Європейської соціальної хартії (переглянутої) від 3 травня 1996 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Ogliad_VS.pdf?utm_source

ефективного доступу до правосуддя, навіть в умовах, коли звична інфраструктура правової держави зазнає системних руйнувань.

Зазначена модель передбачає, що суд не обмежується суто формальним застосуванням норм закону, а активно враховує надзвичайний характер ситуацій, в яких опинилися громадяни внаслідок збройної агресії, окупації територій, втрати майна, документів чи джерел існування. Як зазначає І.В. Сушко, така судова практика є виявом доктрини «підвищеної чутливості до соціального контексту», що вимагає від суду не лише правової, а й моральної відповідальності за відновлення довіри до держави[48]. Справедливість у цьому контексті розглядається як не просто рівне застосування норм, а як забезпечення реального доступу до захисту, з урахуванням життєвих обставин особи, її статусу внутрішньо переміщеної, особи, яка втратила житло, або військовослужбовця. Належна правова процедура тут охоплює дотримання гарантій на всіх етапах розгляду, а саме від права бути вислуханим до обґрунтованого і мотивованого рішення, навіть у справах, де обсяг доказів є обмеженим унаслідок форс-мажорних обставин.

Захист гідності особи реалізується через відмову суду від формалізму, коли особа не має змоги надати довідки або акти знищеного житла, натомість допускаються альтернативні форми доказування, зокрема фотофіксація, свідчення сусідів, документи з публічних реєстрів.

Ефективний доступ до правосуддя, у свою чергу, проявляється у спрощенні процедур, використанні електронного судочинства, дистанційних засідань, прийнятті процесуальних рішень із урахуванням гуманітарного контексту справи. Ця нова правозастосовча парадигма, за слушним висловом О.М. Яновської, є формою адаптивного правосуддя, яке постає як відповідь судової системи на виклики, спричинені умовами надзвичайного або воєнного стану.

[48] Сушко І.В. Верховенство права і правосуддя в умовах воєнного стану: судова практика Верховного Суду. *Вісник Верховного Суду*. 2023. № 4 С. 55–60.

На відміну від класичного правосуддя, зосередженого переважно на формальному застосуванні норм закону, адаптивне правосуддя має глибшу соціально-етичну орієнтацію та передбачає врахування не лише букви, а й духу закону, а також реального соціального становища сторін у процесі.

Як підкреслює О.М. Яновська, таке правосуддя має реалізовувати право не як формальну конструкцію, а як соціальну цінність, орієнтовану на людину, її гідність, безпеку, правову визначеність та захищеність навіть у кризових ситуаціях. У цьому контексті суд виступає не лише гарантом закону, а й активним агентом справедливості, здатним адаптувати процесуальні та матеріальні механізми до реалій війни, зруйнованої інфраструктури, обмеженого доступу до документів, електронних сервісів або представництва. Отже, на її думку, адаптивне правосуддя передбачає гнучке застосування процесуального інструментарію, зокрема щодо строків, доказів, способів повідомлення; визнання життєвих обставин як юридично значимих факторів; перевагу змісту над формою, що особливо актуально в справах внутрішньо переміщених осіб, потерпілих від бойових дій, ветеранів; розширене тлумачення принципу доступу до правосуддя, включаючи електронні сервіси, дистанційні засідання, мінімізацію бюрократичних бар'єрів. Цей підхід, що вже формується в українській судовій практиці під час розгляду справ, пов'язаних з компенсацією шкоди, соціальним забезпеченням військовослужбовців, реєстрацією ВПО, підтверджує поступовий перехід до парадигми людського центру в правосудді, яка є основою демократичного правового порядку навіть у стані кризи.[49]

У Рішенні Верховного Суду від 11.04.2025 № Пз/990/14/24 (№ 280/8933/24) щодо нарахування та виплати компенсації втрати частини доходів у зв'язку з порушенням строків виплати грошового забезпечення суд захистив право військовослужбовця на своєчасне

[49] Яновська О.М. Адаптивне правосуддя в умовах воєнного часу: виклики для судової системи України. *Юридична наука*. 2023. № 2. С. 10–16.

отримання грошового забезпечення, визнавши протиправною бездіяльність військової частини. У рішенні наголошено, що особливий статус військовослужбовців у період воєнного стану не позбавляє їх прав на належне матеріальне та соціальне забезпечення, а держава повинна забезпечувати ефективні механізми відновлення порушених прав навіть в умовах кризового управління[50].

У науковій літературі такі рішення розглядаються як формування нової доктрини судового захисту в період надзвичайного стану, в якій Верховний Суд реалізує активну інтерпретаційну функцію. Зокрема, І. Сушко підкреслює, що саме Верховний Суд сьогодні «встановлює орієнтири допустимості обмеження прав, одночасно визначаючи, що обмеження не може нівелювати саму сутність правосуддя»[51]. Таким чином, ми бачимо, що Верховний Суд виступає не лише правозастосовчим органом, а й нормотворчим авторитетом у сфері захисту прав людини під час війни, що підкріплює верховенство права в період надзвичайної правової реальності.

Також, вважаємо за доцільне звернути увагу і на цифровізацію судових процесів, що в умовах воєнного стану стала не просто інновацією, а необхідною умовою збереження доступу до правосуддя для мільйонів громадян, переміщених осіб, військовослужбовців та інших соціально вразливих категорій. У нових обставинах саме електронні сервіси набули ключового значення як інструменти забезпечення дистанційного, безпечного та оперативного правосуддя.

Зокрема, Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система, що є центральним елементом цифрової інфраструктури судової влади України, у поєднанні з такими сервісами, як підсистема «Електронний суд», портал державних послуг «Дія», Єдиний

---

[50] Рішення Верховного Суду від 11.04.2025 № Пз/990/14/24 (№ 280/8933/24) — щодо нарахування та виплати компенсації втрати частини доходів у зв'язку з порушенням строків виплати грошового забезпечення. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/zrazkova-sprava/2025_04_15_280_8933_24_11_04_2025?utm_source

[51] Сушко І.В. Верховенство права і правосуддя в умовах воєнного стану: судова практика Верховного Суду. *Вісник Верховного Суду*. 2023. № 4. С. 55–60.

державний реєстр речових прав на нерухоме майно, а також Державний реєстр пошкодженого та знищеного майна, стали фундаментом для забезпечення доступу до правосуддя на відстані в умовах обмеженого фізичного доступу до судових установ, зруйнованої інфраструктури та масового переміщення населення.

Ці цифрові платформи виконують ключові функції, що забезпечують ефективне функціонування судової системи в умовах воєнного стану, а саме забезпечують подання процесуальних документів в електронній формі через підсистему «Електронний суд» без фізичної присутності учасника процесу в суді, що дозволяє оперативно ініціювати провадження навіть із тимчасово окупованих чи віддалених територій; інформування сторін про хід справи та судові рішення через електронну пошту та особистий кабінет у системі Електронний суд, що дозволяє забезпечити належне повідомлення про судові засідання та дотримання принципу змагальності. Участь же у судових засіданнях у режимі відеоконференції, передбачена статтями 197 ЦПК України, 195 КАС України та іншими процесуальними нормами, стала поширеною практикою, яка гарантує право бути почутим і рівність доступу до правосуддя навіть у складних обставинах[52].

Отримання судових рішень дистанційно, без необхідності прибуття до суду, через особистий кабінет у Електронному суді або засоби електронної комунікації також є важливим фактором економії часу і ресурсів в умовах надзвичайної ситуації. Розгортання Електронного суду відбувається відповідно до положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів», де у ст. 18-1 закріплено, що Електронний суд є офіційною системою обміну процесуальними документами між судами, учасниками процесу та іншими органами[53]. На думку науковців, зокрема О.П. Орлюк, така цифрова

[52] Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text

[53] Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text

інфраструктура сприяє не лише підтриманню працездатності правосуддя під час війни, але й формує нову якість прозорого, оперативного, доступного, незалежно від географічного положення чи особистих обставин учасників справи, судового сервісу[54].

Таким чином, цифрові сервіси правосуддя стали необхідним інструментом для забезпечення конституційного права на доступ до суду (ст. 55 Конституції України) в умовах збройного конфлікту, що відповідає сучасним викликам правової держави в період трансформації. Така трансформація закріплена на нормативному рівні, зокрема в Законі України «Про судоустрій і статус суддів», який у редакції 2021 року визнає можливість використання Електронного суду як альтернативи традиційній судовій формі, а також у ст. 197 Цивільного процесуального кодексу України, яка дозволяє проведення судового засідання в режимі відеоконференції без фізичної присутності учасників .

У науковій літературі така модель отримала назву «гібридне правосуддя», що означає поєднання фізичних та цифрових форм участі у судовому процесі, з одночасним збереженням ключових принципів змагальності, відкритості, рівності сторін та прозорості. За словами О.П. Орлюк, цифрове правосуддя в умовах війни трансформується в інструмент підтримання стабільності правової системи, який дозволяє зменшити процесуальні ризики, пов'язані з безпекою учасників процесу та фізичним доступом до суду.

Практика свідчить, що в умовах масових переміщень населення та зруйнованої інфраструктури саме електронний формат розгляду справ забезпечив реальну можливість громадянам звернутися до суду з адміністративними, цивільними, а в окремих випадках і позовами в кримінальних провадженнях. Так, у справах щодо визнання юридичних фактів знищення житла або отримання статусу ВПО, суди активно приймають докази, подані через електронні

[54] Орлюк О.П. Цифровізація судочинства в умовах воєнного стану: виклики, ризики, перспективи. *Право України*. 2023. № 2. С. 40–45.

платформи, визнають допустимими фотоматеріали, повідомлення з реєстрів, скріншоти з мобільних застосунків.

Таким чином, в умовах воєнного стану в Україні відбулася структурна трансформація судочинства, яка вивела на передній план інтегровану модель правосуддя. Ця модель поєднує в собі технологічну ефективність цифрових сервісів і традиційну правову процедуру, зберігаючи при цьому фундаментальні процесуальні гарантії, зокрема право на доступ до суду, право бути почутим, право на справедливий розгляд справи незалежним і безстороннім судом тощо. Така гібридна модель правосуддя є не просто тимчасовим рішенням, зумовленим надзвичайними умовами війни, а ознакою глибшого системного зсуву в бік адаптивності, технологічної відкритості та людиноцентричності судової системи. Так, вона охоплює використання електронних інструментів для подання документів і комунікації між учасниками справи; проведення дистанційних судових засідань із дотриманням усіх принципів публічності та змагальності; збереження інституційних механізмів контролю за дотриманням належної процедури незалежно від формату.

На думку О.М. Яновської, така трансформація є виявом адаптивного правосуддя, що полягає у гнучкому реагуванні на кризові виклики з одночасним збереженням правової сталості та довіри до судової системи як інструмента соціальної стабільності[55]. Цей баланс між технологізацією та гуманістичним змістом правосуддя дозволяє українським судам зберігати спроможність ефективно виконувати свої функції навіть в умовах небезпеки, втрати територій, переміщення мільйонів громадян, перебоїв у роботі органів публічної влади.

Отже, трансформація судової системи в умовах воєнного стану демонструє стійкість правової держави та її здатність адаптуватися до надзвичайних обставин без втрати легітимності, справедливості та верховенства права.

[55] Яновська О.М. Адаптивне правосуддя в умовах воєнного часу: виклики для судової системи України. *Юридична наука*. 2023. № 2. С. 10–16.

Окрему увагу слід приділити судовому захисту прав, свобод і законних інтересів військовослужбовців і мобілізованих. Сучасна судова практика в Україні свідчить про суттєве зростання кількості справ, пов'язаних із забезпеченням та реалізацією прав військовослужбовців, особливо в умовах дії воєнного стану. Ці справи охоплюють широкий спектр питань від відмов у наданні відпусток і компенсацій до спорів щодо соціальних виплат, пенсійного забезпечення та трудових відносин після демобілізації.

Так, Черкаський окружний адміністративний суд у справі № 580/11494/21 визнав протиправною відмову в наданні грошової компенсації за невикористану додаткову відпустку та зобов'язав відповідні органи здійснити виплату згідно з вимогами законодавства[56]. Подібне рішення було ухвалене Одеським окружним адміністративним судом у червні 2025 року щодо поновлення соціальних виплат і перегляду періоду нарахування коштів за службу[57]. У лютому 2025 року Одеський окружний адміністративний суд постановив надати одноразову грошову допомогу при звільненні, включаючи індексацію, що підтверджує актуальність юрисдикційного механізму захисту прав військових[58]. Ці приклади справ наочно демонструють значущу роль адміністративного судочинства у забезпеченні дотримання прав військовослужбовців під час воєнного стану.

Залучення судів до вирішення спорів, пов'язаних із соціальним забезпеченням, наданням компенсацій, відновленням виплат та врегулюванням трудових відносин після демобілізації, є свідченням активної реалізації функції судового контролю над діями органів державної влади. Рішення, ухвалені адміністративними судами, формують не лише правову практику, а й стандарти

[56] Рішення Черкаського окружного адміністративного суду від 15 січня 2025 року справа № 580/11494/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/124468768

[57] Рішення Одеського окружного адміністративного суду. Від 27 червня 2025 року у справі № 420/14929/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/128471337

[58] Рішення Одеського окружного адміністративного суду від 03 лютого 2025 року у справі № 420/31023/24. URL https://reyestr.court.gov.ua/Review/124914366

правозастосування в умовах кризи. Така практика посилює юридичні гарантії для військовослужбовців, підвищує правову визначеність та служить джерелом стабільності в системі публічного управління. Таким чином, адміністративне судочинство виконує ключову роль у підтриманні принципів верховенства права, захисті прав людини та зміцненні суспільної довіри до судової влади в особливо чутливий для держави період воєнного конфлікту.

Отже, можемо зробити абсолютно логічний висновок, що судовий захист прав і свобод людини в умовах воєнного стану в Україні демонструє комплексну трансформацію, яка відображає адаптацію правової системи до викликів збройного конфлікту. Однією з ключових тенденцій є поступова цифровізація правосуддя, що дозволяє забезпечити оперативний доступ громадян до судових послуг, подання позовів, отримання рішень та відстеження процесуальних дій навіть у критичних умовах. Застосування електронного суду, відеозасідань та цифрового документообігу дозволяє мінімізувати часові та логістичні бар'єри для громадян, які перебувають у зоні бойових дій або евакуйовані.

Іншою важливою характеристикою є зростаюча міжнародна інтегрованість, оскільки українські суди дедалі частіше орієнтуються на практику Європейського суду з прав людини, особливо у справах, що стосуються порушень гуманітарного права, права на життя, свободи та соціального захисту, що сприяє формуванню більш гуманістично орієнтованої юриспруденції, яка відповідає базовим стандартам ООН та Ради Європи.

Не менш значущим напрямом є соціальна орієнтованість судової практики, що проявляється в перевазі рішень на користь уразливих категорій населення, зокрема військовослужбовців, внутрішньо переміщених осіб, осіб з інвалідністю, родин загиблих тощо. Суди активно втручаються у ситуації, коли органи влади не виконують свої соціальні зобов'язання, ухвалюючи рішення про поновлення виплат, перерахунок пільг, визнання протиправності бездіяльності тощо.

Таким чином, судова система України поступово перетворюється на інструмент стійкості, правозахисту та гуманітарної відповідальності, що має ключове значення для довіри громадян до держави та міжнародного авторитету країни у сфері прав людини.

Висновок

Результати проведеного дослідження дозволяють дійти висновку, що судовий захист прав і свобод людини в умовах воєнного стану в Україні зазнає суттєвих трансформацій, які зумовлені потребою адаптації судової системи до умов збройного конфлікту та масового обмеження базових правових гарантій. У центрі цих змін перебуває необхідність забезпечення балансу між безпековими потребами держави та непорушністю фундаментальних прав особи, що вимагає від судової влади активної, гнучкої та соціально орієнтованої моделі функціонування.

Судова система України в умовах воєнного стану виявила здатність до інституційної мобілізації, правової стійкості та гуманістичного переосмислення класичних процесуальних підходів. Однією з ключових тенденцій стало впровадження доктрини так званого «суду як інституційного щита», тобто механізму захисту особи від надмірного державного втручання, що реалізується через посилений контроль за обґрунтованістю та пропорційністю обмежень прав і свобод.

Наше дослідження доводить, що особливого значення набуває практика захисту прав внутрішньо переміщених осіб, військовослужбовців, громадян, які втратили майно внаслідок збройної агресії. У цьому контексті судова влада виступає не лише реалізатором норм матеріального та процесуального права, а й джерелом соціальної справедливості, здатної компенсувати правовий вакуум, що виникає на окупованих або зруйнованих територіях. Судова фіксація юридичних фактів знищення майна, визнання бездіяльності

органів влади, захист права на соціальне забезпечення та компенсацію свідчить про глибоку еволюцію функцій судочинства в кризових умовах.

Цифровізація правосуддя, зокрема використання Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (Електронного суду), відеоконференцій, електронних сервісів «Дія» продемонструвала свою ефективність у забезпеченні безперервного доступу до правосуддя навіть у ситуаціях територіальної ізоляції та обмеженого фізичного доступу до суду. Такий формат створює умови для формування гібридної моделі судочинства, в якій поєднуються принципи оперативності, технологічності та дотримання процесуальних гарантій.

Узагальнення судової практики Верховного Суду та адміністративних судів свідчить про послідовну імплементацію міжнародних стандартів, насамперед положень статті 13 та статті 15 Європейської конвенції з прав людини, принципу "strict necessity" та доктрини вразливих груп. Українські суди дедалі частіше орієнтуються на прецеденти ЄСПЛ, формуючи внутрішню практику, засновану на гуманістичному підході до оцінки обмежень прав.

У результаті дослідження можна стверджувати, що в Україні формується нова парадигма правосуддя в умовах надзвичайного стану, орієнтоване на людину, яка передбачає не лише формальне дотримання норм, а й пріоритет змісту над формою, справедливості над процедурним буквалізмом, забезпечення реального доступу до правового захисту над декларативністю прав.

Отже, судовий захист прав і свобод людини в умовах воєнного стану є не просто механізмом правозастосування, а гарантією збереження демократичного ладу, верховенства права та правової ідентичності держави, а подальше вдосконалення судової практики має спиратися на принципи адаптивності, соціальної чутливості, процесуальної гнучкості та міжнародної інтегрованості.

Список використаних джерел:

1. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text

2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Міжнародний документ від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) : Міжнародний документ, Протокол від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

4. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

5. Бігун В.С. Філософія правосуддя: ідея та здійснення : монографія. Київ, 2011. 303 с. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/bihun-2011-philosophy-of-justice-1-ed-

6. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

7. International Covenant on Civil and Political Rights. Adopted by General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966. URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights

8. Репецький В.М. Воєнний стан в Україні: правовий режим і виклики часу. *Вісник НАПрН України*. 2022. № 4. С. 70–78.

9. Копиленко І.В. Надзвичайні правові режими: проблеми правового регулювання. *Право України*. 2022. № 1. С. 87–94.

10. Кришун О.П. Судовий захист прав і свобод людини в умовах надзвичайного стану. *Право України*. 2023. № 5. С. 110–117.

11. Mowbray A. Cases and Materials on the European Convention on Human Rights. Oxford : Oxford University Press, 2012. 848 p.

URL: https://books.google.com.ua/books?id=QaJH0_cFLbUC&lpg=PP1&hl=ru&pg=PR7#v=onepage&q&f=false

12. Усенко І.Б. Судова система України у період воєнного стану: виклики та шляхи адаптаці. *Юридична наука*. 2023. № 2. С. 84–89.

13. Постанова Верховного Суду від 25.04.2025 року у справі № 160/19279/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/126885165

14. Kudła v. Poland, Application no. 30210/96, Judgment of 26 October 2000. HUDOC database. URL: https://hudoc.echr.coe.int

15. United Nations. International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR), 1966. URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights

16. International Covenant on Civil and Political Rights. Adopted by UN General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966. URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights

17. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, as amended by Protocols Nos. 11 and 14. Rome, 4.XI.1950. URL: https://www.echr.coe.int

18. Lawless v. Ireland, Judgment of 1 July 1961, Series A no. 3. *HUDOC*. URL: https://ips.ligazakon.net/document/ES012514

19. A. and Others v. the United Kingdom, Judgment of 19 February 2009, Application no. 3455/05. *HUDOC*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22002-1647%22]}

20. Кришун О.П. Судовий захист прав і свобод людини в умовах надзвичайного стану. *Право України*. 2023. № 5. С. 110–117.

21. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами : Закон України від 29.06.2023 № 3200-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3200-20#Text

22. Brannigan and McBride v. the United Kingdom URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57819%22]}

23. Дуткевич Т. Механізм відступу від зобов'язань держави в умовах надзвичайного або воєнного стану: європейський стандарт. *Часопис Київського університету права*. 2022. № 2. С. 91–96.

24. Бикова І.О. Обмеження прав людини у зв'язку із введенням воєнного стану: правові межі та гарантії. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 7. С. 86–89.

25. Литвиненко А.В. Пропорційність як принцип конституційного правосуддя: теорія і практика. *Вісник Конституційного Суду України*. 2021. № 3. С. 110–118.

26. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 03.10.2017 № 2147-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text

27. Рішення Подільського районного суду міста Києва від 21.05.2024 у справі 758/14126/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/122125791

28. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 5 від 31 березня 1995 року «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-95#Text

29. Постанова Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 22.07.2020 у справі 757/40388/17-ц. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/90591348

30. Бутко Н.Ю. Юридичні факти як механізм фіксації зруйнованого майна в умовах воєнного стану. *Публічне право*. 2023. № 2. С. 70–76.

31. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України : Закон України від 23.02.2023 № 2923-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text

32. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01. 2003 р. № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

33. Рішення Окружного адміністративного суду м. Києва від 18.08.2021 року у справі № 640/28111/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/99325999

34. Костюченко А. Суд як суб'єкт компенсаційної політики держави в умовах війни. *Право і суспільство*. 2023. № 3. С. 41–47.

35. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text

36. Рішення Миколаївського окружного адміністративного суду від 13.08.2024 у справі № 400/3394/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/120979305

37. Якубенко В. Гуманізація адміністративного судочинства в умовах воєнного стану: виклики та перспективи. *Держава і право*. 2023. № 2. С. 91–95.

38. Петрова Л.В. Судовий захист майнових прав внутрішньо переміщених осіб: нові виклики у період воєнного стану. *Юридичний вісник*. 2023. № 2. С. 118–123.

39. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18

40. Рішення Миколаївського окружного адміністративного суду від 23 січня 2024 р. № 400/8007/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116516171

41. Рішення Одеського окружного адміністративного суду від 27 травня 2025 року у справі № 420/7556/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/127660725

42. Огляд судової практики Верховного Суду у спорах, що виникають із правовідносин у сфері захисту соціальних прав внутрішньо переміщених осіб та практики щодо застосування положень Європейської соціальної хартії (переглянутої) від 3 травня 1996 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Ogliad_VS.pdf?utm_source

43. Сушко І.В. Верховенство права і правосуддя в умовах воєнного стану: судова практика Верховного Суду. *Вісник Верховного Суду*. 2023. № 4 С. 55–60.

44. Яновська О.М. Адаптивне правосуддя в умовах воєнного часу: виклики для судової системи України. *Юридична наука*. 2023. № 2. С. 10–16.

45. Рішення Верховного Суду від 11.04.2025 по справі № 280/8933/24. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/zrazkova-sprava/2025_04_15_280_8933_24_11_04_2025?utm_source

46. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text

47. Орлюк О.П. Цифровізація судочинства в умовах воєнного стану: виклики, ризики, перспективи. *Право України*. 2023. № 2. С. 40–45.

48. Рішення Черкаського окружного адміністративного суду від 15 січня 2025 року справа № 580/11494/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/124468768

49. Рішення Одеського окружного адміністративного суду від 27 червня 2025 року у справі № 420/14929/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/128471337

50. Рішення Одеського окружного адміністративного суду від 03 лютого 2025 року у справі № 420/31023/24. URL: https://reyestr.court.

Анотація

Наше наукове дослідження присвячене комплексному аналізу сучасного стану, ключових проблем і перспектив розвитку інституту судового захисту прав і свобод людини в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні. Так, нами був проведений ретельний аналіз трансформації функціональної ролі судової влади в умовах системної кризи, що спричинена збройною агресією, а також її здатності ефективно реагувати на виклики, які пов'язані з обмеженням прав, руйнуванням інституційної спроможності органів публічної влади, переміщенням населення, втратою житла та соціальної стабільності тощо.

Крім того, ми приділили особливу увагу ролі суду як активного гаранта збереження конституційного ладу, стримувального механізму щодо можливих зловживань з боку органів влади, а також ключового елементу у системі забезпечення верховенства права в умовах надзвичайної ситуації. У дослідженні розкрито концепцію адаптивного правосуддя як нової форми реагування правової системи на виклики війни, що поєднує принципи законності, пропорційності, доступності та гуманістичної орієнтації судових процедур.

Нами проведено поглиблений аналіз чинної нормативно-правової бази, судової практики Верховного Суду, судів адміністративної та цивільної юрисдикції, а також практики Європейського суду з прав людини, що стосується допустимих меж обмеження прав людини в умовах збройного конфлікту. Окрема увага присвячена дослідженню судових спорів щодо захисту прав внутрішньо переміщених осіб, військовослужбовців, постраждалих цивільних осіб, а також процедурі фіксації та компенсації за знищене або пошкоджене майно як інструменту відновлення майнових прав. Також нами обґрунтовано, що гуманізація судочинства, цифровізація судових процедур, а також посилення орієнтації на міжнародні стандарти прав людини формують підґрунтя для становлення нової правозастосовної парадигми «правосуддя, орієнтованого на людину» (human-centered justice), у межах якої суд виступає не лише в ролі нейтрального арбітра, а й як активний захисник прав і свобод кожної особи, зокрема особливо вразливих категорій населення, в умовах масштабної соціально-правової дестабілізації.

Таким чином, результати дослідження дають змогу зробити науково обґрунтовані висновки щодо підвищення ефективності судового захисту прав людини в умовах воєнного стану, забезпечення єдності правозастосовчої практики та посилення ролі суду як інституційного гаранта соціальної справедливості й правової визначеності в період національної кризи.

Розділ 8
ПРАВОВА, СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ТА МЕДИЧНА ДОПОМОГА ПОТЕРПІЛИМ ВІД ДІЙ КРАЇНИ-АГРЕСОРКИ ОСОБАМ З ТИМЧАСОВОГО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ

Тарас ВАЙДА
Одеський державний університет внутрішніх справ, Україна
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4355-5685

Вступ

В умовах російсько-української війни (особливо після запровадженого в Україні з 24 лютого 2022 року правового режиму воєнного стану) для багатьох громадян України та для суспільства в цілому виникла низка складних проблемних питань забезпечення життєдіяльності, які на державному цивілізовано вирішувались у мирний час. Окремі регіони України (до таких регіонів відносяться Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Запорізька, Київська, Луганська, Миколаївська, Одеська, Сумська, Харківська, Херсонська та Чернігівська області та м. Київ[1]) з того часу перебували під окупацією військ російської федерації (*далі* — рф), а деякі перебувають і по сьогоднішній день, що призвело не тільки до завдання країною-агресором значної матеріальної шкоди (руйнування інфраструктури народного господарства, знищення людських ресурсів тощо), а й до намагання встановити на тимчасово окупованій території (*далі* — ТОТ) в багатьох громадах свою владу (в основному це південно-східні області української держави).

[1] Про затвердження переліку адміністративно-територіальних одиниць, на території яких надається допомога застрахованим особам в рамках Програми «єПідтримка» : розпорядження КМУ від 6 березня 2022 р. № 204-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/204-2022-%D1%80#n9 (дата звернення: 13.05.2025).

З початку окупації вище зазначених територій України у цих територіальних громадах, що розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій або які перебували чи перебувають і зараз в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні), суттєво погіршилися умови проживання усіх категорій людей, особливо осіб похилого віку (відсутність пенсійних виплат / заробітних плат, існування проблем з достатнім постачанням продуктів харчування, припинена робота відділень банківських установ, недоступність ліків та належного медичного забезпечення, мобільного та інтернет-зв'язку, зруйноване житло, неможливість виїзду з окупованих територій, викрадання активістів, правоохоронців тощо), що слугує, враховуючи більш ніж трирічний термін окупації, підставами для втрати віри окремими громадянами у майбутнє звільнення цих територій Збройними Силами України, вимушує брати від країни-агресора пропоновану гуманітарну допомогу як засіб для виживання, оформляти паспорти РФ, отримувати російські пенсії та ін.

За таких обставин вимагається активізація діяльності України як держави та світового товариства щодо знаходження оперативних управлінських рішень в частині припинення цієї війни, приділення додаткової уваги органів законодавчої, виконавчої та судової влади щодо урегулювання багатьох аспектів забезпечення безпеки та соціального захисту особам, які потерпіли від дій країни-агресорки, надання постраждалим людям правової, психологічної та медичної допомоги. В першу чергу це стосується особам з тимчасового окупованих територій, зокрема, внутрішньо-переміщеним особам.

1. Колабораційна діяльність в умовах війни: поняття та відповідальність за протиправні дії / діяльність

Складні умови життєдіяльності населення на окупованих ворогом територіях породжують ситуації щодо примушування громадян (або за їх добровільною згодою) до співпраці із «новою»

владою — робота в органах «державної» влади, місцевого самоврядування, в правоохоронних органах, комунальних, освітніх закладах тощо). Як показує практика, у багатьох окупованих регіонах та й в інших областях на підконтрольній Україні території виявляються такі особи, котрі зголошуються добровільно допомагати окупантам в різний спосіб[2]: під час нашестя в Україну окупантів в 2022 році до них на допомогу приходять зрадники, зокрема з владних структур та правоохоронних органів. Вони кличуть до своїх міст Росію, «здають» проукраїнських співгромадян-активістів, знімаються у пропагандистських сюжетах, бігборди «Росія тут назавжди» і служать росіянам в окупаційних «адміністраціях».

Державне бюро розслідувань загалом тільки протягом року з початку повномасштабної війни Росії проти України зареєструвало 200 кримінальних проваджень за державну зраду та колабораціонізм, СБУ відкрила — понад 800 кримінальних проваджень за підозрою у колаборайційній діяльності[3].

Жоден із колаборантів не є самостійною фігурою — всі вони так чи інакше залежні від російських керівників вищого рівня. Окупанти використовують три *механізми для примусу* та заохочення: 1) **гроші** (таких випадків більшість); 2) **ідейна колаборація**; 3) **погрози та шантаж** (можливо, родичі в полоні або зібрано компромат).

Вимушених колаборантів — найменше. Зокрема, досить поширеними є такі типові випадки колабораціонізму: 1) допомога зрадників окупаційним військам («зливали» інформацію про розташування військ ЗСУ, місцевих активістів, підприємців, учасників територони та членів їх сімей; тиражували фейки про нібито

[2] Нові колаборанти на службі в нових нацистів, або Вічна доля зрадників. URL: https://www.slk.kh.ua/news/khronograf/novi-kolaboranti-na-sluzbi-v-novih-nacistiv-abo-vicna-dola-zradnikiv.html (дата звернення: 20.05.2025).

[3] Огляд | 10 друзів Путіна. Політичні невдахи, мисливці за грошима: хто і чому стає колаборантами. https://www.liga.net/ua/politics/articles/10-druzey-putina-neudachniki-ohotniki-za-dengami-kto-i-pochemu-stanovitsya-kollaborantami (дата звернення: 21.05.2025).

здавання українською владою Києва, Харкова чи ін. міст України, закликали місцевих жителів співпрацювати з окупаційними військами); 2) надання пропозицій командуванню Збройних Сил Росії щодо підтримки та матеріального забезпечення, зокрема, забезпечення загарбників транспортом, житлом, паливом та їжею[4; 5; 6]; 3) ведення агітації за рф та вказівки членам молодіжного крила ОПЗЖ щодо підготовки до насильницьких дій для захоплення влади; 4) блокування видачі вогнепальної зброї бійцям територіальної оборони[7].

За результатами аналізу та систематизації оперативної інформації і літературних джерел з проблеми може зробити наступні узагальнення щодо можливих основних типів колабораціонізму в широкому розумінні цієї категорії:

1) ***воєнний*** — сприяння противнику зі зброєю у руках: служба у військових формуваннях, поліцейських структурах, в органах розвідки та контрозвідки, наприклад[8; 9; 10; 11; 12];

---

[4] *sud.ua*. Примушував вивісити на адмінбудівлі прапор РФ: підозрюють мешканця Харківщини. URL: https://internetua.com/primushuvav-vivisiti-na-adminbudivli-prapor-rf-pidozruauat-meshkancya-harkivsxini (дата звернення: 22.05.2025).

[5] Екскерівнику тероборони Херсона оголосили підозру через поширені через рос3МІ заклики здаватися. URL: https://detector.media/infospace/article/201407/2022-07-28-ekskerivnyku-teroborony-khersona-ogolosyly-pidozru-cherez-poshyreni-cherez-roszmi-zaklyky-zdavatysya/ (дата звернення: 28.05.2025).

[6] *sud.ua*. Примушував вивісити на адмінбудівлі прапор РФ: підозрюють мешканця Харківщини. URL: https://internetua.com/primushuvav-vivisiti-na-adminbudivli-prapor-rf-pidozruauat-meshkancya-harkivsxini (дата звернення: 22.05.2025).

[7] Нові колаборанти на службі в нових нацистів, або Вічна доля зрадників. URL: https://www.slk.kh.ua/news/khronograf/novi-kolaboranti-na-sluzbi-v-novih-nacistiv-abo-vicna-dola-zradnikiv.html (дата звернення: 20.05.2025).

[8] *gorsovet.com.ua*. Полиция задержала десятки возможных корректировщиков вражеского удара по Виннице. URL: https://internetua.com/policiya-zaderjala-desyatki-vozmojnyh-korrektirovsxikov-vrajeskogo-udara-po-vinnice (дата звернення: 15.05.2025).

[9] *slk.kh.ua*. Колишню поліціянтку з окупованої громади на Харківщині підозрюють у держраді. URL: https://internetua.com/kolishnua-policiyantku-z-okupovanoyi-gromadi-na-harkivsxini-pidozruauat-u-derjzradi (дата звернення: 20.05.2025).

2) ***економічний*** — співробітництво у будь-яких галузях економіки (промисловий, продуктовий, сільськогосподарський, транспортний тощо[13; 14; 15];

3) ***культурний (духовний)*** — співробітництво з окупантами в духовній (релігійній) сфері, що під час війни сприяє поширенню серед населення вірнопідданських почуттів православ'я, пропаганді «русского мира», підвищенню психологічного настрою окупантів (участь артистів у концертах на передовій окупаційних військ, проповіді під час богослужінь за життя і здоров'я військовослужбовців РФ — «рятівників від київської хунти»; захоплення українських церков російськими священиками тощо)[16; 17; 18];

---

[10] Луценко Є. До фейкового правоохоронного органу в Херсоні вступили 14 експоліцейських. Їх підозрюють у колабораціонізмі. URL: https://hromadske.ua/posts/do-fejkovogo-pravoohoronnogo-organu-v-hersoni-vstupili-14-ekspolicejskih-yih-pidozryuyut-u-kolaboracionizmi (дата звернення: 25.05.2025).

[11] Украина криминальная / Чотирьом псевдопрокурорам на Луганщині повідомлено про підозру у колабораціонізмі. URL: https://cripo.com.ua/news/crime/chotyrom-psevdoprokuroram-na-luganshhyni-povidomleno-pro-pidozru-u-kolaboratsionizmi/ (дата звернення: 30.05.2025).

[12] Бурдейна О. Зрадник з ГУР МО при затриманні випустив 7 куль в правоохоронців: нові ексклюзивні подробиці. URL: https://www.stopcor.org/ukr/section-suspilstvo/news-zradnik-z-gur-mo-pri-zatrimanni-vipustiv-7-kul-v-pravoohorontsiv-novi-eksklyuzivni-podrobitsi-05-08-2022.html (дата звернення: 05.05.2025).

[13] На Харківщині затримали колаборанта. URL: https://gazeta.ua/articles/np/_na-harkivschini-zatrimali-kolaboranta/1103045 (дата звернення: 27.05.2025).

[14] В Івано-Франківській області засудили підприємців, які співпрацювали з окупантами. URL: https://internetua.com/v-ivano-frankivskii-oblasti-zasudili-pidpriyemciv-yaki-spivpracuavali-z-okupantami (дата звернення: 27.05.2025).

[15] Китай продає росії товари, які необхідні їй для продовження війни проти України — WSJ. URL: https://hromadske.ua/posts/kitaj-prodaye-rosiyi-tovari-yaki-neobhidni-yij-dlya-prodovzhennya-vijni-proti-ukrayini-wsj (дата звернення: 16.05.2025).

[16] У ПЦУ закликали позбавити Кирила престолу та засудити доктрину «русского міра» як єретичну. URL: https://bykvu.com/ua/bukvy/u-ptsu-zaklykaly-pozbavyty-kyryla-prestolu-ta-zasudyty-doktrynu-russkoho-mira-iak-ieretychnu/ (дата звернення: 25.05.2025).

[17] На Вінниччині священник московського патріархату побив хрестом отця ПЦУ під час похорону. ВІДЕО. URL: http://life.pravda.com.ua/society/2022/07/28/249778/ (дата звернення: 28.05.2025).

4) ***побутовий*** — пов'язаний із встановленням дружніх відносин між окупантами та населенням (наприклад, організація групи «журналістів без кордонів» (К. Стремоусов, Херсон) для гастролювання країною, роздавання журналістських посвідчень, допомога в оформленні цим особам дозвіл на них зброю (фактично агентурна мережа, яку колаборанти намагалися перетворити на політичну силу і паралельно заробляти рейдерством, рекетом)[19; 20; 21; 22; 23; 24; 25];

5) ***політичний*** — підтримка країни-агресора на міжнародній арені в різних організаціях, в тому числі й серед опозиційних партій в Україні (наприклад, політичні партії ОПСЖ, Опоблок, Наш край; ідеї щодо відновлення СРСР, цінності «русского мира», створення

---

[18] Церковники не пустили детей в подвал во время воздушной тревоги в Кропивницком. URL: https://www.bagnet.org/news/accidents/1335439/tserkovniki-ne-pustili-detey-v-podval-vo-vremya-vozdushnoy-trevogi-v-kropivnitskom (дата звернення: 29.05.2025).

[19] *zaxid.net* // 23-річному буковинцю висунули підозру через захоплення Путіним в Instagram. URL: https://internetua.com/23-ricsnomu-bukovincua-visunuli-pidozru-cserez-zahoplennya-putinim-v-instagram (дата звернення: 15.05.2025).

[20] Обличчя ворога: колаборантка із Владівки цілими списками здає українців окупантам. URL: https://sprotyv.info/obshchestvo/oblichchya-voroga-kolaborantka-iz-vladivki-czilimi-spiskami-zda%d1%94-ukra%d1%97nczіv-okupantam/ (дата звернення: 18.05.2025).

[21] Судовий репортер // Касирка Укрзалізниці поширювала інформацію про переміщення техніки ЗСУ. URL: https://urm.media/kasirka-ukrzalizniczi-poshiryuvala-informacziyu-pro-peremishhennya-tehniki-zsu/ (дата звернення: 18.05.2025).

[22] В Крыму комбайнер выкосил на поле символы Z и V (+фото). URL: https://ru.krymr.com/a/news-krym-kombayner-z-v/31948659.html (дата звернення: 18.05.2025).

[23] Поблизу окупованого Куп'янська школярка зірвала український прапор з будинку культури: їй загрожує в'язниця (фото). URL: https://tsn.ua/ukrayina/poblizu-okupovanogo-kup-yanska-shkolyarka-zirvala-ukrayinskiy-prapor-z-budinku-kulturi-yiy-zagrozhuye-v-yaznicya-foto-2121934.html (дата звернення: 29.05.2025).

[24] Internetua. Харків'янин отримав умовний термін за «лайки» проросійським постам у соцмережах. URL: https://internetua.com/harkiv-yanin-otrimav-umovnii-termin-za-laiki-prorosiiskim-postam-u-socmerejah (дата звернення: 04.05.2025).

[25] Створював відео на підтримку окупантів: СБУ затримала художника-колаборанта. URL: https://internetua.com/stvoruavav-video-na-pidtrimku-okupantiv-sbu-zatrimala-hudojnika-kolaboranta (датиа звереннння: 09.05.2025).

ХНР, «єдиної східнослов'янської держави», АТО — «внутрішній конфлікт» України (Харківська область), звинувачення керівництва України у розпалюванні війни, а ЗСУ — у підпалах і мародерстві (м. Святогірськ, ДНР); робота зі спортивною молоддю, відбір контрольованих, яким можна було продати ідеї «русского мира» (К. Стремоусов, Херсонська область), наприклад, проведення легкоатлетичних пробіжок під гаслом «Спасибо деду за победу», використання жовто-чорно-білого прапору (прапор імперії Романових, використовується російськими націоналістами), засудження створення військово-цивільних адміністрацій (м. Маріупроль), тощо), на міжнародній арені — надання своєї території для розміщення військових баз (наприклад, Білорусь), неприєднання до застосовуваних економічних санкцій, продаж зброї країні-агресору; надання своїх ринків для збуту нафти, газу та ін. товарів тощо[26];

6) ***адміністративний*** — співробітництво в окупаційних органах влади (заклики не чинити опір військам рф, припинення формування сил опору та видачі вогнепальної зброї місцевим мешканцям (м. Південне Харківської області)[27; 28];

7) ***освітній*** — спонукання (наприклад, начальниця відділу освіти міськради) чи перехід навчального закладу на навчання за програмами країни-агресора[29; 30; 31; 32];

---

[26] Капустинская К. Друг Путина Орбан призвал ЕС снять санкции с России: «Европа выстрелила себе в легкие». URL: https://news.obozrevatel.com/economics/analytics-and-forecasts/drug-putina-orban-prizval-es-snyat-sanktsii-s-rossii-evropa-vyistrelila-sebe-v-legkie.htm (дата звернення: 15.05.2025).

[27] «Призначеному» окупантами псевдоголові Херсонської області Сальдо повідомили про підозру в держраді. URL: https://nv.ua/ukr/ukraine/events/volodimir-saldo-kolaborantu-povidomili-pro-pidozru-v-derzhzradi-50238032.html (дата звернення: 15.05.2025).

[28] Сяде довічно: нардепа-колаборанта Олексія Ковальова заочно заарештували. URL: https://focus.ua/uk/politics/522272-syadet-pozhiznenno-nardepa-kollaboranta-alekseya-kovaleva-zaochno-arestovali (дата звернення: 15.05.2025).

[29] На Харківщині назвали колаборантку, яка запроваджує російську освіти в окупованому Вовчанську. URL: https://dumka.media/ukr/war/1657862158-na-harkivshchini-nazvali-kolaborantku-yaka-zaprovadzhue-rosiysku-osviti-v-okupovanomu-vovchansku (дата звернення: 15.05.2025).

Люди, котрі працюють на звичайних посадах, зокрема, на тих, на котрих вони працювали до окупації, вони жодним чином не вважається колаборантами. Якщо проаналізувати у процентному співвідношенні, то 95–97 % громадян, які в силу різних обставин залишились на тимчасово окупованих територіях, під це поняття не підпадають взагалі.

Розглядаючи людей, котрі добровільно пішли на співробітництво з окупантами, можна виділити декілька категорій. Найбільш очікувано чисельна *перша категорія колаборантів* — ідейні прибічники «русского мира», у котрих *є ідеологічні мотиви*. І що є найбільш парадоксальним, то ці люди, будучи громадянами України, свої позиції висловлювати і раніше досить вільно, оскільки у нас в країні демократія. В ефірах телеканалів, в соцмережах (в інтернет-просторі), в окремих групах осіб тощо будучи громадянами України, розповідали про цінності «русского мира»… І коли в декотрих регіонах прийшла окупаційна влада, то нічого для них суттєво не змінилося — вони себе досить комфортно в цьому планів стали почувати.

Друга категорія колаборантів — теж досить значна частина, це — маргінали, котрі побачили для себе можливість покращити соціальний статус в умовах хаосу. Для них — це шанс отримати якусь керівну посаду, щоб управляти людьми і піаритися в ЗМІ.

Третя категорія — це ті, хто не думає про майбутні наслідки своїх вчинків, вони зневірені (ображені) у своєму попередньому житті, піддалися на пусту пропаганду щодо «створення нового

30 Викладачка НМУ імені Богомольця підтримує російську агресію. URL: https://bastion.tv/vikladachka-nmu-imeni-bogomolcya-pidtrimuye-rosijsku-agresiyu_n46778 (дата звернення: 28.05.2025).

31 Викладачка харківського університета Ріната Казак закликає капітулювати перед Путіним. URL: https://from-ua.com/news/623714-vikladacka-xarkivskogo-universiteta-rinata-kazak-zaklikaje-kapitulyuvati-pered-putinim.html (дата звернення: 28.05.2025).

32 Колабораціонізм. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Колабораціонізм (дата звернення: 14.05.2025).

кращого життя» і мають надію з приходом «русского міру» власноручно його побудувати.

Четверта категорія — це можливість для багатьох осіб вчинити особисту помсту, звести рахунки з своїм конкурентом (відібрати конкретний успішний бізнес, конфіскувати особистий транспорт, вилучити готову продукцію тощо).

Для *п'ятих* — можливість заробити, безкарно мародерити, відкрито грабувати, навіть вбиваючи людей тощо. Тому до цієї категорії й потрапляють люди, як правило, з невисоким рівнем морально-етичних якостей.

Для боротьби з таким негативним соціальним явищем в умовах війни виникла нагальна потреба внести зміни до чинного законодавства України, котре б стримувало вищезазначений процес асиміляції окупованого населення з представниками країни-агресора. 3 березня 2022 року Кримінальний кодекс України (*далі* — ККУ) було доповнено статтею 111[1] «Колабораційна діяльність»[33; 34], норми котрого визначають поняття, форми забороненої співпраці з окупантами та види санкцій. Розглянемо походження терміну «колабораціонізм» та механізм притягнення винних осіб до відповідальності.

Колабораціонізм (від фр. *collaboration* — «співробітництво») — термін сучасного політичного лексикону, котрий має наступне значення: це співпраця населення або окремих громадян держави із ворогом для забезпечення інтересів загарбника та заподіяння шкоди власній державі чи її союзникам, участь у переслідуванні патріотів країни, громадянином якої є колаборант. Визначення юридичного поняття колабораціонізму та відповідальність за цю діяльність

---

[33] Кримінальний Кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III (із змінами та доповненнями станом на 01.02.2025). URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2341-14 (дата звернення: 14.05.2025).

[34] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон України від 3 березня 2022 року № 2108-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text (дата звернення: 14.05.2025).

передбачено в Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність»[35] від 3 березня 2022 року.

Колабораціонізм є розповсюдженим явищем в умовах війни, мав місце практично у кожній окупованій країні[36]. Вперше термін «колабораціонізм» використано генералом А. Петеном, який очолював так званий режим Віші та закликав французів до співпраці з нацистською Німеччиною (фр. *"J'entre aujourd'hui dans la voie de la collaboration..."*, 30.10.1940). Згодом термін досить швидко увійшов і до інших мов та активно використовувався радянською пропагандою із виразно негативним забарвленням для опису співробітництва народів СРСР (або окремих його частин) із гітлерівською Німеччиною[37].

Колабораціонізм вивчали такі історики, як В. Броккдорфф, І.С. Кісельгоф, А. Даллін, М.І. Семіряга та ін. Проте останнім часом інтерес до теми виявляють і політичні психологи. Відповідно до загального національного права діяльність колабораціоністів визнавалась як зрада громадян інтересів своєї держави. Залежно від ступеня шкоди, що була завдана державі їхньою діяльністю, передбачалася кримінальна відповідальність — довгострокове ув'язнення чи смертна кара. Масові процеси в багатьох країнах Західної Європи засудили більш ніж сто тисяч людей за цим морально тяжким обвинуваченням, адже з точки зору міжнародного права колабораціонізм є військовим злочином.

Дослідження колабораціонізму донедавна не практикувалося в Україні, адже тема колабораціонізму довгий час відносилася

---

[35] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон України від 3 березня 2022 року № 2108-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text (дата звернення: 14.05.2025).

[36] Колабораціонізм. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Колабораціонізм (дата звернення: 14.05.2025).

[37] Там само.

до заборонених сюжетів радянської історіографії. У зв'язку із захопленням РФ у 2022 році значної території України ця проблема стала актуальною не тільки для правоохоронних органів держави, а й всього суспільства, що й спонукало Верховну Раду України вжити заходів щодо її нормативного врегулювання[38].

У відповідності до чинного законодавства України *дії / діяльність українських громадян будуть вважатися колабораціонізмом за таких умов*:

1) публічне (на мітингах, зборах, в пресі, в мережі Інтернет тощо) заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України (публічним вважається поширення закликів або висловлення заперечення до невизначеного кола осіб, зокрема у мережі Інтернет або за допомогою засобів масової інформації);

2) добровільне зайняття громадянином України посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора, зокрема, участь в організації та проведенні незаконних виборів чи референдумів на тимчасово окупованій території або публічний заклик до проведення таких незаконних виборів чи референдумів на тимчасово окупованій території;

[38] Колабораціонізм. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Колабораціонізм (дата звернення: 14.05.2025).

3) здійснення громадянином України пропаганди у закладах освіти незалежно від типів та форм власності з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України, а також дії громадян України, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти;

4) передача матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора, та/або провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора;

5) добровільне зайняття громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора, або добровільне обрання до таких органів, а також участь в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території або публічні заклики до проведення таких незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території;

6) організація та проведення заходів політичного характеру, здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, за відсутності ознак державної зради, активна участь у таких заходах (*під заходами політичного характеру розуміються* з'їзди, збори, мітинги, походи, демонстрації, конференції, круглі столи тощо);

7) добровільне зайняття громадянином України посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території, а також добровільна участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора чи надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти ЗСУ та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізовувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України;

8) вчинення особами, зазначеними у частинах п'ятій-сьомій статті 111[1] ККУ дій або прийняття рішень, що призвели до загибелі людей або настання інших тяжких наслідків (шкода, що в одну тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян)[39; 40; 41].

Документування та розслідування вищезазначених видів колабораційної діяльності передбачає застосування українськими слідчими наступних методів: 1) фіксація та систематизація доступних фактів (дій, діяльності) підозрюваних осіб у ЗМІ, в тому числі в інтернет-ресурсах, на місцевому телебаченні тощо; 2) аудіо-, фото- та відеосвідчення очевидців (постраждалих) з числа місцевих жителів окупованої території; 3) аналіз ЗМІ країни-терориста щодо висвітлення стану справ на окупованих територіях; 4) оригінали / копії розпорядчих документів місцевих «керівників» населеного пункту, письмові заяви, відомості оплати праці та ін.

---

[39] Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність. URL: http://jurfem.com.ua/krym-vidpovidalnist-za-kolaboratsiynu-diyalnist/ (дата звернення: 14.05.2025).

[40] Кримінальний Кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III (із змінами та доповненнями станом на 01.02.2025). URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2341-14 (дата звернення: 14.05.2025).

[41] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон України від 3 березня 2022 року № 2108-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text (дата звернення: 14.05.2025).

За колабораціонізм, відповідно до тяжкості вчиненого колаборантом кримінального правопорушення, санкції статті 111[1] ККУ передбачається наступні *види покарань, що можуть застосовуватися до правопорушника*: 1) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років; 2) виправні роботи на строк до двох років; 3) штраф до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; 4) арешт на строк до шести місяців; 5) позбавленням волі на строк до трьох-п'ятнадцяти років або довічне позбавленням волі з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років. Як додатковий вид покарання до винної особи може також застосовуватися конфіскація майна[42; 43].

Цікавим є досвід Миколаївської військово-цивільної адміністрації у боротьбі із колабораціонізмом[44]. За словами колишнього керівника оборони Миколаєва генерала **Дмитра Марченка** в ефірі телеканалу «Київ» за час ***подовженої комендантської години*** (початок серпня 2022 року) у Миколаєві пошуковими групами правоохоронців та військових було затримано 400 осіб, яких підозрюють у співпраці з російськими окупантами (у Миколаєві з 23:00 5 серпня до 05:00 8 серпня була введена довга комендантська година. Виходити з дому можна було при наявності лише спеціального дозволу. Також місто закрили на в'їзд та виїзд.

---

[42] Кримінальний Кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III (із змінами та доповненнями станом на 01.02.2025). URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2341-14 (дата звернення: 14.05.2025).

[43] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колаборайну діяльність : Закон України від 3 березня 2022 року № 2108-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text (дата звернення: 14.05.2025).

[44] Місцева влада висловила задоволення проведеною операцією з відлову зрадників і пообіцяла не припиняти їхні пошуки. URL: https://zn.ua/ukr/UKRAINE/pid-chas-komendantskoji-hodini-u-mikolajevi-zatrimali-400-pidozrjuvanikh-u-kolaboratsionizmi.html (дата звернення: 09.05.2025).

Основна мета дій ОВА — пошук колаборантів — *уточнено нами*)[45]. Ці затримані особи працювали в інтересах Росії, передаючи загарбникам цінну інформацію. Обвинувачення на їхню адресу підкріплюються знайденими доказами. За словами голови Миколаївської ОВА «*військові з поліцейськими та спецслужбами відпрацювали адреси та місця можливого перебування навідників. Розбили місто на 50 секторів, працювало 200 розшукових груп, були ще автомобілі. ... поповнили базу, відпрацювали багато людей, 21 провадження вже відкрито.* Впіймали п'ять осіб, які були в розшуку. Знайшли обладнання, яке реєструвало фейкові облікові записи тощо. *Результат є, він хороший, ми й надалі проводитимемо такі дії*».

Під час «довгої» комендантської години інтенсивність прильотів по житловим кварталам міста виявилася значно меншою ніж у попередні дні. Не знаю, чи це пов'язані речі, але це наштовхує на певні роздуми. Однозначно можна констатувати, що ця спецоперація «налякала» тих, хто співпрацює з ворогом — це можна сказати точно».

Аналогічна діяльність правоохоронних органів впроваджена а Одещині — продовження практики виявлення та затримання під час комендантської години не просто її порушників, а збирачів інформації про розташування стратегічних об'єктів, об'єктів критичної інфраструктури, фортифікаційних споруд та переміщень підрозділів Сил оборони. Всі фігуранти зазначених подій передані у компетентні органи для реагування[46].

---

[45] Зменшилась інтенсивність прильотів по житлових кварталах: підсумки довгої комендантської години в Миколаєві. URL: https://zn.ua/ukr/UKRAINE/zmenshilas-intensivnist-prilotiv-po-zhitlovikh-kvartalakh-pidsumki-dovhoji-komendantskoji-hodini-v-mikolajevi.html (дата звернення: 09.05.2025).

[46] На півдні України затримали збирачів інформації про розташування стратегічних об'єктів: деталі. URL: https://tsn.ua/ukrayina/na-pivdni-ukrayini-zatrimali-zbirachiv-informaciyi-pro-roztashuvannya-strategichnih-ob-yektiv-detali-2129803.html (дата звернення: 09.05.2025).

2. Правові аспекти примусової вагітності на окупованих територіях

В умовах російсько-української війни, активна фаза котрої триває вже понад трьох років, перед українським суспільством постає один із правових, моральних, соціальних та економічних викликів — *примусова вагітність жінок на ТОТ*, який розглядається як окремий елемент одразу декількох ***міжнародних злочинів***: 1) злочинів проти людяності; 2) воєнних злочинів; 3) геноциду (репродуктивне насильство). З правової точки зору примусову вагітність не слід розглядувати як випадковість, обтяжувальну обставину зґвалтування (кримінальний злочин) чи комбінацію зґвалтування й обмеження свободи жінки[47].

За свідченням К. Рашевської, тільки в м. Бучі виявлено п'ять неповнолітніх дівчаток, вагітність яких настала внаслідок насилля російських військових. Точної статистики щодо всіх жінок та дітей, зґвалтованих та примусово запліднених на тимчасово окупованих територіях на даний час немає — це можуть бути десятки або сотні осіб, і десятки або сотні небажаних дітей, яких ненавидять навіть їх матері[48].

За свідченням вищезазначеного автора публікації, українське кримінальне законодавство не виокремлює злочини проти людяності та примусову вагітність (у світі налічується 36 держав, які мають відповідну норму права)[49]. Відкриття кримінального провадження

[47] Вайда Т.С. Committing of sexual violence by the aggressor country's servicemen as a problem of human rights violations during the occupation (on the example of the Russian-Ukrainian war, 2022) = Вчинення сексуального насилля військовослужбовцями країни-агресора як проблема порушення прав людини під час окупації (на прикладі російсько-української війни, 2022 рік). *International Science Journal of Jurisprudence & Philosophy*. 2022. Vol. 1. № 1, pp. 1–14. doi: 10.46299/j.isjjp.20220101.1. URL: https://isg-journal.com/isjjp/article/view/8/7.

[48] Рашевська К. Вона ненавидить власну дитину. Примусова вагітність і війна. URL: https://rubryka.com/blog/forced-pregnancy-war/ (дата звернення: 10.05.2025).

[49] Там само.

за статтею 438 Кримінального кодексу України («Порушення законів та звичаїв війни»)[50; 51] вимагає ґрунтовного підходу у розслідуванні таких злочинів правоохоронними органами та кропіткої аналітичної роботи суддів (через свою новизну для української правової системи примусова вагітність не передбачена як тяжкі порушення (англ. *grave breaches*, фр. *infractions graves*) згідно з Женевськими конвенціями і має бути виведена з міжнародного звичаю з посиланням на релевантну практику МКТЮ[52], МКТР[53] та МКС[54; 55].

Примусова вагітність є серйозним порушенням сексуальної автономії і репродуктивних прав жінки, яке може завдати їй непоправної фізичної та психологічної шкоди. Відсутність у жертви вибору позбутися або залишити дитину в поєднанні з отриманим стресом, виношуванням плоду та пологами, ускладнює процес реабілітації, що виокремлює даний злочин від зґвалтування, оскільки основною захищеною цінністю в цьому випадку є репродуктивна свобода.

---

[50] Кримінальний Кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III (із змінами та доповненнями станом на 01.02.2025). URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2341-14 (дата звернення: 03.05.2025).

[51] Вайда Т.С. Правова допомога потерпілим особам внаслідок зґвалтування в умовах війни. *ScienceRise: Juridical Science* : [Journal]. № 2 (24). 2023. (71 p.). Pp. 38–47. doi: http://doi.org/10.15587/2523-4153.2023.283401. URL: file:///C:/Users/%D0%A2%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%81/Downloads/38-47.pdf.

[52] Міжнародний трибунал для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, здійснені на території колишньої Югославії з 1991 року — повна офіційна назва суду.

[53] Міжнародний кримінальний трибунал по Руанді, 1994 — повна офіційна назва суду.

[54] Міжнародний кримінальний суд — повна офіційна назва суду.

[55] Вайда Т.С. Committing of sexual violence by the aggressor country's servicemen as a problem of human rights violations during the occupation (on the example of the Russian-Ukrainian war, 2022) = Вчинення сексуального насилля військовослужбовцями країни-агресора як проблема порушення прав людини під час окупації (на прикладі російсько-української війни, 2022 рік). *International Science Journal of Jurisprudence & Philosophy*. 2022. Vol. 1. № 1, pp. 1–14. doi: 10.46299/j.isjjp.20220101.1. URL: https://isg-journal.com/isjjp/article/view/8/7.

Визначення злочину примусової вагітності (п. 2(f) стаття 7 Римського статуту) містить три кумулятивні вимоги: (1) жертва примусово завагітніла; п. (2) свобода жертви обмежена; і п. (3) винний діяв з одним із двох конкретних намірів (вплинути на етнічний склад населення або здійснити інші серйозні порушення міжнародного права)[56]. Так, дійсно, жертви сексуального насилля завагітніли примусово, їхня свобода була обмежена (визначення з Римського статуту не вимагає, щоб вагітна особа була незаконно позбавлена волі на чітко визначений термін; цілком імовірним є сценарій, коли жертва втекла або її вдалося визволити, зокрема, і у зв'язку з деокупацією території. У кожній з цих ситуацій елемент actus reus у визначенні задовольняється[57].

Репродуктивна автономія жінок в окупації незахищена — у них не має (не було) вибору: аборт, зокрема й у підлітковому віці може призвести до безпліддя, захворювань статевої системи, раку. Окрім того, в умовах окупації в зруйнованих населених пунктах умови для проведення безпечного аборту відсутні. У вже сформованій міжнародній судовій практиці «примус» тлумачиться широко, зокрема, як погроза та застосування фізичної сили; зловживання владою, використання обставин, у тому числі ситуацій збройного конфлікту та затримання.

За твердженням К. Рашевської, МКС максимально широко тлумачить сутність примусової вагітності (рішення по справі Домініка Онгвена, 2021): «Очевидно, що сутність злочину примусової вагітності полягає в тому, що жертва не може вибирати, чи продовжувати вагітність», «немає необхідності доводити, що зловмисник має особливий умисл щодо результату вагітності», «інші серйозні порушення міжнародного права» також включають порушення

[56] Римський статут Міжнародного кримінального суду : вчинено в м. Рим 17.07.1998 року : ратифіковано із заявами Законом України № 3909-IX від 21.08.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 03.05.2025).

[57] Там само.

прав людини або міжнародного гуманітарного права, незалежно від того, чи вони прямо передбачені в Римському статуті чи інших актах міжнародного кримінального права»[58].

За свідчення жінок-жертв, російські «визволителі» говорили, що «будуть ґвалтувати жінок доти, доки їм більше не захочеться сексуальних відносин з жодним чоловіком, щоб вони не народжували українських дітей». Подібна риторика може свідчити на користь геноцидального умислу і є підтвердженням наміру вплинути на етнічний склад населення.

3. Виявлення та психологічна допомога особам з посттравматичним стресовим розладом поведінки

Посттравматичний стрес — це реакція організму людини на важкі події. Посттравматичний стресовий розлад (*далі* — ПТСР) може розвинутися у особи після переживання події, яка налякала її, шокувала або змусила відчувати безпорадність. Це може супроводжуватися довгостроковими наслідками, включаючи спогади, проблеми зі сном, тривогу, депресію. Інколи симптоми ПТСР виявляються після трьох місяців і навіть року.

За свідченням О. Чабана, «… не в кожної людини, що пережила травматичний досвід, розвивається ПТСР. Окрім самої травматичної події велике значення має наявність попереднього травматичного досвіду, тип зайнятості, генетичні фактори. Наявність депресії або тривоги в минулому, а також відсутність особливої підтримки від сім'ї чи друзів підвищує ризик розвитку ПТСР після травматичної події». За даними статистики країн, в яких відбувалися військові конфлікти, частота ПТСР може бути понад 20 % населення. За тими ж підрахунками, у 15 % населення можуть спостерігатися ті чи інші функціональні порушення

[58] Рашевська К. Вона ненавидить власну дитину. Примусова вагітність і війна. URL: https://rubryka.com/blog/forced-pregnancy-war/ (дата звернення: 10.05.2025).

і з високою вірогідністю вони можуть потребувати професійної допомоги[59].

Відтермінована симптоматика — одна з причин, чому ПТСР діагностує виключно спеціаліст. Він і призначить як медикаментозне, так і психотерапевтичне лікування. Окремі медичні заклади організовують навчання для психологів гарячої лінії 1551 контактного центру — кожен, хто потребує допомоги, може отримати безкоштовну консультацію фахівця; проводять навчання для професійної спільноти, створюють інформаційну онлайн платформи для пацієнтів та лікарів задля підвищення інформованості українців про ПТСР, надають компетентні відповіді і інформацію щодо розладу, знайомлять фахівців із методами скринінгу та діагностики, лікування, супутніми проявами та розладами ПТСР. Ми погоджуємося із думкою І. Никифорчина, що військові конфлікти, призводять до збільшення випадків депресії та тривожності, інших ментальних захворювань. Третина пацієнтів з ПТСР може мати рецидиви протягом до десяти років. Тому вкрай важливо вчасно розпізнати хворобу[60].

ПТСР поведінки спеціалісти (О. Чабан та ін.) називають «психоінфекцію», тим більше, «наше століття — «століття травми». «Після «психоінфекції» COVID-19 ми миттєво, без відпочинку, перейшли в іншу «психоінфекцію», з великим дистресовим впливом, який називається широкомасштабна війна в Україні 2022»[61]. Нами

---

[59] *Tsn.ua* / Фахівці розказали, як розпізнати та вилікувати ПТСР. URL: https://toneto.net/news/krasota-zdorove-sport/samo-soboyu-ne-minetsya--yak-rozp--znati-ta-vil--kuvati-ptsr (дата звернення: 03.05.2025).

[60] Вайда Т.С. Природа виникнення у працівників Національної поліції службово-бойового стресу та профілактика його гострих дезадаптивних проявів. *Сучасний стан психологічного забезпечення професійної діяльності сил охорони правопорядку* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Харків, 25 листопада 2016 року). Харків : Національна академія НГУ, 2016. С. 68–72.

[61] *Tsn.ua* / Фахівці розказали, як розпізнати та вилікувати ПТСР. URL: https://toneto.net/news/krasota-zdorove-sport/samo-soboyu-ne-minetsya--yak-rozp--znati-ta-vil--kuvati-ptsr (дата звернення: 03.05.2025).

у попередніх дослідженнях започатковано вивчення цього особистісного феномену у працівників Національної поліції України, які здійснювали несення служби в екстремальних умовах службово-бойової діяльності, а також у військовослужбовців Національної гвардії та Збройних сил України в умовах проведення антитерористичної операції на сході країни[62; 63; 64; 65; 66; 67].

---

[62] Вайда Т.С. Участь в антитерористичній операції як одна з передумов виникнення у правоохоронців посттравматичного синдрому: основні симптоми психічних розладів. *Сучасний стан психологічного забезпечення професійної діяльності сил охорони правопорядку* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 21 листопада 2014 року). Харків : Національна академія НГУ, 2014. С. 124–129.

[63] Вайда Т.С., Євтушок В.А. Профілактика посттравматичного синдрому та реабілітація правоохоронців після несення ними служби в зоні проведення антитерористичної операції. *Сучасний стан психологічного забезпечення професійної діяльності сил охорони правопорядку* : матеріали Всеукр. науково-практичної конференції (м. Харків, 21 листопада 2014 року). Харків : Нац. академія НГУ, 2014. С. 129–133.

[64] Вайда Т.С. Природа виникнення у працівників Національної поліції службово-бойового стресу та профілактика його гострих дезадаптивних проявів. Сучасний стан психологічного забезпечення професійної діяльності сил охорони правопорядку : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Харків, 25 листопада 2016 року). Харків : Національна академія НГУ, 2016. С. 68–72.

[65] Вайда Т.С. Системний підхід як обов'язкова умова досягнення ефективності профілактики посттравматичних стресових розладів у працівників патрульної служби Національної поліції України. *Сучасний стан психологічного забезпечення професійної діяльності сил охорони право-порядку* : матеріали Всеукр. науково-практичної конференції (м. Харків, 29 вересня 2017 року). Х. : Національна академія НГУ, 2017. С. 89–93.

[66] Вайда Т.С., Круглик М.І. Соціально-психологічна реабілітація правоохоронців з посттравматичним стресовим розладом: профілактика наслідків його прояву в умовах активного відпочинку. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти і патріотичного виховання персоналу системи МВС України* : тези доп. наук.-практ. конф. (м. Харків, 2 квіт. 2021 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2021. С. 183–189.

[67] Вайда Т.С., Геращенко О.С. Соціалізація військовослужбовців (правоохоронців) з ПТСР після участі у бойових діях (виконання службово-бойових завдань). *Особистість та суспільство в цифрову еру: психологічний вимір* : матеріали IV Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 червня 2024 року) / за заг. ред. проф. Аракелаяна М.Р. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2024. С. 35 015041.

Розглянемо прояв посттравматичного стресу та спробуємо уточнити період, протягом котрого він триває. Після початку повномасштабної війни в Україні за психологічною допомогою вже звернулося тисячі українців. За інформацією КМДА, 80% звернень пов'язані з реакцією на бойові дії. Вони викликають у людей панічні атаки, страхи через війну, загострення тривожних та невротичних розладів[68]. Також професійної допомоги потребували люди з депресією, суїцидальними думками, порушенням сну, соматичними захворюваннями і душевними стражданнями. Декого війна «заганяє» в глибоку депресію. Думки та спогади повертаються, навіть якщо небезпека минає. Час у разі розладу на тлі стресу не лікує. Замість того, щоб почувати себе краще, людина потрапляє у посттравматичну пастку — вона стає більш тривожною, наляканою та роздратованою. ПТСР може роками впливати на психічно травмованих осіб, які зазнали тортур на ТОТ, обстрілів чи брали участь в бойових діях. Лише професійне лікування допоможе одужати. За словами медиків, психологічні наслідки ПТСР можуть тривати до 20 років. Недуга може вражати до 20 % учасників бойових дій, тому дієву терапію шукають спеціалісти усього світу.

Розглянемо іноземний досвід щодо лікування ПТСР (на прикладі США та Ізраїлю). За даними відділу охорони психічного здоров'я штату Нью-Йорк, щороку 5,2 млн американців страждають на ПТСР[69]. Війна та бойові дії є факторами ризику для потенційного розвитку ПТСР. За даними медичного ресурсу UpToDate, для порівняння поширеність ПТСР серед населення США та Канади протягом життя складає від 6.1 % до 9.2 %, тоді як поширеність даного розладу серед населення в зоні бойових дій може досягати 50 %[70], причому жінки хворіють на цю недугу в два з половиною рази частіше, ніж чоловіки.

---

[68] *Tsn.ua* / Фахівці розказали, як розпізнати та вилікувати ПТСР. URL: https://toneto.net/news/krasota-zdorove-sport/samo-soboyu-ne-minetsya--yak-rozp--znati-ta-vil--kuvati-ptsr (дата звернення: 03.05.2025).

[69] Там само.

[70] Там само.

Згідно із методикою Американської психологічної асоціації (APA — *уточнено нами*), адаптацію і лікування ПТСР серед військових, які брали участь у бойових діях, починають із визначення терапії. Її спеціально адаптують для управління травмою. Фахівці застосовують *когнітивну реструктуризацію*: людина вчиться думати про речі по-новому. Психічні образи травматичної події можуть допомогти їй подолати розлад, отримати контроль над страхом і стражданням. Також американські фахівці практикують *експозиційну терапію* — регулярні бесіди про подію або зіткнення з причиною страху. В безпечному та контрольованому середовищі це дозволить людині краще контролювати власні думки та почуття.

Для лікування симптомів ПТСР у США використовують зазвичай селективні інгібітори зворотного захоплення серотоніну (*скорочено* — СІЗЗС). Вони також допомагають у разі депресії, тривоги та проблем зі сном, — симптомах, що часто пов'язані з посттравматичним стресовим розладом. Так, ізраїльські вчені винайшли новий метод лікування посттравматичного стресу. Вони вперше зменшили симптоми ПТСР за допомогою гіпербаричної кисневої терапії (ГБО) — методу насичення пацієнта киснем, який з лікувальною під високим тиском метою проводиться в гіпербаричних барокамерах. Процедура викликає реактивацію та проліферацію стовбурових клітин, а також утворення нових кровоносних судин та підвищення активності мозку, що зрештою відновлює функціональність пошкоджених тканин.

Щодо самолікування, воно у разі ПТСР виключене, тому що це серйозний розлад, із симптомами якого потрібно обов'язково звертатися до фахівця. Його діагностика та лікування регламентуються спеціальними протоколами та настановами. Застосування безрецептурних лікарських засобів по типу валеріани не здатне змінити перебіг захворювання, або навпаки тривале застосування таких засобів з відтягуванням походу до лікаря можуть суттєво погіршити ситуацію.

З точки зору І. Никифорчина, «немає принципових відмінностей у підходах лікування ПТСР в Україні та США та Європи. Однак

на заході менше упередженості. Пацієнти та їхні рідні швидше звертаються за професійною допомогою, а отже мають більше шансів на одужання»[71]. Вітчизняні медики використовують сучасні практики лікування ПТСР, цінність яких щомісяця зростає через географію війни. На сьогодні є перевірені ефективні методи лікування, які базуються на принципах доказової медицини — це психотерапія та застосування лікарських засобів. Безумовно перебіг захворювання та досягнення терапевтичних результатів можуть варіювати від людини до людини, але підтримка близьких, встановлення чітких терапевтичних цілей разом з лікарем та мотивація допомагають досягти бажаного.

Оскільки багато людей в Україні знаходиться на територіях, на котрих йдуть бойові дії (ТОТ чи прифронтові регіони), то ризик отримання травматичного досвіду є високим для всіх цих громадян. Таким чином, широкому загалу цієї частини населення важливо володіти інформацією про можливість розвитку ПТСР — це може допомогти запідозрити розлад ще на ранньому етапі та вчасно звернутися за психологічною допомогою. Як правило, ознаки ПТСР розвиваються орієнтовно через 1–3 місяці після пережитої травматичної події та характеризуються низкою проявів. Варто пам'ятати, що визначити діагноз ПТСР та призначити відповідне лікування може лише лікар-психіатр. Самодіагностика та самолікування можуть погіршити стан потерпілого.

Існує індивідуальна реакція на стрес, — для когось перебування в зоні бойових дій і навіть бойова травма не залишать наслідків, а для когось достатньо чути проліт ракети над своїм населеним пунктом, щоб виникла психотравма. У разі появи симптомів ПТСР необхідно звернутися за допомогою в першу чергу до сімейного лікаря, який скерує особу до фахівця із психічного здоров'я для діагностики. Українцям, які постраждали внаслідок війни, не слід

[71] *Tsn.ua* / Фахівці розказали, як розпізнати та вилікувати ПТСР. URL: https://toneto.net/news/krasota-zdorove-sport/samo-soboyu-ne-minetsya--yak-rozp--znati-ta-vil--kuvati-ptsr (дата звернення: 03.05.2025).

нехтувати своїм здоров'ям. Не варто відкладати вирішення проблеми на потім.

Симптоми ПТСР досить серйозні, вони здатні завадити повернутися до нормального життя. Людина навіть може заподіяти шкоди собі на тлі так званого синдрому вцілілого — нав'язливого відчуття провини через те, що їй вдалося вижити у складній ситуації, яку не змогли пережити решта. Часто провину відчувають люди, яких хтось врятував ціною власного життя, чи ті, хто звернувся по допомогу. Люди з ПТСР потребують більше ненав'язливої уваги, допомоги, мотивації, позитивних емоцій. Для кожного конкретного випадку потребуватиметься конкретна модель поведінки. Поранені бійці картають себе думками, що могли би врятувати товаришів, аби постаралися трішки більше. А цивільні люди постійно думають про загиблих родичів та сусідів. Активне подолання психічних розладів є ключовою частиною відновлення організму після стресу. Це дозволяє нам приймати вплив події, що на нас вплинула, і вжити заходів для покращення свого стану та життя тих, хто поруч. Фахівцям-психологам доцільно під час проведення консультацій звертати увагу потерпілих осіб, що рятувати себе та піклуватися про власне здоров'я не соромно. Психологічна та медична допомога у разі ПТСР — це необхідність, яка аналогічна для інших соматичних захворювань.

4. Соціальний захист внутрішньо переміщених осіб та труднощі щодо їх забезпечення під час війни

Введення воєнного стану на території України прямо чи опосередковано відобразилося на рівні життя всіх громадян держави — не тільки безпосередньо на військовослужбовцях Збройних сил України, правоохоронних органів держави, котрі беруть участь у бойових діях з військами РФ чи забезпечують громадський порядок на підконтрольній території, а й на цивільному населенню тимчасово окупованих країною-агресором територій, яке постраждало

від ворога найбільше. Перелік таких регіонів та їх територіальних громад визначається наказом Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України.

Територіальні громади, які були розташовані (на кінець 2022 року — *уточнено нами*) у районах проведення воєнних (бойових) дій, або які перебувають(ли) у тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні), входять до складу Донецької, Харківської, Дніпропетровської, Луганської, Запорізької, Херсонської, Миколаївської, Сумської, Чернігівської областей. Загалом у переліку налічувалося більше 321 громада[72]. На основі Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII (із змінами)[73] та з врахуванням переліку визначених територіальних громад усім внутрішньо переміщеним особам (далі — ВПО) здійснюють соціальні виплати (надається грошова допомога від держави). Варто зазначити, що зазначений перелік територіальних громад не є фіксованим — він регулярно актуалізується і формується за погодженням Міноборони України на підставі пропозицій відповідних обласних та Київської міської військових адміністрацій. У процесі визначення таких територій спираються на три ключові критерії: 1) території, що є тимчасово окупованими; 2) території, що перебувають в оточенні (блокуванні); 3) території, на яких тривають активні бойові дії.

У результаті захоплення військами РФ населених пунктів багато людей працездатного віку втратити свою роботу, таким чином з 24 лютого 2022 року в них відсутні будь-які доходи для задоволення

[72] Про затвердження Переліку територіальних громад, які розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій або які перебувають в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні) станом на 23 липня 2022 року : наказ Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 25.04.2022 № 75 (із змінами, внесеними наказом від 27.07.2022 № 169; втрата чинності 27.12.2022). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0453-22#Text (дата звернення: 16.09.2022).

[73] Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII (із змінами станом на 04.04.2025). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text (дата звернення: 18.05.2025).

первинних потреб (їжі, утримання житла чи відсутність взагалі свого місця постійного проживання внаслідок зруйнованих житлових будівель, медичного забезпечення тощо). Багато малозабезпечених громадян, зокрема, пенсіонерів (людей похилого віку), котрі отримували пенсії шляхом доставки коштів працівниками Укрпошти, залишилися без єдиної соціальної підтримки з боку держави. Також особи, котрі отримували пенсійні виплати через банкомати різних банківських державних установ, після декількох місяців окупації перестали їх отримувати внаслідок припинення їх діяльності на окупованій території. Такий стан справ змушував найменш соціально незахищених категорій приймати виплати від тимчасової окупаційної влади в рублях (по 10 000 руб.), тим більше що значна кількість продуктових магазинів також вимушено перейшла на оплату за товар як в українських гривнях, так і в російських рублях. На жаль, такий стан справ спонукав деяких громадян ставати й на шлях колабораціонізму[74].

Щодо отримання громадянами окупованих територій в подальшому передбачених українською державою виплат соціальної допомоги, то цей процес для них й досі складає ряд труднощів:

1) складність виїхати з окупованої ворогом місцевості внаслідок відсутності домовленостей щодо встановлення гуманітарних коридорів, неможливості пасажирських перевезень маршрутними транспортними засобами з місця постійного проживання на підконтрольну Україні територію, відсутності власних транспортних засобів, обмежених можливостей волонтерських організацій чи доволі високі ціни за такі транспортні послуги, котрі надають окремі підприємливі громадяни;

2) пошкодження ворогом засобів інфраструктури щодо мобільного чи інтернет-зв'язку, котрі давали б можливість зв'язуватися

[74] Вайда Т.С. Колабораційна діяльність в умовах війни: поняття та кримінальна відповідальність за протиправні дії / діяльність. *Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конфе., м. Одеса, 21 липня 2022 року. Одеса : ОДУВС, 2022. С. 13–17.

з банківськими установами (наприклад, уточнити у їх відділеннях можливості зняття готівки в банкоматах банків, котрі деякий час на початку окупації продовжували працювати на окупованій території, чи переказати кошти завдяки входу в додатки мобільних телефонів без отримання SMS-повідомлення тощо) чи органами соціального захисту населення. Та й не всі пенсіонери чи навіть особи працездатного віку мають мобільні телефони з відповідними технічними характеристиками;

3) відсутність можливостей щодо отримання належного медичного забезпечення через припинення роботи всіх аптек, виїзду багатьох лікарів з окупованих населених пунктів тощо[75].

Особи, які зуміли покинути окуповані території, також зіштовхуються з низкою інших проблем. Під ВПО у відповідності до чинного законодавства України нами розуміються громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру[76]. Такі ВПО зіштовхуються, зокрема, з певними труднощами при оформленні довідок про взяття на облік внутрішньо переміщених осіб:

1) внаслідок надзвичайних ситуацій воєнного стану перш за все трапляються випадки втрати документів, котрі підтверджують

[75] Вайда Т.С. Деякі актуальні питання захисту прав людини у правовідносинах щодо соціального захисту внутрішньо переміщених осіб та труднощі щодо їх забезпечення під час воєнних дій. *Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів в умовах окупації українських територій* : матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції (в авторській редакції), м. Кривий Ріг, 30 вересня 2022 року. Кривий Ріг: ДонДУВС, 2022. С. 271–275.

[76] Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII (із змінами станом на 04.04.2025). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text (дата звернення: 18.05.2025).

особу (внаслідок зруйнованого ворогом житла, не встигли критично обміркувати і взяти їх із собою тощо) — паспорта громадянина, картки платника податків (ідентифікаційного коду особи, військового квитка для військовозобов'язаних тощо). Це, зрозуміло, вимагає додаткових зусиль і витрати часу на їх відновлення. А при реєстрації ВПО відсутність паспорта є законною підставою для відмовлено у видачі довідки про взяття на облік ВПО або у заявника немає відмітки про реєстрацію місця проживання на території адміністративно-територіальної одиниці, з якої здійснюється внутрішнє переміщення, відсутні докази, що підтверджують факт проживання на території адміністративно-територіальної одиниці, з якої здійснюється внутрішнє переміщення, що визначені частиною сьомою статті 4 «Облік внутрішньо переміщених осіб» Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»[77];

2) значна кількість ВПО, які прибули у сусідні з окупованими військовими РФ регіонами області, створюють масові скупчення людей в Управліннях соціального захисту населення населених пунктів на підконтрольних України територіях. У зв'язку із обмеженою кількість штатних працівників підрозділів соціального захисту населення, відсутності в багатьох з них можливостей для дистанційно запису, обслуговування впродовж дня обмеженої кількості осіб черги доводиться займати з 2–3 годин ночі;

3) ускладнює оперативне забезпечення ВПО продуктовими наборами, одягом припинення роботи місцевих гуманітарних центрів муніципалітету (волонтерських об'єднань) у вихідні дні, скорочений робочий день у суботу (до 14-00 годин). Можливо, цю ситуацію можна було б виправити шляхом чергування хоча б одного працівника у зазначений період на пунктах видачі продуктових наборів, одягу тощо;

[77] Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII (із змінами станом на 04.04.2025). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text (дата звернення: 18.05.2025).

4) безумовно, доцільним було б покращити інформування в таких пунктах чи Управліннях соціального захисту населення про можливість отримання медичної та правової допомоги, пояснення прав ВПО, котрими і як можна скористатися, можливості щодо отримання тимчасового житла (надання адреси містечка із збірних модулів, гуртожитку, оздоровчого табору, будинку відпочинку, санаторію, пансіонату, готелю тощо), гарячого харчування, одягу, медичних послуг тощо. На нашу думку, доцільно розмістити представників гуманітарних центрів в місцях потенційного масового прибуття ВПО — на автостанціях та залізничних вокзалах, в річпортах тощо, пояснювати їм подальшу логістику, за можливості надавати транспортні послуги чи зорієнтувати у незнайомій місцевості щодо маршрутів переміщення тощо.

Зокрема, у відповідності до чинного законодавства зареєстровані ВПО мають право на зайнятість, пенсійне забезпечення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування, соціальні послуги, освіту, виборчі права, право на єдність родини; достовірну інформацію про забезпечення її прав і свобод; створення належних умов для її постійного чи тимчасового проживання; забезпечення органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та суб'єктами приватного права можливості безоплатного тимчасового проживання (за умови оплати особою вартості комунальних послуг); забезпечення лікарськими засобами, отримання необхідної медичної допомоги в державних та комунальних закладах охорони здоров'я; влаштування дітей у дошкільні та загальноосвітні навчальні заклади; отримання соціальних та адміністративних послуг за місцем перебування; отримання гуманітарної та благодійної допомоги; інші права, визначені Конституцією та законами України[78].

[78] Вайда Т.С. Деякі актуальні питання захисту прав людини у правовідносинах щодо соціального захисту внутрішньо переміщених осіб та труднощі щодо їх забезпечення під час воєнних дій. Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів в умовах окупації українських територій : матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції (в авторській редакції), м. Кривий Ріг, 30 вересня 2022 року. Кривий Ріг : ДонДУВС, 2022. С. 271–275.

Безумовно, громадяни з окупованих територій чи ВПО, які мають доступ до інтернет-ресурсів, можуть скористатися послугами міжнародних організацій, котрі надають грошову та інші види допомоги різним категоріям ВПО в Україні. Наприклад,

1) консорціум з надання грошової допомоги для України — це програма, яка має на меті: а) задоволення основних потреб переміщених осіб, осіб, які повернулися, а також інших постраждалих від конфлікту людей в Україні; б) покращення середовища соціального захисту для зазначених категорій осіб. Консорціум з надання грошової допомоги для України фінансується Агентством США з міжнародного розвитку (USAID) та реалізується міжнародними організаціями Корпус Милосердя (Mercy Corps), Людина в біді (People in Need) та Норвежською радою у справах біженців (Norwegian Refugee Council (NRC)) співпраці з українськими партнерами (наприклад, в м. Одесі — з Громадським Рухом «Віра. Надія. Любов»);

2) багатоцільова програма допомоги населенню, яке постраждало від воєнних дій: а) здійснюється Агентством ООН у справах біженців (United Nations High Commissioner for Refugees, UNHCR), надається Управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН) — агентство системи Організації Об'єднаних Націй, що займається захистом та підтримкою біженців, сприяє їх місцевій інтеграції, добровільному поверненню на батьківщину чи переселенню до третьої країни (в м. Одесі це агентство співпрацює з Благодійним фондом «Право на захист» і реалізує заходи щодо надання грошової допомоги ВПО); б) WCK (World Central Kitchen) Продуктові набори — це некомерційна організація, яка створює стійкі системи харчування за допомогою місцевих команд; підтримує населення в прифронтових територіях, переміщених українців у межах країни та в 7 інших країнах.

3) інші міжнародні та міжурядові і вітчизняні громадські організації (благодійні фонди), наприклад, UNICEF (засоби гігієни, подушки, ковдри тощо).

5. Деякі питання медичного забезпечення потерпілих на тимчасово-окупованих територіях

Унаслідок повномасштабних бойових дій, запровадженого у зв'язку з цим правового режиму воєнного стану на всій території держави[79], українці у багатьох населених пунктах змушені під час авіаційних бомбардувань, артилерійських та ракетних обстрілів тривалий час перебувати у сховищах для захисту життя та здоров'я від поранень чи смерті, а також через відсутність придатного житла взагалі внаслідок його зруйнування. При цьому варто зазначити, що щорічно зимою та ранньою весною (на прикладі лютого-березня поточного року — *уточено нами*) температура вночі, як правило, навіть на півдні України опускається нижче 0 °С. У таких умовах людині легко переохолодитися чи навіть замерзнути, враховуючи при цьому каталізуючий вплив метеорологічних умов — опадів (дощу, снігу), вітру[80].

У свою чергу працівники поліції у цих складних умовах несуть службу на блокпостах, здійснюють цілодобове забезпечення у складі нарядів публічної безпеки на підконтрольній території, а військовослужбовці ЗСУ, Національної гвардії України (*далі* — НГУ) та ТрО тримають оборону в польових умовах (в окопах, на відкритій місцевості, під дією на них несприятливих метеорологічних факторів — сильного вітру, вологого повітря, дощу, туману, снігу тощо), що в цілому негативно позначається на стані їх здоров'я.

Переохолодження організму виникає, коли температура тіла людини опускається нижче від нормальної (36,6 °С — *уточнено нами*) до критичних для життя показників. Найпоширенішою причиною є довготривалий вплив низьких температур довкілля,

[79] Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII (із змінами станом на 14.05.2025). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (дата звернення: 22.05.2025).

[80] Як не переохолодитися у сховищі: поради. URL: http://nashamama.com/profilaktika/52107yak-ne-pereoholoditisya-u-shoviszi-poradi.html (дата звернення: 20.05.2025).

а найвразливіша група — зневоднені чи фізично виснажені люди. У таких умовах важливо не лише самим поліцейським вберегтися від переохолодження, а й допомагати переживати похолодання тим особам, хто цього потребує[81; 82].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання щодо надання домедичної допомоги (далі — ДД) при отриманні потерпілими травм, зокрема, й термічних, є багатоаспектними — необхідно враховувати як можливості рятувальника на місці події (медичних працівників бригади екстреної медичної допомоги (далі — ЕМД); осіб без медичної освіти, але які за своїми функціональними обов'язками зобов'язані надавати ДД (поліцейські, працівники ДСНС, водії тощо); пересічних громадян тощо), так і особливості місця й потенційних факторів ураження (на виробництві, в укриттях чи на блокпостах при веденні бойових дій, в побутових умовах тощо)[83; 84; 85]. При артилерійських чи ракетних обстрілах українські військові та мирне населення у місцях дислокації/постійного проживання вимушені тривалий час перебувати в укриттях, тому будь-якій категорії рятувальників важливо правильно розуміти порядок надання ДД при гіпотермії внаслідок тривалого перебування людей у непристосованих

---

[81] Про екстрену медичну допомогу : Закон України від 5 липня 2012 року № 5081-VI (із змінами та доповненнями станом на 01.01.2024). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5081-17/page1#Text (дата звернення: 20.05.2025).

[82] Про Національну поліцію : Закон України від 02 липня 2015 року № 580-VIII (із змінами в редакції від 16.08.2024). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/580-19 (дата звернення: 22.04.2025).

[83] Як не переохолодитися у сховищі: поради. URL: http://nashamama.com/profilaktika/52107yak-ne-pereoholoditisya-u-shoviszi-poradi.html (дата звернення: 20.05.2025).

[84] Про екстрену медичну допомогу : Закон України від 5 липня 2012 року № 5081-VI (із змінами та доповненнями станом на 01.01.2024). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5081-17/page1#Text (дата звернення: 20.05.2025).

[85] Про Національну поліцію : Закон України від 02 липня 2015 року № 580-VIII (із змінами в редакції від 16.08.2024). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/580-19 (дата звернення: 22.04.2025).

об'єктах (зокрема, у бомбосховищах, в польових умовах, при експлуатації військової техніки тощо), коли відбувається безпосередній вплив на організм людини низьких температур.

Вчені та практичні працівники медичної й правоохоронної галузей в різних видах видань висвітлюють питання щодо навчання навичкам надання ДД цільовим категоріям слухачів, описують алгоритми дій рятувальників. Так, нами (Т.С. Вайда — *уточнено*) у навчальному посібнику «Долікарська допомога» розглядує особливості таких видів гіпотермії як переохолодження та замерзання, а також порядок надання ДД потерпілим[86]. Описані нами небезпечні фактори ураження низькими температурами обмежуються описом надання відповідної допомоги в найбільш розповсюджених випадках (переохолодженні, відмороженні), котрі трапляються на виробництві чи в побутових (природніх) умовах, наводить методи визначення ступеня ураження та площі відмороження. Деякі аспекти доповнено у наших наступних виданнях — у «Довіднику поліцейського з домедичної допомоги»[87] (конкретизуються дефініції основних категорій з теми дослідження), а в «Пам'ятці працівникові Національної поліції з надання домедичної допомоги» наведено стисла інформація щодо основних ознак переохолодження та відмороження, а також алгоритми дій поліцейських при наданні ДД потерпілому у цьому стані[88].

У навчально-практичному посібнику «Особиста безпека»[89], котрий підготовлено колективом авторів (В.О. Криволапчук,

---

[86] Вайда Т.С. Долікарська допомога : навч. посіб. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. 874 с.

[87] Вайда Т.С. Довідник поліцейського з домедичної допомоги : довідкове видання для курсантів, студентів та слухачів ЗВО МВС України. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. 424 с.

[88] Вайда Т.С. Пам'ятка працівникові Національної поліції з надання домедичної допомоги : практ. посіб. для курсантів, студентів та слухачів ЗВО МВС України та працівників підрозділів Національної поліції. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 56 с.

[89] Особиста безпека : навч.-практ. посіб. / В.О. Криволапчук, І.М. Тодуров, М.Т. Бондарчук, А.В. Юрченко, О.В. Шаповалов. К. : ВПЦ МВС України, 2006. 169 с.

І.М. Тодуров та ін.) медичній підготовці працівників поліції приділено окремий розділ. Разом з тим, щодо питань з надання ДД потерпілим при гіпотермії вченими розглянуто в основному загальні підходи з організації рятувальних дій в залежності від ступенів ураження організму особи без конкретизації впливу різних небезпечних факторів.

В.Д. Шищук, В.А. Сміянов та К.А. Руднікова у навчальному посібнику «Медична допомога при надзвичайних ситуаціях»[90] в окремому розділі цієї роботи приділяють увагу: 1) чинникам, які можуть призвести до переохолодження; 2) особливостям відмороження; 3) порядку надання домедичної допомоги постраждалим при відмороженні та переохолодженні в різних екстремальних умовах; 4) уточнюють симптоми й ознаки цих станів. Разом з тим всі ці питання стосуються мирного часу, тобто не враховуються екстремальні ситуації та небезпечні фактори на місці події, котрі можуть траплятися під час війни.

О.В. Чуприна, Т.П. Жилін у курсі лекцій з дисципліни «Домедична підготовка»[91] розглядають ДД при гіпотермії як окреме питання в темі «Домедична допомога у разі травм» серед інших видів уражень (механічних ушкоджень, зупинення кровотеч, техніки накладення пов'язок, отруєнь), вирізняючи термічні впливи низьких температур (переохолодження, відмороження) серед інших, у тому числі отриманих потерпілими внаслідок впливу високих температур, а також опіків внаслідок дії електричного струму і радіації.

У цілому, на основі проведеного аналізу вищезазначених робіт можемо зробити висновок про відсутність комплексного підходу щодо висвітлення медичного аспекту професійної підготовки

[90] Шищук В.Д. Медична допомога при надзвичайних ситуаціях : навчальний посібник / В.Д. Шищук, В.А. Сміянов, К.А. Руднікова. Суми : ТОВ «Видавничо-поліграфічне підприємство «Фабрика друку», 2014. 144 с.

[91] Чуприна О.В. Домедична підготовка : курс лекцій [текст] / О.В. Чуприна, Т.П. Жилін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 120 с.

поліцейських з врахуванням особливостей надання ними ДД потерпілим в умовах бойових дій — не розкривається специфіка ураження організму людини тривалою дією низьких температур, недостатньо уваги вченими приділяється питанням надання ДД особі при замерзанні внаслідок обмеженої рухливості та відсутності умов і засобів для зігрівання тіла; не розглядаються такі аспекти екстреної медицини як організація сортування потерпілих при масових травмах в умовах завалів будинків внаслідок обстрілів та бомбардування, не аналізуються можливості надання рятувальниками допомоги особі за відсутності табельних медичних засобів, перев'язувального матеріалу тощо.

Не дивлячись на те, що розробці порядку надання ДД потерпілим при гіпотермії присвячено достатньо праць, доцільно зауважити, що чинні вітчизняні медико-технологічні документи зі стандартизації ЕМД[92; 93] не містять конкретного алгоритму дій рятувальників з цього питання з врахуванням особливостей впливу небезпечних факторів воєнного стану, вони (клінічні протоколи ЕМД — *уточнено автором*) лиш визначають конкретні підходи з надання ДД на основні стандартних рятувальних дій в умовах мирного часу. Таким чином, не всі із наведених у цих стандартах МОЗ України алгоритмів дій рятувальників необхідно вважати вичерпними для надання ефективної ЕМД в умовах воєнного часу.

У зв'язку із створенням небезпечних умов внаслідок застосування країною-агресором руйнівних засобів ураження не тільки щодо військових підрозділів ЗСУ, НГУ, ТрО тощо, а й відносно

---

[92] Про затвердження та впровадження медико-технологічних документів зі стандартизації екстреної медичної допомоги : Наказ МОЗ України від 05.06.2019 № 1269. URL: https://moz.gov.ua/article/ministry-mandates/nakaz-moz-ukraini-vid-05062019--1269-pro-zatverdzhennja-ta-vprovadzhennja-mediko-tehnologichnih-dokumentiv-zi-standartizacii-ekstrenoi-medichnoi-dopomogi (дата звернення: 20.04.2025).

[93] Про затвердження порядків надання домедичної допомоги особам при невідкладних станах : наказ МОЗ України від 09.03.2022 № 441. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0356-22#n36 (дата звернення: 16.05.2025).

мирного населення, існує необхідність, на нашу думку, конкретизації порядку надання рятувальниками (правоохоронцями спільно з медичними працівниками ЕМД) потерпілим при тривалому перебуванні їх під впливом низьких температур, котрі будуть корисними і дієвими в нових екстремальних умовах воєнного стану.

В умовах воєнного стану внаслідок масивних крупнокаліберних, артилерійських та ракетних обстрілів населених пунктів багато їх жителів в зоні бойових дій з метою забезпечення власної безпеки вимушено та оперативно (за сигналом сирен — *уточнено нами*) переміщуються у пристосовані підвальні приміщення, підземні станції метрополітену чи спеціально обладнанні бомбосховища, котрі в більшості випадків не забезпечені централізованим опаленням чи іншими способами теплопостачання. Зрозуміло, що в багатьох таких ситуаціях у оперативно евакуйованих осіб часто відсутні з собою належний теплий верхній одяг чи достатня кількість теплих речей (одіял, покривал, термоковдр, пледів тощо).

Тому багато громадян внаслідок тривалого перебування у холодному середовищі (у вищезазначених приміщеннях — *уточнено нами*) можуть страждати від гіпотермії (відбувається підвищена втрата тепла тілом) або за наявності захворювання (пневмонія, ангіна, ГРВІ тощо) чи травми, які у комбінації з впливом холодного середовища (втрата тепла в поєднанні зі зниженою продукцією тепла) ведуть до гіпотермії[94].

Ознаки переохолодження зазвичай з'являються повільно й можуть охоплювати такі симптоми, як: 1) сонливість; 2) озноб; 3) зниження фізичної активності; 4) втрата свідомості / раптове знепритомнення; 5) сплутаність свідомості або втрату пам'яті; 6) нечітка мова або бурмотіння; 7) повільне, поверхневе дихання; 8) слабке наповнення пульсу; 9) незграбність або відсутність координації; 10) холодна шкіра яскраво-червоного/синього кольору.

[94] Вайда Т.С. Долікарська допомога : навч. посіб. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. С. 512–522.

Внаслідок негативного впливу низьких температур повітря організм потерпілих осіб може страждати від холоду (гіпотермія) або локалізованих наслідків (наприклад, обмороження кінцівок)[95].

Потерпілі з легкою гіпотермією будуть мати нормальний рівень свідомості, тремтіти і мати нормальні життєві показники організму. *Потерпілі особи з середньою та сильною гіпотермією* як правило мають змінений стан свідомості, поступове зникнення тремтіння та прогресуючу брадикардію, гіпотензію та погіршення респіраторного статусу. *У потерпілих осіб з обмороженням* поступово розвивається оніміння ураженої ділянки тіла з одночасною наявністю відчуття «ущільнення» вздовж побілівшої шкіри. Пізні ознаки обмороження включають «дерев'яність» шкіри на дотик, зниження або втрату тілом чутливості, формування пухирів, білий та воскоподібний колір шкіри на ураженій ділянці[96]. Тому таким особам, в котрих виявлено вищезазначені ознаки гіпотермії, з системними або локалізованими пошкодженнями, викликаними холодом, необхідно надавати ДД як безпосередньо присутніми громадянами (знайомими, працівниками поліції, ОСББ, ДСНС тощо, які відповідають за належний стан приміщення чи забезпечують громадський порядок у/біля бомбосховищі), так і фахівцями бригади ЕМД. До цієї категорії потерпілих від гіпотермії не відносять осіб без холодових уражень та потерпілих, які уражені холодом, але не мають симптомів гіпотермії або обмороження.

Перш за все рятувальникові необхідно провести оцінку стану потерпілого, котра має починатися з первинного огляду особи, при цьому увага приділяється таким ознакам, як недостатність кровообігу та забезпечення ефективної вентиляції легень: а) при середній або сильній гіпотермії може відбуватися значна зміна

---

[95] Вайда Т.С. Долікарська допомога : навч. посіб. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. С. 512–522.

[96] Як не переохолодитися у сховищі: поради. URL: http://nashamama.com/profilaktika/52107yak-ne-pereoholoditisya-u-shoviszi-poradi.html (дата звернення: 20.04.2025).

життєвих показників, включаючи слабкий та надзвичайно повільний пульс, виражена гіпотензія та сповільнення дихання; б) рятувальнику може знадобитися більше часу для огляду особи з гіпотермією порівняно з людиною без гіпотермії (огляд може зайняти 60 секунд і більше). Анамнез, крім стандартного збору даних за схемою SAMPLE, передбачає збір додаткової інформації щодо стану потерпілого, який має включати дані про: а) наявність пов'язаних пошкоджень та травм; б) тривалість впливу холодного середовища; в) температура повітря навколишнього середовища; г) надане лікування / допомогу до прибуття працівників ЕМД[97].

Існує кілька способів категоризації тяжкості гіпотермії, в залежності від температури тіла людини або клінічних ознак потерпілого. За можливості, рятувальники повинні виміряти базальну температуру тіла особи та віднести її до одного з наступних рівнів гіпотермії: а) легка гіпотермія: нормальна температура тіла 35–32,1 °C; б) середня гіпотермія: 32–28 °C; в) важка гіпотермія: 28–24 °C; г) глибока гіпотермія: менше 24 °C[98].

Не менш важливим є клінічна картина потерпілої особи (ознаки або симптоми) — вищезазначена категоризація на основі температури повинна бути збалансована відповідно до цих клінічних даних: а) легка гіпотермія — життєві показники і свідомість в нормі, відсутнє тремтіння, тіло самостійно здатне підтримувати тепло; б) середня/важка гіпотермія — прогресуюча брадикардія, гіпотензія, сповільнення дихання, зміна свідомості з поступовим настанням коми, припинення тремтіння при середній гіпотермії (зазвичай при температурі 30–31 °C), загальне уповільнення функцій організму; тіло втрачає здатність до терморегуляції.

---

[97] Про затвердження та впровадження медико-технологічних документів зі стандартизації екстреної медичної допомоги : Наказ МОЗ України від 05.06.2019 № 1269. URL: https://moz.gov.ua/article/ministry-mandates/nakaz-moz-ukraini-vid-05062019--1269-pro-zatverdzhennja-ta-vprovadzhennja-mediko-tehnologichnih-dokumentiv-zi-standartizacii-ekstrenoi-medichnoi-dopomogi (дата звернення: 20.04.2025).

[98] Там само.

Порядок надання ДД при гіпотермії. Перш за все рятувальникові потрібно забезпечити безпеку потерпілого та рятувальників — особа вже стала жертвою холодової травми і рятувальники, ймовірно, будуть також знаходитися деякий час у тому ж самому середовищі. Тому необхідно підтримувати безпеку й рятувальників, запобігаючи активному впливі на них холоду (одягнутися додатково у теплий верхній одяг, зменшити час перебування у підвальному приміщенні, за можливості — включити на місці події теплочи електровентилятор). Важливо контролювати дихальні шляхи (згідно з настановою «Контроль дихальних шляхів»)[99].

При виявленні у потерпілого ознак легкої гіпотермії ДД рятувальників полягає у застосуванні наступного комплексу дій: а) забрати потерпілого з холодного середовища, попередивши таким чином подальшу втрату тепла тіла, зняти (за наявності) мокрий одяг і висушувати шкіру, захистити особу від контакту з землею, укрити тіло від вітру та вологи, утеплити організму з допомогою сухого одягу або термоковдри. Це дає можливість також і попередити випаровування вологи з поверхні тіла, далі, за можливості, — перемістити його до теплого середовища; б) при гіпотермії знижується потреба у кисні, відтак киснева терапія може не знадобитися. За потреби допоміжного кисню він має бути підігрітим до температури 40–42 °С та, за можливості, зволоженим; в) надати для вживання теплі напої або продукти, що містять глюкозу, якщо це можливо, а потерпілий притомний і здатний самостійно контролювати процес дихання; г) сильне тремтіння може спричинити збільшення продукції тепла (тремтіння повинно лікуватись шляхом заміщення втрачених калорій); ґ) застосувати такі

[99] Про затвердження та впровадження медико-технологічних документів зі стандартизації екстреної медичної допомоги : Наказ МОЗ України від 05.06.2019 № 1269. URL: https://moz.gov.ua/article/ministry-mandates/nakaz-moz-ukraini-vid-05062019--1269-pro-zatverdzhennja-ta-vprovadzhennja-mediko-tehnologichnih-dokumentiv-zi-standartizacii-ekstrenoi-medichnoi-dopomogi (дата звернення: 20.04.2025).

польові методи зігрівання, як теплові пакети або теплові ковдри (хімічні або електричні, за доцільності) до передньої стінки грудної клітки або обгорнути грудну клітку навкруги; якщо грудна клітка потерпілого достатньо велика, то використовувати спеціальні ковдри, що нагрівають повітря, за їх наявності (вони є ефективним методом зігрівання в польових умовах); д) необхідно постійно слідкувати за станом потерпілого для своєчасного виявлення зниження температури тіла або пригнічення свідомості; е) фахівцям бригади ЕМД забезпечити в/в доступ ліків (показання для в/в ін'єкцій та інфузій при легкій гіпотермії такі самі, як і для потерпілих без гіпертермії) — рідини для інфузії повинні бути підігрітими, в ідеалі до температури 42 °С; болюсна терапія є більш ефективною, ніж крапельна; рекомендованою рідиною для заміщення належного об'єму крові у пацієнта з гіпотермією є нормальний фізіологічний розчин; є) медикам ЕМД при зміні стану свідомості необхідно перевірити рівень глюкози та надати відповідну допомогу (див. настанови «Гіпоглікемія» або «Гіперглікемія»)[100] та оцінити наявність інших причин зміни свідомості — потерпілого доцільно транспортувати до відділення ЕМД, де можливе більш інтенсивне зігрівання особи.

ДД потерпілому при середній або важкій гіпотермія полягає у застосуванні такого комплексу заходів: а) оцінка стану дихальних шляхів, дихання, циркуляції повітря; проведення перевірки пульсу при гіпотермії (має займати 60 секунд); за можливості, необхідно виміряти температуру тіла (за наявності ознак середньої / сильної гіпотермії) — найточнішим способом виміру температури є стравохідний зонд (за його наявності в бригади фахівців ЕМД), дихальні шляхи пацієнта повинні бути захищені і рятувальник повинен вміти

[100] Про затвердження та впровадження медико-технологічних документів зі стандартизації екстреної медичної допомоги : Наказ МОЗ України від 05.06.2019 № 1269. URL: https://moz.gov.ua/article/ministry-mandates/nakaz-moz-ukraini-vid-05062019--1269-pro-zatverdzhennja-ta-vprovadzhennja-mediko-tehnologichnih-dokumentiv-zi-standartizacii-ekstrenoi-medichnoi-dopomogi (дата звернення: 20.04.2025).

вводити зонд; за неможливості вимірювання стравохідної температури можна застосувати вушний термометр, який спеціально розроблено для застосування на догоспітальному етапі і має одноразовий навушник; ректальні термометри також можуть застосовуватись, проте лише за умов його перебування у теплому середовищі (ректальні термометри не є надійним показником і відтак мають застосовуватись лише у теплому середовищі, наприклад, у теплому салоні автомобіля швидкої допомоги); б) контролювати, за потреби, дихальні шляхи — при наданні ДД не допускати гіпервентиляції, оскільки вона знижує поріг настання фібриляції шлуночків при гіпотермії; показання та протипоказання для застосування додаткових методів відновлення й забезпечення прохідності дихальних шляхів у гіпотермічних осіб такі самі, як і для інших потерпілих; в) попередити подальшу втрату тепла шляхом знімання мокрого одягу і висушування шкіри, захист від контакту з землею, укриття від вітру та вологи, утеплення з допомогою сухого одягу або термоковдри. Необхідно вкрити потерпілого ковдрою, яка стримує випаровування вологи з тіла і, за можливості, перемістити потерпілого до теплого середовища; г) застосувати польові методи зігрівання — використати теплові пакети або теплові ковдри (хімічних або електричних, за доцільності) до передньої стінки грудної клітки або обгорнути грудну клітку навкруги, якщо грудна клітка потерпілого достатньо велика (хімічні або електричні джерела тепла не повинні прямо контактувати зі шкірою; створити бар'єр між шкірою та джерелом тепла для уникнення опіків); спеціальні ковдри, що нагрівають повітря, за їх наявності, є ефективним методом зігрівання в польових умовах; ґ) працювати з потерпілим акуратно: намагатися тримати його тіло у горизонтальному положенні, важливо обмежити рух кінцівок для уникання посилення відтоку холодної крові до серця; одразу після потрапляння до теплого середовища рятувальники повинні зрізати одяг (замість того, щоб знімати його, рухаючи кінцівками); рухати потерпілого доцільно лише у випадках, коли треба перемістити його подалі від джерел тепла; д) доцільне

застосування кардіомоніторингу або зовнішнього автоматичного дефібрилятора (за наявності бригади ЕМД); е) забезпечити внутрішньовенний доступ і введення підігрітого фізіологічного розчину, повторити інфузію за необхідності; є) при зміні стану свідомості необхідно перевірити рівень глюкози та надати відповідну ДД (див. настанови «Гіпоглікемія» або «Гіперглікемія»)[101], оцінити наявність інших причин зміни свідомості; ж) якнайшвидше транспортувати до лікарні з наявними потужностями для проведення реанімаційних заходів. У разі настання зупинки серця необхідно транспортувати потерпілого до центру ЕМД чи лікарні, в яких є апарати зовнішньої циркуляції або серцево-легеневого шунтування (за можливості); з нагріти повітря в салоні автомобіля швидкої допомоги до температури 24 °С під час транспортування.

Розглянемо порядок надання ДД потерпілому при обмороженні. При ознаках обмороження і необхідності евакуації/транспортування потерпілого внаслідок дії низьких температур для проведення огляду та лікування доцільно уникати зігрівання кінцівок до моменту можливості проведення остаточного лікування. Додаткові пошкодження з'являються внаслідок відігрівання з подальшим повторним поверненням в холодне середовище. Тому більш ефективним буде проведення відігрівання потерпілого за відсутності подальшої ситуації повернення його у холодне середовище: а) за можливості проведення зігрівання необхідно застосувати циркулюючу теплу воду (37–39 °С) для зігрівання ураженої ділянки тіла до повного відігрівання. Якщо тепла вода відсутня, то треба провести відігрівання шляхом контакту обмороженої кінцівки з неураженою частиною тіла. Не можна натирати пошкоджені ділянки

[101] Про затвердження та впровадження медико-технологічних документів зі стандартизації екстреної медичної допомоги : Наказ МОЗ України від 05.06.2019 № 1269. URL: https://moz.gov.ua/article/ministry-mandates/nakaz-moz-ukraini-vid-05062019--1269-pro-zatverdzhennja-ta-vprovadzhennja-mediko-tehnologichnih-dokumentiv-zi-standartizacii-ekstrenoi-medichnoi-dopomogi (дата звернення: 20.04.2025).

(наприклад, снігом) для уникнення подальшого механічного травмування нечутливої ділянки тіла; б) після відігрівання необхідно вкрити уражені ділянки стерильною пов'язкою. Якщо наявні пухирі спричиняють біль і рятувальник досвідчений, то їх можна аспірувати (процедура передбачає введення тонкої голки через шкіру в підозріле новоутворення на тілі та аспірування рідини з цього утворення за допомогою шприца — *уточнено нами*), але не розривати епідерміс. Уникати повторення замерзання уражених ділянок шкіри. Надавати допомогу потрібно згідно з настановою «Контроль болю»[102].

При наданні ДД необхідно враховувати деякі застереження щодо можливої зупинки серця:

1) протипоказання для проведення реанімації при гіпотермії: а) явні ознаки фатального ураження (наприклад, декапітація); б) наявність ознак тотального обмороження (наявність льодових формувань у дихальних шляхах); в) сильна ригідність стінок грудної клітки, яка не дозволяє їх компресії; г) небезпека для рятувальників від фізичної втоми; ґ) жертви пошкодженого багатоповерхового будинку, які знаходились під завалами довше 35 хв і з обструкцією дихальних шляхів льодом або снігом;

2) статичні та розширені зіниці (є явною ознакою трупного задубіння) й інші ознаки смерті можуть не бути протипоказаннями для СЛР у потерпілих при сильній гіпотермії;

3) основа терапії при сильній гіпотермії та зупинці серця повинна складатися з ефективних компресій грудної клітки і зігрівання. Частота компресій грудної клітки повинна бути такою ж, як і у звичних потерпілих;

[102] Про затвердження та впровадження медико-технологічних документів зі стандартизації екстреної медичної допомоги : Наказ МОЗ України від 05.06.2019 № 1269. URL: https://moz.gov.ua/article/ministry-mandates/nakaz-moz-ukraini-vid-05062019--1269-pro-zatverdzhennja-ta-vprovadzhennja-mediko-tehnologichnih-dokumentiv-zi-standartizacii-ekstrenoi-medichnoi-dopomogi (дата звернення: 20.04.2025).

4) незрозуміла температура, при якій спочатку повинна бути проведена дефібриляція у потерпілих з сильною гіпотермією з зупинкою серця і кількості спроб дефібриляції.

Існують різні підходи щодо реанімації при зупинці серця у пацієнтів з гіпотермією:

а) згідно з настановами Американської асоціації серця (*далі* — ААС), якщо у пацієнта є ударний ритм (фібриляція шлуночків / шлуночкова тахікардія), то необхідно спробувати дефібриляцію. Доцільно продовжувати спроби дефібриляції за протоколами ААС одночасно зі стратегіями відігрівання;

б) настанова штату Аляска з ведення пацієнтів з гіпотермією при зупинці серця рекомендує проводити дефібриляцію один раз, слідом за нею виконувати компресії грудної клітки протягом 2 хв і потім перевіряти пульс та серцевий ритм — за невдалої спроби дефібриляції і при цьому температура тіла пацієнта нижче 30 °С не проводити нову спробу дефібриляції до поки температуру тіла не буде піднята вище 30 °С; продовжувати СЛР та заходи з відігрівання;

в) альтернативна стратегія, згідно з настановою Медичного товариства в районах недоторканої природи щодо випадків гіпотермії показує, що, якщо основна температура пацієнта нижче 30 °С, то необхідно спробувати дефібриляцію один раз, а потім чекати, поки потерпілий не зігріється принаймні на 1–2 °С або до 30 °С, перш ніж робити спроби додаткових ударів. Відзначається, що ймовірність успішної дефібриляції зростає з кожним підвищенням температури на 1 °С;

г) якщо дефібриляція неуспішна, але температура тіла вище 30 °С, то необхідно слідувати протоколам, як при роботі з іншими потерпілими; ґ) якщо дефібриляція невдала, а основна температура пацієнта вище 30 °С, то необхідно дотримуватися настанови для пацієнтів з нормальною температурою; д) якщо моніторинг виявляє асистолію, СЛР сама по собі є основою терапії; е) якщо моніторинг показує наявність організованого ритму (інші види, окрім

шлуночкової тахікардії/фібриляції шлуночків) і відсутність пульсу, то не варто розпочинати СЛР, а слідкувати за показниками — незважаючи на те, що це може являти собою електричну активність без пульсу, а також представляти ситуації, коли пульс потерпілої особи не виявляється, але залишається ефективним через зниження метаболічних потреб (у випадку якщо ритм швидко погіршиться до асистолії, тоді можна розпочинати СЛР); враховуючи вірогідність шлуночкової фібриляції внаслідок непрямого масажу серця, протоколи рекомендують краще підтримувати ефективну серцеву активність, аніж починати СЛР і спричиняти фібриляцію шлуночків;

5) підтримувати прохідність дихальних шляхів (згідно з настановою «Зупинка серця»)[103]: а) за відсутності засобів професійного забезпечення прохідності дихальних шляхів проводити допоміжну вентиляцію з тією ж частотою, що й для інших станів потерпілих; б) у разі інтубації вентилювати з меншою на половину частотою для запобігання гіпервентиляції. Якщо наявний монітор ETCO2, то доцільно вентилювати повітря з метою підтримання нормального рівня ETCO2;

6) при нагляді за пацієнтами з гіпотермією рекомендується припиняти прийом препаратів до підвищення в них температури вище 30°С. Якщо температура тіла потерпілого вище 30 °С, то потрібно у два рази збільшити інтервали між введенням ліків допоки температура тіла не зросте до 35 °С — з цього моменту можна застосовувати звичайні інтервали їх введення;

7) після відновлення спонтанної циркуляції можна надавати допомогу згідно з настановою «Допомога дорослим пацієнтам після відновлення спонтанного кровообігу»;

[103] Про затвердження та впровадження медико-технологічних документів зі стандартизації екстреної медичної допомоги : Наказ МОЗ України від 05.06.2019 № 1269. URL: https://moz.gov.ua/article/ministry-mandates/nakaz-moz-ukraini-vid-05062019--1269-pro-zatverdzhennja-ta-vprovadzhennja-mediko-tehnologichnih-dokumentiv-zi-standartizacii-ekstrenoi-medichnoi-dopomogi (дата звернення: 20.04.2025).

8) при сильній гіпотермії та зупинці кровообігу все ще існує можливість успішної реанімації потерпілого навіть після тривалого колапсу, виживання з подальшим збереженням неврологічних функцій спостерігалося навіть після випадків довготривалої реанімації. Потерпілі не можуть визнаватися мертвими до того часу, поки не було проведено процедуру зігрівання. Якщо при гіпотермії у потерпілої особи зупинилось серце і вона знаходилася у стані гіпотермії тривалий час в період між зупинкою та початком реанімації, то тоді немає сенсу розпочинати процедури реанімації та відігрівання.

Відповідні результати оцінювання стану потерпілої особи передбачають виявлення: 1) асоційованих травматичних пошкоджень (за їх наявності); 2) локалізованих обморожень; 3) температури тіла переохолодженої людини (за можливості вимірювання). Ключовими елементами при оформленні документації (для працівників ЕМД — *уточнено нами*) є такі: 1) тривалість впливу холодного середовища; 2) температура повітря навкруги та останні перепади температур; 3) спроби відігрівання або проведення інших терапій до прибуття бригади ЕМД; 4) вживання потерпілим алкоголю / наркотичних речовин. *Критеріями щодо включення, тобто необхідності надання ДД є такі*: 1) результати вимірювання температури тіла потерпілої особи та належні методи вимірювання; 2) наявність серцевих аритмій; 3) документування пов'язаних травм (за їх наявності); 4) результати аналізу рівня глюкози.

Забезпечення безпеки потерпілого при гіпотермії. Враховуючи додаткові ефекти від подальшого збільшення у потерпілого стану стресу, який спричинено холодом, особу потрібно перемістити з холодного середовища якомога швидше. Потерпілим з середньою до важкої гіпотермії критично важливо не дозволяти стояти або мати фізичне навантаження, оскільки це може призвести до колапсу кровообігу.

Прилади, що самостійно генерують тепло (наприклад, зігріваючі пакети) при застосуванні, повинні обгортатись якимось матеріалом

для уникнення прямого контакту зі шкірою, щоб запобігти опікам (наявні докази свідчать, що зігріваючі пакети з піковою температурою вище 45°С можуть спричинити опіки)[104]. У разі, якщо потерпілий непритомний або не може розпізнати прогресуюче пошкодження тіла, то рятувальником необхідно періодично перевіряти поверхню під зігріваючим пакетом для виявлення можливого пошкодження тканин організму.

Надамо деякі рекомендації громадянам щодо облаштування безпечного місця в бомбосховищі для уникнення переохолодження / застуди. Перш за все доцільно шукати укриття у сухих і теплих місцях (бомбосховищах, доглянутих та пристосованих підвалах). У разі, якщо це неможливо, то особі варто намагатися одразу ж утеплити кінцівки, шию та голову. Якщо в місці, де людина перебуває, є протяги, то необхідно перейти туди, де їх немає. Бажано сидіти не на самій землі, уникати сидіння на голих поверхнях, навіть якщо можна одягти декілька шарів теплого одягу; доцільно розміщуватися біля труб тепломережі тощо. Для сидіння чи лежання розмістити під собою дошки або каримати чи покривала, використовувати ковдри, подушки, спальники, матраци, в тому числі надувні. При перебуванні у бомбосховищі тривалий час насамперед варто подбати про багатошаровість одягу: 1) *спідня білизна* (спідня білизна, колготки, шкарпетки, термобілизна); 2) *середній шар* (светр, кофта тощо); 3) *верхній одяг* (куртка, штани, шарф, шапка, рукавички)[105].

Обирати одяг для перебування в приміщеннях чи на вулиці при низьких температурах необхідно із натуральних тканин чи спеціальних (термоізоляційних) матеріалів. Не залишати відкритими руки та голову — через долоні та оголену голову людина втрачає

[104] Як не переохолодитися у сховищі: поради. URL: http://nashamama.com/profilaktika/52107yak-ne-pereoholoditisya-u-shoviszi-poradi.html (дата звернення: 20.04.2025).

[105] Вайда Т.С. Захист поліцейських від переохолодження та домедична допомога потерпілим з гіпотермією в умовах бомбосховища: заходи із забезпечення безпеки осіб при низьких температурах під час війни. *Юридичний бюлетень : наук. журнал*. Одеса : ОДУВС, 2022. Випуск 26 (26). С. 240–251.

чимало тепла. Також необхідно обирати зимове взуття із товстою підошвою: воно має бути просторим, відповідним за розміром та не стискати ногу. Якщо речі змокли, то треба якомога швидше перевдягнутися у сухі. Щоб підтримувати нормальну температуру тіла, варто споживати багато теплої рідини для запобігання зневодненню (за змогою випити теплий солодкий чай з термоса), доцільно мати з собою перекус (з'їсти багату на білок їжу). Разом із питтям та перекусами намагатися рухатись, щоб відновити кровообіг — зробити прості вправи ногами й руками, щоб зігрітись; при обмежених об'ємах приміщення бомбосховища чи великої кількості людей принаймні можна рухати пальцями кінцівок рук та ніг, присідати, робити махи руками чи ногами, щоб зігрітися.

Не варто робити в разі переохолодження: 1) не намагатися зігрітися занадто швидко; 2) не зігрівати руки й ноги, розтираючи їх; 3) не вживати алкоголю (сприяє підсиленому тепловідведенню) та тютюну (паління звужує судини, що призводить до підсилення переохолодження)[106].

Утім, в умовах війни уникнути переохолодження не завжди можливо. Тож, якщо немає можливості утеплитися одягом (зберегти тепло тіла), то доцільно використовувати для цього інші речі (наприклад, ковдри). Якщо і їх нема, то варто попросити допомоги у сусідів або тих, хто перебуває поруч із вами і має їх надлишок, — у крайніх випадках можна грітися один біля одного.

Висновки

На основі аналізу чинної нормативно-правової бази вітчизняного законодавства, вивчення спеціальної літератури з піднятої проблеми та оперативної інформації з інтернет-ресурсів щодо перебігу війни можемо зробити наступні узагальнення.

[106] Як уникнути переохолодження в умовах війни: поради МОЗу. URL: https://vogue.ua/article/beauty/byuti-gid/yak-uniknuti-pereoholodzhennya-v-umovah-viyni-poradi-moz.html (дата звернення: 13.03.2025).

1. Режим воєнного стану, особливо на тимчасово окупованих територіях, встановлює суттєві обмеження для нормального життя її громадян на окупованій території. Як наслідок, з метою виживання в цих умовах окремі громадяни переходять на бік ворога, починаючи добровільно чи під примусом співпрацювати з окупаційною владою в різних сферах.

Законодавство України оперативно відреагувало на загрози, котрі може становити вищезазначена поведінка окремих громадян як для держави України, так і для її значної кількості жителів в окремому регіоні/населеному пункті.

Стаття 111[1] «Колабораційна діяльність» ККУ встановлює вичерпний перелік правопорушень, котрі відносяться до колабораціонізму, а також визначає достатньо жорсткі санкції щодо винних осіб-зрадників в залежності від завданої ними шкоди особі/громаді чи природньому середовищу.

Дотягнутися до колаборантів на окупованих територіях силовикам дуже важко. Тому полювання за зрадниками там — це «зона відповідальності» партизан. Офіційної статистики щодо ліквідації посібників окупантів немає. Але інформацію про те, що на окупованих територіях тривають «зачистки», підтверджують розвідка та військові, в підконтрольних містах (на прикладі Миколаєва) проводять заходи щодо затримання таких осіб (закривають на декілька днів місто і очищують від колаборантів).

На окупованих територіях українські колаборанти вимушені посилювати власну охорону та готуються тікати до Криму.

2. При кваліфікації вчинених злочинів в умовах запровадженого правового режиму воєнного тану неправильно відкидати «незручні» для доведення кримінальні злочини або підганяти їх під статтю, яка захищає інші цінності. Правоохоронних органам та правозахисним організаціям, а також судовій владі доцільно вивчати закордону практику (наприклад, Хорватії, Боснії і Герцеговини тощо) щодо подолання вищезазначених викликів.

Держава має забезпечити конфіденційність обставин появи children of hate на світ, а також створити умови щодо їхньої подальшої долі як громадян України. Російське цивілізаційне падіння не передається генетично. Його привила пропаганда, система освіти, злидні й дефіцит добра.

Органи правопорядку та суд повинні скористатися тим, що МКС заявив про пріоритетність гендерно-обумовленого та сексуального насильства в розслідуванні, примусову вагітність необхідно інтегрувати у загальний контекст геноциду української нації.

В українському суспільстві не слід замовчувати існуючу проблему, оскільки страждання, які викликає у жінки усвідомлення ненависті до власної дитини та обставин її появи, мають гарантувати покарання всіх винних осіб. Інакше українське суспільство буде розглядатися з точки зору толерантного ставлення до цих злочинців, а відтак розумітиметься як пасивні посібники на їх боці.

3. ПТСР поведінки осіб, в першу чергу у військового (поліцейського) можна вести мову лише через деякий час після повернення з війни (півроку і більше). До цього часу в учасників бойових дій можуть проявлятися гострі стресові реакції, які є нормою і в більшості випадків з часом минають. Головне завдання фахівців-психологів — відновлення психологічної стійкості та гнучкості військових (поліцейських) з ПТСР: 1) мотивувати захисників (правоохоронців) до подальшої конструктивної життєдіяльності, підвищувати цілеспрямованість щодо участі у соціально-корисних справах, нагадувати про їхні довоєнні інтереси (у протилежному випадку настають депресивні стани та високі суїцидальні ризики); 2) уточнити конкретні особистісні цілі людини на найближчий час та допомагати робити певні кроки, котрі вона планує здійснювати для їх досягнення; 3) проводити профілактику провини (синдрому особи, яка вижила), зменшувати завищений рівень почуття справедливості, мінімізація проблем зі сном. Загалом має активно функціонувати комплексна державна програма та відповідне законодавство, виділятись на цю мету бюджетні кошти, адже це соціально надзвичайно важлива річ.

4. Українська держава вживає всіх можливих заходів, передбачених Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, щодо запобігання виникненню передумов вимушеного внутрішнього переміщення осіб, захисту та дотримання прав і свобод ВПО, створення умов для добровільного їх повернення до покинутого місця проживання або інтеграції за новим місцем проживання.

ВПО за обставин, визначених у статті 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» мають право на захист від примусового внутрішнього переміщення або примусового повернення на покинуте місце проживання.

Реалізація прав ВПО на зайнятість, пенсійне забезпечення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, на отримання соціальних послуг здійснюється відповідно до законодавства України.

5. З метою уникнення травмувань населення в умовах бойових дій від обстрілів широко використовуються такі колективні засоби захисту як бомбосховища, підземні станції метро, підвали тощо, температурний режим повітря в котрих має відносно низькі значення. Це в свою чергу за відсутності часу на належну підготовку людини до евакуації обумовлює появу у багатьох громадян такого стану захворювання як гіпотермія.

В залежності від ступеня ураження розрізняють як загальне переохолодження організму, так і локальне обмороження кінцівок (відкритих ділянок шкіри). Також існує кілька способів категоризації тяжкості гіпотермії в залежності від температури тіла або клінічних ознак, за котрими потерпілу особу відносять до одного з наступних рівнів гіпотермії: а) легка гіпотермія: нормальна температура тіла 35–32,1 °C; б) середня гіпотермія: 32–28 °C; в) важка гіпотермія: 28–24 °C; г) глибока гіпотермія: менше 24 °C. Кожен з цих рівнів має свої характерні клінічні симптоми.

Для стану потерпілого на кожному рівні гіпотермії існує свій характерний порядок надання ДД, так само як і при обмороженні. При наданні ДД потерпілому у стані гіпотермії необхідно враховувати існуючі застереження щодо уникнення можливої зупинки серця. При облаштуванні громадянами місця в бомбосховищі, підвалі під час бомбардування чи артилерійських/ракетних обстрілів евакуйованим особам необхідно враховувати запропоновані нами рекомендації для уникнення стану гіпотермії чи обмороження.

Анотація. У роботі приділено увагу деяким актуальним проблемам, які існують в складних умовах запровадженого правового режимму воєнного стану.

Розглянуто сутність колабораційної діяльності в умовах війни, розкрито зміст поняття цієї правової категорії та види колаборації (воєнний, економічний, культурний (духовний), побутовий, політичний, адміністративний, освітній) з окупаційною владою, проаналізовано норми ККУ щодо порядку притягнення до відповідальності осіб за таку протиправну дії/діяльність.

Виокремлено один із правових, моральних, соціальних та економічних викликів — примусову вагітність жінок на ТОТ, який розглядається як окремий елемент одночасно декількох міжнародних злочинів: 1) проти людяності; 2) воєнних злочинів; 3) геноциду (репродуктивне насильство). Наголошено, що з правової точки зору примусову вагітність не слід розглядувати як випадковість — обтяжувальну обставину вчиненого окупантами країни-агресорки кримінального злочину (зґвалтування чи комбінацію зґвалтування й обмеження свободи жінки).

Обґрунтовано необхідність запровадження системи відновлення психологічної стійкості та соціальної гнучкості військових (поліцейських) з ПТСР поведінки внаслідок негативного впливу на них бойових дій. Рекомендовано комплекс заходів щодо мотивації захисників (правоохоронців) до подальшої конструктивної життєдіяльності, врахування конкретних особистісних цілей людини на найближчий час та допомага для їх досягнення, профілактики

провини. Запропоновано активізувати функціонування комплексної державної програми, внести зміни до законодавства для забезпечення вирішення цієї соціально важливої проблеми.

Актуальною залишається проблема забезпеченн захисту та дотримання прав і свобод ВПО, створення умов для їх добровільного повернення до покинутого місця проживання або інтеграції за новим місцем проживання. Реалізація прав ВПО на зайнятість, пенсійне забезпечення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, на отримання соціальних послуг повинні активно захищатися державною відповідно до законодавства України.

Використання колективних засобів захисту (бомбосховища, підземні станції метро, підвали тощо), несення служби на блокпостах, участь у бойових діях в польових умовах за відсутності часу на належну підготовку людини до евакуації обумовлює у багатьох громадян чи військових/правоохоронців гіпотермії. Розглянуто симптоми як загального переохолодження організму, так і локального обмороження кінцівок, категоризовано тяжкість гіпотермії в залежності від температури тіла та клінічних ознак рівнів гіпотермії (легка, середня, важка та глибока).

Наведено порядок надання ДД при переохолодженні (обмороженні) потерпілих осіб, вказано на необхідність врахування існуючих застережень для уникнення можливої зупинки серця у евакуйованих осіб та своєчасного проведення облаштування громадянами місця укриття під час повітряної тривоги, запропоновано рекомендації для уникнення стану гіпотермії чи обмороження.

Розділ 9
РОЛЬ ДОЗВІЛЬНОЇ СИСТЕМИ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Алла ПИШНА
Одеський державний університет внутрішніх справ, Україна
ORCID: https://Orcid.org/0000-0002-1776-3034
Олексій УЛЬЯНОВ
Одеський державний університет внутрішніх справ, Україна
ORCID.org/0000-0002-3397-0965

У розділі розглянуто специфіку функціонування дозвільної системи в умовах дії воєнного стану в Україні. Проаналізовано адміністративні повноваження Національної поліції України, правові межі реалізації права громадян на володіння зброєю, а також превентивні, контрольні, координаційні та інформаційно-аналітичні функції дозвільної системи.

Особливу увагу приділено цифровізації дозвільних процедур, впровадженню Єдиного реєстру зброї, судовій практиці та міжнародному досвіду регулювання обігу зброї.

Висвітлено виклики, що виникають у правозастосовній практиці під час збройного конфлікту, та обґрунтовано необхідність нормативного оновлення і посилення міжвідомчої координації. Обґрунтовано концепцію балансу між правом на самозахист і вимогами публічної безпеки в умовах надзвичайного правового режиму.

Також окреслено проблематику нерівномірності дозвільних процедур у різних регіонах України та загрозу формування тіньового обігу зброї. Запропоновано шляхи удосконалення системи — від правового реформування до етичних стандартів поведінки посадових осіб.

Наголошено на необхідності синергії з громадянським суспільством у сфері безпеки та контролю над зброєю.

Запровадження воєнного стану передбачає суттєве трансформування механізмів державного управління, включно з обмеженням окремих прав і свобод людини, продиктованим потребою забезпечити національну безпеку, громадський порядок та обороноздатність держави. У такому контексті особливого значення набуває дозвільна система, яка є комплексом правових та організаційних механізмів, що регулюють порядок отримання дозволів на здійснення певних видів діяльності або дій у сфері публічного управління, з одного боку, забезпечує необхідний рівень безпеки та контролю, а з іншого — має діяти у межах правового поля, не допускаючи безпідставного обмеження конституційних прав громадян.

З одного боку, дозвільна система є інструментом державного контролю, що дозволяє запобігати загрозам, забезпечувати правопорядок і підтримувати стабільність у критичних умовах. З іншого боку, надмірне або неправомірне застосування дозвільних процедур може призводити до зловживань, необґрунтованих обмежень прав громадян, посилення адміністративного тиску та правового свавілля.

Розуміння ролі дозвільної системи в умовах воєнного стану має важливе значення не лише для вдосконалення нормативного регулювання, а й для формування правової культури взаємної відповідальності між державою та громадянином у часи викликів і загроз.

У сучасному демократичному суспільстві, функціонування правоохоронних органів, не можливе без здійснення спеціальних адміністративних заходів, серед яких, дозвільна система посідає одне з чільних місць. Особливе значення вона має у сфері забезпечення громадського порядку, безпеки громадян, контролю за обігом спеціальних засобів, вибухових речовин, зброї, що потребує не лише нормативної урегульованості, але й високого рівня адміністративного управління з боку поліції.

Дозвільна система у сфері обігу зброї, спеціальних засобів, вибухових матеріалів, а також діяльності охоронних структур є важливим інструментом державного регулювання і здійснюється

Національною поліцією України як частина її спеціальної адміністративної діяльності. Вона охоплює не лише контроль за дотриманням правових норм, а й превентивну, інформаційно-аналітичну та координаційну функції у системі громадської безпеки.

Превентивна функція дозвільної системи у сфері обігу зброї, спеціальних засобів та вибухових матеріалів є ключовим елементом забезпечення громадської безпеки та правопорядку в Україні. Ця функція спрямована на запобігання незаконному обігу та використанню зазначених об'єктів, що може призвести до тяжких наслідків для суспільства.

Ця функція реалізується через комплекс заходів, зокрема: перевірку осіб, що подають заявки на отримання дозволів, контроль за умовами зберігання зброї, а також регулярні інспекції з боку уповноважених органів. Як зазначає С.В. Діденко, превентивна мета дозвільної системи — запобігти випадковому або навмисному використанню зброї сторонніми особами та забезпечити громадський порядок і безпеку.[1]

Роль цієї функції також полягає у підвищенні правової культури населення, відповідальності громадян за дотримання законодавства у сфері обігу зброї. У цьому контексті діджиталізація процесів — впровадження електронних реєстрів, автоматизованих систем контролю — сприяє прозорості, відкритості дозвільних процедур та зменшенню корупційних ризиків.[2]

Таким чином, превентивна функція є важливим інструментом правової держави у захисті публічної безпеки. Її ефективна реалізація потребує постійного вдосконалення нормативної бази, фахової підготовки працівників правоохоронних органів і залучення громадськості.

---

[1] Діденко С.В. Дозвільна система у сфері обігу та застосування зброї в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 2(1). С. 66–70.

[2] Форсайт для відновлення та розвитку українського експорту 2030: Аналітична доповідь ПРООН про цифрову трансформацію. К. : ПРООН в Україні. 2023. 56 с.

Інформаційно-аналітична функція дозвільної системи у сфері обігу зброї в Україні є ключовим елементом забезпечення публічної безпеки та правопорядку. Вона охоплює систематичний збір, обробку, аналіз і використання інформації, що стосується обігу зброї, суб'єктів цього процесу та відповідних правових і організаційних умов. Роль цієї функції дедалі зростає в умовах підвищеного ризику несанкціонованого використання зброї, а також у контексті інтеграції новітніх технологій в управлінські процеси.

Насамперед, інформаційно-аналітична функція реалізується через збір актуальних даних про осіб, які подають заявки на отримання дозволів, а також про осіб, що вже є власниками зброї. Збір цієї інформації здійснюється через процедури реєстрації, перевірки, ліцензування та контроль з боку уповноважених органів. У процесі оформлення дозвільної документації здійснюється верифікація достовірності поданої інформації, що дозволяє формувати достовірну аналітичну базу для прийняття управлінських рішень.

Як підкреслює Т.А. Шумейко, формування ефективної дозвільної системи у сфері обігу зброї вимагає запровадження єдиної інтегрованої платформи обліку, яка має базуватись на цифрових технологіях, принципах відкритості, прозорості та підзвітності органів виконавчої влади[3]. Такий підхід дозволяє своєчасно виявляти ризики, пов'язані з потенційною небезпекою конкретних осіб, наприклад, осіб із судимістю або тих, що перебувають у нестабільному психоемоційному стані.

Інформаційно-аналітична функція також охоплює процеси аналізу накопичених даних. Метою такого аналізу є не лише отримання статистичної інформації щодо обігу зброї, а й побудова прогнозних моделей, які дозволяють визначити ключові тенденції, оцінити ризики і перевірити ефективність заходів державного регулювання. Це створює можливість для правоохоронних і адміністративних

[3] Шумейко Т.А. Цифровізація дозвільної системи: проблеми та перспективи. *Адміністративне право і процес*. 2023. № 2. С. 45–49.

органів адаптувати політику у відповідь на зміну ситуації в сфері обігу зброї.

Суттєве значення в межах цієї функції має міжвідомча координація. Дані, що надходять до дозвільної системи, мають значення не тільки для органів внутрішніх справ, а й для інших установ — прокуратури, судів, органів місцевого самоврядування. Завдяки такій взаємодії підвищується якість і оперативність прийняття управлінських рішень, що впливають на загальний рівень громадської безпеки.

Особливу увагу слід звернути на впровадження діджиталізаційних процесів у сфері реалізації інформаційно-аналітичної функції. Використання електронних реєстрів, автоматизованих систем перевірки, цифрових підписів та спеціалізованого програмного забезпечення сприяє не лише підвищенню точності та швидкості обробки інформації, а й мінімізації людського фактору. Це, в свою чергу, зменшує ризики зловживань та корупційних проявів, які традиційно пов'язувалися з процедурою видачі дозволів на зброю.[4]

Систематизація інформації також дозволяє краще структурувати управлінську звітність і створювати на її основі аналітичні довідки, які використовуються в процесі розробки законопроектів, постанов Кабінету Міністрів, відомчих нормативно-правових актів. Таким чином, аналітична складова сприяє підвищенню якості нормативного регулювання та його відповідності актуальним умовам суспільного розвитку.

Слід зазначити, що в умовах воєнного стану та загроз внутрішньої дестабілізації функціонування дозвільної системи набуває ще більшої актуальності. Інформаційно-аналітична функція в таких умовах дозволяє ефективно протидіяти нелегальному обігу зброї, забезпечити оперативний контроль за її використанням та прогнозувати потенційні точки напруження. Завдяки цьому можна

[4] Форсайт для відновлення та розвитку українського експорту 2030: Аналітична доповідь ПРООН про цифрову трансформацію. К. : ПРООН в Україні. 2023. 56 с

запобігти ескалації конфліктів на побутовому рівні, терористичним загрозам і порушенням громадського порядку.

Отже, інформаційно-аналітична функція дозвільної системи у сфері обігу зброї в Україні виконує важливу роль у формуванні сучасної моделі публічного управління, що базується на принципах прозорості, ефективності та відповідальності. Її подальший розвиток, зокрема за допомогою цифрових технологій, має стати основою для побудови безпечного суспільства, в якому кожна дія щодо обігу зброї буде підкріплена точними даними, правовими гарантіями та суспільним контролем.

Координаційна функція дозвільної системи в Україні становить одну з ключових ланок механізму забезпечення громадської безпеки[5]. Її суть полягає в налагодженні ефективної міжвідомчої взаємодії між суб'єктами, що беруть участь у регулюванні обігу об'єктів дозвільної системи — зокрема зброї, вибухових матеріалів, спеціальних засобів. В умовах сучасної безпекової ситуації ця функція набула особливого значення, адже дозволяє інтегрувати ресурси та можливості правоохоронних, адміністративних і місцевих органів влади для досягнення єдиної мети — збереження публічного порядку.

Правове регулювання координаційної функції закріплене в низці нормативно-правових актів, серед яких ключовими є постанова Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 1992 року № 576[6] та наказ МВС України від 21 серпня 1998 року № 622[7]. Ці документи

---

[5] Адміністративне право України : підручник / за ред. О. І. Остапенка. Львів : СПОЛОМ. 2021. 616 с.

[6] Про затвердження Положення про дозвільну систему : постанова КМУ від 12.10.1992 р. № 576. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/576-92-п

[7] Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями метальними снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів : наказ МВС України від 21.08.1998 р. № 622. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98

окреслюють правові межі діяльності органів дозвільної системи, визначають їх повноваження, а також встановлюють процедури співпраці з іншими суб'єктами.

На практиці реалізація координаційної функції виявляється у взаємодії між підрозділами Національної поліції, органами місцевого самоврядування, Службою безпеки України, прикордонною службою, підрозділами ДСНС та іншими державними структурами. Наприклад, виявлення незаконного обігу зброї потребує не лише реагування поліції, а й узгоджених дій з боку органів прокуратури та суду, а також оперативного реагування на рівні територіальних громад[8].

Особливе місце у реалізації координаційної функції займають інформаційні обміни. Системи реєстрації зброї, електронні обліки дозволів, цифрові бази даних щодо власників спеціальних засобів — усе це створює передумови для швидкого отримання достовірної інформації[9].

Крім того, координаційна функція проявляється у плануванні та реалізації спільних заходів профілактики та реагування. Це можуть бути як профілактичні відпрацювання, спільні патрулювання, так і масові перевірки об'єктів, що перебувають під наглядом дозвільної системи[10].

У цьому контексті не менш важливою є координація у сфері нормотворчості та розробки локальних політик. Органи місцевого самоврядування можуть приймати власні рішення щодо функціонування дозвільної системи на місцях, однак ці рішення мають бути

---

[8] Вітвіцький С.С., Захарченко А.М., Бобкова А.Г., Алфьоров С.М. Дозвільно-погоджувальні функції підрозділів Національної поліції у сфері господарювання : науково-практичні рекомендації. Київ : ВД «Дакор», 2021. 54 с.

[9] Програма «U-LEAD з Європою». Рекомендації щодо створення Центрів безпеки громадян в об'єднаних територіальних громадах. Київ : Програма «U-LEAD з Європою», 2019. 60 с.

[10] *Забезпечення публічної безпеки і порядку в умовах воєнного стану* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Кропивницький, 1 липня 2022 р. Кропивницький : Донецький державний університет внутрішніх справ, 2022. 398 с.

узгоджені з чинним законодавством і не суперечити нормативам, встановленим центральними органами виконавчої влади.

Координаційна функція має і значний превентивний потенціал. Особливо це важливо в умовах воєнного стану, коли обіг зброї та інших небезпечних предметів підлягає посиленому контролю. Основні завдання щодо контролю за об'єктами дозвільної системи покладаються в поліції на підрозділи контролю за обігом зброї[11].

У зв'язку з цим актуальними залишаються питання створення Центрів безпеки громадян в об'єднаних територіальних громадах.

Згідно з чинним законодавством України, право громадян на придбання, зберігання та носіння зброї реалізується виключно на підставі дозволу, виданого уповноваженим органом внутрішніх справ. Цей дозвіл є адміністративним актом, що засвідчує наявність підстав для володіння певним типом зброї і відповідність особи встановленим законом критеріям.

Дозвільна діяльність регламентується рядом нормативно-правових актів, зокрема: Законом України «Про Національну поліцію»[12], Постановою Кабінету Міністрів України від 07.09.1993 № 706[13], Наказом МВС України від 21.08.1998 № 622[14], а також спеціальними нормативами, що були адаптовані до умов воєнного стану.

---

[11] Юнін О. Особливості участі поліції в функціонуванні дозвільної системи в період воєнного стану. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 1. С. 7–13.

[12] Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/580-19 (дата звернення: 25.05.2025).

[13] Про порядок продажу, придбання, реєстрації, обліку і застосування спеціальних засобів самооборони, заряджених речовинами сльозоточивої та дратівної дії : постанова КМУ від 07.09.1993 № 706. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/706-93-%D0%BF (дата звернення: 25.05.2025).

[14] Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями метальними снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів : наказ МВС України від 21.08.1998 № 622. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0636-98 (дата звернення: 25.05.2025).

Основним завданням дозвільної системи є створення правових та організаційних механізмів для обліку, контролю, профілактики зловживань у сфері володіння і використання засобів, що становлять потенційну загрозу громадській безпеці. Дозвільна система діє на перетині правових та безпекових інтересів держави, суспільства і громадян, а тому вимагає гнучкості, точності та підвищеної правової відповідальності.

Згідно з наказом МВС України № 170 від 1 березня 2022 року, під час дії воєнного стану поліція отримала розширені повноваження з перевірки об'єктів зберігання зброї, тимчасового вилучення зброї, анулювання дозволів, контролю за діяльністю суб'єктів охоронного ринку, а також передачі даних до військових адміністрацій[15]. Також поліція уповноважена проводити позапланові перевірки умов зберігання зброї в домашніх умовах, інспекцію об'єктів торгівлі засобами самооборони, перевірку правомірності використання зброї при виконанні охоронних функцій. Відповідно до покладених функцій, поліцейські мають право вимагати пред'явлення документів на зброю, складати адміністративні матеріали у разі виявлення порушень, а також ініціювати призупинення або відкликання дозволів у зв'язку з втратою підстав для володіння зброєю. Ці функції реалізуються як частина адміністративної діяльності, яка має не лише каральний, але й сервісний та регуляторний характер. В умовах війни ці дії набувають ще більшої значущості, оскільки спрямовані на запобігання неконтрольованому обігу зброї, протидію її використанню у незаконних цілях, а також забезпечення належного рівня державного моніторингу у сфері безпеки.

Особливістю дозвільної системи в умовах сучасних викликів є її цифровізація. Запровадження Єдиного реєстру зброї[16],

[15] Про деякі питання обігу зброї в умовах воєнного стану : наказ МВС України від 01.03.2022 № 170. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/z0273-22 (дата звернення: 25.05.2025).

[16] Єдиний реєстр зброї: інформаційно-телекомунікаційна система. *МВС України*. URL: https://mvs.gov.ua/informatizaciia-sistemi-mvs/jedinii-rejestr-zbroyi

дозволило створити централізовану базу даних, яка забезпечує прозорість обліку, спрощення процедури отримання дозволів, а також автоматичне виявлення порушень.

Згідно з інформацією Міністерства внутрішніх справ, цифрова трансформація суттєво знизила рівень корупційних ризиків у цій сфері, дозволила оперативніше реагувати на порушення та зменшила навантаження на працівників поліції, зайнятих у сфері контролю за обігом зброї.

Суттєвим викликом для функціонування дозвільної системи є наявність великої кількості незареєстрованої зброї внаслідок активних бойових дій, спрощення процедури видачі зброї добровольчим формуванням територіальної оборони та ризики, пов'язані з переміщенням озброєння на деокуповані території. Саме тому дозвільна діяльність поліції набуває значення не лише адміністративної процедури, а й елементу стратегічного контролю держави за безпековою ситуацією в регіонах.

Крім контролю, дозвільна система включає в себе освітню та профілактичну функції. Співробітники підрозділів дозвільної системи зобов'язані проводити інструктажі, перевірки знань законодавства серед осіб, що подають документи на дозвіл, а також здійснювати регулярний моніторинг зберігання зброї у побутових умовах. Цей аспект прямо пов'язаний із безпекою громадян, оскільки навіть формально дозволена зброя може становити загрозу, якщо зберігається або використовується неналежно.

Також у межах адміністративної діяльності поліція координує свою роботу з іншими органами — Службою безпеки України, Державною прикордонною службою, Міністерством оборони, а також органами місцевого самоврядування. Така координація дозволяє оперативно реагувати на зміни в оперативній обстановці, а також ефективно боротися із незаконним обігом зброї, який активізувався в умовах війни.

Законодавча база, що регулює дозвільну систему, продовжує вдосконалюватися. Зокрема, у 2023–2024 роках МВС ініціювало

розробку нової редакції порядку обігу зброї, яка має на меті гармонізацію українського законодавства з нормами Європейського Союзу та стандартами ОБСЄ. Серед новацій — створення платформи електронної ідентифікації власників зброї, автоматичне інформування про закінчення терміну дії дозволів, а також інтеграція бази даних з іншими державними інформаційними системами.[17]

Не менш важливою є роль судової практики у формуванні стабільного застосування дозвільного законодавства. Рішення адміністративних судів щодо оскарження дій підрозділів поліції у сфері видачі або анулювання дозволів формують правові орієнтири для інших регіонів. Так, аналіз рішень Касаційного адміністративного суду свідчить про поступову стандартизацію підходів до розгляду справ, пов'язаних із законністю відмов у видачі дозволів, що, в свою чергу, позитивно впливає на правову визначеність у сфері дозвільної політики.[18]

Таким чином, дозвільна система виступає важливою ланкою у ланцюгу спеціальної адміністративної діяльності поліції, що спрямована на забезпечення публічного порядку, зниження рівня злочинності, захист прав і свобод громадян, а також дотримання балансу між безпековими інтересами держави та індивідуальними правами громадян. Успішність цієї системи залежить від нормативної чіткості, професійної підготовки персоналу, технічної спроможності та ефективної взаємодії з іншими державними інституціями.

Поняття «дозвільна система» має усталене визначення в адміністративному праві. Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 576 від 12.10.1992 р., дозвільна система охоплює сукупність правових норм, які встановлюють порядок видачі, використання

[17] Презентація МВС України щодо цифрової трансформації дозвільної системи. URL: https://mvs.gov.ua/news/tsifrova-reforma (дата звернення: 25.05.2025).

[18] Огляд судової практики з питань оскарження дій поліції щодо дозвільної системи. Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/sudova-praktika/dovidka (дата звернення: 25.05.2025).

та контролю дозволів на здійснення певних видів діяльності або володіння окремими предметами.

Дозвільна система в діяльності поліції виступає як елемент спеціальної адміністративної діяльності, що є частиною управлінської функції держави у сфері внутрішніх справ.[19]

Національна поліція України відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» (ст. 2, 11) здійснює низку адміністративних функцій, серед яких реалізація дозвільної системи в межах компетенції. Це включає видачу дозволів на придбання, зберігання та носіння зброї, проведення перевірок дотримання умов зберігання та використання спеціальних засобів, виявлення порушень дозвільного режиму та застосування заходів адміністративного впливу.[20]

Наказ МВС України № 622 від 21.08.1998 р. встановлює порядок видачі дозволів на зброю, що перебуває у цивільному обігу, а також інструкції щодо ведення обліку і контролю за її використанням. Таким чином, поліція не лише виконує функції реєстрації та видачі, а й здійснює постійний нагляд за дотриманням вимог законодавства.[21]

Дозвільна система має складну організаційно-правову структуру. Вона передбачає процедури отримання дозволів, подання заяв, проведення перевірок, ухвалення рішень, а також ведення відповідного реєстру. Важливим є принцип відкритості та прозорості, який реалізується шляхом інформування громадян про порядок

---

[19] Про затвердження Положення про дозвільну систему : постанова КМУ від 12.10.1992 р. № 576. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/576-92-п

[20] Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 40–41. Ст. 379.

[21] Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями метальними снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів : наказ МВС України від 21.08.1998 № 622. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0636-98 (дата звернення: 25.05.2025).

дій, перелік документів та умови отримання дозволу. Таким чином забезпечується публічність та запобігання корупційним проявам.[22]

У діяльності поліції реалізація дозвільної системи виконує превентивну та контрольну функції.

Превентивна та контрольна функції поліції у реалізації дозвільної системи є ключовими елементами забезпечення публічної безпеки та правопорядку в Україні. Ці функції спрямовані на запобігання правопорушенням, контроль за дотриманням законодавства у сфері обігу об'єктів дозвільної системи та забезпечення балансу між правами громадян і безпекою суспільства.[23; 24]

Превентивна функція поліції у сфері дозвільної системи охоплює низку заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням, що пов'язані з обігом предметів та об'єктів, які підлягають спеціальному контролю. Як зазначено у Законі України «Про Національну поліцію», однією з основних функцій цього правоохоронного органу є надання послуг із забезпечення публічної безпеки, запобігання злочинам і правопорушенням та захисту прав і свобод громадян[25].

У контексті дозвільної системи реалізація превентивної функції включає проведення профілактичних бесід із громадянами, роз'яснення вимог чинного законодавства, зокрема норм щодо обігу вогнепальної зброї, спеціальних засобів, вибухових речовин тощо[26].

---

[22] Шумейко Т.А. Загальні та особливі ознаки дозвільних процедур реалізації державної політики у сфері обігу зброї в Україні. *Юридична наука*. 2020. № 6. С. 155–163.

[23] Мельник М.І., Хавронюк М.І. Кримінальна політика : підручник. Київ : Атіка. 2010. 384 с.

[24] Шевченко А.О. Превентивна діяльність поліції: теоретичні та практичні аспекти. Харків : Право, 2020. 264 с.

[25] Про Національну поліцію : Закон України від 2 лип. 2014 р. № 580-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 40–41. Ст. 379.

[26] Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями метальними снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів : наказ МВС України від 21.08.1998 р. № 622. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98 (дата звернення: 25.05.2025).

Окрім цього, органи поліції здійснюють перевірку умов зберігання об'єктів дозвільної системи, нагляд за дотриманням технічних та правових вимог до таких об'єктів, а також моніторинг стану дисципліни серед суб'єктів, які мають відповідні дозволи.

Такі заходи базуються на положеннях нормативно-правових актів, зокрема Положення про дозвільну систему, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 576 від 12 жовтня 1992 року, яке визначає підстави, порядок видачі, призупинення та анулювання дозволів, а також механізми контролю за дотриманням встановлених правил[27].

Контрольна функція поліції у сфері дозвільної системи передбачає здійснення нагляду за дотриманням законодавства щодо обігу об'єктів дозвільної системи. Це включає перевірку наявності відповідних дозволів, дотримання умов їх видачі, а також виявлення та притягнення до відповідальності осіб, які порушують встановлені правила. Поліція має право здійснювати перевірки приміщень, де зберігаються об'єкти дозвільної системи, та вживати заходів у разі виявлення порушень.

Важливим інструментом модернізації контролю залишається цифровізація. В умовах розбудови інформаційного суспільства цифровізація стає ключовим напрямом удосконалення дозвільної системи у сфері обігу зброї. Запровадження функціональної підсистеми «Єдиний реєстр зброї» в структурі єдиної інформаційної системи МВС України дозволяє здійснювати оперативну перевірку відомостей щодо обліку одиниць зброї, правомірності їх зберігання та використання, а також історії власників. Це значно знижує рівень бюрократизації та корупційних ризиків у сфері видачі дозволів. Разом з тим у прифронтових та тимчасово окупованих регіонах ефективність використання цифрових систем обмежується пошкодженням критичної інфраструктури, що актуалізує потребу

[27] Про затвердження Положення про дозвільну систему : постанова КМУ від 12.10.1992 № 576. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-92-%D0%BF (дата звернення: 25.05.2025).

у створенні альтернативних, зокрема автономних, каналів доступу до баз даних.[28]

У період повномасштабної збройної агресії проти України органи поліції зіткнулися з безпрецедентними викликами, що вимагали оперативної адаптації та модернізації функціональних механізмів їхньої роботи. В умовах воєнного стану значно зросло навантаження на правоохоронну систему, що зумовило необхідність посилення нагляду, впровадження новітніх технологій контролю та вдосконалення внутрішніх процедур.[29]

Одним із ключових напрямів трансформації стало посилення контролю за обігом зброї, що є критично важливим для забезпечення громадської безпеки. З метою ефективного моніторингу та управління обігом зброї, Міністерство внутрішніх справ України ініціювало вдосконалення Єдиної інформаційної бази даних з обліку зброї. Ця система дозволяє оперативно відстежувати зміни у дозвільній системі, мінімізувати ризики її порушення та забезпечити прозорість у сфері обігу зброї.[30]

Крім того, поліція активно впроваджує цифрові технології, такі як автоматизовані реєстри, онлайн-моніторинг дозвільної документації та міжвідомчий обмін інформацією. Ці заходи спрямовані на вдосконалення традиційних методів профілактики правопорушень та підвищення ефективності правоохоронної діяльності в умовах воєнного стану.[31; 32]

---

[28] Про затвердження Положення про функціональну підсистему «Єдиний реєстр зброї» єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ : наказ МВС України від 10 січ. 2022 № 2 // *Офіційний вісник України*. 2022. № 12. Ст. 660.

[29] Міністерство внутрішніх справ України. Звіт про діяльність Національної поліції України в умовах воєнного стану. Київ, 2022. https://www.kmu.gov.ua/news/zvit-natsionalnoi-politsii-ukrainy-pro-rezultaty-roboty-u-2022-rotsi

[30] Міністерство внутрішніх справ України. Єдина інформаційна база даних з обліку зброї: оновлення та перспективи розвитку. Київ : МВС України, 2023. 24 с.

[31] Звіт про діяльність Національної поліції України в умовах воєнного стану. Київ : МВС України, 2022. 40 с.

[32] Впровадження цифрових технологій у правоохоронну діяльність : аналітичний звіт. Київ : НПУ, 2023. 36 с.

Міжнародний досвід також свідчить про ефективність використання сучасних технологій у боротьбі з незаконним обігом зброї. Зокрема, система CEASEFIRE, розроблена за участю європейських науковців, використовує штучний інтелект для виявлення та протидії незаконному обігу вогнепальної зброї, що є актуальним і для українського контексту.[33]

Таким чином, трансформація діяльності поліції України в умовах воєнного стану характеризується активним впровадженням цифрових технологій, посиленням контролю за обігом зброї та модернізацією внутрішніх процедур, що сприяє зміцненню правопорядку та забезпеченню безпеки громадян.

Дозвільна система у структурі діяльності поліції України розглядається як ключова складова спеціальної адміністративної функції, що забезпечує виконання державою її публічно-правових обов'язків у сфері підтримання громадського порядку, забезпечення безпеки, а також захисту прав та свобод громадян. У надзвичайних обставинах, зокрема під час воєнного стану, функції дозвільної системи значно посилюються, набуваючи ознак критичної інфраструктури безпеки.

У широкому розумінні дозвільна система — це сукупність правових норм, організаційних процедур та компетенцій суб'єктів владних повноважень, які регулюють порядок надання, тимчасового обмеження чи припинення дозволів на здійснення окремих видів діяльності. У вузькому сенсі, у контексті діяльності поліції, вона передбачає реалізацію конкретних повноважень, пов'язаних з регулюванням обігу зброї, вибухових речовин, охоронної діяльності, пересування у зонах бойових дій, проведення масових заходів тощо.[34]

---

[33] Cani J., Mademlis I., Mancuso M., Paternoster C., Adamakis E., Margetis G., Chambon S., Crouzil A., Lechelek L., Dede G., Evangelatos S., Lalas G., Mignet F., Linardatos P., Kentrotis K., Gierszal H., Tyczka P., Karagiorgou S., Pantelis G., Stavropoulos G., Votis K., Papadopoulos G. Th. CEASEFIRE: An AI-powered system for combatting illicit firearms trafficking. arXiv, 2024. URL: https://arxiv.org/abs/2406.14949

[34] Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності : Закон України від 06.09.2005 № 2806-IV.

Специфіка дозвільної системи поліції проявляється у її прикладному змісті: організація механізмів, які надають або обмежують право на дії у публічному просторі. Наприклад, здійснення контролю за видачею дозволів на носіння зброї виконує як функцію безпеки, так і превентивну функцію запобігання правопорушенням.

Упродовж 2024 року в органах Національної поліції задекларовано 2,6 тис. одиниць вогнепальної зброї та понад 504 тис. боєприпасів до неї. Також до поліції здано 100 одиниць вогнепальної зброї та більше ніж 30 тис. боєприпасів, щодо яких особи не виявили бажання проходити процедуру декларування.[35]

Дозвільна система виступає також каналом легітимації дій громадян і організацій у сфері реалізації їхніх прав. Наприклад, погодження мирних зібрань (ст. 39 Конституції України) у правовому режимі воєнного стану вимагає спеціальної процедури. Таке погодження, відповідно до чинного законодавства, видається лише після консультацій з військовими адміністраціями та органами поліції[36]. Це створює особливий режим правового балансу між свободою зібрань та вимогами національної безпеки.

Дозвільна система у структурі діяльності поліції України розглядається як ключова складова спеціальної адміністративної функції, що забезпечує виконання державою її публічно-правових обов'язків у сфері підтримання громадського порядку, забезпечення безпеки, а також захисту прав та свобод громадян. У надзвичайних обставинах, зокрема під час воєнного стану, функції дозвільної системи значно посилюються, набуваючи ознак критичної інфраструктури безпеки

Специфіка дозвільної системи поліції проявляється у її прикладному змісті: організація механізмів, які надають або обмежують право на дії у публічному просторі. Наприклад, здійснення

[35] Звіт Національної поліції України про результати роботи у 2024 році. file:///C:/Users/User/Downloads/Zvit_pf_2024.pdf

[36] Указ Президента України № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022.

контролю за видачею дозволів на носіння зброї виконує як функцію безпеки, так і превентивну функцію запобігання правопорушенням.

Превентивна функція поліції в умовах війни має не лише стандартне значення як система заходів щодо виявлення, запобігання та усунення причин правопорушень, а й виконує роль стратегічного елементу оборонної політики держави. Підвищена загроза незаконного обігу зброї, вибухових речовин і спеціальних засобів, активність диверсійно-розвідувальних груп, а також загальна мілітаризація суспільного простору вимагають від поліції систематичної профілактичної діяльності, спрямованої як на правосвідомість громадян, так і на унеможливлення використання дозволених засобів не за призначенням.[37]

Особливого значення набуває роз'яснювальна робота серед суб'єктів, які мають право на володіння та використання зброї: охоронних фірм, мисливських колективів, представників територіальної оборони.

В умовах зростання кількості зброї на руках цивільного населення необхідним є забезпечення балансу між реалізацією права на самооборону та дотриманням дозвільного режиму. Саме тут проявляється потреба у зміцненні партнерських відносин поліції з громадськістю, зокрема з громадськими об'єднаннями, що функціонують у сфері безпеки та оборони.[38]

Контрольна функція поліції передбачає посилене інспектування умов зберігання та обліку зброї, перевірку наявності та відповідності дозвільних документів, аналіз використання дозволених засобів. В умовах воєнного стану ці завдання ускладнюються, зважаючи на необхідність оперативного реагування, мобільності поліції та інтеграції її дій із заходами військового командування. Закон України «Про Національну поліцію» та постанова Кабінету

[37] Національна поліція України. Звіт про діяльність Національної поліції України за 2022 рік. Київ : Нацполіція України, 2022. 40 с.

[38] Мовчан А.В. Інформаційно-аналітична робота в оперативно-розшуковій діяльності Національної поліції : навч. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2017. 244 с.

Міністрів України від 7 вересня 1993 року № 703 залишаються базовими документами у сфері дозвільної діяльності, однак вони не враховують специфіку військового періоду, що створює низку колізій та правових прогалин.[39]

Поліція отримує додаткові повноваження у вигляді права на вилучення зброї без попередження, прискорене анулювання дозволів, передачу справ до військових адміністрацій або судів. Також актуальним є контроль за діяльністю суб'єктів, які отримали дозвіл на носіння зброї, але в умовах війни не забезпечують її належне зберігання або використовують поза межами дозволеного.[40]

Окрему увагу слід приділити функції координації, яку поліція виконує у взаємодії з іншими органами державної влади — Державною службою з надзвичайних ситуацій, Службою безпеки України, Міністерством оборони. Спільні перевірки, обмін інформацією, оперативні наради дозволяють знижувати ризики терористичних загроз, ідентифікувати спроби незаконного зберігання або переміщення зброї, а також забезпечити прозорість дозвільної системи навіть в умовах бойових дій.[41]

В умовах воєнного стану виникає низка проблем, зокрема несинхронізованість процедур обміну інформацією, різний рівень технічної оснащеності відомств, розбіжності у трактуванні повноважень і відповідальності. Такі труднощі ускладнюють оперативну реакцію на загрози, можуть спричиняти дублювання функцій або навпаки — прогалини у спільних діях. Координація у сфері дозвільної діяльності є надзвичайно важливою для недопущення

---

[39] Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/580-19 (дата звернення: 25.05.2025).

[40] Про порядок продажу, придбання, реєстрації, обліку і застосування спеціальних засобів самооборони, заряджених речовинами сльозоточивої та дратівної дії : Постанова Кабінету Міністрів України від 07.09.1993 № 706. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/706-93-п (дата звернення: 25.05.2025).

[41] Адміністративна діяльність поліції в умовах воєнного стану : навч. посіб. Харків : ХНУВС, 2023. 120 с.

несанкціонованого обігу зброї, спрощення процедур взаємодії та посилення безпеки на місцевому рівні.

Важливим інструментом модернізації контролю залишається цифровізація. Впровадження Єдиного державного реєстру зброї дозволяє здійснювати оперативну перевірку інформації про дозволи, історію володіння зброєю, наявність заборон або судимостей у власників. Це мінімізує ризики фальсифікацій і створює нові стандарти прозорості. Однак доступ до цифрових систем на тимчасово окупованих або прифронтових територіях суттєво ускладнений через пошкоджену інфраструктуру, що потребує резервних рішень з боку правоохоронних органів.[42]

Незважаючи на зазначені переваги, поліція стикається з низкою проблем: неукомплектованість підрозділів, високий рівень кадрового вигорання, застаріле технічне забезпечення, дефіцит сучасного програмного забезпечення для мобільної роботи з реєстрами. У цьому контексті нагальною є потреба у проведенні інституційної реформи дозвільної системи, яка має включати не лише зміну процедур, а й оновлення підходів до кадрової політики.[43]

Правова база, що регулює дозвільну діяльність, залишається фрагментарною. В окремих випадках відсутність чітких норм дає можливість зловживань або уникнення відповідальності, особливо у випадках, коли законодавство не встигає за динамікою безпекових змін. Це вимагає розробки тимчасових спеціальних правових режимів та оновлення нормативних актів з урахуванням воєнного часу.[44]

---

[42] Єдиний реєстр зброї: інформаційно-телекомунікаційна система. *Міністерство внутрішніх справ України*. URL: https://mvs.gov.ua/informatizaciia-sistemi-mvs/jedinii-rejestr-zbroyi (дата звернення: 25.05.2025)

[43] Палій В.В. Адміністративно-правові обмеження прав і свобод людини при забезпеченні публічної безпеки органами Національної поліції України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2023. 210 с

[44] Кадала В.В. Окремі питання законодавчих новацій: публічна безпека, суб'єкт господарювання, воєнний стан. *Забезпечення публічної безпеки і порядку в умовах воєнного стану* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кропивницький, 1 лип. 2022 р.). Кропивницький, 2022. С. 164–16.

Варто наголосити, що ефективність реалізації превентивної та контрольної функцій поліції у сфері дозвільної системи в умовах воєнного стану безпосередньо впливає на рівень національної безпеки. Успішна реалізація цих функцій є можливою лише за умов системного підходу, який включає удосконалення нормативної бази, підвищення професійної підготовки особового складу, технічне переоснащення та розширення міжвідомчої кооперації.

Слід зазначити, що в умовах воєнного стану або надзвичайних ситуацій роль дозвільної системи поліції значно зростає. Особливої актуальності в сучасних умовах набуває системна інформаційно-роз'яснювальна робота серед осіб, які мають право на володіння та використання зброї, зокрема співробітників охоронних структур, членів мисливських об'єднань, учасників добровольчих формувань територіальної оборони. В умовах зростання обсягів обігу зброї серед цивільного населення, що обумовлено як загрозами воєнного характеру, так і змінами в нормативно-правовому полі, важливим завданням є забезпечення балансу між реалізацією права на самозахист та неухильним дотриманням дозвільного режиму. З огляду на це, критично важливим стає розвиток партнерських відносин між органами Національної поліції та громадськістю, зокрема з громадськими об'єднаннями у сфері безпеки та оборони, що сприяє підвищенню ефективності превентивної діяльності правоохоронців у кризових умовах.[45]

Забезпечення балансу між реалізацією права на самозахист та дотриманням дозвільного режиму в умовах воєнного стану є одним із найгостріших викликів у сфері внутрішньої безпеки

[45] Богачова Н.О. Взаємодія поліції з громадськістю в умовах воєнного стану: адміністративно-правовий аспект. *Адміністративно-правові та організаційно-тактичні засади діяльності підрозділів превентивної діяльності Національної поліції в умовах воєнного стану* : матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 28 червня 2024 р.) / за заг. ред. В.О. Боднарчука. Кропивницький : ДДУВС, 2024. С. 85.

України. В умовах збройної агресії проти держави питання легітимного обігу зброї виходить за межі класичної безпекової парадигми та стає критичним чинником у забезпеченні обороноздатності суспільства.[46]

Право громадян на самозахист зафіксовано в Конституції України та уточняється положеннями кримінального й адміністративного законодавства.

Водночас з початком повномасштабного вторгнення Російської Федерації Україна увійшла в режим воєнного стану, що вимагає перегляду традиційного підходу до реалізації цього права. Постанова Кабінету Міністрів України № 448 від 15 квітня 2022 року надала цивільному населенню можливість застосування вогнепальної зброї для захисту свого життя та майна[47]. Цей крок був безпрецедентним у правовій історії України та вимагав від правоохоронної системи адаптації нормативних і процедурних регламентів.

Паралельно Міністерство внутрішніх справ України наказом № 170 від 1 березня 2022 року врегулювало порядок обігу зброї в умовах воєнного стану Зокрема, визначено процедури анулювання дозволів, передачі зброї до підрозділів територіальної оборони, порядок тимчасового вилучення зброї у випадках порушення умов зберігання. Таким чином, поліція отримала широкі повноваження, які вимагають балансування між гарантіями прав громадян та інтересами державної безпеки.

У цьому контексті ключовим є забезпечення прозорості та контрольованості дій як цивільного населення, так і представників силових структур. Важливим інструментом став Єдиний реєстр

[46] Про деякі питання обігу зброї в умовах воєнного стану : наказ МВС України від 01.03.2022 № 170. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/z0273-22 (дата звернення: 25.05.2025).

[47] Про затвердження Порядку застосування цивільними особами вогнепальної зброї у період дії воєнного стану : постанова КМУ від 15.04.2022 № 448. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-poryadku-zastosuvannya-civilnimi-osobami-vognepalnoyi-zbroyi-u-period-diyi-voyennogo-stanu-448 (дата звернення: 25.05.2025).

зброї, впроваджений МВС України у 2023 році[48]. Цифровізація процесів дозволяє оперативно перевіряти історію дозволів, фіксувати факти порушень і приймати рішення про обмеження права на володіння зброєю. Проте в умовах бойових дій, особливо в прифронтових та тимчасово окупованих регіонах, доступ до таких реєстрів ускладнений, що створює ризики для контролю за обігом зброї.

Не менш важливою є правова оцінка ситуацій, у яких громадяни застосовують зброю в межах самозахисту. В умовах воєнного стану зростає кількість інцидентів, що не вкладаються у традиційну юридичну практику мирного часу. Відповідно, виникає потреба в юридичних роз'ясненнях і нових підходах до тлумачення меж необхідної оборони. Питання набуває ще більшої актуальності у контексті діяльності добровольчих формувань територіальної оборони, частина яких діє напівформально, що ускладнює правову кваліфікацію їхніх дій.[49]

Кадровий потенціал поліції також зазнає істотного навантаження. В умовах війни зростає кількість звернень, порушень, а також випадків нецільового використання зброї. Як зазначає С.В. Кулик, високий рівень емоційної напруги та недостатня підготовка цивільного населення створюють додаткові ризики для правоохоронної системи[50]. Саме тому здійснення попереджувального нагляду, проведення профілактичної роз'яснювальної роботи, а також перегляд вимог до суб'єктів, які мають право на носіння зброї, мають стати пріоритетами реформи.

Проблемним залишається й технічний аспект функціонування дозвільної системи. Відсутність уніфікованих мобільних рішень

---

[48] Єдиний реєстр зброї: інформаційно-телекомунікаційна система. МВС України. URL: https://mvs.gov.ua/informatizaciia-sistemi-mvs/jedinii-rejestr-zbroyi (дата звернення: 25.05.2025).

[49] Бадида А.Ю. Захист прав людини в Україні в умовах воєнного стану: як знайти баланс між публічним інтересом та індивідуальними правами. *Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах воєнного стану* : матеріали наук. семінару (23 черв. 2022 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2022. С. 315.

[50] Кулик С.В. Фактичні підстави застосування особливого правового режиму воєнного стану. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. № 4(36). С. 71–75.

для доступу до реєстрів у польових умовах, зброї в комунікації між структурами МВС, а також незахищеність цифрової інфраструктури надають противнику потенційні можливості для зловживань. Це вимагає не лише технологічного оновлення, а й зміни філософії безпеки в цифровому просторі.[51]

Правове регулювання дозвільної діяльності під час воєнного стану поки що має фрагментарний характер. Закон України «Про Національну поліцію» та підзаконні акти не завжди враховують специфіку кризового періоду. Як наслідок, виникає необхідність у запровадженні спеціальних тимчасових правових режимів, які б дозволяли гнучко реагувати на зміну обстановки, не виходячи за межі правового поля.

Слід зазначити, що в умовах воєнного стану в Україні відбулися суттєві трансформації у сфері дозвільної системи, спрямовані на забезпечення національної безпеки та обороноздатності держави. Ці зміни охоплюють як загальні аспекти правового регулювання, так і специфічні заходи, пов'язані з обігом зброї та діяльністю правоохоронних органів.

Закон України «Про правовий режим воєнного стану» визначає воєнний стан як особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу. Цей режим передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб.[52]

---

[51] Права людини в умовах воєнного стану. Прикладний аспект : зб. матеріалів / за заг. ред. Н.С. Кузнєцової. Київ : Міжнар. Соломонів ун-т, 2024. 120 с.

[52] Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/389-19 (дата звернення: 25.05.2025).

У сфері дозвільної системи це означає можливість запровадження спеціальних тимчасових правових режимів, які можуть включати:

- отримання дозвільних документів за спрощеною процедурою;
- продовження строків дії існуючих дозволів та ліцензій;
- встановлення особливих умов для окремих категорій громадян, зокрема ветеранів, добровольців та волонтерів.

Однією з ключових сфер, що зазнала суттєвих трансформацій під впливом умов воєнного стану, є обіг цивільної вогнепальної зброї. Повномасштабна збройна агресія РФ проти України зумовила необхідність посилення обороноздатності держави та розширення можливостей громадян щодо реалізації права на самозахист. У зв'язку з цим було змінено нормативно-правове регулювання порядку набуття, зберігання та використання мисливської зброї, зокрема нарізної та гладкоствольної.

Запроваджене під час воєнного стану спрощення процедур щодо отримання цивільної вогнепальної зброї суттєво трансформувало правове поле. З одного боку, це забезпечило оперативну реакцію на зовнішні загрози та потребу в мобілізації ресурсів для захисту територіальних громад. З іншого — поставило перед правовою системою нові виклики, зокрема у сфері дотримання юридичних стандартів, передбачуваності та гарантій безпеки.[53]

У мирний час процедура отримання дозволу на зброю передбачає надання низки документів: медичні довідки, підтвердження несудимості, проходження інструктажу, реєстрацію зберігання. Воєнний стан передбачив істотне скорочення цих вимог — зокрема, дозволи могли видаватися без психіатричної експертизи чи довідки про несудимість, що раніше було обов'язковим. Така гнучкість, цілком виправдана в умовах бойових

[53] Про особливості видачі громадянам України дозволу на придбання, зберігання та носіння мисливської зброї та набоїв до неї під час дії воєнного стану : наказ МВС України від 01 берез. 2022 р. № 170. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0170900-22#Text

дій, водночас створює правові ризики: особи, які не пройшли базову перевірку, отримують доступ до потенційно небезпечних засобів.[54]

Крім правового, виник і управлінський виклик. Масова видача зброї без єдиної бази обліку або автоматизованого контролю ускладнила відстеження її подальшого використання, повернення або можливих втрат. Окремі епізоди з недбалою видачею зброї або її втрати цивільними особами у великих містах засвідчили, що надзвичайна ситуація не звільняє державу від обов'язку контролювати безпечний обіг навіть у спрощених умовах.

Ще одним чутливим аспектом стало питання правової відповідальності. Через відсутність формалізованих договорів відповідального зберігання або чіткої правової класифікації такої зброї (цивільна, військова, службова) виникали труднощі з кваліфікацією порушень. Правоохоронні органи фактично діяли в умовах нормативної прогалини, спираючись більше на інструкції, ніж на закон.

Ситуація, що склалася, яскраво демонструє загальновідомий у правознавстві конфлікт між публічною безпекою та дотриманням індивідуальних прав у надзвичайних умовах. Подібні виклики спостерігалися і в інших країнах — зокрема, на Балканах, де лібералізація обігу зброї під час війни згодом призвела до тривалого тіньового обігу нелегальної зброї в мирний період.[55]

Таким чином, воєнне спрощення процедур є обґрунтованим винятком, але не може стати новою нормою. Після завершення дії особливого правового режиму необхідним кроком має стати повна інвентаризація, повернення до правової визначеності та впровадження єдиної бази даних, яка фіксуватиме всі операції з цивільною зброєю — від видачі до утилізації.

---

[54] Бенедик Ю. Зміни в законодавстві щодо обігу зброї в умовах війни: аналіз і виклики. *Юридичний вісник*. 2022. № 4. С. 14–19.

[55] Small Arms Survey. Availability of Small Arms in the Balkans: A Legacy of Conflict – Geneva, 2006. https://www.smallarmssurvey.org/balkan-firearms.html.

Спеціальні тимчасові правові режими правового регулювання дозвільної системи під час воєнного стану в Україні є необхідними заходами для забезпечення національної безпеки та обороноздатності держави. Вони дозволяють оперативно реагувати на загрози, спрощують процедури отримання дозвільних документів та встановлюють особливі умови для окремих категорій громадян. Проте, важливо забезпечити чітке нормативне регулювання цих заходів, щоб уникнути правових конфліктів та забезпечити дотримання прав і свобод усіх громадян.

Таким чином, забезпечення балансу між реалізацією права на самозахист і неухильним дотриманням дозвільного режиму в умовах війни є складною системною задачею. Вона потребує не лише чіткої нормативної бази, а й високого рівня координації між силовими структурами, цифрової модернізації, правової просвіти населення та інституційної гнучкості правоохоронних органів.

Проблема забезпечення балансу між правом громадян на самозахист та необхідністю неухильного дотримання дозвільного режиму в умовах збройного конфлікту є не лише актуальною, але й надзвичайно складною з огляду на її політико-правову, етичну та безпекову природу. З одного боку, держава зобов'язана гарантувати реалізацію права особи на захист свого життя, з іншого — вона несе відповідальність за загальний рівень безпеки в суспільстві, де надмірна лібералізація доступу до зброї може призвести до ескалації насильства та зловживань.[56]

В умовах дії воєнного стану в Україні, запровадженого відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану», механізми обігу зброї зазнали значного оновлення. Згідно з дослідженням О. Юніна, поліцейські підрозділи на деокупованих територіях були зобов'язані здійснювати посилений облік, контроль

[56] Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250.

і перевірки суб'єктів, які володіють зброєю. Це стало відповіддю на зростання ризику нелегального використання зброї, втрати її у бойових умовах, або використання у кримінальних цілях.[57]

Однак механізми, що запроваджуються для обмеження або регулювання доступу до зброї, повинні бути водночас гнучкими й зваженими.

У статті Д. Санакоєва звертається увага на недосконалість нормативного механізму, що дозволяє суттєві відмінності у доступі до дозволів між регіонами, що перебувають під прямою загрозою бойових дій, та тиловими областями. Такий підхід, на думку автора, не лише ускладнює реалізацію права на самозахист, а й створює небезпеку правового нігілізму серед громадян.[58]

Одним із шляхів вирішення проблеми балансу може стати впровадження єдиного електронного реєстру заяв на отримання дозволу на зброю. Це дозволить зменшити ризики корупції, пришвидшити обробку заяв і стандартизувати вимоги до кандидатів. Науковці наголошують, що прозорість таких процедур є не менш важливою, ніж сам факт наявності правових механізмів.[59]

Водночас ключовою умовою для запобігання надмірній мілітаризації суспільства є забезпечення відповідного рівня правової культури населення.

Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, проведеної Київським національним університетом ім. Тараса Шевченка, свідчать про необхідність запровадження системних програм з правової освіти, які формуватимуть відповідальне ставлення

---

[57] Юнін О. Особливості участі поліції в функціонуванні дозвільної системи в період воєнного стану. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 1. С. 7–13.

[58] Санакоєв Д. Нормативно-правові аспекти врегулювання обігу зброї в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 6. С. 224–230.

[59] Шило С.М. (2023). Дозвільна система як особливий вид діяльності органів публічної адміністрації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. Вип. 52, с. 309–312.

до права володіння зброєю як до виняткового, а не загальнодоступного інструменту.[60]

Слід також відзначити, що окремі категорії громадян (зокрема, ветерани бойових дій, добровольці, волонтери) часто вимагають окремого правового режиму щодо доступу до зброї. З одного боку, це визнає їх заслуги та реальні потреби, з іншого — створює умови для потенційного правового конфлікту та дискримінації інших громадян, якщо такі норми не будуть обґрунтовані й чітко регламентовані.[61]

Неможливо ігнорувати й психологічний аспект питання. Наявність зброї у руках цивільного населення, яке зазнало стресу, втрат або травм внаслідок війни, підвищує ризики її використання не за призначенням. Тому дотримання дозвільного режиму має включати в себе не лише юридичну оцінку особи, але й обов'язкову перевірку психоемоційного стану, що підтверджується у працях С.М. Шила.[62]

Правове регулювання обігу зброї в умовах воєнного стану яскраво демонструє один із ключових викликів правової держави — пошук оптимального балансу між забезпеченням національної безпеки та дотриманням основоположних прав і свобод людини. У воєнний період держава змушена реагувати на реальні загрози швидко й рішуче, іноді шляхом тимчасового обмеження окремих прав або спрощення процедур, які в мирний час забезпечують гарантії безпеки, приватності та правової визначеності.[63]

---

[60] *Забезпечення прав людини в умовах воєнного стану в Україні* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 15 грудня 2022 року). Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2022. 203 с.

[61] Санакоєв Д. Нормативно-правові аспекти врегулювання обігу зброї в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 6. С. 224–230.

[62] Шило С.М. (2023). Дозвільна система як особливий вид діяльності органів публічної адміністрації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. Вип. 52. С. 309–312.

[63] Про особливості видачі громадянам України дозволу на придбання, зберігання та носіння мисливської зброї та набоїв до неї під час дії воєнного стану : наказ МВС України від 01 берез. 2022 р. № 170: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0170900-22#Tex

Лібералізація обігу зброї, з одного боку, сприяє обороноздатності та мобілізації громадянського ресурсу. Громадяни, які отримують законне право на носіння зброї, стають активною частиною національного спротиву, особливо в умовах, коли регулярні сили зосереджені на фронті або в гарячих точках. Така практика відповідає доктрині тотальної оборони, що поширена в державах Балтії, Ізраїлі та Фінляндії.[64]

З іншого боку, масове озброєння населення несе ризик зловживань, випадків побутового чи спонтанного насильства, а також неконтрольованого обігу зброї після завершення бойових дій. Аналіз міжнародного досвіду свідчить, що у багатьох постконфліктних країнах, де населення зберігало зброю після завершення війни, спостерігалося зростання рівня злочинності, насильства в родинах та нелегального трафіку (Small Arms Survey, 2022).[65]

З огляду на українську специфіку, фахівці Центру «Нова Європа» вказують на підвищену тривожність громадян щодо можливої неконтрольованої присутності зброї в поствоєнному суспільстві. Опитування 2024 року виявило, що більшість населення підтримує право на самозахист, але виступає за суворий державний нагляд та реєстрацію (Інфо Сапієнс, 2024).[66]

Крім того, згідно з аналітичними матеріалами щорічника SIPRI, адаптованого Центром Разумкова (2023), відновлення безпеки у післявоєнний період вимагає не лише фізичного роззброєння, а й системного підходу до профілактики конфліктів, реінтеграції ветеранів та зміцнення правоохоронної інфраструктури.[67]

---

[64] Sperling V., & Weinberger N. (2020). *Security and Society in the Baltic States. Cambridge University Press.*

[65] Small Arms Survey. (2022). *Post-conflict weapons control: Challenges and policies.* Geneva : Graduate Institute of International and Development Studies.

[66] Інфо Сапієнс. Дослідження громадської думки: Ставлення українців до безпеки та зброї. — Центр «Нова Європа», 2024: https://www.sapiens.com.ua/en/publications.

[67] Щорічник SIPRI 2022: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека. — К. : Центр Разумкова, 2023. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://razumkov.org.ua/images/sipri/SIPRI_2022_ukr.pdf

Аналогічні виклики прогнозуються й для України. Згідно з аналітичним звітом Центру оборонних стратегій (2023), масове озброєння цивільного населення в умовах війни несе ризики внутрішньої дестабілізації. Фахівці наголошують на необхідності впровадження системного підходу до контролю за обігом зброї, який включатиме не лише її реєстрацію, а й навчальні, профілактичні та правові механізми, спрямовані на зниження рівня потенційної загрози в поствоєнний період.[68]

Масове озброєння населення після завершення бойових дій створює ризики зловживань, побутового насильства та неконтрольованого обігу зброї.

Згідно зі звітом UNODC (2025), ефективний контроль за вогнепальною зброєю є ключовим фактором у зменшенні насильства та сприянні миру в постконфліктних країнах[69]. У цьому контексті, створення в Україні Національного координаційного центру з протидії незаконному обігу вогнепальної зброї, як повідомляє OSCE (2024), є важливим кроком до зміцнення безпеки та дотримання міжнародних стандартів[70]. Крім того, згідно з економічним оглядом OECD (2025), підтримка демобілізованих військовослужбовців та внутрішньо переміщених осіб у процесі реінтеграції на ринок праці є необхідною для забезпечення стійкого зростання та добробуту в Україні.[71]

Відтак, концептуальний баланс між безпекою та свободою вимагає від законодавця створення адаптивного, поетапного

---

[68] Центр оборонних стратегій. Контроль за обігом зброї в Україні: виклики війни та потреба в модернізації. Київ, 2023. URL: https://defence.org.ua.

[69] United Nations Office on Drugs and Crime. *How effective firearms control can reduce violence and promote peace*. UNODC, 2025. URL: https://www.unodc.org/unodc/firearms-protocol/news/2025/how-effective-firearms-control-can-reduce-violence-and-promote-peace.html

[70] Organization for Security and Co-operation in Europe. *OSCE supports Ukraine's efforts to counter illicit trafficking in firearms*. OSCE, 2024. URL: https://www.osce.org/secretariat/577684

[71] OECD. Економічні огляди: Україна 2025. Париж: OECD Publishing, 2025. Доступно за посиланням: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2025/05/oecd-economic-surveys-ukraine-2025_0bb82ef9/940cee85-en.pdf

правового режиму. На першому етапі — лібералізація в умовах загрози. На другому — поступове повернення до детального регулювання, обліку, повернення зброї, підвищення стандартів безпеки та навчання. Такий підхід дозволяє не лише діяти ефективно в моменті, а й не допустити довготривалих негативних наслідків.

У цій площині доречно згадати і про досвід міжнародних організацій, які наголошують на важливості дотримання прав людини навіть у надзвичайних умовах. Згідно з висновками Венеційської комісії, обмеження прав у період кризи повинні бути не лише юридично обґрунтованими, а й такими, що відповідають принципам **необхідності, пропорційності та тимчасовості** (Венеційська комісія, 2020)[72].

Аналогічна позиція викладена у Принципах Сіракузи, згідно з якими будь-яке обмеження прав людини має бути чітко визначеним у законі, переслідувати легітимну мету та бути пропорційним до цієї мети (ICJ, 1984).[73]

Додатково, Комітет ООН з прав людини у Загальному коментарі № 29 підкреслює, що навіть в умовах надзвичайного стану держава не звільняється від зобов'язань щодо захисту основоположних прав, а тимчасовість обмежень є безумовною вимогою (ООН, 2001).[74]

Таким чином, питання балансу між безпекою та свободою при регулюванні обігу зброї є ключовим для майбутньої стабільності. Саме у кризових умовах держава проходить випробування на здатність одночасно забезпечувати захист та повагу до прав

[72] Поважання демократії, прав людини та верховенства права під час надзвичайних ситуацій: роздуми : Висновок CDL-AD (2020)014 URL. — Рада Європи, 2020. — Режим доступу: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2020)014-e

[73] Принципи Сіракузи щодо обмежень і відступів від положень Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. — Нью-Йорк : ООН, 1984. URL: https://www.icj.org/wp-content/uploads/1984/07/Siracusa-principles-ICCPR-legal-submission-1984-eng.pdf

[74] Загальний коментар № 29: Стаття 4: Відступ від зобов'язань під час надзвичайного становища. ООН, 2001. URL: https://undocs.org/CCPR/C/21/Rev.1/Add.11

громадянина, формуючи засади правопорядку не лише для сьогодення, але й для післявоєнного періоду.

Правова система України стикається з потребою синхронного реагування на два виклики: забезпечити обороноздатність суспільства через правовий доступ до зброї та не допустити правового хаосу й криміналізації володіння нею. Це викликає потребу в розробці спеціального закону про цивільну зброю та боєприпаси, який на момент написання цієї роботи все ще не ухвалено в остаточній редакції.

У світлі євроінтеграційних процесів також необхідно звертатися до досвіду держав-членів ЄС, де законодавство про зброю гармонізовано відповідно до Директиви Європейського Парламенту 91/477/ЄЕС. І хоча український контекст є унікальним з огляду на бойові дії, принципи суворого контролю, диференціації категорій зброї та прозорості рішень цілком прийнятні до імплементації.

Незважаючи на важливість та стабільність нормативної бази, практика дозвільної діяльності поліції стикається з низкою проблем. Це, зокрема, застарілі механізми обліку, паперова форма ведення реєстрів, людський фактор, що створює ризики корупційних дій. Реформування цієї сфери повинно включати цифровізацію процедур, автоматизацію перевірок, запровадження електронного документообігу та інтеграцію баз даних різних державних органів.

У підсумку, дозвільна система в діяльності поліції є важливим різновидом спеціальної адміністративної діяльності, спрямованої на забезпечення контролю, безпеки та правопорядку. Її ефективне функціонування залежить як від якості нормативної бази, так і від рівня організації роботи, професійності персоналу та впровадження сучасних технологій.

Поряд з організаційними та технічними викликами, що стоять перед дозвільною системою, варто також звернути увагу на необхідність формування чітких етичних орієнтирів для працівників правоохоронних органів. У воєнний час, коли межі між безпекою і свободою можуть бути розмитими, особливого значення набуває дотримання прав людини, пропорційність адміністративного

втручання та відкритість дозвільних процедур. Запровадження етичних стандартів і систем внутрішнього моніторингу зможе не лише підвищити довіру суспільства до поліції, а й запобігти зловживанням владою, що є критично важливим у кризових умовах.

Нарешті, ефективність дозвільної системи не може бути забезпечена винятково зусиллями поліції чи органів центральної влади. Потрібна тісна співпраця з інститутами громадянського суспільства, експертними колами, правозахисними організаціями та міжнародними партнерами. Такий підхід дозволяє створити більш прозору, контрольовану та справедливу систему регулювання обігу зброї, яка відповідатиме як національним безпековим пріоритетам, так і міжнародним стандартам прав людини.

Важливим напрямом удосконалення дозвільної системи є розвиток механізмів зовнішнього контролю, включаючи парламентський нагляд, незалежні аудити та громадські ради при органах внутрішніх справ. Така інституційна участь дозволяє підвищити рівень підзвітності та унеможливити концентрацію влади у сфері контролю за обігом зброї в руках лише однієї структури. Впровадження регулярної звітності, публічних консультацій щодо змін у нормативному регулюванні та відкритого доступу до статистичних даних створює умови для справжнього демократичного контролю.

Не менш важливою є роль професійної підготовки персоналу, залученого до реалізації дозвільної політики. В умовах воєнного стану особливої ваги набуває не лише технічна компетентність, а й здатність діяти в етичних межах та дотримуватись принципів верховенства права. Розробка спеціалізованих навчальних курсів, тренінгів з прав людини, а також обмін досвідом з колегами з країн ЄС і НАТО можуть значно підвищити ефективність і легітимність дій правоохоронних органів у критичних умовах.

У підсумку слід зазначити, що дозвільна система в умовах воєнного стану — це не лише інструмент безпеки, а й показник зрілості правової системи держави. Її ефективність залежить від здатності забезпечити баланс між захистом суспільства та гарантіями

індивідуальних прав. Відтак, стратегічним завданням має стати формування такої моделі дозвільного регулювання, яка поєднує правову визначеність, соціальну справедливість і демократичну відкритість.

Проведений аналіз ролі дозвільної системи у забезпеченні прав і свобод людини в умовах воєнного стану засвідчив її важливість як складової публічного адміністрування та інструменту підтримання громадської безпеки. В умовах, коли державні інститути функціонують у межах надзвичайного правового режиму, дозвільна система виконує не лише контролюючу, а й стабілізуючу роль, знижуючи ризики зловживань, запобігаючи ескалації конфліктів та сприяючи легітимізації дій державних органів у сфері обігу зброї.

Одним із ключових завдань дозвільної системи в період воєнного стану є забезпечення балансу між потребами національної безпеки та збереженням базових прав людини. Цей баланс неможливо досягти без чіткої нормативно-правової бази, що враховує як динаміку безпекових загроз, так і зобов'язання України у сфері прав людини. Розширення повноважень правоохоронних органів має супроводжуватися запровадженням ефективних механізмів моніторингу та підзвітності, аби уникнути правового свавілля та порушення стандартів належного врядування.

Розглянуті функції дозвільної системи — превентивна, контрольна, інформаційно-аналітична та координаційна — виявилися тісно пов'язаними з викликами, які постають у сучасному безпековому контексті. Зокрема, превентивна функція дозволяє своєчасно виявляти ризики незаконного обігу зброї, інформаційно-аналітична — забезпечує належну аргументацію управлінських рішень, а координаційна — інтегрує зусилля різних органів влади. Реалізація кожної з цих функцій потребує не лише відповідного кадрового забезпечення, але й технічної модернізації дозвільної системи, насамперед шляхом цифровізації процедур та уніфікації обліку.

Аналіз також засвідчив, що лібералізація правил доступу до зброї у кризовий період є вимушеним заходом, що має обмежений часовий

характер. По завершенню воєнного стану необхідно передбачити механізми поступового повернення до більш суворого контролю, зокрема через інвентаризацію зброї, створення єдиного електронного реєстру та правову оцінку всіх випадків її використання. У цьому контексті важливо не допустити інституціоналізації надзвичайних заходів, аби не порушити основ демократичного правопорядку.

Дозвільна система у воєнний час також виконує освітню місію -формує в громадян відповідальне ставлення до права володіння зброєю, а в працівників правоохоронних органів — культуру правозастосування. Саме через цю призму дозвільна система є не лише адміністративною процедурою, а і частиною правової культури, що зміцнює довіру між державою та суспільством.

Отже, дозвільна система є важливим механізмом забезпечення публічного порядку та дотримання прав людини в умовах війни. Її ефективність залежить від правової чіткості, адаптивності, технічної модернізації та здатності держави підтримувати належний баланс між захистом безпеки та свободою особи.

Список використаних джерел:

1. Діденко С.В. Дозвільна система у сфері обігу та застосування зброї в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 2(1). С. 66–70.

2. Форсайт для відновлення та розвитку українського експорту 2030 : Аналітична доповідь ПРООН про цифрову трансформацію. К. : ПРООН в Україні, 2023. 56 с.

3. Шумейко Т.А. Цифровізація дозвільної системи: проблеми та перспективи. *Адміністративне право і процес*. 2023. № 2. С. 45–49.

4. Форсайт для відновлення та розвитку українського експорту 2030 : Аналітична доповідь ПРООН.

5. Адміністративне право України : підручник / за ред. О.І. Остапенка. Львів : СПОЛОМ. 2021. 616 с.

6. Про затвердження Положення про дозвільну систему : постанова КМУ від 12.10.1992 р. № 576. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/576-92-п

7. Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями метальними снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів : наказ МВС України від 21 серп. 1998 р. № 622. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98#Text

8. Вітвіцький С.С., Захарченко А.М., Бобкова А.Г., Алфьоров С.М. Дозвільно-погоджувальні функції підрозділів Національної поліції у сфері господарювання : науково-практичні рекомендації. Київ : ВД «Дакор», 2021. 54 с.

9. Програма «U-LEAD з Європою». Рекомендації щодо створення Центрів безпеки громадян в об'єднаних територіальних громадах. Київ : Програма «U-LEAD з Європою», 2019. 60 с.

10. *Забезпечення публічної безпеки і порядку в умовах воєнного стану* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Кропивницький, 1 липня 2022 р. Кропивницький : Донецький державний університет внутрішніх справ, 2022. 398 с.

11. Юнін О. Особливості участі поліції в функціонуванні дозвільної системи в період воєнного стану. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 1. С. 7–13.

12. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/580-19 (дата звернення: 25.05.2025).

13. Про порядок продажу, придбання, реєстрації, обліку і застосування спеціальних засобів самооборони, заряджених речовинами сльозоточивої та дратівної дії : постанова КМУ від 07.09.1993 № 706. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/706-93-%D0%BF (дата звернення: 25.05.2025).

14. Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями метальними снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів : наказ МВС України від 21.08.1998 р. № 622. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98 (дата звернення: 25.05.2025).

15. Про деякі питання обігу зброї в умовах воєнного стану : наказ МВС України від 01.03.2022 № 170. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/z0273-22 (дата звернення: 25.05.2025).

16. Єдиний реєстр зброї: інформаційно-телекомунікаційна система. МВС України. URL: https://mvs.gov.ua/informatizaciia-sistemi-mvs/jedinii-rejestr-zbroyi.

17. Презентація МВС України щодо цифрової трансформації дозвільної системи. URL: https://mvs.gov.ua/news/tsifrova-reforma (дата звернення: 25.05.2025).

18. Огляд судової практики з питань оскарження дій поліції щодо дозвільної системи. *Судова влада України*. URL: https://court.gov.ua/sudova-praktika/dovidka (дата звернення: 25.05.2025).

19. Шумейко Т.А. Загальні та особливі ознаки дозвільних процедур реалізації державної політики у сфері обігу зброї в Україні. *Юридична наука*. 2020. № 6. С. 155–163.

20. Мельник М.І., Хавронюк М.І. Кримінальна політика : підручник. Київ : Атіка, 2010. 384 с.

21. Шевченко А.О. Превентивна діяльність поліції: теоретичні та практичні аспекти. Харків : Право, 2020. 264 с.

22. Про затвердження Положення про функціональну підсистему «Єдиний реєстр зброї» єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ : наказ МВС України від 10 січ. 2022 № 2. *Офіційний вісник України*. 2022. № 12. Ст. 660.

23. Міністерство внутрішніх справ України. Звіт про діяльність Національної поліції України в умовах воєнного стану.

Київ, 2022. https://www.kmu.gov.ua/news/zvit-natsionalnoi-politsii-ukrainy-pro-rezultaty-roboty-u-2022-rotsi.

24. Міністерство внутрішніх справ України. Єдина інформаційна база даних з обліку зброї: оновлення та перспективи розвитку. Київ : МВС України, 2023. 24 с.

25. Звіт про діяльність Національної поліції України в умовах воєнного стану. Київ : МВС України, 2022. 40 с.

26. Впровадження цифрових технологій у правоохоронну діяльність : аналітичний звіт. Київ : НПУ, 2023. 36 с.

27. Cani J., Mademlis I., Mancuso M., Paternoster C., Adamakis E., Margetis G., Chambon S., Crouzil A., Lechelek L., Dede G., Evangelatos S., Lalas G., Mignet F., Linardatos P., Kentrotis K., Gierszal H., Tyczka P., Karagiorgou S., Pantelis G., Stavropoulos G., Votis K., Papadopoulos G. Th. CEASEFIRE: An AI-powered system for combatting illicit firearms trafficking. arXiv, 2024. URL: https://arxiv.org/abs/2406.14949.

28. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності : Закон України від 06.09.2005 № 2806-IV.

29. Звіт Національної поліції України про результати роботи у 2024 році. file:///C:/Users/User/Downloads/Zvit_pf_2024.pdf

30. Указ Президента України № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022.

31. Національна поліція України. Звіт про діяльність Національної поліції України за 2022 рік. Київ : Нацполіція України, 2022. 40 с.

32. Мовчан А.В. Інформаційно-аналітична робота в оперативно-розшуковій діяльності Національної поліції : навч. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2017. 244 с.

33. Про порядок продажу, придбання, реєстрації, обліку і застосування спеціальних засобів самооборони, заряджених речовинами сльозоточивої та дратівної дії : Постанова Кабінету Міністрів України від 07.09.1993 № 706. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/706-93-п (дата звернення: 25.05.2025)

34. Адміністративна діяльність поліції в умовах воєнного стану : навч. посіб. Харків : ХНУВС, 2023. 120 с

35. Єдиний реєстр зброї: інформаційно-телекомунікаційна система. *Міністерство внутрішніх справ України*. URL: https://mvs.gov.ua/informatizaciia-sistemi-mvs/jedinii-rejestr-zbroyi (дата звернення: 25.05.2025)

36. Палій В.В. Адміністративно-правові обмеження прав і свобод людини при забезпеченні публічної безпеки органами Національної поліції України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2023. 210 с

37. Кадала В.В. Окремі питання законодавчих новацій: публічна безпека, суб'єкт господарювання, воєнний стан. *Забезпечення публічної безпеки і порядку в умовах воєнного стану* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кропивницький, 1 лип. 2022 р.). Кропивницький, 2022. С. 164–16.

38. Богачова Н.О. Взаємодія поліції з громадськістю в умовах воєнного стану: адміністративно-правовий аспект. *Адміністративно-правові та організаційно-тактичні засади діяльності підрозділів превентивної діяльності Національної поліції в умовах воєнного стану* : матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 28 червня 2024 р.) / за заг. ред. В.О. Боднарчука. Кропивницький : ДДУВС, 2024. С. 85.

39. Про затвердження Порядку застосування цивільними особами вогнепальної зброї у період дії воєнного стану : постанова КМУ від 15.04.2022 № 448. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-poryadku-zastosuvannya-civilnimi-osobami-vognepalnoyi-zbroyi-u-period-diyi-voyennogo-stanu-448 (дата звернення: 25.05.2025).

40. Єдиний реєстр зброї: інформаційно-телекомунікаційна система. МВС України. URL: https://mvs.gov.ua/informatizaciia-sistemi-mvs/jedinii-rejestr-zbroyi (дата звернення: 25.05.2025).

41. Бадида А.Ю. Захист прав людини в Україні в умовах воєнного стану: як знайти баланс між публічним інтересом та індивідуальними правами. *Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах воєнного стану* : матеріали наук. семінару (23 черв. 2022 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2022. С. 315.

42. Кулик С.В. Фактичні підстави застосування особливого правового режиму воєнного стану. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. № 4(36). С. 71–75.

43. Права людини в умовах воєнного стану. Прикладний аспект : зб. матеріалів / за заг. ред. Н.С. Кузнєцової. Київ : Міжнар. Соломонів ун-т, 2024. 120 с.

44. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/389-19 (дата звернення: 25.05.2025).

45. Бенедик Ю. Зміни в законодавстві щодо обігу зброї в умовах війни: аналіз і виклики. *Юридичний вісник*. 2022. № 4. С. 14–19.

46. Small Arms Survey. Availability of Small Arms in the Balkans: A Legacy of Conflict — Geneva, 2006. https://www.smallarmssurvey.org/balkan-firearms.html.

47. Санакоєв Д. Нормативно-правові аспекти врегулювання обігу зброї в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 6. С. 224–230.

48. Шило С.М. (2023). Дозвільна система як особливий вид діяльності органів публічної адміністрації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. Вип. 52. С. 309–312.

49. *Забезпечення прав людини в умовах воєнного стану в Україні* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 15 грудня 2022 року). (2022). Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка. 203 с.

50. Інфо Сапієнс. Дослідження громадської думки: Ставлення українців до безпеки та зброї. — Центр «Нова Європа», 2024: https://www.sapiens.com.ua/en/publications.

51. Щорічник SIPRI 2022: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека. К. : Центр Разумкова, 2023. URL: https://razumkov.org.ua/images/sipri/SIPRI_2022_ukr.pdf

52. Центр оборонних стратегій. Контроль за обігом зброї в Україні: виклики війни та потреба в модернізації. Київ, 2023. URL: https://defence.org.ua.

53. United Nations Office on Drugs and Crime. *How effective firearms control can reduce violence and promote peace*. UNODC. 2025. URL: https://www.unodc.org/unodc/firearms-protocol/news/2025/how-effective-firearms-control-can-reduce-violence-and-promote-peace.html

54. Organization for Security and Co-operation in Europe. OSCE supports Ukraine's efforts to counter illicit trafficking in firearms]. OSCE, 2024: https://www.osce.org/secretariat/577684.

55. OECD. Економічні огляди: Україна 2025. Париж : OECD Publishing, 2025. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2025/05/oecd-economic-surveys-ukraine-2025_0bb82ef9/940cee85-en.pdf.

56. Поважання демократії, прав людини та верховенства права під час надзвичайних ситуацій: роздуми : Висновок CDL-AD(2020)014/ Рада Європи, 2020. URL: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2020)014-e

57. Принципи Сіракузи щодо обмежень і відступів від положень Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. Нью-Йорк : ООН, 1984. URL: https://www.icj.org/wp-content/uploads/1984/07/Siracusa-principles-ICCPR-legal-submission-1984-eng.pdf

58. Загальний коментар № 29. Стаття 4: Відступ від зобов'язань під час надзвичайного становища. ООН, 2001. URL: https://undocs.org/CCPR/C/21/Rev.1/Add.11

Розділ 10
АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Вікторія СІРКО
Одеський державний університет внутрішніх справ, Україна
ORCID ID: 0000-0003-4897-3533

Вступ

В умовах воєнного стану правове регулювання адміністративної відповідальності за порушення прав і свобод набуває особливого значення. Це обумовлено необхідністю балансу між забезпеченням національної безпеки та захистом фундаментальних прав людини. Держава, вводячи воєнний стан, отримує додаткові важелі впливу, зокрема щодо обмеження окремих прав і свобод громадян, але водночас має керуватися принципами законності, пропорційності та дотримання міжнародних стандартів.

Актуальність дослідження адміністративної відповідальності за порушення прав і свобод у воєнний час обумовлена низкою факторів. По-перше, в сучасних умовах військової агресії Україна змушена адаптувати своє законодавство до нових викликів, зокрема посилити механізми контролю, відповідальності та правозахисної діяльності. По-друге, міжнародні угоди та правові акти, ратифіковані Україною, містять положення, що визначають межі допустимих обмежень прав людини навіть у надзвичайних ситуаціях. Це ускладнює процес імплементації норм міжнародного права у національне законодавство. Нарешті, важливим є дослідження правозастосовної практики, що дозволить виявити найбільш поширені форми порушень та оцінити ефективність механізмів їхнього запобігання та притягнення до відповідальності.

Науковці, зокрема О.Ф. Андрійко, В.С. Куйбіда та Ю.Г. Барабаш, у своїх дослідженнях наголошують на тому, що адміністративна відповідальність у період воєнного стану повинна мати чіткі межі та бути спрямована на забезпечення правопорядку без необґрунтованого порушення прав громадян. Водночас вони вказують на необхідність реформування законодавства для усунення прогалин, що можуть призводити до зловживань з боку державних органів.

Мета даного дослідження — аналіз адміністративної відповідальності за порушення прав і свобод під час воєнного стану, визначення основних правових проблем та пошук оптимальних шляхів їхнього вирішення. Робота базується на аналізі законодавчих актів України, міжнародних угод, судової практики та наукових досліджень у сфері адміністративного права.

Таким чином, дослідження адміністративної відповідальності в умовах воєнного стану є важливим не лише з академічної точки зору, а й для формування ефективної правозастосовної практики, що сприятиме захисту прав людини та зміцненню принципу верховенства права в Україні.

Огляд проблеми: як впливає воєнний стан на права громадян

Воєнний стан є особливим правовим режимом, що запроваджується державою у разі збройної агресії, загрози національній безпеці або необхідності забезпечення обороноздатності країни. Його введення передбачає тимчасове обмеження конституційних прав і свобод громадян, що впливає на різні аспекти суспільного життя. В Україні воєнний стан регулюється Конституцією України, Законом України «Про правовий режим воєнного стану» та іншими нормативно-правовими актами, які визначають порядок його застосування та межі обмежень прав громадян[1].

Одним із ключових аспектів впливу воєнного стану на права громадян є обмеження свободи пересування. Введення комендантської

[1] Тимошенко А.В., Котляренко О.П. Правовий режим воєнного стану: основні аспекти та його вплив на права і свободи громадян. Юридичний науковий електронний журнал. № 10/2023. URL: http://www.lsej.org.ua/10_2023/106.pdf

години, контроль за переміщенням осіб, перевірка документів та обмеження виїзду за кордон є типовими заходами, що застосовуються в умовах воєнного стану. Такі обмеження спрямовані на забезпечення громадської безпеки та запобігання диверсійним діям, проте вони можуть створювати труднощі для громадян, особливо тих, хто змушений залишати небезпечні території[2].

Воєнний стан також впливає на право власності. Законодавство передбачає можливість примусового вилучення майна для потреб оборони, що може включати транспортні засоби, житлові приміщення та інші ресурси. Важливим аспектом є питання компенсації за вилучене майно, яке регулюється спеціальними нормативними актами. Однак на практиці механізми компенсації можуть бути недостатньо ефективними, що викликає занепокоєння серед громадян[3].

Обмеження свободи слова та доступу до інформації є ще одним важливим аспектом впливу воєнного стану. В умовах збройного конфлікту держава може запроваджувати цензуру, обмежувати діяльність засобів масової інформації та контролювати поширення інформації, що може загрожувати національній безпеці. Такі заходи спрямовані на запобігання поширенню дезінформації та підтримку морального духу населення, проте вони можуть обмежувати право громадян на отримання об'єктивної інформації.

Соціально-економічні права також зазнають змін у період воєнного стану. Введення надзвичайних заходів може впливати на трудові права, доступ до медичних послуг та соціального забезпечення. Наприклад, мобілізація може призводити до примусового залучення громадян до виконання оборонних завдань, що впливає

---

[2] Асоціація правників України (АПУ). Воєнний стан в Україні: які права та обов'язки мають громадяни. https://uba.ua/ukr/news/voyennyj-stan-v-ukrayini-yaki-prava-ta-obovyazky-mayut-gromadyany

[3] «WikiLegalAid» довідково-інформаційна платформа правових консультацій. Права і свободи громадян в умовах воєнного стану. https://legalaid.wiki/index.php/Права_і_свободи_громадян_в_умовах_воєнного_стану

на їхню професійну діяльність. Крім того, економічна нестабільність, спричинена війною, може призводити до зростання безробіття, інфляції та зниження рівня життя населення.

Попри обмеження, законодавство передбачає механізми захисту прав громадян під час воєнного стану. Конституція України встановлює перелік прав, які не можуть бути обмежені навіть у надзвичайних умовах, зокрема право на життя, захист від катувань та право на судовий захист. Крім того, міжнародні угоди, такі як Європейська конвенція з прав людини, містять положення щодо допустимих меж обмеження прав у період надзвичайного стану.

Таким чином, воєнний стан суттєво впливає на права громадян, обмежуючи свободу пересування, право власності, доступ до інформації та соціально-економічні права. Водночас законодавство передбачає механізми захисту основоположних прав, що дозволяє забезпечити баланс між національною безпекою та правами людини. Подальше вдосконалення правових норм та механізмів їх реалізації є важливим завданням для держави, що сприятиме захисту прав громадян навіть у найскладніших умовах

Значення адміністративної відповідальності у воєнний період

У контексті запровадження воєнного стану адміністративна відповідальність набуває особливого значення як інструмент забезпечення публічного порядку, стабільності та правової визначеності в умовах надзвичайної ситуації. Цей інститут виконує функцію швидкого правового реагування на загрози, які можуть виникати у період збройного конфлікту або зовнішньої агресії, коли зростає ризик дестабілізації внутрішньої ситуації в державі.

Особливості цього періоду, пов'язані з обмеженням низки конституційних прав і свобод, вимагають дієвих, але водночас збалансованих і правомірних механізмів відповідальності. З одного боку, такі механізми повинні забезпечувати безпеку громадян та публічний порядок, а з іншого — запобігати свавіллю органів державної влади, надмірному застосуванню санкцій та порушенню

фундаментальних прав людини. Це викликає необхідність у системному оновленні правових підходів до реалізації адміністративної відповідальності у надзвичайний період.

Першочергово, адміністративна відповідальність виконує **регулятивну функцію**, сприяючи встановленню чіткого порядку поведінки для громадян та суб'єктів владних повноважень. У воєнний період актуальними стають спеціальні правопорушення, передбачені актами Президента України, Кабінету Міністрів та органів військової адміністрації, наприклад: порушення комендантської години, правил світломаскування, заборони на фото- і відеозйомку об'єктів критичної інфраструктури, недотримання режиму переміщення або інформаційного мовлення. Адміністративні санкції — у вигляді штрафів, попереджень, адміністративних арештів — є оперативним і дієвим способом реагування на такі порушення.

Крім того, адміністративна відповідальність має **профілактичну та виховну функцію**, формуючи правову культуру громадян та стимулюючи добровільне дотримання правопорядку. У воєнний період, коли суспільство особливо вразливе до панічних настроїв, фейкової інформації, провокаційних закликів чи пропаганди, така функція набуває виняткової важливості. Встановлення чітких юридичних меж дозволеної поведінки та превентивне інформування населення щодо відповідальності за правопорушення зменшує ризики дестабілізації.

Значним є і **контролюючий потенціал адміністративної відповідальності**, що дозволяє притягати до відповідальності не лише пересічних громадян, а й посадових осіб, які перевищують свої повноваження чи діють у спосіб, не передбачений законом. У цьому сенсі вона слугує правовим фільтром, що обмежує свавілля та зловживання з боку силових структур, органів виконавчої влади чи військових адміністрацій, посилюючи принципи **верховенства права, публічності та підзвітності**.

Крім внутрішньодержавного виміру, адміністративна відповідальність у воєнний період має й **міжнародно-правовий контекст**.

З огляду на прагнення України до євроінтеграції та наближення до стандартів Ради Європи, механізми адміністративного правозастосування повинні відповідати принципам, закріпленим у Європейській конвенції з прав людини, практиці Європейського суду з прав людини, а також у міжнародному гуманітарному праві. Це включає забезпечення справедливого розгляду справ, дотримання права на захист, презумпції невинуватості, пропорційності покарання та недискримінації.

Окрему увагу слід приділити **практичному виміру правозастосування**, що виявляє прогалини, суперечності та недосконалість чинної нормативної бази. Наприклад, в окремих випадках не врегульовано порядок застосування санкцій за порушення вимог військової адміністрації, не передбачено чіткого алгоритму фіксації правопорушення, відсутні єдині форми адміністративних матеріалів. Така невизначеність створює передумови для правової колізійності, вибіркового застосування норм або зловживання адміністративними повноваженнями.

Крім того, доцільною є розробка **нових підходів до цифровізації адміністративної практики**, яка може сприяти спрощенню процедур, автоматизованій фіксації порушень, прозорості рішень та обліку повторних правопорушень. Використання електронних протоколів, систем відеофіксації, цифрових баз даних дозволяє зменшити суб'єктивізм та покращити якість реалізації адміністративних повноважень навіть в умовах воєнного стану.

Таким чином, адміністративна відповідальність у період воєнного стану виступає **багаторівневим інструментом правової політики держави**, що забезпечує не лише правопорядок та оперативне реагування на загрози, а й підтримує принципи демократичного врядування, захист прав людини, верховенства права й міжнародної правової відповідності. Її ефективне застосування потребує постійного моніторингу, науково-правового аналізу, адаптації до нових викликів та системного вдосконалення нормативної бази.

Концепція адміністративної відповідальності: історичний та сучасний контекст

Історичний контекст

Адміністративна відповідальність має тривалу історію, яка бере свій початок у розвитку державних інститутів і системи правопорядку. У ранніх правових системах адміністративна відповідальність часто розглядалася як засіб підтримки дисципліни та забезпечення виконання наказів влади. У середньовічних державах адміністративні санкції часто застосовувалися для регулювання економічних і соціальних відносин, зокрема торговельної діяльності, оподаткування та громадського порядку.

Радянський період став важливим етапом для формування сучасної концепції адміністративної відповідальності. Основний акцент робився на забезпеченні контролю над суспільством і виконанні державних рішень. Однак цей підхід мав значні недоліки, такі як надмірна бюрократизація та репресивні механізми, що нерідко призводили до порушення прав громадян.

З набуттям незалежності Україна зіткнулася з викликом адаптації адміністративно-правової системи до нових умов, включно із принципами демократії та верховенства права. Відбувся поступовий перехід від радянської моделі до європейських стандартів, зокрема через реформування адміністративного законодавства. Сучасні українські вчені, такі як Мельниченко Б.Б, досліджують концептуальні засади адміністративної відповідальності, акцентуючи увагу на її ролі у забезпеченні правопорядку та захисті прав громадян. Вони також аналізують вплив міжнародних стандартів на розвиток цього інституту, зокрема практику Європейського суду з прав людини[4].

Сучасний контекст

Адміністративна відповідальність в Україні сьогодні є важливим інструментом забезпечення правопорядку та регулювання

[4] Мельниченко Б.Б. Забезпечення прав і свобод людини і громадянина в Україні в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 4/2023. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2023/23.pdf.

суспільних відносин. Вона охоплює широкий спектр правопорушень, таких як порушення правил дорожнього руху, екологічні правопорушення, порушення трудового законодавства тощо.

Одним із ключових принципів сучасної концепції адміністративної відповідальності є законність. Це означає, що всі дії органів влади мають здійснюватися відповідно до закону, а громадяни мають право на захист своїх прав у випадку неправомірного застосування адміністративних санкцій.

Іншим важливим аспектом є пропорційність покарань. Санкції мають бути відповідними до тяжкості правопорушення, що сприяє справедливості та ефективності їх застосування. Індивідуалізація покарань дозволяє враховувати особливості кожного випадку, що є важливим для дотримання принципів гуманності.

Адміністративна відповідальність також має міжнародний вимір. Україна активно впроваджує міжнародні стандарти, зокрема практику Європейського суду з прав людини, у своє законодавство. Це дозволяє підвищити ефективність механізмів адміністративної відповідальності та забезпечити їх відповідність сучасним викликам.

Ірина Комарницька у своїх роботах досліджує адміністративну відповідальність, акцентуючи увагу на її теоретико-правових аспектах. Вона розглядає нормативно-правове визначення адміністративної відповідальності, виділяє її основні та специфічні ознаки, а також аналізує сучасні виклики, пов'язані з її застосуванням. Її дослідження спрямовані на вдосконалення правового регулювання адміністративної відповідальності в Україні, зокрема в умовах змінного правового середовища[5].

Н.В. Гришина наголошує на необхідності систематизації адміністративного законодавства, зокрема прийняття нового Кодексу України про адміністративні правопорушення. Вона

[5] Комарницька І. Адміністративна відповідальність: теоретико-правові аспекти. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2020. Том 7. № 2. С. 155–161. URL: https://ena.lpnu.ua/handle/ntb/55868

вказує на розпорошеність нормативно-правових актів, що ускладнює правозастосування[6].

Виклики та перспективи

Адміністративна відповідальність є важливим елементом правової системи, проте вона стикається з низкою викликів, які знижують її ефективність та практичну дієвість. Одним із основних питань є нечіткість нормативно-правової бази, що породжує складнощі у правозастосуванні та створює простір для зловживань.

Кодекс України про адміністративні правопорушення (КУпАП), що діє з 1984 року, вже не відповідає сучасним вимогам і потребує оновлення.. У ньому містяться численні норми, які не враховують сучасні реалії, такі як розвиток цифрових технологій чи зміни в економічних і соціальних відносинах. Нечіткість формулювань багатьох статей призводить до правової невизначеності, яка дозволяє суб'єктивно трактувати законодавство. Відсутність систематизації норм сприяє правовим колізіям, коли різні закони суперечать один одному, що ускладнює їхнє застосування.

Другою важливою проблемою є прогалини у правозастосувальній практиці. Часто посадові особи, відповідальні за реалізацію адміністративних санкцій, не мають достатньої підготовки або знань для об'єктивного вирішення справ. Це може призводити до помилкових або неправомірних рішень. Брак технічних засобів і сучасних інструментів для виявлення та реагування на адміністративні правопорушення погіршує ефективність роботи органів влади. Також відсутність належного контролю за дотриманням процедури притягнення до адміністративної відповідальності створює умови для зловживань владою, що негативно впливає на довіру громадян до державних органів.

Ці проблеми мають серйозні наслідки для суспільства. Вони сприяють зростанню кількості випадків порушення прав громадян,

[6] Гришина Н.В. Шляхи вдосконалення інституту адміністративної відповідальності. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. Х. : Право, 2006. Вип. 12. С. 207–214. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/2857

відсутності належного захисту від неправомірних дій та підриву соціальної довіри. Така ситуація ускладнює виконання міжнародних зобов'язань України, зокрема у контексті євроінтеграції, де важливу роль відіграє відповідність національного законодавства європейським стандартам.

Вирішення цих викликів вимагає системного підходу, особливо в умовах воєнного стану, який додає специфічних вимог до функціонування адміністративного законодавства. Необхідно реформувати Кодекс України про адміністративні правопорушення (КУпАП) з врахуванням сучасних викликів, таких як необхідність забезпечення правопорядку в умовах кризових ситуацій, адаптація до реалій воєнного стану, а також захист прав громадян у надзвичайних умовах. Слід розробляти зрозумілі, чіткі норми, які б виключали можливість різночитань і правових колізій. Також варто інвестувати в підвищення кваліфікації посадових осіб, залучених до процесу притягнення до адміністративної відповідальності, а також упроваджувати новітні технології для вдосконалення процесів правозастосування. Контроль з боку громадянського суспільства і прозорість процедур допоможуть зробити цей процес більш ефективним і справедливим.

Таким чином, усунення недоліків нормативно-правової бази та прогалин у правозастосуванні є ключовим завданням для вдосконалення адміністративної відповідальності як ефективного інструмента забезпечення правопорядку й захисту прав громадян.

Загальні принципи забезпечення прав громадян у надзвичайних умовах

Забезпечення прав громадян у надзвичайних умовах є одним із найважливіших завдань правової системи будь-якої держави. Надзвичайні умови, до яких належать воєнний стан, природні катаклізми, техногенні аварії, пандемії або інші кризові ситуації, ставлять перед державою особливі виклики щодо захисту основних прав і свобод людини. В таких умовах держава зобов'язана знаходити баланс між забезпеченням громадського порядку, підтримкою національної безпеки та дотриманням принципів прав людини.

Важливу роль у цьому відіграють загальні принципи забезпечення прав громадян, які спрямовані на мінімізацію ризиків обмеження прав та гарантування справедливості.

1. Принцип верховенства права

Одним із фундаментальних принципів, що лежить в основі забезпечення прав громадян, є принцип верховенства права. Він гарантує, що жодна дія держави не може виходити за межі законів, навіть у надзвичайних умовах. Усі заходи, які держава впроваджує для подолання кризи, повинні відповідати Конституції та іншим нормативно-правовим актам. Важливе місце тут займає дотримання міжнародних зобов'язань, зокрема норм, закріплених у Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про громадянські та політичні права та інших актах. Цей принцип закріплений у Конституції України (ст. 8)[7], яка гарантує, що Конституція має найвищу юридичну силу, а дії держави мають ґрунтуватися на праві. Також він підтверджений в Загальній декларації прав людини (ст. 7), яка визначає рівність усіх перед законом[8].

2. Принцип законності

Принцип законності означає, що будь-які обмеження прав і свобод громадян під час надзвичайного стану повинні бути чітко визначені законом. Це дозволяє уникнути довільного тлумачення законодавства та запобігає зловживанням владою. Наприклад, у випадках введення комендантської години або обмеження свободи пересування, відповідні рішення мають ґрунтуватися на нормативно-правових актах, які чітко регламентують умови і строки застосування таких заходів. У надзвичайних умовах цей принцип регламентується також законом «Про правовий режим надзвичайного стану»[9].

---

[7] Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

[8] Загальній декларації прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

[9] Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-III

3. Принцип пропорційності

Пропорційність є ключовим принципом у забезпеченні прав громадян під час кризових ситуацій. Він передбачає, що будь-які обмеження прав повинні бути обґрунтованими, необхідними та адекватними до викликів, які стоять перед суспільством. Наприклад, якщо обмежуються свободи зібрань з метою запобігання поширенню хвороби, такі заходи повинні бути тимчасовими та максимально обмеженими у своєму обсязі.

4. Принцип недискримінації

Принцип недискримінації є фундаментальним елементом міжнародного та національного права у сфері захисту прав людини. Він гарантує, що всі особи, незалежно від раси, статі, мови, релігії, національного чи етнічного походження, соціального або економічного становища, сексуальної орієнтації, інвалідності чи інших ознак, мають рівні права та можливості у реалізації своїх свобод. У період надзвичайних ситуацій — збройних конфліктів, природних катастроф, пандемій, воєнного стану — особливого значення набуває забезпечення недискримінаційного підходу до доступу громадян до державного захисту, гуманітарної допомоги та адміністративних послуг.

Конституція України (ст. 24) закріплює норму, згідно з якою усі громадяни є рівними перед законом і не можуть зазнавати обмежень у правах за будь-якими ознаками, а Європейська конвенція з прав людини (ст. 14 та Протокол № 12) забороняє дискримінацію у користуванні правами, гарантованими Конвенцією. У надзвичайних умовах держави мають особливе зобов'язання забезпечити, щоб навіть за обмеження певних прав з міркувань безпеки чи порядку, не відбувалося упередженого ставлення до жодної категорії населення.

Одним із найважливіших практичних прикладів реалізації цього принципу є організація евакуаційних заходів у кризових регіонах. Усім особам — незалежно від віку, статі, громадянства, мови, місця проживання або національного походження — має бути забезпечений рівний доступ до засобів транспортування, медичної допомоги, притулку, інформації. Порушення цього принципу може

призвести не лише до дискримінаційних практик, але й до поглиблення соціальної нерівності, зростання напруженості в громаді та втрати довіри до державних органів.

Особливу увагу слід приділити вразливим групам населення, які особливо схильні до дискримінації: особам з інвалідністю, літнім людям, дітям, жінкам, етнічним меншинам, біженцям та внутрішньо переміщеним особам. Надання допомоги таким категоріям має здійснюватися не лише на рівних засадах, але й з урахуванням принципу позитивного захисту, тобто вжиття додаткових заходів для подолання їхньої соціальної уразливості. Наприклад, особи з обмеженими можливостями повинні мати доступ до інформації у доступних форматах (шрифт Брайля, сурдопереклад), а жінки, які постраждали від насильства, — до спеціалізованих служб правової та психологічної підтримки.

Також важливо враховувати непряму дискримінацію, яка виникає тоді, коли формально рівне правило або процедура на практиці ставить у гірше становище певну категорію осіб. Наприклад, запровадження онлайн-системи для отримання допомоги в регіонах із низьким рівнем цифрової грамотності або без інтернет-доступу може фактично унеможливити рівну участь частини населення. Тому державна політика у надзвичайних умовах має враховувати різноманіття соціального контексту та забезпечувати гнучкість у механізмах реалізації прав.

У міжнародному праві особливу увагу цьому питанню приділяє Комітет ООН з прав людини, який у своїх Загальних коментарях (наприклад, № 18 до МПГПП) наголошує, що рівність і недискримінація не можуть бути припинені навіть під час надзвичайного стану, і будь-які обмеження прав повинні бути не лише законними і необхідними, а й недискримінаційними за своєю природою та наслідками[10].

[10] Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

Таким чином, принцип недискримінації має бути інтегрований у всі рівні прийняття рішень та реалізації державної політики у кризових умовах. Забезпечення рівності доступу до ресурсів, захисту, допомоги та правосуддя не лише зменшує соціальну напругу, а й сприяє зміцненню довіри до державних інституцій, утвердженню принципів справедливості та соціальної згуртованості в суспільстві.

5. Принцип гуманності

Гуманність є важливим принципом, який вимагає, щоб навіть під час надзвичайних умов забезпечувалося людське ставлення до кожного громадянина. Наприклад, у випадках затримання осіб під час воєнного стану мають бути гарантовані гуманні умови утримання та забезпечення основних потреб.

6. Принцип прозорості

Прозорість діяльності органів державної влади є важливою складовою забезпечення прав громадян. Під час надзвичайного стану держава повинна інформувати громадян про всі запроваджені заходи, їхню тривалість і мету. Це допомагає уникнути паніки, забезпечити довіру до органів влади та сприяє ефективній комунікації з населенням.

7. Принцип тимчасовості

Будь-які обмеження прав громадян у надзвичайних умовах повинні бути тимчасовими та тривати лише до моменту подолання кризової ситуації. Це означає, що після завершення надзвичайного стану всі права громадян мають бути повністю відновлені.

8. Принцип міжнародного співробітництва

У сучасному глобалізованому світі надзвичайні ситуації часто мають міжнародний характер. Тому держава повинна забезпечувати співпрацю з міжнародними організаціями, такими як ООН, ВООЗ або Європейський Союз, для отримання допомоги та підтримки у подоланні кризи. Важливо також дотримуватися міжнародних стандартів у сфері прав людини навіть під час надзвичайних умов.

9. Принцип доступу до правосуддя

Усі громадяни повинні мати право на доступ до правосуддя навіть у надзвичайних умовах. Держава зобов'язана забезпечити функціонування судової системи, яка гарантує захист прав і свобод кожного громадянина.

10. Принцип соціального захисту

Під час кризових ситуацій держава має забезпечувати підтримку найбільш вразливих верств населення. Це включає надання матеріальної допомоги, доступ до медичних послуг, тимчасове житло та інші заходи соціальної підтримки.

Усі зазначені принципи створюють основу для забезпечення прав громадян у надзвичайних умовах, враховуючи специфіку кризових ситуацій. Дотримання цих принципів сприяє збереженню соціальної стабільності, підтримці довіри до державної влади та мінімізації негативних наслідків криз. Надзвичайні умови не мають ставати підставою для ігнорування прав людини, а навпаки — повинні підтверджувати здатність держави ефективно реагувати на виклики, зберігаючи гуманні та правові стандарти.

Аналіз законодавства України: особливості правового регулювання в умовах воєнного стану

Воєнний стан в Україні передбачає особливий правовий режим, що впливає на адміністративну відповідальність за порушення прав і свобод громадян. Основними нормативними актами, що регулюють ці питання, є Конституція України, Закон України «Про правовий режим воєнного стану»[11], Кодекс України про адміністративні правопорушення, а також численні підзаконні акти, включаючи укази Президента та постанови Кабінету Міністрів[12].

[11] Закон України «Про правовий режим воєнного стану». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text

[12] Центр дослідження законодавства України. Запровадження воєнного стану: заборони та обмеження. https://ualaw.org/zaprovadzhennya-voyennogo-stanu-zaborony-ta-obmezhennya/

Особливості правового регулювання адміністративної відповідальності у воєнний час включають:

✓ **Розширення повноважень органів державної влади.** В умовах воєнного стану державні органи отримують додаткові можливості щодо обмеження прав громадян, зокрема свободи пересування, зібрань та вираження думок[13].

✓ **Посилення санкцій.** Адміністративні покарання за порушення законодавства стають більш суворими, особливо щодо дій, які можуть загрожувати обороноздатності країни або громадській безпеці [9].

✓ **Спрощення процедур розгляду адміністративних справ.** В умовах воєнного стану судові та адміністративні органи можуть застосовувати прискорені процедури розгляду справ, що дозволяє оперативно реагувати на порушення [8].

Міжнародні угоди та стандарти: їхній вплив на національне законодавство

Україна, як учасник міжнародних правових механізмів, зобов'язана враховувати міжнародні стандарти у сфері захисту прав людини навіть у період воєнного стану. До ключових міжнародних документів, що впливають на національне законодавство, належать:

✓ **Міжнародний пакт про громадянські і політичні права.** Передбачає можливість тимчасового обмеження прав людини, але лише в межах, визначених законодавством і за умови їх обґрунтованої необхідності[14].

✓ **Європейська конвенція з прав людини.** Встановлює критерії допустимості обмеження прав громадян у період надзвичайного стану та містить механізми контролю за їх дотриманням[15].

---

[13] Вікіпедія. Вільна енциклопедія. Воєнний стан в Україні. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Воєнний_стан_в_Україні

[14] Стрельцова Є.Д. Уніфікація міжнародного права та її вплив на національне законодавство : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика». 2019. 522 с. URL: https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi71/0052109.pdf

[15] Іван Конєв. Інтеграція міжнародних стандартів із захисту прав людини в національну правову систему України. *Підприємництво, господарство і право*. 10/2020. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/10/34.pdf

✓ **Женевські конвенції.** Регулюють питання гуманітарного права, зокрема щодо захисту цивільного населення під час воєнного конфлікту [12].

Імплементація міжнародних норм у національне законодавство є постійним процесом, що вимагає адаптації української правової системи до міжнародних стандартів. Це включає гармонізацію законодавчих норм, розробку нових правових механізмів та забезпечення ефективного правозастосування [11].

Типологія порушень прав людини під час воєнного стану

Класифікація порушень прав людини

Воєнний стан створює умови, за яких певні права людини можуть бути обмежені або порушені. Відповідно до міжнародних стандартів та національного законодавства, порушення прав людини під час воєнного стану можна класифікувати наступним чином:

1. **Обмеження громадянських і політичних прав:**

✓ Обмеження свободи пересування та вибору місця проживання.

✓ Заборона або обмеження мирних зібрань та протестів.

✓ Контроль за засобами масової інформації та цензура.

2. **Порушення соціально-економічних прав:**

✓ Примусове вилучення майна без належної компенсації.

✓ Обмеження доступу до медичних послуг та соціального забезпечення.

✓ Порушення трудових прав, зокрема примусова праця.

3. **Порушення гуманітарного права:**

✓ Нелюдське поводження з цивільним населенням.

✓ Викрадення людей та примусове переміщення.

✓ Застосування катувань та жорстокого поводження.

Приклади ситуацій із практики

1. Обмеження свободи пересування. Указом Президента України було запроваджено комендантську годину, що обмежило можливість громадян пересуватися у певний час доби.

2. Цензура та контроль інформації. В умовах воєнного стану уряд запровадив обмеження на поширення інформації, що може загрожувати національній безпеці.

3. Примусове вилучення майна. Військові адміністрації вилучали транспортні засоби та житлові приміщення для потреб оборони без належної компенсації.

4. Порушення гуманітарного права. Збройні конфлікти призводили до випадків насильства щодо цивільного населення, включаючи примусове переміщення та катування.

Українські науковці активно досліджують питання порушення прав людини в умовах воєнного стану. Наприклад, А.А. Заяць у своїй роботі аналізує правове регулювання та особливості обмеження прав громадян під час війни[16]. Х.М. Маркович досліджує механізми захисту прав людини та наголошує на важливості пропорційності обмежень[17]. Моніторингова місія ООН також фіксує численні випадки порушень прав цивільного населення, зокрема катування та насильницькі зникнення[18].

Адміністративно-правові механізми

Адміністративно-правові механізми відіграють ключову роль у забезпеченні правопорядку, особливо в умовах воєнного стану, коли необхідно оперативно реагувати на порушення прав і свобод громадян. Система адміністративної відповідальності є важливим елементом правового регулювання, що спрямоване на запобігання правопорушенням, їхнє виявлення та притягнення винних осіб до відповідальності. Вона включає нормативно-правові акти, органи державної влади, процедури правозастосування та механізми контролю.

---

[16] Заяць А.А. (2024). Порушення прав людини та громадянина в умовах воєнного стану в Україні. *Часопис Київського університету права*. (3). 144–148. URL: https://doi.org/10.36695/2219-5521.3.2024.26

[17] Маркович Х.М. Права і свободи людини в умовах воєнного стану: фокус пріоритетів. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. Квітень 2023. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/09/15.pdf

[18] Права людини для всіх всюди. Шкода цивільним особам та порушення прав людини продовжуються в Україні з наближенням четвертого року війни. URL: https://ukraine.ohchr.org/uk/Civilian-Harm-and-Human-Rights-Abuses-Persist-in-Ukraine-as-War-Enters-Fourth-Year

Адміністративно-правові механізми — це сукупність правових засобів, що забезпечують реалізацію норм адміністративного права та регулюють відносини між державою і громадянами. Вони включають нормативно-правові акти, які встановлюють правила поведінки та санкції за їх порушення, органи державної влади, що здійснюють контроль та правозастосування, процедури адміністративного провадження, що визначають порядок розгляду справ про адміністративні правопорушення, а також механізми правозахисту, які гарантують дотримання прав громадян.

Система адміністративної відповідальності складається з таких основних елементів: адміністративно-правові норми, що визначають склад адміністративних правопорушень та санкції за їх вчинення; суб'єкти адміністративної відповідальності, тобто фізичні та юридичні особи, які можуть бути притягнуті до відповідальності; органи, що здійснюють адміністративне провадження, серед яких суди, органи виконавчої влади, правоохоронні структури; процедури притягнення до відповідальності, що визначають порядок розгляду справ, винесення рішень та їх виконання; заходи адміністративного примусу, такі як штрафи, адміністративний арешт, позбавлення спеціальних прав тощо.

Основними елементами адміністративної відповідальності є адміністративне правопорушення, тобто протиправна дія або бездіяльність, що порушує встановлені правила; санкції, які застосовуються до порушників (штрафи, попередження, конфіскація майна); процедура розгляду справи, що визначає порядок встановлення факту правопорушення, прийняття рішення та його виконання; контроль та оскарження, які забезпечують перевірку законності рішень та можливість їх перегляду.

В умовах воєнного стану адміністративна відповідальність набуває особливих рис, зокрема посилення санкцій за порушення правил комендантської години, мобілізаційних вимог, обмежень на поширення інформації, спрощення процедур розгляду справ для оперативного реагування на загрози, а також розширення повноважень

органів влади, що здійснюють контроль за дотриманням правопорядку. Важливим аспектом є дотримання принципів законності та пропорційності, що дозволяє уникнути зловживань з боку державних органів та забезпечити ефективний захист прав громадян.

Науковці, такі як О.Ф. Андрійко, В.С. Куйбіда та Ю.Г. Барабаш, у своїх дослідженнях наголошують на необхідності чіткого визначення меж адміністративної відповідальності у період воєнного стану, а також на важливості реформування законодавства для усунення прогалин, що можуть призводити до зловживань. Вони підкреслюють, що адміністративно-правові механізми мають бути спрямовані не лише на забезпечення правопорядку, а й на захист прав людини, що є ключовим принципом демократичного суспільства.

Таким чином, система адміністративної відповідальності є важливим інструментом забезпечення правопорядку, особливо в умовах воєнного стану. Вона включає нормативні акти, органи правозастосування, процедури розгляду справ та механізми контролю. Ефективність її функціонування залежить від чіткості законодавчих норм, належного правозастосування та дотримання принципів законності та пропорційності.

Огляд інструментів: штрафи, приписи, інші адміністративні санкції

Адміністративні санкції є важливим інструментом забезпечення правопорядку, особливо в умовах воєнного стану, коли необхідно оперативно реагувати на порушення прав і свобод громадян. Вони включають різні заходи впливу, спрямовані на запобігання правопорушенням, їхнє припинення та притягнення винних осіб до відповідальності. Основними видами адміністративних санкцій є штрафи, приписи та інші заходи адміністративного примусу.

Штрафи як основний вид адміністративних санкцій

Штрафи є найпоширенішим та найчастіше застосовуваним видом адміністративних санкцій у правозастосовній практиці, оскільки поєднують у собі як каральну, так і превентивну функцію. Вони мають фінансовий характер та полягають у накладенні на особу, яка вчинила

адміністративне правопорушення, грошового стягнення у визначеному розмірі. Основна мета штрафу — не лише покарати правопорушника, але й запобігти повторним порушенням як з боку цієї особи, так і інших осіб шляхом формування належної правосвідомості.

Відповідно до Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП), штрафи можуть бути накладені за широкий спектр правопорушень, що включають:

- порушення комендантської години;
- незаконне зберігання чи розповсюдження забороненої інформації;
- ігнорування приписів військової адміністрації;
- перешкоджання діям правоохоронних органів;
- ухилення від мобілізаційних обов'язків або евакуаційних заходів;
- порушення вимог карантинного режиму.

У кризових умовах, зокрема під час воєнного стану, штрафи виконують функцію швидкого правового реагування. Вони дозволяють оперативно впливати на поведінку населення без застосування суворіших заходів, таких як арешт чи кримінальна відповідальність. У цьому контексті штрафи слугують гнучким механізмом впливу, який може адаптуватися до різного рівня суспільної небезпеки правопорушення.

Розмір штрафів визначається законодавством та може бути фіксованим або диференційованим залежно від виду порушення, обставин справи, особи правопорушника (фізична чи юридична особа), а також ступеня вини. Наприклад:

- мінімальні штрафи за адміністративні порушення можуть становити 17–170 грн;
- в умовах воєнного стану санкції значно зростають, сягаючи 5100 грн і більше;
- щодо юридичних осіб та суб'єктів господарювання можуть застосовуватись адміністративно-господарські штрафи, які відображають не лише правопорушення, а й економічну шкоду.

Адміністративно-господарські санкції, згідно з Господарським кодексом України, застосовуються до підприємств, установ, організацій у разі вчинення порушень, пов'язаних із публічними закупівлями, ціноутворенням, екологічними нормами, вимогами безпеки тощо. Такі штрафи можуть досягати сотень тисяч гривень, і їх ефективність часто пов'язана з чіткою системою моніторингу та звітності.

Важливою гарантією справедливого застосування штрафних санкцій є можливість їх оскарження у встановленому законом порядку. Громадяни та юридичні особи мають право звернутися до суду з вимогою перегляду рішення про накладення штрафу. Це реалізує принцип законності, права на захист та доступу до правосуддя, що є невід'ємною частиною європейських стандартів захисту прав людини. Оскарження може відбуватися також через адміністративний порядок — шляхом подання скарги до вищого органу або контролюючої інстанції.

На практиці суди нерідко визнають недійсними або неправомірними накладені штрафи у разі відсутності належних доказів правопорушення, порушення процедури оформлення протоколу або неправильного тлумачення норм. Це свідчить про важливість процесуального аспекту, зокрема належного фіксування правопорушення, повідомлення особи, дотримання строків розгляду та надання можливості для захисту.

У контексті сучасних викликів актуальним стає питання цифровізації системи штрафів. Уже зараз активно впроваджуються електронні протоколи, автоматизована система обліку стягнень, онлайн-доступ до рішень. Такі інструменти сприяють зменшенню бюрократії, підвищенню прозорості та запобіганню зловживанням. Одним із перспективних напрямів є використання мобільних застосунків для фіксації порушень та інформування правопорушників, а також — оплата штрафів через банківські сервіси з одночасною реєстрацією в державних базах.

Таким чином, штрафи як форма адміністративного впливу є багатофункціональним інструментом у руках держави. Їх ефективність

полягає не лише у фінансовому покаранні, а й у виховному та профілактичному впливі, забезпеченні правопорядку та відповідальності громадян. Для досягнення максимальної ефективності цієї санкції необхідно забезпечити чіткість правових норм, спрощення процедур, належний контроль за правозастосуванням та доступність механізмів оскарження — особливо в умовах надзвичайних ситуацій, коли права людини перебувають під підвищеним ризиком.

Приписи як засіб адміністративного впливу

Приписи є формою адміністративного реагування, що передбачає зобов'язання правопорушника усунути наслідки порушення або виконати певні дії відповідно до вимог законодавства. Вони можуть бути застосовані у сфері екологічного контролю, будівельного нагляду, регулювання підприємницької діяльності тощо. Наприклад, у разі порушення санітарних норм підприємство може отримати припис про усунення недоліків у визначений строк.

Приписи часто використовуються як превентивний захід, що дозволяє уникнути більш суворих санкцій, таких як штрафи або адміністративний арешт. Вони також можуть містити рекомендації щодо усунення порушень, що сприяє підвищенню правової культури та відповідальності суб'єктів правовідносин.

Інші адміністративні санкції

Окрім штрафів і приписів, законодавство передбачає низку інших адміністративних санкцій, які можуть застосовуватися залежно від характеру правопорушення:

- **Конфіскація майна** — застосовується у випадках, коли предмет правопорушення має незаконний характер або використовується для вчинення правопорушення.
- **Позбавлення спеціального права** — може включати позбавлення права керування транспортними засобами, права на полювання тощо[19].

[19] Прокопенко В.В. Науково-практичний коментар до ст. 24 Кодексу України про адміністративні правопорушення. URL: https://www.jurists.org.ua/administrative-law/5592-naukovo-praktichniy-komentar-do-st-24-kodeksu-ukrayini-pro-admnstrativn-pravoporushennya.html

- **Адміністративний арешт** — крайній захід адміністративного впливу, що застосовується у випадках грубих порушень правопорядку.
- **Виправні роботи** — передбачають виконання певних робіт без позбавлення волі, що є альтернативою штрафним санкціям.
- **Та інші відповідно до ст.24 КУпАП**

Система адміністративних санкцій є важливим елементом правового регулювання, що забезпечує ефективний контроль за дотриманням законодавства. Вона спрямована на підтримання правопорядку, захист прав громадян та запобігання правопорушенням. В умовах воєнного стану адміністративні санкції набувають особливого значення, оскільки дозволяють оперативно реагувати на загрози та забезпечувати стабільність у суспільстві.

Додаткові аспекти застосування адміністративних санкцій

Адміністративні санкції становлять невід'ємну частину системи юридичної відповідальності та виконують не лише каральну, а й профілактичну, виховну і стримувальну функції. В умовах кризових ситуацій, зокрема воєнного стану або надзвичайних подій, їхнє значення зростає в контексті оперативного реагування на правопорушення та підтримання публічного порядку. Залежно від цілей застосування, адміністративні санкції поділяються на каральні — з метою покарання правопорушника, та превентивні — що спрямовані на попередження нових порушень, формування правослухняної поведінки та підвищення загального рівня правової культури в суспільстві.

Каральні санкції, як правило, мають стандартний і формалізований характер: наприклад, штрафи, адміністративний арешт, конфіскація предметів правопорушення, позбавлення спеціальних прав (водіння, полювання тощо). Водночас превентивні санкції часто реалізуються через офіційні попередження, зобов'язання усунути наслідки порушення, тимчасові заборони на певні дії, що дозволяє впливати на поведінку особи без застосування грубих каральних заходів. Застосування штрафу може бути як одноразовим стягненням у фіксованому розмірі, так і залежати від ступеня суспільної

небезпеки, повторюваності правопорушень або пом'якшуючих обставин. Такий підхід дозволяє забезпечити індивідуалізацію покарання і враховувати як особистість правопорушника, так і конкретну ситуацію.

Не менш важливою складовою ефективної системи адміністративних санкцій є механізм їхнього оскарження. Право на захист і перегляд рішень про адміністративні стягнення є важливою гарантією законності та справедливості, що відповідає як Конституції України (ст. 55), так і міжнародним стандартам (зокрема, ст. 6 Європейської конвенції з прав людини). Громадяни, підприємства та інші суб'єкти можуть звертатися до суду або спеціальних контрольних органів, щоб домогтися перегляду несправедливих чи неправомірних рішень, а також — захистити свої інтереси у разі порушення процедури розгляду справи.

Проблематика ефективності застосування адміністративних санкцій активно досліджується в юридичній науці. Зокрема, професор В.С. Щербина у своїх працях аналізує особливості адміністративно-господарських санкцій, звертаючи увагу на необхідність їхньої систематизації, уніфікації критеріїв застосування та правових наслідків[20]. Він наголошує, що в умовах сучасної правової реформи існує загроза фрагментарності правозастосування, коли однакові правопорушення караються по-різному залежно від практики конкретного органу або суду. У свою чергу, адвокат В.В. Прокопенко, у коментарях до Кодексу України про адміністративні правопорушення, підкреслює важливість системного підходу до формування правозастосовної практики, зокрема — забезпечення єдності судової практики, дотримання принципів пропорційності покарання та належної процедури оскарження.

Окремо слід зазначити, що ефективність адміністративних санкцій прямо залежить від якості нормативної бази, а також від

[20] Щербина В.С. Особливості застосування адміністративно-господарських санкцій в окремих відносинах. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1/2024. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2024/52.pdf

належного рівня підготовки осіб, які уповноважені їх застосовувати. Відсутність чіткого переліку санкцій, розмитість критеріїв тяжкості порушення, суперечності між актами різного рівня — усе це створює передумови для зловживань, вибірковості правозастосування та порушення принципу правової визначеності. Саме тому одним із актуальних напрямів реформування є розробка уніфікованих стандартів і процедур, що регламентують застосування адміністративних санкцій у різних сферах публічного життя.

Також важливою є інформаційна відкритість процедур адміністративного реагування. Забезпечення доступу до результатів розгляду справ, публічність рішень, цифрове подання скарг, відкритість засідань та наявність чітких строків для розгляду звернень — усе це сприяє зменшенню рівня недовіри громадян до правової системи.

Отже, адміністративні санкції виконують багатофункціональну роль у механізмі реалізації державної політики. Вони не тільки забезпечують виконання правових норм, але й формують правову поведінку, створюють механізм відповідальності за порушення, сприяють стабільності правопорядку. Їхнє успішне застосування залежить від законодавчої чіткості, прозорості процедур, доступності оскарження та врахування індивідуальних обставин конкретної справи. Реформування цього інституту, підкріплене науковими дослідженнями та практикою правозастосування, є важливим кроком до побудови ефективної та справедливої адміністративної юстиції в умовах як стабільного, так і кризового розвитку держави.

Рекомендації та висновки

Вдосконалення правозастосування в умовах воєнного стану.

Вдосконалення правозастосування в умовах воєнного стану є критично важливим для забезпечення стабільності, правопорядку та захисту прав громадян. Війна створює нові виклики для правової системи, що потребують негайного реформування правових інститутів, зокрема у сфері адміністративного та кримінального

права, функціонування судової та правоохоронної систем, а також забезпечення прав громадян.

Одним із ключових аспектів вдосконалення правозастосування є адаптація законодавства до умов воєнного стану. Конституція України, Закон України «Про правовий режим воєнного стану» та підзаконні акти формують нормативно-правову основу, яка регулює діяльність державних органів у цей період. Важливим напрямом є удосконалення механізмів документування воєнних злочинів для національного та міжнародного правосуддя, що дозволяє ефективно притягати винних до відповідальності[21].

Судова система стикається з низкою викликів, зокрема перевантаженням справами, обмеженим доступом до правосуддя через бойові дії та необхідністю цифровізації судових процесів. Запровадження дистанційного доступу до правосуддя та адміністративних послуг сприятиме забезпеченню прав громадян навіть у складних умовах. Крім того, правоохоронні органи мають адаптувати свої методи роботи до нових загроз, таких як кіберзлочинність, диверсії та мародерство.

Особливу увагу слід приділити соціальному захисту внутрішньо переміщених осіб, ветеранів війни та постраждалих від конфлікту. Для цього необхідно розробити ефективну нормативно-правову базу, яка забезпечить їхні права та соціальні гарантії. Важливим аспектом є гармонізація українського законодавства з європейськими стандартами, що сприятиме євроінтеграції України та підвищенню ефективності правозастосування.

Роль органів місцевого самоврядування також є важливою у забезпеченні правопорядку та соціальної стабільності. Вони залишаються ключовими механізмами управління на місцях, що дозволяє ефективно реагувати на виклики війни. Досвід показує,

[21] Фоменко А.Є. Правозастосування в умовах воєнного стану: виклики для національної правової системи. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. № 01, 2025. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/02/136.pdf

що самоорганізація населення часто є більш ефективною, ніж централізоване управління, особливо в умовах бойових дій[22].

Важливим напрямом вдосконалення правозастосування є розширення механізмів контролю за виконанням адміністративних норм. Це включає відповідальність за порушення комендантської години, незаконне поширення інформації, ухилення від мобілізаційних заходів та інші правопорушення, що можуть загрожувати національній безпеці. Впровадження спеціалізованих адміністративних процедур дозволить оперативно реагувати на порушення та забезпечити ефективне правозастосування.

Крім того, необхідно вдосконалити механізми правового захисту громадян, які постраждали від воєнних дій. Це включає створення спеціальних юридичних консультацій, що надаватимуть допомогу внутрішньо переміщеним особам, ветеранам та родинам загиблих. Важливим аспектом є забезпечення доступу до правосуддя для осіб, які перебувають у зонах бойових дій або на тимчасово окупованих територіях.

Таким чином, вдосконалення правозастосування в умовах воєнного стану потребує комплексного підходу, що включає реформування законодавства, цифровізацію правової системи, адаптацію судових та правоохоронних органів до нових викликів, а також забезпечення соціального захисту громадян. Виконання цих завдань сприятиме не лише стабільності під час війни, а й створенню основ для післявоєнного відновлення країни.

Зміцнення інституцій для захисту прав громадян у кризових ситуаціях

Зміцнення інституцій, відповідальних за захист прав людини, є одним із ключових елементів формування ефективної та стійкої

[22] Ковальчук В. Особливості правового регулювання функціонування органів місцевого самоврядування в період воєнного стану в Україні. *Український часопис конституційного права*. 4/24. URL: https://www.constjournal.com/wp-content/uploads/issues/2024-4/pdfs/3-vitalii-kovalchuk-hromadianska-uchast-protsesi-zdiisnennia-vriaduvannia-lehitymatsii-publichnoi-vlady.pdf

державної політики у сфері правозахисту. В умовах кризових ситуацій — таких як збройні конфлікти, природні катастрофи, епідемії, економічні потрясіння чи соціальна дестабілізація — саме правозахисні інституції стають головним механізмом гарантування безпеки, правопорядку та захисту базових свобод громадян. Актуальність цього напряму зумовлена необхідністю забезпечення ефективного реагування на нові виклики, мінімізації негативних наслідків та підтримки конституційного порядку навіть у надзвичайних умовах.

В умовах воєнного стану чи надзвичайної ситуації особливої ваги набуває питання інституційної готовності держави до забезпечення захисту прав громадян. Крім системи органів державної влади, вирішальне значення мають незалежні контролюючі структури, такі як Уповноважений з прав людини, органи судової влади, правозахисні громадські об'єднання, а також міжнародні інституції. Високий рівень інституційної взаємодії між ними створює умови для комплексного реагування на порушення прав людини та зміцнення верховенства права.

Одним із пріоритетних аспектів цього процесу є розширення повноважень і функціональної автономії органів моніторингу прав людини. Зокрема, діяльність Омбудсмена повинна супроводжуватися не лише стандартною процедурою розгляду звернень, але й упровадженням активних інструментів незалежного контролю, зокрема виїзних перевірок, публічного звітування, обміну інформацією з міжнародними правозахисними структурами. Особливо важливо забезпечити його участь у кризових регіонах — з метою надання правової допомоги постраждалим, документування фактів порушення прав людини та участі у міжвідомчих антикризових комісіях.

Крім того, необхідною є інституційна реформа державних органів, зокрема в частині підвищення ефективності їхньої роботи під час криз. Це охоплює не лише технічне посилення можливостей — оновлення інфраструктури, підвищення рівня підготовки кадрів,

впровадження системи швидкого реагування — але й інтеграцію правозахисних стандартів у щоденну практику органів виконавчої влади. При цьому важливо впровадити внутрішні механізми моніторингу дотримання прав людини в діяльності структур безпеки та адміністративної юстиції. Важливу роль тут відіграє створення центрів кризового управління, здатних оперативно координувати зусилля між міністерствами, органами місцевого самоврядування та громадськими об'єднаннями.

Роль правоохоронних органів у забезпеченні дотримання прав громадян також має бути трансформована. Їхня діяльність повинна відповідати принципам неупередженості, пропорційності та відкритості. Необхідне впровадження системи незалежного контролю за їхніми діями, зокрема через створення громадських наглядових рад, доступ до записів камер, проведення регулярного аудиту дій працівників поліції та військових формувань. Такий підхід сприятиме підвищенню рівня довіри громадян до силових структур, зменшенню випадків зловживання владою та забезпеченню механізмів притягнення до відповідальності винних осіб.

У сучасних умовах цифровізації окремий акцент слід зробити на використанні інформаційних технологій для посилення правозахисту. Цифрові платформи, мобільні застосунки, інтерактивні бази скарг дозволяють пришвидшити комунікацію між громадянами та органами влади, автоматизувати облік порушень, забезпечити візуалізацію проблем у режимі реального часу. Впровадження електронного правосуддя сприятиме доступності правових процедур навіть у віддалених регіонах або зонах бойових дій. У цьому контексті доцільним є створення спеціальних електронних гарячих ліній, порталів правової допомоги, чат-ботів з роз'ясненням прав та алгоритмів дій у кризових ситуаціях.

Ще одним визначальним чинником є активна взаємодія державних органів з громадянським суспільством. Саме недержавні правозахисні організації першими реагують на порушення, фіксують

критичні факти, підтримують вразливі групи та висвітлюють правові проблеми. Забезпечення інституційного партнерства з громадськими структурами, залучення їх до формування політики у сфері прав людини, спільна розробка нормативних актів, організація відкритих консультацій та наглядових механізмів — усе це є необхідною умовою ефективного функціонування правозахисної інфраструктури.

Також важливо впроваджувати освітні програми для держслужбовців, правоохоронців, військових та місцевої влади, спрямовані на підвищення обізнаності про стандарти прав людини в умовах надзвичайного стану. Системна правова просвіта є ефективним запобіжником зловживань і водночас сприяє формуванню правової культури в управлінні.

Важливо зазначити, що міжнародні організації — такі як Програма розвитку ООН (UNDP), ОБСЄ, Рада Європи, — не лише надають технічну та методичну допомогу, але й постійно наголошують на необхідності інституційного зміцнення державних органів у сфері прав людини. Згідно з дослідженням UNDP (2022), однією з головних проблем національних правозахисних систем є недостатня координація між органами влади, обмежені повноваження інституцій контролю, а також відсутність швидких каналів комунікації з громадськістю. Також рекомендації Ради Європи щодо інституту Омбудсмена наголошують на необхідності законодавчого посилення незалежності цього органу, його доступу до місць утримання, судів, органів влади всіх рівнів та належного фінансування.

Висновок

Адміністративна відповідальність за порушення прав і свобод під час воєнного стану є складним і багатогранним юридичним явищем, що постає на стику конституційного, адміністративного та міжнародного гуманітарного права. Її вивчення набуває

особливої актуальності в умовах тривалої воєнної агресії, коли держава змушена тимчасово обмежувати певні конституційні права та свободи громадян з метою забезпечення національної безпеки, громадського порядку та захисту державного суверенітету. У таких умовах постає важливе завдання — забезпечити належне правове регулювання механізмів адміністративної відповідальності, яке б гарантувало баланс між публічними інтересами держави та захистом основоположних прав людини.

Дослідження показало, що адміністративна відповідальність у період воєнного стану має низку специфічних особливостей. Зокрема, це стосується посилення адміністративних санкцій за порушення встановлених обмежень (наприклад, комендантської години, заборони на масові зібрання, обмежень на пересування), розширення повноважень правоохоронних органів, уповноважених здійснювати оперативне реагування на правопорушення, а також спрощення процедур розгляду адміністративних справ у частині доказування та розгляду справ у скорочені строки. Такі зміни мають бути юридично виправданими, обґрунтованими та чітко регламентованими в законодавстві, щоб уникнути надмірного втручання у приватну сферу.

Особливо важливим є забезпечення відповідності норм національного законодавства міжнародним стандартам, зокрема положенням Європейської конвенції з прав людини (статті 5, 6, 10, 11) та нормам міжнародного гуманітарного права, закріпленим у Женевських конвенціях. У цьому контексті ключове значення має позиція Європейського суду з прав людини, який неодноразово наголошував на тому, що навіть у період надзвичайних ситуацій держава не звільняється від обов'язку поважати основоположні права особи, а будь-які обмеження повинні бути законними, необхідними та пропорційними.

Аналіз чинного законодавства України засвідчує наявність потреби у подальшому вдосконаленні механізмів адміністративної відповідальності. Зокрема, актуальною є розробка спеціалізованої

нормативно-правової бази, яка б чітко регламентувала підстави, порядок, процедури і межі притягнення осіб до адміністративної відповідальності за порушення вимог воєнного стану. Ідеться про детальне правове врегулювання таких аспектів, як фіксація порушень, допустимість доказів, строки розгляду справ, форми реагування та механізми оскарження рішень. Практика судів демонструє наявність суперечностей і прогалин, зумовлених неоднаковим тлумаченням норм та недостатньою уніфікованістю адміністративних процедур.

У цьому контексті також важливо підвищити ефективність процесуального контролю за діяльністю органів внутрішніх справ, забезпечити незалежність суб'єктів розгляду адміністративних справ, а також запровадити механізми громадського моніторингу за дотриманням прав людини під час воєнного стану. Важливим напрямом удосконалення є інтеграція цифрових технологій у сферу правозастосування — зокрема, впровадження електронного фіксування порушень, цифрового документообігу, онлайн-розгляду справ, що підвищить прозорість та ефективність процесів притягнення до відповідальності.

Таким чином, система адміністративної відповідальності в умовах воєнного стану потребує комплексного реформування, яке повинно охоплювати:

- удосконалення законодавства,
- запровадження чітких і гарантованих процедур захисту прав,
- забезпечення відповідності міжнародним стандартам прав людини,
- розвиток цифрової інфраструктури правозастосування.

Подальші дослідження в цій галузі сприятимуть формуванню ефективної, гуманної та юридично обґрунтованої моделі адміністративної відповідальності, яка дозволить не лише зберегти державну цілісність та безпеку, а й забезпечити належний рівень гарантій для кожної особи, навіть у найбільш загрозливих для суспільства умовах.

Список використаних джерел:

1. Тимошенко А.В., Котляренко О.П. Правовий режим воєнного стану: основні аспекти та його вплив на права і свободи громадян. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 10/2023. http://www.lsej.org.ua/10_2023/106.pdf

2. Асоціація правників України (АПУ). Воєнний стан в Україні: які права та обов'язки мають громадяни. https://uba.ua/ukr/news/voyennyj-stan-v-ukrayini-yaki-prava-ta-obovyazky-mayut-gromadyany

3. «WikiLegalAid» довідково-інформаційна платформа правових консультацій *Права і свободи громадян в умовах воєнного стану*. https://legalaid.wiki/index.php/Права_і_свободи_громадян_в_умовах_воєнного_стану

4. Мельниченко Б.Б. Забезпечення прав і свобод людини і громадянина в Україні в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 4/2023. http://www.lsej.org.ua/4_2023/23.pdf

5. Комарницька І. Адміністративна відповідальність: теоретико-правові аспекти // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. — Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2020. — Том 7. — № 2. — С. 155–161. — Режим доступу: https://ena.lpnu.ua/handle/ntb/55868

6. Гришина Н.В. Шляхи вдосконалення інституту адміністративної відповідальності // Державне будівництво та місцеве самоврядування. — Х. : Право, 2006. — Вип. 12. — С. 207–214. — Режим доступу: https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/2857

7. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

8. Загальній декларації прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

9. Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-III

10. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

11. Закон України «Про правовий режим воєнного стану». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text

12. Центр дослідження законодавства України. Запровадження воєнного стану: заборони та обмеження. URL: https://ualaw.org/zaprovadzhennya-voyennogo-stanu-zaborony-ta-obmezhennya/

13. Вікіпедія. Вільна енциклопедія. Воєнний стан в Україні. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Воєнний_стан_в_Україні

14. Стрельцова Є.Д. Уніфікація міжнародного права та її вплив на національне законодавство : монографія. — Одеса : Видавничий дім «Гельветика». — 2019. — 522 с. — Режим доступу: https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi71/0052109.pdf

15. Іван Конєв. Інтеграція міжнародних стандартів із захисту прав людини в національну правову систему України. *Підприємництво, господарство і право*. 10/2020. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/10/34.pdf

16. Заяць А.А. (2024). Порушення прав людини та громадянина в умовах воєнного стану в Україні. *Часопис Київського університету права*, (3), 144–148. URL: https://doi.org/10.36695/2219-5521.3.2024.26

17. Маркович Х.М. Права і свободи людини в умовах воєнного стану: фокус пріоритетів. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. Квітень 2023. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/09/15.pdf

18. Права людини для всіх всюди. Шкода цивільним особам та порушення прав людини продовжуються в Україні з наближенням четвертого року війни. URL: https://ukraine.ohchr.org/uk/Civilian-Harm-and-Human-Rights-Abuses-Persist-in-Ukraine-as-War-Enters-Fourth-Year

19. Прокопенко В.В. Науково-практичний коментар до ст. 24 Кодексу України про адміністративні правопорушення. URL: https://www.jurists.org.ua/administrative-law/5592-naukovo-praktichniy-komentar-do-st-24-kodeksu-ukrayini-pro-admnstrativn-pravoporushennya.html

20. Щербина В.С. Особливості застосування адміністративно-господарських санкцій в окремих відносинах. *Юридичний науковий електронний журнал.* № 1/2024. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2024/52.pdf

21. Фоменко А.Є. Правозастосування в умовах воєнного стану: виклики для національної правової системи. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство».* № 01, 2025. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/02/136.pdf

22. Ковальчук В. Особливості правового регулювання функціонування органів місцевого самоврядування в період воєнного стану в Україні. *Український часопис конституційного права*. 4/24. URL: https://www.constjournal.com/wp-content/uploads/issues/2024-4/pdfs/3-vitalii-kovalchuk-hromadianska-uchast-protsesi-zdiisnennia-vriaduvannia-lehitymatsii-publichnoi-vlady.pdf

23. Зміцнення потенціалу кризового управління та реагування на надзвичайні ситуації на всіх рівнях органів державної влади в Україні. https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-02/UNDP-CrisisManagement_LeafletUA_v06.pdf

24. Національний інститут стратегічних досліджень. «Щодо здійснення правозахисної функції організаціями громадянського суспільства». Аналітична записка. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gromadyanske-suspilstvo/schodo-zdiysnennya-pravozakhisnoi-funkcii-organizaciyami

25. Марек Антоні Новіцкі, Джордж Тугуші. Проєкт «Підтримка впровадження європейських стандартів прав людини в Україні». Експертний звіт із ситуаційним аналізом і Рекомендації щодо подальших кроків у розвитку Офісу Уповноваженого з прав людини. URL: https://rm.coe.int/ua-expert-report-with-the-situational-analysis-and-recommendations-on-/1680ad38be

Анотація

Розділ монографії присвячений комплексному дослідженню адміністративної відповідальності за порушення прав і свобод громадян в умовах воєнного стану. Він аналізує правові механізми регулювання адміністративних санкцій, особливості їх застосування та відповідність міжнародним стандартам. У роботі розглядаються ключові аспекти законодавства України, що регулюють адміністративну відповідальність у період воєнного стану, включаючи обмеження свободи пересування, право власності, доступ до інформації та соціально-економічні права.

Автор досліджує вплив воєнного стану на правозастосовну практику, зокрема посилення санкцій за порушення встановлених обмежень, розширення повноважень правоохоронних органів та спрощення процедур розгляду адміністративних справ. Окрему увагу приділено аналізу судової практики, що демонструє необхідність удосконалення механізмів реалізації адміністративних санкцій та забезпечення ефективного захисту прав громадян.

Розділ монографії рекомендації щодо гармонізації адміністративного законодавства України з міжнародними стандартами, а також пропозиції щодо вдосконалення механізмів контролю за діяльністю правоохоронних органів у період воєнного стану. Впровадження цифрових технологій у сфері адміністративного правозастосування розглядається як один із перспективних напрямів підвищення ефективності роботи державних органів та забезпечення прозорості процесів притягнення до відповідальності.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, воєнний стан, права і свободи людини, правові обмеження, державне управління, юридичні гарантії, механізми захисту, адміністративні правопорушення, санкції та покарання, конституційні права.

Розділ 11
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДОТРИМАННЯ ОСНОВНИХ ПРАВ І СВОБОД ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ І ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Олександр КОЛБ
Державний податковий університет, Україна
https://orcid.org/0000-0003-1792-4739
Конопельський ВІКТОР
Одеський державний університет внутрішніх справ, Україна
https://orcid.org/0000-0003-4068-3902

Вступ

Більш як 11-ти річна війна російської федерації проти України, особливо в період відкритої воєнної агресії впродовж 2022–2025 рр., засвідчує той юридично значущий факт про те, що зазначена держава не тільки попирає норми міжнародного права, вчиняючи при цьому злочини щодо Українського народу та порушуючи загальновизнані правила ведення війни, але й грубо порушує основні права та свободи військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану. Зокрема, як приклад можна назвати вбивство росіянами військовополонених українців в Оленівській колонії, масові та поширені останнім часом страти цих осіб при здачі у полон, засудження мирного населення, яке перебуває в окупації, нелегітимними судами держави-агресора та ін. При цьому, знову ж таки, ігноруючи відповідні норми міжнародного права, росія не допускає до військовополонених українців тих суб'єктів, які мають здійснювати контроль за дотриманням основних прав і свобод зазначених осіб (представників ОБСЄ, Червоного Хреста, Парламентської Асамблеї Ради Європи та ін.), підвищуючи таким чином латентну

складову у змісті військових злочинів, а також у цілому рівень віктимності (здатності стати жертвою кримінального правопорушення) щодо кожного окремо взятого військовополоненого.

Вкрай загострилась ця проблематика у 2025 році, коли США, не дотримуючись своїх партнерських зобов'язань щодо України в умовах воєнного стану, практично «виправдовує» будь-які агресивні і нецивілізовані вчинки держави-агресора, припиняючи при цьому надання військової допомоги для нашої країни та примушуючи її до замирення з росією на явно невигідних умовах для Українського народу.

Таким чином, слід визнати, що в наявності складна прикладна проблема, яка потребує вирішення на всіх рівнях (міжнародно-правовому, законодавчому, правоохоронному, т. ін.), включаючи й доктринальний, враховуючи актуальність, а також теоретичне і практичне значення означеної тематики наукового дослідження.

Основний текст

1.1. Поняття і сутність кримінально-правових аспектів дотримання основних прав і свобод військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану

Як показує практика, одним із системних елементів правового забезпечення, пов'язаного із дотриманням основних прав і свобод військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану, є відповідні кримінально-правові засоби, що визначені на законодавчому рівні.

У цьому контексті звертають на себе увагу, зокрема, ті норми чинного КК України, що мають пряме відношення до зазначеної проблематики дослідження, а саме: бездіяльність військової влади (ст. 426 вказаного Кодексу); перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (ст. 426-1); злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні (ст. 431); насильство над населенням у районі воєнних дій (ст. 433); погане поводження

з військовополоненими (ст. 434); образа честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю (ст. 435-1) (розділ XIX Особливої частини зазначеного Кодексу).

Крім цього, до предмета даного наукового пошуку слід віднести й низку кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (розділ XX Особливої частини КК), зокрема: воєнні злочини (ст. 438); геноцид (ст. 442); злочини проти людяності (ст. 442-1) та найманство (ст. 447).

Без сумніву, для з'ясування змісту та сутності даної проблеми важливо у повній мірі визначити основні права і свободи як військовополонених, так і осіб з числа цивільного населення, які поширюються на них в умовах воєнного стану. Так, у частині II Женевської конвенції про поводження з військовополоненими визначені наступні загальні положення забезпечення вказаних елементів правового статусу військовополонених:

1) ці особи мають право на належне поводження у полоні з боку ворожої держави (ст. 12 Конвенції);

2) ці особи мають право на гуманне поводження з ними у полоні (ст. 13 Конвенції забороняє вчиняти дії з боку ворожої держави, що пов'язані з посяганням на життя і здоров'я військовополонених; фізичним каліченням, медичними або науковими експериментами над ними);

3) ці особи мають право на повагу до їхньої особи й честі (ст. 14 Конвенції зобов'язує ворожу державу поважно та рівно ставитись до військовополонених жінок, а також забезпечити при цьому цивільну правоздатність і для них, і для осіб чоловічої статі);

4) ці особи мають право на безоплатне, включаючи й медичне забезпечення, утримання в полоні (ст. 15 Конвенції);

5) ці особи мають право на рівність утримання в полоні без будь-якої дискримінації за ознаками раси, статі, національності тощо (ст. 16 Конвенції)[1].

[1] Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 № 995-153. URL: https://zakon.rada.gov.ua.

Щодо основних прав і свобод цивільного населення в умовах воєнного стану, то в Женевській конвенції в ст. 4 з цього приводу зазначено, що з цими особами ворожа держава має поводитись як і з військовополоненими (пункт «В» статті 4).

Загальні положення з означеної тематики дослідження визначені також і в Конституції України, у якій, зокрема, визначено, що:

а) права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а їх утвердження і забезпечення є її головним обов'язком (ст. 3), що, без сумніву, стосується й діяльності останньої, пов'язаної із захистом особи, яка перебуває у ворожому полоні;

б) чинні міжнародні договори (Конвенція ратифікована Україною із застереженнями 03.07.1954 року, а в повній мірі — 08.02.2006 року), згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства нашої держави (ст. 9 Конституції України), що, знову ж таки, зобов'язує її забезпечити захист основних прав і свобод військовополонених і цивільного населення в умовах їх перебування у полоні ворожої країни;

в) захист суверенітету і територіальної цілісності України є справою всього Українського народу (ст. 17), що створює додаткові правові гарантії забезпечення правового статусу військовополонених і цивільного населення в умовах їх знаходження у ворожому полоні;

г) іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, які визначені для громадян нашої держави (ст. 26), що, у свою чергу, зобов'язує її здійснювати їх захист в умовах перебування у ворожому полоні;

ґ) права і свободи людини і громадянина не є вичерпними (ст. 22), що виступає додатковим аргументом відносно обов'язку нашої держави захищати вказані соціальні цінності в умовах воєнного стану та, зокрема, знаходження громадян України,

іноземців та осіб без громадянства, які на законних правах перебували на її території, у ворожому полоні[2].

Про необхідність удосконалення правового механізму з питань дотримання і захисту основних прав і свобод військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану свідчать також і відповідні офіційні відомості, що стосуються даної проблематики. Зокрема, у щорічній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за 2023 рік вказаному питанню був присвячений спеціальний розділ 1, у якому дана оцінка захисту основних прав і свобод військовополонених (підрозділ 1) та цивільних осіб, позбавлених свободи внаслідок збройної агресії проти України (незаконно утримуваних осіб), а також депортованих та примусово переміщених осіб[3]. Так, за даними Уповноваженого з російського полону у 2023 році було повернуто 991 військовослужбовця, за словами яких їх правовий статус постійно порушувався ворожою державою шляхом застосування до них тортур ті іншого нелюдського поводження.

Зазначені факти підтверджені й Моніторинговою місією ООН з прав людини в Україні, згідно даних якої 80 % опитаних військовополонених, які тримались у відповідних таборах російської федерації, піддавались катуванням і жорстокому поводженню, що підпадає під ознаки геноциду Українського народу[4].

Про зазначені та інші аспекти, включаючи й кримінально-правові, все частіше в наукових джерелах ведуть мову й вітчизняні учені[5].

---

[2] Хавронюк М.І. Сучасне загальноєвропейське кримінальне законодавство: проблеми гармонізації : монографія. Київ : Істина, 2005. 264 с.

[3] Щорічна доповідь Уповноваженого з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2023 році. URL: https://www.golos.com.ua.pdf

[4] Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні (1 серпня 2022 — 31 січня 2023 року) : Правління Верховного комісара ООН з прав людини, 2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua

[5] Триньова Я.О. Про дотримання прав військовополонених у сучасній російсько-українській війні. *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні* : матеріали Міжнар. наук. конф. (м. Харків, 5 травня 2022 року). Харків : Право, 2022. С. 177–181.

Отже, якщо узагальнити зібрані в ході даного дослідження матеріали, то під «кримінально-правовими аспектами дотримання основних прав і свобод військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану» слід розуміти такі визначені у нормах міжнародного права, Конституції України та у чинному законі України про кримінальну відповідальність системні заходи, що пов'язані із захистом зазначених соціальних цінностей громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які на законних підставах перебувають на території нашої держави, та передбачають у зв'язку з цим здійснення нею відповідної діяльності на утвердження і забезпечення правового статусу цих суб'єктів військово-правових відносин в умовах їх перебування у полоні в період воєнної агресії ворожої держави.

Таким чином, до системоутворюючих ознак, що складають зміст виведеного у цій роботі поняття, варто віднести наступні:

1. Кримінально-правові аспекти з досліджуваної тематики — це визначені у нормах міжнародного права, Конституції України та у законі України про кримінальну відповідальність системні заходи, які здійснюються нашою державою.

У тлумачних словниках слово «аспект» означає кут зору, ознаки пошуку даних тощо, за якими досліджуються певні предмети, явища, поняття[6].

Натомість, словосполучення «кримінально-правові» слід тлумачити як такі, що стосуються Закону про кримінальну відповідальність, теорії і практики його застосування[7].

Отже, ключовим елементом сформульованого у цій роботі поняття можна визнати кримінально-правову діяльність відповідних органів державної влади, що спрямована на дотримання

---

[6] Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. О. Єрошенко. Донецьк : ТОВ «Глорія Трейд», 2012. 864 с.

[7] Вознюк А.А. Поняття та елементи кримінально-правової характеристики злочинів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 154–160.

основних прав і свобод військовополонених і цивільного населення, які знаходяться у полоні ворожої для України держави.

Виходячи з цього, варто визнати, що в такій ситуації до правових джерел, які регулюють зазначене питання, необхідно віднести лише ті, що мають пряме відношення до даної проблематики, та класифікувати їх на такі головні групи (за критерієм походження), а саме — на:

а) міжнародно-правові акти, які на підставі положень ст. 9 Конституції України стали частиною нашого законодавства, та згідно вимог ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори» мають перевагу над національними правовими актами, що регулюють однорідні суспільні відносини[8] (Женевська конвенція про поводження з військовополоненими[9]; Додатковий протокол до Женевської конвенції, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 08.06.1977[10]; Додатковий протокол до Женевської конвенції від 12.08.1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол № 2) від 08.06.1977[11]; ін.);

б) чинні національні законодавчі акти з даної тематики дослідження, тобто Закон про кримінальну відповідальність, правову основу якого складає КК, що ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права. При цьому кримінальна протиправність будь-якого діяння, а також

---

[8] Про міжнародні договори : Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540.

[9] Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 № 995-153. URL: https://zakon.rada.gov.ua

[10] Додатковий матеріал до Женевської конференції від 12.08.1949 року, що стосується жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол № 1) від 08.06.1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua

[11] Додатковий матеріал до Женевської конференції від 12.08.1949 року, що стосується жертв збройних конфліктів не міжнародного характеру (Протокол № 2) від 08.06.1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua

його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки зазначеним КК України (ст. 3 даного Кодексу);

в) міжнародно-правові джерела, які носять рекомендаційний характер для України (Резолюція ООН про визначення агресії від 14.12.1974[12]; Декларація про захист усіх осіб від насильницького зникнення від 18.12.1992[13]; Принципи ефективного попередження і розслідування незаконних, довільних і сумарних страт від 24.05.1989[14]; ін.), що мають використовуватись нашою державою у ході удосконалення чинного Закону про кримінальну відповідальність;

г) підзаконні нормативно-правові акти, які стосуються правового механізму дотримання основних прав і свобод військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану (Порядок тримання військовополонених[15]; зміни до деяких нормативно-правових актів Міністерства юстиції України[16]; Правила внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України[17]; ін.) та ґрунтуються на загальновизнаних нормах міжнародного права, Конституції України та Закону про кримінальну відповідальність.

При цьому варто звернути увагу на той факт, що кримінально-правові аспекти мають на меті, у першу чергу, забезпечити дотримання правового статусу військовополонених в умовах воєнного стану.

---

[12] Визначення агресії : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 14.12.1974 № 995-001-74. URL: https://zakononline.com.ua

[13] Декларація про захист усіх осіб від насильницького зникнення : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 18.12.1992 № 47/33. URL: https://zakon.rada.gov.ua

[14] Принципи ефективного попередження і розслідування незаконних, довільних і сумарних страт від 24.05.1989. URL: https://pns.hneu.edy.ua

[15] Про затвердження Порядку тримання військовополонених : постанова Кабінету Міністрів України від 05.04.2022 № 413. URL: https://zakon.rada.gov.ua

[16] Про затвердження змін до деяких нормативно-правових актів Міністерства юстиції України від 02.05.2022 № 1719/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua

[17] Правила внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України : затверджені наказом Міністерства юстиції України від 02.05.2002 № 1719/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua

У наукових тлумачних словниках слово «дотримуватись» означає діяти відповідно до чого-небудь[18], а слово «забезпечувати» — створювати надійні умови для здійснення чого-небудь (гарантувати щось)[19].

Таким чином, у контексті змісту кримінально-правових аспектів діяльність держави полягає у закріпленні в Законі про кримінальну відповідальність тих норм, що гарантують дотримання основних прав і свобод військовополонених в умовах воєнного стану (наприклад, про погане поводження з військовополоненими (ст. 434 КК); воєнні злочини (ст. 438 вказаного Кодексу); геноцид (ст. 442 цього ж Кодексу); ін.).

Щодо поняття «воєнного стану» то воно знайшло своє відображення у ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», у якій дано його законодавче визначення[20]. При цьому його основу склали положення III-ї Конвенції про відкриття воєнних дій, що була прийнята 18.10.1907 року в Гаазі та яка ратифікована Україною[21].

Крім цього, до правових засад, на підставі яких вводиться воєнний стан, відносяться: Конституція України (п. 9 ст. 85, п. 19 ст. 92, п. 19 ст. 106) та Указ Президента з означеного питання[22] (ст. 2 вказаного вище Закону[23]).

Важливим у цьому контексті є й такий елемент, що складає зміст словосполучення «кримінально-правові аспекти», а саме — заходи,

---

[18] Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. О. Єрошенко. Донецьк : ТОВ «Глорія Трейд», 2012. 864 с.

[19] Тлумачний словник української мови. URL: https://slovnyk.ua

[20] Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250.

[21] Конвенція про відкриття воєнних дій від 18.10.1907 року № 995-в85. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540.

[22] Про введення воєнного стану і Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540.

[23] Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250.

які здійснюються з метою дотримання основних прав і свобод військовополонених у воєнний стан, мають носити системний характер, тобто повинні бути взаємозв'язаними і взаємообумовленими[24].

Саме у такому сенсі вони закріплені в ст. 1 КК у виді завдань даного Кодексу та сутнісно виражені у словосполученні «правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина», яке у вказаній науковій роботі розглядається у більш широкому розумінні, а саме — «як дотримання цих соціальних цінностей відносно військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану».

2. Кримінально-правові аспекти — як предмет даної наукової розробки — це діяльність держави та її уповноважених органів і посадових осіб, яка спрямована на захист основних прав і свобод військовополонених, які є як громадянами України, так і іноземцями та особами без громадянства, які на законних підставах перебувають на території нашої держави.

Правовий статус громадян України визначений у Законі України «Про громадянство України»[25], а іноземців та осіб без громадянства — у Законі України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства»[26].

При цьому варто зазначити, що відповідно до положень ст. 4 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими до таких осіб відносяться як особовий склад збройних сил конфлікту, а також члени ополчення або добровільних загонів, які є частиною цих збройних сил, та члени інших ополчень та добровольчих загонів, зокрема членів організованих рухів опору, які належать до однієї зі сторін конфлікту й діють на своїй території або за її межами, навіть якщо цю територію окуповано, за умови, що ці ополчення або

---

[24] Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. О. Єрошенко. Донецьк : ТОВ «Глорія Трейд», 2012. 864 с.

[25] Про громадянство України : Закон України від 18.01.2001 № 2235-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 13. Ст. 65.

[26] Про правовий статус іноземців та осіб без громадянств : Закон України від 22.09.2011 № 3773-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 19-20. Ст. 179.

добровольчі загони, а саме — організовані рухи опору, відповідають певним, визначеним у вказаній Конвенції, умовам[27].

Таким чином, слід констатувати, що у воєнний стан статус військовополоненого можуть мати і громадяни України, і іноземці, і особи без громадянства, основні права і свободи яких має захищати держава та дотримуватись ворожа держава, якщо вона поважає норми міжнародного права.

Саме з урахуванням вказаних вище положень Женевської конвенції про поводження з військовополоненими в нашій державі був прийнятий у 2019 та доповнений у 2024 році Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо правового статусу іноземців та осіб без громадянства, які беруть участь у захисті територіальної цілісності та недоторканості України»[28], привівши таким чином до вимог принципу рівності (ст. 24 Конституції України та ст. 16 Конвенції) правовий статус всіх зазначених у Конвенції категорій військовополонених.

Щодо терміну «захист», який вжитий у сформульованому в цій роботі понятті, то він на доктринальному рівні тлумачиться як охорона, заступництво, підтримка тощо[29], що в повній мірі кореспондується зі змістом терміну «охорона», який закріплений у ч. 1 ст. 1 КК[30], а також у ст. 2 Кримінального процесуального кодексу (КПК), в якому мова ведеться про термін «захист»[31].

---

[27] Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 № 995-153. URL: https://zakon.rada.gov.ua

[28] Про внесення змін до деяких законів України щодо правового статусу іноземців та осіб без громадянства, які беруть участь у захисті територіальної цілісності та недоторканості України : Закон України від 20.08.2024 № 3897-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2024. № 49. Ст. 291.

[29] Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. О. Єрошенко. Донецьк : ТОВ «Глорія Трейд», 2012. 864 с.

[30] Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернєя. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

[31] Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1 / за заг. ред. В.Я. Тація. Харків : Право, 2012. 768 с.

При цьому варто мати на увазі, що у КК охорона (захист) основних прав і свобод військовополонених здійснюється шляхом визнання суспільно небезпечними і караними тих діянь, які посягають на вказані об'єкти кримінально-правового аспекту, закріплення родових (у розділах XIX та XX Особливої частини даного Кодексу) та безпосередніх об'єктів правової охорони, а також порядку кваліфікації таких діянь за нормами Загальної частини цього ж Кодексу (за кримінальні правопорушення, вчинені у співучасті (ст. ст. 26–30); при повторності сукупності та рецидиву кримінальних правопорушень (ст. ст. 32–34); призначені покарання за сукупністю кримінальних правопорушень (ст. 70) та сукупністю вироків)[32].

У свою чергу, у чинному КПК України та у Женевській конвенції про поводження з військовополоненими визначені процедурні питання захисту основних прав і свобод військовополонених в умовах воєнного стану. Зокрема, у розділі IX КПК мова ведеться і про видачу осіб (екстрадицію) (глава 44), і про кримінальні провадження у порядку перейняття (глава 45), і про виконання вироків іноземних держав та про передачу засуджених осіб (глава 46); ін.

Більш того, чинний КПК містить також спеціальний розділ IX-I «Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або в районі проведення антитерористичної операції», що виступає додатковою правовою гарантією, спрямованою на охорону (захист) основних прав і свобод військовополонених.

Натомість, у відповідних нормах Женевської конвенції про поводження з військовополоненими до правового механізму з цього приводу можна віднести наступні із них:

а) положення про спеціальні угоди з означених питань (ст. 6 Конвенції);

---

[32] Навроцький В.О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації : автореф. дис. … док. юрид. наук : 12.00.08. Харків : Нац. юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого, 2000. 35 с.

б) положення про взаємодію з державами-покровителями (ст. 8 цієї ж Конвенції);

в) положення про гуманітарну діяльність Міжнародного Червоного Хреста або будь-якої безсторонньої гуманітарної організації для захисту військовополонених і для полегшення їхнього становища (ст. 9 Конвенції);

г) положення про залучення до процесу дотримання прав зазначених суб'єктів правових відносин інших держав або союзників (ст. 10 Конвенції).

З огляду цього, слід констатувати, що об'єктом охорони (захисту) на міжнародному та національних рівнях є військовополонені, які мають статус громадянина України, іноземці чи особи без громадянства, які на законних підставах перебували на території нашої держави та на визначених у законах засадах були залучені до діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань.

3. Кримінально-правові аспекти дотримання основних прав і свобод військовополонених в умовах воєнного стану — це така діяльність держави, що спрямована на утвердження і забезпечення правового статусу цих суб'єктів військово-правових відносин в період воєнної агресії та в умовах їх перебування у полоні ворожої держави.

У юридичній літературі під правовим статусом особи слід розуміти сукупність суб'єктивних прав, юридичних обов'язків і законних інтересів суб'єктів права[33]. При цьому, виходячи з наукової класифікації, правовий статус військовополонених слід віднести до спеціального.

Слово «утвердження» означає робити щось непорушним[34], тобто воно за змістом є близьким до слова «забезпечення» (створення гарантій для здійснення чого-небудь)[35].

---

[33] Теорія держави і права : підручник / за ред. О.В. Петришина. Харків : Право, 2014. 368 с.

[34] Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. О. Єрошенко. Донецьк : ТОВ «Глорія Трейд», 2012. 864 с.

[35] Тлумачний словник української мови. URL: https://slovnyk.ua

Отже, і утвердження, і забезпечення основних прав і свобод військовополонених можна віднести до єдиного і неподільного процесу діяльності держави, спрямованого на їх дотримання у період перебування цих осіб у ворожому полоні.

Як приклад, з цього приводу можна навести передачу у 2022 році за так званою процедурою «Екстракшн» п'ятьох командирів військового полку «Азов» під юрисдикцію Туреччині[36] («extraction» (екстракшн, ексфільтрація, переміщення тощо) — це процес переміщення у безпечну зону особового складу однієї воюючої сторони з території, що знаходиться під контролем її супротивника[37]).

У такому ж контексті можна вести також мову й про періодичний обмін військовополонених та осіб з числа цивільного населення, який здійснюється між Україною і російською федерацією на протязі 2022–2025 рр.[38].

Щодо визначення агресії, то це поняття дано в Резолюції ООН від 14.12.1974 № 995-001-74, а саме: констатовано, що агресією є застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканості або політичної незалежності іншої держави чи будь-яким іншим чином, несумісним із Статутом ООН (ст. 1)[39].

Натомість, під військово-правовими відносинами науковці розуміють такий вид суспільних відносин, що виникають у зв'язку з проходженням особою військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, а також в інших випадках, визначених у Законі (зокрема, у період перебування військовослужбовця у ворожому полоні, у військових госпіталях; в оточенні

---

[36] Пашаєв О. Чому п'ятеро командирів «Азову» з полону передали Туреччині? URL: https://YouTube-TCH

[37] Save Mariupol: що таке екстракція. URL: https://vogue.ua

[38] З полону РФ повернулись ще 197 українських захисників. Список звільнених 19 березня. URL: https://hovynamia.com

[39] Визначення агресії: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 14.12.1974 № 995-001-74. URL: https://zakononline.com.ua

ворожих збройних сил, т. ін.), та охороняються нормами вітчизняного та міжнародного права[40].

Отже, якщо узагальнити зазначені вище та проаналізовані системоутворюючі елементи сформульованого у цій розробці поняття, то слід визнати, що так у цілому має виглядати доктринальна модель «кримінально-правових аспектів дотримання основних прав і свобод військовополонених в умовах воєнного стану». При цьому варто також зазначити, що маючи беззаперечне теоретичне значення, виведене у даній роботі поняття носить і відповідні практично значущі ознаки, які можна було б у сьогоденні в Україні використати для удосконалення правового механізму з означеної тематики дослідження.

Крім цього, очевидним у зв'язку з цим є й інший висновок, що стосується змісту вказаної проблематики, а саме — не дивлячись на низку міжнародно-правових актів, включаючи Статут ООН та рішення даної міжнародної організації, їх ефективність та цілеспрямованість щодо забезпечення прав і свобод військовополонених громадян України, іноземців і осіб без громадянства, які на законних підставах приймали участь у захисті державного суверенітету та територіальної недоторканості нашої держави, на сьогодні є вкрай недієвими та малорезультативними, що, у свою чергу, обумовлює необхідність якісної змістовної видозміни кримінально-правових аспектів з даного питання, у тому числі й шляхом активізації наукових досліджень з означеної проблематики.

1.2. Кримінально-правова характеристика злочинів, які посягають на основні права і свободи військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану

У науковій літературі під кримінально-правовою характеристикою розуміють опис, визначення істотних його особливостей та ознак конкретно взятого суспільно небезпечного діяння,

[40] Військово-службові відносини та їх суб'єкти. Коментар. URL: https://mego.info

за вчинення якого передбачена кримінальна відповідальність у чинному Кримінальному кодексі (КК)[41]. При цьому, в основному, учені такий опис зводять до аналізу складу кримінального правопорушення та його кваліфікуючих ознак[42], що, на переконання деяких учених (і варто з цим погодитись), не в повній мірі відображає сутність і змістовну спрямованість зазначеної характеристики[43].

Як з цього приводу вірно зробив висновок А.А. Вознюк, головною метою кримінально-правової характеристики злочину є забезпечення не тільки правильності кваліфікації будь-якого суспільно небезпечного діяння, але й створення теоретико-прикладних умов для точного тлумачення всіх ознак складу кримінального правопорушення, а в подальшому — для призначення відповідного покарання, з урахуванням при цьому заохочувальних норм закону про кримінальну відповідальність[44].

Проте, виходячи з отриманих у ході даного дослідження результатів, можна також констатувати, що основу зазначеної характеристики, все таки, складає визначений у чинному КК склад конкретно взятого кримінального правопорушення (як злочину, так і кримінального проступку (ст. ст. 11, 12 вказаного Кодексу)).

Знову ж таки, враховуючи, що досі на законодавчому рівні поняття «склад кримінального правопорушення» не закріплено, учені вивели наступну його теоретико-прикладну модель,

---

[41] Вознюк А. А. Поняття та елементи кримінально-правової характеристики злочинів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 154–160.

[42] Остапенко Л. А. Кримінально-правова характеристика умисних вбивств при пом'якшуючих обставинах (статті 116, 117, 118 КК України) : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ : Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка, 2003. 19 с.

[43] Борисов В., Пащенко О. До питання про сутність кримінально-правової характеристики злочинів. *Вісник академії правових наук України*. 2005. № 3(42). С. 180–190.

[44] Вознюк А.А. Поняття та елементи кримінально-правової характеристики злочинів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 154–160.

а саме — це сукупність встановлених у законі про кримінальну відповідальність юридичних ознак (об'єктивних і суб'єктивних), що визначають вчинене суспільно небезпечне діяння як злочин[45]. Саме у такому контексті й варто розуміти зміст зазначеного словосполучення, яке внесено законодавцем як системний елемент підстав кримінальної відповідальності у ст. 2 КК України[46].

Отже, якщо взяти за основу зазначені методологічні підходи, то під складом кримінального правопорушення, яке посягає на основні права і свободи військовополоненого або особи з числа цивільного населення в умовах воєнного стану, слід розуміти сукупність юридично значущих об'єктивних (об'єкт і об'єктивна сторона) та суб'єктивних ознак (суб'єкт і суб'єктивна сторона), а також кваліфікуючих ознак, що виступають одним із системних елементів підстав кримінальної відповідальності за його вчинення. При цьому варто мати на увазі, що пріоритетним критерієм віднесення таких діянь до кримінальних правопорушень (злочинів або кримінальних проступків) є їх значна суспільна небезпека, яка полягає у посяганні на встановлений на нормативно-правовому рівні порядок забезпечення миру, безпеки людства та міжнародний правопорядок (розділ XX Особливої частини КК)[47], а також на встановлений порядок поводження з військовополоненими і цивільним населенням в умовах воєнної агресії (розділ XIX Особливої частини цього ж Кодексу)[48].

Родові об'єкти зазначеної категорії кримінальних правопорушень зосереджені саме у зазначених розділах КК, позаяк мають пряме відношення до захисту прав і свобод спеціальних потерпілих

---

[45] ацій В.Я. Склад злочину. *Велика українська юридична енциклопедія*: у 20 т. Харків: Право, 2016. Т. 17: *Кримінальне право* / редкол.: В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2017. С. 879–880.

[46] Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернєя. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

[47] Там само.

[48] Там само.

(військовослужбовців, які у силу тих чи інших обставин опинились у ворожому полоні; а також осіб з числа цивільного населення, що проживають на окупованій державою-агресором території).

При цьому, спеціальним суб'єктом їх вчинення виступають, як правило, особи, які мають статус «військовослужбовця». В окремих випадках, як показує практика, такими суб'єктами виступають як представники органів державної влади, підприємств, організацій та установ, так і окремо взяті громадяни держави-агресора та так звані «колаборанти» (ст. ст. 111-1, 111-2 КК)[49].

Щодо безпосередніх об'єктів кримінально-правової охорони прав і свобод військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану, то вони закріплені в конкретних статтях КК України (зокрема, у розділі XIX Особливої частини: бездіяльність військової влади (ст. 426)[50]; здача або залишення ворогові засобів ведення війни (ст. 427)[51]; добровільна здача в полон (ст. 430)[52]; злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні (ст. 431); насильство над населенням у районі воєнних дій (ст. 433); погане поводження з військовополоненими (ст. 434)). При цьому варто зауважити, що у зазначених випадках вчинення так званих військових злочинів[53], «узагальненим» безпосереднім об'єктом виступає встановлений порядок виконання військовослужбовцем своїх обов'язків в умовах воєнної агресії ворожої держави, а також визначений у нормах міжнародного права і вітчизняних законодавчих актах порядок поводження з військовополоненими і цивільним населенням.

---

[49] Луценко Ю.В. Поняття, система та класифікація видів безпеки в контексті міжнародного правопорядку. *Соціально-правові студії*. 2019. Вип. 4(6). С. 31–39.

[50] В Україні вперше судять топ-військових за рішення на фронті: це справедливість чи розправа? URL: https://radiosvoboda.org

[51] Хто здав південь? ВВС з'ясувала!! Деталі найрезонанснішого розслідування війни з Росією. URL: https://www.bbc.com

[52] Відповідальність за добровільну здачу в полон. URL: https://inseinin.com.ua

[53] Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

Крім цього, безпосередні об'єкти, що стосуються зазначеної у цій роботі тематики дослідження, закріплені у наступних статтях розділу XX Особливої частини КК, а саме — це: злочини агресії (ст. 437)[54]; воєнні злочини (ст. 438)[55]; геноцид (ст. 442)[56]; злочини проти людства (ст. 442-1)[57]; незаконне використання символіки Червоного хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала (ст. 445)[58]; найманство (ст. 447)[59].

При цьому, як свідчить судова практика, більшість складів кримінальних правопорушень розділів XIX та XX Особливої частини КК, мова про які велась вище, кваліфікуються, як правило, за сукупність злочинів, тобто за основним та декількома додатковими безпосередніми об'єктами, на які було вчинено протиправне посягання у ході порушення основних прав і свобод військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану[60] (зокрема, за ст. 442-1 КК та тими статтями вказаного Кодексу, які передбачають кримінальну відповідальність за перераховані у ній суспільно

---

[54] Визначення агресії: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 14.12.1974 № 995-001-74. URL: https://zakononline.com.ua

[55] Піддубна М.В. Імплементація норм міжнародного кримінального права про воєнні злочини в Кримінальний кодекс України : дис. … канд. юрид. наук (доктор філософії): 12.00.08. Київ : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2020. 260 с.

[56] Чому війна Росії проти України є геноцидом українського народу. URL: https://Lcf.ua

[57] Краснікова С. Росія вчиняє в Україні злочин проти людяності. Експерти ООН підтвердили тези українських правозахисників. URL: https://mipl.org.ua

[58] Поповичук В. О. Судова практика незаконного використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в зарубіжних країнах: проблематика правозастосування та кваліфікації цих кримінальних правопорушень в Україні. URL: https://www.juris.vernadsky-jour

[59] Мартьянов С. С. Кримінальна відповідальність за найманство : дис. … докт. Філософії : 081 Право. Львів : держ. ун-т внутр. справ, 2024. 210 с.

[60] Глушко А. М. Особливості кримінально-правової кваліфікації дій особи за порушення законів і звичаїв війни. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 2. С. 164–167.

небезпечні діяння (за зґвалтування; незаконне позбавлення волі; катування; ін.)[61].

Як з цього приводу у свій час зазначив у п. 14 спеціальної постанови Верховний Суд України, якщо стаття чи частина статті Особливої частини КК прямо передбачає спричинення відповідними діяннями загибелі однієї або кількох осіб чи така загибель є проявом передбачених нею особливо тяжких або тяжких наслідків, умисне спричинення при вчиненні такого злочину смерті одному або кільком потерпілим цією статтею чи частиною статті не охоплюється. Таке спричинення, на думку Суду, потребує окремої (додаткової) кваліфікації за відповідною частиною чи статтею КК[62].

Як встановлено в ході даного наукового пошуку, такий самий підхід застосовує на практиці й Касаційний Суд у складі Верховного Суду[63], що, без сумніву, можна віднести до додаткових правових гарантій дотримання основоположних прав і свобод військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану.

У контексті змісту кримінально-правової характеристики зазначеної категорії кримінальних правопорушень, звертає на себе увагу й об'єднуючий для всіх його складів об'єкт — основні права і свободи вказаних вище потерпілих від злочинів, які у правозастосовній та судовій практиці тлумачаться через призму їх закріплення у розділі II Конституції України, у зв'язку

---

[61] Радова О. О. Злочини проти людяності як підстава міжнародної кримінальної відповідальності індивіда. URL: https://dspace.onya.edy.ua.pdf

[62] Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки : постанова Пленуму Верховного Суду України від 04.06.2010 № 7. *Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах* / упоряд. В.В. Рожнова, А.С. Сизоненко, Л.Д. Удалова. Київ : ПАЛИВОДА А.В., 2011. С. 445–452.

[63] Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду (актуальна практика) : рішення, внесені в ЄДРСР, за серпень 2023 року. URL: https://Jps.ligazakon.net

з чим і пояснюються необхідність кваліфікації суспільно небезпечних посягань на них за сукупністю злочинів[64].

У свою чергу, на теоретичному рівні під основними (фундаментальними) правилами людини розуміють такі із них, що містяться в Конституції України, міжнародно-правових актах, які є частиною національного законодавства відповідно до вимог ст. 9 Основного закону (Загальній декларації прав людини; Женевській конвенції про поводження з військовополоненими; Європейській конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує поводження чи покарання; ін.)[65].

Таким чином, з огляду нормативно-правових підходів до розуміння основних прав і свобод людини, розширення об'єктів, засобів і гарантій правового захисту від протиправних посягань в умовах воєнного стану є об'єктивно обумовленою необхідністю діяльності нашої держави, а також запорукою захисту її національних інтересів у протидії з державою-агресором, у тому числі й з питань їх дотримання щодо військовополонених і осіб з числа цивільного населення, які є жертвами військових злочинів з боку останньої (зокрема, за деякими даними у ворожому полоні на сьогодні знаходиться 16 тис. наших співвітчизників та інших учасників війни з росією, з яких вдалося звільнити лише незначну кількість цих осіб)[66].

Щодо предмета зазначених кримінальних правопорушень, то він, як правило, носить факультативний (не обов'язковий) характер і до системних елементів підстав кримінальної відповідальності не відноситься, але при кваліфікації тих чи інших кримінально

---

[64] Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

[65] Теорія держави і права : підручник / за ред. О.В. Петришина. Харків : Право, 2014. 368 с.

[66] Лубінець Д. Росія утримує в полоні понад 16 тисяч цивільних українців. URL: https://www.ukrinform.ua

караних діянь може впливати на ступінь суспільної небезпеки, форму кримінальної відповідальності, вид і розмір покарання, та враховується судом на підставі ст. 65 КК України при визначені загальних засад кримінальної відповідальності, а в окремих випадках (як обов'язкова ознака складу злочину) — предмет може стати підставою для кваліфікації вчинених проти військовополоненого чи цивільного населення кримінальних правопорушень за сукупністю злочинів (наприклад, при протиправному заволодінні чужим майном або його знищенні)[67].

З огляду цього, така правозастосовна практика також має стати правовою гарантією дотримання основних прав і свобод військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану.

Як показали результати даного наукового дослідження, певні свої особливості при кваліфікації зазначеної категорії кримінальних правопорушень мають й ознаки їх об'єктивної сторони, яка складається із: суспільно небезпечного діяння (дії чи бездіяльності); суспільно небезпечних наслідків; причинного зв'язку між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечними наслідками; способу; місця; часу; обставин (обстановки) та засобів (знарядь) вчинення злочину[68].

Зокрема, більшість протиправних посягань на основні права і свободи військовополонених і осіб з числа цивільного населення в умовах воєнного стану вчиняються у виді активних дій (наприклад, у формі здачі ворогові начальником ввірених йому військових сил (ст. 427 КК); злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні (ст. 431 цього ж Кодексу); насильство над населенням у районі воєнних дій (ст. 433 даного Кодексу); ін.).

---

[67] Луценко Ю. В. Правові аспекти класифікації злочинів проти воєнної безпеки України, які віднесені до Розділу 1 Особливої частини КК України (Злочини проти основ національної безпеки України (Частина 1). *Соціально-правові студії*. 2020. Вип. 3(9). С. 8–17.

[68] Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за заг. ред. П.С. Матишевського та ін. Київ : Юрінком Інтер, 1997. 512 с.

У той самий час, деякі кримінальні правопорушення щодо зазначених потерпілих здійснюється й у виді злочинної бездіяльності (як от: недбале виконання обов'язків щодо хворих і поранених (ст. 434 КК)).

Отже, визнаючи на законодавчому рівні кримінально караними саме активних дій, які посягають на основні права і свободи військовополонених і цивільного населення, наша держава засвідчує таким чином їх підвищену суспільну небезпеку та, одночасно, протидіє цьому відповідними кримінально-правовими засобами, включаючи й шляхом закріплення у КК складних диспозицій складів кримінальних правопорушень, що включають як кваліфікуючі (обтяжуючі) ознаки (наприклад, розбій, вчинюваний щодо населення в районі воєнних дій (ч. 2 ст. 433 КК)), так і спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення злочинів (ч. 5 ст. 447 цього ж Кодексу).

Більш того, суспільно небезпечними та кримінально караними, у контексті кримінально-правової кваліфікації вказаної категорії протиправних посягань, згідно чинного КК України визнаються як продовжувані злочини[69], (наприклад, вчинення військовослужбовцем, який перебуває в полоні, дій, спрямованих на шкоду іншим військовополоненим, з корисливих мотивів або з метою забезпечення поблажливого до себе ставлення з боку ворога (ч. 3 ст. 431 КК), так і триваючого кримінального правопорушення (як от: геноцид (ст. 442 цього ж Кодексу).

Особливою кримінально-правовою ознакою об'єктивної сторони досліджуваних у цій роботі складів кримінальних правопорушень є й та, що пов'язана з моментом закінчення кримінально караних діянь, тобто з настанням підстав кримінальної відповідальності за їх вчинення.

---

[69] Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2016. Т. 17: *Кримінальне право* / редкол.: В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2017. 1064 с.

Зокрема, більшість із них за конструкцією диспозиції статті Особливої частини КК можна віднести до кримінальних правопорушень з формальним складом кримінального правопорушення, які вважаються закінченими з моменту його вчинення[70] (наприклад, здача або залишення ворогові засобів ведення війни (ст. 427 КК); добровільна здача в полон (ст. 430 даного Кодексу); найманство (ч. 1 ст. 447 цього ж Кодексу); ін.).

Такий законодавчий підхід, з одного боку, свідчить про велику суспільну небезпеку зазначених видів злочинів, а з іншого, про додаткові гарантії дотримання (охорони та захисту) основних прав і свобод військовополонених і осіб з числа цивільного населення в умовах воєнного стану. При цьому настання суспільно небезпечних наслідків при вчиненні даної категорії кримінальних правопорушень[71] на практиці кваліфікується за сукупністю злочинів[72].

Натомість, у так званих матеріальних складах злочинів, які стосуються змісту предмета дослідження у цій роботі, настання суспільно небезпечних наслідків є обов'язковою ознакою складу вказаних кримінальних правопорушень і додаткової кваліфікації за сукупністю вчинених суспільно небезпечних діянь не підлягають[73].

До вказаних, у контексті досліджуваної проблематики, слід віднести такі суспільно небезпечні наслідки, як: «істотна шкода» (ч. 1 ст. 426 КК); насильство над населенням у районі воєнних

---

[70] Луценко Ю.В. Правові аспекти класифікації злочинів проти воєнної безпеки України, які віднесені до Розділу 1 Особливої частини КК України (Злочини проти основ національної безпеки України (Частина 1). *Соціально-правові студії.* 2020. Вип. 3(9). С. 8–17.

[71] Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 17: *Кримінальне право* / редкол.: В.Я. Таційй (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2017. 1064 с.

[72] Злочин за ст. 111 КК є правопорушенням з формальним складом, а тому відсутність наслідків у виді смерті не зумовлює відсутність складу злочину. URL: https://advokat.post.com

[73] Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду у провадженнях про злочин проти власності: рішення, внесені до ЄДРСР за період з 01.01.2018 по 01.08.2019. URL: https://supreme.court.gov.ua

дій (ст. 433 даного Кодексу); воєнні злочини (ст. 438 цього ж Кодексу); ін.

Поряд з цим, варто мати на увазі, що у випадках готування (ст. 14 КК) чи замаху на вчинення кримінальних правопорушень (ст. 15 зазначеного Кодексу), що посягають на основні права і свободи військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану, кваліфікація вказаних суспільно небезпечних діянь здійснюється з посиланням на відповідні статті Загальної частини закону про кримінальну відповідальність та на конкретні статті Особливої частини КК, які передбачають кримінальну відповідальність за протиправні посягання на зазначені вище об'єкти правової охорони[74].

Важливим у зв'язку з цим є й такий висновок по суті досліджуваної проблематики, а саме — при кваліфікації злочинів з матеріальним складом обов'язково слід довести причинний зв'язок між вчиненими суспільно небезпечними діяннями (дією або бездіяльністю) та тими суспільно небезпечними наслідками, мова про які ведеться у відповідній статті чи її частині (пункті тощо) Особливої частини КК, що, без сумніву, має важливе значення при здійсненні запобіжних заходів, у тому числі й шляхом відмови від вчинення того чи іншого кримінального правопорушення, що посягає на основні права і свободи військовополонених та цивільного населення в умовах воєнного стану (ст. 17 КК)[75].

До особливостей кримінально-правової кваліфікації об'єктивної сторони вказаних складів кримінальних правопорушень

[74] Луценко Ю.В. Правові аспекти класифікації злочинів проти воєнної безпеки України, які віднесені до Розділу 1 Особливої частини КК України (Злочини проти основ національної безпеки України (Частина 1). *Соціально-правові студії*. 2020. Вип. 3(9). С. 8–17.

[75] Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду у провадженнях щодо злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших злочинів проти здоров'я населення: рішення, внесені до ЄДРСР за період з 2018 року по травень 2020 року. URL: https://supreme.court.gov.ua

слід віднести й наявність у ній такої обов'язкової ознаки, як час, а саме — «в умовах воєнного стану».

Визначення даного поняття та процедура його встановлення закріплені в Законі України «Про правовий режим воєнного стану»[76].

Зокрема, під воєнним станом розуміється особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії (ст. 1 зазначеного Закону). При цьому вказаний стан вводиться на підставі закріпленого у даному законодавчому акті порядку (ст. 5), суб'єктами ініціювання та реалізації якого виступають Рада національної безпеки і оборони України (ст. 107 Конституції України та ст. 3 Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України»[77]), Президент України (п. 20 ст. 106 Конституції України)[78], Верховна Рада України (п. 9 ст. 85 та п. 19 ст. 92 Конституції України), а також інші учасники діяльності, пов'язаної з виконанням рішень вказаних вище суб'єктів законодавчої ініціативи (ст. 93 Конституції України та ст. ст. 9, 12-1, 12-2, 14, ін. Закону України «Про правовий режим воєнного стану»[79]).

Таким чином, у ході досудового розслідування кримінальних правопорушень, що пов'язані з посяганням на основні права і свободи військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану, має бути піддана всебічному та повному дослідженню процедура його встановлення в Україні, у тому числі час введення та закінчення зазначеного правового режиму (розділи IX-1 та IX-2 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України).

---

[76] Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250.

[77] Про Раду національної безпеки і оборони : Закон України від 05.03.1998 № 183/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 35. Ст. 237.

[78] Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua

[79] Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250.

Щодо інших ознак об'єктивної сторони складу вказаних вище злочинів, то їх юридичне значення обумовлюється закріпленням чи відсутністю цих ознак у Законі про кримінальну відповідальність. Зокрема, якщо в диспозиції статті Особливої частини КК чи серед кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак[80] вказані ознаки присутні, то вони є обов'язковими для доказування (ст. ст. 91-94 КПК) та для визначення підстав кримінальної відповідальності (ст. 2 КК) (до таких, наприклад, відносяться ті ознаки об'єктивної сторони кримінальних правопорушень з означеної тематики дослідження, що знайшли своє вираження у виді таких словосполучень, як «вчинені в умовах особливого періоду» (ч. 3 ст. 426 КК); «вчинене в районах воєнних дій» (ст. 433 цього ж Кодексу); участь найманця у збройному конфлікті» (ч. 4 ст. 447 даного Кодексу); ін.).

Натомість, доведення у ході досудового розслідування та в суді факультативних ознак об'єктивної сторони кримінальних правопорушень, які посягають на основні права і свободи військовополонених та цивільного населення в умовах воєнного стану, дають можливість у подальшому суду визначити ступінь суспільної небезпеки[81] вчиненного конкретного діяння, форму кримінальної відповідальності[82] та вид і розмір покарання (ст. ст. 51-64 КК)[83].

Як показали результати аналізу змісту вказаних кримінальних правопорушень у їх складі відповідну роль і місце при кваліфікації відіграє й суб'єктивна сторона таких суспільно небезпечних діянь. При цьому варто зазначити, що переважна більшість із них вчиняється з прямим умислом, тобто при їх здійсненні винна особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння

---

[80] Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 17: *Кримінальне право* / редкол.: В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2017. 1064 с.

[81] Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250.

[82] Там само.

[83] Про Раду національної безпеки і оборони : Закон України від 05.03.1998 № 183/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 35. Ст. 237.

(дії чи бездіяльності), передбачає настання суспільно небезпечних наслідків та бажає або свідомо допускає їх настання (ст. 24 КК)[84] (наприклад, насильство над населенням у районі воєнних дій (ст. 433 вказаного Кодексу); добровільна здача в полон (ст. 430 цього ж Кодексу); злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні (ст. 431 КК); ін.).

Такий підхід законодавця, з одного боку, засвідчує факт гуманізму при встановленні на законодавчому рівні суспільно небезпечних тих чи інших посягань на основні права потерпілих від зазначених діянь, а з іншого боку, запобігає таким чином (у тому числі у виді жорстких санкцій за вчинення їх іншими особами в умовах воєнного стану, включаючи й шляхом невідворотності покарання за такі злочини (саме так реалізується превентивна функція) кримінального права[85].

Поряд з цим, враховуючи велику суспільну небезпеку кримінальних правопорушень, які посягають на основні права і свободи військовополонених і осіб з числа цивільного населення в умовах воєнного стану, законодавець встановив також кримінальну відповідальність за їх вчинення у формі необережної вини (ст. 25 КК) (до таких можна віднести: недбале ставлення до військової служби (ст. 42); бездіяльність військової влади (ст. 426); здача або залишення ворогу засобів ведення війни (ст. 427); ін.).

Щодо інших ознак суб'єктивної сторони складу вказаних кримінальних правопорушень (мети, мотиву, емоційного стану)[86], то їх юридичне значення на досудовому розслідуванні та у суді визначаються так само, як і у випадках щодо об'єктів і ознак об'єктивної сторони, а саме — якщо вони носять обов'язковий характер,

---

[84] Про Раду національної безпеки і оборони : Закон України від 05.03.1998 № 183/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 35. Ст. 237.

[85] Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 17: *Кримінальне право* / редкол.: В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2017. 1064 с.

[86] Там само.

то це впливає на наявність чи відсутність підстав кримінальної відповідальності, а якщо — факультативний, то це може стати підставою щодо кваліфікації такого суспільно небезпечного діяння за сукупністю злочинів (ст. ст. 70, 71 КК)[87].

Свої особливості, як встановлено в ході даного дослідження, має й кваліфікація кримінальних правопорушень, що посягають на основні права і свободи військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану, за суб'єктами їх вчинення.

Зокрема, якщо узагальнити отримані у зв'язку з цим результати аналізу складів вказаних суспільно небезпечних діянь, то суб'єкти їх вчинення можна класифікувати (за критерієм їх дотичності до дотримання прав і свобод вказаних категорій потерпілих) на такі групи:

а) військовослужбовці держави-агресора. На жаль, в чинному законодавстві України відсутнє поняття «держава-агресор», що, у свою чергу, детермінує (спричинює, обумовлює, корелює)[88] вчинення її різноманітними представниками (військовослужбовцями, цивільним населенням, органами державної влади і місцевого самоврядування, т. ін.) кримінальних правопорушень щодо військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану[89];

б) представники органів влади держави-агресора (наприклад, дії судової влади, яка у сьогоденні фальсифікує щодо військовополонених рішення з кримінальних справ[90]);

в) особи з числа представників органів місцевого самоврядування держави-агресора, у першу чергу, ті, на адміністративній території яких функціонують спеціальні табори для військовополонених;

---

[87] Постанова Великої Палати Верховного Суду від 03.07.2019 по справі № 288/1158/16-К. URL: https://zakon.rada.gov.ua

[88] Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3-х кн. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1: *Теоретичні засади та історія кримінологічної науки*. 424 с.

[89] Чорнієвич М. В українському законодавстві немає визначення статусу «держава-агресор» — Єделєв. URL: https://hromadske.radio

[90] Кубай І. Жорна російського судочинства: як і хто фабрикує справи проти українських військовополонених. URL: https://zmina.info

г) особи з числа пересічного населення держави-агресора, яка перебуває під її юрисдикцією (компетенцією різних органів)[91];

ґ) найманці, тобто міжнародні злочинці, класифікація яких здійснена у Міжнародній конвенції про боротьбу з вербуванням, використанням і навчанням найманців[92];

д) іноземці-військовослужбовці, які приймають участь у воєнній агресії ворожої держави, або на підставі офіційного дозволу, або без офіційного дозволу їх країни, або міждержавних угод (наприклад, військовослужбовці збройних сил Корейської Народної Республіки, що воюють проти України на стороні російської федерації[93]).

Це, можна сказати, перша група спеціальних суб'єктів кримінальних правопорушень (ч. ст. 18 КК України)[94], які посягають на основні права військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану.

Натомість, другу групу зазначених спеціальних суб'єктів злочинів складають ті особи, що:

1) мають статус військовослужбовця Збройних Сил України або інших військових формувань (ч. 9 ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу»[95]);

2) мають статус добровольця (проходять службу у Силах Територіальної оборони Збройних Сил України, або в цивільних підрозділах Сил Територіальної оборони в органах державної влади

---

[91] Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / Відп. ред. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, Ю.С. Шемшученко. Київ : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. Т. 1: *Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології*. 1231 с.

[92] Міжнародна конвенція про боротьбу з вербуванням, викраденням, фінансуванням і повчанням найманців від 04.12.1989 № 995_103. URL: https://zakon.rada.gov.ua

[93] Північна Корея в російсько-українській війні. URL: https://uk.wikipedia.org

[94] Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 17: *Кримінальне право* / редкол.: В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2017. 1064 с.

[95] Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 385.

і управління, місцевого самоврядування, або у військово-цивільних структурах зазначених Сил[96]);

3) мають статус військовополоненого, як особи, що приймала участь у відбитті військової агресії проти України (Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949[97]);

4) відносяться до колаборантів (ст. 111-1 КК України)[98];

5) перебувають на окупованій території у статусі цивільного населення, яке підпадає під юрисдикцію України[99].

Крім цього, у визначених у Законі про кримінальну відповідальність випадках, вчиняти зазначені заходи можуть й так звані загальні суб'єкти кримінальних правопорушень[100].

Мова у даному випадку ведеться про пересічних громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які на законних підставах перебувають на території нашої держави та вчиняють кримінальні правопорушення щодо військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану. При цьому, якщо у перших двох групах кримінальна відповідальність за вчинення таких злочинів наступає, як правило, з 18-річного віку[101] та іншого мобілізаційного віку, що визначається у спеціальному законі[102], то у другому

---

[96] Про основи національного спротиву : Закон України від 16.07.2021 № 1702-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 41. Ст. 339.

[97] Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 № 995-153. URL: https://zakon.rada.gov.ua

[98] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон України від 03.03.2022 № 2108-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua

[99] Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 № 995-154. URL: https://zakon.rada.gov.ua

[100] Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 17: *Кримінальне право* / редкол.: В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2017. 1064 с.

[101] Кацімон О. «Схеми»: Росія використовує «Юнармію» для мілітаризації українських дітей на окупованих територіях: URL: https://deterctor.media

[102] Корчевський М.В., Кудінов А.С. Ефективність кримінально-правового регулювання в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2016. № 4. С. 101–114.

випадку (коли кримінальне правопорушення вчиняється загальним суб'єктом) — такий вид юридичної відповідальності наступає з 14 років[103].

Такий підхід законодавця можна вважати обґрунтованим та об'єктивно обумовленим реаліями сьогодення, коли до вчинення кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану росія все частіше залучає дітей, у тому числі шляхом створення воєнізованих формувань з цих осіб.

У контексті вирішення завдань кримінально-правової характеристики кримінальних правопорушень, що посягають на основні права і свободи військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану, звертають на себе увагу й ті санкції, що передбачені в конкретних статтях КК з цього приводу.

Зокрема, в ході проведеного аналізу встановлено, що у більшості випадків за вчинення даних злочинів, особливо при наявності кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак складу кримінальних правопорушень, законодавець закріпив відносно-визначені санкції у виді позбавлення волі на певний строк (ч. 2 ст. 426; ст. 427; ст. 430; ін.).

Знову ж таки, зазначений підхід законодавця до встановлення кримінальних покарань за вчинення протиправних посягань на вказані вище об'єкти правової охорони (розділи XIX та XX Особливої частини КК)[104] можна вважати логічним і справедливим з огляду великої суспільної небезпеки цієї категорії злочинів та осіб, які їх вчиняють.

Отже, кримінально-правова характеристика кримінальних правопорушень, які посягають на основні права і свободи військовополонених і цивільних осіб в умовах воєнного стану, має не тільки

---

[103] Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 17: *Кримінальне право* / редкол.: В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2017. 1064 с.

[104] Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

і не стільки теоретично-доктринальне значення, скільки дає можливість таким чином визначити також й правові прогалини, колізії та вузькі неврегульовані чинним Законом про кримінальну відповідальність питання, що важливі у контексті підвищення рівня ефективності кримінально-правового регулювання в Україні[105], та захисту національних інтересів нашої держави на міжнародній арені.

1.3. Шляхи і засоби удосконалення кримінально-правових аспектів дотримання основних прав і свобод військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану

Як показує практика та результати аналізу нормативно-правових актів, що стосуються змісту досліджуваної у цій роботі тематики, найбільш актуальні проблеми з означеного питання пов'язані з:

1) правовою невизначеністю[106]; низькою ефективністю кримінально-правового реагування та малоефективною діяльністю щодо реалізації кримінально-правових норм міжнародного права на практиці[107];

2) певною недосконалістю норм закону України про кримінальну відповідальність та аналогічними недоліками, що характерні для проекту КК, який розроблений у сьогоденні на науковому рівні[108];

---

[105] Корчевський М.В., Кудінов А.С. Ефективність кримінально-правового регулювання в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. № 4. С. 101–114.

[106] Загиней-Заболотенко З.А. Визначеність та (VS) невизначеність кримінального законодавства України. *Право України*. 2020. № 2. С. 67–80.

[107] Cherniavsky S.S., Golovkin B.N., Chornous Y.M., Bodnar V.Y., ZhukI. V / International cooperation in the Jield of jightingcrime: directions, levels and forms of realization journal of Legal, Ethical and Regulatory Jssues. 2019. Vol. 22, Issue 3. P. 1–11.

[108] Хавронюк М.І. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни: двадцять запитань та відповідей. URL: https://pravo.org.ua/authors/Mykola-havronyuk

3) відсутністю узагальненої судової практики з питань кримінально-правової протидії злочинам, які посягають на основні права і свободи військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану[109];

4) безсистемністю та однобічністю наукових розробок з даної тематики[110];

5) іншими проблемами[111].

Перша група зазначених у цій роботі проблем має пряме відношення до дієвості норм міжнародного права у сьогоденні. При цьому, у першу чергу, звертають на себе увагу ті міжнародно-правові акти, які регулюють діяльність ООН, Міжнародного кримінального суду, Міжнародного Червоного Хреста, ін.

Зокрема, аналіз змісту Статуту ООН показує, що більшість його норм носить декларативний характер, позаяк не має відповідних правових гарантій і механізмів реалізації на практиці[112]. Так, закріпивши у ст. 1 даного Статуту положення про те, що ООН має на меті підтримувати міжнародний мир та безпеку та з цією ціллю вживає заходи для запобігання і усунення загрози миру та придушення актів агресії тощо, ця міжнародна організація серед принципів діяльності (ст. 2 Статуту) чомусь жодним словом не обмовилась про те, що її члени можуть у зв'язку з цим вводити

---

[109] Порушення законів та звичаїв війни: ВС зробив висновок щодо правильності кваліфікації дій особи, яка реалізовувала державну політику рф у військовій сфері на території АР Крим : Постанова Касаційного Кримінального суду у складі Верховного Суду від 28.02.2024 у справі № 753/14148/21 (провадження № 51-6134 КМ 23). URL: https://supreme.court.gov.ua

[110] Вознюк А.А., Жук І.В. Порушення законів і звичаїв війни: безпосередні об'єкти, предмети та потерпілі від злочину. Загальні положення «jus in bello». *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренко*. elar.naiau.kiev.ua › items.

[111] Під час кваліфікації дій особи як порушення законів та звичаїв війни важливим є встановлення контекстуального аспекту : позиція Верховного Суду від 04.07.2022. URL: https://supreme.court.gov.ua

[112] Статут організації Об'єднаних Націй від 26.06.1945. URL: https://zakon.rada.gov.ua

колективні санкції різноманітного характеру щодо держави-агресора, а також передавати винних у розв'язанні війни чи збройного конфлікту осіб до Міжнародного Суду ООН[113] та Міжнародного кримінального суду[114].

Більш того, у Статуті ООН відсутні будь-які процедурні норми, які дозволяли б подолати вето (заборону)[115] постійного члена Ради Безпеки цієї організації щодо прийняття того чи іншого рішення, яке не суперечить Статуту.

Неврегульованими у даному Статуті є й питання щодо реагування (аж до виключення зі складу постійного члена Ради Безпеки ООН) на дії держави-агресора у випадках розв'язання війни чи воєнного конфлікту за її ініціативою (зокрема, як це зробила росія 24.02.2022 року у виді так званої спеціальної воєнної операції щодо України[116]).

Все це, як свідчать результати даного наукового дослідження, детермінує системні та перманентні (безперервні) випадки порушення різноманітних норм міжнародного права російською федерацією у війні з Україною, у тому числі з питань, що стосуються дотримання основних прав і свобод військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану[117]. Так, у щорічній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за 2023 рік зазначеній проблематиці були присвячені відповідні розділи (р. 1 «Реалізація Формули миру»; р. 2 «Права громадян,

---

[113] Статут Міжнародного Суду ООН від 26.06.1945. URL: https://zakon.rada.gov.ua

[114] Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua

[115] Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. О. Єрошенко. Донецьк : ТОВ «Глорія Трейд», 2012. 864 с.

[116] Спеціальна воєнна операція. URL: https://uk.wikipedia.org

[117] Про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2023 році. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. URL: https://ombusdman.gov.ua

які постраждали внаслідок збройної агресії проти України»; р. 3 «Права людини в секторі безпеки та оборони»)[118].

Проте, ні Рада Безпеки ООН, ні в цілому вказана міжнародна організація досі належним чином воєнну агресію російської федерації щодо України не засудили. Більш того, у 2025 році вперше за всі роки протиправного вторгнення даної держави-агресора на територію нашої країни (2022–2025 рр.) проти визнання дій росії злочинними виступили й США, які Україна вважає своїм стратегічним партнером у цій війні[119].

Отже, слід констатувати, що однією з детермінант, яка сприяє вчиненню з боку росії воєнних злочинів та інших протиправних посягань на основні права і свободи військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану в Україні, а також знижує рівень міжнародного правопорядку, є недієвість, аморфність (безформеність)[120] та правова незабезпеченість відповідними гарантіями і механізмами реалізації норм міжнародного права, включаючи архаїчні (застарілі, античні, «мертві» тощо)111 форми прийняття рішень як Радою Безпеки ООН, так і цією міжнародною організацією в цілому[121].

У такому ж сенсі можна оцінити й діяльність таких міжнародних організацій, як: Міжнародний комітет Червоного Хреста[122]; Міжнародний кримінальний суд ООН[123]; ін., які мають безпосереднє відношення до досліджуваної у цій роботі проблематики.

---

[118] Порушення законів та звичаїв війни: ВС зробив висновок щодо правильності кваліфікації дій особи, яка реалізовувала державну політику рф у військовій сфері на території АР Крим : Постанова Касаційного Кримінального суду у складі Верховного Суду від 28.02.2024 у справі № 753/14148/21 (провадження № 51-6134 КМ 23). URL: https://supreme.court.gov.ua

[119] Reuters: у СОТ вперше Сполучені Штати утримались від засудження російської агресії в Україні. URL: https://rybryka.com

[120] Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. О. Єрошенко. Донецьк : ТОВ «Глорія Трейд», 2012. 864 с.

[121] Моральна деградація ООН не знає меж. URL: https://bastion.tv

[122] Міжнародний комітет Червоного Хреста — Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org

[123] Статут Міжнародного Суду ООН від 26.06.1945. URL: https://zakon.rada.gov.ua

Зокрема, як можна забезпечити ефективність роботи цих міжнародних структур, коли:

а) деякі держави оголошують у розшук або надають статус «персони нон ґрата» (небезпечної персони)[124] прокурору Міжнародного кримінального суду[125];

б) представники держави-агресора входять до керівних органів Міжнародного Червоного Хреста[126];

в) міжнародні санкції проти держави-агресора не діють або обходяться останньою через латентні (скриті) шляхи і структури, включаючи ЄС та США, які є стратегічними партерами України у війні з росією[127];

г) коли немає єдності та одностайності серед країн ЄС і НАТО[128]; ін.

Як встановлено в ході зазначеного наукового пошуку, на ефективність дотримання основних прав і свобод військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану, впливають й проблеми, що пов'язані з другою, визначеною у цій роботі, групою, які стосуються з недосконалості норм Закону України про кримінальну відповідальність[129]. Так, практично юридично «нікчемними» та малодіючими можна вважати ті санкції КК, що передбачені за вчинення даної категорії кримінальних правопорушень. Зокрема, за недбале ставлення до військової служби в умовах воєнного

---

[124] Персона нон грата — Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org

[125] Росія оголосила в розшук прокурора МКС, який видав ордер на арешт Путіна. URL: https://www.unian.ua

[126] Червоний Хрест: як організація (не) допомагає Україні і чому — УП. Життя. URL: https://life.Pravda.com.ua

[127] Яська Є. Санкції працюють, проте недостатньо: як посилити міжнародний тиск на Росію. URL: https://www.eurointegration.com.ua

[128] Кондратюк О. Щодо євроінтеграції України має бути єдність серед країн ЄС, аби вплинути на Угорщину. URL: https://www.ukrinform.ua

[129] Хавронюк М.І. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни: двадцять запитань та відповідей. URL: https://pravo.org.ua/authors/Mykola-havronyuk

стану, що привело до тяжких наслідків (окупації території, взяття в полон підлеглих військовослужбовців державою-агресором; загибелі цивільного населення, т. ін.) за ч. 4 ст. 425 КК передбачено позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років (а, це лише тяжкий злочин (ч. 5 ст. 12 вказаного Кодексу)), що, без сумніву, не відповідає ступеню суспільної небезпеки та суспільно небезпечним наслідкам, які наступають у результаті вчинення такого кримінального правопорушення.

Ще більш парадоксальною, з огляду порушення державою-агресором правил ведення війни, поводження з військовополоненими та населенням на окупованих територіях України, є й ситуація, що пов'язана із вчиненням військових злочинів, за які не передбачено довічне позбавлення волі. До таких складів кримінальних правопорушень можна віднести, зокрема, здачу ворогові начальником ввірених йому військових сил (ст. 427 КК)[130], за яку законодавець передбачив кримінальну відповідальність у виді позбавлення волі тільки від трьох до десяти років (ст. 427 КК).

Мабуть, саме тому так «легко» деякі горе-командири здали ворогові у 2022 році Чонгар та інші південні території України.

З цієї ж точки зору можна оцінити ефективність визначених у чинному КК й інших санкцій, які передбачають досить м'які («трансгуманні»)[131] покарання за вчинення кримінальних правопорушень щодо військовополонених і осіб з числа цивільного населення на окупованих державою-агресором територіях, а саме:

1) за добровільну здачу в полон передбачена відповідальність у виді позбавлення волі на строк від семи до 10-ти років (ст. 430 КК), хоча за логікою та суспільною небезпекою такі суспільно небезпечні діяння мають каратись позбавленням волі до 15-років;

---

[130] Хто здав Південь? BBC з'ясувала деталі найрезонанснішого розслідування війни з Росією. URL: https://www.bbc.com

[131] Теорія держави і права : підручник / за ред. О.В. Петришина. Харків : Право, 2014. 368 с.

2) за насильство над іншими військовополоненими або жорстоке поводження з ними з боку військовополоненого, який перебуває на становищі старшого (ч. 2 ст. 431 КК), законодавець передбачив зазначене вище кримінальне покарання строком до 8-ми років, а вчинення таких дій з корисливих мотивів або з метою забезпечення поблажливого ставлення з боку ворога, — до 3-х років (ч. 3 ст. 431 цього ж Кодексу);

3) за насильство над населенням у районі бойових дій (ч. 1 ст. 433 КК) встановлена кримінальна відповідальність у виді позбавлення волі на строк до восьми років, а за розбій в цьому ж регіоні до 10 років позбавлення волі (ч. 2 ст. 433 вказаного Кодексу) (у той самий час, у. ч. 4 ст. 187 КК за цей злочин в умовах воєнного стану законодавець встановив призначення цього покарання до 15-ти років, що можна віднести до правових колізій закону України про кримінальну відповідальність);

4) за інші не менш тяжкі (ст. 12 КК) кримінальні правопорушення, що посягають на основні права і свободи військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану (погане поводження з військовополоненими (до 3-х років позбавлення волі) (ст. 434 КК) (у той самий час, коли в результаті цього у зазначених осіб розвиваються хронічні хвороби, дистрофія внутрішніх органів, т.ін.[132]); воєнні злочини (до 12-ти років) (ч. 1 ст. 438 КК) (а, такою у сьогоденні є диверсія на Каховській ГЕС, яка спричинила екологічну катастрофу для населення[133]); прямі та публічні заклики до вчинення геноциду (до 7-ми років позбавлення волі) (ч. 2 ст. 442 КК), які фактично здійснює злочинна влада в росії та колаборанти на окупованих територіях України[134]; злочини проти людяності

[132] Гунійчук Д. 90 % полонених катували: в якому стані перебувають звільнені захисники. URL: https://tsn.ua

[133] Кузнєцова К. Проявлятимуться не один рік: науковці фіксують нові катастрофічні наслідки через підрив Каховської ГЕС. URL: https://tsn.ua

[134] Чому війна росії проти України є геноцидом Українського народу. URL: https://lcf.ua

(до 15-ти років позбавлення волі) ч. 1 ст. 442-1 КК) (і, це при тому, що вони пов'язані з оберненням в рабство, торгівлею людьми, їх катуванням тощо[135]); участь найманця у збройному конфлікті, воєнних або насильницьких діях (до 10-ти років позбавлення волі) (ч. 4 ст. 447 КК) (чого, наприклад, тільки варта злочинна діяльність в Україні військової організації «Вагнер»[136]).

Таким чином, виходячи з проведеного аналізу, можна констатувати, що в умовах воєнного стану така «м'якість» (і так званий «гуманізм») у застосуванні покарань до військових злочинців, включаючи і їх протиправні діяння щодо військовополонених і цивільного населення, є алогічною та такою, що не відповідає сучасним реаліям ведення війни з боку держави-агресора, головною метою якої є знищення української нації, як частини цивілізованого світу[137].

У такій ситуації посилення санкцій за вчинення кримінальних правопорушень проти зазначених об'єктів правової охорони та встановлення на законодавчому рівні у більшості із них такого покарання, як довічне позбавлення волі, є кроком об'єктивно обумовленим і необхідним, враховуючи, що наша держава та її народ і окремо взятий громадянин має право на самозахист в контексті протидії злочинним (у виді відкритої військової агресії держави-агресора) посяганням на національну безпеку України[138].

Щодо третьої групи проблем, мова про які ведеться у цій роботі, то їх сутність полягає у наступному.

---

[135] ТОП-20 воєнних злочинів рашистів під час широкомасштабної агресії проти України. URL: https://armyinform.com.ua

[136] Про визнання російської злочинної організації, відомої під назвою «приватна військова компанія Вагнера» або «Група Вагнера», міжнародною злочинною організацією та засудження діяльності її учасників : постанова Верховної Ради України від 06.02.2023 № 2903-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 41. Ст. 426.

[137] Чому росія хоче знищити Україну: момент істини. URL: https://armyinform.com.ua

[138] Кваша О. О. Право на самозахист в контексті протидії злочинним посяганням на національну безпеку України. *Правова держава*. 2018. Вип. 29. С. 260–267.

Аналіз кримінологічно значущих показників даного виду злочинності свідчить про щорічне, розпочинаючи з 2014 року (початку так званої гібридної війни проти України)[139] та до сьогодення (2024 р.), зростання кількості кримінальних правопорушень, які посягають на основні права і свободи військовополонених і цивільне населення, особливо в умовах воєнного стану, що, звичайно, об'єктивно детерміновано військовою агресією (латентною і відкритою) зазначеної злочинної держави. Так, у 2013 році (напередодні гібридної війни) в Україні не було зареєстровано жодного кримінального правопорушення проти миру, безпеки та міжнародного правопорядку (розділ XX Особливої частини КК)[140].

Натомість, у 2021 році (останньому відносно «мирному» періоді в Україні) кількість таких суспільно небезпечних діянь склала більше 300, а їх питома вага у структурі загальної злочинності досягала 0,1 %[141].

У свою чергу, динаміка цих кримінальних правопорушень у подальші роки мала такий вигляд: у 2022 році було обліковано 62 тис. 128 зазначених суспільно небезпечних діянь (17,1 % у структурі загальної злочинності); у 2023 р. — 62 тис. 667 (13,2 %); у 2024 р. — 30 тис. 151 (6,1 %)[142].

Отже, хоча у 2024 році й зменшилась загальна кількість злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, проте їх суспільна небезпека залишалась настільки великою, що створила реальні загрози й на інший об'єкт кримінально-правової охорони — національну безпеку України, що, без сумніву, має

[139] Хронологія російсько-української війни: «гібридна» фаза (лютий 2014 — лютий 2022). URL: https://armyinform.com.ua

[140] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 2013–2024 роки. *Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Офіс генерального прокурора*: оф. вебсайт. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2

[141] Там само.

[142] Там само.

стати предметом відповідного реагування усіх органів державної влади (ст. 6 Конституції України) на зазначені суспільно небезпечні явища і процеси. При цьому особливу роль мають відіграти національні суди, які шляхом узагальнення судової практики з означеної категорії кримінальних проваджень можуть створити відповідні методологічно-прикладні засади щодо запобігання у тому числі вчиненню кримінальних правопорушень, які посягають на основні права і свободи військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану.

Додатковим аргументом з цього приводу виступають наступні статистичні відомості:

а) у структурі кримінальних правопорушень даної категорії така із них, як порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК), щорічно складає більше 80 %, а пов'язаних з умисним вбивством (ч. 2 ст. 438 цього ж Кодексу) 1,6 тис. випадків у їх загальній кількості — 6 %[143]; поширеними є й випадки геноциду (ст. 442 даного КК) та найманства (ст. 447 КК) [447 КК][144];

б) у структурі облікованих кримінальних правопорушень щорічно тільки для 40 % суб'єктів їх вчинення органами досудового розслідування (ст. ст. 36–40 КПК) вручаються повідомлення про підозри з цього приводу (ст. ст. 276–279 КПК)[145];

в) у структурі всіх завершених органами досудового розслідування кримінальних проваджень кількість скерованих до суду складає щорічно менше 36 %[146];

г) у загальній структурі завершених і скерованих до суду значною щорічно є також й кількість кримінальних проваджень,

[143] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 2013–2024 роки. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Офіс генерального прокурора: оф. вебсайт. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2

[144] Там само.

[145] Там само.

[146] Там само.

що пов'язані з клопотанням про їх закриття (п. 3-1 ч. 1 ст. 284 КПК); закритих за іншими підставами (п. п. 5, 7, 10, 14 ч. 1 ст. 284 вказаного Кодексу), а також кількість таких проваджень, рішення щодо яких прийнято не було (без урахування зупинених) — 45 % щорічно[147].

Отже, узагальнення вказаних кримінальних правопорушень, у тому числі й тих, які стосуються досліджуваної проблематики, є об'єктивною необхідністю діяльності відповідних судів у системі правосуддя України[148], що дасть можливість удосконалити існуючу у зв'язку з цим практику, а також запобіжну діяльність, спрямовану на нейтралізацію, блокування, усунення тощо детермінант, які сприяють вчиненню злочинів проти військовополонених і осіб з числа цивільного населення в умовах воєнного стану в Україні.

Зокрема, деякі елементи методологічно-прикладного спрямування з даної проблематики викладені у тематичному огляді Верховного Суду за 2022–2024 рр.[149]. Проте, з огляду існуючих у сьогоденні правових помилок, прогалин і колізій, а також з урахуванням кримінологічно значущих показників зазначеного виду злочинності, без сумніву, це є недостатньо та обумовлює у зв'язку з цим необхідність підготовки і опублікування спільної постанови Кримінального Суду у складі Верховного Суду, яка б відображала всі проблемні питання та шляхи їх подальшого вирішення, що стосуються дотримання основних прав і свобод військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану в Україні.

---

[147] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 2013–2024 роки. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Офіс генерального прокурора: оф. вебсайт. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2

[148] Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 22.06.2016 № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.

[149] Огляд судової практики ВС щодо кримінальних проваджень, пов'язаних з війною. URL: https://supreme.court.gov.ua

Зокрема, М.І. Хавронюк сформулював з цього приводу, як мінімум, 20 питань до Верховного Суду, які є на сьогодні актуальними та такими, що мають практичне значення з огляду існуючої судової практики і досліджуваної у цій роботі проблематики, а саме:

1) низка статей чинного КК України (ст. ст. 436, 437–442) не в повній мірі співвідносяться з положеннями Женевської конвенції про поводження з військовополоненими[150], зокрема, у частині ефективності застосування Закону про кримінальну відповідальність та використання при цьому у диспозиціею статей таких понять, як «жорстоке поводження»; «заборонені засоби ведення війни»; «інші порушення», т.ін., віддаючи їх тлумачення на розсуд суду, а не роз'яснень у виді прийняття до цих норм, які надає законодавець[151] (тобто без здійснення так званого автентичного тлумачення, суб'єктом, який видав нормативно-правовий акт[152]);

2) досі в нашій державі не створено належних правових механізмів реалізації Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права»[153] (зокрема, це питання, всупереч вимогам п. 17 ст. 92 Конституції України, у Збройних Силах України регулюється не на рівні законодавчих актів, а положеннями відомчих нормативно-правових джерел»[154]), що також

---

[150] Женевська конференція поводження з військовополоненими від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua

[151] Порушення законів та звичаїв війни: ВС зробив висновок щодо правильності кваліфікації дій особи, яка реалізовувала державну політику рф у військовій сфері на території АР Крим: Постанова Касаційного Кримінального суду у складі Верховного Суду від 28.02.2024 у справі № 753/14148/21 (провадження № 51-6134 КМ 23). URL: https://supreme.court.gov.ua

[152] Теорія держави і права: підручник / за ред. О.В. Петришина. Харків : Право, 2014. 368 с.

[153] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права : Закон України від 31.03.2021 № 2689. URL: https://ppu.gov.ua

[154] Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України : наказ Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164. URL: https://zakon.rada.gov.ua

можна віднести до однієї з правових прогалин, які пов'язані з виконанням Україною вимог Конвенції про полегшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12.08.1945[155];

3) інші питання, що мають пряме відношення до дотримання основних прав і свобод військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану (наприклад, чи можуть бути застосовані в Україні положення щодо обставин, які виключають злочинність діяння (ст. ст. 36–43 КК) відносно кримінальних правопорушень, пов'язаних з порушенням законів і звичаїв війни; чи мають імунітет від притягнення до кримінальної відповідальності так звані комбатанти[156]; коли умисне вбивство слід кваліфікувати за ст. 438 КК України; ін.)[157].

Отже, правові прогалини, колізії та інші проблеми кримінально-правової охорони об'єктів, що складають зміст порядку несення військової служби та запобігання злочинам проти безпеки людства і міжнародного правопорядку, а також детермінують у зв'язку з цим існуючі в умовах воєнного стану проблеми правозастосування, особливо органами правосуддя, об'єктивно потребують їх розв'язання на науковому рівні, що, у свою чергу, підтверджує необхідність їх розгляду як найбільш актуальних і прикладних у даній доктринальній розробці.

Щодо інших проблем, які мають місце з цього приводу, то повинні бути вирішені на всіх рівнях (законодавчому, правоохоронному, організаційно-управлінському, т. ін.), то до них можна віднести наступні із них:

а) враховуючи ті психологічні, фізичні, фізіологічні та інші суспільно небезпечні наслідки, які настають для військовополонених, слід внести зміни до Закону України «Про військовий обов'язок

[155] Конвенція про полегшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12.08.1945. URL: https://zakon.rada.gov.ua

[156] Комбатант — Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org

[157] Хавронюк М.І. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни: двадцять запитань та відповідей. URL: https://pravo.org.ua/authors/Mykola-havronyuk

і військову службу» та передбачити право останніх на звільнення з військової служби після повернення з полону»[158] (на сьогодні вказане питання регулюється відомчою Інструкцією Міністерства оборони України[159], яка до законодавчих актів не відноситься[160]);

б) з цих самих міркувань досить вчасним та таким, що забезпечить ефективну реабілітацію та відновлення здоров'я для осіб, звільнених з полону, слід визнати прийняття спеціального законодавчого акту з означених питань на рівні Кабінету Міністрів України (наприклад, «Про порядок соціальної реабілітації осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України у спеціальних державних центрах»), який гарантував би обов'язкове проходження такої процедури у відповідних спеціальних центрах за кошти Державного бюджету України та став би одним із дійових елементів правового механізму з означеної проблематики, що визначені у Законі[161], позаяк нині діючий Порядок, що затверджений Урядом України, носить формально-юридичний характер та не має 100 % забезпечення фінансовими ресурсами з боку держави[162];

---

[158] Закон про внесення змін до деяких законів України щодо надання права на звільнення з військової служби та відстрочки від призову під час мобілізації особам, звільненим з полону : проект № 8061 від 20.09.2022 / авт. Л.В. Василенко, Д.А. Наталуха, С.А. Бобровська, А.І. Шкарум. URL: https://itd.rada.gov.ua

[159] Про затвердження Інструкції з організації обліку особового складу в системі Міністерства оборони України : наказ Міністерства оборони України від 15.09.2022 № 280. URL: https://zakon.rada.gov.ua

[160] Рішення Конституційного Суду України «У справі за конституційним зверненням Київської міської роди, професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміну «законодавство») № 12-пр/98 від 09.07.1998. *Офіційний вісник України*. № 32. Ст. 1209.

[161] Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей : Закон України від 26.01.2022 № 2010-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 14. Ст. 32.

[162] Про затвердження Порядку проведення відновлювальних (постізоляційних, реінтеграційних) заходів з адаптації, підтримки (супроводу) осіб, стосовно яких

в) з метою підвищення рівня ефективності дотримання прав військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану, а також результативності реалізації з цього приводу відповідних нормативно-правових актів, включаючи й міжнародного характеру, слід на рівні Кабінету Міністрів України затвердити «Державну програму наукових досліджень, що спрямована на забезпечення охорони та захисту прав і свобод осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України», що зобов'яже відповідні державні наукові установи (Національну академію наук (НАН) України; Національну академію правових наук України (НАПрУ); Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса; ін.), а також вищі навчальні заклади усіх форм власності та Міністерство освіти і науки (МОН) України розробити відповідні програми та затверджувати пріоритетні напрями наукових досліджень для аспірантів і докторантів, особливо для тих осіб, які проходять навчання за рахунок державних коштів.

Додатковим аргументами з цього приводу виступають наступні кримінологічно значущі відомості з означеної проблематики, а саме:

1. З часу гібридної (2014 р.) та відкритої війни (2022 р.) кількість звільнених з полону військовослужбовців склала більше 3 тис. осіб[163], що з огляду положень практичної кримінології є достатнім для встановлення на науковому рівні існуючих закономірностей і проблем та використання при цьому достатньої кількості об'єктів наукового дослідження[164].

2. Для розв'язання «гордієвого вузла»[165] детермінаційного комплексу причин і умов, які сприяють вчиненню військових злочинів,

---

встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, після їх звільнення : постанова Кабінету Міністрів України від 15.03.2024 № 296. URL: https://zakon.rada.gov.ua

[163] Полонені в російсько-українській війні (з 2014). URL: https://uk.wikipedia.org

[164] Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3-х кн. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. Кн. 3: *Практична кримінологія*. 320 с.

[165] «Гордіїв вузол». URL: https://uk.wikipedia.org

у тому числі з означеної тематики дослідження, вкрай необхідними є спеціальні наукові пошуки, які б встановлювали соціально-правову природу кримінальних правопорушень, що посягають на основні права і свободи військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану, а також розроблення науково обґрунтованих шляхів удосконалення правового механізму з означених питань.

3. Цільове використання наукових ресурсів та їх предметне застосування у сьогоденні — це об'єктивна необхідність системного підходу до вирішення тих проблем, що детерміновані воєнною агресією росії та воєнним станом, а також обов'язком нашої держави захищати права, свободи і законні інтереси всіх, без винятку, громадян, які стали жертвами протиправних посягань на вказані соціальні цінності (ст. 3 Конституції України).

Таким чином, виходячи з проведеного аналізу та отриманих у зв'язку з цим результатів даного наукового пошуку, можна констатувати, що шляхи і засоби удосконалення кримінально-правових аспектів дотримання основних прав і свобод військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану, є об'єктивною необхідністю діяльності у сьогоденні як держави, так і її суспільних інститутів, особливе місце серед яких займають наукові пошуки та обґрунтовані ученими заходи, спрямовані на усунення існуючих у зв'язку з цим проблем.

Висновки

У ході дослідження здійснено теоретичне узагальнення та вирішення наукового завдання, пов'язаного з кримінально-правовими аспектами дотримання основних прав і свобод військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану. Одержані результати дали змогу дійти до такого висновку:

1. Сформульовано авторське поняття «кримінально-правові аспекти дотримання основних прав і свобод військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану», під яким слід

розуміти такі визначені у нормах міжнародного права, Конституції України та у чинному законі України про кримінальну відповідальність системні заходи, що пов'язані із захистом зазначених соціальних цінностей громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які на законних підставах перебувають на території нашої держави, та передбачають у зв'язку з цим здійснення нею відповідної діяльності на утвердження і забезпечення правового статусу цих суб'єктів військово-правових відносин в умовах їх перебування у полоні в період воєнної агресії ворожої держави.

2. Здійснено кримінально-правову характеристику кримінальних правопорушень, які посягають на основні права і свободи військовополонених і цивільних осіб в умовах воєнного стану, та доведено у зв'язку з цим, що вона має не тільки і не стільки теоретично-доктринальне значення, скільки дає можливість таким чином визначити також й правові прогалини, колізії та вузькі неврегульовані чинним Законом про кримінальну відповідальність питання, що важливі у контексті підвищення рівня ефективності кримінально-правового регулювання в Україні, та захисту національних інтересів нашої держави на міжнародній арені у ситуації відкритої військової агресії так званого «гаранта» Будапештського меморандуму (російської федерації) щодо нашої держави.

3. Розроблено науково обґрунтовані заходи, спрямовані на усунення існуючих проблем щодо дотримання основних прав і свобод військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану, а також на удосконалення правового механізму з означеної проблематики. Зокрема, запропоновано :

3.1. Внести зміни до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» та передбачити право останніх на звільнення з військової служби після повернення з полону» (на сьогодні вказане питання регулюється відомчою Інструкцією Міністерства оборони України, яка до законодавчих актів не відноситься).

3.2. Прийняти спеціальний законодавчий акт з означених питань на рівні Кабінету Міністрів України «Про порядок соціальної

реабілітації осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України у спеціальних державних центрах».

3.3. Затвердити на рівні Кабінету Міністрів України «Державну програму наукових досліджень, що спрямована на забезпечення охорони та захисту прав і свобод осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України».

Список використаних джерел:

1. Cherniavsky S.S., Golovkin B.N., Chornous Y.M., Bodnar V.Y., ZhukI. V. International cooperation in the Jield of jightingcrime: directions, levels and forms of realization journal of Legal, Ethical and Regulatory Jssues. 2019. Vol. 22, Issue 3. P. 1–11.

2. Reuters: у СОТ вперше Сполучені Штати утримались від засудження російської агресії в Україні. URL: https://rybryka.com

3. Save Mariupol: що таке екстракція. URL: https://vogue.ua

4. Борисов В., Пащенко О. До питання про сутність кримінально-правової характеристики злочинів. *Вісник академії правових наук України*. 2005. № 3(42). С. 180–190.

5. В Україні вперше судять топ-військових за рішення на фронті: це справедливість чи розправа? URL: https://radiosvoboda.org

6. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2016. Т. 17: *Кримінальне право* / редкол.: В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2017. 1064 с.

7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. О. Єрошенко. Донецьк : ТОВ «Глорія Трейд», 2012. 864 с.

8. Визначення агресії: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 14.12.1974 № 995-001-74. URL: https://zakononline.com.ua

9. Відповідальність за добровільну здачу в полон. URL: https://inseinin.com.ua

10. Військово-службові відносини та їх суб'єкти. Коментар. URL: https://mego.info

11. Вознюк А.А. Поняття та елементи кримінально-правової характеристики злочинів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 154-160.

12. Вознюк А.А., Жук І.В. Порушення законів і звичаїв війни: безпосередні об'єкти, предмети та потерпілі від злочину. Загальні положення «jus in bello». *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренко*. elar.naiau.kiev.ua › items

13. Глушко А.М. Особливості кримінально-правової кваліфікації дій особи за порушення законів і звичаїв війни. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 2. С. 164-167.

14. «Гордіїв вузол» — URL: https://uk.wikipedia.org

15. Гунійчук Д. 90 % полонених катували: в якому стані перебувають звільнені захисники. URL: https://tsn.ua

16. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 2013–2024 роки. *Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Офіс генерального прокурора*: оф. вебсайт. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2

17. Декларація про захист усіх осіб від насильницького зникнення: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 18.12.1992 № 47/33. URL: https://zakon.rada.gov.ua

18. Додатковий матеріал до Женевської конференції від 12.08.1949 року, що стосується жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол № 1) від 08.06.1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua

19. Додатковий матеріал до Женевської конференції від 12.08.1949 року, що стосується жертв збройних конфліктів не міжнародного характеру (Протокол № 2) від 08.06.1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua

20. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні (1 серпня 2022 — 31 січня 2023 року): *Правління Верховного комісара ООН з прав людини*, 2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua

21. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 № 995-154. URL: https://zakon.rada.gov.ua

22. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 № 995-153. URL: https://zakon.rada.gov.ua

23. З полону РФ повернулись ще 197 українських захисників. Список звільнених 19 березня. URL: https://hovynamia.com

24. Загиней-Заболотенко З.А. Визначеність та (VS) невизначеність кримінального законодавства України. *Право України*. 2020. № 2. С. 67-80.

25. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3-х кн. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1: *Теоретичні засади та історія кримінологічної науки*. 424 с.

26. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3-х кн. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. Кн. 3: Практична кримінологія. 320 с.

27. Закон про внесення змін до деяких законів України щодо надання права на звільнення з військової служби та відстрочки від призову під час мобілізації особам, звільненим з полону: проект № 8061 від 20.09.2022 / авт. Л.В. Василенко, Д.А. Наталуха, С.А. Бобровська, А.І. Шкарум. URL: https://itd.rada.gov.ua

28. Злочин за ст. 111 КК є правопорушенням з формальним складом, а тому відсутність наслідків у виді смерті не зумовлює відсутність складу злочину. URL: https://advokat.post.com

29. Карчевський М.В., Кудінов А.С. Ефективність кримінально-правового регулювання в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2016. № 4. С. 101–114.

30. Кацімон О. «Схеми»: Росія використовує «Юнармію» для мілітаризації українських дітей на окупованих територіях: URL: https://deterctor.media

31. Кваша О.О. Право на самозахист в контексті протидії злочинним посяганням на національну безпеку України. *Правова держава*. 2018. Вип. 29. С. 260-267.

32. Комбатант — Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org

33. Конвенція про відкриття воєнних дій від 18.10.1907 року № 995-в85. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540.

34. Конвенція про полегшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12.08.1945. URL: https://zakon.rada.gov.ua

35. Кондратюк О. Щодо євроінтеграції України має бути єдність серед країн ЄС, аби вплинути на Угорщину. URL: https://www.ukrinform.ua

36. Краснікова С. Росія вчиняє в Україні злочин проти людяності. Експерти ООН підтвердили тези українських правозахисників. URL: https://mipl.org.ua

37. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / за заг. ред. П.С. Матишевського та ін. Київ : Юрінком Інтер, 1997. 512 с.

38. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1 / за заг. ред. В.Я. Тація. Харків: Право, 2012. 768 с.

39. Кубай І. Жорна російського судочинства: як і хто фабрикує справи проти українських військовополонених. URL: https://zmina.info

40. Кузнєцова К. Проявлятимуться не один рік: науковці фіксують нові катастрофічні наслідки через підрив Каховської ГЕС. URL: https://tsn.ua

41. Лубінець Д. Росія утримує в полоні понад 16 тисяч цивільних українців. URL: https://www.ukrinform.ua

42. Луценко Ю.В. Поняття, система та класифікація видів безпеки в контексті міжнародного правопорядку. *Соціально-правові студії*. 2019. Вип. 4(6). С. 31–39.

43. Луценко Ю.В. Правові аспекти класифікації злочинів проти воєнної безпеки України, які віднесені до Розділу 1 Особливої частини КК України (Злочини проти основ національної безпеки України (Частина 1). *Соціально-правові студії*. 2020. Вип. 3(9). С. 8–17.

44. Мартьянов С.С. Кримінальна відповідальність за найманство: дис. ... докт. філософії: 081 Право. Львів: держ. ун-т внутр. справ, 2024. 210 с.

45. Міжнародна конвенція про боротьбу з вербуванням, викраденням, фінансуванням і повчанням найманців від 04.12.1989 № 995_103. URL: https://zakon.rada.gov.ua

46. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / Відп. ред. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, Ю.С. Шемшученко. Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. Т. 1: Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології. 1231 с.

47. Міжнародний комітет Червоного Хреста — Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org

48. Моральна деградація ООН не знає меж. URL: https://bastion.tv

49. Навроцький В.О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації: Автореф. дис. ... док. юрид. наук: 12.00.08. Харків: Нац. юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого, 2000. 35 с.

50. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернєя. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінокм Інтер, 2018. 1104 с.

51. Огляд судової практики ВС щодо кримінальних проваджень, пов'язаних з війною. URL: https://supreme.court.gov.ua

52. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду (актуальна практика): рішення, внесені в ЄДРСР, за серпень 2023 року. URL: https://Jps.ligazakon.net

53. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду у провадженнях про злочин проти власності: рішення, внесені до ЄДРСР за період з 01.01.2018 по 01.08.2019. URL: https://supreme.court.gov.ua

54. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду у провадженнях щодо злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших злочинів проти здоров'я населення: рішення,

внесені до ЄДРСР за період з 2018 року по травень 2020 року. URL: https://supreme.court.gov.ua

55. Остапенко Л.А. Кримінально-правова характеристика умисних вбивств при пом'якшуючих обставинах (статті 116, 117, 118 КК України) : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ : Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. 2003. 19 с.

56. Пашаєв О. Чому п'ятеро командирів «Азову» з полону передали Туреччині? URL: https://YouTube-ТСН

57. Персона нон ґрата — Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org.

58. Північна Корея в російсько-українській війні. URL: https://uk.wikipedia.org

59. Під час кваліфікації дій особи як порушення законів та звичаїв війни важливим є встановлення контекстуального аспекту: позиція Верховного Суду від 04.07.2022. URL: https://supreme.court.gov.ua

60. Піддубна М.В. Імплементація норм міжнародного кримінального права про воєнні злочини в Кримінальний кодекс України : дис. … канд. юрид. наук (доктор філософії): 12.00.08. Київ : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2020. 260 с.

61. Полонені в російсько-українській війні (з 2014). URL: https://uk.wikipedia.org

62. Поповичук В.О. Судова практика незаконного використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в зарубіжних країнах: проблематика правозастосування та кваліфікації цих кримінальних правопорушень в Україні. URL: https://www.juris.vernadsky-jour

63. Порушення законів та звичаїв війни: ВС зробив висновок щодо правильності кваліфікації дій особи, яка реалізовувала державну політику рф у військовій сфері на території АР Крим: Постанова Касаційного Кримінального суду у складі Верховного Суду від 28.02.2024 у справі № 753/14148/21 (провадження № 51-6134 КМ 23). URL: https://supreme.court.gov.ua

64. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 03.07.2019 по справі № 288/1158/16-К. URL: https://zakon.rada.gov.ua

65. Правила внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України : затверджені наказом Міністерства юстиції України від 02.05.2002 № 1719/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua

66. Принципи ефективного попередження і розслідування незаконних, довільних і сумарних страт від 24.05.1989. URL: https://pns.hneu.edy.ua

67. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua

68. Про визнання російської злочинної організації, відомої під назвою «приватна військова компанія Вагнера» або «Група Вагнера», міжнародною злочинною організацією та засудження діяльності її учасників : постанова Верховної Ради України від 06.02.2023 № 2903-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 41. Ст. 426.

69. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 385.

70. Про внесення змін до деяких законів України щодо правового статусу іноземців та осіб без громадянства, які беруть участь у захисті територіальної цілісності та недоторканості України : Закон України від 20.08.2024 № 3897-IX. Відомості Верховної Ради України. 2024. № 49. Ст. 291.

71. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон України від 03.03.2022 № 2108-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua

72. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права : Закон України від 31.03.2021 № 2689. URL: https://ppu.gov.ua

73. Про громадянство України : Закон України від 18.01.2001 № 2235-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 13. Ст. 65.

74. Про затвердження змін до деяких нормативно-правових актів Міністерства юстиції України від 02.05.2022 № 1719/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua

75. Про затвердження Інструкції з організації обліку особового складу в системі Міністерства оборони України: наказ Міністерства оборони України від 15.09.2022 № 280. URL: https://zakon.rada.gov.ua

76. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: наказ Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164. URL: https://zakon.rada.gov.ua

77. Про затвердження Порядку проведення відновлювальних (постізоляційних, реінтеграційних) заходів з адаптації, підтримки (супроводу) осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, після їх звільнення: постанова Кабінету Міністрів України від 15.03.2024 № 296. URL: https://zakon.rada.gov.ua

78. Про затвердження Порядку тримання військовополонених: постанова Кабінету Міністрів України від 05.04.2022 № 413. URL: https://zakon.rada.gov.ua

79. Про міжнародні договори: Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540.

80. Про основи національного спротиву: Закон України від 16.07.2021 № 1702-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 41. Ст. 339.

81. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2015. № 28. Ст. 250.

82. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250.

83. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянств: Закон України від 22.09.2011 № 3773-VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2012. № 19-20. Ст. 179.

84. Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки: постанова Пленуму Верховного Суду України від 04.06.2010 № 7. *Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах* / упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова. Київ: ПАЛИВОДА А. В., 2011. С. 445-452.

85. Про Раду національної безпеки і оборони: Закон України від 05.03.1998 № 183/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1998. № 35. Ст. 237.

86. Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей: Закон України від 26.01.2022 № 2010-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 14. Ст. 32.

87. Про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2023 році. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. URL: https://ombusdman.gov.ua

88. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 22.06.2016 № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.

89. Радова О. О. Злочини проти людяності як підстава міжнародної кримінальної відповідальності індивіда. URL: https://dspace.onya.edy.ua. PDF

90. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua

91. Рішення Конституційного Суду України «У справі за конституційним зверненням Київської міської роди, професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміну «законодавство») № 12-пр/98 від 09.07.1998. *Офіційний вісник України*. № 32. Ст. 1209.

92. Росія оголосила в розшук прокурора МКС, який видав ордер на арешт Путіна. URL: https://www.unian.ua

93. Спеціальна воєнна операція. URL: https://uk.wikipedia.org

94. Статут Міжнародного Суду ООН від 26.06.1945. URL: https://zakon.rada.gov.ua

95. Статут організації Об'єднаних Націй від 26.06.1945. URL: https://zakon.rada.gov.ua

96. Тацій В.Я. Склад злочину. *Велика українська юридична енциклопедія*: у 20 т. Харків: Право, 2016. Т. 17: *Кримінальне право* / редкол.: В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2017. С. 879–880.

97. Теорія держави і права: підручник / за ред. О.В. Петришина. Харків: Право, 2014. 368 с.

98. Тлумачний словник української мови. URL: https://slovnyk.ua

99. ТОП-20 воєнних злочинів рашистів під час широкомасштабної агресії проти України. URL: https://armyinform.com.ua

100. Триньова Я.О. Про дотримання прав військовополонених у сучасній російсько-українській війні. *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні* : матеріали міжнар. наук. конф. (м. Харків, 5 травня 2022 року). Харків : Право, 2022. С. 177-181.

101. Хавронюк М.І. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни: двадцять запитань та відповідей. URL: https://pravo.org.ua/authors/Mykola-havronyuk

102. Хавронюк М.І. Сучасне загальноєвропейське кримінальне законодавство: проблеми гармонізації: монографія. Київ: Істина, 2005. 264 с.

103. Хронологія російсько-української війни: «гібридна» фаза (лютий 2014 — лютий 2022). URL: https://armyinform.com.ua

104. Хто здав Південь? BBC з'ясувала деталі найрезонанснішого розслідування війни з Росією. URL: https://www.bbc.com

105. Червоний Хрест: як організація (не) допомагає Україні і чому — УП. *Життя*. URL: https://life.Pravda.com.ua

106. Чому війна росії проти України є геноцидом Українського народу. URL: https://lcf.ua

107. Чому росія хоче знищити Україну: момент істини. URL: https://armyinform.com.ua

108. Чорнієвич М. В українському законодавстві немає визначення статусу «держава-агресор» — Єделєв. URL: https://hromadske.radio

109. Щорічна доповідь Уповноваженого з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2023 році. URL: https://www.golos.com.ua. PDF

110. Ясько Є. Санкції працюють, проте недостатньо: як посилити міжнародний тиск на Росію. URL: https://www.eurointegration.com.ua

Анотація

У даному розділі з'ясовано поняття і сутність кримінально-правових аспектів дотримання основних прав і свобод військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану, здійснена кримінально-правова характеристика злочинів, які посягають на зазначені об'єкти правової охорони, а також розроблені науково обґрунтовані шляхи і засоби усунення існуючих у зв'язку з цим проблем та удосконалення правового механізму, що стосується означеної тематики наукового пошуку.

Виходячи з отриманих результатів дослідження, сформульовано авторський варіант поняття «кримінально-правових аспектів дотримання основних прав і свобод військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану» та доведено його теоретичне і практичне значення у контексті вирішення завдань, пов'язаних з захистом правового статусу вказаних суб'єктів права, які знаходяться або в полоні, або на тимчасово окупованих територіях.

Крім цього, констатовано, що не дивлячись на низку міжнародно-правових актів, включаючи Статут ООН та рішення даної міжнародної організації, їх ефективність та цілеспрямованість щодо забезпечення прав і свобод військовополонених громадян України, іноземців і осіб без громадянства, які на законних підставах приймали участь у захисті державного суверенітету та територіальної недоторканості нашої держави, на сьогодні є вкрай недієвими та малорезультативними.

Розділ 12
ЧАСОВІ ОБМЕЖЕННЯ СУБ'ЄКТИВНОГО ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ: ЗАГАЛЬНІ ТА ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНІ УМОВИ

Віктор МАКОВІЙ
Одеський державний університет внутрішніх справ, Україна
ORCID: https://orcid.org/ 0000-0002-6847-2309

Значимим засобом до вирішення проблем колізії різних інтересів, у тому числі приватного та публічного характеру, є конструкція обмеження права у розрізі реалізації таких інтересів з огляду на загальні та екзистенціальні умови буття. Останні безпосереднім чином відтворені в умовах правового режиму воєнного стану, за яких виникає загроза існуванню суспільства та людини.

Темпоральні величини завжди відігравали і продовжують відігравати вагому роль у врегулюванні суспільних відносин незалежно від галузевої приналежності відповідних правових норм. Останні тенденції соціально-правового розвитку України спонукають до переосмислення і перегляду низки юридичних категорій, у тому числі і часу в межах відповідного правового інституту.

Право інтелектуальної власності є свого роду флагманом розвитку всієї юриспруденції в світі незалежно від публічної або приватноправової її складової, що пояснюється відомою часткою динамічності розвитку даної сфери правовідносин. Саме в межах відносин інтелектуальної власності виникає питання гармонійного поєднання приватного інтересу автора та інших уповноважених суб'єктів такого права й публічного інтересу суспільства. У зв'язку з цим постає необхідність прискіпливого дослідження місця правового часу в механізмі обмеження суб'єктивного права інтелектуальної власності як засобу до вирішення проблемних питань співвідношення приватних та публічних інтересів у наведених взаєминах.

Серед вчених, які в тій чи іншій мірі здійснювали дослідження часу в межах правового регулювання відносин щодо результатів творчої та інтелектуальної діяльності необхідно відзначити таких як: В.В. Луць, Р.Б. Шишка, Т.М. Вахонєва, Д.О. Маріц, І.Г. Оборотов, О.М. Мельник, О.О. Підопригора та ін. При цьому слід зауважити, що наявність досліджень у цій сфері не вносить ясності та однозначності з огляду на досить поширену, а іноді й суперечливу нормативну базу.

У зв'язку з цим постає проблема визначення сутності часу в якості засобу до обмеження суб'єктивного права інтелектуальної власності, встановлення його правового походження, характеристики обставин, що є підставою до виникнення відповідного різновиду права інтелектуальної власності залежно від результату творчої, інтелектуальної діяльності.

Часові величини в межах права інтелектуальної власності можуть бути розглянуті в розрізі наступних етапів існування суб'єктивного права інтелектуальної власності: 1) виникнення; 2) здійснення; 3) припинення. Поряд з цим ґрунтованою видається думка автора щодо природи правового часу як обмеження відповідного суб'єктивного цивільного права, що є елементом механізму правового регулювання, встановленого законодавством, договором, рішенням суду, звичаєм ділового обороту в інтересах інших осіб[1].

В умовах правового режиму воєнного стану поряд з наведеними темпоральними конструкціями до обмеження права інтелектуальної власності посеред інших прав особи залучаються й інші правові механізми, які надають можливість сформувати компромісний варіант вирішення конфлікту інтересів творців, користувачів та суспільства.

---

[1] Маковій В.П. Правова природа темпоральних величин як засобу до обмеження цивільних прав та обов'язків. *П'яті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права присвячені пам'яті Є.В. Васьковського* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (до 150-річчя Одеського національного університету І.І. Мечникова), 22 травня 2015 року. Одеса : Астропринт, 2015. С. 160.

1. Термін серед темпоральних обмежень суб'єктивного права інтелектуальної власності

Розгляд правового часу через призму обмеження суб'єктивного права інтелектуальної власності в цілому узгоджується з нормативними приписами, що входять до структури права інтелектуальної власності як підгалузі цивільного права. Дійсно, на прикладі положень Закону України «Про авторське право і суміжні права» маємо наступне. Норми ст. ст. 22-28 Закону містять деталізацію підстав та змісту обмеження авторського права, що полягає у можливості використання творів без згоди автора, в той час як ст. 32 розкриває сутність переходу творів у суспільне надбання після спливу строку дії авторського права, під яким розуміється вільне використання творів за умови дотримання особистих немайнових прав автора. Тобто маємо прояв часу саме як елементу правового механізму, що забезпечує паритет між приватним інтересом автора та публічним інтересом суспільства, що прагне отримати у використання відповідний об'єкт права інтелектуальної власності.

В українській цивілістиці часові величини представлені двома взаємовиключними поняттями: строк і термін. Визначальною особливістю вітчизняного законодавства є розгляд часових категорій в розрізі юридичного змісту права інтелектуальної власності на відміну, наприклад, від молдавського законодавства, де виключні права займають пріоритетне значення, а інші мають факультативний характер згідно ст. 301 ЦК Молдови.

При цьому поняття «термін» як часова величина є специфічною юридичною категорією, що простежується в неоднозначності його використання як в науці, так і на практиці[2]. Дослідження законодавства країн сучасності (розділ 4 книги 1 Німецького

[2] Луць В.В. Строки і терміни у цивільному праві : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2013. С. 23–24.

цивільного укладення, титул XX книги 3 Кодексу Наполеона, розділ 4 книги 1 Цивільного кодексу Грузії, розділ V Цивільного кодексу Азербайджанської Республіки) дає можливість дійти висновку, що на відміну від Цивільного кодексу України (далі — ЦК України) в перерахованих країнах відсутнє виділення окремо такої величини як термін. ЦК України за своїм змістом, окрім визначення, оперує поєднаною часовою категорією строк (термін), що створює певні суперечності при використанні відповідних понять (ст. ст. 530, 538, 590, 1146).

В нормативних приписах права інтелектуальної власності термін відображений наступним чином. Найбільш поширеним є підхід, згідно якого термін як різновид темпоральної величини представлений безпосередньо моментом виникнення права інтелектуальної власності в уповноваженої особи залежно від конкретного результату творчої, інтелектуальної діяльності. Зокрема, за наслідками співставлення положень ч. 2 ст. 251 ЦК України, де під терміном необхідно розуміти момент часу, з настанням якого пов'язана дія або подія, що має юридичні наслідки, і ч. 1 ст. 437 ЦК України, де моментом виникнення авторського права є момент створення твору, дійдемо саме такого висновку. При цьому, очевидно, наведеним юридичним фактом є відповідна дія суб'єкта, тобто створення відповідного твору, і згідно ч. 3 ст. 9 Закону України «Про авторське і суміжні права» будь-який інший юридичний факт, як-то реєстрація твору або спеціальне його оформлення, не потрібний.

Під створенням твору в цивілістиці прийнято розуміти представлення такого об'єкта інтелектуальної власності в об'єктивній формі, сприйманій іншими учасниками цивільних правовідносин[3]. При цьому, наприклад Закон Грузії «Про авторські та суміжні права» у ст. 9 розуміє під виразом у об'єктивній формі твору саме можливість його сприйняття та репродукції, тобто багаторазового

[3] Цивільне право України: Академічний курс : підруч. У двох томах / за заг. ред. Я.М. Шевченко Київ : Ін Юре, 2003 р. Кн. 1. С. 403.

відтворення. У дослідженнях прийнятною є думка щодо особливостей об'єктивної форми вираження певних творів, як-то винятково матеріальної форми у сфері образотворчого мистецтва, а також спеціальної сукупності фактів, що є передумовою виникнення співавторства та права слідування як складової змісту авторського права[4].Тобто термін в якості моменту виникнення авторського права може бути представленим як загальна часова величина за умови відповідної об'єктивації результату творчої діяльності, або ж як спеціальна — при необхідності присутності поряд з цим також і інших юридичних фактів. Зокрема, спеціальним терміном виникнення авторського права є момент правомірного опублікування твору під псевдонімом або анонімно (ч. 3 ст. 31 Закону України «Про авторське право та суміжні права», ст. 32 Закон Грузії «Про авторські та суміжні права»).

Послідовну позицію з приводу даного виду правового часу займає міжнародне законодавство, де за ст. 7 Бернської конвенції 1886 року загальним терміном виникнення авторського права є момент створення твору, а спеціальним — момент правомірного подання твору у формі доступній до загального відома. При цьому щодо окремих творів, на прикладі кінематографічних, фотографічних, а також творів, створених у співавторстві, передбачені певні особливості.

Таким, що заслуговує на увагу, є дослідження моменту надання правової охорони вітчизняним законодавством певним творам, які вирізняються низкою спеціальних ознак як об'єкт авторського права, на прикладі комп'ютерної програми[5] та наукового твору[6].

---

[4] Чурпіта Г.В. Авторське право на твори образотворчого мистецтва : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2003. С. 9, 10, 13.

[5] Петренко С.А. Правова охорона комп'ютерної програми як об'єкта інтелектуальної власності: шляхи розвитку : автореф. дис… канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2010. 19 с.

[6] Денисова Р.О. Право інтелектуальної власності на твір науки (авторсько-правовий аспект) : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 1999. 21 с.

Для наведених об'єктів правової охорони серед сукупності юридичних фактів, що спричиняють виникнення авторського права, виокремлено поряд зі створенням шляхом подання у об'єктивованій формі придатність до використання в комп'ютері чи іншому електронному пристрої з метою обробки відповідного масиву інформації задля досягнення визначеного результату — щодо першого, або ж наділення відповідним змістом такого твору, що відповідав би ознакам наукового — щодо другого.

Для суміжних прав моментом виникнення суб'єктивного права інтелектуальної власності відповідно до ст. 451 ЦК України є: перше здійснення виконання, перша трансляція передачі (програми) організації мовлення, вироблення фонограми або відеограми. Водночас колишня редакція Закону України «Про авторське та суміжні права» пов'язувала момент виникнення суміжного права з фактом виконання твору, виробництвом фонограми або відеограми, а також з оприлюдненням передачі організації мовлення. Тобто наявне було двояке розуміння сутності виникнення суміжного права як темпоральної величини, що аж ніяким чином не сприяє ясності й однозначності подальшого правозастосування визначених норм згідно вимог рішень Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005, від 29 червня 2010 року № 17-рп/2010, від 22 грудня 2010 року № 23-рп/2010, від 11 жовтня 2011 року № 10- рп/2011.

За ЦК Грузії чітко розмежовано правове регулювання суміжних прав, де перевага надається спеціальному закону (ст. 1017). Так, згідно ст. 57 Закону Грузії «Про авторські та суміжні права» момент виникнення суміжних прав щодо виконання безпосередньо пов'язується з першим виконанням, щодо фонограми та відеограми — першим записом, щодо програми організації мовлення — першою передачею її в ефір чи по кабелю.

За ст. 989 ЦК Республіки Казахстан у якості загального терміну виникнення суміжного права розглядається момент часу, пов'язаний з відповідною поведінкою суб'єкта, що відображена у тій чи іншій

формі вперше. Так, щодо виконання — це альтернативна дія виконавця, що проявляється у здійсненні виконання, його запису, повідомленні в ефір або по кабелю, щодо фонограми — у здійсненні запису, щодо передачі організації ефірного чи кабельного мовлення — у повідомленні відповідних передач в ефір чи по кабелю.

Сутність розуміння моменту виникнення суміжного права за вітчизняним законодавством можна з'ясувати взявши до уваги філологічне розуміння наведених понять. Так, за змістом тлумачного словника «виготовлення» означає створення чи складання (про діловий документ, твір), «виконання» — відтворення для слухачів або глядачів якого-небудь твору , «виробництво» — виготовлення, вироблення предметів, матеріалів і т. ін., «здійснення» — запровадження, втілення в життя, надання дійсності чи реальності або ж виконання чи вироблення чого не-будь, «оприлюднення» — здійснення у присутності людей[7]. Таким чином, виходячи з наведеного формулювання, необхідно дійти висновку про тотожність використаних понять за Кодексом та Законом, однак з деякими зауваженнями. Зокрема, спірним є ототожнення понять «здійснення» та «оприлюднення», яке випливає зі змісту моменту виникнення права інтелектуальної власності на передачу (програму) організації мовлення. Оскільки за наведеним законодавством інших країн в якості визначальної дії для цього об'єкта визнано повідомлення в ефір, тобто фактично оприлюднення, то перевагу необхідно надати саме останньому. Подібна думка має обґрунтування з огляду на співставлення змісту понять «здійснення» та «оприлюднення», оскільки здійснення у наведеному контексті може й не передбачати оприлюднення, як наприклад запис такого об'єкта без залучення відповідного загалу.

Більше того, положення ЦК України необхідно було б узгодити з нормами Міжнародної конвенції про охорону інтересів виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення (Римська конвенція)

[7] Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. С. 131, 137, 149, 455, 850.

від 26 жовтня 1961 року , де виникнення суміжних прав пов'язане з виконанням, записом, передачею в ефір як формами легітимаційної поведінки виконавця, виробника фонограми, організації мовлення (ст. 14). Безумовно, певні міркування були враховані та відображені у положеннях нового Закону України «Про авторське право і суміжні права», хоча частина висловлених зауважень потребує подальшого опрацювання й врахування у законотворчій діяльності.

Право промислової власності як різновид права інтелектуальної власності у сфері науково-технічної діяльності виникає з моменту отримання патенту на винахід, корисну модель, та свідоцтва на промисловий зразок відповідно до ст. 462 ЦК України. Проте, ч. 4 ст. 6 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» і ч. ч. 3-5 ст. 465 ЦК України поширюють правову охорону і момент виникнення відповідного права промислової власності в контексті складового виключного права на більш ранній час, а саме, на дату подачі заявки на винахід в установленому порядку Національному офісу інтелектуальної власності (НОІВ). При цьому з урахуванням ч. 1 ст. 465 ЦК України виникнення майнових прав на об'єкт права промислової власності пов'язано з датою, наступною за датою їх державної реєстрації. Остання норма вельми вузько тлумачиться як надання правової охорони так званим секретним об'єктам інтелектуальної діяльності в науково-технічній сфері, з чим не можна погодитись[8].

Водночас, наявна думка, що розподіляє момент виникнення права промислової власності з огляду на особисту немайнову чи майнову складову його змісту, де обставини виникнення першої групи визначаються як первинні[9]. Так, пропонується виникнення

[8] Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар. / за ред. Є.О. Харитонова, О.М. Калітенко. Харків: Одіссей, 2004. С. 340–341.

[9] Басай О.В. Первинні підстави виникнення прав інтелектуальної власності. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»* : зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), В. М. Дрьомін (заст. голов. ред.), Ю. П. Аленін та ін. Одеса : Юрид. л-ра, 2012. Т. 12. С. 385.

особистих немайнових прав у винахідника, автора корисної моделі, промислового зразка пов'язувати зі створенням відповідного об'єкта промислової власності, а виключні майнові права — безпосередньо з проведенням реєстрації та отриманням патенту (свідоцтва). Подібна теза є хибною бо не відповідає природі виникнення права інтелектуальної власності (ст. ст. 422-425 ЦК України), змісту права промислової власності в залежності від об'єкта (ст. ст. 459, 460, 461 ЦК України) та сутності права попереднього користувача (ст. 470 ЦК України). Наведені норми викликають суперечливі міркування у цивілістиці щодо моменту виникнення права промислової власності навіть в межах одного дослідження[10]. При цьому слушною є думка, що виникнення права промислової власності пов'язане безпосередньо з визнанням патентоздатним відповідного об'єкта, що засвідчується легітимаційним документом (патентом або свідоцтвом), однак з метою поширення такої правової охорони на весь час існування відповідного результату інтелектуальної діяльності відбувається зворотна дія правової охорони в часі, як наслідок визнання чинності права промислової власності з моменту подання заявки.

На переконання Я.Г. Вороніна запропоноване тлумачення змісту цивільного законодавства не відповідає сутності суб'єктивного права промислової власності, яке суб'єкт може реалізувати лише з моменту отримання патенту (свідоцтва), що потребує відповідних законодавчих редагувань[11]. Наведене може бути спростоване за аналогією з огляду на зміст ч. 5 ст. 1268 ЦК України, яка поширює повноваження спадкоємця на період до прийняття спадщини.

Все викладене має право на відповідне тлумачення та розробку у контексті іншої підстави виникнення права промислової власності, детермінованої у положеннях абзацу другого ч. 4 ст. 6 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі». Так,

[10] Луць В.В. Строки і терміни у цивільному праві : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2013. С. 93–94.

[11] Воронін Я.Г. Цивільно-правова охорона винаходів в Україні : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2009. С. 9–10.

в межах наведеної норми поширена правова охорона зазначених результатів творчої, інтелектуальної діяльності щодо моменту виникнення відповідного права промислової власності в контексті складового виключного права на більш ранній час, ніж дата подачі заявки на винахід в установленому порядку НОІВ, а саме на дату подання міжнародної заявки. Наведене обумовлюється наявністю факту подачі заявки до НОІВ на підставі міжнародної заявки.

Подібним чином, право інтелектуальної у сфері селекційних досягнень (ст. 488 ЦК України), відносно топології інтегральної мікросхеми (ст. 475 ЦК України) виникає з дати, наступної за датою їх державної реєстрації. Стосовно раціоналізаторської пропозиції право інтелектуальної власності виникає з моменту її визнання відповідною організацією згідно ст. 481 ЦК України. При цьому, очевидно, подібним терміном є дата ухвалення рішення органом або представником, через яких юридична особа здійснює свою правосуб'єктність[12].

Терміном виникнення права інтелектуальної власності на комерційне найменування є дата першого використання цього найменування, на торговельну марку і географічне найменування — момент подачі заявки і державної реєстрації відповідних майнових прав, а щодо комерційної таємниці — з датою набуття відповідною інформацією ознак такого об'єкту.

Наукове відкриття як об'єкт нетрадиційної інтелектуальної діяльності в межах глави 38 ЦК України не отримало належної правової регламентації, однак зі змісту ст. 457 ЦК України та одного з варіантів законопроекту про його правову охорону необхідно дійти наступного висновку[13]. По-перше, виникнення права інтелектуальної власності на такий об'єкт пов'язане згідно Кодексу з його

[12] Черепахин Б.Б. Волеобразование и волеизъявление юридического лица. *Правоведение*. 1958. № 2. С. 50.

[13] Про охорону прав на наукові відкриття: проєкт Закону від 25 травня 2006 року № 0926. *Верховна Рада України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=27373.

відповідністю визначеним умовам: встановлення таких закономірностей, властивостей та явищ матеріального світу, які вносять докорінні зміни у рівень наукового пізнання, їх новизна (невідомість раніше) та об'єктивне існування. По-друге, законопроект безпосередньо побудований подібно легітимації уповноважених осіб щодо сортів рослин як результатів інтелектуальної діяльності. Момент виникнення права інтелектуальної власності щодо наукового відкриття розмежовано за змістом — особисті немайнові права виникають з дати пріоритету наукового відкриття, а майнові — з дати, наступної за датою їх державної реєстрації.

Така позиція в певній мірі відповідає правовій природі наукового відкриття та змісту поняття «пріоритет наукового відкриття « як дати, за якою вперше сформульовано положення, яке заявлено в якості наукового відкриття, чи дати оприлюднення зазначеного положення. Однак, альтернативне визначення вказаного терміну має дещо суперечливий характер, оскільки формулювання відповідного положення, що входить у зміст наукового відкриття, має сенс, а відповідно й повинно бути забезпеченим правовою охороною, саме з моменту його публічного подання.

2. Строк (термін) серед темпоральних обмежень суб'єктивного права на літературний твір

Право людини на результати творчої та інтелектуальної власності віднайшло безпосереднє відображення у нормах міжнародного та вітчизняного законодавства. Конституція України у ст. ст. 41, 54 визнає право кожного на володіння, користування та розпорядження результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності, держава гарантує свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості, право кожної особи на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності, захист такого права, а також моральних та матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної власності.

Безумовно, питання правової охорони права інтелектуальної власності постало в новій площині після обрання Україною європейського вектору розвитку і приєднання до Світової організації торгівлі та інших міжнародних організацій в сфері обігу результатів творчої, інтелектуальної діяльності. Вагома частина норм цього законодавства приділяє окрему увагу захисту обігу літературних творів як форми прояву внутрішнього світу їх творців.

Літературний твір як одна з перших форм прояву творчої діяльності людини завжди посідав одне з чільних місць серед предметів дослідження об'єктів права інтелектуальної власності. Часові межі здійснення будь-якого суб'єктивного цивільного права забезпечують цивілізоване співіснування різних учасників суспільних правовідносин на користь цивільному обороту в цілому. Наведені міркування створюють передумови до зосередження уваги в межах даного виступу на питанні з'ясування сутності темпорального обмеження суб'єктивного права інтелектуальної власності щодо літературного твору.

По-перше, вбачається за необхідне надання характеристики поняттю «літературний твір» з огляду на приписи чинного законодавства та відповідні міркування вчених-цивілістів. Застосовуючи системно-структурне тлумачення у розрізі встановлення змісту такого поняття дійдемо висновку, що і ст. 433 ЦК України, і ст. 6 Закону України «Про авторське право і суміжні права» до об'єктів авторського права відносять будь-які твори, але саме у галузі науки, літератури і мистецтва. Хоча буквальне тлумачення норм першої з наведених статей наводить на думку виходу за межі вказаних галузей людської діяльності, однак звернення до категорії загального та спеціального законодавства, якими є за таких обставин ЦК України та названий Закон, приводить до протилежного висновку.

Більше того, в літературі є декілька точок зору на літературний твір серед об'єктів авторського права. Зокрема, на думку Ю. Бурим пропонується розглядати літературний твір в якості результату

творчої діяльності людини в галузі літератури, науки та мистецтва, що відображений у відповідній об'єктивній формі. При цьому галузь літератури, науки й мистецтва розглядається як одна галузь людської діяльності, в якій родовим поняттям є саме категорія «мистецтво»[14]. Точка зору І. Петренко з цього питання ґрунтується на множинності сфер людської діяльності, де створюються об'єкти авторського права, серед яких літературний твір набуває окремого забарвлення через пов'язаність з унікальною можливістю людини говорити[15]. Останнє міркування має сенс з огляду на зміст поняття «літературний твір» у ст. 2 Бернської конвенції про охорону літературних та художніх творів, які наділені ознакою об'єктивації (матеріального втілення), новизни, оригінальності, та отримали відповідну правову охорону. Тому під літературним твором слід розуміти саме результат творчої діяльності словесного змісту, який має художню, публіцистичну або наукову цінність і відповідає критеріям новизни, оригінальності та виражений в об'єктивній формі, а також отримав відповідну правову охорону.

По-друге, в українській цивілістиці часові величини представлені двома взаємовиключними поняттями: строк і термін. Визначальною особливістю вітчизняного законодавства є розгляд часових категорій в розрізі юридичного змісту права інтелектуальної власності на відміну, наприклад, від вище наведеного зарубіжного законодавства.

При цьому поняття «термін» як часова величина є специфічною юридичною категорією, що простежується в неоднозначності його використання як в науці, так і на практиці[16]. Дослідження

---

[14] Бурим Ю.О. Поняття та ознаки літературного твору. *Від громадянського суспільства — до правової держави* : тези VIII Міжнародної наукової Internet-конференції студентів та молодих вчених. Харків : Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2013. С. 76.

[15] Петренко І. Правова характеристика літературного твору як об'єкта авторського права. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2014. № 6. С. 41–42.

[16] Луць В.В. Строки і терміни у цивільному праві : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2013. С. 23–24.

законодавства країн сучасності (розділ 4 книги 1 Німецького цивільного укладення, титул XX книги 3 Кодексу Наполеона, розділ 4 книги 1 Цивільного кодексу Грузії, розділ V Цивільного кодексу Азербайджанської Республіки) дає можливість дійти висновку, що на відміну від ЦК України в перерахованих країнах відсутнє виділення окремо такої величини як термін. ЦК України за своїм змістом, окрім визначення, оперує поєднаною часовою категорією строк (термін), що створює певні суперечності при використанні відповідних понять.

В нормативних приписах авторського права за вітчизняним законодавством термін відображений наступним чином. Зокрема, термін як різновид темпоральної величини представлений безпосередньо моментом виникнення авторського права в уповноваженої особи залежно від конкретного результату творчої, інтелектуальної діяльності. Зокрема, за наслідками співставлення положень ч. 2 ст. 251 ЦК України, де під терміном необхідно розуміти момент часу, з настанням якого пов'язана дія або подія, що має юридичні наслідки, і ч. 1 ст. 437 ЦК України, де моментом виникнення авторського права щодо літературного твору є момент створення твору, дійдемо саме такого висновку.

З питання виникнення права інтелектуальної власності на літературний твір необхідно долучитись до положень міжнародного законодавства, де за ст. 7 Бернської конвенції 1886 року загальним терміном виникнення авторського права є момент створення твору, а спеціальним — момент правомірного подання твору у формі доступній до загального відома. При цьому щодо творів, створених у співавторстві, передбачені певні особливості.

Разом з тим, у літературі не безпідставно вказується на специфіку виникнення авторського права на комп'ютерну програму як різновиду літературного твору, а саме включення до сукупності юридичних фактів, з якою пов'язано виникнення такого права, окрім подання у об'єктивованій формі — придатності до використання в комп'ютері чи іншому електронному пристрої з метою

обробки відповідного масиву інформації задля досягнення визначеного результату[17].

На стадії здійснення авторського права на літературний твір прийнято розрізняти відповідний строк здійснення цивільного права та інтересу, який для наведеного об'єкта права інтелектуальної власності складає час з моменту виникнення відповідного права, а також 70 років, що обліковуються з 1 січня, наступного за роком смерті автора чи останнього із співавторів, що пережив інших співавторів. Наведений у ст. 446 ЦК України різновид цивільного-правового строку є загальним, в той час як ст. 31 Закону доповнює його спеціальними видами строку: 1) для творів, оприлюднених анонімно або під псевдонімом — 70 років після того, як твір був оприлюднений; 2) для творів, які оприлюднюються частинами — зазначений строк визначається окремо щодо кожної опублікованої частини; 3) для творів, посмертно реабілітованих авторів — 70 років після їх реабілітації; 4) для творів, вперше опублікованих після смерті автора на протязі 30 років — 70 років від дати правомірного опублікування; 5) для не оприлюднених творів, строк правової охорони для яких сплив, вперше опублікованих іншою особою окрім автора, який не відомий — 25 років від моменту оприлюднення. Наведена риса темпоральних меж застосовується лише для майнових прав, в той час немайнові права є безстроковими.

Тобто маємо прояв часу саме як елементу правового механізму, що забезпечує паритет між приватним інтересом автора та публічним інтересом суспільства, що прагне отримати у використання відповідний об'єкт права інтелектуальної власності на прикладі літературного твору[18].

---

[17] Петренко С.А. Правова охорона комп'ютерної програми як об'єкта інтелектуальної власності: шляхи розвитку : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2010. 19 с.

[18] Маковій В.П. Термін серед темпоральних обмежень суб'єктивного права інтелектуальної власності. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 4. С. 122–126.

Наведені міркування окреслюють значимість часових величин в ролі засобу до обмеження авторського права щодо літературного твору та надають можливість дійти певних висновків.

3. Термін серед темпоральних обмежень суб'єктивного права на торговельну марку та географічне зазначення

Торговельні марки поряд з географічними зазначеннями в числі інших засобів індивідуалізації товарів та послуг завжди відігравали значиму роль, що безпосередньо відображено в міжнародній угоді «Про торгівельні аспекти прав інтелектуальної власності» (далі — Угода ТРІПС), Законі України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» та Законі України «Про правову охорону географічних зазначень». Наведене стало передумовою внесення відповідного нормативного матеріалу й до ЦК України. У зв'язку з цим розглянемо сутність темпорального обмеження суб'єктивного права інтелектуальної власності щодо зазначених результатів творчої, інтелектуальної діяльності.

У випадку торговельної марки моментом виникнення відповідного права інтелектуальної власності є дата, наступна за датою подання заявки до Установи (ст. 496 ЦК України у попередній редакції), у той час як редакція цієї ж норми після 2020 року пов'язує даний момент безпосередньо з датою подання такої заявки в установленому порядку. При цьому обидва варіанти наведеного унормування передбачають виключення із загального правила, якщо таке безпосередньо відображене у приписах закону.

Згідно ч. 3 ст. 5 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» набуття права на торговельну марку засвідчується свідоцтвом, а строк дії свідоцтва починає відлік з дати подання наведеної заявки. У вказаній дефініції моменту виникнення права на торговельну марку за різними редакціями ЦК України та спеціальним законом простежується на перший погляд невідповідність, яка нівелюється за наслідками системно-структурного тлумачення

загальних правил перебігу та обчислення строків і термінів, зокрема в частині початку перебігу цивільно-правового строку, з урахуванням змісту ст. 253 ЦК України, де під таким розуміється наступний день після відповідної календарної дати або настання події, з якою пов'язано його початок.

Певним виключенням з даного правила наділяє такі суспільні відносини ч. 3 ст. 494 ЦК України, яка на розвиток положень Угоди ТРІПС не вимагає подання наведеної заявки в межах національного правового режиму з метою набуття права інтелектуальної власності на торговельну марку, що має міжнародну реєстрацію або визнана в установленому законом порядку добре відомою.

Дата подання заявки як відповідна дія, що має юридичне значення безпосередньо визначена у ст. 8 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», яка ототожнюється з датою одержання матеріалів НОІВ. При цьому, очевидно, наведеним юридичним фактом, який засвідчує подання заявки, є відповідна дія суб'єкта щодо подання сукупності матеріалів: клопотання у довільній формі про реєстрацію знака, викладеного українською мовою; відомостей про заявника та його адресу, викладених українською мовою; достатньо чіткого зображення позначення, що заявляється; переліку товарів і послуг, для яких заявляється такий торговельний знак.

Більше того наведене законодавство, на прикладі положень пунктів 10 та 11 ст. 10 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» містить деталізацію правового режиму поняття «дата подання заявки» за умов: 1) відповідності матеріалів заявки встановленим вимогам, наявності факту сплаченого збору; 2) виправлення матеріалів за наслідками вказаних НОІВ недоліків у поданих матеріалах.

На відміну від торговельної марки в межах одного виду права інтелектуальної власності терміном виникнення права інтелектуальної власності на комерційне найменування є дата першого використання цього найменування, на географічне зазначення — момент державної реєстрації відповідних майнових прав, а щодо

комерційної таємниці — дата набуття відповідною інформацією ознак такого об'єкту.

На стадії здійснення права на торговельну марку прийнято розрізняти відповідний строк здійснення цивільного права та інтересу, який для наведеного об'єкта права інтелектуальної власності складає 10 років, а за умови відповідної оплати може бути подовженим невизначену кількість разів на час, кратний 10 рокам.

При цьому необхідно звернути увагу на можливість дострокового припинення правової охорони права на торговельну марку як за суб'єктивних, так і об'єктивних причин, визначених зокрема у ст. 18 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг»[19]. До таких обставин необхідно віднести відмову власника свідоцтва (від дати публікації відомостей про це у офіційному бюлетені НОІВ), набрання чинності рішенням суду у зв'язку з перетворенням знака в позначення, що стало загальновживаним як позначення товарів і послуг певного виду після дати подання заявки (з моменту набранням чинності рішенням суду), сплив п'яти років від дати публікації відомостей про видачу свідоцтва, на протязі яких не використовується торговельна марка (з моменту набрання чинності рішенням суду про припинення дії свідоцтва).

З приводу останньої підстави припинення чинності права на торговельну марку необхідно вказати на дві важливі особливості його темпорального обмеження. По-перше, не зовсім коректно пов'язувати перебіг п'ятирічного строку перебігу невикористання права на торговельну марку з датою публікації відомостей про видачу свідоцтва, оскільки виникнення такого права пов'язане з іншою наведеною обставиною. По-друге, поважність причини невикористання торговельної марки в рамках наведених темпоральних меж має неабияке значення, що не безпідставно дає можливість визначити такі факти, що мають реабілітаційне значення для власника

[19] Піхурець О.В. Охорона прав на торговельну марку (цивільно-правовий аспект) : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2005. С. 13–14.

свідоцтва: обставини, що перешкоджають використанню знака незалежно від волі власника свідоцтва, такі як обмеження імпорту чи інші вимоги до товарів і послуг, встановлені законодавством; можливість введення в оману щодо особи, яка виробляє товари або надає послуги, під час використання знака особою, що звернулася до суду, чи іншою особою щодо товарів і послуг, відносно яких висунута вимога про припинення дії свідоцтва.

У випадку географічного зазначення виникнення відповідного права інтелектуальної власності є дата, наступна за датою державної реєстрації (ст. 504 ЦК України), в той час як з приводу торговельної марки — це дата подання заявки до НОІВ (ст. 496 ЦК України). При цьому необхідно звернути увагу на диференціацію моменту виникнення права інтелектуальної власності на географічне зазначення у змісті Закону, де виокремлюються особливості виникнення відповідних повноважень на такий об'єкт права інтелектуальної власності з огляду на первісність його виникнення та використання або ж похідний характер такого. Так, вказується на темпоральні межі чинності легітимаційного документа щодо географічного зазначення — свідоцтва на право використання, що посвідчує реєстрацію наведеного права, де початковим моментом є: 1) дата подання заявки на реєстрацію географічного зазначення; 2) дата подання заявки на внесення до Реєстру відомостей щодо осіб, яким надано право на використання раніше зареєстрованого цього зазначення походження товару. При цьому, обидва терміни безпосередньо пов'язані з обов'язковою сплатою державного мита в якості додаткової умови.

У відповідності до Закону України «Про охорону географічних зазначень» момент виникнення права інтелектуальної власності на такий об'єкт права інтелектуальної власності теж пов'язаний з датою реєстрації географічного зазначення, у той час як попередня редакція закону пов'язувала цей факт з поданням заявки на реєстрацію відповідного об'єкта. У вказаних дефініціях моменту виникнення права на географічне зазначення відповідним чином простежується на перший погляд невідповідність, яка нівелюється за наслідками

системно-структурного тлумачення загальних правил перебігу та обчислення строків і термінів, зокрема в частині початку перебігу цивільно-правового строку, з урахуванням змісту ст. 253 ЦК України, де під таким розуміється наступний день після відповідної календарної дати або настання події, з якою пов'язано його початок. Вочевидь останні міркування мають бути використанні й до тлумачення змісту наведених норм щодо географічного зазначення.

Викладене створює передумови до поширення загального правового режиму виникнення права інтелектуальної власності на географічне зазначення, що застосовується у випадках проходження відповідної легітимаційної процедури для отримання правової охорони прав на об'єкт права інтелектуальної власності, де за початковий момент береться саме дата, наступна за датою подання заявки на реєстрацію за умови її позитивного вирішення.

Певним виключенням з наведених правил щодо торговельної марки наділяє такі суспільні відносини ч. 3 ст. 494 ЦК України, яка на розвиток положень Угоди ТРІПС не вимагає подання наведеної заявки в межах національного правового режиму з метою набуття права інтелектуальної власності на торговельну марку, що має міжнародну реєстрацію або визнана в установленому законом порядку добре відомою. В той час як з приводу географічного зазначення маємо протилежні міркування, які відображені і ст. 16 Закону України «Про охорону географічних зазначень», і в ч. 9 ст. 24 Угоди ТРІПС. Останні пов'язані з отриманням міжнародно-правової охорони таких засобів індивідуалізації товарів та послуг лише за умови проходження відповідної реєстраційної процедури на національному рівні[20].

Дата подання заявки як відповідна дія, що має юридичне значення безпосередньо визначена у ч. 9 ст. 10 Закону України «Про охорону географічних зазначень», яка ототожнюється з датою

[20] Архипова М.І. Цивільно-правова охорона географічних зазначень в Україні : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2006. С. 9–10.

одержання матеріалів НОІВ. При цьому, очевидно, наведеним юридичним фактом, який засвідчує подання заявки, є відповідна дія суб'єкта щодо подання сукупності матеріалів: відповідної заяви у довільній формі про реєстрацію географічного зазначення чи його використання, викладеного українською мовою; відомостей про заявника та його адресу, викладених українською мовою; заявлене географічне зазначення; назву товару, для якого заявляється такий географічне зазначення або право на використання вже зареєстрованого географічного зазначення; назву та межі, географічного місця, де виробляється товар і з яким пов'язуються особливі властивості, певні якості, репутація або інші характеристики товару; опис особливих властивостей товару, певних якостей, репутації або інших характеристик товару; дані щодо використання заявленого географічного зазначення на етикетці та при маркуванні товару; дані про взаємозв'язок особливих властивостей, певних якостей, репутації або інших характеристик товару з природними умовами чи людським фактором наведеного географічного зазначення.

На відміну від географічного зазначення в межах одного виду права інтелектуальної власності терміном виникнення права інтелектуальної власності на комерційне найменування є дата першого використання цього найменування, а щодо комерційної таємниці — дата набуття відповідною інформацією ознак такого об'єкту.

На стадії здійснення права на географічне зазначення прийнято розрізняти відповідний строк здійснення цивільного права та інтересу, який для наведеного об'єкта права інтелектуальної власності невизначений, оскільки правова охорона географічного зазначення діє безстроково, за винятком випадків дострокового припинення дії реєстрації географічного зазначення, передбачених спеціальним законом (ч. 1 ст. 6 Закону України «Про охорону географічних зазначень»). До того ж обов'язковою умовою підтримання такої правової охорони має бути у відповідності до ст. 504 ЦК України збереження характеристик товару (послуги), позначених цим зазначенням.

При цьому необхідно звернути увагу на можливість дострокового припинення правової охорони права на географічне зазначення як за суб'єктивних, так і об'єктивних причин, визначених зокрема у ст. 21 Закону України «Про охорону географічних зазначень». До таких обставин необхідно віднести набрання чинності рішенням суду у зв'язку з втратою товаром особливих властивостей або інших характеристик, описаних у Реєстрі (від дати, встановленої судом), відмову власника свідоцтва (від дати публікації відомостей про це у офіційному бюлетені НОІВ), у разі ліквідації юридичної особи або смерті фізичної особи, що є власником свідоцтва (з дати анулювання запису про реєстрацію юридичної або дати смерті фізичної особи). Останні дві підстави безпосередньо у Законі України «Про охорону географічних зазначень» детерміновані у формі словосполучення «географічне зазначення не використовується протягом семи років з дати публікації відомостей про реєстрацію географічного зазначення або з іншої дати після такої публікації» Тобто наведені підстави припинення відповідного права також поєднані з спливом зазначеного строку в сім років, що надає привід до розширення зазначеного переліку обставин не використання даного виду об'єкта права інтелектуальної власності. Більше того, в частині обох об'єктивних обставин чи доречним буде саме наявність судового рішення, яким встановлені дані факти. Коректніше все ж таки унормувати підстави припинення права інтелектуальної власності на географічне зазначення як в межах наявності об'єктивних обставин, які потребують судового розгляду, так і тих, які такого юридичного факту не вимагають, внаслідок їх легітимації в інший спосіб.

4. Темпоральні обмеження приватних прав в умовах правового режиму воєнного стану

Конфлікт геополітичного характеру має вплив на суспільні процеси у низці країн, що прямо або опосередковано до нього

долучені, особливо у випадку його найвищого прояву у вигляді збройної агресії однієї країни (групи країн) по відношенню до іншої (групи країн). Такий вплив відображається на всіх сферах розвитку соціуму, що має реагувати на відповідні екзистенціальні виклики, у тому числі в рамках правового поля, що першим дає сходи подібної асоціальної поведінки. Механізм правового регулювання всіх правовідносин, винятком з яких не є і цивільно-правові, формується на засадах адаптації змісту таких соціальних взаємин вимогам винятковості, якими є обставини введення воєнного стану. У структурі цього механізму важливе місце надається правому часу, як соціально-правовій та фізичній категорії.

У цивільному праві наявне коло наукових обґрунтувань правової природи темпоральних величин через розгляд їх в якості: підстави виникнення, припинення, відповідної трансформації цивільних правовідносин; складової змісту цивільних правовідносин у площині його реалізації; критерію правомірності поведінки учасників цивільних правовідносин. Такі міркування створюють передумови до дослідження правового часу у контексті динаміки здійснення суб'єктивного цивільного права та виконання суб'єктивного цивільного обов'язку від моменту його виникнення до припинення, що цілком узгоджується з фізичною сутністю такої категорії.

Згідно Закону України «Про правовий режим воєнного стану» (надалі — Закон) правовий режим воєнного стану охоплюється визначальними дефініціями: наділення відповідних органів державної влади, військового командування, військових адміністрацій та органів місцевого самоврядування повноваженнями, необхідними для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності; тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

З огляду на предмет дослідження виникає потреба розгляду обмеження прав і свобод учасників цивільних правовідносин через їх темпоральну складову.

Загалом, сутність обмеження суб'єктивного цивільного права у науці досить прискіпливо досліджена. Нормативна частина цивільного законодавства (ст. 13 ЦК України) надає визначення меж здійснення цивільного права, які визначені договором або актами цивільного законодавства. У наявних на сьогодні дослідженнях обмеження цивільного права визначено як елемент механізму правового регулювання, що спрямований на охорону прав суспільства, інших уповноважених осіб, здатний за допомогою специфічних законодавчих заборон, обов'язків чи дозволів впливати на звуження змісту суб'єктивного цивільного права та ускладнення його здійснення[21]. У власній інтерпретації обмеження цивільного права у порівнянні з обтяженням полягає у звуженні меж здійснення відповідного суб'єктивного права уповноваженої особи, яке не пов'язано з виникненням будь-яких додаткових прав у інших осіб, визначене нормативним приписом, договором або рішенням суду. При цьому, якщо в якості таких меж розглядати часові величини, які безпосередньо обмежують здійснення цивільних прав, а відповідно і кореспондуючих їм цивільних обов'язків, то маємо розуміння сутності правового часу саме у наведеному контексті[22].

Водночас, природа вказаних обмежень цивільних прав, які викладені у дефініції поняття воєнного стану носить виключний характер, що пов'язано з спеціальною та винятковою процедурою встановлення таких обмежень. Дійсно, у відповідності до положень Конституції України права та свободи людини можуть бути обмежені за загальним правилом лише рішенням суду на підставі

---

[21] Мічурін Є. О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (цивільно-правовий аспект) : дис. … д-р юрид. наук : спец. 12.00.03. Київ. 2009. С. 130.

[22] Маковій В.П. Темпоральні величини у парадигмі модернізації цивільного законодавства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 3 (112). С. 151.

відповідного припису законодавства. І лише у винятковому випадку, яким є обставина запровадження правового режиму воєнного стану, допускається обмеження прав та свобод людини у інший спосіб, зокрема шляхом унормування меж указом Президента України, як того вимагає ст. 6 Закону. Тобто, якщо мова йде про обмеження цивільних прав поза межами суб'єктивних правомочностей, визначених у рамках наведеного нормативно-правового акту Президента України, то вирішення цього питання треба шукати в площині внесення змін до відповідного закону.

Разом з тим, наявність екстраординарних обставин, які створюють перешкоди у здійсненні цивільних прав та виконанні цивільних обов'язків на прикладі умов воєнного стану, стає перепоною у належній реалізації змісту цивільних правовідносин, що аж ніяким чином не сприяє загальному суспільному порядку та нівелює цінності правової держави. Саме тому зазначені події сприяли внесенню змін до цивільного законодавства, у тому числі й щодо темпоральних величин. З наведеної позиції не випадковими стали зміни до ЦК України, які були прийняті ще навесні 2022 року, щодо темпоральних меж здійснення права: на пред'явлення вимоги до суду про захист цивільного права або інтересу (позовна давність), притому як загальної, так і спеціальної; на реалізацію права переважної купівлі частки у праві спільної часткової власності; у змісті відносин поруки; на оскарження дій виконавця заповіту.

Наведені зміни носять дещо несистемний, винятковий та епізодичний характер, що пов'язано з екстраординарністю самої події воєнного стану. Однак, наявність у змісті цивільного законодавства на прикладі ЦК України положень про воєнний стан (ст.ст. 46, 263, 312, 353), як надзвичайний юридичний факт, й до введення воєнного стану у зв'язку з агресією проти нашої держави, свідчить про певну хибність щодо відсутності системного підходу до законодавчої ініціативи з трансформації цивільно-правових норм через несення змін саме до Прикінцевих та перехідних положень Кодексу.

Тому, вочевидь, доречно було б запропонувати дещо інший варіант змін до ЦК України в частині загальних положень про темпоральні обмеження змісту цивільних правовідносин у зв'язку з введенням правового режиму воєнного стану, а саме. Статтю 254 доповнити частиною шостою такого змісту:

«6. На період дії в Україні воєнного, надзвичайного стану, зупиняється перебіг строків:

1) невикористання сервітуту як підстави його припинення (стаття 406 цього Кодексу);

2) невикористання права користування чужою земельною ділянкою для забудови як підстави його припинення (стаття 416 цього Кодексу);

3) виконання рішення довірчого власника про дострокове виконання основного зобов'язання (стаття 597^6 цього Кодексу);

4) договору (стаття 631 цього Кодексу);

5) попередження сторони договору найму про відмову від договору, укладеного на невизначений строк (стаття 763 цього Кодексу);

6) оренди житла з викупом (стаття 810^1 цього Кодексу);

7) ухилення замовника від прийняття виконаної підрядником роботи (стаття 853 цього Кодексу);

8) щодо вимоги про безоплатне усунення недоліків роботи, виконаної за договором побутового підряду, які можуть становити небезпеку для життя або здоров'я замовника та інших осіб (стаття 872 цього Кодексу);

9) нез'явлення замовника за одержанням виконаної роботи (стаття 874 цього Кодексу);

10) розпорядження комітентом своїм майном у випадку відмови комісіонера від договору комісії (стаття 1026 цього Кодексу);

11) щодо пред'явлення вимог банку про розірвання договору банківського рахунка (стаття 1072 цього Кодексу);

12) реєстрації як суб'єкта підприємницької діяльності спадкоємця для переходу до нього прав та обов'язків правоволодільця за договором комерційної концесії (стаття 1127 цього Кодексу)».

Відповідним чином необхідно було б запропонувати також і зміни до статті 263 ЦК України в частині доповнення окремими підставами щодо зупинення перебігу строку позовної давності для осіб, які є позивачами або відповідачами із числа суб'єктів, що проходять службу у невійськових формуваннях та здійснюють відсіч та стримування збройної агресії РФ або інших держав проти України у період дії воєнного стану, а також щодо зупинення перебігу строку позовної давності у разі введення на території України або в окремих її місцевостях правового режиму воєнного чи надзвичайного стану.

Наведені пропозиції є більш обґрунтованими та доцільними у порівнянні з м'яко кажучи не досить раціональною нормотворчою діяльністю КМ України на прикладі постанови від 28 лютого 2022 року № 164 «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану», де спотворюється зміст додаткового строку на прийняття спадщини й використовується термін «подовження» цього строку.

Однозначна позиція з цього питання Верховного суду України (п. 24 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 року № 7 «Про судову практику у справах про спадкування») та Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ (Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16.05.2013 року № 24-753/0/4-13 «Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування»), згідно якої справа за позовом про надання додаткового строку для прийняття спадщини відкривається за умови: 1) відсутності згоди спадкоємців, які прийняли спадщину (ч. 2 ст. 1272 ЦК), 2) пропуску шестимісячного строку подання заяви про прийняття спадщини при відсутності інших спадкоємців, що прийняли спадщину й могли б дати письмову згоду на подання заяви нотаріусу про прийняття спадщини. Останній варіант є розширеним тлумаченням положень ч. 2 ст. 1272 ЦК[23].

[23] Маковій В.П. Строки прийняття спадщини в цивільному праві. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2014. № 1. С. 72–75.

Безумовно, розгляд питання темпоральних меж здійснення цивільних прав та виконання цивільних обов'язків під час воєнного стану займає відповідне місце у механізмі правового регулювання суспільних відносин за наведених екзистенціальних умов.

5. Окремі питання здійснення прав інтелектуальної власності в умовах правового режиму воєнного стану

Серед низки питань, які виникають при реалізації суб'єктивного права інтелектуальної власності в умовах правового режиму воєнного стану, варто виокремити питання реалізації повноважень авторів на службові об'єкти інтелектуальної власності, першочерговим використанням яких є забезпечення національних інтересів в сфері безпеки та оборони. Безумовно наведена думка логічно ув'язана зі змістом національної безпеки, під якою ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» розуміє захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз. При цьому національні інтереси в якості об'єкту діяльності із забезпечення національної безпеки включають як життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, так і безпечні умови життєдіяльності і добробут громадян нашої держави.

Органи та підрозділи, які формують сектор безпеки і оборони, реалізуючи свої повноваження в межах забезпечення національної безпеки створюють різні об'єкти науково-технічної творчості, щодо яких виникає питання правової охорони, захисту інтересів авторів, похідних суб'єктів, користувачів, суспільства і держави. Оскільки мова йде про забезпечення національної безпеки в екзистенціальних умовах правового режиму воєнного стану, то формується потреба вироблення правового механізму, який би забезпечив пріоритетність публічних інтересів у підтриманні публічного правопорядку,

з однієї сторони, а з іншої врахування приватних інтересів авторів та похідних суб'єктів права інтелектуальної власності, а подекуди й користувачів безпосередньо.

В межах останнього нормативного акту до числа суб'єктів сектора безпеки та оборони належать система органів державної влади, Збройні Сили України, військові формування, правоохоронні та розвідувальні органи, державні органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, сили цивільного захисту, оборонно-промислового комплексу України, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем і відповідно до Конституції та законів України за функціональним призначенням спрямована на захист національних інтересів України від загроз, а також громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки України. Вочевидь, діяльність наведених суб'єктів сектору безпеки та оборони в умовах воєнного стану перш за все представлена категорією відповідних організації різного правового статусу, який охоплюється наведеним функціоналом. У зв'язку з цим виникає питання безпосередньої правової охорони прав та інтересів авторів, які виконують пов'язані із забезпеченням національної безпеки повноваження, та держави в особі роботодавців, якими є визначені органи та підрозділи з відповідним правовим статусом. Тобто, насправді, коли мова йде про створення об'єкта права інтелектуальної власності у сфері забезпечення національної безпеки, то питома вага таких результатів творчої, інтелектуальної власності підпадають під правовий режим службових об'єктів інтелектуальної власності. Більше того, враховуючи значимість таких розробок для суспільства, додатковим атрибутом наведених об'єктів інтелектуальної власності є їх секретність. Тому й вирішення колізійних моментів, пов'язаних з врегулюванням конфлікту інтересів авторів, похідних суб'єктів, якими є роботодавці або органи та підрозділи сектору безпеки та оборони, користувачів й суспільства має здійснюватись у площині правового режиму службового (секретного) об'єкта інтелектуальної власності.

Саме наведене й стало передумовою до підготовки ініціативною групою й подання на розгляд Верховної Ради України законопроєкту від 17.03.2025 року № 13111[24]. Сама назва законопроєкту детермінує правовий режим таких об'єктів інтелектуальної власності — створення у зв'язку із проходженням військової служби. Аналіз його змісту свідчить спробу врегулювання суспільних відносин щодо результатів творчої, інтелектуальної власності, які створені працівниками, що реалізують повноваження у сфері забезпечення національної безпеки. Через це доречнішим було б інтерполювати предмет регулювання вказаних нормативно-правових приписів саме у площину захисту від загроз різного ґенезу національним інтересам. А, оскільки мова про розробку та прийняття цього законопроєкту виникла саме у період дії правового режиму воєнного стану, коли більше обмежень вводяться в структуру механізму правового регулювання на користь задоволення публічного інтересу у порівнянні з приватним, то і встановлення правового режиму відповідних об'єктів інтелектуальної власності має бути релевантним екзистенціальним умовам існування суспільства та держави. Такий підхід створює підґрунтя до розширення кола суб'єктів сектору безпеки та оборони, в рамках функціоналу яких створюються аналогічні результати творчої, інтелектуальної діяльності тим, правовий режим котрих детерміновано у запропонованій авторами законопроєкту редакції.

Тому потребує корегування підхід до детермінації правових засад регулювання відносин стосовно об'єктів інтелектуальної власності, які мають першочергове значення для забезпечення національної безпеки, особливо в умовах правового режиму воєнного стану,

Правове регулювання службових об'єктів та секретних результатів творчої, інтелектуальної діяльності здійснюється в межах

[24] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо прав інтелектуальної власності на об'єкти, створені у зв'язку із проходженням військової служби : проєкт Закону від 17.03.2025 року № 13111. *Верховна Рада України*. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56006

низки нормативних актів, серед яких ЦК України, спеціальні закони з огляду на різновид відповідного об'єкта права інтелектуальної власності. Розглянутим законопроєктом пропонується унормувати положення щодо таких об'єктів безпосередньо у спеціальному законодавстві, яке визначає правовий статус суб'єктів сектору безпеки та оборони з огляду на їх повноваження та інші засадничі підстави функціонування. Такий підхід пояснюється на думку розробників законопроєкту тим, що норми ЦК України та спеціальних законів у сфері інтелектуальної власності не можуть бути поширені на об'єкти права інтелектуальної власності, створені військовослужбовцями, тобто працівниками в межах виконання повноважень військової служби. Тому створюється правова невизначеність у детермінації правового режиму таких результатів творчої інтелектуальної власності, які наслідок виникають передумови до порушення прав та охоронюваних інтересів творців, користувачів, держави та суспільства або так звана юридична невизначеність у даній сфері[25]. Наведене обґрунтування дещо суперечить змісту правотворчості, особливо коли це має місце у проєкції на положення цивільного законодавства. Так, ст. 9 ЦК України встановлює порядок застосування положень даного кодифікованого нормативного акта до низки інших відносин, де встановлюється відношення загального та спеціального законодавства. Разом з тим, положення книги четвертої «Право інтелектуальної власності» узгоджує на тих же правових засадах співвідношення ЦК України як загального законодавства та закону у тій чи інші сфері творчої, інтелектуальної діяльності як спеціального законодавства. Абзац третій частини другої ст. 4 ЦК України передбачає порядок здійснення законотворчості, пов'язаної з внесенням змін до цивільного законодавства, яке регулює відповідні суспільні відносини, в межах

[25] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо прав інтелектуальної власності на об'єкти, створені у зв'язку із проходженням військової служби : пояснювальна записка до проєкту Закону від 17.03.2025 року № 13111. *Верховна Рада України*. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/pubFile/2807025

якого передбачене релевантне внесення змін до ЦК України разом з відповідним спеціальним законом у певній сфері суспільного буття. Вочевидь, подібна процедура має передбачатись й в межах правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних з набуттям та здійсненням прав на службові об'єкти інтелектуальної власності та секретні результати творчої, інтелектуальної діяльності в сфері забезпечення національної безпеки. Тому говорити про те, що наведене питання не врегульоване на рівні цивільного законодавства не доречно. Більше того, необхідно зважити на пропозиції ініціативної групи з приводу внесення змін до окремих спеціальних нормативно-правових актів цивільного законодавства, які детермінують правовий режим подібних об'єктів. Співвідношення ж механізму правового регулювання, визначеного такими нормативно-правовими актами у порівнянні з ЦК України, як зазначено вище, чітко регламентований в межах останнього.

Слушним у контексті предмету дослідження є підхід, який відображає характерні риси правового режиму службових об'єктів інтелектуальної власності у сфері забезпечення національної безпеки і оборони, серед яких: чітке визначення порядку їх використання, де на першому плані знаходиться суспільний інтерес; належність майнових прав державі в особі відповідного суб'єкта сектору безпеки і оборони; узгодження зі змістом законодавства із охорони державної таємниці; створення компенсаторного механізму для патентовласників з огляду на обмеження їх прав на подібний об'єкт як в рамках трудових, так і цивільно-правових інститутів[26].

З іншого боку пропонується детермінувати саме патентування подібних об'єктів, на прикладі секретних винаходів і корисних моделей, саме як засіб до захисту національних інтересів України, як наслідком в якості одного із способів забезпечення національної

[26] Москалюк Н.Б. Особливості правового статусу держави як суб'єкта права інтелектуальної власності на секретні винаходи та корисні моделі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 4. С. 56–57.

безпеки[27]. Дійсно, за таких умов патентування створює механізм правової охорони подібних об'єктів, що являє собою систему нормативних приписів у сфері захисту як інтелектуальної власності, забезпечення національної безпеки, так і охорони державної таємниці.

Додатковим атрибутом правового режиму службових та секретних об'єктів інтелектуальної власності у проєкції на спеціальне законодавство у цій сфері є цивільно-правовий договір, який покликаний деталізувати особливості правового регулювання наведених відносин у площині визначення кола прав та обов'язків автора, роботодавця та держави, а також обсягу та змісту їх обмежень з метою упорядкування правового механізму охорони публічних та приватних інтересів зазначених суб'єктів[28].

З іншого боку окремо ставиться питання співвідношення положень трудового та цивільно-правового договору в якості джерел правового регулювання суспільних відносин стосовно наведеної категорії результатів творчої, інтелектуальної діяльності. При цьому надається перевага останньому договору, що пояснюється субсидіарністю цивільно-правового договору по відношенню до трудового та сферою охорони інтелектуальної власності саме посередництвом цивільно-правових конструкцій[29].

Аналіз положень законопроєкту свідчить про невластиве захоплення ініціатором даного документу нормотворчістю для нормотворчості, коли наявне надмірне унормування вже наявних позицій спеціального законодавства в частині розподілу змісту прав щодо службових, секретних об'єктів інтелектуальної власності в сфері забезпечення національної безпеки.

---

[27] Вербенський М., Филь С. Патентування секретних винаходів і корисних моделей. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2020. № 4. С. 24–31.

[28] Бакало Р.В., Варченко О.М., Бакало І.І. Захист права інтелектуальної власності науковими установами військових формувань. *Честь і закон*. 2018. № 3 (66). С. 76–77.

[29] Дмитришин В.С. Набуття та передання прав на службові об'єкти інтелектуальної власності. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2022. Випуск 2(54). С. 48–49.

З урахуванням викладеного, доречно було б детермінувати особливості обмеження прав автора об'єкту, що є засобом до забезпечення національної безпеки, на користь держави в особі відповідного орган та підрозділу, який є суб'єктом сектору безпеки та оборони. Систематизувати такі норми в межах спеціального законодавства, яке регулює відносини власності, узгодивши загальний правовий режим. Окремо необхідно згрупувати норми, які регулюють такі відносини, в межах Закону України «Про національну безпеку України»,поширивши подібний правовий режим на об'єкти створені в межах професійної діяльності працівників всіх суб'єктів сектору безпеки та оборони. Порядок визнання прав та особливості їх здійснення можна теж відобразити в цьому нормативно-правовому акті або інтерпретувати на рівні підзаконного нормативно-правового акта. Головним при цьому є визначення форми та змісту обмеження прав авторів відповідних результатів творчої, інтелектуальної діяльності саме на рівні закону.

Отже, термін (строк) як темпоральна величина у повній мірі може бути розглянутий в якості елементу правового механізму обмеження суб'єктивного права інтелектуальної власності на етапі його виникнення, здійснення або припинення. При цьому такі обмеження відзначені наявністю загальних та екзистенціальних умов, а останні на сьогодні представлені наявністю правового режиму воєнного стану.

Термін (строк) як момент виникнення будь-якого із різновидів права інтелектуальної власності, як правило, розглядається як загальний та спеціальний, де перший безпосередньо пов'язаний з правовою природою результатів інтелектуальної власності, а другий з сутнісними особливостями окремих із них. Окремо деталізовано особливості терміну у порівнянні зі строком й наголошено на специфіку саме вітчизняної моделі зазначеного різновиду правового часу. Вказано на особливості дії темпоральних категорій на суспільні відносини з огляду на їх місце у структурі механізму правового регулювання, значення для подальшого розвитку відповідних взаємин.

У розрізі здійснення права інтелектуальної власності стосовно тієї чи іншої групи об'єктів піддано детальному вивченню питання обмежувальному впливу терміну (строку) на зміст таких відносин з урахуванням місця часу у динаміці цих взаємин, в момент виникнення, здійснення чи їх припинення.

Більшої уваги приділено питанню долучення часових величин до врегулювання суспільних відносин щодо літературного твору, торговельної марки, географічного зазначення, зокрема з урахуванням інноваційних тенденцій використання цих об'єктів посередництвом комп'ютерних мереж, тощо. Запропоновано удосконалити реєстраційні процедури при легітимації права на результати творчої, інтелектуальної діяльності задля забезпечення ширших гарантій правової охорони права інтелектуальної власності.

За наслідками компаративного дослідження надані пропозиції щодо приведення вітчизняного законодавства з питань виникнення права інтелектуальної власності на окремі об'єкти у відповідність до міжнародного законодавства й усунення у цій сфері певних прогалин та колізій, зокрема з приводу розробки законопроектів на розвиток положень ЦК України щодо правової охорони наукового відкриття.

Окремо здійснено аналіз механізму правового регулювання приватних суспільних відносин, у тому числі у сфері інтелектуальної власності, в умовах правового режиму воєнного стану, де висловлені пропозиції, які слугують меті встановлення компромісу у поєднанні публічного та приватного інтересу задля забезпечення національної безпеки й створення сприятливих умов для реалізації приватних прав.

У контексті наведеного проаналізовано зміст законопроєкту, який покликаний забезпечити, з одного боку, права авторів-працівників органів і підрозділів сектору безпеки та оборони, які продукують об'єкти інтелектуальної власності у сфері національної безпеки, а з іншого — інтереси держави та суспільства щодо захисту національних інтересів. У зв'язку

з цим визначені характерні риси таких результатів творчої, інтелектуальної діяльності, особливості визначення їх правового режиму, запропоновані зміни до чинного законодавства, які б забезпечили релевантне співвідношення публічних та приватних інтересів стосовно цих об'єктів в умовах правового режиму воєнного стану.

Список використаних джерел:

1. Архипова М.І. Цивільно-правова охорона географічних зазначень в Україні : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2006. 20 с.

2. Бакало Р.В., Варченко О.М., Бакало І.І. Захист права інтелектуальної власності науковими установами військових формувань. *Честь і закон*. 2018. № 3 (66). С. 75–78.

3. Басай О.В. Первинні підстави виникнення прав інтелектуальної власності. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»* : зб. наук. пр. / редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.), В.М. Дрьомін (заст. голов. ред.), Ю.П. Аленін та ін. Одеса : Юрид. л-ра, 2012. Т. 12. С. 383–391.

4. Бурим Ю.О. Поняття та ознаки літературного твору. *Від громадянського суспільства — до правової держави* : тези VIII міжнародної наукової Internet-конференції студентів та молодих вчених. Харків : Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2013. С. 73–77.

5. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

6. Вербенський М., Филь С. Патентування секретних винаходів і корисних моделей. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2020. № 4. С. 24–31.

7. Воронін Я.Г. Цивільно-правова охорона винаходів в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2009. 16 с.

8. Денисова Р.О. Право інтелектуальної власності на твір науки (авторсько-правовий аспект) : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 1999. 21 с.

9. Дмитришин В.С. Набуття та передання прав на службові об'єкти інтелектуальної власності. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2022. Випуск 2(54). С. 45–50.

10. Луць В.В. Строки і терміни у цивільному праві : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 320 с.

11. Москалюк Н.Б. Особливості правового статусу держави як суб'єкта права інтелектуальної власності на секретні винаходи та корисні моделі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 4. С. 54–58.

12. Маковій В.П. Правова природа темпоральних величин як засобу до обмеження цивільних прав та обов'язків. *П'яті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права присвячені пам'яті Є.В. Васьковського* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (до 150-річчя Одеського національного університету І.І. Мечникова), 22 травня 2015 року. Одеса : Астропринт, 2015. С. 157–161.

13. Маковій В.П. Строки прийняття спадщини в цивільному праві. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 1. С. 72–75.

14. Маковій В.П. Темпоральні величини у парадигмі модернізації цивільного законодавства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 3 (112). С. 148–153.

15. Маковій В.П. Термін серед темпоральних обмежень суб'єктивного права інтелектуальної власності. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 4. С. 122–126.

16. Мічурін Є. О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (цивільно-правовий аспект) : дис. … д-р юрид. наук : спец. 12.00.03. Київ, 2009. 463 с.

17. Петренко І. Правова характеристика літературного твору як об'єкта авторського права. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2014. № 6. С. 40–47.

18. Петренко С.А. Правова охорона комп'ютерної програми як об'єкта інтелектуальної власності: шляхи розвитку : автореф. дис… канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2010. 19 с.

19. Піхурець О.В. Охорона прав на торговельну марку (цивільно-правовий аспект) : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2005. 21 с.

20. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо прав інтелектуальної власності на об'єкти, створені у зв'язку із проходженням військової служби : пояснювальна записка до проєкту Закону від 17.03.2025 року № 13111. *Верховна Рада України*. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/pubFile/2807025

21. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо прав інтелектуальної власності на об'єкти, створені у зв'язку із проходженням військової служби : проєкт Закону від 17.03.2025 року № 13111. *Верховна Рада України*. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56006

22. Про охорону прав на наукові відкриття : проєкт Закону від 25 травня 2006 року № 0926. *Верховна Рада України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=27373

23. Цивільне право України: Академічний курс : підруч. У двох томах / за заг. ред. Я.М. Шевченко. Київ : Ін Юре, 2003. Кн. 1. 520 с.

24. Цивільний кодекс України : науково-практичний коментар / за ред. Є.О. Харитонова, О.М. Калітенко. Харків : Одіссей, 2004. 856 с.

25. Черепахин Б.Б. Волеобразование и волеизъявление юридического лица. *Правоведение*. 1958. № 2. С. 43–50.

26. Чурпіта Г.В. Авторське право на твори образотворчого мистецтва : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2003. 21 с.

Анотація

Дана стаття присвячена питанню включення до механізму правового регулювання суспільних відносин щодо результатів творчої та інтелектуальної діяльності часових категорій в якості обмеження відповідних прав. Наведені правові категорії розглядаються в якості обмежувального

засобу здійснення змісту таких взаємин за звичайних та екзистенціальних умов. Правовий час інтерпретується у двох взаємовиключних поняттях: строк і термін. Темпоральні величини характеризуються у розрізі наступних етапів існування суб'єктивного права інтелектуальної власності: 1) виникнення; 2) здійснення; 3) припинення. Зокрема, окрема увага приділяється визначенню місця терміну (строку) посеред інших важелів врегулювання відносин інтелектуальної власності. Більш детального дослідження зазнає питання використання терміну у правовому регулюванні суспільних відносин щодо окремих результатів творчої, інтелектуальної діяльності, як-то: літературний твір, торговельна марка, географічне зазначення. Робиться висновок про вагому роль темпоральних величин як засобу до гармонійного поєднання приватного та публічного інтересу при реалізації права на творчу, інтелектуальну діяльність. Досліджується вплив темпоральних обмежень приватних прав та інтересів в умовах правового режиму воєнного стану. Деталізовані особливості обмеження приватних прав в умовах правового режиму воєнного стану щодо результатів творчої, інтелектуальної діяльності у сфері національної безпеки.

Розділ 13
СУТНІСТЬ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДОКУМЕНТУВАННЯ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛАМИ СТРАТЕГІЧНИХ РОЗСЛІДУВАНЬ

Тарас ЩУРАТ
Одеський державний університет внутрішніх справ, Україна
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8105-8324

В умовах протидії повномасштабній агресії росії, боротьби за територіальну цілісність та незалежність підрозділи кримінальної поліції Національної поліції України (далі — НПУ) спрямовують свої зусилля на протидію організованій злочинності. Дефініцією є те, що ефективна протидія організованій злочинності є необхідною умовою для забезпечення безпеки суспільства, держави, захисту прав і свобод громадян. Документування злочинів, які вчиняються з ознаками організованості, підрозділами кримінальної поліції, збір фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, розвідувально-підривну діяльність спеціальних служб іноземних держав та організацій з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави[1] передбачає необхідність використання комплексу оперативно-розшукових заходів та слідчих (розшукових) дій.

У зв'язку з повномасштабною агресією росії Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 «Про введення

[1] Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 року № 2135-XII. *Відомості Верховної ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135–12/conv#n49

воєнного стану в Україні»[2] в Україні введено воєнний стан. В умовах правового режиму воєнного стану законодавчими та нормативно-правовими актами визначені особливості діяльності підрозділів кримінальної поліції у складі сил безпеки та оборони. Це обумовлено необхідністю протидії, як загальній кримінальній організованій злочинності, так і документуванням протиправної діяльності не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань.

Динаміка тяжких та особливо тяжких злочинів, які вчинено у складі організованих груп і злочинних організацій, зокрема із застосуванням вогнепальної зброї, установлення корумпованих відносин між посадовими особами органів державної влади, органів місцевого самоврядування та криміналітетом, використання неконкурентних методів у фінансово-господарській діяльності підприємств негативно впливає на економічне зростання та пов'язаний з ним суспільний розвиток України. Окрім того в умовах протидії повномасштабній агресії росії проти України, ескалації жорстокості та насильства, дестабілізації внутрішньої соціально-політичної ситуації призводить до порушення функціонування державного механізму. Також спецслужби країни-агресора можуть використовувати організовану злочинність для дестабілізації ситуації, як в окремих областях, так і в Україні в цілому, що може завдати шкоди національній безпеці.

На нашу думку, діяльність підрозділів Департаменту стратегічних розслідувань потребує узагальнення щодо:

– оперативно-розшукової тактики документування кримінальних правопорушень, вчинених організованими групами чи злочинними організаціями;

– реалізації дискреційних повноважень співробітників підрозділів стратегічних розслідувань при документуванні злочинів.

[2] Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64. *Відомості Верховної ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text

Питання протидії та оперативно-розшукового документування організованої злочинності досліджували такі сучасні українські науковці та практичні працівники правоохоронних органів, як: Богуславський М.Г., Вознюк А.А., Волошина М.В., Гвоздюк В.В., Грібов М.Л., Гула Л.Ф., Мороз В.П., Нєбитов А.А., Пекарський С.П., Погорецький М.А., Подобний О.О., Чаплинський К.О. та ін.

Погорецький М.А. досліджував методологічну основу оперативно-розшукового документування організованої злочинної діяльності. За результатами дослідження Погорецький М.А. зазначив, що теорія доказів є методологічною основою оперативно-розшукового документування, її засади потребують постійного удосконалення відповідно до вимог часу, який свідчить про зростання кількісно-якісних показників сучасної злочинної діяльності, набуття нею рис організованості, професіоналізму та транснаціональності[3].

Заслуговує на увагу монографічне дослідження Мороза В.П., Чаплинського К.О., Богуславського М.Г., Волошиної М.О., яке присвячене протидії організованій злочинності в Україні. З урахуванням сучасних потреб правоохоронної практики та стану розвитку криміналістичної науки, зазначені науковці здійснили ґрунтовний аналіз організованої злочинності, розглянули міжнародний досвід протидії організованій злочинності, визначили сучасний стан протидії організованій злочинності та виокремили перспективні напрями її подолання. Детально розглянуті організаційно-правові засади діяльності підрозділів Національної поліції України щодо протидії організованій злочинності в умовах воєнного стану[4].

Документування злочинів підрозділами стратегічних розслідувань потребує застосування оперативно-розшукової діяльності,

---

[3] Погорецький М. А. Теорія доказів — методологічна основа оперативно-розшукового документування організованої злочинної діяльності. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2009. № 22. С. 195.

[4] Мороз В.П., Чаплинський К.О., Богуславський М.Г., Волошина М.О. Протидія організованій злочинності в Україні: сучасність та перспективи : монографія. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. 236 с.

планування та проведення гласних і негласних оперативно-розшукових заходів, негласних слідчих (розшукових) дій, використання негласного та конфіденційного співробітництва. Для прикладу, зазначаємо дослідження проведене Чернявським С.С., Грібовим М.Л., Вознюком А.А., Нєбитовим А.А., Гвоздюком В.В., в якому на підставі аналізу положень статті 269 Кримінального процесуального кодексу України визначені правові, організаційні та тактичні особливості проведення візуального спостереження за особою, річчю або місцем[5].

Оперативно-розшукове законодавство України не наводить визначення терміну «документування». Однак, теорія та практика протидії кримінальним правопорушенням під час оперативно-розшукової діяльності визначила документування як самостійну частину оперативно-розшукової діяльності та як систему наукових положень.

У Законі України «Про інформацію» вживається термін документована інформація, документовані відомості при аналізі інформації довідково-енциклопедичного характеру (ст. 12), статистичної інформації (ст. 18), соціологічної інформації (ст. 19)[6].

Як зазначає Подобний О.О. у теорії ОРД під документуванням зазвичай розуміють:

а) процес пізнання, тобто збирання (виявлення), вивчення (перевірки), оцінки та фіксації в документах фактичних даних про обставини вчиненого злочину;

б) діяльність, що забезпечує можливість використання даних, отриманих оперативно-розшуковим шляхом, у кримінальному судочинстві[7].

На думку доктора юридичних наук Подобного О.О. документування в ОРД не тільки призначено для фіксування відомостей,

---

[5] Основи візуального спостереження : практ. посіб / С.С. Чернявський, М.Л. Грібов, А.А. Вознюк, А.А. Нєбитов, В.В. Гвоздюк. Київ : Норма права, 2024. 112 с.

[6] Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII. *Відомості Верховної ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657–12#Text

[7] Подобний О.О. Співвідношення документування й доказування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015 № 2. С. 64–68.

отриманих у результаті здійснення оперативно-розшукових заходів. Воно передбачає регламентований відомчими нормативними актами процес збирання документованої інформації, її перевірки, оцінки та використання у вирішенні завдань ОРД, а в кримінальному провадженні — у порядку, встановленому Кримінальним процесуальним кодексом[8].

Отже, як зазначає Подобний О.О. документування в ОРД може розглядатися як процес відбиття у службовій документації фактичних даних, отриманих у результаті оперативно-розшукових заходів, а також як процес пізнання, що має особливу правову природу та здійснюється з метою вирішення завдань цієї діяльності, зокрема такого центрального її завдання як фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб і груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України. Відповідно Подобний О.О. висновує про те, що на відміну від кримінально-процесуального доказування, документування в ОРД забезпечує пізнання як обставин, що мали місце в минулому, так і тих явищ, що підготовлюються і відбуваються в теперішній час, також таких, що можуть відбутися в майбутньому[9]. І тому науковець зазначає три основні напрямки документування злочинної діяльності розроблюваних:

– виявлення осіб, яким відомі фактичні дані про злочинну діяльність, та забезпечення можливості їх наступної участі у кримінальному провадженні як свідків;

– негласне виявлення предметів, документів, речовин, що можуть містити інформацію про протиправну діяльність, та забезпечення можливості їх майбутнього використання як речових доказів;

– негласна фіксація дій розроблюваних осіб із застосуванням технічних засобів з метою наступного використання отриманих

[8] Подобний О.О. Співвідношення документування й доказування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015 № 2. С. 65.

[9] Там само. С. 66.

даних у розслідуванні[10]. Окрім того Подобний О.О. запропонував визначення документування, як здійснюваний за оперативно-розшуковою справою або в кримінальному провадженні з дотриманням вимог законності, своєчасності, повноти й конспіративності процес переважно негласного збирання, фіксації, систематизації, перевірки та оцінювання фактичних даних про подію злочину й осіб, причетних до його підготовки або вчинення, забезпечення можливості їх використання як доказів у кримінальному провадженні, а також прийняття на їх основі відповідних процесуальних рішень.

Виявлення та розкриття організованої злочинної діяльності під час оперативно-розшукової діяльності передбачає пошук та фіксацію фактичних даних про протиправну діяльність особи чи групи осіб, відповідальність за яку передбачена Кримінальним кодексом України. Відповідно фактичні дані, при їх якісному зборі, аналізі та використання в межах досудового розслідування кримінального провадження можуть відобразитися в подальшому в якості доказів. Доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому КПК України порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів (ст. 84)[11].

Показання — це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження (ч. 1 ст. 95)[12].

---

[10] Подобний О.О. Співвідношення документування й доказування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015 № 2. С. 67.

[11] Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651–17/conv#n2409

[12] Там само.

Речовими доказами є матеріальні об'єкти, які були знаряддям вчинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, в тому числі предмети, що були об'єктом кримінально протиправних дій, гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом або отримані юридичною особою внаслідок вчинення кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 98)[13].

Документом є спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження (ч. 1 ст. 99).

До документів, за умови наявності в них відомостей, передбачених частиною першою статті 99 КПК України, можуть належати:

1) матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі комп'ютерні дані);

2) матеріали, отримані внаслідок здійснення під час кримінального провадження заходів, передбачених чинними міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України;

3) складені в порядку, передбаченому цим Кодексом, протоколи процесуальних дій та додатки до них, а також носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії;

4) висновки ревізій та акти перевірок (ч. 2 ст. 99)[14].

Згідно положень Закону України «Про інформацію» під документом слід розуміти матеріальний носій, що містить інформацію,

---

[13] Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651–17/conv#n2409.

[14] Там само.

основними функціями якого є її збереження та передавання у часі та просторі[15].

Висновок експерта — це докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи (ч. 1 ст. 101)[16].

Докази визнаються належними, якщо прямо чи непрямо підтверджують існування чи відсутність обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, та інших обставин, які мають значення для кримінального провадження, а також достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів (ст. 85).

При цьому зазначаємо, що недопустимими визнаються докази, отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав та свобод людини (ст. 87)[17].

Згідно положень статті 91 КПК України у кримінальному провадженні щодо організованої злочинної діяльності підлягають доказуванню:

1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення);

2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення;

---

[15] Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII. *Відомості Верховної ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657–12#Text

[16] Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651–17/conv#n2409

[17] Там само.

3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат;

4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження;

5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання;

6) обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення;

7) обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру (ст. 91).

При цьому зазначаємо, що згідно положень чинного КПК України матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп осіб, зібрані оперативними підрозділами з дотриманням вимог Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», за умови відповідності вимогам статті 99 КПК України, є документами та можуть використовуватися в кримінальному провадженні як докази (ст. 99)[18].

Як зазначає Гула Л.Ф. матеріалами оперативно-розшукової діяльності є різноманітні носії фактичних даних і відомостей, документи,

[18] Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651–17/conv#n2409

предмети, які містять інформацію, відомості й дані, їх носії, що отримані під час здійснення ОРД і містяться в ОРС[19]. Гула Л.Ф. зазначає: «під час здійснення оперативно-розшукових заходів із виявлення вчинення злочинів учасниками ОЗГ оперативно-службові документи можуть бути викладені не лише особою, у провадженні якої перебуває оперативно-розшукова справа, а уповноваженою на це особою іншого оперативного підрозділу, зокрема оперативно-технічного, де за результатами відповідного оперативного заходу складаються належні документи. Під час проведення встановленого законом порядку оперативно-розшукових заходів (гласних і негласних) від фізичних та юридичних осіб можуть бути вилучені документи і предмети, які надалі можуть використовуватися слідчим під час прийняття рішення при відкриття кримінального провадження щодо злочинів, учинених ОЗГ, ухвалення інших процесуальних рішень, проведення слідчих дій чи отримання доказів у справі»[20].

Гула Л.Ф. констатує: «для того щоб таку інформацію (фактичні дані), яка є змістом матеріалів ОРД, можна було використовувати відповідно до визначених законом напрямків в інтересах кримінального судочинства у боротьбі зі злочинами, що вчиняються ОЗГ, вона повинна бути придатна для формування приводів і підстав для порушення кримінального провадження або проведення слідчих дій, ухвалення інших процесуальних рішень і отримання фактичних даних, які можуть бути доказами у справі»[21].

На нашу думку, під час документування організованої злочинної діяльності особливо актуалізується питання встановлення об'єктивної істини. Зміст цієї категорії визначається колом усіх обставин, встановлення яких забезпечує виконання завдань, покладених на ОРД. Саме тому за справами про організовану злочинну

[19] Гула Л.Ф. Використання результатів оперативно-розшукової діяльності у виявленні і розслідуванні злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами. *Право і суспільство*. 2015. № 5–2. С. 206–211.

[20] Там само. С. 207.

[21] Там само.

діяльність до предмету документування обов'язково необхідно включати всі елементи її оперативно-розшукової характеристики тобто систему відомостей про:

1) структурно-функціональну побудову ЗГ та ОЗУ;
2) соціально-психологічні особливості їх учасників;
3) її субкультурні та інфраструктурні елементи;
4) технологію відповідної злочинної діяльності.

Також, ці та інші питання виникають при виявленні та розкритті латентних кримінальних правопорушень, вчинених ОЗУ, зокрема, пов'язаних з: торгівлею людьми; незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів; незаконним поводженням зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами; кіберзлочинами; вчиненими службовими злочинами, корупційними правопорушеннями тощо.

Треба зазначити, що до обставин, які підлягають встановленню під час оперативно-розшукового документування, входять обставини:

– передбачені ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України;

– встановлені диспозицією відповідної статті Кримінального кодексу України;

– які не входять до предмета доказування, але мають важливе значення для успішного розслідування справи.

У документуванні потрібно бачити дві сторони: пізнавальну (розумову) і практичну (діяльну).

Пізнавальний аспект полягає у наступному:

– під час пошуку додаткових фактичних даних про протиправну діяльність осіб і груп, фактів та обставин вчинення або підготовки кримінальних правопорушень, встановлення місця перебування розшукуваних злочинців чи безвісти зниклої особи діяльність оперативних працівників рівнозначна дослідженню окремих фактів, явиш дійсності, оскільки вони застосовують (звичайно, з урахуванням специфіки) закони і категорії логіки;

– пізнання фактів і подій, що стосуються підготовки або вчинення кримінального правопорушення, спрямовано на вибір таких заходів і засобів оперативно-розшукової діяльності, застосування яких не суперечить чинному законодавству;

– на основі результатів пізнання формулюються й обґрунтовуються логічні версії та висновки щодо початкових і подальших оперативно-розшукових заходів, тактики їх здійснення;

– у процесі пізнання явищ та обставин вчинення кримінального правопорушення, оперативні працівники використовують відповідні наукові положення психології, криміналістики, судової бухгалтерії, теорії інформації, доказового права та інших наук.

З урахуванням пізнавального аспекту, оперативна розробка є процесом пізнання, дослідження подій кримінального правопорушення й пов'язаних із ним обставин.

Діяльний аспект документування можна визначити як врегульовану законодавством і нормативними актами діяльність особи, яка проводить оперативну розробку, здійснює фіксацію в оперативно-розшукових документах доказової інформації. В основі діяльного аспекту оперативної розробки лежать заходи щодо недопущення переховування чи знищення фігурантами речей, які можуть бути доказами в кримінальному провадженні, забезпечення відшкодування збитків або конфіскації майна, легалізації отриманої оперативно-розшукової інформації та її використання в інтересах кримінального судочинства.

Діяльний аспект оперативної розробки полягає в проведенні, на основі отриманої інформації, конкретних заходів, спрямованих на попередження, недопущення нових кримінальних правопорушень, забезпечення використання отриманих даних при розслідуванні.

Така діяльність здійснюється в рамках правових норм, що регламентують оперативну розробку, як негласним, так і гласним шляхом.

Від правильної організації й тактики оперативно-розшукового документування багато в чому залежить якість, швидкість

і ефективність розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, законність і обґрунтованість притягнення розроблюваних до кримінальної відповідальності[22].

Документування злочинів оперативними підрозділами має юридичні, організаційні і тактичні особливості залежно від стадій (етапів), на яких воно проводиться, засобів, які при цьому використовуються, та форм, у яких воно втілюється, створення оперативно-розшукових документів, які містять фактичні дані про вчинення злочинних дій. Зокрема, це рапорт оперативного працівника про виявлення фактів підготовки або вчинення злочинів. До рапорту можуть бути долучені негласно отримані копії документів, що свідчать про підготовку або вчинення злочинів, звукозапис спілкування, проведеного оперативним працівником тощо. На цьому етапі дані отримують шляхом оперативного пошуку, який є початковим етапом пізнання в оперативно-розшуковій діяльності.

Результатом оперативного пошуку є отримання інформації, яка містить підстави, визначені у ст. 6 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», у разі виявлення яких відповідно до ст. 9 цього закону необхідно заводити оперативно-розшукову справу. В подальшому всі оперативно-розшукові заходи провадять лише в межах цієї справи. Саме там концентруються всі документи, створені оперативними працівниками в процесі розробки.

Наступна стадія документування кримінальних правопорушень в межах ОРС співпадає з оперативною розробкою, яку в теорії оперативно-розшукової діяльності, як і оперативний пошук, вважають формою цієї діяльності. У межах оперативної розробки може використовуватися весь арсенал заходів, передбачений у формі прав оперативних підрозділів у ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Відповідно до вимог ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» у разі виявлення ознак кримінального

[22] Щурат Т.Г. Актуальні питання протидії організованій етнічній наркозлочинності в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 3. С. 244.

правопорушення оперативний підрозділ, який здійснює оперативно-розшукову діяльність, зобов'язаний невідкладно направити зібрані матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, до відповідного органу досудового розслідування для початку та здійснення досудового розслідування в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України (ст. 7)[23].

Успішне виявлення та закріплення фактичних даних оперативно-розшуковим шляхом визначається, насамперед, дотриманням вимог, що висувають до документування: законність, своєчасність, повнота, конспіративність.

Оперативно-розшукова діяльність взагалі, й документування протиправних дій розроблюваних як її значна складова зокрема, опирається на певні принципи здійснення, тобто на головні вихідні положення, що становлять основу цієї діяльності, звідси, принципи оперативно-розшукової діяльності — це керівні ідеї, основні початки, вироблені розшуковою практикою, виражені у нормах законодавчих актів, що регулюють суспільні відносини у сфері оперативно-розшукової діяльності, і відображують політичні, економічні й соціальні закономірності розвитку сучасного українського суспільства, та дорівнюють моральним й правовим сподіванням осіб щодо сутності, цілей, завдань і процедур здійснення оперативно-розшукової діяльності.

Як відомо, більшість принципів оперативно-розшукової діяльності, передбачених у законодавчому порядку й вироблених теорією оперативно-розшукової діяльності, декларувалися ще в період нелегітимного її існування. Це, скажемо, принципи законності, гуманізму, моральності й етичності, поваги прав і свобод людини, рівності прав людини й громадянина перед

[23] Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 року № 2135-XII. *Відомості Верховної ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135–12/conv#n49

законом, виняткової доцільності заходів оперативно-розшукової діяльності й інші, на яких так чи інакше базувалася практика минулих років.

Але сучасні демократичні й правові процеси в суспільстві цілком змінили умови реалізації зазначених принципів оперативно-розшукової діяльності. Це, наприклад, законодавче встановлення обов'язкового позавідомчого санкціонування окремих заходів оперативно-розшукової діяльності, введення системи прокурорського нагляду, а також державного й суспільного контролю за оперативно-розшуковою діяльністю і т.д.

Тому сьогодні дотримання принципів оперативно-розшукової діяльності здобуває все більше безпосереднє практичне значення, а головне — обумовлює необхідність підвищення професійного й морально-етичного рівня сучасного працівника оперативного підрозділу.

Виникає, разом з тим, об'єктивна потреба у переносі акцентів при здійсненні оперативно-розшукової діяльності у бік беззастережної поваги й правового захисту закріплених Конституцією демократичних прав, свобод й інших цінностей кожної окремої особи. І тут мова йде не тільки про захист громадян, їхньої власності й законних інтересів від злочинних зазіхань. Головне, щоб кожен працівник оперативного підрозділу убачав у будь-якій людині, залученій у процес оперативно-розшукової діяльності у якості її об'єкта, насамперед особистість, що охороняється суспільством і Законом.

Іншими, не менш важливими вимогами виступають своєчасність оперативно-розшукового документування та його повнота.

Під своєчасністю документування злочинних дій розроблюваних маються на увазі випереджальні дії працівників оперативних підрозділів по виявленню й закріпленню даних, що мають значення для розслідування злочину або розслідування кримінального провадження, а також вибір найбільш сприятливого моменту для якісного ефективного проведення відповідних оперативно-розшукових

заходів, застосування оперативної техніки, залучення негласного апарату до виконання окремих завдань оперативно-розшукової діяльності тощо.

Під повнотою документування злочинних дій розроблюваних розуміється максимально можливе виявлення й, відповідним чином, закріплення фактичних інших зав'язків, місць збуту викраденого майна, місць приховування предметів, даних щодо злочинних дій розроблювальних, їх близьких, родинних, злочинних та речовин, їх аналогів або прекурсорів, заборонених для вільного обігу тощо.

З метою найбільш повного та якісного документування злочинних дій осіб (груп), які готують або вчиняють злочини, оперативні підрозділи Національної поліції України, як правило, застосовують негласні сили, засоби й методи оперативно-розшукової діяльності. Негласні засоби та методи, що є у розпорядженні оперативних підрозділів Національної поліції України, мають різний ступінь ефективності в протидії злочинності взагалі, й у документуванні протиправних дій розроблюваних зокрема, але жодний з них, у тому числі й негласні працівники, не є універсальним. Проте, протягом тривалого часу одним з основних негласних способів документування протиправних дій розроблюваних з боку поліції є використання конфіденційної допомоги цивільних осіб, які виявляють бажання співпрацювати з оперативними підрозділами на засадах добровільності. Це, як правило, зумовлюється тим, що у порівнянні з іншими негласними засобами та методами оперативно-розшукової діяльності, особи, які конфіденційно співпрацюють з оперативним підрозділом, мають найбільші можливості у запобіганні, виявленні та розслідуванні тяжких, особливо тяжких, серійних, резонансних та інших злочинів.

Також слід зазначити, що особи, які вчиняють або причетні до вчинення злочинів, у більшості випадків ретельно приховують свої протиправні дії та навіть наміри. З цією метою вони досить часто застосовують різні засоби приховування слідів злочину,

вдаючись до всіляких хитрощів. Деякі з них, намагаючись ухилитися від кримінальної відповідальності за вчинені злочини, переховуються від органів розслідування, суду, ухиляються від відбування кримінального покарання, переходять на нелегальне становище, вдаються до вчинення інших злочинів, намагаються будь-яким чином протидіяти досудовому слідству, негативно впливають або відверто й зухвало тиснуть на потерпілих, свідків та, навіть, працівників правоохоронних органів тощо. Таким чином, у більшості випадків вчинення тяжких й особливо тяжких злочинів, одним здійсненням процесуальних, слідчих дій або гласної адміністративної діяльності правоохоронних органів досить складно ефективно протидіяти злочинним проявам з боку осіб, схильних до вчинення злочинів, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України. У деяких випадках своєчасне виявлення, запобігання, припинення або, навіть, розслідування таких злочинів взагалі стає неможливим.

Практичній діяльності оперативних підрозділів Національної поліції України відомі випадки, коли розроблювані особи вигадували такі способи маскування окремих видів злочинів, що застосуванням традиційних гласних засобів протидії злочинності було досить складно, а інколи й неможливо, навіть виявити сам факт вчинення злочину.

Таким чином, використання особами, які вчиняють злочини, різноманітних прийомів та засобів приховування протиправної діяльності, здійснення ними активної протидії правоохоронним органам, спонукають останні застосовувати у своїй діяльності найбільш ефективні законні засоби протидії злочинності. Така діяльність оперативних підрозділів, як правило, здійснюється за допомогою проведення оперативно-розшукових заходів з дотриманням їх таємного характеру або їх справжньої мети тощо. При цьому, використання конфіденційної допомоги громадян на засадах добровільності виступає об'єктивно необхідним інструментарієм оперативних підрозділів Національної поліції

України, займає важливе місце в процесі виконання поставлених перед ними завдань, особливо це стосується негласного документування протиправних дій розроблюваних. Глибоке знання, розуміння вихідних положень негласного співробітництва та вміння застосовувати його на практиці є важливим та невід'ємним фактором, що визначає компетентність й професійну придатність кваліфікованого працівника оперативного підрозділу й, у свою чергу, надає можливість якісного оперативно-розшукового документування протиправних дій розроблюваних тощо.

Для успішного виявлення осіб, які готують або вчиняють законспіровані злочини, тобто розроблюються оперативними підрозділами з метою документування їх протиправної діяльності, необхідні спеціально підготовлені особи, що здатні виконувати завдання оперативно-розшукової діяльності під керівництвом досвідчених працівників оперативних підрозділів Національної поліції України.

Таким ефективним незамінним інструментарієм працівників оперативних підрозділів у нелегкій справі протидії злочинності, особливо її організованим формам, і можна вважати осіб, які співпрацюють з ними на конфіденційній основі[24].

У разі одержання інформації про підготовку до вчинення злочину (як встановленими, так і невстановленими особами) його документування можна здійснювати в межах як ОРД, так і досудового розслідування. Одночасне здійснення оперативно-розшукових заходів (ОРЗ) і відповідних процесуальних дій позбавлене сенсу та правових підстав. Тому в кожному випадку потрібно визначати, як діяти: заводити оперативно-розшукову справу або вносити відомості до ЄРДР і розпочинати досудове розслідування. В обох випадках постають юридичні проблеми, пов'язані з використанням колізійних норм законодавства.

[24] Щурат Т.Г. Актуальні питання протидії організованій етнічній наркозлочинності в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. Одеса. 2022. № 3. (с. 244–247).

У межах ОРД заводять ОРС і здійснюють комплекс заходів з негласного документування факту вчинення злочину. У межах досудового розслідування проводять контроль за вчиненням злочину, відповідно до положень ст. 271 КПК України[25].

Також, у разі, якщо ознаки кримінального правопорушення виявлені під час проведення оперативно-розшукових заходів, що тривають і припинення яких може негативно вплинути на результати кримінального провадження, підрозділ, який здійснює оперативно-розшукову діяльність, повідомляє відповідний орган досудового розслідування та прокурора про виявлення ознак кримінального правопорушення, закінчує проведення оперативно-розшукового заходу, після чого направляє зібрані матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, до відповідного органу досудового розслідування (ст. 7)[26].

Тому третя стадія документування оперативними підрозділами злочинів співпадає із досудовим розслідуванням у кримінальному процесі. На цій стадії оперативні підрозділи керуються положеннями Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», а також нормами ст. 41 КПК України.

Аналіз нормативно-правових актів, які регулюють питання проведення оперативно-розшукових заходів відомчого санкціонування, вказує на те, що кожен із таких оперативно-розшукових заходів спрямований на виконання притаманних виключно для нього завдань, які не завжди відповідають завданням

[25] Поляков Є.В. Види і призначення оперативно-розшукових заходів і їх співвідношення з негласними слідчими (розшуковими) діями. *Правові та організаційно-тактичні засади оперативно-розшукової діяльності Національної поліції України* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (м. Одеса, 30 жовтня 2020 р.). Одеса: ОДУВС, 2020. С. 95–97.

[26] Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 року № 2135-XII. *Відомості Верховної ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135–12/conv#n49

оперативно-розшукової діяльності у цілому, але відповідають загальним засадам кримінального провадження, зокрема:

1) візуальне спостереження за місцем або річчю:

а) пошук фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України;

б) фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України;

2) ознайомлення з фінансово-господарською діяльністю підприємств:

а) отримання даних, що характеризують діяльність підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності;

б) отримання копій документів, які мають значення для вирішення завдань оперативно-розшукової діяльності;

3) виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації — отримання значимих для виконання завдань оперативно-розшукової діяльності відомостей.

Наведене вище дозволяє нам висновувати що оперативно-розшукове документування організованої злочинної діяльності визначається як комплекс оперативно-розшукових заходів, здебільшого негласного характеру, спрямованих на встановлення фактичних даних про подію кримінального правопорушення й осіб, причетних до його вчинення, перевірку їх достовірності й забезпечення в подальшому можливості використання їх як доказів у кримінальному провадженні. Саме тому Департамент стратегічних розслідувань Національної поліції України, як міжрегіональний підрозділ кримінальної поліції, спрямовує свої зусилля на виявлення та розкриття злочинів організованими групами та злочинними організаціями. При цьому актуалізуються питання документування злочинної діяльності осіб, які перебувають у статусі суб'єкта підвищеного злочинного вплив. Окремої

уваги потребують кримінальні правопорушення, щодо організованих форм злочинної діяльності економічної спрямованості.

Серед усіх форм протиправної активності, злочинна діяльність економічної спрямованості характеризується найбільшим рівнем адаптивності до зміни соціально-політичних умов та моделей організації економічних процесів у державі. Така адаптивність значною мірою реалізується шляхом:

а) постійних трансформацій у бік ускладнення технологій злочинної діяльності як форми реагування на сформовані державою рубіжні правові механізми нейтралізації негативного впливу економічної злочинності і, як наслідок, перманентні зміни слідової картини таких злочинів та об'єктів, які є пріоритетними для оперативно-розшукового та слідчого пізнання;

б) постійного розвитку інфраструктурних елементів такої злочинної діяльності, зокрема формування розгалуженої системи корупційних зв'язків;

в) наявності потужної системи інтелектуальної підтримки такої злочинної діяльності;

г) активного освоєння інноваційних фінансових інструментів для формування та подальшого акумулювання доходів, отриманих за результатами такої злочинної діяльності.

Окремі характеристики процесу документування організованих форм злочинної діяльності економічної спрямованості, які визначають особливості роботи оперативних підрозділів стратегічних розслідувань:

по-перше, початок таких кримінальних проваджень за результатами зібраних оперативними підрозділами матеріалів або за результатами матеріалів, сформованих внаслідок реалізації контрольно-перевірочних заходів іншими уповноваженими суб'єктами;

по-друге, початок таких кримінальних проваджень не щодо конкретної особи, а, як правило, за фактом вчинення відповідного кримінального правопорушення;

по-третє, здійснення на початковому етапі пізнання слідчим значної кількості кримінально-релевантних подій, оскільки, поряд із встановленим фактом організованої злочинної діяльності економічної спрямованості, існує потреба пізнання інших процесів, сутність яких на початковому етапі не є зрозумілою у контексті їх правової оцінки, зокрема й кримінально-правової кваліфікації;

по-четверте, активна протидія розслідуванню вже на початковому етапі із використанням корупційних зв'язків, медіа платформ тощо, яка насамперед спрямовується на дискредитацію правоохоронних органів та формування суспільної думки щодо неправомірного тиску на суб'єктів господарської діяльності з боку правоохоронних органів;

по-п'яте, специфіка обрання запобіжних заходів щодо підозрюваних, оскільки у випадках звернення із клопотанням про взяття під варту, підозрювані, які володіють значними фінансовими ресурсами залишають на волі шляхом внесення застави, що унеможливлює активну оперативно — розшукову роботу з такими особами в умовах ізоляції;

по-шосте, припинення злочинної діяльності економічної спрямованості після початку кримінального провадження та вжиття активних заходів, які спрямовані на знищення слідів такої злочинної діяльності та захист активів, які сформовані за результатами організованої злочинної діяльності економічної спрямованості.

Вивчення роботи слідчих та оперативних підрозділів дозволяє виокремити основні напрями діяльності оперативних підрозділів у межах оперативно-розшукового забезпечення розслідування таких категорій кримінальних проваджень:

по-перше, спільне планування зі слідчим особливостей реалізації матеріалів оперативної розробки та інших матеріалів оперативно — розшукової діяльності, які є приводами для початку відповідного кримінального провадження. Реалізація цього напряму насамперед зумовлюється наявністю суттєвих тактичних ризиків і, як наслідок, важливістю вибору оптимального моменту початку кримінального провадження.

Реалізація такого напряму з метою уникнення таких ризиків вимагає ретельної спільної аналітичної роботи слідчого та працівників оперативних підрозділів. Як свідчить вивчення матеріалів практики, під час оперативної розробки злочинних угруповань економічної спрямованості, майже у всіх випадках реалізується норма щодо залучення до такої розробки слідчого з метою надання методичної допомоги. Водночас основна пізнавальна діяльність здійснюється працівниками оперативних підрозділів стратегічних розслідувань. Саме тому під час планування реалізації матеріалів оперативної розробки, зокрема й у частині визначення оптимального часу для початку досудового розслідування, керівнику відповідного оперативного підрозділу стратегічних розслідувань слушно готувати для органу досудового розслідування розгорнутий аналітичний звіт, який може включати такі типові структурні блоки:

– рівень задокументованості основних епізодів злочинної діяльності;

– наявність інших епізодів злочинної діяльності та кримінально- релевантних явищ та процесів, які не були об'єктами пріоритетного оперативно-розшукового документування, але потребують пізнання та встановлення їх сутності під час розслідування. Наведене насамперед зумовлюється тим, що обмеженість ресурсів оперативних підрозділів вимушено зміщує основний акцент на базові (основні) злочини, які утворюють складну технологію злочинної діяльності;

– встановлення усіх осіб, які брали участь у реалізації конкретної технології злочинної діяльності;

– рівень задокументованості на загальної поінформованості щодо ролі кожного із учасників, які брали участь у реалізації технології злочинної діяльності;

– наявність даних про інфраструктурні елементи, які забезпечують функціонування злочинного угруповання економічної спрямованості;

– система вжитих оперативним підрозділом заходів щодо: а) нейтралізації можливої подальшої протидії досудовому розслідуванню; б) створення умов для нейтралізації можливого ухилення підозрюваного від здійснення кримінального переслідування; в) формування переліку потенційних учасників кримінального провадження, які знаходяться у групі ризику через можливий протиправний вплив на них з боку підозрюваних та відповідної системи їх зв'язків;

– система фактичних даних, які повинні бути об'єктами пріоритетної фіксації одразу після початку кримінального провадження шляхом проведення першочергових слідчих (розшукових) дій;

– наявність інформації щодо матеріальних активів підозрюваних, зокрема й сформульованих за результатами такої злочинної діяльності, а також вжиті ними заходи, спрямовані на неможливість розпорядження ними після початку кримінального переслідування;

по-друге, використання конфіденційного співробітництва щодо перекриття підозрюваних та їх зв'язків у межах розслідування кримінального провадження. Наголосимо, що конфіденційне співробітництво використовується оперативними підрозділами на постійній основі, а початок кримінального провадження не є підставою для його припинення, адже основними завданнями використання таких можливостей є:

а) здобуття інформації про злочини, що готуються або вчинені, а також інші правопорушення, які дотичні до реалізації окремих технологій злочинної діяльності;

б) виявлення осіб, схильних до вчинення злочинів, вивчення їх способу життя, встановлення злочинних намірів з метою виконання різного типу завдань щодо протидії злочинності;

в) вивчення фінансово-господарської діяльності підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності, виявлення порушень, зловживань і протиправних дій у сфері економіки;

г) виявлення латентних злочинів і осіб, які їх учинили;

д) одержання та фіксація фактичних даних, що можуть бути використані як докази в кримінальних провадженнях та інші

завдання, які сприяють реалізації функцій оперативних підрозділів, зокрема й у частині забезпечення інтересів кримінального судочинства.

Опрацювання матеріалів оперативно-розшукової практики свідчить, що за допомогою конфіденційного співробітництва у межах розпочатих кримінальних проваджень, які спрямовані на встановлення відповідного контролю за підозрюваними вирішуються такі основні завдання:

– негласне вивчення психологічного стану та моделі поведінки кожного із підозрюваних. Звернімо увагу, що, на відміну від злочинних угруповань загальнокримінальної спрямованості, значна кількість осіб, які вчиняють злочини економічної спрямованості раніше не притягувались до кримінальної відповідальності та не мають досвіду спілкування із правоохоронними органами і тому, у разі початку щодо них кримінальних проваджень, можуть усвідомлюючи можливу міру покарання та реальність притягнення до кримінальної відповідальності знаходитись таких емоційних станах, які створюють сприятливі умови для встановлення із ними психологічного контакту слідчим чи працівниками оперативних підрозділів. Саме тому, отримуючи таку інформацію під час досудового розслідування, можливо виокремити осіб, зокрема й підозрюваних, які із більшим рівнем вірогідності будуть співпрацювати зі слідством та сприяти розслідуванню кримінального правопорушення, що дозволяє слідчому правильно розпланувати послідовність допитів, зокрема, допитавши вказаних осіб на початковому етапі розслідування для отримання тактичної переваги під час допиту підозрюваних, що не сприяють розслідуванню, а навпаки здійснюють активну протидію;

– встановлення інших осіб, які причетні до вчинення кримінальних правопорушень економічної спрямованості, але на постійній основі не входили до складу організованого злочинного угруповання. У контексті цього, слушно відзначити, що, використовуючи методологію кримінального аналізу під час розслідування таких кримінальних правопорушень, працівники оперативних підрозділів

за допомогою формування схеми зв'язків у переважній більшості випадків поінформовані щодо основної структури злочинного угруповання економічної спрямованості та ролі учасників у реалізації технології злочинної діяльності. Водночас низький рівень контактів членів злочинного угруповання з окремими категоріями осіб, а також вжиття активних заходів щодо приховування таких контактів призводить до відсутності у побудованій схемі зв'язків окремих осіб, які причетні до вчинення такої злочинної діяльності. Як свідчить вивчення матеріалів практики, у такий спосіб, як правило, встановлюються:

а) особи, які надавали консультативну допомогу під час здійснення злочинної діяльності, а саме — розробляли безпечні варіанти реалізації окремих її елементів, зокрема акумулювання та використання активів, сформованих за результатами такої злочинної діяльності;

б) особи, які, використовуючи можливості зловживання впливом, наявні неофіційні дружні стосунки, а також корупційні можливості, створювали умови для реалізації відповідної технології злочинної діяльності;

в) зв'язки підозрюваних, які не дотичні до безпосереднього вчинення злочинної діяльності економічної спрямованості, але можуть залучатись до організації протидії розслідуванню.

Наголосимо, що після початку кримінального провадження вірогідність комунікації із такими особами з боку підозрюваних значно підвищується, а такі контакти відбуваються в особистій формі, що зумовлено із підозрою можливості проведення стосовно підозрюваних відповідних негласних слідчих (розшукових) дій. Основною причиною інтенсифікації таких контактів є:

а) потреба підозрюваних у використанні наявних у них активів, зокрема й готівкових коштів, для забезпечення високого рівня юридичного захисту та організації протидії розслідуванню, а також вжиття ними заходів, які спрямовані на виведення та приховування різного типу активів;

б) необхідність вироблення та узгодження відповідної лінії поведінки під час досудового розслідування, а також оцінка вірогідності надання допомоги щодо уникнення кримінальної відповідальності шляхом використання владних повноважень та інших інструментів протиправного впливу на працівників правоохоронних органів.

Крім того, у межах реалізації такого напряму оперативно-розшукового забезпечення розслідування кримінальних проваджень встановлюються: по- перше, наміри особи вчиняти дії, спрямовані на ухилення від кримінального переслідування, оскільки, на відміну від представників злочинних угруповань загальнокримінальної спрямованості, такі особи є більш соціалізованим та у разі прийняття такого рішення вчиняють дії, які дозволяють ідентифікувати такі наміри, зокрема:

а) відчуження основного майна (нерухомості, транспортних засобів тощо), а також створення правових умов для можливості здійснення такого відчуження іншими особами (підготовка довіреностей тощо);

б) здійснення заходів щодо зміни постійного місця проживання членів своєї сім'ї та близьких родичів;

в) встановлення контактів з особами, які можуть сприяти у перетині державного кордону України або виїзду на території, які тимчасово не підконтрольні Україні, тощо; по-друге, наміри або активні дії особи щодо здійснення будь-яких форм впливу на осіб, які є учасниками кримінального провадження, зокрема пропозиції неправомірної вигоди для таких осіб, спроби їх переконання змінити свої показання чи обрати відповідну лінію поведінки під час досудового розслідування; по-третє, місця зберігання активів, сформованих за результатами злочинної діяльності, зокрема готівкових коштів та інших цінних речей, а також документів, які містять фактичні дані щодо причетності до здійснення злочинної діяльності інших осіб, які невстановлені правоохоронними органами, або таких, щодо яких недостатньо отриманих під час

досудового розслідування даних для притягнення до кримінальної відповідальності.

Безумовно, що у межах реалізації вказаного напряму роботи оперативних підрозділів у межах оперативно-розшукового забезпечення розслідування кримінальних проваджень щодо організованих форм злочинної діяльності може вирішуватись значно ширший спектр завдань, які зумовлюються як стратегічними, так і тактичними завданнями, які сформульовані слідчим у межах розслідування відповідного кримінального провадження;

по-третє, переведення оперативного обслуговування суб'єктів господарської діяльності, а також інших об'єктів, на яких вчинено злочини економічної спрямованості чи які використовувались для вчинення таких злочинів, у посилений режим.

Розпочинаючи аналіз цього напряму, зазначимо, що у теорії оперативно-розшукової діяльності оперативне обслуговування, як правило, не пов'язується із відповідною діяльністю оперативних підрозділів у межах розслідування кримінальних проваджень, оскільки за своєю сутністю та функціональною спрямованістю така діяльність відноситься до управлінського рівня оперативної роботи і загалом спрямована на прийняття стратегічних рішень щодо формування пріоритетів протидії злочинності за окремими напрямами та лініями роботи, а також функціонування стабільних джерел та надійно функціонуючих каналів отримання оперативно-розшукової інформації.

Слушно звернути увагу, що у разі належної організації оперативного обслуговування суб'єктів господарської діяльності сформована на початковому етапі інформація шляхом її подальшої попередньої перевірки стає підставою для заведення відповідної оперативно-розшукової справи та подальшої реалізації таких матеріалів шляхом початку кримінального провадження.

Крім того, слушно звернути увагу й на те, що здійснення організованої злочинної діяльності економічної спрямованості пов'язане із відповідною обстановкою, зокрема використанням

виробничого та іншого середовища відповідних суб'єктів господарської діяльності, де й накопичується значна кількість фактичних даних, які можуть бути використані під час досудового розслідування як докази, або сприяти прийняттю відповідних організаційно- тактичних рішень. Зважаючи на викладене, наголосимо, що поряд з іншими формами аналітичної роботи ще на етапі документування відповідної форми злочинної діяльності та подальшої реалізації таких матеріалів працівнику оперативного підрозділу слушно формувати аналітичні продукти у формі довідок щодо:

– суб'єктів господарської діяльності та інших установ, які були використані для реалізації відповідної технології злочинної діяльності;

– визначення відповідної системи взаємозв'язків між такими суб'єктами та оцінки рівня їх залучення у процес злочинної діяльності;

– наявності на таких суб'єктах господарської діяльності сформованих оперативних позицій, рівня їх розвідувальних можливостей та потенційної ефективності їх роботи для забезпечення інтересів кримінального провадження.

Зважаючи на сформовані в оперативних підрозділах стратегічних розслідувань позитивні практики роботи за такими напрямами наголосимо, що початковим інформаційним продуктом для формування такого аналітичного документа може бути оперативно-розшукова справа як форма накопичення відповідної інформації та її узагальнення з метою вирішення завдань оперативно-розшукової діяльності.

Відзначимо, що перелік наведених напрямів не є вичерпним, але відносно типовим, а також доповнює структуру оперативно-розшукового забезпечення розслідування кримінальних проваджень щодо організованих форм злочинної діяльності[27].

[27] Горобець Є.В. Оперативно-розшукове забезпечення розслідування кримінальних проваджень щодо організованих форм злочинної діяльності : дисертація. 2024. С. 166–182.

Підрозділи стратегічних розслідувань НПУ організовують свою діяльність на території обслуговування. При цьому враховуються кількість і склад населення, що проживає на території обслуговування, розміщення закладів освіти та криміногенних місць. Також беруться до уваги статистичні дані про стан злочинності і характеристику осіб, які вчинили злочин, ступінь поширення пияцтва та наркоманії на території обслуговування, місця концентрації злочинного елементу.

При організації діяльності використовується термін «оперативне обслуговування», тобто система заходів, що здійснюються підрозділами стратегічних розслідувань з метою вивчення криміногенної обстановки на території обслуговування або по відповідній лінії протидії злочинам та стеження за нею, для своєчасного і кваліфікованого реагування на негативні зміни, виявленням і усуненням причин і умов злочинності. Рівень злочинності, її динаміка, кількість нерозкритих кримінальних правопорушень впливають на організацію діяльності підрозділів стратегічних розслідувань НПУ щодо:

– виявлення, припинення і попередження незаконної діяльності суспільно небезпечних ОГ і ЗО, у тому числі в органах державної влади та місцевого самоврядування;

– протидії корупції серед посадових осіб, на яких поширюється дія Закону України «Про запобігання корупції»;

– здійснення ОРД, спрямованої на здобуття фактичних даних про криміногенні процеси в злочинному середовищі, пов'язані з протиправною діяльністю окремих осіб та ЗГ, схеми легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом тощо.

Організація діяльності підрозділів стратегічних розслідувань з виявлення та розкриття організованої злочинної діяльності ґрунтується на поєднання різних організаційних принципів діяльності (лінійний, територіальний). Загальною складовою є здійснення оперативно-розшукової функції щодо виявлення злочинів. Елементами такої діяльності є:

– вивчення, аналіз і оцінка оперативної обстановки на території обслуговування, на об'єктах та за лініями роботи;

– планування оперативно-розшукової діяльності та прийняття управлінського рішення, виходячи з оцінки оперативної обстановки;

– навчання особового складу підрозділів стратегічних розслідувань НПУ прийомів і методів роботи (зокрема, щодо ОРЗ і НСРД — прим. автора);

– розміщення сил і засобів згідно з потребами боротьби зі організованою злочинністю та оперативно-тактичними характеристиками протидії різним видам кримінальних правопорушень;

– налагодження взаємодії з іншими оперативними підрозділами НПУ, слідчими підрозділами, а також з іншими правоохоронними органами, державними установами, громадським організаціями, населенням для протидії організованій злочинності;

– використання сприяння громадян підрозділом стратегічного розслідування НПУ, уповноваженим на здійснення оперативно-розшукової діяльності, конфіденційного співробітництва та негласних методів роботи;

– контроль та перевірка виконання прийнятих рішень.

Стаття 5 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» визначає систему державних органів, які здійснюють боротьбу з організованою злочинністю. Отже таку систему становлять:

а) спеціально створені для боротьби з організованою злочинністю державні органи;

б) державні органи, які беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю в межах виконання покладених на них інших основних функцій.

До державних органів, спеціально створених для боротьби з організованою злочинністю, належать Координаційний комітет по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю при Президентові України[28].

[28] Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30 червня 1993 року № 3341-XII. *Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341–12#Text

У разі необхідності Верховною Радою України на постійній або тимчасовій основі можуть бути створені й інші спеціальні органи для боротьби з організованою злочинністю.

До державних органів, які беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю, належать:

а) органи Національної поліції і Служби безпеки України;

б) органи прокуратури України;

в) органи доходів і зборів, органи Державної прикордонної служби України та органи державного фінансового контролю;

д) органи і установи виконання покарань та слідчі ізолятори;

е) розвідувальний орган Міністерства оборони України;

є) Служба зовнішньої розвідки України;

ж) Національне антикорупційне бюро України;

з) Бюро економічної безпеки України (ст. 5)[29].

Серед підрозділів НПУ уповноваженим підрозділам з протидії організованої злочинності є ДСР.

На підставі проведеного дослідження можемо зазначити, що організаційно-методологічна парадигма оперативно-розшукового забезпечення протидії організованій злочинної діяльності підрозділами стратегічних розслідувань в умовах правового режиму воєнного стану має взаємозалежні елементи:

– по-перше, це виконання загальних повноважень підрозділами стратегічних розслідувань щодо попередження, виявлення, розкриття злочинів та забезпечення кримінального провадження відповідно до чинних норм законодавства України;

– по-друге, об'єктом оперативно-розшукової діяльності підрозділів стратегічних розслідувань є фізичні та юридичні особи стосовно яких є фактичні дані про причетність до організованої злочинності;

– по-третє, безпосередній вплив на об'єкт оперативно-розшукової діяльності підрозділів стратегічних розслідувань має

[29] Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30 червня 1993 року № 3341-XII. *Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341–12#Text

злочинне середовище, яке тактично намагається приховати сліди своєї організованої злочинної діяльності, наявності корупційної складової та всіляко протидіє виявленню поліцейськими фактичних даних та слідової картини підготовки та вчинення кримінального правопорушення;

– по-четверте, дії злочинців, які мають прихований, латентний та організований характер. В окремих ОГ, ЗО в наявності також і корупційна складова;

– по-п'яте, в умовах правового режиму воєнного стану — розповсюдження зброї, боєприпасів, вибухівки поза регулюючим контролем негативно впливає на стан криміналізації злочинних груп та організацій;

– по-шосте, виконання повноважень з протидії злочинності, військовим злочинам підрозділами НПУ у складі сил безпеки, оборони та руху опору. Це відображається у необхідність виконання спеціальних службових завдань, які виконуються територіальними (у тому числі — міжрегіональними) органами Національної поліції України, їх структурними і відокремленими підрозділами при реагуванні на надзвичайні ситуації, проведенні аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт, відпрацюванні та уведенні в дію планів реагування на надзвичайні ситуації та/або при виконанні визначених законодавством України службових завдань у випадку уведення правового режиму воєнного чи надзвичайного стану, а також виконанні завдань територіальної оборони та цивільного захисту в особливий період[30].

– по-сьоме, режимно-секретне забезпечення охорони державної таємниці та службової інформації в діяльності підрозділів стратегічних розслідувань з метою запобігання витоку службової

[30] Інструкція про порядок взаємодії територіальних органів поліції та міжрегіональних територіальних органів Національної поліції України під час реагування на надзвичайні ситуації, у випадку уведення правового режиму воєнного чи надзвичайного стану : затв. наказом МВС України від 31.10.2016 № 1129. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0085–17#Text.

інформації щодо планування документування та оперативної розробки організованих груп та злочинних організацій[31].

Реалізація дискреційних повноважень в діяльності працівників підрозділів стратегічних розслідувань НПУ

Аналізуючи особливості виявлення та розкриття організованої злочинної діяльності вважаємо необхідним визначити дискреційні повноваження оперуповноваженого підрозділу стратегічних розслідувань НПУ. Методологія проведення антикорупційної експертизи Національним агентством з питань запобігання корупції, яка затверджена наказом Національного агентства з питань запобігання корупції від 18 травня 2023 року № 109/23 під дискреційними повноваженнями визначає повноваження осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, що надають можливість на власний розсуд визначати повністю або частково зміст чи обсяг рішення, яке приймається органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, або обирати на власний розсуд один із кількох варіантів рішень, передбачених проектом акта, встановлювати строки, підстави та порядок прийняття рішень[32].

При цьому необхідно вказати на те, що встановлення або розширення дискреційних повноважень органу державної влади чи органу місцевого самоврядування або особи, уповноваженої на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування, за відсутності визначення вичерпних випадків, підстав, форм, строків, порядку здійснення таких повноважень, контролю за їх здійсненням та відповідальності за можливі зловживання під час їх здійснення[33]

---

[31] Виявлення та розкриття організованої злочинної діяльності: сучасні проблеми та перспективи : методичні рекомендації / А.М. Рубель, О.О., Людвиченко, А.О. Волобоєв С.П. Пекарський, Є.В. Поляков, Т.Г. Щурат, К.М. Бруссо, Ю.О. Заморока, В.Ю. Дрозд; за заг. ред. А.М. Рубеля. Київ : Алерта, 2024. 132 с.

[32] Методологія проведення антикорупційної експертизи Національним агентством з питань запобігання корупції : затв. наказом Національного агентства з питань запобігання корупції 18 травня 2023 року № 109/23. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0109884–23#Text.

[33] Там само.

свідчить про наявність корупціогенного фактору (здатність нормативно-правової конструкції (окремого нормативного припису чи їх сукупності) самостійно чи у взаємодії з іншими нормами сприяти вчиненню чи збільшенню корупційних правопорушень або правопорушень, пов'язаних з корупцією).

Методологія проведення антикорупційної експертизи, яка затверджена наказом Міністерства юстиції України 24.04.2017 № 1395/5 визначає ознаки дискреційних повноважень. Відповідно дискреційні повноваження мають ознаки які:

1) дозволяють органу (особі, уповноваженій на виконання функцій держави або місцевого самоврядування) на власний розсуд оцінювати юридичний факт (фактичний склад), внаслідок чого можуть виникати, змінюватись або припинятись правовідносини;

2) дозволяють на власний розсуд обирати одну із декількох запропонованих у нормативно-правовому акті, проекті нормативно-правового акта форм реагування на цей юридичний факт;

3) надають можливість органу (особі, уповноваженій на виконання функцій держави або місцевого самоврядування) на власний розсуд вибирати міру публічно-правового впливу щодо фізичних та юридичних осіб, його вид, розмір, спосіб реалізації;

4) дозволяють органу (особі, уповноваженій на виконання функцій держави або місцевого самоврядування) обрати форму реалізації своїх повноважень — видання нормативного або індивідуально-правового акта, вчинення (утримання від вчинення) адміністративної дії;

5) наділяють орган (особу, уповноважену на виконання функцій держави або місцевого самоврядування) правом повністю або частково визначати порядок здійснення юридично значущих дій, у тому числі строк та послідовність їх здійснення;

6) надають можливість органу (особі, уповноваженій на виконання функцій держави або місцевого самоврядування) на власний розсуд визначати спосіб виконання управлінського рішення, у тому числі передавати виконання прийнятого рішення підлеглим

особам, іншим органам державної влади та місцевого самоврядування, встановлювати строки і процедуру виконання.

Наведене вище дозволяє дійти висновку про те, що нерозуміння посадовою особою підрозділу стратегічних розслідувань чіткого змісту своєї службової діяльності, зокрема: підстав проведення оперативно-розшукових заходів, особливостей забезпечення режиму секретності, видів і категорій справ (оперативно-розшукова справа, кримінальне чи адміністративне провадження), в межах якої ця особа здійснює провадження та накопичує фактичні дані про протиправну діяльність, а також приймає управлінське рішення, самостійності при прийнятті управлінських та інших рішень, обсягу службових повноважень, які підлягають виконанню (службових обов'язків і прав) безпосередньо впливає на забезпечення законності в діяльності. Запобіганню даного недоліку сприяють належним чином встановлені дискреційні повноваження, які дозволяють забезпечити ефективну правозастосовчу та правоохоронну діяльність.

Дискреційне повноваження є законним і невід'ємним елементом службової діяльності посадових осіб підрозділів стратегічних розслідувань. Посадова особа, використовуючи такі повноваження, зобов'язана передусім правильно оцінити ситуацію, наявні факти і застосувати до встановлених фактів діючі правові норми, а також, при цьому не допустити зловживання владою. Аналізуючи дискреційні повноваження слід звернути увагу на їхню особливість у діяльності щодо виявлення та розкриття організованої злочинної діяльності. Відповідно здійснення оперативно-розшукової функції з протидії злочинності вимагає дотримання принципів негласності та конфіденційності працівниками підрозділів стратегічних розслідувань. Прийняття рішення про заведення оперативно-розшукової справи, проведення оперативно-розшукових заходів на підставах і умовах передбачених Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», проведення негласних слідчих (розшукових) дій, на підставах, передбачених КПК України також надають можливість діяти

та приймати рішення оперативним працівникам на власний розсуд. А при суб'єктивному підході, зокрема — наявність особистого інтересу чи конфлікту інтересів при виконанні службових обов'язків, виникають умови для вчинення корупційних, або пов'язаних з корупцією правопорушень. Тому оперуповноваженому дозволяється лише та діяльність, яка має правову регламентацію, оскільки органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

На нашу думку, виявлення та розкриття організованої злочинної діяльності характеризується мінливістю умов професійної діяльності працівників підрозділів стратегічних розслідувань, зокрема при негласному документуванні злочинної діяльності. І тому важливе місце при реалізації дискреційних повноваженнях займає розвинутість критичного мислення та прогнозування у працівників підрозділів стратегічних розслідувань. Формування критичного мислення дозволяє адаптуватися у середовищі у якому особа виконує свої повноваження і прийняти єдине вірне рішення в обмежений час та в умовах професійного ризику. Прогнозування сприятиме своєчасно визначити загальні складові та потенційні ризики при виявленні та розкритті організованої злочинної діяльності.

Висновки

Монографічне дослідження присвячено теоретико-правовому аналізу виявлення та розкриття організованої злочинної діяльності підрозділами стратегічних розслідувань НПУ в умовах правового режиму воєнного стану.

Прикладний характер монографічного дослідження надав можливість розглянути:

– сучасний стан наукової розробленості проблеми;

– сутність організації та документування організованої злочинної діяльності підрозділами стратегічних розслідувань НПУ;

– реалізацію дискреційних повноважень в діяльності працівників підрозділів стратегічних розслідувань НПУ.

При дослідженні використовувалися відкриті наукові, навчальні, законодавчі та нормативно-правові джерела. В результаті проведеного дослідження були сформульовані наступні висновки:

1. На підставі аналізу сучасних наукових доробків висновуємо про те, що оперативно-розшукове документування організованої злочинної діяльності визначається як комплекс оперативно-розшукових заходів, здебільшого негласного характеру, спрямованих на встановлення фактичних даних про подію кримінального правопорушення й осіб, причетних до його вчинення, перевірку їх достовірності й забезпечення в подальшому можливості використання їх як доказів у кримінальному провадженні.

2. Визначені організаційні та особливості виявлення та розкриття організованої злочинної діяльності. Надано авторське бачення організаційно-методологічній парадигмі оперативно-розшукового забезпечення протидії організованій злочинної діяльності підрозділами стратегічних розслідувань в умовах правового режиму воєнного стану. Організаційно-методологічна парадигма має взаємозалежні елементи:

– по-перше, це виконання загальних повноважень підрозділами стратегічних розслідувань щодо попередження, виявлення, розкриття злочинів та забезпечення кримінального провадження відповідно до чинних норм законодавства України;

– по-друге, об'єктом оперативно-розшукової діяльності підрозділів стратегічних розслідувань є фізичні та юридичні особи стосовно яких є фактичні дані про причетність до організованої злочинності;

– по-третє, безпосередній вплив на об'єкт оперативно-розшукової діяльності підрозділів стратегічних розслідувань має злочинне середовище, яке тактично намагається приховати сліди своєї організованої злочинної діяльності, наявності корупційної

складової та всіляко протидіє виявленню поліцейськими фактичних даних та слідової картини підготовки та вчинення кримінального правопорушення;

– по-четверте, дії злочинців, які мають прихований, латентний, організований характер. В окремих ОГ, ЗО в наявності також і корупційна складова;

– по-п'яте, в умовах правового режиму воєнного стану — розповсюдження зброї, боєприпасів, вибухівки поза регулюючим контролем негативно впливає на стан криміналізації злочинних груп та організацій;

– по-шосте, виконання повноважень з протидії злочинності, військовим злочинам підрозділами НПУ у складі сил безпеки, оборони та руху опору;

– по-сьоме, режимно-секретне забезпечення охорони державної таємниці та службової інформації в діяльності підрозділів стратегічних розслідувань з метою запобігання витоку службової інформації щодо планування документування та оперативної розробки організованих груп та злочинних організацій.

3. З'ясовано, що належним чином встановлені дискреційні повноваження співробітників ДСР, дозволяють забезпечити принцип законності та ефективну правозастосовчу та правоохоронну діяльність. При цьому важливе місце при реалізації дискреційних повноваженнях займає розвинутість критичного мислення та прогнозування у працівників підрозділів стратегічних розслідувань.

Список використаних джерел:

1. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 року № 2135- XII. *Відомості Верховної ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135–12/conv#n49

2. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64. *Відомості Верховної ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text

3. Погорецький М.А. Теорія доказів — методологічна основа оперативно-розшукового документування організованої злочинної діяльності. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2009. № 22. С. 195.

4. Мороз В.П., Чаплинський К.О., Богуславський М.Г., Волошина М.О. Протидія організованій злочинності в Україні: сучасність та перспективи : монографія. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. 236 с.

5. Основи візуального спостереження : практ. посіб / С.С. Чернявський, М.Л. Грібов, А.А. Вознюк, А.А. Нєбитов, В.В. Гвоздюк. Київ : Норма права, 2024. 112 с.

6. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII. *Відомості Верховної ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ 2657–12#Text

7. Подобний О. О. Співвідношення документування й доказування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015 № 2. С. 64–68.

8. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651–17/conv#n2409

9. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651–17/conv#n2409

10. Гула Л. Ф. Використання результатів оперативно-розшукової діяльності у виявленні і розслідуванні злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами. *Право і суспільство*. 2015. № 5–2. С. 206–211.

11. Щурат Т.Г. Актуальні питання протидії організованій етнічній наркозлочинності в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 3. С. 244.

12. Поляков Є.В. Види і призначення оперативно-розшукових заходів і їх співвідношення з негласними слідчими (розшуковими) діями. *Правові та організаційно-тактичні засади оперативно-розшукової діяльності Національної поліції України* : матеріали

Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (м. Одеса, 30 жовтня 2020 р.). Одеса : ОДУВС, 2020. С. 95–97.

13. Горобець Є.В. Оперативно-розшукове забезпечення розслідування кримінальних проваджень щодо організованих форм злочинної діяльності : дисертація. 2024. С. 166–182.

14. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 30 червня 1993 року № 3341-XII. *Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341–12#Text

15. Інструкція про порядок взаємодії територіальних органів поліції та міжрегіональних територіальних органів Національної поліції України під час реагування на надзвичайні ситуації, у випадку уведення правового режиму воєнного чи надзвичайного стану : затв. наказом МВС України від 31.10.2016 № 1129. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0085–17#Text

16. Виявлення та розкриття організованої злочинної діяльності: сучасні проблеми та перспективи : методичні рекомендації / А.М. Рубель, О.О., Людвиченко, А.О. Волобоєв С.П. Пекарський, Є.В. Поляков, Т.Г. Щурат, К.М. Бруссо, Ю.О. Заморока, В.Ю. Дрозд ; за заг. ред. А.М. Рубеля. : Київ. Алерта, 2024. 132 с.

17. Методологія проведення антикорупційної експертизи Національним агентством з питань запобігання корупції : затв. наказом Національного агентства з питань запобігання корупції 18 травня 2023 року № 109/23. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0109884–23#Text

Розділ 14
ДОТРИМАННЯ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Давиденко В'ячеслав Віталійович,
Одеський державний університет внутрішніх справ, Україна
https://orcid.org/0009-0001-4091-3248

Вступ

В сучасних умовах надзвичайних ситуацій, зокрема в період збройної агресії російської федерації проти України, проблема забезпечення прав і свобод людини в межах реалізації оперативно-розшукової діяльності набуває особливої актуальності. Війна, що триває з 2014 року і набула повномасштабного характеру з 24 лютого 2022 року, суттєво змінила контекст функціонування правоохоронної системи, створивши безпрецедентні виклики для гарантування прав людини в умовах обмежень, передбачених воєнним станом.

Воєнний стан, як особливий правовий режим, визначений Законом України «Про правовий режим воєнного стану»[1], передбачає можливість тимчасового обмеження деяких прав і свобод з метою забезпечення обороноздатності держави, публічного порядку та захисту громадян. Однак навіть в умовах надзвичайної ситуації Україна залишається зобов'язаною дотримуватися стандартів міжнародного права, зокрема, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та Європейської конвенції з прав людини, які встановлюють межі допустимого втручання у приватне життя та інші права.

[1] Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text

Особливої уваги потребує правовий режим ОРД як інструменту, що здійснюється здебільшого негласно й потенційно здатен створювати загрозу для фундаментальних прав, таких як право на приватність, захист персональних даних, та право на справедливий суд. У цьому контексті надзвичайно важливим є забезпечення ефективного судового та парламентського контролю, а також чіткої регламентації процедур здійснення ОРД відповідно до принципів законності, пропорційності, необхідності та недискримінації.

Наукова новизна дослідження полягає у системному аналізі змін, що відбулися у сфері правозастосування ОРД в умовах воєнного стану. Зокрема, досліджено вплив воєнного конфлікту на баланс між потребами національної безпеки та зобов'язаннями держави щодо дотримання прав людини, а також формування національної практики з урахуванням рішень ЄСПЛ, цифровізації оперативної діяльності, застосування новітніх технологій та процедур контролю за використанням засобів негласного втручання.

Об'єктом дослідження є інститут оперативно-розшукової діяльності в системі забезпечення правопорядку, а предметом його правове регулювання, практичне застосування і гарантії дотримання прав людини в умовах дії правового режиму воєнного стану. У межах цього дослідження зроблено спробу сформувати новий підхід до тлумачення ОРД як інструменту не лише безпеки, а й охорони прав особи навіть в умовах правової турбулентності, спричиненої війною.

Виклад основного матеріалу

У контексті ускладнення сучасного безпекового середовища оперативно-розшукова діяльність постає як один із ключових інструментів державної політики у сфері забезпечення національної безпеки, охорони громадського порядку та запобігання злочинності. Разом з тим, її практична реалізація не може розглядатися

виключно крізь призму ефективності боротьби зі злочинністю. Зважаючи на підвищену чутливість методів та засобів, що застосовуються у межах оперативно-розшукової діяльності (далі — ОРД), особливої актуальності набуває питання забезпечення дотримання конституційно закріплених прав і свобод людини і громадянина, включаючи право на приватність, недоторканність житла, таємницю листування, свободу та особисту безпеку.

Відповідно до положень Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», така діяльність має ґрунтуватися на принципах законності, верховенства права та поваги до прав і свобод особи[2]. Проте, на практиці реалізація зазначених принципів нерідко стикається з численними викликами, пов'язаними як з недосконалістю нормативного забезпечення, так і з відсутністю належного судового чи парламентського контролю за органами, уповноваженими на здійснення оперативно-розшукових заходів.

Наукова думка підтверджує необхідність постійного удосконалення механізмів правового регулювання ОРД з огляду на ризики порушення прав людини. Так, дослідники вказують на потребу запровадження ефективного контролю за втручанням у приватну сферу, особливо у випадках, коли такі дії здійснюються без відома особи та до початку кримінального провадження[3]. У цьому контексті доречним є посилання на позицію Європейського суду з прав людини, згідно з якою навіть в умовах загроз публічній безпеці держава зобов'язана забезпечити, щоб будь-яке втручання у права людини було законним, необхідним і пропорційним поставленій меті[4].

---

[2] Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text

[3] Подобний О. О. Оперативно-розшукова діяльність у виявленні та розслідуванні злочинів: теорія, історія і сучасна практика : навч.-метод. посібник. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 258 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/83ff162a-dd1a-4f17-9a28-821434e86a9a/content

[4] Справа «Класс та інші проти Німеччини». Європейський суд з прав людини, Рішення від 06.09.1978. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_093#Text

Крім того, на фоні цифровізації правоохоронної діяльності та впровадження новітніх технологій у практику ОРД виникає потреба в оновленому підході до розуміння правових гарантій особи. Зокрема, в умовах розширеного доступу оперативних підрозділів до інформаційних баз, цифрових комунікацій та інших форм персональних даних, актуальним стає запровадження додаткових механізмів захисту приватного життя[5].

Таким чином, ми бачимо, що реалізація оперативно-розшукової діяльності у демократичній, правовій державі має здійснюватися виключно у межах чинного законодавства, з обов'язковим дотриманням міжнародно визнаних стандартів прав людини, зокрема щодо недопущення свавільного втручання у приватне життя, гарантії судового контролю, а також права особи на ефективний засіб правового захисту. Такий підхід, згідно з позицією як національного законодавства, так і міжнародних органів, зокрема Європейського суду з прав людини, є не лише юридично обґрунтованим, а й соціально необхідним у сенсі забезпечення довіри громадян до діяльності правоохоронних органів та утвердження засад верховенства права[6].

ОРД, як превентивний і розвідувальний інструмент держави, значною мірою здійснюється у форматі негласної діяльності до моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, що суттєво відрізняє її від процесуальних дій у межах кримінального провадження. Така специфіка створює ризик невиправданого або непропорційного втручання в особисту сферу людини, що вимагає особливої правової обережності та збалансованості між потребами безпеки і гарантіями прав людини[7].

---

[5] Шапірко П.М. Права людини в оперативно-розшуковій діяльності: теоретичні проблеми. *Юридичний науковий журнал.* № 2/2025. С. 248–251. URL: http://lsej.org.ua/2_2015/68.pdf

[6] Справа «Класс та інші проти Німеччини». Європейський суд з прав людини, Рішення від 06.09.1978. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_093#Text

[7] Кириченко О. В., Хмеленко В. В. Принципи оперативно-розшукового запобігання злочинам. Монографія / О. В. Кириченко, В. В. Хмеленко. Київ: Центр учбової літератури, 2020. 160 с.

Відсутність попереднього кримінального провадження унеможливлює процесуальну регламентацію та судовий контроль більшості оперативно-розшукових заходів, що, як зазначають дослідники, потребує розробки чітких критеріїв правомірності, обґрунтованості та необхідності втручання[8]. На думку О.О. Подобного, гарантії прав і свобод повинні вбудовуватись у сам механізм ОРД через закріплення принципів пропорційності, субсидіарності та превентивного захисту[9].

Відповідно до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод[10], а також практики ЄСПЛ, держава має право обмежувати певні права особи, лише коли це є необхідним у демократичному суспільстві, передбачене законом і відповідає легітимній меті. Застосування негласних заходів контролю за особою таких як спостереження, прослуховування, збір персональних даних без належних гарантій може порушувати ст. 8 Конвенції, зокрема право на повагу до приватного і сімейного життя, а в окремих випадках пердбаченого ст. 6 права на справедливий суд.

Отже, ефективність оперативно-розшукових заходів не може розглядатися як абсолютна цінність, що переважає над правами людини. Навпаки, ефективність у межах законності є ознакою зрілості державної системи, що пов'язує реалізацію безпекових функцій із відповідальністю перед особою та суспільством. У демократичній правовій державі забезпечення балансу між ефективністю оперативно-розшукової діяльності та дотриманням прав і свобод

---

[8] Моісеєв Є.М., Джужа О.М., Никифорчук Д.Й. та ін. Оперативно-розшукова діяльність : навч. посіб. / за ред. проф. О. М. Джужи. Київ : Правова ЄДНЇС'Ї'Ь, 2009. 310 с. URL: https:/ /library. Nlu .edu.ua/ POLN_TEXT/UP/ORD_2009.pdf

[9] Подобний О.О. Оперативно-розшукова діяльність у виявленні та розслідуванні злочинів: теорія, історія і сучасна практика : навч.-метод. посібник / О.О. Подобний. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 258 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/83ff162a-dd1a-4f17-9a28-821434e86a9a/content

[10] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини): Міжнародний документ, Протокол від 04.11.1950. URL: https://zakon. rada.gov. ua/ laws/show/995_004#Text

людини вимагає чіткої нормативної основи та належного інституційного оформлення. Такий баланс має ґрунтуватися на суворому дотриманні принципів законності, пропорційності, обґрунтованості та необхідності у кожному випадку втручання в особисту сферу особи. Зокрема, відповідно до сучасних доктринальних підходів і рекомендацій Ради Європи, гарантією недопущення зловживань під час реалізації ОРД є впровадження ефективних механізмів контролю та нагляду, які включають судовий контроль за ініціюванням і проведенням окремих оперативно-розшукових заходів, особливо тих, що пов'язані з обмеженням конституційних прав особи, внутрішній адміністративний аудит діяльності оперативних підрозділів із чіткими процедурами фіксації, оцінювання та реагування на виявлені порушення, незалежний нагляд, що може здійснюватися через парламентські комітети, омбудсмена або спеціальні контрольні органи з правом доступу до інформації про ОРД у межах закону.

Як зазначає О.О. Козленко, ефективність такого контролю полягає не лише в його наявності, а й у здатності створювати умови попередження порушень прав, а не лише фіксації їх постфактум[11]. Важливо, щоб механізми прозорості та підзвітності не знижували оперативну ефективність, а забезпечували баланс між безпекою та свободою. Згідно з принципом субсидіарності, держава повинна втручатися в права особи лише в тій мірі, в якій це об'єктивно необхідно для досягнення законної мети, та лише тоді, коли менш втручальні засоби є неефективними[12].

Таким чином, інституціоналізація контролю та дотримання основоположних прав у системі ОРД не є альтернативою ефективності, а навпаки є її передумовою, що забезпечує легітимність усіх дій правоохоронних органів у демократичному суспільстві.

---

[11] Козленко О.О. Принципи здійснення оперативно-розшукової діяльності у демократичній державі. *Legal Position*. 2024. № 4. С. 58–63.

[12] Шапірко П.М. Права людини в оперативно-розшуковій діяльності: теоретичні проблеми. *Юридичний науковий журнал* № 2/2025. С. 248–251. URL: http://lsej.org.ua/2_2015/68.pdf

Крім дотримання нормативно визначених процедур і формальних приписів, права людини повинні стати органічною, внутрішньо засвоєною складовою професійної культури працівників оперативних підрозділів. Адже саме ставлення співробітника до прав і свобод людини як до фундаментальної цінності визначає не лише легітимність його дій, а й ефективність оперативно-розшукової діяльності в цілому.

Як справедливо зазначає О.М. Джужа, формування правової свідомості у сфері правоохоронної діяльності не може обмежуватись формальним знанням норм, а повинно включати глибоке розуміння ціннісної сутності прав людини, етичних стандартів взаємодії з особою, незалежно від її правового статусу[13]. Особливої актуальності це набуває у контексті здійснення оперативно-розшукових заходів, що часто передбачають негласне, асиметричне втручання в особисту сферу громадянина.

У зв'язку з цим, професійна підготовка співробітників оперативних підрозділів повинна орієнтуватися не лише на технічну ефективність, а й на всебічне засвоєння міжнародних правозахисних підходів, положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та практики Європейського суду з прав людини, яка встановлює стандарти допустимості втручання держави в приватне життя[14].

Згідно з позицією О.О. Подобного, права людини в оперативній роботі мають розглядатися не як обмеження діяльності правоохоронних органів, а як критерій її правомірності та соціального виправдання[15]. Такий підхід забезпечує високу якість правозасто-

---

[13] Моісеєв Є.М., Джужа О.М., Никифорчук Д.Й. та ін. Оперативно-розшукова діяльність : навч. посіб. / за ред. проф. О.М. Джужи. Київ : Правова Єдність, 2009. 310 с. URL: https://library. nlu.edu .ua/POLN_TEXT/UP/ORD_2009.pdf

[14] Справа «Класс та інші проти Німеччини». Європейський суд з прав людини, Рішення від 06.09.1978. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_093#Text

[15] Подобний О.О. Оперативно-розшукова діяльність у виявленні та розслідуванні злочинів: теорія, історія і сучасна практика : навч.-метод. посібник / О.О. Подобний. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 258 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/83ff162a-dd1a-4f17-9a28-821434e86a9a/content

сування, зменшує кількість випадків оскарження дій правоохоронців та сприяє зміцненню легітимності правоохоронної системи в очах суспільства.

Отже, впровадження системної підготовки кадрів, що поєднує технічну компетентність із глибоким розумінням правозахисних стандартів, є необхідною умовою реалізації ефективної, законної та легітимної оперативно-розшукової діяльності у правовій державі. Зміцнення правової культури та орієнтація на цінності прав людини повинні бути не декларативними, а інституціоналізованими компонентами кадрової політики в системі правоохоронних органів.

Таким чином, у контексті сучасного демократичного суспільства, що ґрунтується на принципах верховенства права, ефективна протидія злочинності не може розглядатися як самодостатня підстава для порушення основоположних прав і свобод людини, а пріоритет безпеки повинен узгоджуватися з необхідністю забезпечення юридичних гарантій захисту особи, зокрема недоторканності приватного життя, права на свободу і особисту недоторканність, права на справедливий суд та ефективний засіб юридичного захисту.

Як наголошується в усталеній практиці Європейського суду з прав людини, навіть у питаннях, що стосуються національної безпеки, держава не звільняється від обов'язку дотримання основоположних прав і свобод людини. Зокрема, у справах, що стосуються негласного спостереження, прослуховування, зберігання персональних даних або втручання у приватне життя, Суд чітко окреслює, що будь-яке обмеження прав повинно відповідати наступним критеріям, зокрема бути передбаченим законом, який є чітким, доступним і передбачуваним у застосуванні, переслідувати легітимну мету, таку як захист національної безпеки, громадського порядку або прав інших осіб і відповідати принципу необхідності у демократичному суспільстві, тобто бути пропорційним до поставленої мети, мінімально інвазивним та виправданим з точки зору суспільної потреби.

В умовах воєнного стану ці вимоги набувають особливої ваги, оскільки правова система функціонує у стані підвищеної напруги, а ризик зловживань владними повноваженнями суттєво зростає. Суд неодноразово підкреслював, що сам факт наявності збройного конфлікту або надзвичайного стану не звільняє державу від дотримання фундаментальних принципів верховенства права. Навпаки, в такі періоди саме ці принципи є запорукою збереження демократичного ладу, захисту людської гідності та недопущення правового свавілля.

Таким чином, українське законодавство щодо оперативно-розшукової діяльності, особливо в частині застосування негласних заходів, повинно узгоджуватися з вимогами Європейської конвенції з прав людини та практикою ЄСПЛ, що означає, необхідність здійснення оперативно-розшукової діяльності навіть у надзвичайних умовах в межах чіткого правового регулювання, з ефективними механізмами контролю, можливістю оскарження та прозорими критеріями для втручання в права людини[16].

У межах національного правового поля реалізація оперативно-розшукової діяльності має відбуватись виключно у межах законності, за наявності чітко визначених процедур, критеріїв правомірності та контролю, які забезпечують відповідність заходів ОРД стандартам справедливості, правової визначеності, пропорційності та підзвітності. Відповідно до думки О.М.Джужи, недопущення свавільного застосування ОРД потребує запровадження системних правових фільтрів, що дають змогу співвіднести рівень загрози з інтенсивністю втручання[17]. Такий підхід виконує не лише правозахисну функцію щодо особи, але й сприяє підвищенню ефективності всієї правоохоронної системи, оскільки правомірна та етична

[16] CASE OF ROMAN ZAKHAROV v. RUSSIA (Application no. 47143/06). URL: https:// hudoc. echr.coe.int/ fre#{%22itemid%22:[%22001-159324%22]}

[17] Моісеєв Є.М., Джужа О.М., Никифорчук Д.Й. та ін. Оперативно-розшукова діяльність : навч. посіб. / за ред. проф. О.М. Джужи. Київ : Правова ЄДНІСЬ'Ь, 2009. 310 с. URL: https://library. Nlu .edu.ua/POLN_TEXT/UP/ORD_2009.pdf

поведінка оперативних органів зміцнює довіру населення до інститутів держави, знижує ризик помилкових переслідувань і сприяє формуванню позитивного іміджу правоохоронців в цілому.

Таким чином, варто ще раз наголосити, що дотримання прав і свобод людини у сфері оперативно-розшукової діяльності є не другорядним або обмежувальним чинником, а фундаментальною умовою забезпечення легітимності державної діяльності, збереження правової стабільності та суспільної довіри до інститутів безпеки. У демократичному суспільстві саме повага до прав людини визначає межу між законною діяльністю держави та зловживанням владою. Особливо в умовах воєнного стану, коли спокуса до надмірного втручання в особисту сферу значно зростає, необхідно пам'ятати, що право не припиняється навіть під час війни, а отже, людина та її гідність мають залишатися в центрі національної безпеки.

Формування ефективної, але правозахисної моделі ОРД є ключем до розвитку демократичної, правової держави, що діє на основі принципів верховенства права, правової визначеності, гуманізму та відповідальності перед своїми громадянами.

У цьому контексті першочергового значення набуває попередній аналіз базових понять, насамперед категорії «оперативно-розшукова діяльність», яка виступає центральним елементом предметного поля дослідження. З огляду на свою багаторівневу правову природу, ОРД потребує комплексного міждисциплінарного осмислення, що охоплює аспекти адміністративного, кримінального, інформаційного, міжнародного гуманітарного та конституційного права.

Так, ОРД має багатокомпонентну структуру, в якій поєднуються елементи превентивної, розвідувальної та доказової діяльності. Її правовий режим охоплює цілі щодо виявлення, попередження, припинення та розкриття кримінальних правопорушень, завдання, правові підстави, процедури, суб'єктний склад, а також межі допустимого втручання в права людини, що обумовлює потребу в ретельному теоретичному розмежуванні понять і категорій, які визначають межі легітимного застосування державного примусу.

У цьому контексті особливої значущості набуває розмежування гласних і негласних форм здійснення оперативно-розшукових заходів, оскільки саме від ступеня відкритості або прихованості таких дій залежить рівень юридичних гарантій, які можуть бути реалізовані на практиці. Згідно з чинним законодавством, такі заходи можуть здійснюватися як відкрито, так і без повідомлення особи, щодо якої вони проводяться. При цьому негласність означає, що відповідні заходи мають проводитися у спосіб, який унеможливлює їх виявлення не лише з боку осіб, яких вони стосуються, але й, за певних обставин, інших посадових осіб, які не допущені до конкретної оперативної інформації[18].

Саме така високий рівень секретності породжує серйозні ризики порушення основоположних прав і свобод людини, передусім права на повагу до приватного життя (ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод) та права на ефективний засіб правового захисту (ст. 13 Конвенції). Як зазначено у позиціях Європейського суду з прав людини[19], відсутність ефективного механізму контролю за використанням негласних заходів державою становить саме по собі порушення Конвенції, навіть без доведення фактичного втручання у приватне життя. У науковій літературі підкреслюється, що негласний характер оперативно-розшукових заходів ускладнює незалежну юридичну оцінку правомірності їх проведення, а тому потребує встановлення особливо жорстких процесуальних фільтрів. На думку О.О. Козленка, мінімально необхідним є запровадження багаторівневої системи попереднього та поточного контролю, включаючи судовий дозвіл, періодичний перегляд доцільності продовження заходів, а також

[18] Громовенко К.В., Тицька Я.О. Роль правоохоронних органів у забезпеченні прав людини: теоретико-правовий аспект. *Держава та регіони. Сер. Право*. 2021. № 2 (72). URL: http://law. stateandregions. Zp .ua/archive/2_2021/2_2021.pdf

[19] Посібник із судової практики Європейського суду з прав людини. Застосування норм законодавства Європейського Союзу у практиці Європейського суду з прав людини. Рада Європи / *Європейський суд з прав людини*, 2025. 56 с. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_eu_law_in_echr_case-law_ukr

документування усіх етапів зберігання і використання зібраної інформації[20].

Таким чином, гарантії дотримання прав і свобод людини при здійсненні негласних оперативно-розшукових заходів повинні бути інтегровані на всіх етапах від моменту санкціонування до завершення їх реалізації. Це передбачає не лише формальну наявність дозволу чи відповідної ухвали, а й побудову всієї процедури з урахуванням ключових правових принципів: пропорційності, необхідності, мінімального втручання у приватне життя та відповідальності за можливі зловживання.

Умови воєнного стану не можуть бути підставою для ігнорування цих стандартів, а навпаки вимагають посиленої правової обережності, оскільки демократична держава повинна зберігати вірність правовим цінностям навіть у період кризи. Тільки за умов реального забезпечення правозахисних механізмів, внутрішнього та зовнішнього контролю, держава здатна ефективно виконувати функцію національної безпеки без порушення засад демократичного правопорядку. Забезпечення прав людини в ОРД є не перепоною, а своєрідним індикатором цивілізованості та правової зрілості державного апарату, що діє в інтересах суспільства, а не проти нього.

Однак, попри широке застосування в практиці терміну «оперативно-розшуковий захід», чинне законодавство не містить його чіткого легального визначення, що породжує правову невизначеність і створює потенційні ризики порушення прав і свобод людини, зокрема в аспекті прогнозованості та передбачуваності застосування державного примусу.

На відміну від цього, Кримінальний процесуальний кодекс України чітко розмежовує поняття слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, кожне з яких має нормативно

[20] Козленко О.О. Принципи здійснення оперативно-розшукової діяльності у демократичній державі. *Legal Position*. 2024. № 4. С. 58–63.

визначене процесуальне наповнення, критерії допустимості та процесуальні гарантії, зокрема, необхідність судового дозволу, вимоги до фіксації результатів, порядок оскарження тощо[21].

У науковій літературі відзначається, що відсутність уніфікованого та законодавчо закріпленого переліку оперативно-розшукових заходів створює умови для їх довільного тлумачення та застосування. Як зауважує Є.М. Моісеєв, це не лише ускладнює судовий контроль за правомірністю втручання у приватне життя, а й послаблює гарантії прав особи на етапі, що передує порушенню кримінального провадження[22]. У контексті дотримання прав людини така невизначеність суперечить вимогам правової визначеності, що є складовою принципу верховенства права та неодноразово підкреслювалась у практиці ЄСПЛ. У справі «Amann v. Switzerland» Суд наголосив, що втручання в приватне життя, яке здійснюється на підставі нечітко сформульованих норм, не відповідає критерію «якості закону»[23]. Таким чином, відсутність легального визначення оперативно-розшукових заходів є не лише технічною прогалиною, а й порушенням базових гарантій прав особи, що вимагає законодавчого врегулювання задля підвищення прозорості, передбачуваності та законності практики ОРД у демократичному суспільстві.

У світлі національних та міжнародних стандартів прав людини, зокрема вимог Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, практики ЄСПЛ, а також Основного Закону України, поняття ОРД має тлумачитися з урахуванням права на повагу до приватного життя (ст. 8 Конвенції), права на свободу та особисту

---

[21] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon. rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

[22] Моісеєв Є.М., Джужа О.М., Никифорчук Д.Й. та ін. Оперативно-розшукова діяльність : навч. посіб. / за ред. проф. О.М. Джужи. Київ : Правова ЄДНЇС'Ї'Ь, 2009. 310 с. URL: https://library .nlu.edu.ua/POLN_TEXT/UP/ORD_2009.pdf

[23] Посібник з європейського права у сфері захисту персональних даних. Київ : К.І.С., 2015. 216 с. URL: https://apladm.dn.court.gov.ua/userfiles/posibnik_1.pdf

недоторканність (ст. 5), права на справедливий суд (ст. 6), свободи вираження поглядів та асоціацій (статті 10 і 11). Це вимагає включення до системи оперативно-розшукової діяльності юридичних гарантій, що унеможливлюють свавільне або непропорційне втручання в зазначені права. На думку О.О. Подобного, формалізація поняття ОРД лише як системи дій без урахування правозахисного контексту є концептуально недостатньою, оскільки ігнорує глибину ціннісної основи оперативно-розшукової діяльності як форми захисту прав і свобод, а не лише інструменту виявлення правопорушень[24].

Таким чином, базове категоріальне осмислення оперативно-розшукової діяльності має виходити за межі виключно операційно-правової парадигми, воно повинно включати предметну складову, в якій пріоритет прав і свобод людини виступає ключовим критерієм допустимості та легітимності дій держави у сфері національної безпеки. Адже саме повага до прав людини є не лише етичним, а й юридичним стандартом, що визначає межі державного втручання у приватну сферу, особливо в умовах дії воєнного стану.

Таке системне та людиноцентричне бачення дозволяє сформувати надійне концептуальне підґрунтя для подальшого аналізу процедур ОРД, їх правового регулювання, інституційної організації та механізмів контролю. У полі зору мають бути не лише технічна ефективність оперативних заходів, а й наявність процедурних гарантій дотримання прав людини, відкритість до судового та парламентського нагляду, узгодженість з міжнародними правозахисними стандартами. Лише за таких умов оперативно-розшукова діяльність може виконувати свої функції без шкоди для демократичного ладу, зберігаючи баланс між публічною безпекою та індивідуальними правами, що є запорукою правової державності.

---

[24] Подобний О.О. Оперативно-розшукова діяльність у виявленні та розслідуванні злочинів: теорія, історія і сучасна практика : навч.-метод. посібник. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 258 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/83ff162a-dd1a-4f17-9a28-821434e86a9a/content

Відсутність чіткого законодавчого визначення поняття «оперативно-розшуковий захід» у Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» є предметом наукових дискусій у сфері правознавства, через що юридична доктрина вбачає в цій прогалині проблему правової визначеності, що суперечить принципу юридичної передбачуваності, особливо в контексті можливого обмеження прав і свобод особи.

Проте, як свідчить правозастосовна практика, відсутність нормативного тлумачення не створює істотних труднощів у повсякденній діяльності оперативних підрозділів, оскільки стаття 8 зазначеного Закону фактично містить перелік прав оперативних підрозділів, що опосередковано відображає зміст оперативно-розшукових заходів[25]. Це підтверджує наявність усталеної професійної інтерпретації терміна у сфері практичного застосування норм ОРД.

У науковій же площині термін «оперативно-розшуковий захід» тлумачиться як окрема дія або сукупність дій, передбачених законом, які здійснюються уповноваженими суб'єктами з використанням як гласних, так і негласних методів, сил і засобів, спрямованих на реалізацію завдань ОРД. Дослідники також пропонують суміжні категорії, зокрема «оперативно-розшукова дія», «оперативно-розшукова комбінація», «оперативно-розшукова операція», які мають різне функціональне призначення у межах оперативного процесу[26]. Сутнісна характеристика пошукових заходів, як складової ОРД, полягає у збиранні інформації, яка може мати значення для попередження злочинів або бути використаною як доказ у кримінальному провадженні. Саме на цій межі, між негласним пошуком і формуванням доказової бази, виникає критичне питання дотримання прав і свобод людини, оскільки лише

[25] Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. URL: https://zakon. rada. gov.ua/laws/show/2135-12#Text

[26] Моісеєв Є.М., Джужа О.М., Никифорчук Д.Й. та ін. Оперативно-розшукова діяльність : навч. посіб. / за ред. проф. О.М. Джужи. Київ : Правова ЄДНІС'Ь, 2009. 310 с. URL: https://library. nlu.edu.ua/ POLN_TEXT/UP/ORD_2009.pdf

інформація, здобута в межах закону та з дотриманням процедурних гарантій, може бути визнана процесуально допустимою відповідно до положень КПК України[27].

У цьому аспекті особливо важливим є врахування принципів, сформульованих Європейським судом з прав людини, зокрема щодо якості закону, який регулює втручання в права особи, та необхідності ефективного контролю за заходами, що здійснюються без відома особи, як у справі "Szabó and Vissy v. Hungary"[28].

Таким чином, з огляду на розвідувально-пошукову спрямованість оперативно-розшукових заходів, ключовим завданням демократичної держави є забезпечення їх правової визначеності та гарантування дотримання прав і свобод осіб, щодо яких ці заходи проводяться тому, що лише системне впровадження принципів законності, пропорційності та підконтрольності дозволяє досягти балансу між інтересами публічної безпеки та захистом прав людини, що є базовою умовою функціонування правової держави.

Відповідно до статті 1 Конституції України, держава проголошує себе суверенною, незалежною, демократичною, соціальною і правовою[29]. Ця характеристика є не декларативною формулою, а нормативною основою, яка визначає засадничі принципи організації та функціонування державного механізму, включаючи систему правоохоронних органів, до компетенції яких належить здійснення оперативно-розшукової діяльності. Принцип правової держави у цьому контексті означає, що жоден державний орган, включаючи оперативні підрозділи, не може діяти поза межами права

---

[27] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon. rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

[28] Європейський суд з прав людини. Справа «Сабо і Віші проти Угорщини» (Заява № 37138/14). Рішення від 12 січня 2016. URL: https://privacy.khpg.org/1604922643

[29] Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada. gov.ua/laws/show/ 254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

або з порушенням прав і свобод людини, які мають найвищу юридичну силу (ст. 8, 21, 22, 55 Конституції України). Отже, здійснення ОРД повинно не лише ґрунтуватися на спеціальних законодавчих актах, а й бути підпорядкованим вимогам верховенства права, законності, пропорційності, недискримінації та підконтрольності. Зазначена конституційна модель встановлює межі допустимості застосування примусових заходів, зокрема негласного втручання в особисте життя, комунікації, пересування тощо. Як підкреслює Європейський суд з прав людини, навіть у сферах, що стосуються захисту національної безпеки, демократична держава не може допустити свавілля, а будь-яке обмеження прав має бути необхідним у демократичному суспільстві[30].

Таким чином, конституційне визначення України як правової держави накладає безумовні зобов'язання на всі органи публічної влади, зокрема правоохоронні структури, щодо безумовного дотримання прав і свобод людини при реалізації оперативно-розшукових повноважень. Будь-яке відхилення від цих вимог має розглядатися як порушення конституційного порядку та підстава для юридичної відповідальності держави, що відповідає як внутрішньому правопорядку, так і міжнародно-правовим зобов'язанням України.

Відповідно до статті 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю[31]. Це положення має не лише декларативне, а імперативне значення, оскільки воно формує фундаментальну філософію взаємодії держави з особою та визначає правовий характер усієї системи публічного управління. У цьому ж положенні Конституція прямо вказує, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість

[30] Справа «Класс та інші проти Німеччини». Європейський суд з прав людини. Рішення від 06.09.1978.URL: https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_093#Text

[31] Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov. ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

діяльності держави, а також усіх її інституцій, зокрема правоохоронних органів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність. Це означає, що будь-яка форма державного втручання в особисту сферу громадянина повинна бути не лише законною, але й виправданою в сенсі забезпечення публічного інтересу, пропорційною меті та здійсненою із дотриманням гідності особи.

Конституційна норма також покладає на державу обов'язок утверджувати і забезпечувати права та свободи людини, що має розглядатись як юридичне зобов'язання, а не політична декларація. У світлі цього обов'язку органи оперативно-розшукової діяльності не можуть діяти автономно від системи правозахисних обмежень, а повинні інтегрувати у свою діяльність принципи верховенства права, правової визначеності, презумпції невинуватості, пропорційності, недискримінації та ефективного захисту.

У теоретико-правовій літературі зазначається, що визнання людини найвищою соціальною цінністю означає перевагу особистості над державою, де остання має діяти як гарант, а не як джерело обмеження прав[32]. Такий підхід, властивий концепції «людиноцентризму» у праві, знайшов розвиток і в міжнародній практиці, насамперед у юрисдикції Європейського суду з прав людини, де відповідальність держави за порушення прав особи не залежить від наміру, а визначається самою наявністю втручання без належних правових підстав[33].

Таким чином, діяльність органів ОРД має не лише функціональну, а й аксіологічну природу, в якій захист прав і свобод особи

---

[32] Барабаш О.О. Порушення прав і свобод людини в умовах війни: безпека особи, суспільства і держави. *Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах війни та післявоєнний період* : матеріали наукового семінару (23 червня 2022 р.) / упор. Д.Є. Забзалюк, М.В. Ковалів, М.Т. Гаврильців, Н.Я. Лепіш. Львів : ЛьвДУВС, 2023. 253 с. С. 9–13. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890 /5858/1/23_06_2023.pdf

[33] Огляд практики Європейського суду з прав людини 2018. Рада Європи — Європейський суд з прав людини, 2019. 122 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Short_Survey_2018_UKR.pdf

виступає не обмеженням, а умовою легітимності дій держави. Це зобов'язує уповноважені органи до системного перегляду процедур, навчальних програм, інструктивних документів і практик із точки зору їх відповідності конституційним цінностям[34].

У цьому контексті важливе значення має положення статті 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», згідно з яким право на здійснення ОРД належить виключно спеціально уповноваженим підрозділам окремих органів державної влади[35]. Така законодавча конструкція втілює принцип обмеженого кола суб'єктів, що є ключовою гарантією запобігання свавільному втручанню будь-яких державних чи недержавних структур у сферу приватного життя громадян. Це означає, що здійснення оперативно-розшукової діяльності є правомірним лише за умови її проведення у межах суворо визначеного правового поля, що формується положеннями Конституції України (статті 3, 8, 29, 31, 32, 55), яка закріплює права людини як найвищу соціальну цінність та визначає принцип верховенства права, Кримінального процесуального кодексу України[36], який регламентує процесуальні аспекти використання результатів ОРД та забезпечує їх допустимість у кримінальному судочинстві, Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», який визначає завдання, принципи, підстави та форми ОРД, профільних законів, що регулюють діяльність конкретних правоохоронних та спеціальних органів, зокрема Законів України «Про Національну поліцію»[37],

---

[34] Троцький О.О Аксіологічна природа принципу транспарентності в адміністративно-правовому регулюванні діяльності правоохоронних органів. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 7. 2025 С. 169–170. URL: http://lsej.org.ua/7_2025/40.pdf

[35] Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. URL: https://zakon.rada .gov.ua /laws/show/2135-12#Text

[36] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https:/ /zakon.rada. gov.ua/laws/show/4651-17#Text

[37] Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: https://zakon .rada.gov. ua/laws/show/580-19#Text

«Про Службу безпеки України»[38], «Про Державну прикордонну службу України»[39] тощо.

У науковій літературі підкреслюється, що саме сувора регламентація кола суб'єктів ОРД забезпечує стабільність правового порядку та виконує роль захисного механізму від надмірного розширення повноважень органів держави[40]. Як зазначає О.О. Подобний, обмеження суб'єктів ОРД виключно уповноваженими підрозділами є проявом принципу законності та спеціалізації, що гарантує належну кваліфікацію виконавців і мінімізує ризики порушення прав і свобод особи[41]. Більше того, закріплення цього положення відповідає вимогам Європейського суду з прав людини щодо якості закону, який допускає втручання у права особи лише тоді, коли воно здійснюється на підставі достатньо чітких і передбачуваних норм, які визначають обсяг і спосіб реалізації повноважень органів влади[42]. Таким чином, правовий режим оперативно-розшукової діяльності побудований на принципі інституційної легітимності, що передбачає можливість її здійснення виключно спеціально уповноваженими державними органами, у суворій відповідності до Конституції, міжнародних стандартів і галузевого законодавства. Це є важливою передумовою для забезпечення

---

[38] Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text

[39] Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 03.04.2003 № 661-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text

[40] Моісеєв Є.М., Джужа О.М., Никифорчук Д.Й. та ін. Оперативно-розшукова діяльність: Навч. посіб. За ред. проф. О.М. Джужи. Київ : Правова ЄДНЇС'Ь, 2009. 310 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/ POLN_TEXT/UP/ORD_2009.pdf

[41] Подобний О.О. Оперативно-розшукова діяльність у виявленні та розслідуванні злочинів: теорія, історія і сучасна практика : навч.-метод. посібник / О.О. Подобний. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 258 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/83ff162a-dd1a-4f17-9a28-821434e86a9a/content

[42] Огляд практики Європейського суду з прав людини 2018. Рада Європи — Європейський суд з прав людини, 2019. 122 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Short_Survey_2018_UKR.pdf

балансу між потребами національної безпеки та гарантіями прав і свобод людини.

Особливого значення у контексті дослідження дотримання прав і свобод людини під час здійснення оперативно-розшукової діяльності набуває стаття 19 Конституції України, яка закріплює принцип законності як фундаментальний елемент правового порядку. Згідно з нею, ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством, а органи державної влади та їх посадові особи зобов'язані діяти виключно на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України[43]. Це положення прямо поширюється й на оперативно-розшукові підрозділи, діяльність яких за своєю природою пов'язана з високим ризиком обмеження прав людини, оскільки вони застосовують гласні та негласні методи, що можуть втручатися у приватну сферу особи через прослуховування, спостереження, контроль листування тощо. Саме тому принцип законності тут має подвійний вимір, з одного боку, він обмежує державу чіткими правовими рамками, виключаючи будь-які дії поза межами закону, а з іншого боку, він гарантує громадянину захист від свавілля, створюючи можливість оскарження неправомірних дій та забезпечуючи процесуальні гарантії. У науковій літературі обґрунтовується, що стаття 19 Конституції України виконує функцію своєрідного запобіжника від зловживань, оскільки зобов'язує державні органи не тільки діяти на підставі закону, а й утримуватися від дій, які виходять за його межі[44]. Це особливо актуально у сфері ОРД, де межі законності часто перевіряються практикою, а надмірне розширення повноважень може призвести до системних порушень прав людини.

---

[43] Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

[44] Шапірко П.М. Методологія легалізації результатів оперативно-розшукової діяльності // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.), В.М. Дрьомін (заст. голов. ред.), Ю.П. Аленін [та ін.] ; МОН-молодьспорт України, НУ «ОЮА». Одеса : Юрид. л-ра, 2012. Вип. 67. С. 228–236. URL: http://hdl.handle.net/11300/5567

Європейський суд з прав людини у своїй практиці неодноразово наголошував, що будь-яке втручання органів влади у права людини має бути «передбачене законом», мати «легітимну мету» і бути «необхідним у демократичному суспільстві»[45]. Це положення кореспондується з вимогами українського конституційного правопорядку, утворюючи єдину систему стандартів законності. Таким чином, стаття 19 Конституції України встановлює універсальний принцип діяльності державних органів, який є ключовим запобіжником у сфері оперативно-розшукової діяльності. ОРД може бути визнана правомірною лише тоді, коли вона здійснюється в суворій відповідності до закону, в межах наданих повноважень та у спосіб, передбачений законом, що водночас гарантує захист прав і свобод громадян та легітимність самої держави як правової.

Відповідно до статті 64 Конституції України, права і свободи людини та громадянина можуть бути обмежені лише у випадках, прямо передбачених Основним Законом[46]. Це положення встановлює конституційний баланс між гарантіями прав людини та необхідністю їх тимчасового обмеження в інтересах захисту суспільства і держави. Важливо, що будь-яке таке обмеження має здійснюватися виключно на основі закону, у визначений ним спосіб і лише настільки, наскільки це об'єктивно необхідно у демократичному суспільстві. У контексті оперативно-розшукової діяльності це положення отримує конкретизацію у Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність», де передбачена можливість тимчасового обмеження низки конституційних прав, серед яких право на недоторканність житла (ст. 30 Конституції України), що може бути обмежене у випадках проведення огляду або обшуку з метою запобігання чи розслідування злочину, право на таємницю

[45] Ignatieva A.I. IN GREAT BRITAIN IN THE MODERN INTERNATIONAL LAW. P. 163–166. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/20229/1/Ignatieva_163-166.pdf

[46] Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31 Конституції України), яке може бути тимчасово обмежене у разі проведення заходів перехоплення інформації за наявності судового дозволу, право на невтручання у приватне і сімейне життя (ст. 32 Конституції України), що може зазнавати обмежень у процесі проведення спостереження, негласних заходів чи використання технічних засобів контролю. Обмеження цих прав є допустимим лише за умови, що відповідні дії є обґрунтованими, законними, пропорційними та спрямованими на захист легітимних цілей таких як національна безпека, громадський порядок, запобігання злочинам або забезпечення належного здійснення кримінального провадження. Як слушно зазначає О.О. Козленко, ключовим елементом правомірності таких обмежень є наявність ефективного судового контролю, без якого будь-яке втручання у приватну сферу особи набуває ознак свавілля[47].

У практиці Європейського суду з прав людини закріплено, що втручання держави у приватне життя, предбачене ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, може бути виправданим лише тоді, коли воно здійснюється на підставі «якості закону», який є достатньо чітким і передбачуваним, має легітимну мету, зокрема захист національної безпеки, громадського порядку, прав і свобод інших осіб тощо, є необхідним у демократичному суспільстві, тобто відповідає критеріям пропорційності. Таким чином, обмеження прав і свобод громадян у межах оперативно-розшукової діяльності не є абсолютним правом держави, а виключенням із загального правила непорушності конституційних прав, яке може застосовуватися лише у випадках, передбачених Конституцією, і підлягає суворому контролю з боку судових та наглядових інституцій, що за своєю сутністю відповідає як внутрішньому правопорядку, так і міжнародним стандартам захисту прав людини.

[47] Козленко О.О. Принципи здійснення оперативно-розшукової діяльності у демократичній державі. *Legal Position*. 2024. № 4. С. 58–63.

Відповідно до статті 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», застосування окремих обмежувальних заходів, що становлять втручання у приватну сферу особи, можливе лише за наявності вмотивованого рішення суду[48]. До таких заходів належать проникнення в житло або інше володіння особи, зняття інформації з телекомунікаційних мереж, контроль поштової, телеграфної або іншої кореспонденції, візуальне чи аудіоспостереження за особою, місцем або річчю, встановлення місцезнаходження радіоелектронних засобів. Усі перелічені дії, не зважаючи на їх значний вплив на ефективність боротьби зі злочинністю, є потенційно високоризиковими з точки зору дотримання прав і свобод громадян, насамперед права на приватність, недоторканність житла, таємницю кореспонденції та комунікацій, регламентовані статтями 30–32 Конституції України. Відповідно, їх застосування можливе виключно в умовах суворої процесуальної регламентації та ефективного судового контролю, який виступає запобіжником проти можливих зловживань і свавілля з боку уповноважених органів.

Науковці підкреслюють, що судовий контроль у сфері оперативно-розшукової діяльності є проявом принципу верховенства права та гарантією недоторканності приватного життя особи[49]. Саме суд виступає тією інституцією, яка має забезпечити баланс між інтересами національної безпеки та захистом фундаментальних прав людини.

Як слушно зауважує П.М. Шапірко, судовий дозвіл на проведення таких заходів є не формальністю, а необхідним процесуальним бар'єром, що забезпечує легітимність та пропорційність

---

[48] Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text

[49] Цимбалюк М.М. Вплив світоглядних орієнтирів сучасного правоохоронця на реформування правоохоронної системи в українському соціокультурному просторі. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2016. Вип. 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvlduvs_2016_4_3

втручання[50]. У практиці Європейського суду з прав людини неодноразово наголошувалося, що втручання у приватне життя допустиме лише за наявності чіткої законодавчої бази, яка передбачає належні гарантії від зловживань, включаючи судовий нагляд. Таким чином, застосування заходів, передбачених статтею 8 Закону «Про Оперативно-розшукову діяльність»[51], може визнаватися правомірним виключно за умови наявності вмотивованого судового рішення, чіткої відповідності принципам законності, необхідності та пропорційності, забезпечення реальних процесуальних гарантій для особи, включаючи можливість оскарження та незалежний контроль за зібраною інформацією. Це дозволяє стверджувати, що сувора регламентація та судовий контроль є ключовими елементами механізму захисту прав і свобод людини в умовах проведення оперативно-розшукових заходів, які за своєю природою здатні істотно обмежувати приватне життя. Таким чином, при здійсненні оперативно-розшукової діяльності держава зобов'язана забезпечити дотримання принципу пропорційності, належного обґрунтування та процесуального балансу між інтересами правопорядку і захисту прав людини, оскільки лише цей підхід відповідає вимогам демократичної правової держави, що визнає людину найвищою соціальною цінністю.

У процесі здійснення оперативно-розшукової діяльності в умовах правового режиму воєнного стану українське законодавство допускає можливість тимчасового та виняткового обмеження окремих конституційних прав і свобод громадян. Такі обмеження можуть бути запроваджені з метою забезпечення національної безпеки, охорони правопорядку, захисту прав і свобод інших осіб,

---

[50] Шапірко П.М. Методологія легалізації результатів оперативно-розшукової діяльності // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.), В.М. Дрьомін (заст. голов. ред.), Ю.П. Аленін [та ін.] ; МОН-молодьспорт України, НУ «ОЮА». Одеса : Юрид. л-ра, 2012. Вип. 67. С. 228–236. URL: http://hdl.handle.net/11300/5567

[51] Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text

а також запобігання і розслідування злочинів, у тому числі пов'язаних із воєнною агресією та колабораціонізмом. Водночас, навіть в умовах війни, подібні заходи мають застосовуватися виключно в межах визначеного законом правового режиму, з неухильним дотриманням принципів законності, пропорційності, необхідності та недопущення свавільного втручання у приватне життя осіб. Особливої уваги в контексті дотримання прав людини потребують найбільш чутливі оперативно-розшукові заходи, які передбачають глибоке втручання у приватну сферу особи. До таких заходів належать негласне обстеження публічно недоступних місць, житла або іншого володіння особи, аудіо- та відеоконтроль особи або місця, спостереження за особою, річчю або територією, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж чи електронних інформаційних систем, накладення арешту на кореспонденцію, її огляд та виїмка, а також встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу. Усі ці заходи, особливо в умовах воєнного стану, повинні здійснюватися з особливою ретельністю та під посиленим контролем з боку судової влади, оскільки йдеться про серйозне обмеження основоположних прав таких як право на недоторканність житла, таємницю листування, приватність комунікацій, свободу пересування тощо,а їх застосування можливе виключно у випадках, прямо передбачених законом, за наявності достатніх правових підстав і з дотриманням принципів правової визначеності, необхідності та пропорційності.

Зазначені заходи становлять найвищий ризик для конституційних прав і свобод особи, оскільки безпосередньо обмежують право на недоторканність житла, таємницю листування та інших видів кореспонденції, право на повагу до приватного і сімейного життя, саме тому вони потребують не лише формального закріплення у законі, а й ефективних механізмів контролю та гарантій від зловживань, серед яких центральне місце займає обов'язковий судовий контроль.

У науковій літературі справедливо наголошується, що оперативно-розшукові заходи, особливо ті, що пов'язані з негласним

втручанням у приватне життя, повинні мати чітко визначені часові межі, бути конкретизованими за обсягом, метою та предметом застосування. Їх не можна розглядати як універсальний інструмент збору інформації без належного процесуального обґрунтування та відповідного судового дозволу. Європейський суд з прав людини у своїй усталеній практиці підкреслює, що будь-яке втручання у сферу приватного життя може вважатися правомірним лише за дотримання певних умов, а саме втручання має бути передбачене законом, який є достатньо чітким, доступним і передбачуваним для осіб, яких воно може стосуватися, втручання повинно переслідувати легітимну мету, таку як захист національної безпеки, громадського порядку, запобігання злочинам або охорона прав інших осіб, втручання повинно бути необхідним у демократичному суспільстві, тобто відповідати принципу пропорційності, тобто бути співмірним поставленій меті і здійснюватися лише у разі реальної потреби й за відсутності інших альтернатив. Ці критерії мають особливу актуальність в умовах воєнного стану, коли ризик надмірного розширення повноважень державних органів особливо високий, а дотримання цих стандартів є гарантією того, що безпекові заходи не перетворяться на інструмент системного порушення прав людини.

Таким чином, негласні оперативно-розшукові заходи, що істотно втручаються у сферу приватності, повинні застосовуватися лише як виняток і за наявності судового дозволу, а також із гарантіями незалежного контролю. Лише за таких умов можливо досягти належного балансу між інтересами публічної безпеки та захистом конституційних прав людини, що є визначальною ознакою демократичної правової держави.

Оперативно-розшукові заходи, які належать до найбільш чутливих у контексті забезпечення прав людини, зокрема негласне проникнення до житла, аудіо- та відеоконтроль, перехоплення інформації тощо, можуть застосовуватися виключно на підставі ухвали слідчого судді. Така ухвала постановляється за клопотанням

керівника відповідного оперативного підрозділу або його заступника та лише за умови обов'язкового погодження з прокурором[52]. Подібний механізм передбачений статтями 8 і 9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» і слугує ключовим запобіжником проти свавільного втручання у приватне життя особи. Таким чином, законодавець встановлює багаторівневу систему контролю, оскільки ініціатива щодо проведення оперативно-розшукового заходу виходить від керівництва уповноваженого підрозділу, прокурорський нагляд забезпечує перевірку обґрунтованості та законності такого клопотання, а судовий контроль виступає остаточним бар'єром, без якого втручання в права і свободи особи є неприпустимим.

Науковці підкреслюють, що поєднання прокурорського і судового контролю є проявом принципу стримувань і противаг, який унеможливлює концентрацію надмірних повноважень в руках правоохоронних органів[53]. Як зауважує П.М. Шапірко, лише судова інстанція здатна гарантувати незалежну оцінку необхідності втручання, тоді як прокурор виконує роль превентивного нагляду. Подібний підхід узгоджується і з міжнародними стандартами, а саме Європейський суд з прав людини неодноразово наголошував, що втручання у приватне життя може вважатися законним лише за умови наявності ефективного судового контролю, який запобігає свавіллю і забезпечує дотримання принципу пропорційності[54].

---

[52] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

[53] Василина М.М. Виховання співробітників правоохоронних органів до виконання завдань оперативно-службової діяльності. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. Вип. 5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvppp_2022_5_34

[54] Шапірко П.М. Методологія легалізації результатів оперативно-розшукової діяльності // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.), В.М. Дрьомін (заст. голов. ред.), Ю.П. Аленін [та ін.] ; МОН-молодьспорт України, НУ «ОЮА». Одеса : Юрид. л-ра, 2012. Вип. 67. С. 228–236. URL: http://hdl.handle.net/11300/5567

Отже, вимога отримання ухвали слідчого судді за погодженням із прокурором не лише забезпечує правову визначеність та контрольованість процедури, але й формує систему гарантій дотримання прав і свобод особи у сфері оперативно-розшукової діяльності. Це відповідає як положенням Конституції України, так і міжнародним зобов'язанням держави у сфері захисту прав людини.

Досліджуючи правову природу здійснення оперативно-розшукової діяльності в Україні, аналізуючи її крізь призму дотримання і забезпечення прав і свобод осіб, можемо зауважити, що вона не може розглядатися лише як технічний інструмент боротьби зі злочинністю, оскільки її реалізація завжди перебуває у площині потенційного обмеження фундаментальних прав людини. Саме тому оцінка цього інституту вимагає багаторівневого, міждисциплінарного підходу, що поєднує кримінально-правові, процесуальні, адміністративно-правові та міжнародно-правові аспекти. Таким чином, ОРД може вважатися легітимним інструментом захисту правопорядку та національної безпеки лише тоді, коли вона функціонує у рамках правового поля, підконтрольна судовим і наглядовим механізмам та побудована на принципах поваги до прав і свобод людини. В іншому разі вона перетворюється на інструмент свавілля, що є несумісним з ідеалами правової та демократичної держави.

У сучасних умовах воєнного стану оперативно-розшукова діяльність в Україні зазнала суттєвих трансформацій під впливом як збройної агресії, так і процесів цифровізації суспільства, глобалізації інформаційних потоків та активізації новітніх загроз національній безпеці. Поширення кіберзлочинності, активне використання штучного інтелекту, автоматизованих систем спостереження та аналітики, а також збільшення обсягів обробки персональних даних спричинили якісні зміни у підходах до здійснення ОРД. Зокрема, в умовах воєнного стану спостерігається розширення повноважень правоохоронних органів щодо доступу до великих обсягів персональної інформації, що часто супроводжується

зниженням рівня правових запобіжників, масштабне впровадження автоматизованих інформаційно-аналітичних систем, здатних здійснювати перехресне зіставлення даних про осіб, переміщення, комунікації та інші цифрові сліди, застосування алгоритмічного прогнозування поведінки, що базується на штучному інтелекті й даних із цифрового простору, зокрема в контексті виявлення потенційних загроз безпеці. Хоча такі технології суттєво підвищують ефективність протидії злочинності в умовах війни, вони водночас несуть потенційні загрози для дотримання прав і свобод людини особливо в частині права на приватність, захист персональних даних, свободу висловлювань та інформаційну безпеку, що в певній міра актуалізує потребу у переосмисленні меж допустимого втручання держави в особисте життя в умовах надзвичайного правового режиму.

Як ми можемо спостерігати, позитивним напрямом трансформації ОРД в умовах війни є поступова демократизація підходів, що проявляється у підвищенні прозорості процедур та принципів здійснення оперативних заходів, поширенні публічних матеріалів щодо методичних підходів та судової практики, налагодженні взаємодії між громадянським суспільством, правозахисними організаціями та органами безпеки, зокрема в питаннях захисту прав вразливих категорій населення. Водночас, адаптація оперативно-розшукової діяльності до умов воєнного стану не повинна призводити до ослаблення гарантій прав людини, а навпаки, це має бути тривалий і системний процес, що передбачає вдосконалення законодавства з урахуванням міжнародних стандартів, особливо практики Європейського суду з прав людини, підвищення рівня правової обізнаності працівників оперативних підрозділів, імплементацію етичних принципів у повсякденну діяльність, посилення незалежного зовнішнього контролю, зокрема судового, парламентського та громадського, навіть в умовах обмеженого правового режиму. Лише за умов комплексної реалізації цих заходів можливо забезпечити, щоб ОРД залишалася ефективним інструментом протидії злочинності, але водночас зберігала правомірний

і легітимний характер, що відповідає засадам демократичної, правової держави[55].

Разом із позитивними зрушеннями в напрямку демократизації та правового унормування оперативно-розшукової діяльності виникає потреба у критичному осмисленні загроз, що постають у контексті протидії високорівневій організованій злочинності. Сучасне безпекове середовище характеризується подвійною динамікою, а саме з одного боку, держава посилює інструментарій ОРД, розширюючи його технічні та правові можливості, а з іншого злочинні угруповання демонструють дедалі більшу адаптивність і технічну спроможність, виступаючи як нелегальні, але високоефективні суб'єкти інформаційного впливу. Організовані злочинні структури активно використовують технології негласного збору інформації, які традиційно асоціюються з державними оперативними підрозділами. Йдеться не лише про перехоплення комунікацій, спостереження, збір біометричних чи технічних даних, але й про створення власних контроперативних систем, які в окремих випадках за рівнем оперативності та технічної оснащеності навіть перевищують окремі сегменти державної системи безпеки[56].

Особливу загрозу для ефективного функціонування системи оперативно-розшукової діяльності становить ієрархічно організована інфраструктура злочинних угруповань, яка відзначається високим рівнем внутрішньої координації та спротиву діям правоохоронних органів. Така структура, як правило, включає

[55] Богініч І.О., Жилін В.В. Окремі питання вдосконалення законодавства, яке регулює діяльність оперативно-технічних підрозділів Служби безпеки України в умовах воєнного стану. *Актуальні питання та перспективи використання оперативно-розшукових засобів у розкритті злочинів в умовах воєнного стану* : матеріали міжвідом. наук.- практ. конф. (Київ, 30 берез. 2023 р.) / редкол.: В.В. Чернєй, С.Д. Гусарєв, С.С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. 294 с. С. 33–37. URL: https://www .navs.edu.ua/ files/kafedru/ord/2023/mater_konf_300323.pdf

[56] Бандурка О.М., Бандурка І.О. Злочинність і сучасність : монографія. Харків : ХНУВС, Майдан, 2020. 408 с. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6885

розгалужені мережі інформаторів і пособників, які забезпечують оперативне попередження учасників злочинної діяльності про можливі загрози з боку державних органів, осіб, що мають зв'язки в правоохоронних або адміністративних структурах і здійснюють витоки службової інформації, яка має обмежений доступ, спеціалізованих виконавців, відповідальних за організацію контроперативних заходів, спрямованих на виявлення, дезорієнтацію або нейтралізацію дій уповноважених суб'єктів ОРД.

Подібна контроперативна діяльність має системний характер і створює подвійний виклик для держави. По-перше, вона фактично блокує ефективне здійснення оперативно-розшукових заходів, ускладнюючи процеси спостереження, фіксації доказів та документування протиправної діяльності. По-друге, вона підриває саму основу довіри до державних інституцій, сприяючи формуванню викривленої правової реальності, де злочинна активність маскується під законну або суспільно нейтральну поведінку. У контексті воєнного стану загроза контроперативної діяльності набуває ще більшої ваги, адже використання внутрішніх інформаторів, підрив стабільності державного управління та компрометація державних службовців може мати не лише кримінальний, а й відверто дестабілізуючий, в тому числі диверсійний характер.

Таким чином, у сучасному безпековому контексті, загостреному збройною агресією та дією правового режиму воєнного стану, виникає об'єктивна потреба не лише у вдосконаленні правових та технічних засобів здійснення оперативно-розшукової діяльності, а й у формуванні ефективної системи протидії контроперативній діяльності організованих злочинних угруповань. Зазначене завдання повинно реалізовуватися із безумовним дотриманням прав і свобод громадян, адже саме здатність держави діяти у межах права відрізняє її від нелегітимних, злочинних формувань.

Крім того, однією з найбільш небезпечних тенденцій є те, що окремі кримінальні угруповання, маючи доступ до значних

фінансових ресурсів, здатні створювати або придбавати спеціальні технічні засоби збору, зчитування та перехоплення інформації, іноді на рівні, що співвідноситься з військовими або розвідувальними технологіями. Це суттєво підвищує ризики для державних органів, зокрема у частині унеможливлення збереження конфіденційності оперативних операцій, зростання загрози для особистої безпеки працівників оперативних підрозділів, нівелювання ефективності застосування окремих форм негласної діяльності.

У таких умовах надзвичайно важливо забезпечити не лише технічне посилення можливостей оперативних підрозділів, а й розвиток правових механізмів контролю, координації та захисту, які не суперечать демократичним засадам і міжнародним стандартам прав людини.

Також, доцільно звернути увагу на основіні засади Європейського кодексу поліцейської етики, який встановлює принципи діяльності поліції в контексті дотримання прав людини і передбачає, що поліція у своїй діяльності має безумовно поважати право будь-якої особи на життя, а також не повинна здійснювати, заохочувати чи допускати жодних форм тортур, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання. Поліцейські зобов'язані у своїй практиці дотримуватись фундаментальних прав і свобод, зокрема свободи думки, совісті, віросповідання, свободи мирних зібрань, пересування тощо. Особлива увага в Кодексі приділяється професійній підготовці правоохоронців, питання, пов'язані із застосуванням сили та обмеженням прав, мають бути невід'ємною частиною навчального процесу на всіх рівнях поліцейської служби.

Відповідно до загальноєвропейських орієнтирів, Україна здійснює поступову імплементацію правозахисних стандартів у діяльність національних правоохоронних органів. Зокрема, з 2016 року в системі Національної поліції України функціонує Управління дотримання прав людини, що має на меті реалізацію державної

політики у сфері захисту прав людини під час надання поліцейських послуг[57].

До функціональної структури Управління дотримання прав людини у системі Національної поліції України входять підрозділи, які займаються моніторингом правозастосовної діяльності, координацією заходів у сфері протидії домашньому насильству, контролем за дотриманням стандартів у місцях тимчасового тримання, а також аналітичною обробкою персональних даних та іншими питаннями. Така структурна розгалуженість свідчить про потенційно високий інституційний ресурс для забезпечення прав людини у поліцейській діяльності. Водночас, в умовах воєнного стану, коли питання захисту прав особи стає ще більш чутливим та актуальним, викликає занепокоєння відсутність публічно доступної звітності про результати роботи відповідних підрозділів УДПЛ. На офіційному вебпорталі Національної поліції України не представлено інтерактивного доступу до періодичних звітів, аналітичних матеріалів чи узагальнень практики, що стосується дотримання прав людини у поліцейському середовищі.

Також заслуговує на увагу низький рівень висвітлення проблемних аспектів у зовнішній комунікації УДПЛ, зокрема у соціальних мережах. Моніторинг контенту, який публікується у Facebook-профілі УДПЛ, свідчить про переважну зосередженість на гуманітарних заходах, таких як допомога внутрішньо переміщеним особам, підтримка уразливих груп тощо. Натомість питання системних порушень прав людини з боку працівників поліції, а також результати внутрішнього контролю та реагування на такі випадки, залишаються фактично поза публічним обговоренням.

У контексті триваючого воєнного конфлікту, забезпечення відкритості, підзвітності та прозорості в роботі підрозділів, що відповідають за дотримання прав людини, є не лише питанням довіри

[57] Деякі питання забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Постанова Кабінету Міністрів України від 09.10.2020 № 930. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/930-2020-%D0%BF#Text

до поліції, а й важливим маркером демократичного функціонування інституцій безпеки в умовах надзвичайного стану. Таким чином, ми бачимо, що незважаючи на формальну наявність інституційного механізму захисту прав людини у поліцейській системі, існує нагальна потреба у підвищенні рівня публічності, звітності та відкритості діяльності відповідних структурних підрозділів. Забезпечення ефективного моніторингу прав людини в оперативно-розшуковій діяльності передбачає не лише внутрішній контроль, але й зовнішній громадський нагляд, що відповідає сучасним демократичним стандартам.

Аналіз щорічних офіційних звітів Голови Національної поліції України свідчить про те, що висвітлення проблематики дотримання прав людини у звітності правоохоронних органів загалом має фрагментарний та узагальнений характер. Найбільшу увагу приділено таким темам, як протидія торгівлі людьми, запобігання домашньому насильству, гарантування свободи мирних зібрань, зокрема шляхом впровадження елементів так званої «скандинавської моделі», а також цифровізація поліцейської діяльності через системи Custody Records[58]. Проте, відсутня конкретна інформація про заходи, спрямовані на запобігання порушенням прав людини саме з боку працівників поліції, зокрема в межах оперативно-розшукової діяльності, немає жодної інформації про внутрішньовідомчі розслідування, статистику скарг або впроваджені механізми реагування на такі порушення.

На офіційному вебсайті Міністерства внутрішніх справ України дійсно існує тематичний розділ «Права людини», у якому зібрані документи, що стосуються захисту вразливих груп, особливо в умовах воєнного стану, однак питання дотримання прав людини у щоденній службово-оперативній діяльності поліції, включно з ОРД, практично не висвітлюються. Схожа ситуація спостерігається і на вебресурсі

[58] Про затвердження Інструкції з формування та ведення інформаційної підсистеми "Custody Records" інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України» : Наказ МВС 10 червня 2022 р. за № 629/37965.

Національної поліції України. У розділі «Дотримання прав людини» оприлюднено лише один узагальнений документ «Основні досягнення Національної поліції у межах реалізації стратегічних напрямів Національної стратегії у сфері прав людини» за 2021 рік[59], однак він не містить конкретного аналізу ризиків зловживань у сфері ОРД, не окреслює механізмів профілактики чи належного реагування на можливі порушення. В умовах воєнного стану, коли поліцейські отримують додаткові повноваження, а ступінь втручання у приватне життя громадян зростає, така інформаційна непрозорість створює додаткові ризики для легітимності дій правоохоронних органів та знижує рівень довіри до них з боку суспільства.

До позитивних прикладів у сфері інтеграції правозахисних стандартів у діяльність поліції можна віднести впровадження системи Custody Records, яка дозволяє здійснювати електронну фіксацію всіх дій щодо затриманих осіб від моменту фактичного затримання до їх звільнення або передачі до ізолятора тимчасового тримання. Станом на початок 2022 року ця система діяла в 17 територіальних підрозділах Національної поліції України, що є важливим кроком у напрямку підвищення прозорості та попередження катувань і жорстокого поводження.

Також варто відзначити ініціативи у сфері захисту персональних даних, а саме було визначено відповідальних осіб у підрозділах, організовано навчання персоналу щодо безпеки інформації, що особливо важливо в умовах воєнного стану, коли збільшується обсяг чутливої інформації, що опрацьовується правоохоронцями. Окрему увагу приділено боротьбі з домашнім насильством, запобіганню торгівлі людьми, а також наданню правової допомоги вразливим групам населення, включаючи внутрішньо переміщених

[59] Основні досягнення Національної поліції у межах реалізації стратегічних напрямів Національної стратегії у сфері прав людини» за 2021. URL: https://npu.gov.ua/diyalnist/dotrimannya-prav-lyudini/osnovni-dosiahnennia-natsionalnoi-politsii-ukrainy-u-mezhakh-realizatsii-stratehichnykh-napriamiv-natsionalnoi-stratehii-u-sferi-prav-liudyny

осіб, осіб з інвалідністю та громадян, які зазнали утисків унаслідок бойових дій. Втім, незважаючи на ці досягнення, системна прогалина залишається у сфері контролю за дотриманням прав осіб, стосовно яких здійснюються негласні оперативно-розшукові заходи. Зокрема, відсутні механізми моніторингу правомірності втручання в особисте життя, таємницю листування, свободу спілкування, використання телекомунікаційних систем тощо. Ці аспекти ОРД мають високий ризик зловживань, особливо в умовах, коли суспільство через воєнні дії менш критично ставиться до розширення повноважень органів безпеки.

У зв'язку з цим, нагальною є потреба у систематичному аналізі порушень прав людини в оперативно-розшуковій сфері та публікації відповідної статистики, створенні незалежного органу або посиленні парламентського контролю за дотриманням законності при проведенні ОРД, регулярній звітності МВС або НПУ про виявлені факти порушень, накладені дисциплінарні або кримінальні санкції, розробці програм професійного навчання для співробітників оперативних підрозділів, з орієнтацією на стандарти Європейського суду з прав людини, принципи законності, пропорційності, мінімального втручання та юридичної відповідальності. Лише завдяки цим заходам можна забезпечити реальний баланс між безпекою та правами людини, що є необхідною умовою функціонування правової держави навіть в умовах воєнної загрози.

Таким чином, попри декларативне проголошення прихильності до принципів захисту прав людини, наявна нормативно-правова база та реальна практика здійснення оперативно-розшукової діяльності в Україні потребують суттєвого посилення з точки зору механізмів контролю, прозорості та підзвітності. Це особливо актуально в умовах воєнного стану, коли органи безпеки отримують розширені повноваження, а ризики порушення прав людини значно зростають. Зазначена ситуація вказує на необхідність глибшої інтеграції правозахисної парадигми у діяльність Національної поліції України, що відповідає як стандартам правової держави, так

і зобов'язанням України в межах імплементації європейських стандартів правоохоронної діяльності.

Водночас, варто визнати, що певні позитивні зрушення все ж мають місце, де Національна поліція України в межах реалізації стратегічних напрямів Національної стратегії у сфері прав людини поступово втілює принципи дотримання прав і свобод громадянина в оперативну практику. Це засвідчують положення окремих офіційних документів, річних звітів та публічні заяви керівництва НПУ про пріоритетність прав людини у діяльності відомства.

Наявність у структурі поліції спеціалізованого органу Управління дотримання прав людини є позитивним сигналом щодо інституціонального закріплення правозахисного контролю. Проте ефективність цього підрозділу значною мірою залежить не від його формального статусу, а від реального рівня прозорості, підзвітності та результативності. Станом на сьогодні відсутність публічних звітів про діяльність Управлінь на офіційному сайті Нацполіції, обмежене інформування у соціальних мережах, зокрема, у Facebook, а також зосередженість виключно на загальносоціальних ініціативах таких, як волонтерство, допомога ВПО тощо, свідчать про нестачу фокусу на системному аналізі порушень прав людини у контексті оперативно-розшукової діяльності.

Така ситуація вимагає перегляду інформаційної політики поліції, посилення аналітичного супроводу та розширення громадського і парламентського контролю за практикою ОРД, що стане реальним кроком до утвердження принципу невід'ємності прав людини навіть в умовах надзвичайного правового режиму.

Висновок

Оперативно-розшукова діяльність у демократичній правовій державі постає як багатофункціональний інструмент забезпечення національної безпеки, протидії злочинності та охорони громадського порядку. Водночас її негласний, часто глибоко втручальний

характер вимагає не лише високого рівня правового регулювання, але й ефективних гарантій дотримання прав людини.

В умовах воєнного стану, коли ризики порушення прав громадян зростають, зростає і роль системних запобіжників проти свавілля. Як показано у дослідженні, втручання у приватне життя повинно ґрунтуватися на чітко визначеному законі, переслідувати легітимну мету, бути необхідним у демократичному суспільстві та відповідати принципу пропорційності. Особливо це стосується таких чутливих заходів, як зняття інформації з каналів зв'язку, обстеження житла, встановлення місця перебування особи тощо.

Нагальним є також удосконалення механізмів інституційного контролю парламентського, судового та громадського. Принципи прозорості, відкритості, публічної звітності мають бути реалізовані не лише декларативно, а й на практиці, зокрема в межах діяльності таких підрозділів, як Управління дотримання прав людини Національної поліції України. Поточна ситуація із закритістю інформації, відсутністю аналітичної звітності та обмеженою комунікацією з громадянським суспільством вказує на потребу глибших реформ.

Цифровізація ОРД, впровадження алгоритмічних систем, використання великих масивів даних та телекомунікаційних технологій відкривають нові горизонти ефективності, але й створюють безпрецедентні ризики для права на приватність. У зв'язку з цим, критично важливо інтегрувати міжнародні стандарти, зокрема практику ЄСПЛ, у внутрішні нормативні процедури оперативної діяльності.

Також визначальною є професійна культура співробітників оперативних підрозділів, зокрема правосвідомість, знання правозахисного законодавства, етичні орієнтири кожного співробітника правоохоронних органів. Забезпечення прав людини має бути не зовнішнім обмеженням, а внутрішнім орієнтиром у діяльності державних органів.

Підсумовуючи, можна констатувати, що дотримання прав і свобод людини у сфері оперативно-розшукової діяльності є не лише елементом легітимності, а й запорукою довіри громадян до держави,

стабільності суспільства та сталого розвитку правової держави, оскільки лише за умови реального балансу між безпековими інтересами та правами особи ОРД може виконувати свою функцію в межах законності, справедливості та демократичних засад.

Список використаних джерел:

1. Бандурка О.М., Бандурка І.О. Злочинність і сучасність : монографія. Харків : ХНУВС, Майдан, 2020. 408 с. URL: http://dspace.univd. edu.ua/xmlui/handle/ 123456789/6885

2. Барабаш О.О. Порушення прав і свобод людини в умовах війни: безпека особи, суспільства і держави. Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах війни та післявоєнний період: матеріали наукового семінару (23 червня 2022 р.) / упор. Д.Є. Забзалюк, М.В. Ковалів, М.Т. Гаврильців, Н.Я. Лепіш. Львів: ЛьвДУВС, 2023. 253 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/5858/1/23_06_2023.pdf

3. Богініч І.О., Жилін В.В. Окремі питання вдосконалення законодавства, яке регулює діяльність оперативно-технічних підрозділів Служби безпеки України в умовах воєнного стану. *Актуальні питання та перспективи використання оперативно-розшукових засобів у розкритті злочинів в умовах воєнного стану* : матеріали міжвідом. наук.- практ. конф. (Київ, 30 берез. 2023 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. 294 с. URL: https://www.navs.edu.ua/files/kafedru/ord/2023/mater_konf_300323.pdf

4. Василина М.М. Виховання співробітників правоохоронних органів до виконання завдань оперативно-службової діяльності. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. Вип. 5. С. 43–48. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvppp_2022_5_34

5. Громовенко К.В., Тицька Я.О. Роль правоохоронних органів у забезпеченні прав людини: теоретико-правовий аспект. *Держава та регіони. Сер. Право*. 2021. № 2 (72). С. 120–126. URL: http://law.stateandregions.zp.ua/archive/2_2021/2_2021.pdf

6. Деякі питання забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Постанова Кабінету Міністрів України від 09.10.2020 № 930. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/930-2020-%D0%BF#Text

7. Європейський суд з прав людини. Справа «Сабо і Віші проти Угорщини» (Заява № 37138/14). Рішення від 12 січня 2016. URL: https://privacy.khpg.org/1604922643

8. Кириченко О.В., Хмеленко В.В. Принципи оперативно-розшукового запобігання злочинам : монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2020. 160 с.

9. Козленко О.О. Принципи здійснення оперативно-розшукової діяльності у демократичній державі. *Legal Position*. 2024. № 4. С. 58–63.

10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини), Протокол від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

11. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

12. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

13. Моісеєв Є.М., Джужа О.М., Никифорчук Д.Й. та ін. Оперативно-розшукова діяльність : навч. посіб. / за ред. проф. О.М. Джужи. Київ : Правова єдність. 2009. 310 с.

14. Огляд практики Європейського суду з прав людини 2018. Рада Європи — Європейський суд з прав людини, 2019. 122 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Short_Survey_2018_UKR. pdf

15. Основні досягнення Національної поліції у межах реалізації стратегічних напрямів Національної стратегії у сфері прав людини» за 2021. URL: https://npu.gov.ua/diyalnist/dotrimannya-prav-lyudini/

osnovni-dosiahnennia-natsionalnoi-politsii-ukrainy-u-mezhakh-realizatsii-stratehichnykh-napriamiv-natsionalnoi-stratehii-u-sferi-prav-liudyny

16. Подобний О.О. Оперативно-розшукова діяльність у виявленні та розслідуванні злочинів: теорія, історія і сучасна практика : навч.-метод. посібник. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 258 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/83ff162a-dd1a-4f17-9a28-82143 4e86a9a/content

17. Посібник з європейського права у сфері захисту персональних даних. Київ : К.І.С., 2015. 216 с.

18. Посібник із судової практики Європейського суду з прав людини. Застосування норм законодавства Європейського Союзу у практиці Європейського суду з прав людини. Рада Європи / Європейський суд з прав людини, 2025. 56 с. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_eu_law_in_echr_case-law_ukr

19. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 03.04.2003 № 661-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text

20. Про затвердження Інструкції з формування та ведення інформаційної підсистеми "Custody Records" інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України» : Наказ МВС 10 червня 2022 р. за № 629/37965.

21. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text

22. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text

23. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text

24. Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text

25. Справа «Класс та інші проти Німеччини». Європейський суд з прав людини, Рішення від 06.09.1978 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_093#Text

26. Троцький О.О Аксіологічна природа принципу транспарентності в адміністративно-правовому регулюванні діяльності правоохоронних органів. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 7. 2025. С. 169–170. URL: http://lsej.org.ua/7_2025/40.pdf

27. Цимбалюк М.М. Вплив світоглядних орієнтирів сучасного правоохоронця на реформування правоохоронної системи в українському соціокультурному просторі. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2016. Вип. 4. С. 359–366. URL: http:// nbuv.gov.ua/UJRN/ Nvlduvs_2016_4_3

28. Шапірко П.М. Методологія легалізації результатів оперативно-розшукової діяльності // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.), В.М. Дрьомін (заст. голов. ред.), Ю.П. Аленін [та ін.] ; МОНмолодьспорт України, НУ «ОЮА». Одеса : Юрид. л-ра, 2012. Вип. 67. С. 228–236. URL: http://hdl.Handle.net/11300/5567

29. Шапірко П.М. Права людини в оперативно-розшуковій діяльності: теоретичні проблеми. *Юридичний науковий журнал*. 2025. № 2. С. 248–251. URL: http://lsej.org.ua/2_2015/68.pdf

30. CASE OF ROMAN ZAKHAROV v. RUSSIA (Application no. 47143/06). URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-159324%22]}

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_093#Text

31. Ignatieva A.I. IN GREAT BRITAIN IN THE MODERN INTERNATIONAL LAW. С. 163–166. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/20229/1/Ignatieva_163-166.pdf

Анотація

Наше наукове дослідження присвячене комплексному аналізу сучасного стану, ключових проблем і перспектив розвитку механізмів забезпечення прав і свобод людини в процесі здійснення оперативно-розшукової

діяльності в Україні. У центрі нашої уваги є взаємозв'язок між потребами національної безпеки та зобов'язанням держави гарантувати недоторканність приватного життя, свободу та особисту безпеку кожної особи.

Здійснено глибокий аналіз трансформації правового режиму ОРД у контексті новітніх викликів, зокрема, в умовах дії воєнного стану, збройної агресії, цифровізації та зростання ролі інформаційних технологій. Особлива увага приділена проблематиці обмеження прав людини через негласні оперативні заходи, ризикам свавілля та механізмам попередження зловживань з боку органів, уповноважених на здійснення ОРД.

У дослідженні висвітлено роль суду як ключового гаранта верховенства права в цій сфері, оскільки судові процедури розглядаються не лише як інструмент контролю за правомірністю оперативного втручання, а й як чинник гуманізації та легітимізації дій держави. Проаналізовано практику Конституційного Суду України, Верховного Суду та Європейського суду з прав людини щодо меж допустимого втручання у приватне життя, презумпції невинуватості та стандартів пропорційності. Також, зосереджено увагу на моделі «правосуддя, орієнтованого на людину» у сфері ОРД, яка передбачає поєднання законності з гуманістичним підходом до особи, особливо у випадках, коли мова йде про вразливі категорії населення, зокрема внутрішньо переміщених осіб, потерпілих від воєнних дій чи обвинувачених без належного обґрунтування.

Таким чином, результати нашого дослідження дозволяють зробити висновок про необхідність удосконалення нормативно-правової бази, підвищення стандартів судового контролю та формування культури поваги до прав людини в системі оперативно-розшукової діяльності, що є запорукою не лише ефективної протидії злочинності, а й утвердження довіри до держави як правової інституції в умовах національних криз.

Розділ 15
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПРИ ВИЯВЛЕННІ ТА РОЗКРИТТІ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Євген ПОЛЯКОВ
Одеський державний університет внутрішніх справ, Україна
https://orcid.org/0000-0002-6719-5450

Вступ

Організована злочинність характеризується комплексом принципових атрибутивних ознак, серед яких слід виокремити значний розмах операцій, прогресуючу експансію мережевих взаємозв'язків, включаючи транснаціональний вимір, та здатність становити загрозу фундаментальним національним інтересам держави, що зумовлюється тенденцією до симбіотичної інтеграції з корумпованим державним апаратом. Імперативність ієрархічної структури в організованих злочинних угрупованнях, наявність чітко визначеної вертикалі підпорядкування, а також конспіративний характер їхньої діяльності — всі ці фактори в сукупності створюють значні перешкоди для ефективного виявлення та припинення протиправної активності. Організована злочинність демонструє дедалі глибшу інкорпорацію в систему соціальних, правових, фінансових та економічних відносин суспільства, що, в свою чергу, об'єктивно ускладнює процес притягнення до кримінальної відповідальності осіб, причетних до участі в організованих групах та злочинних організаціях. Викладені обставини зумовлюють нагальну потребу в безперервній оптимізації форм і методів протидії цьому деструктивному явищу з боку суб'єктів, уповноважених на боротьбу з організованою злочинністю.

В умовах протидії повномасштабній агресії російської федерації, захисту територіальної цілісності та незалежності України, підрозділи кримінальної поліції Національної поліції України зосереджують свої зусилля на протидії організованій злочинності. Ефективна протидія організованій злочинності є визначальною умовою забезпечення безпеки суспільства, держави, а також захисту прав і свобод громадян.

Документування кримінальних правопорушень, вчинених з ознаками організованості, збір доказової бази щодо протиправних діянь окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, виявлення розвідувально-підривної діяльності спеціальних служб іноземних держав та організацій[1] — все це, з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також забезпечення безпеки громадян, суспільства і держави, — зумовлює необхідність комплексного застосування оперативно-розшукових заходів та слідчих (розшукових) дій.

У зв'язку з військовою агресією, Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні»[2] в Україні було введено воєнний стан. В умовах правового режиму воєнного стану, законодавчі та нормативно-правові акти визначають особливості діяльності підрозділів кримінальної поліції у складі сил безпеки та оборони. Це зумовлено необхідністю протидії не лише загальній кримінальній організованій злочинності, але й документування протиправної діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань.

Динаміка тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень, скоєних організованими групами та злочинними

---

[1] Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 року № 2135-XII. *Відомості Верховної ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135–12/conv#n49

[2] Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64. *Відомості Верховної ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/64/2022#Text

організаціями, зокрема із застосуванням вогнепальної зброї, корумповані зв'язки між посадовими особами органів державної влади, місцевого самоврядування та представниками криміналітету, використання неконкурентних методів у фінансово-господарській діяльності підприємств — все це має негативний вплив на економічне зростання та суспільний розвиток України. Крім того, в умовах повномасштабної агресії проти України, ескалація насильства та жорстокості, дестабілізація внутрішньої соціально-політичної ситуації призводять до порушення функціонування державного механізму. Також, спеціальні служби країни-агресора можуть використовувати організовану злочинність для дестабілізації ситуації як в окремих регіонах, так і в Україні загалом, що становить загрозу національній безпеці.

У сучасних умовах кримінально-правова доктрина розрізняє наступні форми організованих злочинних формувань: організована група (передбачена ч. 3 ст. 28 Кримінального кодексу України); злочинна організація (передбачена ч. 4 ст. 27 та ст. 255 Кримінального кодексу України); озброєна банда (передбачена ст. 257 Кримінального кодексу України); терористична група (передбачена ст. 258[3] Кримінального кодексу України); терористична організація (передбачена ст. 258[3] Кримінального кодексу України); незаконне воєнізоване формування (передбачене ст. 260 Кримінального кодексу України); незаконне збройне формування (передбачене ст. 260 Кримінального кодексу України).[3]

Варто зазначити, що в окремих випадках вчинення кримінального правопорушення організованою групою виступає кваліфікуючою або особливо кваліфікуючою ознакою відповідних складів злочинів, а саме: вчинення організованою групою дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ч. 3 ст. 109 Кримінального

[3] Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ 2341–14#Text

кодексу України); вчинення організованою групою незаконного позбавлення волі або викрадення людини (ч. 3 ст. 146 Кримінального кодексу України); вчинення організованою групою розбою (ч. 4 ст. 187 Кримінального кодексу України); вчинення організованою групою легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ч. 3 ст. 209 Кримінального кодексу України), а також інші склади кримінальних правопорушень, кваліфікуючою ознакою яких є вчинення організованою групою.

Окремо кримінальний закон виділяє транснаціональну організацію як вид злочинної організації, що спеціалізується на незаконному вилученні або торгівлі анатомічними матеріалами людини (ч. 5 ст. 143 Кримінального кодексу України).[4]

При аналізі організованих злочинних формувань за критерієм родового об'єкта кримінально протиправних посягань (тобто, виходячи з характеру вчинюваного кримінального правопорушення), слід підкреслити їх здатність вчиняти широкий спектр злочинів, що охоплюють значну частину розділів Особливої частини Кримінального кодексу України.

Кримінологічна література пропонує різноманітні класифікації організованих злочинних формувань, базуючись на різних критеріях. Зокрема, за такими ознаками, як рівень стійкості, професійність, сфера діяльності, правове становище у легальних структурах суспільства, виділяються наступні види: *проста організована група* — характеризується відносно елементарною структурою об'єднання злочинців у складі двох-чотирьох осіб. Такі групи, як правило, спеціалізуються на розкраданнях, шахрайствах, квартирних крадіжках та грабежах, для них не характерні складна ієрархія, сувора підпорядкованість та чітко виражений лідер; *структурна організована група* — на відміну від простої організованої групи, відрізняється більшою стійкістю, ієрархічністю та дотриманням

[4] Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ 2341–14#Text

принципу єдиноначальності. Чисельність таких угруповань може становити від п'яти до десяти і більше осіб. Кримінально протиправна діяльність носить, як правило, систематичний характер і часто пов'язана з вчиненням майнових злочинів або насильницьких діянь з метою отримання незаконних прибутків. Лідер такої групи здійснює керівництво її діяльністю, планує та організовує вчинення кримінальних правопорушень, розподіляє ролі між учасниками. Для забезпечення функціонування структурні організовані групи можуть взаємодіяти з іншими суб'єктами злочинної діяльності, такими як особи, що займаються підробкою документів або збутом краденого. Даний вид груп може вчиняти широкий спектр злочинів, включаючи крадіжки з квартир та автомобілів, грабежі, розбої, шахрайства, вимагання, а також займатися контрабандою. При цьому, корумповані зв'язки з представниками влади для них, як правило, не характерні; *організоване злочинне угруповання* — являє собою численне об'єднання, що може включати десятки або навіть сотні осіб, активно залучених до кримінально протиправної діяльності. Незважаючи на те, що рівень організованості таких угруповань може бути нижчим, ніж у банд або мафіозних об'єднань, їм також притаманні елементи дисципліни, ієрархії та підпорядкованості. В структурі угруповання виділяється керівна ланка з лідерів, які здійснюють управління «бойовиками», що спеціалізуються на певних видах злочинної діяльності. Організоване злочинне угруповання не є монолітною структурою, а складається з численних груп різного рівня організованості, чисельність яких може варіюватися від п'яти до десяти осіб. Окрім безпосереднього вчинення кримінальних правопорушень, такі угруповання часто здійснюють контроль над певною територією, реалізуючи схеми збору данини, вимагання тощо. Нерідко лідери організованих злочинних угруповань, накопичивши значні фінансові ресурси, інвестують їх у легальний бізнес, поступово трансформуючись у мафіозні об'єднання; *банда* — це озброєна організована група або злочинна організація, що створюється заздалегідь з метою

вчинення декількох нападів на підприємства, установи, організації або на окремих осіб, або ж одного нападу, що потребує ретельної та тривалої підготовки. Банда характеризується наступними обов'язковими ознаками: а) наявність у її складі трьох або більше суб'єктів злочину; б) стійкість; в) озброєність; г) наявність спільної мети її учасників, що полягає у вчиненні нападів на підприємства, установи, організації або на окремих громадян; д) спосіб вчинення злочину — напад на зазначені об'єкти. На відміну від інших форм злочинної організації, банда має ряд специфічних ознак, серед яких ключовою є озброєність; *мафіозне об'єднання* — це злочинне угруповання, яке за рівнем організованості та характером діяльності виходить за межі власне злочинної діяльності, поєднуючи протиправні та легальні форми діяльності, та здійснює вплив на державну політику і напрями соціально-економічного розвитку. Мафіозні об'єднання, як правило, мають прикриття у вигляді різноманітних комерційних структур, що використовуються для реалізації різноманітних афер та відмивання незаконно отриманих коштів, а також підтримують тісні корумповані зв'язки з представниками органів державної влади та управління.

За масштабом діяльності організовані злочинні структури поділяються на: 1) регіональні; 2) міжрегіональні; 3) національні (в межах однієї країни); 4) транснаціональні (міжнародні).[5]

Законодавство України визначає багатогранну стратегічну мету боротьби з організованою злочинністю, яка виходить далеко за межі простого встановлення контролю над її проявами. Ця мета охоплює комплекс взаємопов'язаних завдань, включаючи: *локалізацію* осередків злочинної активності, що передбачає виявлення та ізоляцію конкретних місць концентрації злочинних угруповань; *нейтралізацію* деструктивного впливу організованих угруповань,

[5] Організована та економічна злочинність / С.В. Ківалов, В.О. Туляков, Б.М. Головкін, Л.І. Аркуша, Т.В. Мельничук, В.І. Маркін, Д.Є. Крикливець ; за ред. В. Тулякова. Електрон. вид. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2022. 292 с. DOI: https://doi.org/10.32837/11300.26025

спрямовану на підрив їхньої здатності завдавати шкоди суспільству, економіці та державним інституціям; *ліквідацію* організованої злочинності як явища, що є кінцевою метою та передбачає повне припинення її існування; *усунення* причин та умов, що сприяють виникненню та поширенню організованої злочинності, що вимагає глибокого аналізу соціально-економічних, політичних та правових факторів.

Реалізація цих завдань покладається на широкий спектр державних органів, кожен з яких має свої чітко окреслені функції та повноваження. До них належать:

1. Органи Національної поліції та Служби безпеки України, які відіграють ключову роль в оперативно-розшуковій діяльності, спрямованій на виявлення, попередження та припинення кримінальних правопорушень, а також у досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними групами.

2. Органи прокуратури України, що здійснюють нагляд за додержанням законності під час кримінального провадження, забезпечуючи дотримання прав людини та принципів справедливого судочинства, а також підтримують обвинувачення в суді, представляючи інтереси держави та суспільства.

3. Органи доходів і зборів, Державної прикордонної служби України та органи державного фінансового контролю, що зосереджують свої зусилля на протидії економічним кримінальним правопорушенням, контрабанді, відмиванню грошей та іншим фінансовим махінаціям, які є живильним середовищем для організованої злочинності.

4. Органи і установи виконання покарань та слідчі ізолятори, що забезпечують ізоляцію засуджених злочинців від суспільства, запобігаючи їхній подальшій злочинній діяльності та сприяючи процесу ресоціалізації.

5. Розвідувальний орган Міністерства оборони України та Служба зовнішньої розвідки України, що здійснюють збір, аналіз та оцінку розвідувальної інформації про загрози національній

безпеці, включаючи транснаціональну організовану злочинність, яка може мати зв'язки з міжнародним тероризмом та іншими деструктивними силами.

6. Національне антикорупційне бюро України (НАБУ) та Бюро економічної безпеки України (БЕБ), що спеціалізуються на боротьбі з корупцією у вищих ешелонах влади та економічними кримінальними правопорушеннями, які часто є каталізаторами та супутніми явищами організованої злочинності.[6]

Важливим кроком у посиленні боротьби з організованою злочинністю стало створення 9 жовтня 2019 року в структурі Національної поліції України Департаменту стратегічних розслідувань (ДСР). Цей міжрегіональний територіальний підрозділ НП України був створений для активізації зусиль з протидії організованим групам, злочинним організаціям, «ворам в законі», кримінальним авторитетам та іншим формам організованої злочинності, які становлять серйозну загрозу для правопорядку та національної безпеки.[7]

Створення цього підрозділу було зумовлено нагальною потребою підвищення ефективності діяльності органів та підрозділів Національної поліції у контексті забезпечення прав і свобод громадян та запобігання кримінальним правопорушенням. В умовах зростання складності злочинних схем та транснаціонального характеру злочинності виникла необхідність у спеціалізованому органі, який би зосередився на стратегічних розслідуваннях.[8]

---

[6] Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30 червня 1993 року № 3341-XII. *Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341–12#Text

[7] Про утворення територіального органу Національної поліції : Постанова Кабінету Міністрів України від 09.10.2019 р. № 867. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/867-2019-%D0%BF#T

[8] Севрук В.Г. Департамент стратегічних розслідувань Національної поліції України як суб'єкт протидії злочинам, що вчиняють організовані. *Актуальні питання виявлення та розкриття злочинів Національною поліцією: вітчизняний та зарубіжний досвід* : матеріали Міжнар. наук.-практ. круглого столу (Київ, 19 лют. 2020 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 135–136.

Основними функціями ДСР є виявлення та документування протиправної діяльності суспільно небезпечних кримінальних угруповань, що діють у різних регіонах країни. Це включає також протидію діяльності кримінальних «авторитетів» і так званих «ворів у законі», а також організованих груп і злочинних організацій, що формуються на етнічній основі, що становить особливу загрозу для соціальної стабільності.

До ключових завдань ДСР належать: виявлення, припинення та запобігання незаконній діяльності суспільно небезпечних організованих груп і злочинних організацій, особливо тих, що проникають в органи державної влади та місцевого самоврядування, що має значний дестабілізуючий вплив на криміногенну ситуацію в державі та її окремих регіонах; запобігання корупції серед посадових осіб, на яких поширюється дія Закону України «Про запобігання корупції», а також вжиття активних заходів для виявлення та припинення корупційних правопорушень і правопорушень, пов'язаних з корупцією, відповідно до законодавства України. Це включає розробку та впровадження превентивних заходів, а також проведення розслідувань щодо вже виявлених випадків корупції; здійснення оперативно-розшукової діяльності, спрямованої на отримання інформації про криміногенні процеси в злочинному середовищі, включаючи протиправну діяльність окремих осіб та злочинних угруповань, а також виявлення схем легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, що є критично важливим для підриву фінансової бази злочинності; організація та здійснення, відповідно до законодавства України, заходів захисту працівників Департаменту стратегічних розслідувань НПУ, інших органів і підрозділів НПУ, забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, членів їх сімей та близьких родичів цих осіб, що є необхідною умовою для забезпечення ефективної та безпечної роботи правоохоронців.[9]

[9] Palamarchuk G.V. Smuggling in criminological and also criminal and legal dimensions. *Scientific Herald of Sivershchyna*. 2017. No. 2 (2). P. 174–179. (Series "Law"). doi: https://doi.org/10.32755/sjlaw.2017.02.174

Попри позитивні зрушення у створенні ДСР, процес його якісного укомплектування зіткнувся з певними труднощами. Зокрема, не було забезпечено повернення досвідчених працівників, передачу масивів оперативної інформації, негласного апарату та інших важливих ресурсів, що негативно вплинуло на початковий етап діяльності підрозділу.

Але, на разі ДСР наділений широкими правами для ефективного виконання своїх функцій, включаючи: проведення оперативно-розшукової діяльності, спрямованої на виявлення та припинення кримінальних правопорушень, вчинених суспільно небезпечними організованими групами та злочинними організаціями, у тому числі в органах влади, управління та місцевого самоврядування. Це також включає комплексне використання джерел оперативної інформації, можливостей оперативних підрозділів та застосування оперативно-технічних засобів під час провадження в оперативно-розшукових справах, а також контроль за використанням коштів, виділених на проведення цієї роботи; здійснення оперативно-технічних заходів у рамках оперативно-розшукових справ, що перебувають у їхньому провадженні; залучення до виконання окремих робіт, участі у вивченні окремих питань вчених і фахівців, спеціалістів органів виконавчої влади, підприємств, установ, організацій (за погодженням з їхніми керівниками), а також представників інститутів громадянського суспільства для забезпечення комплексного та міждисциплінарного підходу до розслідувань; скликання нарад, утворення консультативних, дорадчих та інших рад, комісій, колегій, робочих груп тощо для сприяння ефективній координації та обміну інформацією між різними відомствами та зацікавленими сторонами у процесі виконання покладених на ДСР завдань; отримання в установленому порядку від державних органів та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності та їх посадових осіб, а також громадян та їх об'єднань інформації, документів і матеріалів, необхідних для виконання покладених на нього функцій. Це забезпечує ДСР

необхідним обсягом інформації для проведення всебічних розслідувань; користування в установленому порядку інформаційними базами даних НПУ, МВС України, інших державних органів, державною системою урядового зв'язку та іншими технічними засобами для забезпечення ефективного обміну інформацією та використання сучасних технологій у розслідуваннях.[10]

ДСР має права, передбачені Кримінальним процесуальним кодексом України, Кодексом України про адміністративні правопорушення, законами України «Про Національну поліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», «Про запобігання корупції» та іншими актами законодавства України, що забезпечує правову основу для його діяльності.[11]

Організована злочинність характеризується комплексом діагностичних ознак, котрі зумовлюють значні труднощі в протидії їй. До таких ознак належать: експансивність операцій, що охоплює обширні географічні межі, включаючи транскордонну злочинну діяльність, та диверсифікацію в різноманітні сфери суспільного буття, а саме економічну, політичну та соціальну; прогресуюча консолідація зв'язків, у тому числі транснаціональних, між злочинними синдикатами, що забезпечує їм розширений доступ до ресурсів, розширення можливостей для ухилення від правосуддя та збільшення сфер впливу; потенціал загрози національним інтересам суверенної держави через інфільтрацію корупційних практик, дестабілізацію економічної кон'єктури, застосування насильства та інші деструктивні злочинні акції; синкретизм з корумпованим

[10] Про затвердження положення про Департамент стратегічних розслідувань Національної поліції України : наказ Національної поліції України від 23.10.2019 р. № 1077. URL: http://tranzit.ltd.ua/nakaz/files.pdf

[11] Єпринцев П.С. Теорія та практика запобігання організованій злочинності в Україні. — Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису : дисертація на здобуття ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 — кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право, 081 — «Право» // Донецький державний університет внутрішніх справ. Кропивницький, 2023.

державним апаратом, що є особливо загрозливим феноменом, оскільки це явище підриває засадничі принципи законності, еродує довіру до державних інституцій та нівелює ефективність правоохоронних заходів; виражена структурованість організованих злочинних угруповань, що характеризується наявністю суворої ієрархії, чіткою диференціацією ролей та функцій, що забезпечує їхню резистентність та операційну ефективність; конспіративний характер діяльності, включаючи використання складних методів комунікації, застосування контррозвідувальних технік та інших засобів для маскування та ухилення від виявлення і переслідування з боку правоохоронних органів; інтеграція в систему соціальних, правових, фінансових та економічних відносин суспільства, що істотно ускладнює процес виявлення злочинної діяльності, збір доказової бази та притягнення винних осіб до відповідальності згідно з чинним законодавством.

Вищенаведені специфічні риси об'єктивно детермінують необхідність постійної оптимізації стратегій, тактик та інструментів суб'єктів боротьби з організованою злочинністю, розробки інноваційних підходів та інтенсифікації міжнародної кооперації.

Одним з критично важливих інструментів отримання оперативно-розшукової інформації та розкриття злочинної діяльності організованих груп є реалізація спеціального завдання відповідно до положень статті 272 Кримінального процесуального кодексу України. Даний захід надає можливість оперативним підрозділам здійснювати контрольоване проникнення в злочинне середовище з метою збору доказових матеріалів та релевантної інформації.[12]

Чинне законодавство передбачає можливість інфільтрації в злочинну групу негласного співробітника оперативного підрозділу або особи, яка конфіденційно співпрацює з ним, з одночасним забезпеченням комплексу заходів щодо суворої охорони їхніх персональних

[12] Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651–17/conv#n2409.

даних та ідентифікаційних ознак. Таке оперативне проникнення передбачає впровадження працівника або співробітника в злочинне середовище під легендою, яка може включати інсценування протиправної діяльності та інші демонстративні дії, необхідні для встановлення довірчих відносин з членами злочинної групи.

Законодавчі норми також містять положення про звільнення від відповідальності зазначених осіб за дії, вчинені в стані необхідної оборони або крайньої необхідності, що є важливим елементом захисту для осіб, які здійснюють діяльність під прикриттям.[13]

Реалізація спеціального завдання передбачає введення уповноваженої особи в організовану групу чи злочинну організацію з метою отримання матеріальних об'єктів, документальних свідчень, відомостей про структуру, способи та методи її злочинної діяльності. Це включає використання ретельно розробленої легенди прикриття, спрямованої на встановлення довіри з боку членів злочинного угруповання в процесі підготовки до вчинення злочину або серії злочинів.

Правовою підставою для виконання спеціального завдання є постанова слідчого, погоджена з керівником органу досудового розслідування, або постанова прокурора. Важливо акцентувати увагу на тому, що в даному випадку не вимагається санкція слідчого судді, що відображає специфіку та оперативність даного заходу.

При складанні постанови вживаються заходи щодо забезпечення максимальної конфіденційності відомостей про особу, яка виконує спеціальне завдання, з метою гарантування її особистої безпеки та захисту життя.

У теоретичних та практичних аспектах оперативно-розшукової діяльності проникнення в організовану групу або злочинну організацію розглядається як комплексна система гласних і негласних, організаційних, інформаційно-аналітичних, оперативно-технічних

[13] Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ 2341–14#Text

та інших заходів, спрямованих на забезпечення інфільтрації негласного співробітника в злочинне середовище або застосування інших засобів, що сприяють проникненню в їх злочинні наміри. Це забезпечує можливість отримання інформації з первинного джерела, перебуваючи безпосередньо в злочинному середовищі, що є критично важливим для ефективної реалізації завдань оперативно-розшукової діяльності та забезпечення потреб кримінального судочинства.[14]

Здійснення негласного проникнення в конкретне кримінальне середовище з метою реалізації завдань, покладених на оперативні підрозділи Департаменту стратегічних розслідувань, слід розглядати як спеціалізовану розвідувально-пошукову операцію.

До найбільш значущих характеристик негласного проникнення в кримінальне середовище належать: 1) реалізація завдань оперативно-розшукової діяльності шляхом безпосередньої інтеграції в середовище індивідів, схильних до вчинення кримінальних правопорушень; 2) дотримання принципів конспіративності та розвідувально-пошукового характеру зазначеної діяльності, що здійснюється спеціально уповноваженим суб'єктом, а саме оперативним співробітником; 3) розробка та застосування легенди, а також реалізація комплексу заходів, спрямованих на забезпечення її успішного впровадження (оперативні комбінації); 4) комплексне використання наявних сил і засобів.

Особливими умовами застосування негласного проникнення в кримінальне середовище є: 1) проведення операції виключно за умови наявності необхідних сил і засобів, включаючи матеріально-технічне та фінансове забезпечення, що є критично важливим для забезпечення успішного завершення операції; 2) забезпечення добровільної участі осіб, залучених до здійснення та підтримки негласного проникнення; 3) дотримання принципу

[14] Поляков Є.В. Деякі аспекти використання негласного апарату оперативних підрозділів в кримінальній розвідці. *Південно-український правничий часопис.* № 1 / Одеський державний університет внутрішніх справ. Одеса, 2016. С. 99–102.

своєчасності, що передбачає наявність сформованих умов, які свідчать про стале та довгострокове планування об'єктом розробки реалізації своїх злочинних намірів.[15]

Головною метою оперативного впровадження є акумуляція, обробка, аналіз, систематизація та надання релевантним адресатам інформації стосовно криміногенних процесів в організованому злочинному середовищі, їхнього впливу на соціально-економічну ситуацію в державі, ідентифікація схем, механізмів та конкретних фактів вчинення злочинів організованими злочинними угрупованнями, а також отримання іншої інформації, що становить значущий інтерес у контексті боротьби з організованою злочинністю.[16]

Завдання, що вирішуються в процесі негласного проникнення в кримінальне середовище, включають:

1) встановлення фактичних даних, що розкривають дійсний характер, типологію, структуру та склад злочинної групи або організації, а також визначення територіальних меж її діяльності, включаючи транскордонні аспекти, та особливостей її функціонування;

2) виявлення фактів і обставин, що свідчать про підготовку або вчинення організованими злочинними угрупованнями (ОЗУ) та їхніми окремими членами конкретних злочинів;

3) ідентифікація в середовищі злочинного угруповання та його оточенні фактів незаконного обігу зброї, бойових припасів, вибухових речовин та вибухових пристроїв, наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів і прекурсорів, встановлення місць їхнього приховування, а також виявлення матеріальних і фінансових цінностей, здобутих у результаті організованої злочинної діяльності у сфері економіки та наркобізнесу, що можуть

---

[15] Поляков Є.В. Види і призначення оперативно-розшукових заходів і їх співвідношення з негласними слідчими (розшуковими) діями. *Правові та організаційно-тактичні засади оперативно-розшукової діяльності Національної поліції України* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (м. Одеса, 30 жовтня 2020 р.). Одеса : ОДУВС, 2020. С. 95–97.

[16] Некрасов В.А., Бірюков Г.М., Корсун С.І. Проникнення в злочинне середовище: організаційно-тактичні основи : монографія. К. : РВВ МВС України, 2004. 196 с.

бути використані для забезпечення відшкодування збитків фізичним, юридичним особам і державі;

4) отримання відомостей про юридичних і фізичних осіб, причетних до організованої злочинної діяльності, а також про осіб, які виступали в ролі очевидців або свідків їхніх злочинних діянь;

5) виявлення та фіксація слідів злочину, а також документів, предметів, речей та інших фактичних даних, що можуть слугувати судовими доказами підготовки або вчинення злочинів, сприяти їхньому попередженню, викриттю злочинців і розслідуванню кримінальних проваджень;

6) отримання відомостей про осіб, їхні наміри та дії, спрямовані на створення перешкод розслідуванню та судовому розгляду кримінальних проваджень стосовно злочинних груп або організацій;

7) встановлення місць перебування злочинців, які переховуються від органів слідства та суду, а також осіб, які зникли безвісти у зв'язку з їхньою причетністю до злочинної групи або її протиправної діяльності;

8) виявлення та збір відомостей про встановлені суб'єктами організованих злочинних угруповань корумповані зв'язки з державними службовцями та посадовими особами, а також про факти їхнього залучення до злочинної діяльності;

9) виявлення відомостей щодо легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом, а також про використання суб'єктів підприємницької діяльності для реалізації злочинних намірів і дій.[17]

Об'єктами оперативного впровадження негласного працівника в злочинну групу (злочинну організацію) можуть бути: організовані злочинні групи та організації, що здійснюють протиправну діяльність, відповідальність за яку передбачена Кримінальним кодексом України; окремі особи, підозрювані у вчиненні

[17] Азаров М.Ю. Особливості виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика).* 2013. № 1. С. 11–18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz_2013_1_4

злочинів; підприємства та установи, уражені злочинністю, зокрема ті, що належать до інфраструктури організованої злочинності; житлові масиви зі складною оперативною обстановкою.

Основними суб'єктами оперативного впровадження є штатні та негласні працівники оперативних підрозділів.

Окрему категорію в системі суб'єктів впровадження становлять учасники організованих злочинних угруповань.

Законодавець надав повноваження оперативним підрозділам Департаменту стратегічних розслідувань залучати учасників ОЗУ для впровадження в їхнє середовище. На зазначених осіб поширюються положення ст. 43 Кримінального кодексу України та ст. 14 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», які регламентують порядок виконання окремими категоріями осіб спеціального завдання з попередження та розкриття злочинної діяльності ОЗУ та передбачають правові гарантії їхньої діяльності.

Правову основу оперативного впровадження негласного працівника в злочинну групу (злочинну організацію) становлять законодавчі акти України, міжнародні угоди, договори та конвенції, учасницею яких є Україна, а також відомчі нормативні акти, що визначають правові засади здійснення цього заходу. Вперше можливість здійснення цього заходу було зафіксовано у п. 8 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Зазначена правова норма уповноважує оперативні підрозділи здійснювати проникнення в злочинну групу негласного працівника оперативного підрозділу або особи, яка конфіденційно співпрацює з останнім, із забезпеченням збереження в таємниці достовірних даних про її особистість.[18]

Конкретизовано здійснення такого заходу у ч. 1 ст. 13 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби

[18] Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 року № 2135-XII. *Відомості Верховної ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135–12/conv#n49.

з організованою злочинністю»[19]. В цій правовій нормі вказано, що при здійсненні боротьби з організованою злочинністю, якщо інших заходів для розкриття організованої злочинності та притягнення винних до відповідальності недостатньо, можуть залучатися штатні та нештатні негласні співробітники, які вводяться під легендою прикриття в організовані злочинні угруповання в порядку, визначеному Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» та Кримінальним процесуальним кодексом України.

Порядок проведення оперативного впровадження визначається нормативними актами МВС України, Служби безпеки України, погодженими з Генеральною прокуратурою України та зареєстрованими в Міністерстві юстиції України.

Види, підстави та загальні основи підготовки до оперативного впровадження негласного працівника в злочинну групу (злочинну організацію).

Аналіз стану протидії організованій злочинності визначив, що їй та взагалі злочинному середовищу властиві: прихований характер причин та умов, що сприяють скоєнню злочинів; криміногенна активність в сполученні з конспіративністю протиправної поведінки злочинців; кримінальний динамізм, який сприяє швидкому пристосуванню до нових умов та протидії правоохоронних органів; вплив злочинного мікросередовища на всі ланки суспільства.

Вивчення світової практики і досвіду боротьби із організованою злочинністю дає підстави стверджувати, що найбільш ефективними заходами у боротьбі з ОЗУ є проведення коротко- та довгострокових оперативних впроваджень негласного працівника в злочинну групу (злочинну організацію).

Розглядаючи можливість оперативного впровадження негласного правника в злочинну групу (злочинну організацію), слід

[19] Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30 червня 1993 року № 3341-XII. *Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341–12#Text

враховувати, що залежно від умов, що складаються, його можна поділити на наступні види:

За метою: тактичне — для вирішення конкретних оперативно-тактичних завдань; стратегічне — для одержання, накопичення, систематизації та аналізу різноманітних зведень про фізичних і юридичних осіб, діяльність яких має протиправний характер.

За місцем здійснення заходу та відомчої приналежності: регіонального значення; міжрегіонального значення: міжнародного значення; міжвідомчого значення.

За часом дії: короткострокове; довгострокове.

За суб'єктом застосування: здійснюване простим суб'єктом (негласні позаштатні працівники оперативних підрозділів та члени ОЗУ); здійснюване спеціальним суб'єктом (негласні штатні працівники оперативних підрозділів).[20]

Підстави оперативного впровадження негласного працівника в злочинну групу (злочинну організацію).

Оперативне впровадження негласного працівника в злочинну групу (злочинну організацію) може здійснюватися у випадку, якщо характер отриманої з достовірних джерел інформації вказує на: діяльність особливо небезпечної організованої злочинної групи; злочинна діяльність ОЗУ охоплює великий регіон; прибуток від злочинної діяльності ОЗУ складає значну суму; злочинні групи для реалізації своїх намірів використовують міжнародні зв'язки; для здійснення злочинної діяльності використовується зв'язок з корумпованими державними службовцями, посадовими особами і правоохоронними органами; використання в діяльності злочинної групи ЗМІ, об'єднань громадян, а також суб'єктів підприємницької діяльності.

Незалежно від суб'єкта негласного проникнення в злочинне середовище, а також підстав, що визначають можливість його

[20] Виявлення та розкриття організованої злочинної діяльності: сучасні проблеми та перспективи : методичні рекомендації / А.М. Рубель, О.О. Людвиченко, А.О. Волобоєв, Є.В. Поляков, Т.Г. Щурат та ін.; за заг. ред. А.М. Рубеля. Алерта, 2024. 132 с.

використання: проникнення обов'язково впливатиме на права і свободи людини, що захищаються державою; на використання проникнення необхідні значні матеріальні витрати; проникнення пов'язане з розробкою організованого злочинного угруповання, що діє більш ніж в одному регіоні; проникнення впливатиме на діяльність можливо корумпованих офіційних посадових осіб, політичних кандидатів, іноземних представників, релігійних чи політичних організацій або ЗМІ; суб'єкт проникнення буде задіяний в якій-небудь діяльності, що заборонена законом як протиправна, чи яка є серйозним злочином, за винятком створення неправильних уявлень третіх осіб про свою особистість або власність; оперативний працівник, що залучається до впровадження піддаватиметься значному ризику бути заарештованим, продовжуючи знаходитися в секретній якості; оперативний працівник, що залучається до негласного проникнення, буде залучатися для дачі показань свідків у якій-небудь процесуальній дії по помилковій ідентифікації; суб'єкт проникнення буде присутній на зустрічі між об'єктом розробки і його адвокатом, священиком, лікарем, якщо останні є їх клієнтами, на яких лежить відповідальність зберігати право конфіденційності; суб'єкт проникнення сам може виступати як юрист, лікар і священик; існує значний ризик насильства чи фізичних ушкоджень у відношенні осіб, що беруть участь у проникненні, або значний ризик фінансових чи інших витрат у відношенні невинних осіб.

У будь-якому разі за вказаних підстав та обставин впровадження може бути здійснено тільки при наявності заведеної у встановленому порядку оперативно-розшукової справи або відкритого кримінального провадження.

Підготовка до оперативного впровадження негласного працівника в злочинну групу (злочинну організацію).

Досвід практичної діяльності оперативних підрозділів суб'єктів оперативно-розшукової діяльності України свідчить, що для забезпечення впровадження в ОЗУ оперативних працівників необхідно здійснення деяких організаційних та управлінських рішень:

здійснити аналіз та оцінку наявної оперативної інформації про об'єкт впровадження; прийняти документальне оформлення рішення та отримати дозвіл на здійснення провадження; здійснити аналіз психологічної характеристики членів ОЗУ; визначити терміни виконання завдання; підібрати кандидата на впровадження в ОЗУ; вибрати спосіб впровадження; розробити план впровадження.

Отже, організація проведення будь-якого оперативно-розшукового заходу розпочинається з аналізу наявної оперативної інформації. Ця стадія складається з: аналізу оперативної обстановки як у цілому на території, що обслуговується, так і в місцях діяльності об'єкта, який становить оперативний інтерес; вивчення можливого перекриття даного регіону негласним апаратом, його якісних і кількісних характеристик; вивчення місць, територій постійного відвідування об'єктом, який становить оперативний інтерес; аналізу інформації про конкретні злочинні прояви в регіоні, запланованому для діяльності суб'єкта впровадження; вивчення осіб, у відношенні яких планується проведення оперативного впровадження; виявлення позитивних і негативних умов, що ускладнюють впровадження; оцінки можливостей оперативного підрозділу для рішення конкретних оперативно-тактичних завдань за допомогою впровадження в ОЗУ.[21]

Під час аналізу оперативної обстановки з'ясовуються питання про: наявність у зібраних матеріалах об'єктивних попередніх даних, що підтверджують факт утворення і функціонування конкретного ОЗУ; характер групової злочинної діяльності та ступінь її суспільної небезпеки; особливості соціального середовища, з представників якого сформувалася злочинна група (сучасні загальнокримінальні та антисоціальні елементи (наркозалежні), суб'єкти кримінального бізнесу тощо), специфіка її створення; характеристику злочинної

[21] Єпринцев П.С. Теорія та практика запобігання організованій злочинності в Україні. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису : дисертація на здобуття ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 — кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право, 081 — «Право» / Донецький державний університет внутрішніх справ. Кропивницький, 2023.

групи (структура, керівне ядро, розподіл ролей у груповій злочинній діяльності, внутрішньогрупові відносини між членами групи); відносини групи та її членів з оточуючим кримінальним чи криміногенним середовищем; рівень існуючого інформаційного та агентурного контролю з боку оперативного підрозділу за діяльністю ОЗУ; наявні матеріально-технічні ресурси, які потрібні для впровадження негласного працівника в злочинну групу.

Проведення аналізу оперативно-тактичної ситуації та вивчення характеристики ОЗУ та психологічних особливостей його діяльності завершується прийняттям рішення про здійснення впровадження та його вид: короткочасне — на період окремої оперативної розробки; довгострокове — на період виконания стратегічного завдання.

Слід враховувати, що впровадження здійснюється лише у випадках, коли іншими заходами виконати завдання оперативно-розшукової діяльності неможливо.

Під час вивчення оперативно-розшукової ситуації та формування відповідного висновку про впровадження негласного працівника в злочинну групу необхідно з'ясувати: можливість розшифровки учасниками злочинної групи або їх зв'язками; ступінь загрози життю та здоров'ю негласного працівника у зв'язку зі специфікою кримінального функціонування та злочинної діяльності групи, до якої він буде впроваджений; ризик участі негласного працівника в злочинній діяльності ОЗУ; можливості заподіяння негласним працівником при впровадженні його в злочинну групу матеріальних або фінансових збитків приватним особам та ймовірності настання цивільно-правової відповідальності за ці збитки і їх відшкодування за рахунок державних бюджетних коштів.

Умовами ефективного оперативного впровадження є: у процесі здійснення оперативного впровадження необхідно створювати умови, що ускладнюють дії ОЗУ і сприяють реалізації оперативно-розшукових завдань; для успішого рішення оперативно-розшукових завдань необхідно визначити пріоритетну мету та забезпечити концентрацію сил і засобів для її досягнення; у процесі оперативного

впровадження необхідно використовувати слабкі сторони протиборчої сторони; важливим правилом оперативного впровадження є внесення конфліктної ситуації в середовище ОЗУ; при здійсненні оперативного впровадження необхідно створювати штучні умови, що перешкоджають реалізації злочинної мети членів ОЗУ або сприяючи розвитку подій у рамках задуму впровадження; принциповою є умова збереження в таємниці характеру, а також сил, засобів і методів ОРД; для досягнення конспірації необхідно зашифровувати факт проведення ОРЗ шляхом створення конспіративних штабів, що забезпечують координацію діяльності щодо впровадження, створення легенд, документів прикриття та екіпірування, що підтверджують вірогідність легенди, а також проведення оперативних комбінацій з дезінформації учасників ОЗУ; тактика оперативного впровадження повинна ґрунтуватися на принципах підстрахування і замінності сил і засобів з використанням можливостей інших підрозділів НПУ; важливою умовою успішності проведених ОРЗ є наявність дублера для своєчасного втручання в хід ОРЗ у випадку загрози безпеки суб'єкту впровадження, а також припинення протиправних дій, що можуть спричинити тяжкі наслідки; для попередження можливих загроз розробляти резервні варіанти дій суб'єктів впровадження; у процесі негласного проникнення в злочинне середовище необхідно комплексно використовувати невідомі злочинцям засоби і методи, у тому числі науково-технічні.[22]

Особливо актуальним питанням при впровадженні в злочинну групу є якісний підбір та підготовка до виконання конкретного завдання суб'єкта впровадження.

Складність впровадження визначає спеціальні вимоги до підбору його суб'єктів. Негласні співробітники повинні мати розвідувальні можливості та здібності.

[22] Виявлення та розкриття організованої злочинної діяльності: сучасні проблеми та перспективи : методичні рекомендації / А.М. Рубель, О.О. Людвиченко, А.О. Волобоєв, Є.В. Поляков, Т.Г. Щурат та ін.; за заг. ред. А.М. Рубеля. Алерта, 2024. 132 с.

Усі професійно значущі властивості особистості оперативного працівника, що впроваджується в організовану злочинну групу, об'єднані в моделі особистості. Структурно вона складається з таких сторін: соціальної, реконструктивної, комунікативної, організаційної, пошукової, посвідчуваної.

Соціальна сторона діяльності суб'єкта впровадження вимагає від нього якостей, які можна розділити на загальні та спеціальні, що притаманні всім співробітникам оперативних підрозділів.

До загальних слід віднести гуманність, чесність, принциповість, сміливість.

Спеціальні якості містять в собі пильність, спостережливість, прагнення до істини, професійну етику та гідність.

Реконструктивна сторона включає добру зорову пам'ять, вміння орієнтуватися в складній обстановці та прогнозувати її, оперативне мислення.

Організаційна сторона складається з ініціативності, самостійності, рішучості, вміння передбачати дії осіб, що розроблюються, організовувати роботу з документування їх злочинних дій.

Посвідчувана сторона забезпечується здатністю чітко викладати свої думки, акуратністю, здібністю до синтезу, точністю в аналізі та оцінці інформації, володінням прийомів застосування оперативно-розшукових методів і технічних засобів здобуття оперативної інформації.

Комунікативна сторона діяльності включає в себе здібності бути добрим слухачем, комунікабельність, витримку та самоволодіння, вміння керувати своєю поведінкою та перевтілюватися залежно від зміни ситуації, здатність маскувати спосіб мислення та психологічно впливати на розроблювальних, крім того здібності до швидкого встановлення контактів з потрібними особами, знаходження оптимальної форми і позиції спілкування зі злочинними елементами та відстоювати в процесі спілкування свою точку зору і переконувати співрозмовників, маніпулювати думками оточуючих.[23]

[23] Тализіна Я.О. Використання негласного співробітництва у кримінальному провадженні : монографія / наук. ред. І.А. Тітко. Київ : Алерта, 2023. 304 с.

Пошукова сторона полягає в здатності суб'єкта впровадження виявляти злочинні дії розроблювальних. Це досягається наявністю у співробітників пильності, спостережливості, уваги, наполегливості, знання прийомів маскування та виявлення ознак кримінальних правопорушень.

Такі властивості особистості слід враховувати при визначенні кандидата на впровадження. Найбільш важливими під час підготовки впровадження оперативного працівника є вибір легенди та способу впровадження, за допомогою якого воно здійснюватиметься. Умовою забезпечення конспірації є незнання членами ОЗУ про належність впроваджуваного до НПУ, що забезпечується ретельно розробленою легендою, яка підтверджується оперативно-організаційними заходами.

Легенда впровадження оперативного працівника являє собою систему заздалегідь підготовлених, з урахуванням призначення та умов використання зведень про реальні та надумані факти та події, про біографію впроваджуваного працівника, його зв'язки, а також особисті та професійні якості та можливості, які у необхідний момент доводяться до членів організованої злочинної групи та їх оточення, з метою: реального проникнення негласного працівника в злочинну групу; встановлення та підтримання щільних контактів і довірчих відносин з учасниками злочинної групи або з їх оточенням, а також введення їх в оману щодо дійсної сутності фактичних намірів негласного працівника; шифрування оперативного інтересу негласного працівника до злочинної діяльності об'єкта впровадження; збору необхідної інформації про злочинну діяльність об'єкта впровадження; забезпечення безпеки негласного працівника під час його введення в злочинну групу, перебування в ній та виведення з неї.

Модель рольової поведінки суб'єкта впровадження, яка є системою передбачених легендою дій, вчинків, фізичних, психологічних, фізіологічних та спеціальних прийомів поведінки з його боку, а також специфічних елементів пізнання, мови (жаргону),

зовнішнього вигляду, одягу, аксесуарів, необхідних для придбання ним певного іміджу, що в сукупності сприяє створенню та підтримці правдоподібного рольового образу, який обрано негласному працівнику на період впровадження його в злочинну групу та перебування в ній.

Впроваджуваним можуть використовуватися: рольовий образ кваліфікованого злочиния або особи, яка має широке коло зв'язків у кримінальному середовищі, що може викликати інтерес об'єкта впровадження до негласного працівника як до досвідченого спеціаліста в області кримінальної діяльності і майбутнього прямого співучасника групових злочинних дій; рольовий образ фахівця, особливі пізнання та практичний досвід якого можуть викликати інтерес злочинної групи до такої особи, як до виконавця окремих специфічних елементів певної спеціалізованої злочинної діяльності (фахівець хімік-технолог, водій-дальнобійник, здатний до виконання перевозу незаконних вантажів зброї, наркотиків, тощо[24]; біржовий, фінансово-банківський співробітник чи представник іншої посередницької фінансово-господарської або підприємницької структури, характер діяльності яких може сприяти тіньовому обігу економічних ресурсів); рольовий образ нейтральної особи по відношенню як до злочинців, так і до правоохоронців, але захопленої такими особистими інтересами (лікар-нарколог, фахівець будь-якої галузі тощо), які викликають аналогічний інтерес з боку лідерів чи окремих авторитетних членів злочинної групи; рольовий образ державного чиновника або представника законодавчої влади, який є привабливим для злочинної групи як такий, що має широкі можливості сприяти на основі корупції злочинній діяльності об'єкта впровадження; рольовий образ працівника правоохоронного органу, що згоден зрадити інтересам боротьби зі злочинністю і за винагороду взяти

[24] Щурат Т.Г. Актуальні питання протидії організованій етнічній наркозлочинності в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис.* № 3. Одеса : ОДУВС, 2022. С. 244–247.

на «обслуговування» злочинну групу шляхом створення для неї відповідного «даху» тощо.[25]

Оперативно-тактична модель є системою особливих оперативних заходів та відповідних організаційно-тактичних прийомів, способів і технічних засобів, спрямованих на проникнення негласного працівника у злочинну групу, встановлення і підтримання ним контактів з їх лідером та іншими учасниками.

Тактичні прийоми і способи встановлення контактів з членами ОЗУ повинні враховувати індивідуальну і колективну психологію та мотиви, які ними керують. Способи встановлення контактів залежно від ситуації можуть поділятися на конфліктні та безконфліктні.

Конфліктні — штучні створення конфліктної ситуації між впроваджуваним і поліцією, свідками якої будуть члени ОЗУ та їх оточення (в разі необхідності, конфліктна ситуація може бути утворена між впроваджуваним та членами конкуруючої злочинної групи, представниками інших органів виконавчої влади тощо).

Безконфліктні — створення умов для оперативного зближення негласного працівника з об'єктом впровадження і набуття довірчих відносин за рахунок поєднання кримінальних намірів, планів тощо.

Крім того, можливе поступове встановлення та закріплення контактів на основі збігу особистих інтересів, захоплень, поглядів, рис характеру негласного співробітника і членів злочинної групи, а також за рахунок взаємної симпатії, закоханості тощо.

Тактичні прийоми вступу в контакт можуть бути поділені на *провокаційні* — інсценування наркотичної залежності; забування впроваджуваним речей біля члена ОЗУ; прохання впроваджуваного до члена ОЗУ надати послугу щодо отримання «дози»; інсценування нападу на члена ОЗУ «конкурентів» тощо; *стимулюючі* — надання допомоги впроваджуваним члену ОЗУ; *пізнавальні* — знайомство

[25] Мороз В.П., Чаплинський К.О., Богуславський М.Г., Волошина М.О. Протидія організованій злочинності в Україні: сучасність та перспективи : монографія. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. 236 с.

під час проведення різних культурних заходів з підключенням до емоційного реагування члена ОЗУ на подію; інсценування ролі «новенького», якого цікавить думка «фахівця»; надання безадресних зауважень, які можуть зацікавити члена ОЗУ; організація загальної розмови на актуальну тему.

Розробка легенди для впровадження повинна враховувати такі ключові вимоги: *реалістичність* — легенда має бути правдоподібною. Вигадані події, факти та обставини повинні відповідати дійсності, обраному профілю агента під прикриттям та його особистим якостям; *детальність* — легенда повинна містити переконливі відповіді на всі можливі питання від злочинної групи щодо біографічних, соціальних, професійних та сімейно-побутових даних негласного працівника, минулого, включаючи можливі судимості, поточні та колишні зв'язки з криміналом (для цього можна використовувати реальні дані про місце народження, проживання, роботу, імена знайомих, посадовців, зв'язки з кримінальними авторитетами, інформацію про судові процеси, деталі місцевості, відповідності вигаданих подій та вчинків негласного працівника його реальній освіті, досвіду, навичкам та психологічним особливостям; *природність* — легенда має виглядати природно, що досягається через невимушену поведінку негласного працівника, яка відповідає обраній ролі, його психологічним якостям, манері спілкування, оперативним навичкам, відповідність розвитку подій навколишньому середовищу та оперативній ситуації; *простота* — інформація в легенді має бути простою та легко запам'ятовуваною; *логічність* — відомості про вигадані факти, події та вчинки повинні бути логічно пов'язаними; *використання реальних даних* — при розробці легенди важливо використовувати реальні обставини, такі як: стать, вік, професія, освіта, навички, комунікабельність, елементи біографії негласного працівника, реальні умови, наприклад, спільні знайомі або відбування покарання в одній установі з членом злочинної групи; *забезпечення безпеки* — легенда повинна забезпечувати простоту, чіткість та легкість запам'ятовування розроблених

даних, оптимальне виконання завдань, конспірацію операції та особисту безпеку негласного працівника; *відповідність поведінці* — легенда має відповідати обраній манері поведінки агента.

Перспективність легенди, тобто можливість подальшого її розвитку залежно від змін оперативної ситуації.

Оптимальність легенди, тобто розробка найбільш прийнятих і раціональних варіантів її змісту з метою досягнення відповідності легенди передбаченим способам втілення її в життя та з метою забезпечення успішного виконання завдань впровадження, надійної конспірації безпеки негласного працівника.

Способи доведення вигаданих за легендою відомостей до середовища злочинної групи передбачаються одночасно з розробкою самої легенди.

Вони підкріплюються необхідними організаційно-тактичними заходами і реалізуються через окремих осіб або за допомогою певних структур, які виконують роль посередників при впровадженні негласного працівника в злочинну групу.[26]

Неможливість або ускладненість перевірки правдивості відомостей, що покладені в основу легенди. Виконання цієї вимоги припускає надуманість таких подій, фактів і обставин, мотивів поведінки, що абсолютно не піддаються перевірці.

Можливі варіанти можливості перевірки організованою злочинною групою правдивості тієї частини передбачених легендою відомостей, які відповідають реальності та встановлення їх не загрожує розшифруванням дійсних цілей проникнення.

Для шифрування легенди негласному працівнику згідно зі змістом легенди можуть вручатися відповідні документи (паспорти громадянина України, закордонні паспорти для виїзду за кордон, військові квитки, посвідчення про особу, посвідчення водія, свідоцтва

[26] Виявлення та розкриття організованої злочинної діяльності: сучасні проблеми та перспективи : методичні рекомендації / А.М. Рубель, О.О. Людвиченко, А.О. Волобоєв, Є.В. Поляков, Т.Г. Щурат та ін. ; за заг. ред. А.М. Рубеля. Алерта, 2024. 132 с.

про реєстрацію транспортного засобу, картки соціального страхування, пластикові картки, довідки про звільнення з місця відбування кримінального покарания, страхові поліси, цивільно-правові угоди, нотаріальні документи, службові листки технологічної, банківської, бухгалтерської та іншої ділової документації тощо), які зашифровують особу чи відомчу належність працівника, або належність наданого йому рухомого чи нерухомого майна тощо.

Зміст легенди повинен відповідати можливим способам втілення. Легенда може доводитися до членів ОЗУ безпосередньо впроваджуваним, а також через інших осіб. Спосіб надання легенди повинен бути передбачений під час її розробки і підтверджуватися змістом та організаційно-тактичними заходами.

Під час доведення змісту легенди до членів ОЗУ за допомогою інших осіб треба враховувати, що ними можуть бути: особи які негласно співпрацюють з оперативними підрозділами НПУ; особи, які займаються протиправною діяльністю і не знають про належність оперативного співробітника до НПУ; особи, які не пов'язані зі злочинною діяльністю, однак мають широкі зв'язки серед кримінально-злочинного елементу; особи, які працюють у місцях, що становлять оперативний інтерес; інші залегендовані негласні співробітники.

Важливе значення для забезпечення підготовки до впровадження в ОЗУ має наявність програми (сценарію) впровадження і підтримки легенди в процесі впровадження.

Працівники, що впроваджуються в ОЗУ мають спеціальні права: інсценувати кримінальне правопорушення, якщо це необхідно для підтвердження легенди чи завоювання довіри в середовищі розроблювальних; використовувати спеціальну техніку для забезпечення особистої безпеки в середовищі розроблювальних; використовувати документи прикриття, що забезпечують легенду; виступати в суді як свідок; використовувати за своїм розсудом наявні на озброєні засоби, якщо законом не встановлено інший порядок їх застосування.

Працівникам, що впроваджуються в ОЗУ забороняється провокувати осіб до вчинення кримінальних правопорушень; інсценувати кримінальні правопорушення, якщо це не викликано необхідністю розкриття кримінальних правопорушень більшої суспільної небезпеки, завоювання довіри в кримінальному середовищі або підтвердження легенди з попереднім одержанням дозволу від керівника операції; використовувати техніку, якщо законом встановлено інший порядок її застосування.

Однією з основних вимог під час здійснення впровадження є забезпечення особистої безпеки негласних працівників, які впроваджуються в злочинні угрупування.[27]

Забезпечення особистої безпеки негласних працівників полягає в розробці обов'язкових типових заходів на випадок загрози життю впроваджуваного, що визначається за результатами прогнозування та аналізу відповідних ризикованих ситуацій. До таких заходів можна віднести встановлення контролю за діяльністю впроваджуваного, оснащення його технічними засобами термінового зв'язку, радіомаяком чи мініатюрним мікрофоном автоматичної дії, організацію проведення візуального спостереження за окремими членами злочинної групи, створення спеціальної групи оперативного реагування (прикриття) з цілодобовим режимом роботи тощо.

У разі потреби обстановка в якій перебуває негласний працівник повинна контролюватися з використанням оперативно-технічних заходів. Всі ці заходи повинні здійснюватися в комплексі з використанням традиційних засобів зв'язку: схованки, конспективні та орендовані (явочні) приміщення, обумовлені місця та опосередкований зв'язок з використанням умовних знаків, крім того, з використанням телекомунікаційних мереж.

У разі виникнення ситуації, пов'язаної з погрозою для життя оперативного працівника, здійснюється комплексна операція з його виводу з ОЗУ та зашифрування цих заходів.

---

[27] Поляков Є.В. Деякі аспекти використання негласного апарату оперативних підрозділів в кримінальній розвідці. *Південно-український правничий часопис.* № 1 / Одеський державний університет внутрішніх справ. Одеса, 2016. С. 99–102

Втілюючи в життя обрану легенду та лінію поведінки, негласні працівники здійснюють усі необхідні заходи щодо уникнення прямої участі в злочинних діях. У випадку одержання суб'єктом впровадження пропозицій або вимог щодо конкретної участі в кримінальному правопорушенні, він зобов'язаний негайно повідомити про це оперативного працівника-куратора, керівника підрозділу для прийняття відповідного рішення. У разі відсутності такої можливості негласний працівник самостійно створює обставини, що перешкоджають учиненню злочину або дають можливість ухилитися від участі в ньому. Для завоювання довіри та авторитету впроваджуваний з відома керівника операції може інсценувати вчинення злочину.

Практичне здійснення впровадження негласних працівників у злочинні групи досягається за допомогою конкретних його способів. Спосіб впровадження — це комплекс оперативно-тактичних заходів, спрямованих на проникнення негласного працівника в середовище злочинної групи, встановлення ним близьких контактів і довірчих відносин з розроблюваними її членами, а також на забезпечення сприятливих умов щодо подальшого його перебування у складі групи з метою виконання отриманих оперативно-розшукових завдань.[28]

У сучасних умовах практичної діяльності оперативних підрозділів можуть вживатися наступні типові способи впровадження негласних працівників у злочинні групи:

Спосіб прямого впровадження, що являє собою безпосереднє проникнення негласних працівників у злочинні групи, яке здійснюється без допомоги інших осіб, з урахуванням особистих якостей і розвідувальних здібностей впроваджуваного працівника, а також із застосуванням відповідних легенд.

Спосіб опосередкованого впровадження передбачає проникнення негласних працівників у злочинні групи через посередників.

---

[28] Некрасов В.А., Бірюков Г.М., Корсун С.І. Проникнення в злочинне середовище: організаційно-тактичні основи : монографія. К. : РВВ МВС України, 2004. 196 с.

Також заслуговує на увагу спосіб впровадження з використанням постійно діючих або тимчасових організаційних структур.

За своєю суттю це теж опосередковане впровадження, але в ролі посередника в даному випадку виступає не окрема фізична, а зашифрована юридична особа (підприємство, організація), під прикриттям якої певні оперативні співробітники й здійснюють впровадження негласних працівників у злочинні групи.

Специфічну основу легенди прикриття впровадження негласних працівників у злочинні групи за посередництвом указаних організаційних структур складає їх статутна діяльність, зокрема: надання юридичних, охоронних та інших послуг, фінансове посередництво, комерційне партнерство, спільна діяльність тощо.

Постійно діючими організаційними структурами є такі підприємства й організації, що створені оперативними підрозділами на довгостроковій основі. Вони можуть використовуватися для багаторазового впровадження негласних працівників у злочинні групи, у тому числі для реалізації легенди їх проникнення в групи та відповідного прикриття, забезпечення постійного оперативного зв'язку і надійної конспірації, а також для організаційної, матеріально-фінансової та іншої ресурсної підтримки впроваджених працівників тощо.

Тимчасові організаційні структури — це такі самі зашифровані підприємства й організації, але створені для здійснення окремих оперативно-розшукових операцій, в тому числі пов'язаних з впровадженням негласних працівників у окремі злочинні групи.

Для координації діяльності щодо впровадження в ОЗУ та забезпечення безпеки учасників оперативно-тактичної операції створюється координаційний штаб. На координаційний штаб можуть покладатися наступні функції: координація діяльності осіб, що беруть участь в оперативно-тактичній операції впровадження; збір, обробка, аналіз отриманої інформації та її використання при розробці рекомендацій щодо ходу операції впровадження; забезпечення безпеки осіб, що беруть участь у операції впровадження;

забезпечення взаємодії з іншими підрозділами НПУ, правоохоронними органами та установами державної влади; забезпечення можливості втручання в дії розроблювальних з метою припинення їхньої злочинної діяльності та запобігання настання небезпечних наслідків тощо.

Масштаби використання сил і засобів при здійсненні негласного проникнення в злочинне середовище визначаються виходячи з: мети розробки; складності розробки; наявності матеріального і технічного забезпечення підрозділу, чисельності співробітників підрозділу; можливості залучення додаткових засобів.

Найбільш оптимальна кількість співробітників, що може бути задіяна при організації проникнення, не більш 5 осіб. В кожній конкретній операції кількість задіяних у ній співробітників може змінюватися залежно від умов, що складаються, враховуючи те, що в процесі впровадження в ОЗУ, виникає необхідність участі в даному заході групи, яка аналізує зведення, одержані в процесі проникнення, а також добова змінюваність осіб, які забезпечують безпеку і підстрахування суб'єкта проникнення.

В рамках оперативно-розшукової справи або кримінального провадження при здійсненні негласного проникнення в ОЗУ одержувані зведення можуть бути отриманні завдяки використанню портативних пристроїв аудіо-, відеозапису, а також міститися у рапортах, висновках, довідках, повідомленнях, актах, протоколах, замітках, звітах тощо, які повинні долучатися до справи.

Після завершення оперативно-розшукових заходів з проникнення в злочинне середовище негласний співробітник складає детальний звіт про виконання завдання. Даний звіт повинен всебічно й об'єктивно відображати події, що сталися.

Контроль за виконанням негласного проникнення в злочинне середовище покладається на керівників оперативних підрозділів, що санкціонують даний захід.

Контроль може здійснюватися за допомогою спеціальних технічних засобів знімання інформації, аудіоконтролю,

оптико-електронними засобами спостереження, відеоконтролю, зовнішнього спостереження та агентурного супроводження.

В умовах правового режиму воєнного стану, використання злочинцями вогнепальної зброї, вибухівки, бойових припасів, постає питання про використання спеціальних знань в ході виявлення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень організованої злочинності. Сучасні науковці розглядали питання використання спеціальних знань у ході розслідування вбивств, торгівлі людьми, крадіжок, грабежів, розбоїв, контрабанди, бандитизму, терористичних актів тощо[29]. Відповідно до предмету дослідження у кримінальних провадженнях доцільним є проведення різних судово-медичних та криміналістичних експертиз.

Розвиток інституту конфіденційного співробітництва також є умовою удосконалення діяльності підрозділів кримінальної поліції з протидії організованій злочинності. Так в умовах правого режиму воєнного стану з точки зору оперативно-розшукової діяльності цікавими є положення ч. 6. ст. 255 КК України згідно якої передбачено звільнення кримінальної відповідальності особа, крім організатора або керівника злочинної організації, за вчинення злочину, передбаченого частиною другою або третьою цієї статті, якщо вона до повідомлення їй про підозру у вчиненні цього злочину добровільно повідомила про створення злочинної організації або участь у ній та активно сприяла її розкриттю. Також передбачено звільнення від кримінальної відповідальності особи, крім організатора злочинного зібрання (сходки), за вчинення злочину, передбаченого частиною першою статті 255-2 КК України, якщо вона до повідомлення їй про підозру у вчиненні цього злочину добровільно повідомила про цей злочин, а також активно сприяла його розкриттю. Окрім того регламентовано звільнення від кримінальної

[29] Поляков О.М. Протидія організованій злочинності, яка використовується іноземними спецслужбами, зокрема рф, для проведення розвідувально-підривної діяльності проти України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2021. № 53. С. 115–118.

відповідальності за статтею 260 КК України особи, яка перебувала в складі не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, за дії, передбачені частинами першою або другою статті 260 КК України, якщо вона добровільно вийшла з такого формування і повідомила про його існування органи державної влади чи органи місцевого самоврядування.[30]

На нашу думку врахування вимог даних норм враховується при використанні сприяння громадян та розвитку інституту конфіденційного співробітництва.

Оперативно-розшукове забезпечення досудового розслідування, як умова удосконалення досліджуємої діяльності, повинно розпочинатися з моменту створення СОГ і до ухвалення судом вироку або постановлення ухвали, які набрали законної сили, або у разі закриття кримінального провадження. Саме тому працівники оперативних підрозділів, які включені до складу СОГ повинні взаємодіяти зі слідчим, інформувати слідчого — керівника СОГ про стан виконання наданих письмових доручень та запланованих заходів, а також на його вимогу надавати документи, що підтверджують обсяги проведеної ними роботи. Окрім того зазначаємо, що працівники оперативного підрозділу, які включені до складу СОГ, повинні самостійно надавати слідчому обґрунтовані пропозиції щодо необхідності проведення конкретних слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій.[31]

Стратегічне планування розслідування, закономірно, є процесом, що ініціюється після початку кримінального провадження та акумуляції певного обсягу даних, релевантних до кримінальної події, які, власне, й слугують підґрунтям для такого планування.

---

[30] Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341–14#Text

[31] Єпринцев П.С. Теорія та практика запобігання організованій злочинності в Україні. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису : дисертація на здобуття ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 — кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право, 081 — «Право» / Донецький державний університет внутрішніх справ. Кропивницький, 2023.

Аналіз емпіричних матеріалів свідчить, що ефективною модальністю стратегічного планування розслідування організованої злочинницької діяльності є проведення спільних нарад, в яких беруть участь слідчий, прокурор та співробітники оперативних підрозділів стратегічних розслідувань.

При здійсненні зазначеного планування та формуванні подальшої траєкторії розслідування, співробітники підрозділів стратегічних розслідувань, спираючись на методологію системного кримінального аналізу, надають інформацію стосовно: потенційного серійного характеру злочинної діяльності та вірогідності рецидиву аналогічних злочинів у найближчій хронологічній перспективі; наявності аналогічних, вже ідентифікованих, фактів злочинної діяльності, які, однак, раніше не були інтегровані в єдиний контекст правоохоронними органами, наприклад, у зв'язку з їх вчиненням у різних адміністративно-територіальних одиницях, зокрема, з метою встановлення можливих кореляцій між виявленим кримінальним правопорушенням та злочинами, скоєними у минулі роки; ймовірності вчинення нових кримінальних правопорушень різної типології особою, яка вже ідентифікована, але ще не піддана затриманню в рамках реалізації посткримінальної діяльності; оцінки ступеня вірогідності та інтенсивності здійснення протидії розслідуванню, включаючи, за можливості, конкретизацію форм такої протидії; визначення доцільності та наявності можливостей проведення оперативної розробки затриманих осіб в умовах ізоляції, зокрема, в слідчих ізоляторах та ізоляторах тимчасового тримання; стану існуючих оперативних позицій для забезпечення можливості своєчасного отримання інформації, що впливає на організаційно-тактичні аспекти розслідування відповідного кримінального провадження; оцінки потенційної необхідності реалізації комплексу передбачених законодавством заходів щодо забезпечення безпеки учасників кримінального провадження.

Слід підкреслити, що дані, які використовуються оперативними підрозділами для сприяння стратегічному плануванню

розслідування, переважно отримуються з агентурно-оперативних джерел, матеріалів попередніх оперативних розробок (як реалізованих, так і нереалізованих), оперативно-розшукових справ, оперативних обліків та інших джерел формування, накопичення та систематизації необхідної інформації.

Продовжуючи аналіз, важливо акцентувати увагу на значущості оперативно-розшукового забезпечення планування проведення окремих слідчих (розшукових) дій, тактичних операцій та інших процесуальних заходів, що можуть бути реалізовані в рамках досудового розслідування організованих форм злочинної діяльності. Результати практичної діяльності свідчать, що оперативні підрозділи стратегічних розслідувань залучаються до планування не всіх елементів досудового розслідування, при цьому інтенсивність їх залучення варіюється залежно від змістовного наповнення відповідного заходу. Зокрема, в окремих випадках управлінські рішення повністю покладаються на керівників відповідних оперативних підрозділів, що є окремою складовою оперативно-розшукового забезпечення кримінальних проваджень щодо організованої злочинності.

Перш за все, необхідно підкреслити, що на тактичному рівні розслідування оперативні підрозділи в обов'язковому порядку залучаються до планування та безпосереднього проведення тактичних операцій, які являють собою комплекси заходів різної спрямованості, об'єднаних метою реалізації конкретної задачі в рамках кримінального провадження[32]. Емпіричні дані свідчать, що в структурі розслідування організованої злочинної діяльності проводяться тактичні операції, планування та проведення яких повністю делегується оперативним підрозділам, тоді як слідчий виконує функцію надання методичної допомоги та можливої конкретизації даних, які необхідно отримати за результатами їх проведення. Наголошується, що делегування повноважень щодо планування таких операцій

[32] Шевчук В.М. Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації : монографія. Х. : Вид. Агенція «Апостіль», 2013. 440 с.

саме співробітникам оперативних підрозділів є цілком обґрунтованим, оскільки це вимагає використання наявних у їхньому розпорядженні негласних сил та засобів.

Типовими операціями при розслідуванні організованої злочинної діяльності є: 1) встановлення всіх учасників злочинного угруповання. Це зумовлюється тим, що, по-перше, на початковому етапі розслідування, навіть у випадку затримання окремих осіб, точна структура та розподіл функціональних обов'язків між членами злочинного угруповання залишаються невизначеними. Ще більші труднощі у вирішенні цього завдання виникають у випадках, коли організоване злочинне угруповання побудоване за «мережевим» принципом та здійснює дистанційну координацію своєї злочинної діяльності. Реалізація такої тактичної операції, в першу чергу, потребує активізації діяльності існуючих та створення нових оперативних позицій у структурі злочинного середовища. Це, в свою чергу, зумовлює необхідність її планування саме співробітниками оперативних підрозділів, які: а) володіють інформацією про структуру та розвідувальні можливості осіб, які конфіденційно співпрацюють з оперативними підрозділами; б) здатні оцінити поточний рівень оперативних підходів до окремих учасників організованого злочинного угруповання, а також обрати найбільш ефективні моделі їх формування; встановлення інфраструктурних елементів забезпечення злочинної діяльності, оскільки стратегічною метою кримінального переслідування є не лише притягнення до кримінальної відповідальності учасників злочинного угруповання, причетних до вчинення конкретного кримінального правопорушення, а й ідентифікація осіб, чия співпраця з представниками таких угруповань ретельно маскується, а іноді й носить ситуативний характер. Зокрема, це стосується суб'єктів, наділених владними повноваженнями, які можуть забезпечувати організацію протидії розслідуванню. Крім того, негласним шляхом, як правило, встановлюються місця зберігання зброї представниками організованих злочинних угруповань; майно, здобуте в результаті протиправної діяльності;

транспортні засоби, що використовуються членами злочинних угруповань або їхніми зв'язками; 2) встановлення інфраструктурних елементів, що сприяють злочинній діяльності. Це також один із ключових аспектів, оскільки стратегічна мета кримінального переслідування полягає не лише в притягненні до відповідальності членів злочинних угруповань, причетних до конкретних кримінальних правопорушень, але й у виявленні осіб, чия співпраця з такими угрупованнями ретельно замаскована та іноді має ситуативний характер. Це особливо стосується суб'єктів, наділених владними повноваженнями, котрі можуть забезпечувати організацію протидії розслідуванню, ускладнюючи процес встановлення істини.[33]

Крім того, засобами негласного розслідування, як правило, ідентифікуються: місця зберігання зброї, що перебувають у володінні членів організованих злочинних угруповань; схованки майна, отриманого внаслідок протиправної діяльності, з метою його подальшої конфіскації; транспортні засоби, використовувані членами злочинних угруповань або їхніми зв'язками, для відстеження їхньої мобільності та логістичних операцій; проведення окремих негласних слідчих (розшукових) дій, котрі за своєю суттю є складними операціями, що включають планування, організацію, контроль та координацію виконання спеціальних завдань, спрямованих на розкриття злочинної діяльності організованих груп чи злочинних організацій; застосування комплексних форм негласної діяльності з метою оперативного дослідження осіб, затриманих у рамках відповідного кримінального провадження та утримуваних в умовах ізоляції, включаючи планування та організацію такої діяльності із залученням сил і засобів оперативних підрозділів установ виконання покарань; проведення операцій оперативно-бойового характеру, зокрема, операцій із затримання членів організованих злочинних угруповань, з огляду на високу ймовірність збройного опору, включаючи застосування

[33] Шевчук В.М. Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації : монографія. Х. : Вид. Агенція «Апостіль», 2013. 440 с.

автоматичної зброї та вибухових пристроїв; організація та проведення всього спектру негласних слідчих (розшукових) дій, а також проведення окремих слідчих (розшукових) дій, що потребують одночасної мобілізації значних сил і засобів, або оперативного вивчення об'єктів чи способу життя окремих осіб на етапі планування, зокрема, проведення одночасних обшуків.[34]

Необхідність науково-дослідного забезпечення діяльності підрозділів кримінальної поліції Національної поліції України у сфері протидії організованій злочинності є питанням, що заслуговує на особливу увагу. Це передбачає, зокрема, розробку та постійну актуалізацію проблемних питань і стратегічних напрямів оперативно-службової діяльності як на рівні територіальних, так і на рівні міжрегіональних підрозділів кримінальної поліції НПУ. Інтеграція теоретичних знань і практичного досвіду є критично важливим фактором для підвищення ефективності заходів, спрямованих на протидію організованій злочинності.[35]

Підсумовуючи, можна констатувати, що реалізація спеціальних операцій, спрямованих на попередження або розкриття злочинної діяльності організованих груп чи злочинних організацій, у контексті комплексної системи заходів, націлених на нейтралізацію детермінантів організованої злочинності, запобігання подальшій інфільтрації та контролю з боку організованих груп і злочинних організацій значних обсягів тіньового капіталу, протиправної діяльності, включаючи розкрадання бюджетних коштів, легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, організацію незаконного обігу наркотичних речовин і нелегальної міграції, є одним

[34] Горобець Є.В. Оперативно-розшукове забезпечення розслідування кримінальних проваджень щодо організованих форм злочинної діяльності : дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» (галузь знань 08 — Право) / Одеський державний університет внутрішніх справ. Одеса, 2024.

[35] Виявлення та розкриття організованої злочинної діяльності: сучасні проблеми та перспективи : методичні рекомендації / А.М. Рубель, О.О. Людвиченко, А.О. Волобоєв, Є.В. Поляков, Т.Г. Щурат та ін.; за заг. ред. А.М. Рубеля. Алерта, 2024. 132 с.

з найбільш дієвих інструментів. Водночас, зазначений інструмент потребує постійного вдосконалення з метою забезпечення його відповідності сучасним соціально-економічним реаліям і динамічним тенденціям розвитку суспільства та держави.

Висновки

Пропоноване дослідження зосереджується на здійсненні теоретико-правового аналізу процесів виявлення та розкриття організованої злочинної діяльності підрозділами стратегічних розслідувань Національної поліції України в умовах дії правового режиму воєнного стану.

У процесі виконання дослідження було залучено різноманітні відкриті джерела, включаючи наукові праці, навчальні матеріали, законодавчі акти та нормативно-правові документи.

Результати проведеного дослідження дозволили визначити сутнісні характеристики сучасної організованої злочинності та сформулювати мету боротьби з даним явищем.

Підкреслено, що протидія організованій злочинній діяльності є пріоритетним напрямком оперативно-службової діяльності підрозділів кримінальної поліції в системі НПУ, особливо в умовах правового режиму воєнного стану. Встановлено, що в структурі кримінальної поліції НПУ Департамент стратегічних розслідувань виконує функцію координації діяльності, спрямованої на протидію організованій злочинності.

Окрему увагу було приділено розгляду питань оптимізації діяльності підрозділів стратегічних розслідувань НПУ у контексті виявлення та розкриття організованої злочинної діяльності в умовах правового режиму воєнного стану.

Наголошено на важливості взаємодії підрозділів ДСР з іншими оперативними підрозділами НПУ, слідчими, органами прокуратури, Служби безпеки України, а також на значенні оперативного обміну інформацією та використання спеціальних знань у цій діяльності.

Обґрунтовано необхідність розвитку інституту конфіденційного співробітництва та удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення оперативно-службової діяльності в процесі реалізації безпекових та стабілізаційних заходів, спрямованих на протидію організованій злочинності.

Вказано на доцільність науково-дослідного забезпечення діяльності підрозділів кримінальної поліції НПУ у сфері протидії організованій злочинності, зокрема, щодо розробки актуальних питань та визначення пріоритетних напрямків діяльності як територіальних, так і міжрегіональних підрозділів кримінальної поліції НПУ.

Список використаних джерел:

1. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 року № 2135-XII. *Відомості Верховної ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135–12/conv#n49.

2. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64. *Відомості Верховної ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/64/2022#Text

3. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ 2341–14#Text

4. Організована та економічна злочинність / С.В. Ківалов, В.О. Туляков, Б.М. Головкін, Л.І. Аркуша, Т.В. Мельничук; В.І. Маркін, Д.Є. Крикливець ; за ред. В. Тулякова. Електрон. вид. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2022. 292 с. DOI: https://doi.org/10.32837/11300.26025

5. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30 червня 1993 року № 3341-XII. *Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341–12#Text

6. Про утворення територіального органу Національної поліції : Постанова Кабінету Міністрів України від 09.10.2019 р.

№ 867. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/867-2019-%D0%BF#T

7. Севрук В.Г. Департамент стратегічних розслідувань Національної поліції України як суб'єкт протидії злочинам, що вчиняють організовані. *Актуальні питання виявлення та розкриття злочинів Національною поліцією: вітчизняний та зарубіжний досвід* : матеріали Міжнар. наук.-практ. круглого столу (Київ, 19 лют. 2020 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 135–136.

8. Palamarchuk G.V. Smuggling in criminological and also criminal and legal dimensions. *Scientific Herald of Sivershchyna*. 2017. No. 2 (2). P. 174–179. (Series "Law"). doi: https://doi.org/10.32755/sjlaw.2017.02.174

9. Про затвердження положення про Департамент стратегічних розслідувань Національної поліції України : наказ Національної поліції України від 23.10.2019 р. № 1077. URL: http://tranzit.ltd.ua/nakaz/files.pdf

10. Єпринцев П.С. Теорія та практика запобігання організованій злочинності в Україні. — Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису : дисертація на здобуття ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 — кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право, 081 — «Право» / Донецький державний університет внутрішніх справ. Кропивницький, 2023.

11. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651–17/conv#n2409

12. Поляков Є.В. Деякі аспекти використання негласного апарату оперативних підрозділів в кримінальній розвідці. *Південно-український правничий часопис № 1 Одеського державного університету внутрішніх справ*. Одеса, 2016. С. 99–102.

13. Поляков Є.В. Види і призначення оперативно-розшукових заходів і їх співвідношення з негласними слідчими (розшуковими) діями. *Правові та організаційно-тактичні засади оперативно-розшукової діяльності Національної поліції України* : матеріали

Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (м. Одеса, 30 жовтня 2020 р.). Одеса : ОДУВС, 2020. С. 95–97.

14. Некрасов В.А., Бірюков Г.М., Корсун С.І. Проникнення в злочинне середовище: організаційно-тактичні основи : монографія. К. : РВВ МВС України, 2004. 196 с.

15. Азаров М.Ю. Особливості виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2013. № 1. С. 11–18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz_2013_1_4

16. Виявлення та розкриття організованої злочинної діяльності: сучасні проблеми та перспективи : методичні рекомендації / А.М. Рубель, О.О. Людвиченко, А.О. Волобоєв, Є.В. Поляков, Т.Г. Щурат та ін. ; за заг. ред. А.М. Рубеля. Київ : Алерта, 2024. 132 с.

17. Тализіна Я.О. Використання негласного співробітництва у кримінальному провадженні : монографія / наук. ред. І.А. Тітко. Київ : Алерта, 2023. 304 с.

18. Щурат Т.Г. Актуальні питання протидії організованій етнічній наркозлочинності в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис.* № 3. Одеса : ОДУВС, 2022. С. 244–247.

19. Мороз В.П., Чаплинський К.О., Богуславський М.Г., Волошина М.О. Протидія організованій злочинності в Україні: сучасність та перспективи : монографія. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. 236 с.

20. Поляков О.М. Протидія організованій злочинності, яка використовується іноземними спецслужбами, зокрема рф, для проведення розвідувально-підривної діяльності проти України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2021 № 53. С. 115–118.

21. Шевчук ВМ. Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації : монографія. Х. : Вид. Агенція «Апостіль», 2013. 440 с.

22. Горобець Є.В. Оперативно-розшукове забезпечення розслідування кримінальних проваджень щодо організованих форм злочинної діяльності : дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» (галузь знань 08 — Право) / Одеський державний університет внутрішніх справ. Одеса, 2024.

Анотація

У розділі монографії розглядаються теоретико-правові основи боротьби з організованою злочинністю підрозділами стратегічних розслідувань Національної поліції України в умовах воєнного стану. Визначено законодавче та нормативно-правове підґрунтя протидії організованій злочинності в зазначених умовах. Також проаналізовано організаційні та тактичні підходи до виявлення та розкриття злочинної діяльності організованих груп. Розділ монографії «Забезпечення оперативно-розшукової діяльності та негласних слідчих (розшукових) дій при виявленні та розкритті організованої злочинної діяльності в умовах воєнного стану» орієнтований на здобувачів вищої освіти закладів вищої освіти МВС України, практичних співробітників правоохоронних органів та наукових працівників.

Ключові слова: організована злочинність, воєнний стан, негласні слідчі (розшукові) дії, спеціальне завдання, оперативне проникнення, злочинне середовище, конфіденційне співробітництво, оперативні підрозділи.

Розділ 16
АНАЛІЗ ТА ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В УМОВАХ ЗАГОСТРЕННЯ КРИМІНОГЕННОЇ ОБСТАНОВКИ

Андрій БАБЕНКО
Одеський державний університет внутрішніх справ, Україна

1.1 Аналіз та прогнозування кримінальних правопорушень в умовах загострення криміногенної обстановки: загально-теоретичний та праксеологічний вимір

Як загальновідомо, кримінальні правопорушення являють собою складне соціальне явище, що постійно еволюціонує під впливом змін у суспільно-політичному середовищі. В умовах затяжної кризи, яку переживає Україна, спричиненої як внутрішніми проблемами, так і зовнішніми викликами, зростає потреба у нових підходах до протидії злочинності. Ефективна протидія їй можлива лише за наявності науково обґрунтованих рішень, комплексного аналізу ситуації та постійного оновлення превентивних механізмів. Сучасні виклики — від соціальної нестабільності до зовнішньої агресії — вимагають постійного моніторингу криміногенного стану та прогнозування його змін. Безперервне вивчення нових тенденцій у сфері злочинності та адаптація запобіжних заходів до динамічної ситуації стають основою стійкої безпекової політики. У цьому процесі важливо забезпечити тісну взаємодію між наукою та практикою, зосередивши зусилля на розробці ефективної моделі превенції кримінальним правопорушенням, яка відповідає умовам воєнного стану та пов'язаних із ним ризиків для держави та суспільства.

Починаючи з 2014 року, коли Україна опинилася перед викликами у формі окупації частини своїх територій, а особливо після масштабної військової агресії Російської Федерації у 2022 році, завдання протидії злочинності набуло принципово нового виміру.

У новій реальності безпеки першочергового значення набуває системний аналіз стану криміногенної ситуації, своєчасне виявлення змін у структурі злочинності та оперативне формування адекватних механізмів реагування. Лише за умови випереджального аналітичного супроводу та гнучкої трансформації функцій правоохоронних органів відповідно до нових загроз можна зберегти стабільність, ефективно попереджувати кримінальні правопорушення та підтримувати правопорядок у надзвичайно складних умовах, зумовлених воєнним станом.

Аналіз кількісно якісних параметрів кримінальних правопорушень і прогнозування злочинності в умовах загострення криміногенної обстановки передбачає визначення двох взаємопов'язаних методологічних категорій — кримінологічного аналізу і кримінологічного прогнозу. Кримінологічний аналіз — це послідовний збір, систематизація й інтерпретація інформації про злочинність: її обсяги, структуру, характерні риси та соціально-економічні чи політичні фактори, що впливають на рівень правопорушень. Цей процес включає формування довідково-інформаційних масивів, ведення оперативних і криміналістичних реєстрів, обробку персональних даних і підготовку статистичних зведень. Результати аналізу визначають ключові напрями превентивної і оперативної роботи поліції, дозволяють побудувати чітку картину поточного стану злочинності та її детермінант[1]. Щодо кримінологічного прогнозу, то у широкому розумінні — це науково обґрунтоване передбачення майбутнього стану злочинності, яке охоплює очікувані рівні, структуру і темпи розвитку кримінальних правопорушень, а також умови їх виникнення і можливості запобігання[2]. Більше того, прогнозування розглядається як елемент соціального управління: воно моделює сукупність детермінант,

[1] Поняття та предмет кримінологічного аналізу злочинності. URL: https://studies.in.ua/analiz-ta-prognoz-zlochynnosti/3931-ponyattya-ta-predmet-krimnologchnogo-analzu-zlochinnost.html (дата звернення: 23.05.2025).

[2] Запобігання правопорушенням у місцях позбавлення волі / О.М. Джужа, В.В. Василевич, О.Г. Колб, В.С. Наливайко та ін.; за заг. ред. О.М. Джужі та О.Г. Колба. Луцьк: ПП Іванюк В.П., 2010. С. 72.

оцінює спроможність профілактичних інституцій та розподіл ресурсів, а також імовірність вчинення злочинів конкретними суб'єктами. Удосконалений механізм інформаційно-аналітичного забезпечення, що поєднує глибокий аналіз і прогностичні оцінки, стає невід'ємною складовою стратегічного управління в сфері безпеки[3]. Особливо важливим це є в умовах воєнного стану, коли швидкі зміни факторів ризику потребують гнучкого, випереджального реагування з боку правоохоронних органів.

Загострення криміногенної ситуації в Україні в умовах збройного конфлікту потребує системного підходу до вивчення динаміки злочинності та формування ефективних прогнозів її розвитку. Війна, що триває з 2014 року та набула повномасштабного характеру у 2022 році, суттєво трансформувала кримінальне середовище, створивши нові виклики для системи національної безпеки та правоохоронних органів[4]. Аналіз статистичних показників, оприлюднених Офісом Генерального прокурора, дає змогу відстежити зміну кількісних і якісних параметрів злочинності у цей період та виявити ключові тенденції, які потребують врахування при розробці превентивних стратегій. Так, у 2022 році було зафіксовано понад 360 тисяч кримінальних правопорушень, що, попри масштабні потрясіння, відповідало попередній тенденції до зниження[5]. Це пояснюється низкою об'єктивних чинників: евакуацією населення, зміною облікової дисципліни, концентрацією державних ресурсів на безпековому фронті. Однак уже у 2023 році ситуація змінилася — кількість кримінальних правопорушень зросла до 475 тисяч, що свідчить про

---

[3] Василевич В.В. Теоретико-методологічні засади кримінологічного прогнозування в установах виконання покарання. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2014. № 2. С. 58–69, 81.

[4] Шакун В.І. Аналіз злочинності: проблеми термінології. *Нове українське право*. 2023. Випуск 2. С. 154–162, с. 155.

[5] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2022 року. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 23.05.2025).

новий етап розвитку кримінальної активності в умовах воєнного часу[6]. У 2024 році динаміка збереглася: 492 тисячі зареєстрованих правопорушень[7], а лише за січень-квітень 2025 року — понад 220 тисяч, що сигналізує про закріплення високого рівня кримінальної загрози[8]. У такій ситуації особливої актуальності набуває аналітична оцінка реальної криміногенної картини, її чинників та можливих векторів розвитку. Саме на основі глибокого аналізу можна розробити ефективні механізми прогнозування злочинності та своєчасного реагування на потенційні загрози в умовах тривалого воєнного протистояння та соціальної турбулентності.

У 2024 році структура зареєстрованих кримінальних правопорушень в Україні засвідчує значну диференціацію за кількісними показниками, що дозволяє умовно поділити їх на три групи: високої, середньої та низької поширеності. Такий підхід є доцільним з точки зору кримінологічного аналізу, оскільки він дозволяє не лише оцінити масштабність окремих видів злочинів, а й окреслити пріоритети у формуванні політики протидії злочинності. До групи **високої поширеності** належать кримінальні правопорушення, що займають домінантні позиції у загальній структурі злочинності: кримінальні правопорушення проти власності — 132 910 випадків; проти встановленого порядку несення військової служби — 93 900 випадків; проти життя та здоров'я особи — 80 054 випадки; у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних

---

[6] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2023 року. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 22.05.2025).

[7] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2024 року. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 23.05.2025).

[8] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-квітень 2025 року. О*фіс Генерального прокурора України*. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 24.05.2025).

речовин, їх аналогів або прекурсорів — 48 233 випадки. Ці категорії формують ядро сучасної злочинності та потребують першочергової уваги з боку держави та правоохоронної системи[9]. До групи **середньої поширеності** можна віднести: кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку — 30 151 випадок; проти авторитету органів влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян та проти журналістів — 23 160 випадків; у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг — 16 820 випадків; проти безпеки руху та експлуатації транспорту — 10 662 випадки; проти громадської безпеки — 8 789 випадків; у сфері охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації — 7 865 випадків; проти основ нацбезпеки України — 5 998 випадків; проти громадського порядку і моральності — 5 932 випадки[10]. Ці види кримінальних правопорушень не є масовими, однак мають стабільну динаміку й значну суспільну небезпеку. До групи **низької поширеності** належать: проти правосуддя — 7 369 випадків; проти виборчих, трудових та інших прав і свобод людини і громадянина — 5 036 випадків; проти довкілля — 4 153 випадки; у сфері господарської діяльності — 4 055 випадків; у сфері використання електронно-обчислювальних машин, систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку — 4 055 випадків; проти статевої свободи та статевої недоторканності особи — 872 випадки; проти безпеки виробництва — 842 випадки; проти волі, честі й гідності особи — 539 випадків[11]. Незважаючи на меншу

[9] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2024 року. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 23.05.2025).

[10] Там само.

[11] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2024 року. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 23.05.2025).

кількість, ці правопорушення мають глибокий соціальний резонанс і часто свідчать про проблеми у сферах публічного управління, правосуддя, екології та прав людини.

Отже, структурний аналіз кримінальних правопорушень у 2024 році не лише дає змогу окреслити загальну картину криміногенної ситуації, а й висвітлює зміщення акцентів у сфері правопорушень, актуалізуючи потребу в комплексному, науково обґрунтованому підході до побудови ефективної стратегії запобігання злочинності.

Кримінальні правопорушення проти власності традиційно посідають провідне місце серед інших видів злочинів в Україні, що зумовлено значним інтересом зловмисників до заволодіння чужим майном з корисливих мотивів. За офіційними даними за 2024 рік в Україні зареєстровано 132 910 кримінальних правопорушень проти власності. З цієї кількості повідомлено про підозру у 59 768 випадках, що становить близько 45 % від загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень у цій сфері. Обвинувальний акт було скеровано у 53 693 випадках, що становить приблизно 41 % від загальної кількості кримінальних правопорушень проти власності. Це вказує на те, що трохи більше ніж у 40 % випадків провадження доходять до обвинувального акта, що свідчить про певні проблеми у розкритті і доказуванні кримінальних правопорушень проти власності Аналіз структури кримінальних правопорушень проти власності показує, що найбільшу питому вагу у загальному масиві становлять шахрайства — 64 978 випадків, що приблизно дорівнює 49 % від усіх зареєстрованих кримінальних правопорушень проти власності. Крадіжки займають другу за величиною частку — 55 576 випадків, що становить близько 42 % у структурі злочинності проти власності. Інші види кримінальних правопорушень у цій категорії представлені значно меншими показниками: привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем — 7743 або 6 %, грабежі — 1453 факти, що складають приблизно 1,1 %, розбої — 313 або 0,3 %, самовільне зайняття

земельної ділянки та самовільне будівництво — 1 243, що сягає близько 1 %, а умисне знищення або пошкодження чужого майна, що заподіяло шкоду у великих розмірах — 978 фактів або близько 0,8 %[12]. Отже, шахрайства та крадіжки разом складають майже 90 % усіх кримінальних правопорушень проти власності, що свідчить про їх домінуючу роль у структурі цього виду злочинності. Ці дані підкреслюють необхідність посилення заходів щодо протидії шахрайству та крадіжкам як найпоширенішим формам кримінально протиправних посягань проти власності[13].

Особливої уваги заслуговує масштабна кількість кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби — 93 900 випадків у 2024 році, що є прямим наслідком дії воєнного стану. Найбільш поширеним правопорушенням у цій категорії стало самовільне залишення військової частини або місця служби — 66 240 випадків, що свідчить про психологічну виснаженість особового складу та загострення морально-психологічних проблем у війську. Значними також є показники дезертирства — 23 209, непокори — 1 849 і перевищення військовослужбовцями своїх повноважень — 599 випадків. Загалом у цій категорії було вручено 8 729 повідомлень про підозру та направлено до суду 3 008 обвинувальних актів[14]. Такі дані підтверджують необхідність комплексного підходу до вдосконалення військової дисципліни, посилення підтримки військовослужбовців, а також впровадження

[12] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2024 року. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 23.05.2025).

[13] Остроглядов О. І. Запобігання корисливим злочинам проти власності у великих містах Причорноморського регіону материкової України : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» / Одеський державний університет внутрішніх справ. Одеса, 2020. 237 с. С. 17–18.

[14] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2024 року. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 23.05.2025).

ефективних заходів правового, психологічного та соціального характеру в умовах триваючої війни[15].

Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи є одними з найнебезпечніших серед усіх видів злочинності. Вони безпосередньо посягають на базову соціальну цінність — людське життя, завдаючи непоправної шкоди як окремим особам, так і суспільству в цілому. У 2024 році в Україні було зареєстровано 80 054 кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи. З них повідомлено про підозру у 23 365 випадках, що становить близько 29 % від загальної кількості зареєстрованих правопорушень. Обвинувальні акти були скеровані до суду у 22 043 випадках, або 28 %. Такий рівень досудового реагування свідчить про певні труднощі у виявленні та доведенні провини у справах, що стосуються посягань на життя і здоров'я, особливо коли йдеться про латентні форми насильства. Аналіз структури цього виду злочинності вказує на переважання умисних вбивств, яких зареєстровано 52 197 випадків, що складає 65 % від загальної кількості злочинів проти життя та здоров'я. Другу за чисельністю категорію становлять умисні легкі тілесні ушкодження — 17 092 випадки, або 22 %. Інші види правопорушень мають значно меншу питому вагу: умисні середньої тяжкості тілесні ушкодження — 2 149 випадків (2,7 %), побої та мордування — 2 147 випадків (2,6 %), домашнє насильство — 2 810 випадків (3,5 %), умисні тяжкі тілесні ушкодження — 1 437 випадків (1,8 %)[16]. Отже, понад дві третини усіх кримінальних правопорушень у цій категорії становлять умисні вбивства, що може свідчити як про особливу жорстокість окремих форм насильства, так

[15] Казначеєва Д.В. Сучасні тенденції військової злочинності в України. *Злочинність і протидія їй в умовах війни: глобальний, регіональний виміри*. Вінниця, 2023. С. 101–105. С. 104.

[16] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2024 року. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 23.05.2025).

і про можливі особливості класифікації кримінальних правопорушень у межах статистичної звітності.

Злочинність у сфері обігу наркотичних засобів і психотропних речовин є однією з найнебезпечніших загроз для сучасної України. Незаконний обіг руйнує людські долі, підриває здоров'я нації, спричиняє зростання суміжних видів злочинів і створює виклики для національної безпеки. Попри зусилля правоохоронців та суворе законодавство, масштаби проблеми залишаються критичними. У 2024 році в Україні зареєстровано 48 233 кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. У 41 042 випадках було повідомлено про підозру, що становить близько 85 % від загальної кількості зареєстрованих злочинів у цій сфері. Обвинувальний акт скеровано до суду у 35 910 випадках, що становить приблизно 75 %. Такі показники свідчать про досить високий рівень виявлення та документування цього виду злочинності порівняно з іншими категоріями кримінально протиправних діянь. Структурний аналіз кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів демонструє, що найбільш поширеними є: незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту — 20 627 випадків, що становить приблизно 43 % від усіх кримінальних правопорушень у цій сфері; незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів — 17 601 випадок, або 37 %; посів або вирощування снотворного маку чи конопель — 872 випадки, що становить близько 2 %; контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів, або фальсифікованих лікарських засобів — 201 випадок, або 0,5 %[17].

[17] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2024 року. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 23.05.2025).

Отже, понад 80 % кримінально протиправних діянь у цій сфері стосуються незаконного обігу наркотичних засобів у межах країни, з яких майже половина не передбачає мету збуту. Такий розподіл може свідчити про масовість вживання та зберігання наркотичних речовин на побутовому рівні, а також про наявність значного нелегального ринку збуту.

Отже, висока поширеність кримінальних правопорушень в Україні свідчить про наявність глибоких соціальних, економічних та безпекових проблем. Домінування шахрайств, крадіжок, порушень військової дисципліни, умисних вбивств та наркозлочинів вказує на потребу у комплексному підході до профілактики злочинності, посиленні правопорядку та соціальної підтримки населення.

Серед кримінальних правопорушень середньої поширеності, які хоч і не домінують у загальній структурі злочинності, але все ж мають суттєвий вплив на криміногенну ситуацію, виокремлюються кілька категорій, важливих як у кількісному, так і в якісному вимірах. Так, кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку у 2024 році становили 30 151 випадок, із яких переважну більшість — 28 788 — становлять воєнні злочини, що вказує на безпрецедентний виклик, зумовлений масштабною агресією проти України[18]. Питома вага воєнних злочинів у межах цієї категорії становить 95 %, що свідчить про потребу в активізації міжнародного правосуддя, зокрема в контексті фіксації, розслідування та притягнення винних до відповідальності за злочини, скоєні під час війни.

Кримінальні правопорушення проти авторитету органів влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян та проти журналістів нараховували 23 160 випадків, з яких найбільшу частину — 17 521 або 76 % — становлять кримінальні правопорушення,

[18] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2024 року. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 23.05.2025).

пов'язані з підробленням документів, печаток, штампів, бланків та їх використанням[19]. В умовах воєнного стану та масової мобілізації саме ці діяння стали формою уникнення юридичної відповідальності, доступу до прав чи ухилення від обов'язків, що створює ризики дестабілізації системи державного управління.

У сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, зафіксовано 16 820 випадків кримінальних правопорушень. Серед них службове підроблення (ст. 366 КК України) становить 5 758 випадків. Таким чином, питома вага службового підроблення у загальній кількості кримінальних правопорушень цієї категорії становить приблизно 34 %[20].

Важливим індикатором загального стану транспортної дисципліни та рівня безпеки на автошляхах України є кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту. У структурі кримінальних правопорушень проти безпеки руху найбільшу питому вагу займає порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами — 7 455 випадків, що становить близько 70 % від загальної кількості таких кримінальних правопорушень[21; 22].

У категорії кримінальних правопорушень проти громадської безпеки (8789 випадків) основну частку — 5 898 випадків (67 %) — становить незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами

[19] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2024 року. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 23.05.2025).

[20] Там само.

[21] Там само.

[22] Форсюк М.Ю. Запобігання порушенню правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами в Україні : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» / Одеський державний університет внутрішніх справ. Одеса. 227 с. С. 18–19

або вибуховими речовинами, що є характерною ознакою періоду військового конфлікту[23]. Особливого загострення набули також терористичні акти, кількість яких сягнула 51 випадку. Варто зазначити, що кожен такий факт супроводжується значним суспільним резонансом і створює атмосферу тривоги й нестабільності[24]. Збройна агресія РФ призвела до значного зростання кількості незаконної зброї, боєприпасів і вибухових матеріалів, а також терактів на території України. Така ситуація суттєво ускладнює ефективне виявлення, запобігання та розкриття кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом зброї, а також терористичних актів, що становить реальну загрозу для національної безпеки та громадського порядку[25].

Кримінальні правопорушення у сфері охорони державної таємниці, недоторканості державного кордону, забезпечення призову та мобілізації представлені 7 865 випадками, з яких 4 147 (53 %) — це ухилення від призову за мобілізацією відповідно до ст. 336 КК України[26]. Такий рівень ухилень свідчить не лише про небажання окремих осіб брати участь у бойових діях, але й про можливу недовіру до військових інституцій або неготовність держави забезпечити належні умови служби.

---

[23] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2024 року. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 23.05.2025).

[24] Стукаліна О.В. Кримінологічна характеристика та запобігання терористичним актам у великих містах України : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 — «Право» / Одеський державний університет внутрішніх справ. Одеса, 2023. 286 с. С. 17.

[25] Величенко Л.О. Юридико-психологічна характеристика незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами : дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2023. 284 с. С. 14.

[26] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2024 року. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 23.05.2025).

Кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України (5 998 випадків) мають надзвичайно високу суспільну небезпеку, оскільки становлять безпосередню загрозу державному суверенітету. Зокрема, колабораційна діяльність (2 420 випадків, або 40 %) та державна зрада (1 109 випадків, або 19 %)[27] є індикаторами не лише зовнішньої агресії, а й наявності внутрішніх ідеологічно вмотивованих загроз, що потребують не лише кримінально-правового реагування, а й системної профілактики, включаючи інформаційну безпеку, контрпропаганду та національно-патріотичне виховання.

Нарешті, кримінальні правопорушення проти громадського порядку і моральності (5 932 випадки) значною мірою представлені хуліганством — 1 434 випадки (24 %), що демонструє зростання агресивної, девіантної поведінки у публічному просторі[28]. Особливої актуальності ці прояви набувають в умовах стресового навантаження на суспільство внаслідок війни, коли емоційне напруження нерідко перетворюється на деструктивні форми поведінки.

Отже, кримінальні правопорушення середньої поширеності, хоча й поступаються за кількістю найпоширенішим злочинам, мають вагомий вплив на криміногенну ситуацію в Україні та безпосередньо пов'язані з умовами воєнного стану. Значна частка воєнних злочинів, ухилення від мобілізації, зловживання службовим становищем і підроблення документів свідчать про високий рівень викликів для національної безпеки, стабільності державного управління та довіри громадян до влади.

У структурі злочинності наявна низка кримінальних правопорушень, які кількісно фіксуються рідше, ніж інші види, однак це не зменшує їхньої суспільної небезпеки або правової значущості.

---

[27] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2024 року. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 23.05.2025).

[28] Там само.

Так, кримінальні правопорушення проти правосуддя нараховували 7 369 випадків, з яких невиконання судового рішення (ст. 382 КК України) становило 3 537 (48 %)[29]. Незважаючи на формальну «технічність» цього злочину, його поширеність підриває авторитет судової влади та вказує на проблеми правореалізації, низький рівень правової культури, а також слабкість виконавчого механізму держави.

У сфері кіберзлочинності, яка стрімко трансформується в умовах цифровізації суспільства, зафіксовано 1 953 випадки несанкціонованого втручання в роботу електронних систем (ст. 361 КК України), або 48 %[30]. Кримінальні правопорушення цього виду мають непропорційно високу шкоду щодо кількості, оскільки можуть паралізувати функціонування цілих галузей економіки, державного управління або фінансового сектора.

Кримінальні правопорушення проти довкілля (зокрема, незаконна порубка або збут лісу — 2 288 випадків, або 55 %) відображають екологічні виклики, які лише посилюються в умовах воєнного стану[31]. Нерідко такі кримінально протиправні діяння здійснюються по причині високого рівня корупції у цій сфері, недосконалого законодавства, складної економічної ситуації[32]. А також внаслідок правового вакууму на деокупованих територіях, що загрожує сталому природокористуванню та екологічній безпеці.

У сфері господарської діяльності виявлено 1 132 випадки, або 22 % легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом

---

[29] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2024 року. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 23.05.2025).

[30] Там само.

[31] Там само.

[32] Одерій О.В. Проблеми теорії та практики розслідування злочинів проти довкілля : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 / Донецький юридичний інститут МВС України. Кривий Ріг, 2015. 499 с. С. 24.

(ст. 209 КК України)[33]. Ці діяння рідко фіксуються, однак саме вони є ключовою ланкою тіньової економіки, дозволяючи інтегрувати злочинні прибутки в легальний обіг, що ускладнює боротьбу з організованою злочинністю.

Кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва, зокрема 539 випадків порушення правил безпеки робіт з підвищеною небезпекою (ст. 272), часто не привертають уваги доти, доки не спричиняють тяжких наслідків (травматизму, техногенних катастроф)[34]. Їх превенція є надзвичайно важливою для збереження життя і здоров'я працівників, особливо у сферах критичної інфраструктури.

Кримінальні правопорушення, що посягають на виборчі, трудові та інші особисті права і свободи людини і громадянина, мають особливу соціальну чутливість, адже стосуються фундаментальних основ правового статусу особи. Зокрема, у 2024 році зафіксовано 1 894 випадки порушення недоторканості житла (ст. 162 КК України), що становить 38 % загальної кількості кримінальних правопорушень у цій категорії.

Крім того, серед 539 випадків кримінальних правопорушень проти волі, честі й гідності особи, 361 інцидент (66 %) становить незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146 КК України)[35]. Такі діяння, хоч і нечисленні в порівнянні з іншими категоріями, мають значний моральний резонанс та часто є індикатором глибоких соціальних дисбалансів, зокрема в умовах сімейно-побутових конфліктів або зловживання владою. Їх латентність, емоційна травматичність і складність доведення вимагають підвищеної уваги з боку правоохоронних органів і системи соціального захисту.

---

[33] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2024 року. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 23.05.2025).

[34] Там само.

[35] Там само.

Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканності особи, серед яких 410 випадків зґвалтування (або 47 % від загальної кількості кримінально протиправних діянь цього виду), вирізняються особливою суспільною небезпекою[36]. Незважаючи на відносно невелику кількість зареєстрованих фактів, ці кримінальні правопорушення мають надзвичайно тяжкі психологічні наслідки для потерпілих, нерідко супроводжуються довготривалими травмами, соціальною стигматизацією та втратою довіри до інститутів захисту прав людини.

Отже, кримінальні правопорушення низької поширеності, хоч і фіксуються значно рідше у статистичних звітах, становлять серйозну загрозу для окремих сфер суспільного життя, маючи високий рівень суспільної небезпеки, моральної значущості та глибокі соціальні наслідки.

Враховуючи проаналізовані дані, у майбутньому можна прогнозувати зростання окремих категорій кримінальних правопорушень. Насамперед, варто очікувати подальшого збільшення кількості шахрайств, зокрема у сфері електронних комунікацій, що пов'язано з активною цифровізацією, розширенням безготівкових розрахунків та недостатньою обізнаністю громадян щодо кібербезпеки[37]. Також існує висока ймовірність нарощування обсягів кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, особливо синтетичного походження, які активно поширюються через анонімні канали в інтернеті. В умовах триваючої війни зберігається загроза збільшення кількості кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби. Масові випадки самовільного залишення військових частин, дезертирства

[36] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2024 року. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 23.05.2025).

[37] Звіт Chubb: "The Impact of Cyber Scams on Trust in Digital Payments". URL: https://www.chubb.com/content/dam/chubb-sites/chubb-com/us-en/partnership/pdfs/digital-payments-trust-report.pdf (дата звернення: 27.05.2025).

та непокори можуть бути зумовлені хронічним психологічним виснаженням особового складу, тривалим перебуванням у зоні бойових дій та браком належної соціальної підтримки[38; 39]. Крім того, на тлі економічної нестабільності та зниження рівня життя можливе зростання кримінальних правопорушень проти власності, передусім крадіжок та грабежів, а також насильницьких правопорушень, які часто супроводжують періоди соціальної турбулентності. Усі ці тенденції потребують своєчасного реагування, зокрема через зміцнення превентивних механізмів, посилення кібербезпеки, реформування підходів до військової служби та розвитку програм реабілітації та підтримки населення[40].

Отже, аналіз криміногенної обстановки в Україні свідчить, що поширеність різних категорій кримінальних правопорушень відображає глибокі соціально-економічні та безпекові проблеми суспільства. Домінування шахрайств, крадіжок, порушень військової дисципліни, умисних вбивств та наркозлочинів вимагає впровадження комплексних превентивних заходів, що поєднують посилення правоохоронної діяльності з соціальною підтримкою. Прогнозується зростання кіберзлочинності, зокрема цифрових шахрайств, а також збільшення кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків. Особливу увагу слід приділити запобіганню кримінальних правопорушень у військовій сфері, зокрема дезертирству, що має соціально-психологічні корені. Економічна нестабільність сприяє зростанню кримінальних правопорушень проти власності

[38] Самовільне залишення військової частини або місця служби: наслідки. URL: https://legalaid.ua/ua/samovilne-zalyshennya-vijskovoyi-chastyny/ (дата звернення: 28.05.2025).

[39] Які найчастіші причини скоєння СЗЧ та дезертирства: розповів представник ОГП. URL: https://hromadske.radio/news/2024/12/05/yaki-naychastishi-prychyny-skoiennia-szch-ta-dezertyrstva-rozpoviv-predstavnyk-ohp (дата звернення: 28.05.2025).

[40] Оцінка загроз серйозної та/або організованої злочинності (звіт про результати оцінювання загроз серйозної та/або організованої злочинності — SOCTA Україна). URL: https://mvs.gov.ua/upload/1/8/5/3/8/2/socta.pdf (дата звернення: 28.05.2025).

та насильницьких діянь, що потребує посилення соціальної стабілізації. Загалом, для ефективної протидії кримінальними загрозами в умовах загострення криміногенної ситуації необхідно поєднувати правоохоронні заходи з соціально-економічними програмами, орієнтованими на профілактику, підвищення правової обізнаності та підтримку вразливих груп населення.

1.2. Особливості криміногенної обстановки в Україні в умовах воєнного стану

Сучасний стан криміногенної ситуації в Україні в умовах воєнного стану залишається одним із ключових викликів для національної безпеки та стабільності суспільства. Військовий конфлікт РФ проти України призвів не лише до загального загострення криміногенної обстановки, а й до трансформації структури злочинності, виникнення її нових форм і способів реалізації. Ускладнення безпекової ситуації впливає на всі сфери життєдіяльності держави — соціальну, економічну, правову, культурну — та спричиняє суттєве підвищення рівня соціальної напруги.

Загострення криміногенної обстановки в Україні зумовлене сучасними тенденціями злочинності, що характеризуються зростанням кількості тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень. Зокрема, спостерігається поширення кримінальних правопорушень із застосуванням зброї та вибухівки, кіберзлочинів, а також діянь, що базуються на використанні високих технологій. Набули поширення й факти незаконного перетинання державного кордону, викрадення транспортних засобів, телефонних шахрайств, підробки офіційних документів, хуліганства, кримінальних правопорушень у сфері наркотичного обігу тощо. Водночас фіксується явище регіональної спеціалізації злочинності та переміщення окремих її видів із зони бойових дій до відносно спокійних регіонів, що свідчить про посилення мобільності та адаптивності кримінальних елементів.

Ослаблення державного контролю на окремих територіях, перевантаження правоохоронної системи питаннями оборони та гуманітарного реагування, зростання соціально-економічних ризиків створюють сприятливе підґрунтя для трансформації криміногенного середовища. У таких умовах виникає об'єктивна потреба в глибокому науковому осмисленні змін, які зазнала криміногенна обстановка, з метою формування адекватних моделей реагування та ефективної системи запобігання й протидії злочинності у воєнний і післявоєнний періоди.

Оцінюючи сучасний стан криміногенної обстановки в Україні, варто підкреслити, що злочинність виступає як складне системне явище, яке справляє значний негативний вплив на всі сфери суспільного життя. Вона уповільнює соціально-економічний розвиток, ускладнює здійснення політичних реформ і послаблює міжнародний авторитет держави[41]. У таких умовах важливим є отримання повної та об'єктивної інформації про масштаби, динаміку та характер злочинності в країні загалом, що дозволяє формувати ефективні підходи до її запобігання та протидії.

Для дослідження злочинності як індикатора сучасної криміногенної обстановки в Україні доцільно розпочати аналіз із довоєнного періоду (до 2014 року), який виступає базовим етапом порівняння та характеризується відносною стабільністю у функціонуванні правоохоронної системи. Упродовж довоєнного періоду (2008–2014 рр.) в Україні спостерігалася загальна тенденція до зростання кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень, що свідчить про ускладнення криміногенної ситуації ще до початку збройного конфлікту. Так, якщо у 2008 році було зафіксовано 384 424 злочини[42], то вже у 2011 році цей показник

[41] Кулик О.Г. Злочинність як соціальне явище: суттєві ознаки та визначення поняття. *Наука і правоохоронна*. 2017, № 1(35). С. 125–132. С. 125.

[42] Стан та структура злочинності в Україні (2008–2009 рр.). URL: http://mvs.gov.ua/mvs/control/ main/uk/publish/article/233004 (дата звернення: 20.05.2025).

становив 515 833[43], що відображає приріст на 35 %. У 2012 році кількість злочинів дещо зменшилася — до 504 027 фактів, тобто зниження на 2,29 % порівняно з попереднім роком[44]. Проте вже у 2013 році фіксується чергове зростання — до 563 560 злочинів, що становить приріст на 12 %[45]. Варто зазначити, що в 2014 році рівень злочинності залишився на цьому ж рівні (563 560 фактів), демонструючи стабілізацію при високому кримінальному навантаженні[46]. Аналіз зазначеної динаміки свідчить про наявність стійкої тенденції до зростання злочинності в період відносної політичної стабільності, що зумовлювалося комплексом соціально-економічних та управлінських чинників. Ці дані є важливою аналітичною основою для порівняння з подальшими періодами — як воєнного, так і післявоєнного характеру — та дозволяють чіткіше окреслити трансформації у криміногенній обстановці країни.

Криміногенна обстановка в Україні у 2014–2021 роках формувалася під безпосереднім впливом збройної агресії РФ анексії Криму та бойових дій на сході держави. Ці обставини стали каталізатором глибоких трансформацій у структурі, динаміці та географії злочинності, що дозволяє розглядати її як чутливий індикатор загального безпекового стану країни. Аналіз статистичних даних свідчить про складну й неоднозначну еволюцію кримінальної ситуації протягом цього періоду. Так, у 2014 році було зафіксовано 563 560 злочинів,

---

[43] Стан та структура злочинності в Україні (2010–2011 рр.). URL: http://mvs.gov.ua/mvs/control/ main/uk/publish/article/233004 (дата звернення: 20.05.2025).

[44] Стан та структура злочинності в Україні (2011–2012 рр.). URL: http://mvs.gov.ua/mvs/control/ main/uk/publish/article/233004 (дата звернення: 20.05.2025).

[45] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2013 року. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 20.05.2025).

[46] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2014 року. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 20.05.2025).

у 2015 році — 565 182 (+0,3 %), а у 2016 — 592 604 (+5,2 % до 2015 року та +5,2 % до 2014 року)[47; 48; 49], що відображає короткочасне зростання злочинності у зв'язку з дестабілізацією ситуації, мобілізаційними процесами, порушенням функціонування державних інституцій та переміщенням великої кількості населення. Починаючи з 2017 року, спостерігається стійка тенденція до зниження: у 2017 році — 523 911 (-11,6 % до 2016 року), у 2018 — 487 133 (-7 %), у 2019 — 444 130 (-9 %), у 2020 — 360 622 (-19 %), а у 2021 — 321 443 (-11 %)[50; 51; 52; 53; 54]. У порівнянні з піковим 2016 роком загальне зниження до 2021 року становить понад 45 %, що свідчить про зміну характеру криміногенних проявів, адаптацію правоохоронної

---

[47] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2014 року. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 20.05.2025).

[48] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2015 року. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 23.05.2025).

[49] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2016 року. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 24.05.2025).

[50] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2017 року. *Офіс Генерального прокурора України.* URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 20.05.2025).

[51] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2018 року. *Офіс Генерального прокурора України.* URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 20.05.2025).

[52] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2019 року. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 21.05.2025).

[53] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2020 року. *Офіс Генерального прокурора України.* URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 20.05.2025).

системи до умов гібридної війни, підвищення цифрової спроможності державних сервісів, а також переформатування кримінально протиправної поведінки. Отже, динаміка злочинності у зазначений період чітко виявляє тенденцію до зниження після періоду дестабілізації, що дозволяє говорити про еволюцію криміногенної обстановки як складного багатофакторного явища, тісно пов'язаного з безпековими, соціально-економічними та управлінськими процесами в державі.

В умовах повномасштабного вторгнення РФ на територію України криміногенна обстановка зазнала нових змін, що зумовлені як масштабами військових дій, так і трансформацією соціального, правового та економічного середовища. Злочинність у цей період реагує на виклики війни[55]. Зокрема, ослаблення контролю в окремих регіонах, евакуація населення, зростання безробіття, незаконний обіг зброї, гуманітарні кризи тощо. У 2022 році було зареєстровано 362 636 кримінальних правопорушень[56]. Це значення співвідноситься з попередніми роками як продовження тенденції зниження, притаманної передвоєнному періоду, з огляду на перший шок воєнного стану, мобілізацію та міграцію значної частини населення. Проте вже у 2023 році зафіксовано суттєве зростання — до 475 595 кримінальних правопорушень[57] (+31,1 % до 2022 року), що може свідчити

[54] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2021 року. *Офіс Генерального прокурора України.* URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 22.05.2025).

[55] Злочинність в Україні: яка вона є під час війни і якою може бути у післявоєнний час? С.С. Шрамко, А.В. Калініна. Питання боротьби зі злочинністю. Випуск 44. 2022. С. 98-106. С. 99.

[56] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2022 року. Офіс Генерального прокурора України. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 23.05.2025).

[57] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2023 року. *Офіс Генерального прокурора України.* URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 22.05.2025).

про поступову адаптацію кримінального середовища до нових умов, поширення воєнної та повоєнної злочинності, погіршення соціально-економічної ситуації в окремих регіонах, а також зростання латентної злочинності, яка виходить на поверхню. У 2024 році кількість злочинів продовжила зростати — 492 479 (+3,5 % до 2023 року)[58], що може вказувати на стабілізацію темпів зростання, однак і на закріплення негативної тенденції. За неповними даними січня-квітня 2025 року вже зареєстровано 221 537 кримінально протиправних діянь[59]. Якщо зберігатиметься така динаміка, річний показник може наблизитись або навіть перевищити дані 2023–2024 років, що буде свідчити про новий етап ескалації кримінально протиправної активності, пов'язаний із затягуванням війни, втомою суспільства, посиленням соціальної нестабільності та, ймовірно, недостатньою ефективністю правоохоронних заходів. Отже, злочинність у період повномасштабної війни демонструє виразну тенденцію до зростання, що вказує на загострення криміногенної ситуації в Україні та потребує формування адаптивної стратегії кримінальної політики в умовах війни і майбутнього післявоєнного відновлення.

На криміногенну обстановку в державі у значній мірі впливає якість реагування правоохоронних органів на прояви злочинності. Ефективність виявлення, документування та розслідування кримінальних правопорушень є не лише індикатором роботи слідчих та оперативних підрозділів, а й важливим чинником стримування та запобігання повторним правопорушенням[60]. Так, у 2013 році

[58] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2024 року. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 23.05.2025).

[59] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-квітень 2025 року. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 24.05.2025).

[60] Жуков А.А. Діяльність з виявлення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». Розділ IX. Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза*. № 5 (2024). С. 799–808. С. 801.

було зафіксовано 563 560 кримінальних правопорушень, за якими було повідомлено про підозру у 223 561 випадку, що становить 40 % від загальної кількості. У 2014 році цей показник знизився до 35 % (199 263 підозри при тій самій кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень — 563 560). У наступні роки спостерігалося подальше зменшення результативності реагування: у 2015 році — 33,3 %, у 2016 — найнижчий рівень зафіксовано на рівні 27 % (159 480 підозр при 592 604 кримінальних правопорушеннях). Надалі показники поступово зростали: у 2017 році — 38 %, у 2018 — 39,4 %, у 2019 — 39 %. Особливо позитивна динаміка простежувалась у 2020–2021 роках: відповідно 46,3 % (167 098 підозр при 360 622 злочинах) та 54 % (172 494 підозри при 321 443 злочинах). Це може свідчити про стабілізацію роботи слідчих підрозділів та зростання ефективності органів досудового розслідування в умовах адаптації до нових викликів. Однак з початком повномасштабного вторгнення у 2022 році ефективність знову знизилася: зафіксовано 362 636 кримінальних правопорушень, а підозру повідомлено лише у 132 418 випадках (36,5 %). У 2023 році цей показник дещо виріс — 39,8 % (189 292 підозри при 475 595 кримінальних правопорушень), а у 2024 році становив 39,5 % (194 688 підозр при 492 479 кримінальних правопорушень). За неповні дані 2025 року (січень–квітень) цей показник становить 31 % — 68 016 підозр при 221 537 кримінальних правопорушень[61]. Отже, аналіз показує, що результативність діяльності правоохоронних органів щодо реагування на кримінальні правопорушення є змінною і перебуває у тісному взаємозв'язку з суспільно-політичними умовами, рівнем кадрового та ресурсного забезпечення, а також із загальною безпековою ситуацією в державі.

З метою глибокого розуміння стану криміногенної обстановки в Україні, надзвичайно важливим є не лише врахування загальної

[61] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-квітень 2025 року. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 24.05.2025).

кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень, але й аналіз їхньої структурної питомої ваги. Такий підхід дає змогу не тільки встановити домінуючі види злочинності, а й окреслити реальні загрози публічній безпеці та суспільному порядку. У 2024 році в Україні було зареєстровано 492 479 кримінальних правопорушень, які за ступенем тяжкості поділяються на такі категорії: *тяжкі злочини* становили 214 014 випадків, що складає 43,5 % від загальної кількості. Їхнє домінування у структурі кримінальних правопорушень свідчить про високий рівень кримінальної загрози, особливо в умовах воєнного стану, що сприяє поширенню насильницьких посягань, розбійних нападів, тяжких злочинів проти власності та обігу наркотиків; *особливо тяжкі злочини* склали 118 057 фактів, або 24 %, що є індикатором надзвичайного рівня суспільної небезпеки, зокрема через злочини проти життя, основ національної безпеки, а також діяльність організованих злочинних угруповань; *нетяжкі злочини* становили 71 483 випадки, що відповідає 14,5 %. Вони відображають високий рівень поширення щоденної побутової злочинності, яка безпосередньо впливає на відчуття безпеки громадян. *Кримінальні проступки*, яких було зареєстровано 87 844, становлять 18 %. Це свідчить про активне застосування нового інструменту кримінальної юстиції — інституту проступків, що дозволяє зменшити навантаження на слідство та суди, але одночасно є маркером розповсюдженості дрібної злочинності. Особливої уваги потребують 1 166 кримінальних правопорушень, у яких здійснювалося *спеціальне досудове розслідування* (питома вага — 0,2 %). Вони, як правило, пов'язані з недосяжністю підозрюваних, що перебувають на тимчасово окупованих територіях або за межами України, і демонструють вплив зовнішньої агресії на кримінальну юстицію[62].

[62] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2024 року. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 23.05.2025).

Отже, структура злочинності у 2024 році чітко засвідчує превалювання тяжких та особливо тяжких злочинів, що значною мірою формує складну криміногенну обстановку в державі. Це вимагає не лише концентрації зусиль правоохоронних органів на протидії найбільш небезпечним кримінальним проявам, а й впровадження системних заходів профілактики на всіх рівнях суспільного життя.

Для визначення криміногенної обстановки важливо розраховувати коефіцієнт інтенсивності злочинності — показник, що відображає кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень на 100 тисяч населення. Цей індикатор дає змогу оцінити рівень злочинності в суспільстві та простежити динаміку змін у часі. Протягом 2014–2024 років коефіцієнт інтенсивності злочинності в Україні зазнав суттєвих коливань, що напряму відображає динаміку криміногенної обстановки в державі. Цей коефіцієнт, який розраховується як кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень на 100 тисяч населення, демонструє як загальні тенденції зростання або зниження злочинності, так і опосередковано — соціально-економічні та політичні процеси, що впливають на стан правопорядку. У 2014 році, на тлі початку збройної агресії РФ, коефіцієнт становив 1248 кримінальних правопорушень на 100 тисяч населення. Надалі спостерігалося зростання: у 2015 році — 1261, а в 2016 році — найвищий показник за аналізований період — 1 341. Після цього почалося поступове зниження: у 2017 році — 1197, у 2018 — 1 125, у 2019 — 1 035. Найнижчі значення спостерігались у 2020 році — 865, та в 2021 — 782 кримінальних правопорушення на 100 тисяч населення, що може свідчити про певну стабілізацію ситуації або про зміну підходів до реєстрації кримінальних правопорушень. Однак із початком повномасштабного вторгнення РФ у 2022 році інтенсивність злочинності знову зросла. Так, у 2022 році коефіцієнт становив 930, у 2023 — 1 236, а в 2024 році — 1 297, що майже дорівнює піковим показникам 2016 року. Така динаміка зумовлена трансформаціями соціального середовища в умовах війни, переміщенням населення, зниженням рівня державного контролю

на окремих територіях, а також активізацією кримінальних груп, що адаптуються до нових умов.

Для визначення територіально-просторової специфіки криміногенної обстановки в Україні доцільно проаналізувати географічний розподіл зареєстрованих кримінальних правопорушень з урахуванням чисельності населення — тобто розрахувати інтенсивність злочинності на 100 тисяч населення. Цей показник дозволяє об'єктивно зіставити рівень злочинності у різних регіонах незалежно від їх кількісного складу населення та визначити основні закономірності. На підставі проведених розрахунків усі регіони України умовно поділено на п'ять груп за рівнем інтенсивності злочинності: з найвищим, високим, середнім, помірним і низьким рівнем. До регіонів із найвищим рівнем злочинності у 2024 році (понад 1 500 правопорушень на 100 тисяч населення) належать м. Київ (1 515) та Харківська область (1 861). У цих територіях спостерігається висока концентрація населення, активне переміщення осіб, високий рівень урбанізації та соціальної напруги. До того ж, Харківщина перебуває під постійним воєнним тиском, що послаблює контроль правоохоронних органів і сприяє криміналізації середовища. Високий рівень злочинності (1 300–1 500 кримінальних правопорушень на 100 тисяч населення) зафіксовано у Херсонській (1 493), Запорізькій (1 481), Сумській (1 428), Дніпропетровській (1 357) та Миколаївській (1 317) областях. Ці регіони або наближені до зони бойових дій, або зазнали тимчасової окупації. До регіонів із середнім рівнем злочинності (1 100–1 300 на 100 тис.) віднесено Київську область (1 234), Рівненську (1 237), Полтавську (1 215), Львівську (1 197), Одеську (1 196), Житомирську (1 193) та Чернігівську (1 192) області. У цих регіонах злочинність перебуває на стабільному, але помітному рівні, що зумовлено активною міграцією, високим навантаженням на економіку й активним функціонуванням великих міст. Помірний рівень злочинності (від 900 до 1 100 кримінальних правопорушень на 100 тисяч населення) спостерігається у Черкаській (1 054), Кіровоградській (969),

Хмельницькій (760), Вінницькій (765) та Волинській (754) областях. Ці регіони характеризуються середнім рівнем урбанізації, більш стабільним соціально-економічним середовищем, меншим рівнем внутрішньої міграції, що загалом знижує ризики прояву криміногенних чинників. Нарешті, до групи з низьким рівнем злочинності (менше 900 правопорушень на 100 тис.) належать Івано-Франківська (593), Тернопільська (685), Чернівецька (698) та Закарпатська (741) області[63]. Ці регіони розташовані на заході України, віддалені від лінії фронту, мають аграрну спрямованість економіки, менше міських агломерацій та загалом зберігають традиційно високий рівень соціальної згуртованості, що стримує ріст злочинності. Отже, географічний розподіл інтенсивності злочинності демонструє чіткий зв'язок між рівнем урбанізації, близькістю до зони бойових дій, соціально-економічним станом і криміногенною ситуацією. Це вимагає регіоналізованого підходу до формування превентивних стратегій правоохоронної діяльності та комплексної державної політики у сфері безпеки.

У контексті ускладнення криміногенної обстановки в Україні особливої ваги набуває аналіз місць вчинення кримінальних правопорушень, який дозволяє виявити найбільш небезпечні території та сфери суспільного життя. Згідно з наданими статистичними даними, у 2024 році найбільша кількість кримінальних правопорушень була вчинена: у *містах та селищах міського типу* — 332 820 кримінально протиправних діянь (що становить близько 68 % від загального обсягу). Такий високий показник пояснюється концентрацією населення, великою кількістю об'єктів інфраструктури, а також економічною та соціальною напруженістю в урбанізованих середовищах. З них в обласних центрах було скоєно 100 285 кримінальних правопорушень (тобто 30 %

[63] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2024 року. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 23.05.2025).

усіх кримінальних правопорушень, вчинених у містах). Це свідчить про те, що великі міста залишаються осередками підвищеної криміногенної активності, особливо у зв'язку з міграцією, безробіттям, соціальним розшаруванням і функціонуванням організованих злочинних угруповань. *У сільській місцевості* зафіксовано 141 162 випадки (приблизно 29 %). Попри нижчу щільність населення, такий рівень злочинності може бути обумовлений складністю оперативного реагування поліції, обмеженим доступом до правосуддя та низьким рівнем правової культури. *За межами населених пунктів* було вчинено 16 597 кримінальних правопорушень (3,4 %). Хоча ця частка невелика, подібні кримінально протиправні діяння часто пов'язані з таємними або планованими діями (наприклад, незаконним промислом, прихованими убивствами чи перевезенням зброї). *У громадських місцях* було зареєстровано 39 612 випадків (8 %), з них 23 804 — на вулицях, площах, у парках та скверах (60 % від усіх кримінальних правопорушень у публічних місцях)[64]. Це вказує на високий рівень загроз відкритій публічній безпеці, зокрема на тлі агресивної поведінки, грабежів, хуліганства, бійок, вуличної наркоторгівлі тощо.

Отже, найбільш криміногенними територіями залишаються великі міста та урбанізовані центри, де зосереджені основні соціальні, фінансові та транспортні ресурси[65]. Разом із тим, значна кількість правопорушень у сільській місцевості та публічних просторах вказує на необхідність рівномірного зміцнення безпекового сектору по всій території країни, з урахуванням особливостей місцевого середовища.

---

[64] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2024 року. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 21.05.2025).

[65] Стукаліна О.В. Кримінологічна характеристика та запобігання терористичним актам у великих містах України: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 — «Право». Одеський державний університет внутрішніх справ, Одеса, 2023. 286 с. С. 17.

В умовах загострення криміногенної ситуації в Україні особливої ваги набуває структурний аналіз зареєстрованих кримінальних правопорушень. Такий підхід дає змогу не лише окреслити масштаб проблеми, а й визначити ключові вектори для ефективної профілактики з боку правоохоронних органів. За офіційними статистичними даними, загальна кількість кримінальних правопорушень в 2024 році сягнула 492 479 випадків, що є тривожним сигналом[66]. Проведений розрахунок питомої ваги дозволяє виявити найбільш поширені категорії кримінальних правопорушень, які становлять основу сучасної злочинності в державі. Абсолютне лідерство за питомою вагою мають кримінальні правопорушення проти власності — 132 910 випадків, що становить 27 % від загальної кількості[67]. Такий високий показник свідчить про значне загострення соціально-економічних проблем у державі, зростання рівня бідності, безробіття та соціальної незахищеності населення. В умовах воєнного стану, масових переміщень осіб, руйнування житла та інфраструктури, майнові кримінально протиправні діяння набувають ще більшого поширення через зростання вразливості населення[68; 69].

На другому місці — кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби, кількість яких сягнула 93 900 випадків (19 %). Зростання цієї категорії безпосередньо пов'язане з триваючим воєнним станом, проведенням мобілізації, випадками дезертирства, самовільного залишення військових

---

[66] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2024 року. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 21.05.2025).

[67] Там само.

[68] Злочини проти власності, вчинені в умовах воєнного стану: соціально-економічні причини, морально-етичні аспекти, кримінально-правові наслідки / А.А. Громович, О.С. Гораш. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених, курсантів та студентів*. Вінниця, 2024. С. 437–440. С. 437.

[69] Запобігання злочинам проти власності в умовах воєнного стану / О.М. Крижановський, П.О. Крижановський. *Академічні візії*. Випуск 32/2024. С. 1-6. С. 2.

частин, а також ухиленням від виконання обов'язків військової служби. В умовах російсько-української війни нагальною є потреба у подальшому глибокому дослідженні кримінальної відповідальності за ці діяння, а також у розробці та впровадженні змін до чинного кримінального законодавства України[70].

Третю позицію займають кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи — 80 054 випадки (16,3 %). Йдеться про злочини, що безпосередньо посягають на найвищу соціальну цінність — життя і здоров'я людини. Найпоширенішими серед них є умисні вбивства, тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості, а також домашнє насильство. Ця категорія свідчить про зростання конфліктності, агресії, впливу алкоголю та психоактивних речовин на поведінку осіб[71].

Наступною за поширеністю є група кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів — 48 233 випадки (9,8 %). Така статистика засвідчує трансформацію України з транзитної держави у країну споживання і частково — виробництва наркотиків, що несе серйозну загрозу громадському здоров'ю та безпеці[72].

П'яте місце за кількістю займають кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку — 30 151 випадок (6,1 %). Їх наявність у структурі злочинності обумовлена збройною агресією з боку Російської Федерації, воєнними

[70] Ковальчук О. Злочини проти основ національної безпеки України: поняття та система. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки»*. № 4 (44), 2024. С. 95–102. С. 99.

[71] Чекмарьова І.М. Запобігання злочинності у прикордонних регіонах Півдня України : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спец. 12.00.08 / Одеський державний університет внутрішніх справ. Одеса, 2017. URL: https://uacademic.info/ua/document/0417U003784 (дата звернення: 22.05.2025).

[72] Калюжний О.М. Запобігання незаконному посіву або вирощуванню наркотиковмісних рослин в Україні : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю — «Право» / Одеський державний університет внутрішніх справ. Одеса, 2025. 305 с. С. 104.

злочинами, колабораціонізмом, порушенням міжнародного гуманітарного права.

Отже, структура злочинності в Україні у 2024 році відображає переважання майнових, військових, насильницьких та наркозлочинів, що зумовлено наслідками війни, соціальною нестабільністю та зростанням загального рівня небезпеки. Така динаміка потребує посилення профілактичної роботи правоохоронних органів і адаптації кримінальної політики до реалій воєнного часу.

Отже, проведений аналіз криміногенної обстановки в Україні у 2024 році дає змогу глибше зрозуміти складність та багатогранність злочинних процесів в умовах воєнного часу. Застосування динамічного підходу до вивчення змін у структурі та інтенсивності злочинності дозволило виявити не лише кількісні, а й якісні характеристики кримінальної ситуації, що безпосередньо пов'язані із соціально-економічними трансформаціями та безпековими викликами. Найбільш загрозлива криміногенна обстановка спостерігаються у м. Києві та Харківській області, де поєднуються інтенсивна урбанізація, соціальна напруга та, зокрема для Харківщини, воєнний тиск, що ослаблює правоохоронний контроль і стимулює криміналізацію. Варто також звернути увагу на групу регіонів із високим, хоча й дещо нижчим рівнем злочинності — Херсонську, Запорізьку, Сумську, Дніпропетровську та Миколаївську області. Основними осередками кримінальної активності залишаються великі міста, що вказує на необхідність комплексних заходів для посилення контролю та соціальної стабілізації в регіонах із високим рівнем злочинності, особливо в умовах воєнного часу. Особливий інтерес викликає структура злочинності, яка демонструє превалювання тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень, з домінуванням майнових, військових, насильницьких та наркозлочинів. Отже, дослідження підкреслює необхідність інтегрованих заходів кримінального контролю, адаптованих до регіональних особливостей і воєнних викликів, що дозволить покращити криміногенну обстановку та зміцнити безпеку в країні.

3.1 Запобігання кримінальним правопорушенням в умовах загострення криміногенної обстановки

Воєнний стан істотно трансформує безпекове середовище, зумовлюючи стрімке ускладнення криміногенної обстановки. В Україні, у контексті повномасштабної збройної агресії з боку Російської Федерації, спостерігається зростання рівня злочинності, що спричинено безумовною дією кількох чинників: масштабними міграційними процесами, соціально-економічною нестабільністю, ослабленням інституційного контролю, а також переорієнтацією діяльності правоохоронних органів на реагування на воєнні загрози.

Загострення криміногенної обстановки в Україні в умовах воєнного стану набуло системного характеру. Значне зростання кількості кримінальних правопорушень, зокрема у сферах обігу зброї, проти життя і здоров'я особи, власності, громадської безпеки, незаконного заволодіння транспортними засобами, а також посягань на основи національної безпеки, засвідчує наростаючу загрозу правопорядку. У 2024 році в Україні було зареєстровано 492 479 кримінальних правопорушень, від яких постраждали 245 784 особи. Матеріальні збитки за цими правопорушеннями склали понад 68 мільйонів гривень[73]. Ці цифри свідчать про високий рівень кримінального навантаження на суспільство та актуалізують потребу в оновленні підходів до системи забезпечення безпеки. Особливого значення набуває профілактика тяжких і особливо тяжких злочинів, зокрема тих, що прямо корелюють з умовами війни: державна зрада, колабораціонізм, участь у діяльності незаконних збройних формувань, терористичний акт тощо. Ці злочини не лише підривають внутрішню стабільність, а й сприяють поширенню загальної деструкції в умовах гібридної агресії.

[73] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2024 року. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 21.05.2025).

На основі цього виникає нагальна потреба у розробці та впровадженні сучасних стратегій запобігання кримінальним правопорушенням в умовах загострення криміногенної обстановки, що включає: адаптацію національного законодавства до реалій воєнного часу; впровадження інноваційних підходів до превентивної діяльності правоохоронних органів; систематичне аналітичне вивчення змін у структурі та мотивах злочинності; використання кращих міжнародних практик у сфері забезпечення публічного порядку і безпеки під час надзвичайного правового режиму.

Протидія кримінальним правопорушенням в умовах загострення криміногенної обстановки — це цілеспрямована, комплексна діяльність, яку реалізують не лише державні установи, а й господарські, громадські організації і формування та окремі громадяни. Основою протидії злочинності як індикатора криміногенної обстановки є нормативно-правові засади внутрішньої та зовнішньої політики держави, до яких належить кримінологічна політика. Вона визначає фундаментальні теоретичні підходи, ключові напрями, цілі й методи превентивного впливу на злочинність. Важливу роль у цій системі відіграють правоохоронні органи, для яких превенція злочинності, зокрема спеціально-кримінологічні заходи, є ключовим професійним обов'язком. Виконання цього завдання вимагає від працівників правоохоронної сфери не лише наполегливості, принциповості та ініціативності, а й творчого підходу, а також високого рівня кримінологічної компетентності[74].

Визначальним заходом запобігання кримінальним правопорушенням в умовах загострення криміногенної обстановки викликаної воєнним станом є удосконалення законодавчої бази. З початком воєнного стану в Україні було ухвалено низку стратегічних документів, спрямованих на посилення запобігання злочинності та забезпечення національної безпеки. Зокрема: Розпорядження Кабінету

[74] Сокуренко В.В. Запобігання злочинності як фундаментальна проблема теоретичної і прикладної кримінології. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави*. Харків, 2018. С. 13–14. С. 13.

Міністрів України від 27 вересня 2022 року № 850-р «Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії боротьби з організованою злочинністю»[75]; Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2025 року» від 2 червня 2023 р. № 496-р[76]; Комплексний стратегічний план реформування правоохоронних органів на 2023–2027 роки. Затверджений Указом Президента України № 273 від 11 травня 2023 року, цей план передбачає реформу правоохоронної системи як частини сектору безпеки та оборони України. Він враховує рекомендації Європейської Комісії та є пріоритетом у рамках адаптованої Річної національної програми на 2024 рік у співпраці з НАТО[77]; Стратегія кібербезпеки України, ухвалена у 2021 році, ця стратегія набуває особливого значення в умовах воєнного стану, оскільки передбачає захист критичної інфраструктури від кібератак, які стали частішими під час збройного конфлікту; Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії комунікацій у сфері запобігання та протидії корупції на період до 2025 року і затвердження операційного плану заходів з її реалізації» від 22 грудня 2023 р. № 1203-р[78] та інші.

---

[75] Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 вересня 2022 року № 850-р «Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії боротьби з організованою злочинністю». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/850-2022-р#Text (дата звернення: 20.05.2025).

[76] Розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 червня 2023 р. № 496-р Про затвердження Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2025 року». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/850-2022-р#Text (дата звернення: 19.05.2025).

[77] Указ Президента України «Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки» від 11 травня 2023 року № 273/2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text (дата звернення: 19.05.2025).

[78] Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії комунікацій у сфері запобігання та протидії корупції на період до 2025 року і затвердження операційного плану заходів з її реалізації» від 22 грудня 2023 р. № 1203-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1203-2023-р#Text (дата звернення: 19.05.2025).

Ці стратегічні документи є складовою частиною комплексного підходу держави до реагування на загострення криміногенної обстановки в умовах збройного конфлікту та спрямовані на зміцнення правопорядку, підвищення ефективності протидії кримінальним правопорушенням, захист прав і свобод громадян, а також забезпечення безпеки та стабільності в суспільстві.

Крім того, з 24 лютого 2022 року і до сьогодні, Верховна Рада України ухвалила низку законів, що стосуються внесення змін та доповнень до Кримінального кодексу України. Зміни та доповнення до кримінального законодавства було внесено з метою посилення відповідальності за воєнні злочини, диверсії, колабораціонізм, мародерство та інші кримінальні правопорушення, які загрожують національній безпеці і громадському порядку[79]. У цьому контексті особливої ваги набуває посилення санкцій за вчинення кримінальних правопорушень в умовах воєнного або надзвичайного стану. Позитивним є те, що законодавець передбачив у санкціях окремих статей Кримінального кодексу України відповідну кваліфікуючу ознаку, що тягне за собою суворіше покарання[80]. Водночас, враховуючи зростання рівня злочинності, доцільним вбачається удосконалення кримінального законодавства шляхом: включення до КК України додаткових складів кримінальних правопорушень, які становлять особливу загрозу під час воєнного стану, з передбаченням суворішого покарання; створення більш гнучкої системи покарань, яка враховуватиме не лише сам факт воєнного стану, а й конкретні обставини кримінального правопорушення — його мотиви, наслідки та вплив на обороноздатність і безпеку держави.

---

[79] Марюхно В. Удосконалення кримінального законодавства України в умовах російсько-української війни 2022 року. COPERNICUS Political and Legal Studies. Vol. 1, Issue 2 (June 2022). С. 96–106. С. 104 (дата звернення: 20.05.2025).

[80] Воєнний стан як обставина, яка впливає на кваліфікацію злочину та призначення покарання. URL: https://pravo.ua/voiennyi-stan-iak-obstavyna-iaka-vplyvaie-na-kvalifikatsiiu-zlochynu-ta-pryznachennia-pokarannia/ (дата звернення: 26.05.2025).

Одним із ключових заходів запобігання кримінальним правопорушенням в умовах ускладненої криміногенної обстановки є підвищення дієвості та професійної кваліфікації правоохоронних органів. Адже саме ефективне реагування на прояви злочинності, своєчасне документування й розслідування кримінальних правопорушень виступають фундаментом превентивного впливу держави на криміногенне середовище[81]. Попри зусилля правоохоронної системи, фактичні показники результативності досудового розслідування свідчать про наявність низки об'єктивних і суб'єктивних труднощів, що обмежують ефективність превентивної функції. За результатами аналізу стану злочинності в Україні встановлено, що у період з 2021 року по січень–квітень 2025 року в середньому лише у 40 % випадків вчинення кримінальних правопорушень особам повідомлено про підозру. Це означає, що у більш ніж половині зафіксованих кримінальних правопорушень досудове розслідування не призвело до встановлення особи правопорушника або належного процесуального реагування[82; 83; 84; 85; 86]. Це підкреслює

[81] Коваленко А.В. Поліція як суб'єкт запобігання злочинності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2019 № 37. С. 174–177. С. 176.

[82] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2021 року. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 22.05.2025).

[83] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2022 року. *Офіс Генерального прокурора України.* URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 23.05.2025).

[84] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2023 року. *Офіс Генерального прокурора України.* URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 22.05.2025).

[85] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2024 року. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 23.05.2025).

необхідність посилення спроможності органів досудового розслідування, удосконалення їх матеріально-технічного забезпечення, системи професійної підготовки кадрів і управлінських підходів у сфері протидії злочинності.

У сучасних умовах безпекових викликів підвищення професійної кваліфікації правоохоронців набуває особливого значення як один із важливих інструментів запобігання злочинності в умовах ускладненої криміногенної ситуації. Поглиблення спеціальних знань, удосконалення практичних навичок та обмін досвідом сприяють підвищенню спроможності поліції ефективно реагувати на загрози правопорядку. Зокрема, в Одеському державному університеті внутрішніх справ регулярно організовується підвищення кваліфікації для працівників поліції. Під час таких навчальних заходів працівники Управлінь патрульної поліції в Одеській, Миколаївській та Херсонській областях не лише поглиблюють теоретичні знання, а й відпрацьовують практичні навички забезпечення публічної безпеки та правопорядку в умовах, наближених до реальних — через моделювання ситуативних завдань[87]. Крім того, 17 січня 2025 року в Інституті підготовки керівних кадрів та підвищення кваліфікації Національної академії внутрішніх справ завершено короткостроковий навчальний курс для працівників підрозділів криміналістичного забезпечення Національної поліції України. Тематика курсу була присвячена дактилоскопічним дослідженням. У межах інтенсивної програми слухачі опанували питання виявлення та дослідження слідів пальців рук, оформлення довідок спеціаліста, порядку складання висновків за результатами експертиз, а також

[86] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-квітень 2025 року. *Офіс Генерального прокурора України.* URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 24.05.2025).

[87] Підвищення кваліфікації поліцейських патрульної поліції. URL: https://oduvs.edu.ua/news/pidvisenna_kvalifikacii_policejs_kih_patrul_noi_policii (дата звернення: 26.05.2025).

відповідальності фахівців згідно з чинним законодавством[88]. Отже, системне підвищення кваліфікації є вагомою складовою формування ефективної правоохоронної системи, здатної діяти професійно та оперативно в умовах воєнного стану та зростання загроз кримінального характеру.

Наступним важливим напрямом підвищення безпеки у громадських місцях в умовах загостреної криміногенної обстановки є посилення патрулювання вулиць, зокрема за участю курсантів старших курсів вишів системи МВС України. Участь курсантів має велике значення, адже вона допомагає розвантажити працівників поліції, а також надає самим курсантам цінний практичний досвід, що сприяє їхній професійній підготовці під час навчання. Як приклад, курсанти старших курсів Дніпровського державного університету внутрішніх справ разом із працівниками поліції взяли участь у чергуванні для забезпечення охорони публічного порядку в місті Дніпро. Зокрема, під час відзначення Дня пам'яті та перемоги над нацизмом у Другій світовій війні (1939–1945 рр.) та Дня Європи курсанти активно долучилися до підтримки безпеки та громадського спокою, сприяючи ефективному контролю під час масових заходів[89].

Окрім цього, значну роль у зміцненні безпеки відіграє активний моніторинг громадського порядку, зокрема під час масових заходів, а також впровадження сучасних технологій — камер відеоспостереження та контролю швидкості. Зокрема, Міністерство внутрішніх справ у співпраці з народними депутатами розробляє низку

[88] Професійне зростання: завершено підвищення кваліфікації працівників підрозділів криміналістичного забезпечення слідчих підрозділів Національної поліції України. URL: https://www.navs.edu.ua/news/profesijne-zrostannya-zavershenopidvishhennya-kvalifikaciyi-pracivnikiv-pidrozdiliv-kriminalistichnogo-zabezpechennyaslidchih-pidrozdiliv-nacionalnoyi-policiyi-ukrayini.html (дата звернення: 27.05.2025).

[89] Курсанти чергуватимуть спільно з працівниками поліції для забезпечення охорони публічного порядку в місті Дніпро. URL: https://dduvs.edu.ua/2025/05/09/kursanty-cherguvatymut-spilno-z-pratsivnykamy-politsiyi-dlya-zabezpechennyaohorony-publichnogo-poryadku-v-misti-dnipro/ (дата звернення: 27.05.2025).

законодавчих ініціатив, спрямованих на створення безпечного середовища в Україні. Однією з таких ініціатив є проєкт Закону України № 11031, який передбачає створення єдиної системи відеомоніторингу публічної безпеки. Цей законопроєкт уже зареєстрований у Верховній Раді України і забезпечує доступ представників Національної поліції до камер відеоспостереження, розміщених у публічних місцях по всій території країни. Важливо, що доступ поліції до цих камер буде чітко регламентований і суворо контролюватиметься відповідно до норм законопроєкту[90]. Такий підхід до контролю громадського порядку та створення безпечного середовища є широко застосовуваною практикою в європейських країнах. Ми переконані, що ухвалення цього законодавчого акту стане вагомим кроком у забезпеченні громадського спокою та правопорядку в Україні.

Загострення криміногенної обстановки в сучасних умовах значною мірою обумовлене стрімким зростанням кіберзлочинності, яка дедалі частіше набуває системного характеру та становить серйозну загрозу як для безпеки окремих громадян, так і для функціонування державних інституцій. У зв'язку з цим вчені наголошують: протидія кіберзлочинам має стати пріоритетом у сфері національної безпеки. Забезпечити кіберзахист можливо лише завдяки комплексному підходу, що включає правові, організаційні та технічні методи на всіх рівнях. Україна активно долучається до міжнародних ініціатив, впроваджує стандарти ЄС і НАТО у сфері кібербезпеки, а також бере участь у спільних проєктах щодо реагування на кіберзагрози. Країна має не лише отримувати міжнародну підтримку, а й ділитися власним досвідом. Поряд із цим важливо підвищувати обізнаність щодо кібербезпеки, удосконалювати навчальні програми, проводити тренінги та готувати фахівців із цифрової

[90] Законопроєкт про єдину систему відеомоніторингу: Леонід Тимченко роз'яснив норми щодо повноважень правоохоронців. URL: https://mvs.gov.ua/news/zakonoprojekt-pro-jedinu-sistemu-videomonitoringu-leonid-timcenko-roziasniv-normishhodo-povnovazen-pravooxoronciv

криміналістики. Посилення кіберзахисту особливо актуальне для виборчих систем і критичної інфраструктури. Також необхідно розвивати державно-приватне партнерство й створити ефективний механізм обміну інформацією про кіберзагрози. Отже, боротьба з кіберзлочинами — важливий елемент зміцнення безпеки держави в умовах сучасних викликів[91].

У контексті ескалації криміногенної обстановки в умовах воєнного стану, особливої актуальності набули питання захисту громадської безпеки від терористичних загроз. Учена О.В. Стукаліна запропонувала низку конкретних заходів, спрямованих на підвищення безпеки у великих містах України. Серед них — розробка міських антитерористичних програм, модернізація технологій безпеки (включаючи Smart City, можливості штучного інтелекту, GPS, 3D-моделювання), активізація роботи ситуаційних центрів, посилення охорони критичної інфраструктури, нейтралізація джерел фінансування тероризму, контроль за обігом зброї та вибухівки, виявлення осіб із ризиком насильницької поведінки[92]. Окрему увагу приділено міжнародному співробітництву, використанню передових практик країн ЄС, США та Ізраїлю, моніторингу цифрових платформ, правовій освіті населення та взаємодії закладів вищої освіти з правоохоронцями. Запропоновані підходи охоплюють як технічні, так і організаційно-правові аспекти, формуючи цілісну модель превенції терористичних актів у міському середовищі[93].

Високий рівень кримінальних правопорушень проти власності

---

[91] Моніторинг рівня кібербезпеки України у світових рейтингах / О.Г. Трофименко, Ю.В. Прокоп, Н.І. Логінова, О.В. Задерейко. URL: https://journals.uran.ua/ispss/article/view/196139/198607 (дата звернення: 27.05.2025).

[92] Стукаліна О.В. Кримінологічна характеристика та запобігання терористичним актам у великих містах України : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 — «Право» / Одеський державний університет внутрішніх справ. Одеса, 2023. 286 с. С. 215-217.

[93] Стукаліна О.В. Пріоритетні напрями вдосконалення антитерористичної діяльності України в умовах європейської інтеграції. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 4. 2022. С. 56–62. С. 61–62.

вимагає посилення заходів із запобігання, оскільки суттєво ускладнює криміногенну обстановку в Україні. Так, для їх запобігання О.І. Остроглядов пропонує комплексні заходи, серед яких: систематичний аналіз кримінальної статистики, створення «кримінологічних карт» небезпечних районів, планування патрулювання з урахуванням виявлених загроз. Пропонується вести облік осіб, схильних до вчинення злочинів, посилити контроль за зберіганням зброї та нічною торгівлею алкоголем, проводити інформаційну роботу через ЗМІ. У ході досудового розслідування інших злочинів варто паралельно виявляти правопорушення проти власності. Окрему увагу слід приділяти особам, звільненим з місць позбавлення волі, чи тим, хто зловживає алкоголем або наркотиками — з ними доцільно проводити профілактичні бесіди, ставити на облік і, за потреби, притягати до відповідальності[94]. Отже, ефективна протидія корисливим кримінальним правопорушенням можлива лише за умови комплексного, аналітичного та превентивного підходу з активною участю правоохоронних органів і громади.

В умовах ускладненої криміногенної обстановки ефективна міжвідомча взаємодія є ключовою умовою для запобігання кримінальним правопорушенням. Сьогодні недостатньо лише зусиль окремих правоохоронних органів — необхідна скоординована робота всіх державних структур, дотичних до забезпечення правопорядку. Взаємодія може здійснюватися в різних формах, серед яких — проведення спільних нарад, координація планів дій, обмін аналітичною та оперативною інформацією, спільні перевірки, реагування на виявлені правопорушення, а також організація навчальних заходів і спільних тренувань[95]. Особливої актуальності набуває

[94] Остроглядов О. І. Запобігання корисливим злочинам проти власності у великих містах Причорноморського регіону материкової України : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» / Одеський державний університет внутрішніх справ. Одеса, 2020. 237 с. С. 178–180.

[95] Рябовол Л.Т. Взаємодія державних правоохоронних органів: проблема визначення поняття. *Наукові записки. Серія: Право*. Випуск 11. 2021. С. 75–80. С. 78.

співпраця між підрозділами поліції, Служби безпеки України, Держприкордонслужби, Національної гвардії, а також Збройних сил України — зокрема у прифронтових та деокупованих територіях, де криміногенна ситуація особливо напружена. Спільні патрулювання, взаємодопомога під час проведення спецоперацій, обмін розвідувальними даними й узгоджені дії щодо попередження диверсій чи мародерства — усе це дозволяє підвищити рівень громадської безпеки. Також важливим напрямом є розробка єдиних алгоритмів реагування на загрози, що виникають на межі кримінальних і військових загроз, зокрема в умовах гібридної війни[96; 97]. При цьому системна аналітична робота також залишається невід'ємною складовою превентивної діяльності. Офіс Генерального прокурора України, як головний утримувач загальнодержавної статистики щодо кримінальних правопорушень, здійснює щорічне узагальнення та аналіз стану злочинності. Це включає розподіл правопорушень за видами, регіонами, характеристиками осіб, які вчинили злочини, та за підслідністю згідно зі статтею 216 КПК України. Такі дані дозволяють виявляти криміногенні тенденції, слабкі місця в системі протидії злочинності та коригувати стратегії взаємодії[98]. Крім того, надзвичайно важливим є розвиток спільної системи підготовки кадрів. Зокрема, доцільним є проведення міжвідомчих навчань, тренінгів і симуляційних заходів за участю представників різних силових структур, що сприяє формуванню єдиного підходу до реагування на загрози, а також покращує практичну взаємодію у надзвичайних ситуаціях. Як приклад ефективної міжвідомчої

---

[96] Мощонський В.О. Поняття взаємодії правоохоронних органів в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. Випуск 7, 2022. С. 644–646. С. 644.

[97] Новіков А.В. Взаємодія Національної поліції України з військовими адміністраціями: адміністративно-правовий аналіз. *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття*. Харків, 2023. С. 164–166. С. 164.

[98] Однолько І.В. Взаємодія правоохоронних органів у сфері запобігання кримінальним правопорушенням. *Питання боротьби зі злочинністю*. Випуск 34. 2017. С. 41–51. С. 46–47.

взаємодії можна навести проведення у 2023 році спеціалізованого тренінгу, в якому взяли участь прокурори, слідчі Служби безпеки України та Національної поліції. Захід був присвячений практичним аспектам розслідування воєнних злочинів. Під час навчання учасники опрацювали алгоритми документування фактів, що містять ознаки порушення міжнародного гуманітарного права, обмінялися досвідом і виробили спільні підходи до реагування на ці категорії правопорушень[99]. Загалом, міжвідомча співпраця є не лише важливою умовою ефективного функціонування національної системи безпеки, а й гарантією захисту прав і свобод громадян у період загостреної криміногенної обстановки.

За нинішніх обставин особливої ваги набуває міжнародне співробітництво у сфері запобігання кримінальним правопорушенням. Ефективна взаємодія між державами дозволяє не лише оперативно реагувати на виклики сучасної злочинності, а й зміцнювати глобальну систему безпеки. Найпоширенішими формами такої співпраці є: взаємна правова допомога у кримінальних провадженнях, що включає обмін доказами, документами, проведення процесуальних дій за запитом іншої держави; екстрадиція осіб, які переховуються від правосуддя, для притягнення їх до кримінальної відповідальності або виконання вироків; передача засуджених для подальшого відбування покарання у країні їхнього громадянства чи постійного проживання; обмін оперативною, аналітичною та правовою інформацією, у тому числі з використанням міжнародних баз даних; виконання міжнародних слідчих доручень у рамках кримінального провадження; захист прав і свобод громадян під час проведення кримінального судочинства за кордоном; спільна підготовка кадрів, підвищення кваліфікації працівників правоохоронних органів, обмін професійним досвідом; експертна, консультативна, матеріально-технічна допомога, а також передача сучасних технічних засобів розслідування;

[99] Прокурори, слідчі СБУ та Нацполіції пройшли тренінг, присвячений розслідуванню воєнних злочинів. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/prokurori-slidci-sbu-ta-nacpoliciyi-proisli-trening-prisvyacenii-rozsliduvannyu-vojennix-zlociniv

спільне вивчення тенденцій злочинності, прогнозування нових загроз, розробка стратегій протидії; участь у міжнародних форумах, науково-практичних конференціях, семінарах і симпозіумах, присвячених актуальним питанням боротьби зі злочинністю[100]. Такий формат співробітництва сприяє підвищенню ефективності розслідувань, зміцненню системи правосуддя та формуванню єдиного безпекового простору в умовах глобалізованого світу.

Ми поділяємо позицію ученого А.В. Іванова щодо того, що обмін досвідом і передовими практиками є одним із фундаментальних аспектів міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю. Такий формат взаємодії дозволяє державам запозичувати ефективні підходи та методи, які вже довели свою результативність в інших країнах, для вдосконалення національних механізмів протидії правопорушенням. Завдяки такому обміну країни можуть вчитись одна в одної, уникати повторення помилок і впроваджувати дієві інновації у правоохоронну діяльність. Це сприяє підвищенню ефективності протидії злочинності як у внутрішньодержавному масштабі, так і на міжнародному рівні[101]. Варто підкреслити, що одним із яскравих прикладів такого співробітництва є Консультативна місія ЄС в Україні (КМЄС), яка регулярно організовує тренінги для українських прокурорів з питань міжнародно-правового співробітництва у кримінальних справах. Зокрема, у лютому 2025 року у місті Жешув (Польща) відбувся спеціалізований тренінг за участю Тренінгового центру прокурорів України[102]. Також важливо зазначити участь Ради Європи, яка спільно з Тренінговим

[100] Напрями та форми міжнародного співробітництва у боротьбі зі злочинністю / С.В. Веремієнко, В.В. Пророченко. *Право і суспільство*. 2019. Випуск № 2, частина 2. С. 229–233. С. 232.

[101] Іванова А.В. Міжнародне співробітництво держав у боротьбі зі злочинністю. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. Випуск № 4. С. 680–683. С. 681.

[102] Україна поглиблює міжнародне правове співробітництво завдяки організованому КМЄС тренінгу для прокурорів. URL: https://www.euam-ukraine.eu/ua/news/ukraine-enhances-international-legal-cooperation-with-euam-supported-training-for-the-prosecutors/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 28.05.2025).

центром прокурорів України ініціювала запуск навчального курсу HELP «Міжнародне співробітництво у кримінальних справах». Цей курс охоплює ключові аспекти правової допомоги, екстрадиції та конфіскації доходів, отриманих злочинним шляхом[103].

Важливу роль відіграє запозичення позитивного міжнародного досвіду у запобіганні злочинності в умовах загостреної криміногенної обстановки. Такими прикладами у запобіганні кримінальним правопорушенням, які можуть бути корисними для України є: модель "Community Policing" (Спільнота і поліція) — США, Канада, Велика Британія Цей підхід передбачає тісну взаємодію поліції з місцевими громадами, що сприяє підвищенню довіри до правоохоронців і своєчасному виявленню потенційних загроз. Через партнерство з громадянами знижується рівень дрібних правопорушень та насильства[104; 105]. Програми реабілітації та ресоціалізації правопорушників — Нідерланди, Скандинавські країни. Орієнтація на ресоціалізацію, а не лише на покарання, дозволяє зменшити рецидив злочинності. У Нідерландах, наприклад, робиться акцент на індивідуалізованій роботі з порушниками, соціальній підтримці та навчанні новим навичкам[106; 107].

Таким чином, ефективне запобігання кримінальним правопорушенням в умовах загострення криміногенної обстановки,

---

[103] Рада Європи спільно з Тренінговим центром прокурорів України провела запуск навчального курсу HELP «Міжнародне співробітництво у кримінальних справах». URL: https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/council-of-europe-in-cooperation-with-the-prosecutors-training-center-of-ukraine-launched-the-help-course-on-international-cooperation-in-criminal-cases-?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 28.05.2025).

[104] Принцип «Community Policing» як інтегральна складова роботи правоохоронних органів щодо профілактики девіантної поведінки непвонолітніх з особливими потребами / Д.О. Ніколенко, І.А. Григоренко. Юридичний часопис національної академії внутрішніх справ, № 1, 2015. С. 270-279. С. 272.

[105] Office of Community Oriented Policing Services. URL: https://www.justice.gov/doj/office-community-oriented-policing-services (дата звернення: 28.05.2025).

[106] Rehabilitation and re-entry in Scandinavia. URL: https://www.researchgate.net/publication/335794235_Rehabilitation_and_re-entry_in_Scandinavia/ (дата звернення: 28.05.2025).

зумовленої воєнним станом, вимагає системного підходу та адаптації правоохоронної діяльності до сучасних викликів. Ключовими напрямами такої діяльності виступають: удосконалення національного законодавства, впровадження інноваційних превентивних стратегій, підвищення кваліфікації працівників правоохоронних органів, посилення вуличного патрулювання за участю курсантів, а також використання сучасних технологій моніторингу. Особливу увагу слід приділити міжвідомчій взаємодії та міжнародному співробітництву, що дозволяє інтегрувати кращі практики забезпечення публічного порядку. Усі ці та інші заходи в комплексі здатні забезпечити належну протидію зростаючим кримінальним загрозам та зміцнити публічну безпеку в державі.

Висновки

Підсумовуючи результати нашого дослідження, можна констатувати.

1. Аналіз криміногенної обстановки в Україні свідчить, що поширеність різних категорій кримінальних правопорушень відображає глибокі соціально-економічні та безпекові проблеми суспільства. Домінування шахрайств, крадіжок, порушень військової дисципліни, умисних вбивств та наркозлочинів вимагає впровадження комплексних превентивних заходів, що поєднують посилення правоохоронної діяльності з соціальною підтримкою. Прогнозується зростання кіберзлочинності, зокрема цифрових шахрайств, а також збільшення кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків. Особливу увагу слід приділити запобіганню кримінальних правопорушень у військовій сфері, зокрема дезертирству, що має соціально-психологічні

[107] Resocialisation and reintegration in the Netherlands: Political Narrative Versus Reality. URL: https://www.researchgate.net/publication/365853995_Resocialisation_and_reintegration_in_the_Netherlands_Political_Narrative_Versus_Reality (дата звернення: 28.05.2025).

корені. Економічна нестабільність сприяє зростанню кримінальних правопорушень проти власності та насильницьких діянь, що потребує посилення соціальної стабілізації. Загалом, для ефективної протидії кримінальними загрозами в умовах загострення криміногенної ситуації необхідно поєднувати правоохоронні заходи з соціально-економічними програмами, орієнтованими на профілактику, підвищення правової обізнаності та підтримку вразливих груп населення.

2. Проведений аналіз криміногенної обстановки в Україні у 2024 році дає змогу глибше зрозуміти складність та багатогранність злочинних процесів в умовах воєнного часу. Застосування динамічного підходу до вивчення змін у структурі та інтенсивності злочинності дозволило виявити не лише кількісні, а й якісні характеристики кримінальної ситуації, що безпосередньо пов'язані із соціально-економічними трансформаціями та безпековими викликами. Найбільш загрозлива криміногенна обстановка спостерігаються у м. Києві та Харківській області, де поєднуються інтенсивна урбанізація, соціальна напруга та, зокрема для Харківщини, воєнний тиск, що ослаблює правоохоронний контроль і стимулює криміналізацію. Варто також звернути увагу на групу регіонів із високим, хоча й дещо нижчим рівнем злочинності –Херсонську, Запорізьку, Сумську, Дніпропетровську та Миколаївську області. Основними осередками кримінальної активності залишаються великі міста, що вказує на необхідність комплексних заходів для посилення контролю та соціальної стабілізації в регіонах із високим рівнем злочинності, особливо в умовах воєнного часу. Особливий інтерес викликає структура злочинності, яка демонструє превалювання тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень, з домінуванням майнових, військових, насильницьких та наркозлочинів. Отже, дослідження підкреслює необхідність інтегрованих заходів кримінального контролю, адаптованих до регіональних особливостей і воєнних викликів, що дозволить покращити криміногенну обстановку та зміцнити безпеку в країні.

3. Ефективне запобігання кримінальним правопорушенням в умовах загострення криміногенної обстановки, зумовленої воєнним станом, вимагає системного підходу та адаптації правоохоронної діяльності до сучасних викликів. Ключовими напрямами такої діяльності виступають: удосконалення національного законодавства, впровадження інноваційних превентивних стратегій, підвищення кваліфікації працівників правоохоронних органів, посилення вуличного патрулювання за участю курсантів, а також використання сучасних технологій моніторингу. Особливу увагу слід приділити міжвідомчій взаємодії та міжнародному співробітництву, що дозволяє інтегрувати кращі практики забезпечення публічного порядку. Усі ці та інші заходи в комплексі здатні забезпечити належну протидію зростаючим кримінальним загрозам та зміцнити публічну безпеку в державі.

Список використаних джерел:

1. Office of Community Oriented Policing Services. URL: https://www.justice.gov/doj/office-community-oriented-policing-services (дата звернення: 28.05.2025).

2. Rehabilitation and re-entry in Scandinavia. URL: https://www.researchgate.net/publication/335794235_Rehabilitation_and_re-entry_in_Scandinavia/ (дата звернення: 28.05.2025).

3. Resocialisation and reintegration in the Netherlands: Political Narrative Versus Reality. URL: https://www.researchgate.net/publication/365853995_Resocialisation_and_reintegration_in_the_Netherlands_Political_Narrative_Versus_Reality (дата звернення: 28.05.2025).

4. Василевич В.В. Теоретико-методологічні засади кримінологічного прогнозування в установах виконання покарання. *Філософські та методологічні проблеми права*. № 2. 2014. С. 58–69.

5. Величенко Л.О. Юридико-психологічна характеристика незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або

вибуховими речовинами: дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2023. 284 с.

6. Воєнний стан як обставина, яка впливає на кваліфікацію злочину та призначення покарання. URL: https://pravo.ua/voiennyi-stan-iak-obstavyna-iaka-vplyvaie-na-kvalifikatsiiu-zlochynu-ta-pryznachennia-pokarannia/ (дата звернення: 26.05.2025).

7. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2013 року. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 20.05.2025).

8. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2014 року. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 20.05.2025).

9. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2015 року. *Офіс Генерального прокурора України.* URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 23.05.2025).

10. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2016 року. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 24.05.2025).

11. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2017 року. *Офіс Генерального прокурора України.* URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 20.05.2025).

12. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2018 року. *Офіс Генерального прокурора України.* URL:

https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 20.05.2025).

13. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2019 року. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 21.05.2025).

14. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2020 року. *Офіс Генерального прокурора України.* URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 20.05.2025).

15. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2021 року. *Офіс Генерального прокурора України.* URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 22.05.2025).

16. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2022 року. *Офіс Генерального прокурора України.* URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 23.05.2025).

17. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2023 року. *Офіс Генерального прокурора України.* URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 22.05.2025).

18. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2024 року. *Офіс Генерального прокурора України.* URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 23.05.2025).

19. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-квітень 2025 року. *Офіс Генерального прокурора України.* URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 24.05.2025).

20. Жуков А.А. Діяльність з виявлення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». Розділ IX. Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза*. № 5 (2024). С. 799–808.

21. Законопроєкт про єдину систему відеомоніторингу: Леонід Тимченко роз'яснив норми щодо повноважень правоохоронців. URL: https://mvs.gov.ua/news/zakonoprojekt-pro-jedinu-sistemu-videomonitoringu-leonid-timcenko-roziasniv-normi-shhodo-povnovazen-pravooxoronciv.

22. Запобігання злочинам проти власності в умовах воєнного стану / О.М. Крижановський, П.О. Крижановський. *Академічні візії*. Випуск 32/2024. С. 1–6.

23. Запобігання правопорушенням у місцях позбавлення волі / О.М. Джужа, В.В. Василевич, О.Г. Колб, В.С. Наливайко та ін. ; за заг. ред. О.М. Джужі та О.Г. Колба. Луцьк : ПП Іванюк В.П., 2010. С. 72.

24. Звіт Chubb: «The Impact of Cyber Scams on Trust in Digital Payments». URL: https://www.chubb.com/content/dam/chubb-sites/chubb-com/us-en/partnership/pdfs/digital-payments-trust-report.pdf (дата звернення: 27.05.2025).

25. Злочини проти власності, вчинені в умовах воєнного стану: соціально-економічні причини, морально-етичні аспекти, кримінально-правові наслідки / А.А. Громович, О.С. Гораш. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених, курсантів та студентів*. Вінниця, 2024. С. 437–440.

26. Злочинність в Україні: яка вона є під час війни і якою може бути у післявоєнний час? С.С. Шрамко, А.В. Калініна. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2022. Випуск 44. С. 98–106.

27. Іванова А.В. Міжнародне співробітництво держав у боротьбі зі злочинністю. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. Випуск № 4. С. 680–683.

28. Казначеєва Д.В. Сучасні тенденції військової злочинності в України. *Злочинність і протидія їй в умовах війни: глобальний, регіональний виміри*. Вінниця, 2023. С. 101–105.

29. Калюжний О.М. Запобігання незаконному посіву або вирощуванню наркотиковмісних рослин в Україні : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю — «Право» / Одеський державний університет внутрішніх справ. Одеса, 2025. 305 с.

30. Коваленко А.В. Поліція як суб'єкт запобігання злочинності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2019. № 37. С. 174–177.

31. Ковальчук О. Злочини проти основ національної безпеки України: поняття та система. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки»*. 2024. № 4 (44). С. 95–102.

32. Кулик О.Г. Злочинність як соціальне явище: суттєві ознаки та визначення поняття. *Наука і правоохоронна*. 2017. № 1(35). С. 125–132.

33. Курсанти чергуватимуть спільно з працівниками поліції для забезпечення охорони публічного порядку в місті Дніпро. URL: https://dduvs.edu.ua/2025/05/09/kursanty-cherguvatymut-spilno-z-pratsivnykamy-politsiyi-dlya-zabezpechennya-ohorony-publichnogo-poryadku-v-misti-dnipro/ (дата звернення: 27.05.2025).

34. Марюхно В. Удосконалення кримінального законодавства України в умовах російсько-української війни 2022 року. COPERNICUS Political and Legal Studies. Vol. 1, Issue 2 (June 2022). С. 96–106 (дата звернення: 20.05.2025).

35. Моніторинг рівня кібербезпеки України у світових рейтингах / О.Г. Трофименко, Ю.В. Прокоп, Н.І. Логінова, О.В. Задерейко. URL: https://journals.uran.ua/ispss/article/view/196139/198607 (дата звернення: 27.05.2025).

36. Мощонський В.О. Поняття взаємодії правоохоронних органів в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. Випуск 7. С. 644–646.

37. Напрями та форми міжнародного співробітництва у боротьбі зі злочинністю / С.В. Веремієнко, В.В. Пророченко. *Право і суспільство*. 2019. Випуск № 2. Частина 2. С. 229–233.

38. Новіков А.В. Взаємодія Національної поліції України з військовими адміністраціями: адміністративно-правовий аналіз. *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття*. Харків, 2023. С. 164–166.

39. Одерій О.В. Проблеми теорії та практики розслідування злочинів проти довкілля : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 / Донецький юридичний інститут МВС України. Кривий Ріг, 2015. 499 с.

40. Однолько І.В. Взаємодія правоохоронних органів у сфері запобігання кримінальним правопорушенням. П*итання боротьби зі злочинністю*. 2017. Випуск 34. С. 41–51.

41. Остроглядов О.І. Запобігання корисливим злочинам проти власності у великих містах Причорноморського регіону материкової України : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» / Одеський державний університет внутрішніх справ. Одеса, 2020. 237 с.

42. Остроглядов О.І. Запобігання корисливим злочинам проти власності у великих містах Причорноморського регіону материкової України: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» / Одеський державний університет внутрішніх справ. Одеса, 2020. 237 с.

43. Оцінка загроз серйозної та/або організованої злочинності (звіт про результати оцінювання загроз серйозної та/або організованої злочинності — SOCTA Україна). URL: https://mvs.gov.ua/upload/1/8/5/3/8/2/socta.pdf (дата звернення: 28.05.2025).

44. Підвищення кваліфікації поліцейських патрульної поліції. URL: https://oduvs.edu.ua/news/pidvisenna_kvalifikacii_policejs_kih_patrul_noi_policii (дата звернення: 26.05.2025).

45. Поняття та предмет кримінологічного аналізу злочинності. URL: https://studies.in.ua/analiz-ta-prognoz-zlochynnosti/3931-ponyattya-ta-predmet-krimnologchnogo-analzu-zlochinnost.html (дата звернення: 23.05.2025).

46. Принцип «Community Policing» як інтегральна складова роботи правоохоронних органів щодо профілактики девіантної поведінки непвонолітніх з особливими потребами / Д.О. Ніколенко, І.А. Григоренко. *Юридичний часопис національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 270–279.

47. Прокурори, слідчі СБУ та Нацполіції пройшли тренінг, присвячений розслідуванню воєнних злочинів. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/prokurori-slidci-sbu-ta-nacpoliciyi-proisli-trening-prisvyacenii-rozsliduvannyu-vojennix-zlociniv.

48. Професійне зростання: завершено підвищення кваліфікації працівників підрозділів криміналістичного забезпечення слідчих підрозділів Національної поліції України. URL: https://www.navs.edu.ua/news/profesijne-zrostannya-zavershenopidvishhennya-kvalifikaciyi-pracivnikiv-pidrozdiliv-kriminalistichnogo-zabezpechennya-slidchih-pidrozdiliv-nacionalnoyi-policiyi-ukrayini.html (дата звернення: 27.05.2025).

49. Рада Європи спільно з Тренінговим центром прокурорів України провела запуск навчального курсу HELP «Міжнародне співробітництво у кримінальних справах». URL: https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/council-of-europe-in-cooperation-with-the-prosecutors-training-center-of-ukraine-launched-the-help-course-on-international-cooperation-in-criminal-cases-?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 28.05.2025).

50. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії комунікацій у сфері запобігання та протидії корупції на період до 2025 року і затвердження операційного плану заходів з її реалізації» від 22 грудня 2023 р. № 1203-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1203-2023-p#Text (дата звернення: 19.05.2025).

51. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 червня 2023 р. № 496-р Про затвердження Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2025 року». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/850-2022-p#Text (дата звернення: 19.05.2025).

52. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 вересня 2022 року № 850-р «Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії боротьби з організованою злочинністю». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/850-2022-p#Text (дата звернення: 20.05.2025).

53. Рябовол Л.Т. Взаємодія державних правоохоронних органів: проблема визначення поняття. *Наукові записки. Серія: Право.* 2021. Випуск 11. С. 75–80.

54. Самовільне залишення військової частини або місця служби: наслідки. URL: https://legalaid.ua/ua/samovilne-zalyshennya-vijskovoyi-chastyny/ (дата звернення: 28.05.2025).

55. Сокуренко В.В. Запобігання злочинності як фундаментальна проблема теоретичної і прикладної кримінології. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави*. Харків, 2018. С. 13–14.

56. Стан та структура злочинності в Україні (2008–2009 рр.). URL: http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/233004 (дата звернення: 20.05.2025).

57. Стан та структура злочинності в Україні (2010–2011 рр.). URL: http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/233004 (дата звернення: 20.05.2025).

58. Стан та структура злочинності в Україні (2011–2012 рр.). URL: http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/233004 (дата звернення: 20.05.2025).

59. Стукаліна О.В. Кримінологічна характеристика та запобігання терористичним актам у великих містах України : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 — «Право» / Одеський державний університет внутрішніх справ. Одеса, 2023. 286 с.

60. Стукаліна О.В. Пріоритетні напрями вдосконалення антитерористичної діяльності України в умовах європейської інтеграції. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 4. С. 56–62.

61. Указ Президента України «Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки» від 11 травня 2023 року № 273/2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text (дата звернення: 19.05.2025).

62. Україна поглиблює міжнародне правове співробітництво завдяки організованому КМЄС тренінгу для прокурорів. URL: https://www.euam-ukraine.eu/ua/news/ukraine-enhances-international-legal-cooperation-with-euam-supported-training-for-the-prosecutors/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 28.05.2025).

63. Форсюк М.Ю. Запобігання порушенню правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами в Україні : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» / Одеський державний університет внутрішніх справ. Одеса, 227 с.

64. Чекмарьова І.М. Запобігання злочинності у прикордонних регіонах Півдня України : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спец. 12.00.08 / Одеський державний університет внутрішніх справ. Одеса, 2017. URL: https://uacademic.info/ua/document/0417U003784 (дата звернення: 22.05.2025).

65. Шакун В.І. Аналіз злочинності: проблеми термінології. *Нове українське право*. 2023. Випуск 2. С. 154–162.

66. Які найчастіші причини скоєння СЗЧ та дезертирства : розповів представник ОГП. URL: https://hromadske.radio/news/2024/12/05/yaki-naychastishi-prychyny-skoiennia-szch-ta-dezertyrstva-rozpoviv-predstavnyk-ohp (дата звернення: 28.05.2025).

Розділ 17
ДОТРИМАННЯ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ ДЕРЖАВНИМ БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ ПІД ЧАС ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ

Олександр КОЗЛЕНКО
Одеський державний університет внутрішніх справ, Україна
ORCID https://orcid.org/0009-0005-7749-3717

Вступ

В сучасних умовах надзвичайних подій, особливо в ситуаціях збройних конфліктів, питання гарантування прав і свобод людини набуває особливої ваги та стає одним із центральних напрямів як наукових досліджень, так і правозастосовної діяльності. Збройна агресія російської федерації проти України, що розпочалася у 2014 році й переросла у широкомасштабне вторгнення 24 лютого 2022 року, докорінно змінила умови функціонування держави, спричинивши масштабні суспільні, економічні та правові зміни. У цих обставинах національна правова система зіткнулася з новими, раніше невідомими викликами, що вимагали адаптації механізмів захисту прав людини до умов воєнного стану[1].

Особливої уваги в контексті дотримання прав людини в умовах воєнного стану потребує діяльність Державного бюро розслідувань, оскільки саме цей орган здійснює кримінальні провадження щодо злочинів, вчинених посадовими та службовими особами, у тому числі правопорушень, пов'язаних із воєнними діями. Запровадження воєнного стану істотно змінює умови функціонування

[1] Славна О.В. Забезпечення прав і свобод людини в умовах правового режиму воєнного стану в Україні в контексті Національної стратегії у сфері прав людини. Аналітично-порівняльне правознавство. 2022. № 3. С. 45–49. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/264465/260635

Державного бюро розслідувань, впливаючи як на обсяг процесуальних повноважень, так і на форми реалізації гарантій прав і свобод громадян під час досудового розслідування.

Воєнний стан, як особливий правовий режим, введений відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану», передбачає можливість тимчасового обмеження окремих прав людини з метою забезпечення оборони держави, охорони громадського порядку та підтримання стабільності в умовах збройної агресії[2]. Водночас міжнародні стандарти, насамперед норми Міжнародного пакту про громадянські і політичні права[3] та Європейської конвенції з прав людини[4], встановлюють чіткі межі допустимості таких обмежень, вимагаючи, щоб будь-яке звуження прав було пропорційним, обґрунтованим, здійснювалося виключно на підставі закону та не порушувало сутність гарантованих прав.

У діяльності Державного бюро розслідувань це створює додаткові виклики, зокрема щодо забезпечення балансу між потребами національної безпеки та обов'язком держави гарантувати кожній особі право на справедливе поводження, захист від свавільного втручання у приватне життя, право на ефективний засіб юридичного захисту та дотримання процесуальних гарантій. Державне бюро розслідувань, виконуючи свої основні завдання в умовах воєнного стану, має забезпечувати правомірність і пропорційність застосування процесуальних заходів, уникати надмірного втручання у права громадян, а також гарантувати можливість судового контролю та доступ до правової допомоги. Таким чином, діяльність

---

[2] Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12.11.2015 № 794-VIII. URL: https:// zakon. rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text

[3] Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. ООН; Пакт, Міжнародний документ від 16.12.1966. URL: https://zakon. rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

[4] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ, Протокол від 04.11.1950. URL: https://zakon. rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

Державного бюро розслідувань у період воєнного стану перебуває під посиленою увагою як національного законодавства, так і міжнародно-правових стандартів, оскільки дотримання принципів верховенства права, недискримінації, необхідності та ефективного захисту прав людини залишається обов'язковою умовою функціонування цього органу навіть у надзвичайних умовах.

Наукова новизна цього дослідження полягає у комплексному аналізі особливостей забезпечення та захисту прав і свобод громадян Державним бюро розслідувань в умовах дії правового режиму воєнного стану через системне розкриття трансформації, що відбулась у діяльності Державного бюро розслідувань після початку повномасштабної збройної агресії РФ, зокрема змін у процесуальних механізмах досудового розслідування, адаптації гарантій прав людини до умов збройного конфлікту, формуванні нових підходів до фіксації воєнних злочинів і документування порушень прав людини.

Об'єктом дослідження є система гарантування прав і свобод людини в діяльності Державного бюро розслідувань, а предметом особливості її функціонування у період дії воєнного стану з урахуванням вимог національного законодавства, міжнародних стандартів, актуальної практики Європейського суду з прав людини, органів Організації об'єднаних націй та національних судів, а також сучасних доктринальних підходів. У межах дослідження аналізуються ключові тенденції роботи Державного бюро розслідувань у воєнний період, визначаються основні виклики, що виникають під час забезпечення прав людини, включно з ризиками надмірного втручання у приватне життя, загрозами порушення процесуальних гарантій, обмеженням доступу до правової допомоги, а також труднощами, пов'язаними з документуванням злочинів у зоні бойових дій.

Отже, наше дослідження формує цілісну теоретико-правову основу для модернізації діяльності Державного бюро розслідувань у надзвичайних умовах, сприяє підвищенню ефективності роботи органу та зміцненню гарантій дотримання прав громадян у період збройного конфлікту, забезпечуючи реалізацію принципів законності, пропорційності й верховенства права.

Виклад основного матеріалу

Права і свободи людини зазнають особливої вразливості в умовах воєнних конфліктів, адже саме під час збройних протистоянь масштаби та інтенсивність їх порушень є найбільшими. У таких ситуаціях держава має діяти в умовах надзвичайного правового режиму та підвищених ризиків для життя й безпеки населення, що потребує створення ефективних правових механізмів захисту прав і свобод. Саме тому не випадково питання забезпечення прав людини в умовах війни вже багато років є предметом посиленої уваги міжнародних організацій, науковців та експертів, які розробляють інструменти адаптивного правового реагування на виклики збройних конфліктів[5].

У сучасних умовах збройної агресії проти України питання дотримання прав і свобод людини органами публічної влади, зокрема Державним бюро розслідувань, набуває особливої актуальності. Ефективне та правомірне здійснення повноважень Державного бюро розслідувань під час воєнного стану потребує опори не лише на національні норми, а й на широкий міжнародно-правовий контекст, який формує універсальні стандарти захисту прав людини у ситуаціях збройного конфлікту. Більшість сучасних міжнародно-правових актів у сфері прав людини ґрунтуються на положеннях Загальної декларації прав людини 1948 року, яка, хоча й не має обов'язкової сили, стала концептуальною основою глобальної системи захисту фундаментальних прав[6]. Саме на її засадах побудовано Міжнародний пакт про громадянські та політичні права[7] та Міжнародний пакт про

[5] Білоскурська О.В., Федорчук М.Д. Нормативно-правове регулювання обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина в умовах воєнного стану в Україні. *Правова держава*. № 46. 2022. С. 7–18.

[6] Загальна декларація прав людини. ООН; Декларація, Міжнародний документ від 10.12.1948 URL: https:// zakon. rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

[7] Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. ООН; Міжнародний документ від 16.12.1966 URL: https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

економічні, соціальні і культурні права[8], що є юридично зобов'язувальними для України і містять положення, які не можуть бути обмежені навіть під час надзвичайних обставин.

Особливе значення для діяльності ДБР у період воєнного стану має також Європейська конвенція з прав людини, норми якої з часом набули характеру звичаєвого міжнародного права і вимагає, що держави-учасниці, включно з Україною, зобов'язані забезпечувати дотримання встановлених Конвенцією стандартів, навіть коли національне законодавство передбачає можливість тимчасового обмеження окремих прав[9]. Крім того, європейські механізми контролю, насамперед практика Європейського суду з прав людини, встановлюють високі критерії оцінки діяльності правоохоронних органів у період збройних конфліктів[10].

Отже, діяльність Державного бюро розслідувань під час воєнного стану повинна ґрунтуватися на суворому дотриманні міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини, особливо у частині забезпечення гарантій від свавільного втручання в особисту сферу, недопущення катувань, забезпечення ефективного розслідування злочинів та захисту прав осіб, які перебувають у вразливому становищі через війну, оскільки міжнародні акти не лише формують концептуальні межі діяльності Державного бюро розслідувань, а й забезпечують стабільність правових гарантій, які не можуть бути нівельовані навіть за умов воєнної загрози.

---

[8] Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. ООН; Міжнародний документ від 16.12.1966 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text

[9] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ, Протокол від 04.11.1950 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

[10] Giorgi Nakashidze. the european court of human rights in a new reality: does it have sufficient procedural infrastructure to deal with armed conflicts?. Vol.2. 2020 P.47-69 URL: https://constcourt.ge/files/7/JCL-ENG-Vol-2-%282020%29/JCL-2020-Vol.2-ENG-47-69.pdf

Саме наявність ефективних правових механізмів забезпечення прав людини набуває ключового значення для оцінки діяльності Державного бюро розслідувань у період дії воєнного стану, адже саме через них здійснюється реальний контроль за виконанням державою своїх правозахисних зобов'язань навіть у надзвичайних умовах. У сучасній доктрині правове забезпечення захисту прав людини в умовах збройного конфлікту розглядається як інтегративна, динамічна та адаптивна система норм, принципів і механізмів, що поєднує інструменти національного законодавства, міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права з метою попередження, мінімізації та компенсування порушень основоположних прав людини в умовах збройної агресії, із безумовним пріоритетом принципу людської гідності.

Застосування такої комплексної моделі до діяльності Державного бюро розслідувань дозволяє визначити, що цей орган має діяти в умовах багаторівневої нормативної взаємодії, дотримуючись як національних конституційних гарантій, так і міжнародних стандартів захисту прав людини, які не можуть бути нівельовані навіть у період війни, що включає обов'язок забезпечувати належні процесуальні гарантії, повагу до прав затриманих, доступ до правосуддя, ефективне розслідування воєнних та особливо тяжких злочинів, а також прозорість і підзвітність діяльності. Отже, забезпечення захисту прав людини в умовах збройного конфлікту виступає нормативною рамкою, в межах якої здійснюється діяльність Державного бюро розслідувань, а також критерієм для оцінки її законності, ефективності та відповідності міжнародним стандартам, що дозволяє гарантувати, що навіть за умов воєнного стану функціонування органу залишатиметься спрямованим на забезпечення безпеки, справедливості та захисту прав людини[11].

Міжнародні договори щодо прав людини мають особливу правову природу, адже їх центральним об'єктом є не взаємовідносини

[11] Братель С.Г. Дотримання прав і свобод людини і громадянина в умовах правового режиму воєнного стану в Україні. *Українська поліцеїстика: теорія, законодавство, практика.* № 1(5). 2023. С. 149–157. URL: https:// policeyistika.dnuvs.ukr.education/index.php/policeyistyka/article/view/59/53

між державами, а гарантування прав окремих осіб, які перебувають під їх юрисдикцією, що фундаментально відрізняє їх від традиційних міжнародних угод. Як слушно зазначив Міжнародний Суд ООН у Консультативному висновку 1951 року, такі договори ґрунтуються на «спільному інтересі» міжнародної спільноти, а обов'язки держав у цій сфері спрямовані безпосередньо на захист людини від потенційно неправомірного втручання з боку публічної влади[12]. У контексті діяльності Державного бюро розслідувань це означає, що навіть у період воєнного стану правоохоронний орган не лише продовжує нести міжнародно-правові зобов'язання України, а й повинен забезпечувати їх реальне виконання на практиці. Воєнний стан, хоч і допускає певні обмеження прав, не скасовує базових міжнародних стандартів, а їх імперативний характер визначає межі дозволеної діяльності державних органів. Для Державного бюро розслідувань це означає насамперед обов'язок дотримуватися принципів законності, пропорційності, недискримінації, поваги до людської гідності, а також забезпечувати гарантований доступ осіб до ефективних засобів юридичного захисту.

Особливої актуальності набуває вимога належного та ефективного розслідування, яка є складовою позитивних зобов'язань держави за міжнародним правом. В умовах війни вона істотно посилюється, оскільки кількість правопорушень зростає, а ризики порушення прав людини з боку органів державної влади збільшуються. Саме тому міжнародні стандарти стають нормативною рамкою, що визначає допустимі межі діяльності Державного бюро розслідувань, вимагає забезпечення балансу між захистом національної безпеки та непорушністю основоположних прав людини. формує системну основу для правомірної діяльності Державного бюро розслідувань у період воєнного стану, забезпечуючи збереження фундаментальних демократичних стандартів навіть за умов

[12] Advisory Opinion Concerning Reservations to the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. International Court of Justice (ICJ). 28 May 1951. URL: https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/icj/1951/en/34478

надзвичайних обставин і слугуючи запобіжником від надмірних чи необґрунтованих обмежень прав громадян[13].

Положеннями Закону України «Про правовий режим воєнного стану» врегульовано ключові аспекти запровадження та функціонування цього особливого правового режиму, чітко визначаючи межі допустимого обмеження конституційних прав і свобод людини та громадянина, а також законних інтересів юридичних осіб у період дії воєнного стану, підкреслюючи, що такі обмеження є невід'ємною та тимчасовою складовою реагування держави на збройну агресію чи загрозу її суверенітету[14]. Згідно зі статтею 1 цього Закону, воєнний стан є особливим правовим режимом, який може бути запроваджений на всій території України або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії, реальної загрози нападу чи небезпеки державній незалежності та територіальній цілісності і передбачає розширення повноважень органів державної влади, військового командування, військових адміністрацій та органів місцевого самоврядування, необхідних для відвернення загрози, забезпечення оборони та підтримання національної безпеки, а також допускає тимчасове, пропорційне та зумовлене суспільною небезпекою обмеження окремих прав і свобод громадян та інтересів юридичних осіб, обов'язково із зазначенням строку дії таких обмежень.

Не зважаючи на надзвичайний характер воєнного стану, держава зберігає обов'язок забезпечувати реальну охорону прав людини. Конституція України проголошує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю[15]. Саме тому навіть у період збройної

[13] Салманова О.Ю., Діденко О.М. Служба в органах Державного бюро розслідувань України як різновид публічної служби. *Право і Безпека*. 2022. № 2 (85). С. 61–70.

[14] Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text

[15] Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

агресії та широкомасштабних загроз держава не може виходити за межі, встановлені Конституцією України та міжнародним правом, і зобов'язана гарантувати невідступність фундаментальних прав, а також забезпечувати ефективні механізми їх захисту та відновлення. У цьому контексті діяльність Державного бюро розслідувань набуває особливої ваги, оскільки цей правоохоронний орган повинен діяти в умовах розширених державних повноважень, але при цьому строго дотримуватися принципів верховенства права, пропорційності та недопущення зловживання влади. Таким чином, законодавче визначення правового режиму воєнного стану формує рамки, у межах яких Державне бюро розслідувань зобов'язане забезпечувати належний рівень дотримання прав і свобод людини, незважаючи на виклики, спричинені війною.

Отже, діяльність Державного бюро розслідувань України ґрунтується на принципах законності, неупередженості, об'єктивності та відсутності будь-якої матеріальної чи службової зацікавленості у діях його співробітників, що закріплено у ст. 3, 5 та 6 Закону України «Про Державне бюро розслідувань», які визначають завдання органу, його функції та ключові професійні стандарти[16]. Таким чином, ми можемо визначити, що Державне бюро розслідувань позиціонується не лише як орган, що здійснює досудове розслідування злочинів, вчинених правоохоронцями, суддями та високопосадовцями держави, а й як інституція, спроможна забезпечити високий рівень службової доброчесності своїх працівників відповідно до антикорупційного законодавства України.

Відповідно до статті 5 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» визначено коло завдань, що становлять основу функціонального призначення цього органу та окреслюють його місце у системі кримінальної юстиції. Державне бюро розслідувань наділене повноваженнями із запобігання, виявлення, припинення,

[16] Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12.11.2015 № 794-VIII. URL: https:// zakon.rada. gov.ua /laws/show/794-19#Text

розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, що становлять підвищену суспільну небезпеку та пов'язані зі зловживанням владою, порушенням публічної служби або неналежним виконанням службових чи військових обов'язків. Визначені законом категорії злочинів дозволяють зрозуміти особливу роль Державного бюро розслідувань як інституції, покликаної забезпечувати верховенство права саме там, де державна влада може бути схильна до зловживань.

Одним із ключових напрямів діяльності Державного бюро розслідувань є здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених посадовими особами, які займають особливо відповідальне становище відповідно до Закону України «Про державну службу»[17]. До цієї категорії належать високопосадовці, державні службовці I–III категорій, судді та працівники правоохоронних органів, тобто ті суб'єкти, які мають значні владні повноваження та здатні впливати на прийняття політичних, управлінських і правоохоронних рішень. Широкі дискреційні повноваження таких посадовців зумовлюють підвищені ризики порушення прав людини, а неправомірні дії або зловживання владою можуть призводити до порушень фундаментальних гарантій, зокрема, права на особисту недоторканність, права на справедливий суд, рівність перед законом, недоторканність приватного життя та заборону катувань. Саме тому законодавець виокремлює кримінальні правопорушення, скоєні вищими посадовими особами, як особливо суспільно небезпечні, такі, що потребують високого рівня професійності, об'єктивності та неупередженості слідчих Державного бюро розслідувань[18].

[17] Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text ; Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12.11.2015 № 794-VIII. URL: https://zakon. rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text

[18] Помазан О.О. Особливості діяльності Державного бюро розслідувань як суб'єкта правоохоронної діяльності в умовах дії правового режиму воєнного стану. *Forum Prava*. 2025. 83(3). С. 59–64. URL: https://forumprava.pp.ua/files/059-064-2025-3-FP-Pomazan_10.pdf

Під час дії воєнного стану значення цього напряму діяльності істотно зростає, оскільки посадові особи, які відповідають за оборонні, мобілізаційні та ресурсні процеси, отримують додаткові владні інструменти, а обсяг їх дискреції суттєво розширюється. У таких умовах неправомірні або необґрунтовані рішення можуть спричинити не лише порушення індивідуальних прав громадян, а й сформувати системні негативні наслідки для функціонування держави в умовах збройної агресії. Тут як раз йде мова про ризики порушення принципів рівності та справедливості у сфері мобілізаційних процедур, що може призвести до дискредитації державної політики у сфері оборони та підриву суспільної довіри. Не менш значущими є ризики незаконного або непропорційного застосування примусових заходів, що здатні не тільки порушувати фундаментальні права людини, а й створювати загрози для легітимності діяльності органів публічної влади.

Для Державного бюро розслідувань це означає підвищену відповідальність за дотримання принципів законності, об'єктивності та неупередженості під час здійснення досудового розслідування у справах, пов'язаних із воєнним станом. Належний контроль за правомірністю дій посадових осіб, а також забезпечення ефективних інструментів реагування на можливі зловживання стають ключовими передумовами захисту прав людини та підтримання правопорядку в умовах воєнної загрози. У цьому контексті будь-які порушення в діяльності Державного бюро розслідувань можуть мати як індивідуальні, так і масштабні наслідки, впливаючи на обороноздатність держави та стійкість системи публічної влади загалом[19].

Отже, у цьому контексті діяльність Державного бюро розслідувань стає критично важливим механізмом захисту прав людини

[19] Труба Р.М. Адміністративно-правове регулювання діяльності Державного бюро розслідувань : дис. … докт. філософії за спец. 081 – Право / Науково-дослідний інститут публічного права. Київ, 2020. 172 с. URL: https://uacademic.info/ua/document/0821U100104

через забезпечення оперативного й ефективного реагування на зловживання з боку високопосадовців, гарантування притягнення винних до відповідальності, незалежно від їх службового статусу, та запобігання формуванню практик вибіркового правосуддя або політично мотивованого впливу. Крім того, Державного бюро розслідувань під час проведення досудового розслідування забезпечує дотримання процесуальних гарантій учасників кримінального провадження, що є ключовою умовою реалізації принципів верховенства права навіть у надзвичайних умовах.

Другим важливим напрямом підслідності Державного бюро розслідувань є досудове розслідування кримінальних правопорушень, вчинених службовими особами Національного антикорупційного бюро України, а також заступником Генерального прокурора України, керівником чи прокурорами Спеціалізованої антикорупційної прокуратури України, що забезпечує незалежний і зовнішній контроль за діяльністю інституцій, які утворюють основу національної антикорупційної системи та наділені значними повноваженнями для протидії корупції на найвищому рівні влади[20].

Особливе значення такий контроль має в умовах воєнного стану, оскільки під час збройної агресії різко зростає суспільний та фінансовий тиск на державні ресурси, розширюється коло термінових оборонних, мобілізаційних та закупівельних процедур, що створює об'єктивні можливості для корупційних практик, а будь-які зловживання в цих сферах можуть не лише порушувати права окремих громадян чи дискредитувати систему публічного управління, а й становити прямі загрози для обороноздатності держави, життя військовослужбовців та безпеки суспільства. У цьому контексті функція Державного бюро розслідувань із забезпечення незалежного розслідування дій посадових осіб антикорупційних

[20] Shkuta, Oleh, Tarasenko, Oleksandr, Shvets, Dmytro. Legal Regulation of Access to Justice in Cases Related to the Protection of the Rights of Military Officers and Conscript During the Conditions of Martial State in Ukraine. *Law of Justice Journal*. 2024. 38 (2). P. 6–21. DOI: 10.5335/rjd.v38i2.15920

інституцій не лише гарантує неприпустимість концентрації владних повноважень у межах одного органу, а й забезпечує системну рівновагу та запобігає створенню закритих і потенційно корупціогенних структур. Фактично, Державне бюро розслідувань виконує роль зовнішнього механізму стримування, що сприяє забезпеченню об'єктивності антикорупційної політики держави.

Разом з тим важливо підкреслити, що реалізація цих повноважень нерозривно пов'язана з дотриманням прав людини та принципів верховенства права, оскільки держава зобов'язана забезпечити, щоб будь-які слідчі дії щодо працівників антикорупційних органів здійснювалися з дотриманням презумпції невинуватості, права на захист, гарантій незалежності прокурорів та детективів, а також стандартів пропорційності втручання у їхню діяльність. Збереження цих гарантій є критично важливим не лише для індивідуальних прав суб'єктів провадження, але й для стабільності та довіри суспільства до антикорупційної системи загалом. Таким чином, здійснюючи незалежне та неупереджене розслідування щодо дій посадових осіб НАБУ та САП, Державне бюро розслідувань виконує функцію ключового інституційного балансу, що забезпечує прозорість, законність і демократичний характер функціонування антикорупційної інфраструктури. У воєнний час ця функція набуває особливої ваги, оскільки спрямована на захист не лише державної безпеки, але й фундаментальних прав і свобод людини, які не можуть бути обмежені свавільними або неправомірними рішеннями осіб, що обіймають високі посади у сфері правосуддя чи протидії корупції.[21]

Третю визначальну групу завдань Державного бюро розслідувань становить розслідування кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби, до яких

[21] Кропивницький О.М. Роль та місце Державного бюро розслідувань в системі суб'єктів запобігання військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 1. С. 659–662 URL: http://lsej.org.ua/1_2025/155.pdf

законодавець відносить, зокрема, непокору, дезертирство, ухилення від військової служби, порушення правил несення бойового чергування, службову недбалість та інші діяння, передбачені розділом XIX Кримінального кодексу України[22] за винятком ст. 422 КК України. В умовах повномасштабної збройної агресії та проведення широкомасштабної мобілізації ця категорія кримінальних правопорушень набуває особливої ваги, оскільки безпосередньо впливає на рівень військової дисципліни, боєздатність підрозділів, своєчасність виконання бойових завдань та загальний стан обороноздатності держави. Сутність військових деліктів полягає в тому, що вони створюють підвищений ризик для національної безпеки та можуть становити потенційну небезпеку для життя й здоров'я військовослужбовців, оскільки неналежне виконання обов'язків або відмова від їх виконання в умовах воєнних дій здатні призвести до людських втрат, зриву операцій, деморалізації бойових підрозділів та зниження ефективності командування. Саме тому законодавець відніс ці провадження до підслідності Державного бюро розслідувань, що гарантує об'єктивний, незалежний та професійний підхід до їх розслідування.

Водночас саме у сфері військових правовідносин існують підвищені ризики порушення прав людини через особливості воєнного стану, до яких можна віднести інтенсивність бойових дій, дефіцит часу, високий рівень психологічного та фізичного навантаження на командирів і особовий склад, і які можуть призводити до зловживань владою, необґрунтованих звинувачень або порушень процедурних гарантій військовослужбовців. Найбільш вразливими є права на свободу та особисту недоторканність, право на захист, право на справедливий суд, а також абсолютні права, зокрема заборона катувань та нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження[23]. У такому контексті Державне бюро розслідувань

[22] Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.r ada.gov. ua /laws/show/2341-14#Text

[23] Роудс А. Воєнні злочини в Україні. URL: https://khpg.org/1608810182

забезпечує підтримання військової дисципліни та охорону обороноздатності держави шляхом належного документування та розслідування фактів правопорушень, вчинених військовослужбовцями, що дає змогу запобігати поширенню таких діянь, реагувати на системні порушення та забезпечувати відповідальність осіб, чиї дії створюють загрозу національній безпеці, а з іншого боку, виконує функцію захисту прав і свобод військовослужбовці, забезпечуючи, щоб військові провадження здійснювалися виключно в межах закону, з дотриманням вимог Кримінального процесуального кодексу України[24] та міжнародних стандартів у сфері прав людини, включаючи вимоги статей 2, 3, 5 і 6 Європейської конвенції з прав людини[25], що означає недопущення незаконних затримань, катувань чи жорстокого поводження, забезпечення доступу до захисника, проведення об'єктивної експертизи, належне процесуальне оформлення доказів та можливість оскарження рішень слідчих і прокурорів. Таким чином, реалізація повноважень ДБР у сфері розслідування військових кримінальних правопорушень спрямована не лише на підтримання військової дисципліни та підвищення ефективності оборони держави, а й на безумовне забезпечення прав людини в умовах воєнного стану. Ця подвійна функція робить Державне бюро розслідувань ключовим елементом механізму, який водночас забезпечує безпеку держави та захищає права військовослужбовців, що відповідає принципам верховенства права навіть в умовах збройного конфлікту[26].

---

[24] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon. rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

[25] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ, Протокол від 04.11.1950 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

[26] Ізотенко К.Т. Теоретико-правове забезпечення захисту прав і свобод людини під час проведення досудового розслідування в умовах воєнного стану. *Український політико-правовий дискурс*. 2025. № 14. 23 с. URL: https://ppdnz.com.ua/index.php/home/article/view/378/277

Вирішення визначених законом завдань Державним бюро розслідувань здійснюється через реалізацію наданих йому законодавцем повноважень, які формують комплексний адміністративно-правовий інструментарій діяльності цього органу, забезпечують ефективне функціонування Державного бюро розслідувань у сфері кримінальної юстиції та створюють підґрунтя для належного захисту прав і свобод громадян, що є особливо важливим у період дії воєнного стану. Системний аналіз змісту передбачених законом повноважень дозволяє виокремити низку концептуальних особливостей, які визначають специфіку роботи Державного бюро розслідувань.

Насамперед, слід зауважити, що більшість повноважень, закріплених у Законі України «Про Державне бюро розслідувань», прямо окреслюють його компетенцію як органу досудового розслідування та визначають коло прав і обов'язків, необхідних для запобігання, виявлення, припинення, розкриття й розслідування кримінальних правопорушень, віднесених статтею 5 Закону до підслідності Державного бюро розслідувань[27]. Мова йде насамперед про делікти, які вчиняються високопосадовцями, військовослужбовцями та іншими посадовими особами з розширеними владними повноваженнями, що потребує підвищеного рівня незалежності та професійності розслідування. У воєнний період значення повноважень Державне бюро розслідувань суттєво зростає. Черговий збільшений обсяг військових, службових та корупційних правопорушень є наслідком підвищеного навантаження на органи влади, розширення дискреційних можливостей посадовців та впливу воєнних обставин. У таких умовах повноваження Державного бюро розслідувань стають ключовими інструментами не лише для захисту державної безпеки та підтримки військової дисципліни, але й для гарантування прав і свобод громадян, які можуть опинитися у зоні ризику неправомірних чи незаконних рішень.

[27] Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12.11.2015 № 794-VIII. URL: https://zakon. rada.gov. ua/laws/show/794-19#Text

Як наголошує Верховний Суд, навіть у умовах збройного конфлікту й воєнного стану правова система України має забезпечувати належну охорону прав людини, у тому числі через забезпечення права на справедливий суд, застосування принципів верховенства права та належну судову практику у справах, пов'язаних з воєнними злочинами або діями державних органів[28]. У практичному вимірі це означає, що Державне бюро розслідувань зобов'язане діяти у чіткій відповідності до положень чинного законодавства, а будь-які обмеження прав чи свобод, наприклад, під час затримання, обшуку, допиту, застосування примусового характеру, мають підлягати обґрунтованому судовому контролю. Саме дотримання цих стандартів, навіть за умов воєнного тиску, є необхідною умовою збереження довіри до публічної влади та легітимності державних інститутів. Отже, з огляду на позицію Верховного Суду, в умовах війни повноваження Державного бюро розслідувань потрібно розглядати не лише як інструмент забезпечення державної безпеки, але й як критично важливий елемент гарантування прав людини і як складову механізму правового захисту, який має працювати незалежно від обставин.

Відповідно до статті 6 Закону України «Про Державне бюро розслідувань», цей правоохоронний орган уповноважений здійснювати широкий комплекс інформаційно-аналітичних, оперативно-розшукових та процесуальних дій, серед яких особливе значення мають інформаційно-аналітичні заходи, спрямовані на виявлення системних причин і умов, що сприяють організованій та службовій злочинності[29]. Так, Державне бюро розслідувань не лише фіксує та документує факти порушень, а й проводить аналіз структурних

[28] Судді ВС розповіли про гарантування прав людини під час війни та практику розгляду воєнних злочинів у межах конференції «Відшкодування шкоди, заподіяної агресією: право & війна». *Офіційний вебсайт Верховного суду*. 16.10.2025 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1898129

[29] Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12.11.2015 № 794-VIII. URL: https://zakon. rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text

проблем, що породжують такі злочини, та ініціює заходи щодо їх усунення. Це підтверджує інтеграцію у діяльність Державного бюро розслідувань сучасної превентивної моделі кримінальної юстиції, що орієнтована на попередження злочинів та мінімізацію ризиків порушення прав людини. Такий підхід є особливо важливим у період воєнного стану, коли ситуація в державі характеризується швидкими змінами, а правопорушення у сфері оборони, мобілізації та діяльності органів влади можуть мати далекосяжні наслідки і саме через реалізацію аналітичних та процесуальних повноважень Державне бюро розслідувань здатне забезпечувати баланс між потребами державної безпеки та обов'язком дотримуватися конституційних прав людини, що робить його діяльність важливою складовою механізму підтримання верховенства права навіть в умовах збройного конфлікту[30].

Важливим напрямом діяльності Державного бюро розслідувань є припинення та розкриття кримінальних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також здійснення оперативно-розшукової діяльності й досудового розслідування відповідно до вимог кримінального процесуального законодавства. В умовах воєнного стану кількість кримінальних проваджень, пов'язаних із мобілізаційними процесами, військовою службою, порушеннями оборонних процедур або незаконним обігом оборонних ресурсів, суттєво зростає, що створює підвищене навантаження на Державне бюро розслідувань і водночас вимагає оперативного, якісного та правомірного реагування на такі правопорушення з безумовним дотриманням процесуальних гарантій і стандартів прав людини.

Значний комплекс повноважень органу спрямований на забезпечення ефективного розшуку осіб, які переховуються від слідства

[30] Ківалов С.В. Організація діяльності Державного бюро розслідувань: науково-правовий аспект. *Державне бюро розслідувань. Державне бюро розсдіувань на шляху розбудови* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 16 червня 2018 року. м. Одеса 432 с. С. 5–7. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/33a8b9f9-a17f-4b7d-aa0b-d1366509b93b/content

та суду, особливо у провадженнях, що стосуються військових злочинів чи корупційних проявів у сфері обороноздатності. У контексті воєнного стану ця функція набуває стратегічного значення, тобто уникнення відповідальності осіб, причетних до дезертирства, службової недбалості, незаконного збагачення або зловживань у мобілізаційній та оборонній сферах, може створювати реальні загрози для військових підрозділів, зривати виконання бойових завдань або провокувати порушення прав інших військовослужбовців. Водночас будь-які заходи з розшуку або затримання мають здійснюватися відповідно до Конституції України та Кримінального процесуального кодексу України, з дотриманням прав людини на свободу, особистої недоторканності, заборони катувань, права на захист та презумпції невинуватості, що особливо важливо у воєнний період, коли ризики перевищення повноважень або застосування непропорційних заходів примусу об'єктивно зростають[31].

Особливої уваги заслуговують повноваження Державного бюро розслідувань щодо залучення гласних та негласних штатних і позаштатних працівників. Ці інструменти дозволяють отримувати критично важливу інформацію у ситуаціях, коли традиційні слідчі дії є недостатніми, ускладненими або неможливими через особливості воєнного часу. Посилення оперативної активності правоохоронних органів у період війни закономірно розширює спектр негласних заходів, що вимагає підвищеної уваги до дотримання міжнародних стандартів прав людини.

У законодавстві чітко передбачено низку гарантій, спрямованих запобігти порушенням прав осіб, чиє життя, поведінка або приватні дані можуть стати об'єктом оперативної діяльності. До таких гарантій належать добровільність участі у співпраці з Державним бюро розслідувань, конфіденційність правовідносин, заборона втручання

[31] Єпринцев П.С. Теорія та практика запобігання організованій злочинності в Україні : дис. … докт. юр. наук. 12.00.08 / Донецький державний університет внутрішніх справ. Кропивницький, 2023. 642 с. URL: https://nadpsu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/05/yeprynczev-p.s.dys.pdf

у приватне життя поза межами, прямо визначеними законом, а також обов'язок забезпечення належного захисту персональних даних. Саме ці вимоги відповідають позиції Верховного Суду, який наголошує, що навіть під час війни права людини повинні залишатися у фокусі діяльності державних органів, а будь-які обмеження чи негласні заходи мають здійснюватися виключно в межах закону, бути необхідними та пропорційними поставленій меті[32].

З урахуванням практики Верховного Суду, яка підкреслює необхідність збереження балансу між інтересами державної безпеки та фундаментальними правами особи, повноваження Державного бюро розслідувань у сфері використання негласних працівників слід розглядати як інструмент, що одночасно забезпечує обороноздатність держави і потребує суворого дотримання правових гарантій, що особливо важливо в умовах війни, коли ризики втручання в особисту сферу суттєво зростають, а будь-які зловживання у сфері негласних заходів можуть мати не лише індивідуальні, а й масштабні правові та суспільні наслідки.

Суттєвим аспектом діяльності Державного бюро розслідувань є розроблення й затвердження методик розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень, оскільки у воєнний час характер військових, службових і корупційних деліктів змінюється, виникають нові способи незаконного впливу на мобілізаційні процеси, схеми розкрадання оборонних ресурсів, специфічні форми порушення військової дисципліни. За таких умов сучасні методики забезпечують уніфікацію слідчої практики, підвищення її результативності, а також гарантують дотримання єдиних стандартів прав людини та процесуальних прав учасників кримінального провадження, зокрема права на захист, ознайомлення з матеріалами справи, участь у процесуальних діях і можливість оскарження

[32] Огородник Д.М. Становлення правового регулювання здійснення кримінального провадження в Україні в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2024. № 81. С. 133–139. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/03/81_part-3-1.pdf

рішень слідчого чи прокурора тощо. Отже, реалізація повноважень Державного бюро розслідувань щодо припинення й розкриття кримінальних правопорушень, проведення оперативно-розшукових дій та розроблення слідчих методик є складовою системи забезпечення державної безпеки, будучи невід'ємною частиною дотримання прав людини, що робить діяльність Державного бюро розслідувань важливим інструментом підтримання верховенства права навіть в умовах збройної агресії.

Окремим важливим напрямом діяльності Державного бюро розслідувань у період воєнного стану є реалізація повноважень щодо виявлення необґрунтованих активів, встановлення їх фактичного походження та ініціювання конфіскації майна, отриманого злочинним шляхом. Значення цього напряму суттєво посилюється з огляду на те, що незаконне збагачення, корупція в оборонній сфері, маніпулювання державними ресурсами чи привласнення майна, призначеного для потреб сектору безпеки й оборони, безпосередньо впливають на обороноздатність держави, її мобілізаційний потенціал та загальну здатність ефективно протидіяти агресії.

Практична діяльність Державного бюро розслідувань у цей період підтверджує актуальність і системність такого напряму. Так, у 2025 році за матеріалами Національного агентства з питань запобігання корупції Бюро скерувало до суду справу щодо незаконного збагачення колишнього співробітника митниці, необґрунтовані активи якого оцінено більш ніж у 12 млн грн. Аналогічний підхід простежується і в справі щодо високопосадовця, де за матеріалами Державного бюро розслідувань суд визнав необґрунтованими активи колишнього керівника податкової служби в Одеській області на суму близько 5,3 млн грн, що підтверджує здатність органу працювати не лише з деталізованими, а й із системно масштабними корупційними проявами. Помітними та вагомими є кримінальні провадження у сфері оборони, що стосуються незаконного обігу військових ресурсів. Так, Державне бюро розслідувань викрило схему масштабного збуту пального, призначеного для потреб Збройних

Сил України, у кількох областях, а також завершило розслідування організованої групи, причетної до розкрадання військового майна на мільйонні суми. Таким чином, повноваження ДБР у сфері виявлення необґрунтованих активів під час воєнного стану виходять за межі суто кримінально-правового інструментарію та перетворюються на ключовий механізм захисту суспільних ресурсів, забезпечення доброчесності влади й відновлення справедливості.[33]

Реалізація таких повноважень, у поєднанні з гарантіями дотримання прав людини, які Державного бюро розслідувань зобов'язане забезпечувати, зміцнює стійкість держави та зменшує ризики внутрішніх загроз у період воєнної агресії. Водночас реалізація таких повноважень не може здійснюватися без дотримання ключових гарантій прав людини, закріплених у Конституції України та міжнародних актах. Конфіскація майна, обмеження права власності, тимчасові арешти активів або перевірка джерел їх походження повинні ґрунтуватися виключно на принципах законності, пропорційності, поваги до права власності, а також забезпечення ефективного судового контролю. У цьому контексті особливого значення набуває ст. 1 Першого протоколу до Європейської конвенції з прав людини, яка встановлює, що будь-яке втручання у право власності має бути виправданим, пропорційним та передбаченим законом. Крім того, Державне бюро розслідувань наділене правом доступу до інформаційних систем органів державної влади, перелік яких визначає Кабінет Міністрів України, що підвищує оперативність реагування, достовірність зібраної інформації та якість інформаційно-аналітичної роботи. У воєнних умовах швидкість і точність доступу до інформації дозволяють своєчасно виявляти ризики корупційних схем, ухилення від мобілізації, незаконні оборонні закупівлі або інші дії, що можуть становити загрозу державним

[33] Новини з Офіційного вебсайту Державного бюро розслідувань. URL: https://dbr.gov.ua/news?tags=%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD%D1%96%20%D0%B7%D0%BB%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B8

інтересам[34]. Водночас реалізація таких повноважень передбачає суворе дотримання законодавства про захист персональних даних та гарантій права на приватність, оскільки доступ до інформаційних систем можливий лише в межах повноважень і виключно з метою виконання функцій Державного бюро розслідувань, а збереження конфіденційності інформації, недопущення її незаконного поширення або використання не за призначенням є обов'язковими умовами забезпечення балансу між потребами слідства та правами особи. Особливого значення це набуває у період війни, коли обсяг і чутливість інформації, що циркулює в державних реєстрах, значно збільшуються, а ризики порушення приватності зростають.

Отже, ми можемо визначити, що досліджена нами група повноважень Державного бюро розслідувань, визначена статтею 6 Закону України «Про Державне бюро розслідувань», утворює цілісну модель функціонування органу, яка дозволяє ефективно виконувати покладені на нього завдання, реагувати на сучасні виклики, пов'язані з воєнним станом, та забезпечувати дотримання прав і свобод громадян у кримінальному процесі, а їх комплексність та нормативна визначеність створюють правову основу для реалізації принципів законності, справедливості та верховенства права у діяльності Державного бюро розслідувань, зберігаючи при цьому необхідний баланс між інтересами державної безпеки та правами людини.

Друга група повноважень Державного бюро розслідувань охоплює функції, що виходять за межі традиційної слідчої діяльності та характеризують цей орган як суб'єкта формування державної політики у сфері протидії злочинності, а також як активного учасника міжнародного співробітництва у сфері кримінальної юстиції. Особливого значення ці повноваження набувають у контексті забезпечення дотримання прав людини, що є конституційним обов'язком

[34] Помазан О.О. Особливості діяльності Державного бюро розслідувань як суб'єкта правоохоронної діяльності в умовах дії правового режиму воєнного стану. *Forum Prava*. 2025. 83(3). С. 59–64. URL: https://forumprava.pp.ua/files/059-064-2025-3-FP-Pomazan_10.pdf

держави, включаючи всі органи досудового розслідування. Відповідно до ст. 6 Закону України «Про Державне бюро розслідувань», правоохоронний орган бере участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері протидії злочинності, вносить пропозиції на розгляд Кабінету Міністрів України та взаємодіє з іншими органами державної влади тощо. Участь Державного бюро розслідувань у цих процесах неможлива без врахування міжнародних стандартів захисту прав людини, насамперед Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та міжнародних актів Ради Європи й ООН[35]. Формуючи пропозиції до державної політики, Державне бюро розслідувань зобов'язане враховувати, що всі заходи протидії злочинності повинні бути пропорційними, правомірними та відповідати принципам верховенства права, презумпції невинуватості, праву на справедливий суд, недопущення катувань, гарантій недоторканності приватного життя, що в результаті забезпечує баланс між необхідністю ефективного реагування на злочини та обов'язком держави не допустити порушень прав людини навіть у період воєнного стану.

Особливо важливою є діяльність Державного бюро розслідувань, пов'язана з поверненням коштів та іншого майна, незаконно виведеного за кордон внаслідок кримінальних правопорушень. Реалізація цього повноваження пов'язана з активною міжнародною співпрацею, у тому числі із застосуванням зобов'язань України за міжнародними договорами. Дотримання прав людини у цій сфері означає, що будь-які заходи з арешту, конфіскації чи повернення активів повинні здійснюватися виключно відповідно до принципів правомірності, пропорційності, поваги до права власності (ст. 1 Протоколу № 1 до ЄКПЛ) та з гарантіями судового контролю.

[35] Боровик А.В. Роль Державного бюро розслідувань як суб'єкта запобігання злочинності військових в умовах воєнного стану в Україні. *Держава та регіони*. 2024. № 4 (86). С. 100–106. URL: http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/4_2024/17.pdf

Надання Державному бюро розслідувань повноваження розробляти пропозиції до проєктів міжнародних договорів України також зумовлює його відповідальність за трансформацію міжнародних правових стандартів у національне законодавство. Власне процес імплементації таких стандартів спрямований на запобігання випадкам катувань, незаконних затримань, порушень процесуальних гарантій, а також на забезпечення ефективних механізмів розслідування порушень прав людини, що відповідає вимогам ст. 2, 3 та 5 Європейської конвенції з прав людини, які передбачають обов'язок держави проводити ефективні розслідування фактів смерті, катувань, незаконних арештів чи насильницьких зникнень.

Співробітництво Державного бюро розслідувань з правоохоронними органами іноземних держав є ще одним аспектом повноважень, що має пряму людськоправову складову. Обмін інформацією, проведення спільних операцій та взаємна правова допомога у кримінальних справах повинні ґрунтуватися на принципах поваги до прав людини учасників провадження, забезпечення конфіденційності, дотримання вимог щодо захисту персональних даних. Особливо це актуально під час передачі відомостей, що можуть стосуватися осіб, які перебувають у зоні бойових дій або є потерпілими від воєнних злочинів. У період воєнного стану міжнародне співробітництво Державного бюро розслідувань набуває нового змістового виміру, оскільки багато воєнних злочинів, які підлягають розслідуванню, мають транскордонний характер, а отже ефективність їх розкриття залежить від обміну інформацією з міжнародними партнерами. При цьому дотримання прав людини у таких розслідуваннях є визначальною передумовою міжнародної правової допомоги, оскільки держава не може отримати інформацію або передати її за кордон у разі ризику порушення фундаментальних прав особи[36].

[36] Oleh Shkuta, Maksym Korniienko, Mykola Yankovyi (2022) Foreign experience of preventing military and economic crimes. *Baltic Journal of Economic Studies*. Vol. 8. № 4. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2022. P. 185–190. URL: http:// baltijapublishing.lv/index.php/issue/article/view/1937/1946

Таким чином, друга група повноважень Державного бюро розслідувань визначає його інституційну роль як суб'єкта, відповідального не лише за кримінальне переслідування, але й за формування політичних, міждержавних та міжнародних засад у сфері протидії злочинності, у центрі яких перебуває людина та її права. Участь Державного бюро розслідувань у формуванні державної політики, розробленні міжнародних договорів, а також міжнародна взаємодія повинні здійснюватися із обов'язковим урахуванням міжнародних стандартів прав людини, що закріплює гуманістичний та верховенськоправовий характер діяльності органу. З огляду на вимоги Конституції України, Європейської конвенції з прав людини та практики Європейського суду з прав людини, ці повноваження є ключовими інструментами забезпечення справедливості, прозорості та законності діяльності Державного бюро розслідувань в умовах воєнного стану.

Окрему важливу групу повноважень Державного бюро розслідувань становлять ті, що безпосередньо пов'язані з організацією роботи його персоналу, забезпеченням безпеки працівників та реалізацією принципів відкритості і професійності діяльності органу, що мають системний характер і спрямовані на створення умов, за яких Державне бюро розслідувань може ефективно виконувати покладені на нього завдання, не порушуючи при цьому прав людини і гарантуючи високі стандарти правової культури[37]. Насамперед закон зобов'язує Державне бюро розслідувань організовувати забезпечення особистої безпеки осіб рядового і начальницького складу, державних службовців Бюро та інших осіб, визначених законом, що включає захист працівників і учасників кримінального процесу від можливих протиправних посягань, тиску чи переслідувань, особливо у провадженнях щодо корупційних, службових чи військових злочинів, що прямо відповідає стандартам

[37] Ковальчук І.С. Особливості правового статусу Державного бюро розслідувань. *Держава і регіони. Серія: Право.* 2020. № 4 (70). С. 221–225. URL: http://law.stateandregions.zp.ua/archive/4_2020/39.pdf

статті 6 Європейської конвенції з прав людини щодо права на справедливий суд.

Державне бюро розслідувань також відповідає за підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації працівників, а також бере участь у формуванні державного замовлення на навчання відповідних фахівців, оскільки професійний розвиток персоналу є однією з ключових умов забезпечення законності, ефективності й етичності діяльності органу. У період воєнного стану належна підготовка набуває ще більшого значення, оскільки слідчим, оперативним працівникам та державним службовцям Державного бюро розслідувань доводиться працювати в умовах підвищеного ризику, збільшення кількості військових злочинів, особливо складних корупційних схем та необхідності забезпечення дотримання прав людини в екстремальних ситуаціях[38].

Окрему роль відіграє виконання Державним бюро розслідувань запитів про надання міжнародної правової допомоги, що надходять від компетентних органів іноземних держав. Таке співробітництво передбачає дотримання міжнародних стандартів обміну інформацією, принципів взаємності та поваги до прав людини осіб, щодо яких запит спрямований. У воєнний час міжнародна взаємодія може стосуватися розслідування воєнних злочинів, переміщення активів, корупційних схем у сфері оборонних закупівель тощо, що робить цю функцію важливою складовою глобальної безпекової співпраці.

Крім того, у сферу повноважень Державного бюро розслідувань входить забезпечення додержання режиму державної таємниці та іншої інформації з обмеженим доступом, а також дотримання законодавства щодо оприлюднення та доступу до публічної інформації, оскільки баланс між відкритістю та захистом чутливої інформації є невід'ємною складовою демократичної моделі державного управління та відповідає стандартам прозорості, підзвітності

[38] Серьогін С.М., Бородін Є.І., Комарова К.В., Липовська Н.А., Тарасенко Т.М. Управління персоналом в органах публічної влади : навч. посіб. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2019. 200 с

і права громадян на доступ до інформації. У воєнний час ця функція набуває особливого значення, адже необхідно водночас забезпечувати безпеку держави та зберігати довіру суспільства шляхом відкритості та інформування громадськості.

Звітування Державного бюро розслідувань про свою діяльність та інформування суспільства про результати роботи становить важливий елемент реалізації його повноважень і є ключовою складовою демократичного контролю над правоохоронними органами. Регулярні публічні звіти, пресрелізи, аналітичні огляди, комунікаційні звіти й офіційні повідомлення створюють прозоре інформаційне середовище, в межах якого громадськість може оцінювати ефективність діяльності Державного бюро розслідувань, стежити за динамікою розслідувань та формувати обґрунтовану довіру до органу. Прозорість у діяльності Державного бюро розслідувань є не лише організаційною чи інституційною вимогою, а й прямим проявом реалізації принципу верховенства права. Відкритість правоохоронного органу дозволяє суспільству стежити за тим, щоб розслідування здійснювалися відповідно до законодавства, без політичного чи адміністративного впливу, а рішення ґрунтувалися на об'єктивних доказах[39].

У цьому контексті інформування громадян виступає важливим правозахисним механізмом, що унеможливлює приховування фактів зловживань, перевищення повноважень чи порушення прав людини. Публічна звітність також сприяє запобіганню поширенню недостовірної інформації, спекуляцій чи маніпуляцій, які можуть мати негативний вплив на суспільні настрої, зокрема у період воєнного стану. Регулярне та достовірне інформування є способом забезпечення прозорості кримінальних проваджень у межах, дозволених законом, водночас не порушуючи таємниці слідства та прав учасників кримінального процесу.

[39] Кісліцина І.О. До питання про демократичний цивільний контроль за діяльністю державного бюро розслідувань. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 8. С. 547–549. URL: http://www.lsej.org.ua/8_2024/132.pdf

Отже, повноваження Державного бюро розслідувань у сфері організації роботи персоналу, забезпечення безпеки, захисту інформації та комунікації із суспільством становлять вагомий інституційний компонент функціонування цього органу, формуючи необхідне організаційне середовище, в якому слідчі, оперативні працівники та державні службовці Державного бюро розслідувань можуть здійснювати свої функції професійно, незалежно та в умовах, що мінімізують ризики зовнішнього тиску чи протиправного впливу. Зазначені повноваження не лише забезпечують належні умови для виконання службових обов'язків, але й прямо спрямовані на зміцнення гарантій дотримання конституційних прав людини, створюючи систему внутрішніх і зовнішніх запобіжників, які захищають як працівників Державного бюро розслідувань, так і учасників кримінального процесу від можливих порушень, зловживань та непропорційного втручання держави в їх права[40].

В період воєнного стану значення цих повноважень підсилюється, оскільки обставини збройної агресії формують підвищені ризики для працівників Державного бюро розслідувань, учасників кримінальних проваджень та суспільства загалом. Своєчасний захист осіб, причетних до кримінального процесу, запобігання витоку чутливої інформації, забезпечення прозорої комунікації та підтримання високого рівня професійної підготовки працівників Державного бюро розслідувань стають критичними чинниками збереження довіри громадськості, стабільності правоохоронної системи та гарантування законності, що в результаті посилює інституційну спроможність Державного бюро розслідувань діяти ефективно, неупереджено й у межах верховенства права, забезпечуючи належний баланс між потребами державної безпеки та обов'язком держави гарантувати права і свободи людини навіть у надзвичайних умовах воєнного стану. Саме такий баланс є основою

[40] Симоян Н.А. Цивільний контроль за діяльністю органів прокуратури в Україні: адміністративно-правові засади розвитку та становлення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2017. 193 с. URL: https://uacademic.info/ua/document/0414U001876

демократичного правопорядку й передумовою довіри суспільства до діяльності Державного бюро розслідувань як органу, відповідального за підтримання справедливості та законності у державі.

Окрім уже розглянутих груп повноважень, Державне бюро розслідувань здійснює й інші функції, передбачені статтею 6 Закону України «Про Державне бюро розслідувань», які формують додаткову інституційну основу діяльності органу, забезпечуючи його здатність не лише проводити досудове розслідування, але й ефективно виконувати превентивні, організаційні, аналітичні та координаційні завдання, що дозволяє розглядати Державне бюро розслідувань як багатовекторний орган кримінальної юстиції, що поєднує у своїй діяльності як реагування на вчинені правопорушення, так і запобігання злочинності, захист прав і свобод людини та зміцнення безпеки держави, особливо в умовах воєнного стану, а сукупність цих повноважень формує широку інституційну компетенцію органу, яка охоплює як слідчо-оперативну роботу, так і управлінські, аналітичні та превентивні механізми впливу на криміногенну ситуацію в державі[41].

У цьому контексті слушною є позиція Н.Р. Носевич, яка підкреслює, що як суб'єкт запобігання злочинності Державне бюро розслідувань наділене специфічними спеціальними повноваженнями, що вирізняють його серед інших правоохоронних органів. Науковиця зазначає, що Державне бюро розслідувань здійснює безпосереднє управління й координацію окремими напрямами запобігання злочинності, виявляє і пізнає об'єкти запобіжного впливу, інформує про них інших суб'єктів протидії злочинності, виконує заходи, спрямовані на випередження, обмеження чи усунення криміногенних явищ і процесів, а також реалізує дії щодо відвернення та припинення кримінальних правопорушень. З огляду на це діяльність

[41] Лісойван Я.М. Поняття та види адміністративно-правових форм діяльності державного бюро розслідувань України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2023. № 77. С. 80–86. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/06/77_part-2_FINAL-1.pdf

Державного бюро розслідувань виходить за межі виключно реагування на вже вчинені правопорушення, а охоплює широкий превентивний вимір, спрямований на усунення причин і умов злочинності, формування безпечного суспільного середовища та створення передумов для належного функціонування публічної влади[42].

Превентивні заходи Державного бюро розслідувань включають аналітичну роботу, виявлення криміногенних ризиків, прогнозування потенційних загроз та інформування інших державних органів задля їх своєчасного усунення. Важливо підкреслити, що превентивна діяльність Державного бюро розслідувань має не лише кримінологічне, а й чітко виражене правозахисне значення, оскільки усунення небезпечних тенденцій, попередження корупційних, військових або службових зловживань, запобігання перевищенню владних повноважень прямо спрямовані на захист прав і свобод громадян, мінімізуючи ризики порушення права на життя, безпеку, недоторканність особи, права на справедливе поводження з боку державних органів і недопущення свавільного втручання у приватну сферу[43].

Такий підхід повністю відповідає сучасним європейським стандартам кримінальної юстиції, які передбачають, що ефективне запобігання злочинності має ґрунтуватися на комплексних інтегрованих заходах, включно з аналітикою, прогнозуванням та оцінкою криміногенних ризиків. У документах Ради Європи та практиці Європейського суду з прав людини неодноразово наголошується, що держава зобов'язана вживати превентивних заходів, коли існує реальний ризик порушення фундаментальних прав, зокрема права

---

[42] Носевич Н.Р. Державне бюро розслідувань як суб'єкт протидії злочинності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Кривий Ріг, 2019. 231 с. URL: https://uacademic.info/ua/document/0420U100527

[43] Кропивницький О.М. Державне бюро розслідувань як суб'єкт запобігання військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану : дис. ... докт. філософії за спеціальністю 081 — Право / Одеський державний університет внутрішніх справ. Одеса, 2025. 235 с. URL: https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2191aa3d-7f93-45a4-bedf-c791592a69c3/content

на життя, заборони катувань або порушення недоторканності приватного життя. У цьому контексті превентивна діяльність Державного бюро розслідувань виступає механізмом не лише кримінальної політики, але й гарантією реалізації позитивних зобов'язань держави щодо захисту прав людини, оскільки виявлення та усунення криміногенних чинників, що можуть призвести до зловживань владою, корупційних проявів, незаконного насильства або військових правопорушень, дозволяє попередити системні порушення та зміцнити довіру громадян до публічної влади. Таким чином, можемо визначити, що превентивний напрям діяльності Державного бюро розслідувань є важливою складовою забезпечення належного правопорядку та водночас одним із ключових інструментів реалізації державою своїх обов'язків із дотримання та захисту прав і свобод людини відповідно до Конституції України та міжнародних правових стандартів.

Особливо важливою ця діяльність є в умовах воєнного стану, коли криміногенна ситуація ускладнюється високим рівнем стресу в суспільстві, переміщенням великої кількості людей, збільшенням обсягу військової та гуманітарної логістики, а також розширенням владних повноважень окремих посадових осіб. У таких умовах превентивна роль Державного бюро розслідувань виконує функцію стабілізаційного чинника, сприяє своєчасному виявленню потенційних загроз, запобіганню корупційним проявам у сфері оборони, зниженню ризиків зловживання владою та захисту прав людини від можливих порушень.

Важливо підкреслити, що превентивні повноваження Державного бюро розслідувань мають виразний правозахисний аспект, що безпосередньо узгоджується з принципом верховенства права та вимогами Конституції України щодо пріоритетності прав і свобод людини в діяльності органів державної влади, оскільки виявлення криміногенних процесів, інформування інших державних органів про виявлені ризики, усунення небезпечних тенденцій та припинення злочинів спрямовані не лише на охорону державних

інтересів, а й на гарантування прав особи на безпеку, життя, захист від свавілля та забезпечення належного правопорядку.

Таким чином, інші повноваження Державного бюро розслідувань, передбачені законом, посилюють його інституційну роль як органу, що не тільки розслідує кримінальні правопорушення, але й активно формує систему запобігання злочинності в державі. У поєднанні з правозахисними механізмами вони забезпечують комплексний підхід до протидії кримінальним загрозам і водночас гарантують дотримання прав і свобод громадян навіть в умовах воєнного стану.[44]

Питання військової злочинності в умовах воєнного стану в Україні набуло особливої актуальності, що зумовлює необхідність детального аналізу правового статусу Державного бюро розслідувань у вимірі забезпечення прав людини. У цьому контексті оцінка діяльності Державного бюро розслідувань як суб'єкта, відповідального не лише за реагування на військові правопорушення, а й за виконання превентивної функції, є ключовою для розуміння того, яким чином держава реалізує свої позитивні зобов'язання щодо захисту прав військовослужбовців та громадян у воєнний період.

Статистичний аналіз показує, що за майже чотири роки функціонування Державного бюро розслідувань в умовах воєнного стану кількість кримінальних проваджень, віднесених до його підслідності, зросла майже вдвічі. Така динаміка прямо вказує на збільшення ризиків порушення прав людини як у зв'язку з вчиненням військових правопорушень, так і внаслідок потенційного неправомірного реагування на них. Відповідно, ефективна реалізація завдань щодо попередження військових кримінальних правопорушень неможлива без належного кадрового забезпечення, адже перевантаження персоналу створює загрозу для дотримання процесуальних гарантій, зокрема права на захист, права на справедливий суд та заборони

[44] ДБР та Університет імені Тараса Шевченка співпрацюватимуть в освітній і науково-практичній сферах. URL: https://dbr.gov.ua/news/dbr-ta-universitet-im.-tarasa-shevchenka-spivpracyuvatimut-v-osvitnih-i-naukovo-praktichnih-sferah

нелюдського поводження. Хоча Закон України «Про Державне бюро розслідувань» передбачає створення власних навчальних закладів і науково-дослідних установ, на практиці підготовка працівників досі обмежується співпрацею з освітніми установами. Такий формат є корисним, але недостатнім, оскільки не забезпечує системного опанування працівниками Державного бюро розслідувань знань у сфері міжнародних стандартів прав людини, запобігання катуванням, документування воєнних злочинів або оцінки ризиків порушення прав осіб у зоні бойових дій.

У цьому контексті повністю обґрунтованою виглядає наукова позиція науковця В.М. Дрьоміна, який наголошує на необхідності створення в структурі Державного бюро розслідувань кримінологічних підрозділів і введення посад кримінологів, здатних аналізувати криміногенні чинники, прогнозувати ризики та розробляти превентивні заходи, що дозволить запобігати порушенням прав військовослужбовців, зловживанням владою у військовому середовищі, застосуванню непропорційних заходів примусу чи незаконних санкцій[45]. Ще у 2018 р. Науковець Н.Р. Носевич звертав увагу на необхідність включення до складу територіальних управлінь Державного бюро розслідувань кримінологів та створення кримінологічного центру в центральному апараті органу. Впровадження таких інституцій сприятиме не лише удосконаленню розслідування злочинів, але й формуванню науково обґрунтованої політики запобігання порушенням прав людини у військових підрозділах, на всіх рівнях діяльності органу.

Важливо підкреслити, що превентивна діяльність Державного бюро розслідувань є одним із ключових механізмів реалізації позитивних зобов'язань держави у сфері прав людини. Виявлення причин військових кримінальних правопорушень, аналіз службових

[45] Дрьомін В.М. Кримінологічні функції та кримінологічна діяльність ДБР. *Державне бюро розслідувань: на шляху розбудови* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 16 червня 2018 р. Одеса : Юридична література, 2018. С. 375–379.

конфліктів, моніторинг дисциплінарних практик та розроблення заходів із їх усунення дозволяє державі виконувати вимоги ст. 2, 3 і 8 Європейської конвенції з прав людини щодо попередження порушень права на життя, заборони катувань та захисту приватного життя. Таким чином, розвиток кадрового потенціалу Державного бюро розслідувань та створення системи кримінологічного забезпечення діяльності органу є не лише питанням управлінської ефективності, але й критично важливим елементом зміцнення механізмів дотримання прав людини в умовах воєнного стану. Це забезпечує перехід від суто реактивної моделі роботи до проактивної системи захисту особи, яка відповідає європейським стандартам та вимогам верховенства права.

У науковій літературі питання інституційного забезпечення превентивної діяльності Державного бюро розслідувань отримало належне висвітлення. Зокрема, науковець В.А. Головчук, підкреслює, що для реалізації мети та завдань із запобігання кримінальним правопорушенням, які входять до компетенції Державного бюро розслідувань, необхідним є створення в його структурі окремого підрозділу превентивно-аналітичного характеру. На думку науковця, такий підрозділ має здійснювати системне узагальнення інформації щодо виявлених, припинених, розкритих та розслідуваних кримінальних правопорушень, аналізувати судову практику щодо відповідних кримінальних проваджень, а також моніторити стан виконання вироків та динаміку злочинності, що належить до компетенції Державного бюро розслідувань[46].

Створення такого структурного елементу має не лише організаційне чи інформаційно-аналітичне значення, але й чіткий правозахисний аспект. Наявність підрозділу, що здійснював би аналіз криміногенних тенденцій, дозволила б своєчасно виявляти

[46] Головчук В. А. Запобігання державним бюро розслідувань злочинам, віднесеним до його компетенції. *Державне бюро розслідувань: на шляху розбудови* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 16 червня 2018 р. Одеса : Юридична література, 2018. С. 390–393.

ризики порушення прав людини, зокрема у контексті військових та службових злочинів, і відповідно своєчасно запобігати випадкам неправомірного застосування сили до військовослужбовців, зловживань владою, катувань, порушення права на справедливе кримінальне провадження, а також забезпечення належної реалізації позитивних зобов'язань держави щодо захисту життя, свободи та гідності людини. З огляду на інтенсивне зростання кількості проваджень у період воєнного стану та ускладнення характеру військових кримінальних правопорушень, створення спеціалізованого кримінологічного або превентивно-аналітичного підрозділу Державного бюро розслідувань виглядає об'єктивно необхідним, оскільки на нашу думку, його діяльність сприятиме переходу від реактивного до проактивного підходу в роботі органу, дозволяючи не лише документувати вже вчинені злочини, але й запобігати їх виникненню та мінімізувати ризики порушення прав людини в умовах воєнного часу.

Відповідно, слід зазначити, що забезпечення непорушності основоположних прав людини в умовах воєнного стану є не лише конституційним приписом, а й однією з ключових засад діяльності органів публічної влади, включно з Державним бюро розслідувань. Незважаючи на можливість тимчасового обмеження окремих прав і свобод, держава зобов'язана діяти в межах вимог пропорційності, необхідності та законності, а також не допускати порушення тих прав, що мають абсолютний характер. Саме контроль за дотриманням цих стандартів і становить основу правозахисної функції Державного бюро розслідувань. У цьому контексті діяльність Державного бюро розслідувань в умовах воєнного стану набуває особливої ваги, оскільки будучи незалежним органом досудового розслідування, наділеним компетенцією щодо кримінальних правопорушень, учинених високопосадовцями, військовослужбовцями та представниками силових структур, Державне бюро розслідувань виконує роль ключового гаранта недопущення зловживань владою в період, коли держава змушена діяти в умовах розширених

повноважень. Розслідування фактів перевищення службових повноважень, незаконних затримань, катувань, порушення права на справедливе судове провадження або недотримання гарантій військовослужбовців є не лише обов'язком органу, але й важливим інструментом реалізації міжнародних зобов'язань України у сфері захисту прав людини.

Саме в умовах воєнного стану найбільш гостро проявляється необхідність балансування між захистом національної безпеки та дотриманням прав людини. Будь-яке відступлення держави від окремих положень Конвенції про захист прав людини, дозволене ст. 15 Конвенції, не позбавляє органи державної влади обов'язку поважати людську гідність, забезпечувати процесуальні гарантії та не допускати свавілля. Відповідно, Державне бюро розслідувань виступає як інституційний механізм, що перешкоджає перетворенню тимчасових обмежень прав і свобод на незаконні практики або приховані форми зловживання владою.

Крім того, збільшення кількості кримінальних проваджень у період воєнного стану, зокрема щодо військових кримінальних правопорушень, потребує від Державного бюро розслідувань високого рівня професійної спроможності та здатності дотримуватися міжнародних стандартів документування порушень прав людини. Ефективна діяльність органу у цих умовах забезпечує виконання державою своїх позитивних зобов'язань, зокрема щодо захисту права на життя, заборони катувань, недопущення свавільного позбавлення свободи та забезпечення справедливого розгляду справ.

Таким чином, захист основоположних прав людини в умовах воєнного стану нерозривно пов'язаний із діяльністю Державного бюро розслідувань, який здійснюючи незалежний нагляд за законністю дій посадових осіб та розслідування правопорушень у сфері оборони й безпеки, забезпечує дотримання фундаментальних стандартів прав людини, запобігаючи перетворенню воєнного стану на інструмент порушення законності та придушення прав і свобод громадян.

Висновок

Результати проведеного дослідження дозволяють дійти висновку, що Державне бюро розслідувань у період дії воєнного стану виконує комплексну та ключову роль у системі захисту прав і свобод людини. Зростання кількості кримінальних проваджень, зокрема пов'язаних із військовими кримінальними правопорушеннями, формує підвищений рівень відповідальності Державного бюро розслідувань за забезпечення законності та дотримання міжнародних стандартів у сфері прав людини. За майже чотири роки функціонування в умовах воєнного стану цей правоохоронний орган продемонстрував суттєве розширення практичних напрямів діяльності, зокрема в частині документування фактів порушення прав людини під час ведення військових дій, мобілізаційних заходів та здійснення владних повноважень представниками сектору безпеки та оборони.

Наше дослідження доводить, що особливого значення набуває превентивний вимір діяльності Державного бюро розслідувань, який охоплює аналітичну, прогностичну та координаційну функції. Превентивні заходи органу, спрямовані на виявлення криміногенних факторів, моніторинг системних ризиків та аналіз структурних проблем, виконують роль стабілізаційного механізму, який забезпечує раннє попередження порушень прав людини та мінімізацію негативних наслідків зловживання владою. Саме у період воєнного стану Державне бюро розслідувань, використовуючи інструменти інформаційно-аналітичної діяльності, забезпечує баланс між потребами оборони держави та безумовним виконанням позитивних зобов'язань щодо захисту життя, свободи, гідності та безпеки людини.

В результаті дослідження можна стверджувати, що діяльність Державного бюро розслідувань у сфері розслідування військових, корупційних та службових злочинів не лише сприяє підтриманню військової дисципліни й підвищенню обороноздатності, але

й виконує критичну правозахисну функцію. Саме через свій незалежний статус цей правоохоронний орган забезпечує об'єктивність і неупередженість розслідувань щодо посадових осіб, які володіють значними дискреційними повноваженнями, що запобігає застосуванню незаконних практик, включаючи катування, жорстоке поводження, свавільні затримання, порушення права на захист, фальсифікацію доказів чи використання правосуддя як інструменту тиску.

Особливо важливою є діяльність Державного бюро розслідувану контексті виконання вимог статей 2, 3, 5 і 6 Європейської конвенції з прав людини, які передбачають абсолютні гарантії захисту права на життя, заборону катувань, право на свободу та недоторканність, а також право на справедливий суд, оскільки Державне бюро розслідувань у своїй діяльності фактично забезпечує виконання державою позитивних зобов'язань щодо розслідування порушень цих прав, що набуває особливого значення в умовах збройної агресії, коли ризики незаконного насильства, несанкціонованих затримань та інших порушень зростають.

Дослідження також підтвердило важливість інституційного розвитку Державного бюро розслідувань, у тому числі створення кримінологічних підрозділів, упровадження сучасних аналітичних методик та підвищення професійної підготовки персоналу, що в результаті дозволить цьому органу ефективніше реалізовувати свої превентивні й правозахисні функції, забезпечуючи відповідність діяльності органу вимогам Конституції України, міжнародного гуманітарного права та стандартам Ради Європи.

Таким чином, можна стверджувати, що у системі забезпечення прав людини в умовах воєнного стану Державне бюро розслідувань виступає центральним гарантійним інструментом, здатним забезпечити верховенство права навіть за умов надзвичайних викликів, оскільки його діяльність забезпечує захист як інтересів держави, так і прав кожного громадянина, що є фундаментальною передумовою функціонування демократичної та правової держави в умовах збройного конфлікту.

Список використаних джерел:

1. Білоскурська О.В., Федорчук М.Д. Нормативно-правове регулювання обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина в умовах воєнного стану в Україні. *Правова держава*. 2022. № 46. С. 7–18.

2. Боровик А.В. Роль Державного бюро розслідувань як суб'єкта запобігання злочинності військових в умовах воєнного стану в Україні. *Держава та регіони*. 2024. № 4 (86). С. 100–106. URL: http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/4_2024/17.pdf

3. Братель С.Г. Дотримання прав і свобод людини і громадянина в умовах правового режиму воєнного стану в Україні. *Українська поліцеїстика: теорія, законодавство, практика*. 2023. № 1(5). С. 149–157. URL: https://policeyistika.dnuvs.ukr.education/index.php/policeyistyka/article/view/59/53

4. ДБР та Університет імені Тараса Шевченка співпрацюватимуть в освітній і науково-практичній сферах. URL: https://dbr.gov.ua/news/dbr-ta-universitet-im.-tarasa-shevchenka-spivpracyuvatimut-v-osvitnih-i-naukovo-praktichnih-sferah

5. Дрьомін В.М. Кримінологічні функції та кримінологічна діяльність ДБР. *Державне бюро розслідувань: на шляху розбудови* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 16 червня 2018 р. Одеса : Юридична література, 2018. С. 375–379.

6. Головчук В.А. Запобігання державним бюро розслідувань злочинам, віднесеним до його компетенції. *Державне бюро розслідувань: на шляху розбудови* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 16 червня 2018 р. Одеса : Юридична література, 2018. С. 390–393.

7. Єпринцев П.С. Теорія та практика запобігання організованій злочинності в Україні : дис. … докт. юрид. наук : 12.00.08 / Донецький державний університет внутрішніх справ. Кропивницький, 2023. 642 с. URL: https://nadpsu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/05/yeprynczev-p.s.dys.pdf

8. Загальна декларація прав людини. ООН; Декларація, Міжнародний документ від 10.12.1948 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

9. Ізотенко К.Т. Теоретико-правове забезпечення захисту прав і свобод людини під час проведення досудового розслідування в умовах воєнного стану. *Український політико-правовий дискурс*. 2025. № 14. 23 с. URL: https://ppdnz.com.ua/index.php/home/article/view/378/277

10. Ківалов С.В. Організація діяльності Державного бюро розслідувань: науково-правовий аспект. *Державне бюро розслідувань. Державне бюро розслідувань на шляху розбудови* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 16 червня 2018 року, м. Одеса. 432 с. С. 5–7. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/33a8b9f9-a17f-4b7d-aa0b-d1366509b93b/content

11. Кісліцина І.О. До питання про демократичний цивільний контроль за діяльністю державного бюро розслідувань. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 8. С. 547–549. URL: http://www.lsej.org.ua/8_2024/132.pdf

12. Ковальчук І.С. Особливості правового статусу Державного бюро розслідувань. *Держава і регіони. Серія: Право*. 2020. № 4 (70). С. 221–225. URL: http://law.stateandregions.zp.ua/archive/4_2020/39.pdf

13. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ, Протокол від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

14. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ, Протокол від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

15. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ, Протокол від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

16. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

17. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

18. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

19. Кропивницький О.М. Державне бюро розслідувань як суб'єкт запобігання військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану : дис. … докт. філософії за спеціальністю 081 — «Право» / Одеський державний університет внутрішніх справ. Одеса, 2025. 235 с. URL: https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2191aa3d-7f93-45a4-bedf-c791592a69c3/content

20. Кропивницький О.М. Роль та місце Державного бюро розслідувань в системі суб'єктів запобігання військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 1. С. 659–662. URL: http://lsej.org.ua/1_2025/155.pdf

21. Лісойван Я.М. Поняття та види адміністративно-правових форм діяльності державного бюро розслідувань України. *Науковий вісник ужгородського національного університету*. 2023. № 77. С. 80–86. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/06/77_part-2_FINAL-1.pdf

22. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. ООН; Міжнародний документ від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

23. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. ООН; Пакт, Міжнародний документ від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

24. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. ООН; Міжнародний документ від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text

25. Новини з Офіційного вебсайту Державного бюро розслідувань. URL: https://dbr.gov.ua/news?tags=%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD%D1%96%20%D0%B7%D0%BB%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B8

26. Носевич Н.Р. Державне бюро розслідувань як суб'єкт протидії злочинності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Кривий Ріг, 2019. 231 с. URL: https://uacademic.info/ua/document/0420U100527

27. Огородник Д.М. Становлення правового регулювання здійснення кримінального провадження в Україні в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2024. № 81. С. 133–139. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/03/81_part-3-1.pdf

28. Помазан О.О. Особливості діяльності Державного бюро розслідувань як суб'єкта правоохоронної діяльності в умовах дії правового режиму воєсннного стану. *Forum Prava*. 2025. 83(3). С. 59–64. URL: https://forumprava. pp.ua/files/059-064-2025-3-FP-Pomazan_10.pdf

29. Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12.11.2015 № 794-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text

30. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text

31. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text

32. Роудс А. Воєнні злочини в Україні. URL: https://khpg.org/1608810182

33. Салманова О.Ю., Діденко О.М. Служба в органах Державного бюро розслідувань України як різновид публічної служби. *Право і Безпека*. 2022. № 2 (85). С. 61–70.

34. Серьогін С.М., Бородін Є.І., Комарова К.В, Липовська Н.А., Тарасенко Т.М. Управління персоналом в органах публічної влади : навч. посіб. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2019. 200 с

35. Симоян Н.А. Цивільний контроль за діяльністю органів прокуратури в Україні: адміністративно-правові засади розвитку

та становлення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2017. 193 с. URL: https://uacademic.info/ua/ document/0414U001876

36. Славна О.В. Забезпечення прав і свобод людини в умовах правового режиму воєнного стану в Україні в контексті Національної стратегії у сфері прав людини. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 3. С. 45–49 URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/264465/260635

37. Судді ВС розповіли про гарантування прав людини під час війни та практику розгляду воєнних злочинів у межах конференції «Відшкодування шкоди, заподіяної агресією: право & війна». *Офіційний вебсайт Верховного суду*. 16.10.2025 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1898129

38. Труба Р.М. Адміністративно-правове регулювання діяльності Державного бюро розслідувань: дис. … докт. філософії за спец. 081 — Право / Науково-дослідний інститут публічного права. Київ, 2020. 172 с. URL: https://uacademic.info/ua/document/0821U100104

39. У 2024 році ДБР вдвічі збільшило свої показники порівняно з попереднім роком: Бюро розслідувало майже 156 тисяч кримінальних проваджень (ІНФОГРАФІКА). *Офіційний вебсайт Державного бюро розслідувань*. URL: https://dbr.gov.ua/news/u-2024-roci-dbr-vdvichi-zbilshilo-svoi-pokazniki-porivnyano-z-poperednim-rokom-byuro-rozsliduvalo-majzhe-156-tisyach-kriminalnih-provadzhen

40. Advisory Opinion Concerning Reservations to the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. International Court of Justice (ICJ). 28 May 1951. URL: https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/icj/1951/en/34478

41. Giorgi Nakashidze. the european court of human rights in a new reality: does it have sufficient procedural infrastructure to deal with armed conflicts? 2020. Vol. 2. P. 47–69 URL: https://constcourt.ge/files/7/JCL-ENG-Vol-2-%282020%29/JCL-2020-Vol.2-ENG-47-69.pdf

42. Oleh Shkuta, Maksym Korniienko, Mykola Yankovyi (2022) Foreign experience of preventing military and economic crimes. *Baltic Journal of Economic Studies*. Vol. 8. № 4. Riga, Latvia : Baltija Publishing,

2022. P. 185–190. URL: http:// baltijapublishing.lv/index.php/issue/article/view/1937/1946

43. Shkuta, Oleh, Tarasenko, Oleksandr, Shvets, Dmytro. Legal Regulation of Access to Justice in Cases Related to the Protection of the Rights of Military Officers and Conscript During the Conditions of Martial State in Ukraine. *Law of Justice Journal*. 2024. 38 (2). P. 6–21. DOI: 10.5335/rjd.v38i2.15920

Анотація

Наукове дослідження присвячене комплексному аналізу правового статусу, завдань, повноважень та практичних аспектів діяльності Державного бюро розслідувань України в умовах дії воєнного стану, з особливим акцентом на забезпечення прав і свобод людини. В роботі надається змістовна характеристика інституційній ролі Державного бюро розслідувань від моменту його створення до трансформацій, зумовлених масштабною збройною агресією проти України, що об'єктивно сформувала нові виклики у сфері кримінального процесу, військової дисципліни та захисту прав громадян.

У центрі дослідження перебуває питання функціонування Державного бюро розслідувань як органу досудового розслідування, наділеного унікальною для правоохоронної системи компетенцією щодо розслідування кримінальних правопорушень, вчинених найвищими посадовими особами, працівниками правоохоронних інституцій та військовослужбовцями. Крім того, нами продемонстровано, що в умовах воєнного стану така компетенція набуває особливої значущості, оскільки пов'язана із попередженням зловживань владою, забезпеченням законності у сфері оборони та гарантуванням прав людини у процесі здійснення владних повноважень.

Також досліджено механізми забезпечення Державного бюро розслідувань прав людини під час розслідування військових та службових злочинів з акцентом на питання запобігання катуванням, незаконного затримання, перевищення влади військовим командуванням і забезпечення прав військовослужбовців на захист, справедливий суд та дотримання процедурних гарантій у кримінальному провадженні. На основі статистичних та аналітичних даних показано, що кількість проваджень, віднесених до підслідності Державного бюро розслідувань, за період воєнного стану зросла приблизно вдвічі, що зумовило збільшення навантаження на цей

правоохоронний орган та актуалізувало потребу у посиленні кадрового потенціалу й професійної підготовки[47].

Особливе місце відведено превентивній діяльності Державного бюро розслідувань, яка представлена як важлива складова правозахисної функції держави, через розкриття значення кримінологічного аналізу причин і умов військової та службової злочинності, а також доцільність створення у структурі Державного бюро розслідувань кримінологічних підрозділів і впровадження сучасних методик прогнозування ризиків порушення прав людини для ефективної реалізації превентивних повноважень сприяє не лише з метою зменшення рівня злочинності, а й зміцнення гарантій гідності та безпеки військовослужбовців, представників державних інституцій та цивільного населення.

У нашому дослідженні увага приділена інституційним механізмам організації діяльності Державного бюро розслідувань у вигляді забезпечення безпеки персоналу, роботи з інформацією з обмеженим доступом, публічне звітування та комунікацію із суспільством, оскільки відкритість і підзвітність органу є невід'ємними складовими забезпечення прав людини, виступаючи дієвими інструментами демократичного контролю за діяльністю правоохоронної системи.

Наукова новизна нашої наукової роботи полягає у комплексному підході до аналізу діяльності Державного бюро розслідувань у воєнний час через призму міжнародних стандартів прав людини, практики Європейського суду з прав людини та конституційних засад правового режиму воєнного стану, а практичне значення полягає у формуванні рекомендацій щодо удосконалення діяльності Державного бюро розслідувань, підвищення рівня гарантування прав людини під час воєнних дій та створення ефективної системи превенції правопорушень у секторі безпеки та оборони, що яскраво демонструє цінний науковий внесок у розвиток адміністративного, кримінального та військового права для удосконалення діяльності органів досудового розслідування у сфері реалізації державної політики щодо захисту прав і свобод людини.

[47] У 2024 році ДБР вдвічі збільшило свої показники порівняно з попереднім роком: Бюро розслідувало майже 156 тисяч кримінальних проваджень (ІНФОГРАФІКА). Офіційний веб-сайт Державного бюро розслідувань. URL: https://dbr.gov.ua/news/u-2024-roci-dbr-vdvichi-zbilshilo-svoi-pokazniki-porivnyano-z-poperednim-rokom-byuro-rozsliduvalo-majzhe-156-tisyach-kriminalnih-provadzhen

Розділ 18
ОСНОВНІ НАПРЯМКИ І ЗАВДАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ПРОТИМІННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ПІД ЧАС ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

Анатолій АНОСЄНКОВ
Одеський державний університет внутрішніх справ, Україна
https://orcid.org/0000-0001-6755-2916

Юрій КОЛОМІЄЦЬ
Одеський державний університет внутрішніх справ, Україна
https://orcid.org/0000-0002-8355-2358

Руслан МУКОІДА
Одеський державний університет внутрішніх справ, Україна
https://orcid.org/0000-0002-3505-3255

Євгеній ПРОСКУРНЯ
Одеський державний університет внутрішніх справ, Україна
https://orcid.org/0000-0002-9095-673X

На сьогодні внаслідок збройної агресії Російської Федерації Україна набула статусу однієї з найбільш забруднених вибухонебезпечними предметами країн світу, що призвело до нових викликів та проблем у сфері протимінної діяльності.

До найпоширеніших вибухонебезпечних предметів, що забруднюють територію України, належать мінометні міни, дистанційно підірвані протитанкові міни, осколкові протипіхотні міни, вибухові протипіхотні міни, міни-пастки, а також різні види нерозірваних боєприпасів, ракет та бомб.

Понад 6 мільйонів громадян України досі проживають у зонах ризику. Згідно зі звітом ДСНС, станом на кінець лютого 2024 року внаслідок детонації вибухонебезпечних предметів загинуло

287 мирних жителів, зокрема 15 дітей, а ще 641 особа, зокрема 77 дітей, отримали поранення[1].

Масштаб забруднення вибухонебезпечними предметами постійно збільшується у зв'язку з продовженням активних бойових дій, що зумовлює зростання кількості таких інцидентів. Розмінування України є важливим питанням на сьогодні та залишиться таким на десятки років після нашої перемоги.

Загальна ситуація, що склалася, негативно впливає на безпеку населення та його життєдіяльність, соціально-економічний розвиток регіонів та держави та потребує комплексного огляду законодавчої та нормативно-правової бази у сфері протимінної діяльності, організаційних та структурно-функціональних механізмів державного управління у зазначеній сфері та висунення пропозицій, щодо удосконалення державної політики у сфері протимінної діяльності в умовах воєнного стану та під час відновлення України.

Правову основу протимінної діяльності становлять Конституція України, положення міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, цей Закон та інші закони України, постанови Верховної Ради України, прийняті відповідно до Конституції та законів України, укази Президента України, акти Кабінету Міністрів України, а також інші нормативно-правові акти, що приймаються на виконання законів України[2].

Інституціалізація міжнародних стандартів для програм у сфері гуманітарного розмінування бере свій початок з липня 1996 року, коли в Данії відбулася міжнародна технічна конференція за участі низки спеціалізованих робочих груп. У рамках цієї конференції

[1] Україна забруднена мінами. Ось деяка статистика — і рішення. URL: https://war.ukraine.ua/articles/ukraine-mines-some-stats-solutions/

[2] Про протимінну діяльність в Україні : Закон України від 06 грудня 2018 р. № 2642-VIII [Електронний ресурс]. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2019, № 6, ст. 39 (із змінами, внесеними згідно із Законами № 2706-VIII від 25.04.2019, ВВР, 2019, № 22, ст. 82; № 911-IX від 17.09.2020). URL: https://zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 23.04.2025).

було розроблено базові критерії, що охоплювали всі етапи процесу розмінування, запропоновано низку стандартів і погоджено нове універсальне визначення поняття «гуманітарне розмінування».

У кінці 1996 року зазначені ініціативи були суттєво розширені та систематизовані робочою групою під егідою Організації Об'єднаних Націй. Результатом цієї роботи стало створення першого видання документу під назвою «Міжнародні стандарти для проведення операцій з гуманітарного розмінування», яке було оприлюднено у березні 1997 року Службою ООН з питань протимінної діяльності (ЮНМАС).

У подальшому ці стандарти зазнали перегляду й оновлення, що спричинило зміну їхньої назви на «Міжнародні стандарти протимінної діяльності» (МСПМД, англ. International Mine Action Standards — IMAS). Перше офіційне видання під новою назвою було опубліковано в жовтні 2001 року.

Ці стандарти стали ключовим нормативним орієнтиром для організацій і держав, що здійснюють заходи з гуманітарного розмінування.

Україна приєдналася до системи МСПМД у 2016 році, офіційно імплементувавши ці стандарти у власну нормативно-правову базу. Прийнятий комплекс включає 42 стандарти, які містять у собі структурований виклад процедур, технічних вимог та операційних підходів до планування й реалізації протимінної діяльності. Цей пакет документів відображає накопичений міжнародний досвід у сфері боротьби з мінною загрозою та вибухонебезпечними залишками війни (ВЗВ).

Базова структура та філософія МСПМД ґрунтується на положеннях трьох фундаментальних міжнародних договорів, що регламентують поводження з наземними мінами та ВЗВ:

1. Конвенція про заборону протипіхотних мін (КЗППМ) 1997 року (Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення) — на неї посилаються часто як на Оттавську Конвенцію або

Угоду про заборону мін[3]. Однією з ключових міжнародно-правових основ, на які спираються Міжнародні стандарти протимінної діяльності (МСПМД), є Конвенція про заборону застосування, накопичення, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення (так звана Оттавська конвенція). Цей документ має виразну гуманітарну спрямованість і ставить за мету усунення людських страждань, спричинених використанням протипіхотних мін. У рамках своєї реалізації Конвенція передбачає комплексну заборону на розробку, виробництво, передачу, накопичення та застосування цього типу боєприпасів. Крім того, вона зобов'язує держави-учасниці здійснити повне знищення існуючих запасів мін, розмінування забруднених територій, а також надання допомоги постраждалим від мінної небезпеки.

Попри широке міжнародне визнання Конвенції, ряд держав — серед яких Російська Федерація, Сполучені Штати Америки, Китайська Народна Республіка, Індія та Пакистан — досі не приєдналися до неї. Ці країни є одними з найбільших виробників протипіхотних мін у світі, що створює суттєвий виклик для глобальної реалізації конвенційних положень і загальної ефективності режиму заборони.

2. Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію зі змінами від 21 грудня 2001 року (Женевська конвенція)[4] є одним з найважливіших документів у галузі міжнародного гуманітарного права, котрі регламентують методи і засоби ведення війни. Вона має п'ять частин (протоколів). Проте лише два з них стосуються протимінної діяльності: Протокол II про заборону або обмеження застосування мін, мін-пасток та інших пристроїв з поправками,

[3] Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_379#Text

[4] Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_266#Text

внесеними 3 травня 1996 року (прийнято Законом України від 21 вересня 1999 року № 1084-XIV); Протокол V про вибухонебезпечні предмети — наслідки війни (прийнято Законом України від 22 грудня 2004 № 2281-IV)[5].

Основною метою положень, закріплених у Конвенції ООН про заборону або обмеження застосування певних видів звичайної зброї, що можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію (Конвенція CCW, 1980 р.), є захист цивільного населення та комбатантів від невиправданих страждань унаслідок використання конкретних типів зброї у збройних конфліктах. Конвенція виступає рамковим правовим актом, який дозволяє розробку й ухвалення додаткових протоколів для деталізації та конкретизації її положень стосовно заборони або обмеження певних систем озброєння.

З огляду на це, Конвенція має гнучкий механізм адаптації до нових викликів, пов'язаних з розвитком озброєнь, та забезпечує можливість послідовного посилення гуманітарного компоненту міжнародного гуманітарного права. Наприклад, Протокол I до Конвенції забороняє застосування зброї, що призначена для ураження людського тіла осколками, які неможливо виявити за допомогою рентгенівського випромінювання. Цей припис спрямований на мінімізацію довготривалих наслідків для постраждалих та унеможливлення адекватної медичної допомоги, що розглядається як порушення гуманітарного принципу мінімізації страждань.

3. Конвенція про касетні боєприпаси від 2008 р. (CCM) — конвенція, що забороняє будь-яке використання, накопичення, виробництво та передачу касетних боєприпасів. Прийнята у травні 2008 року у Дубні (Ірландія). Окремі статті конвенцій стосуються допомоги постраждалим, розмінування забруднених районів та знищення запасів.

---

[5] Про прийняття Протоколу про вибухонебезпечні предмети — наслідки війни від 22.12.2004 № 2281-IV. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2005, № 6, ст. 135). URL: https://zakon.rada.gov.ua.

Вона зобов'язує держави-учасниці здійснити повне знищення існуючих запасів мін, розмінування забруднених територій, а також надання допомоги постраждалим від мінної небезпеки.

Попри широке міжнародне визнання Конвенції, ряд держав — серед яких Російська Федерація, Сполучені Штати Америки, Китайська Народна Республіка, Індія та Пакистан — досі не приєдналися до неї. Ці країни є одними з найбільших виробників протипіхотних мін у світі, що створює суттєвий виклик для глобальної реалізації конвенційних положень і загальної ефективності режиму заборони.

В Україні діють нормативні документи у сфері протимінної діяльності. Вони мають на меті забезпечення безпеки, ефективності та відповідності міжнародним стандартам в зазначеної сфері.

Питанню розмінування (гуманітарного розмінування) держава приділяє значну увагу. Так на сьогоднішній день діє Закон України «Про протимінну діяльність в Україні»[6], яким регламентовані основні положення здійснення протимінної діяльності. Відповідно до цього закону: «в Україні діють нормативні документи у сфері протимінної діяльності (національні стандарти), що розробляються з урахуванням положень міжнародних стандартів протимінної діяльності та чинного законодавства і є обов'язковими в ході виконання заходів з протимінної діяльності».

Законом України «Про протимінну діяльність в Україні» визначено поняття:

– «розмінування (гуманітарне розмінування) — комплекс заходів, які проводяться операторами протимінної діяльності з метою ліквідації небезпек, пов'язаних із вибухонебезпечними предметами, включаючи нетехнічне та технічне обстеження територій, складення карт, виявлення, знешкодження та (або) знищення

[6] Про протимінну діяльність в Україні : Закон України від 06 грудня 2018 р. № 2642-VIII [Електронний ресурс]. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2019, № 6, ст. 39 (із змінами, внесеними згідно із Законами № 2706-VIII від 25.04.2019, ВВР, 2019, № 22, ст. 82; № 911-IX від 17.09.2020). URL: https://zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 23.04.2025).

вибухонебезпечних предметів, маркування, підготовку документації після розмінування, надання громадам інформації щодо протимінної діяльності та передачу очищеної території»;

– «протимінна діяльність — заходи, що проводяться з метою забезпечення національної безпеки та спрямовані на зменшення соціального, економічного та екологічного впливу вибухонебезпечних предметів на життя та діяльність населення».

Стаття 5 Закону України «Про протимінну діяльність в Україні»[7] визначає такі основні складові протимінної діяльності:

1) інформування про небезпеки від вибухонебезпечних предметів та навчання з попередження ризикам, пов'язаним із вибухонебезпечними предметами;

2) розмінування (гуманітарне розмінування);

3) надання допомоги постраждалим особам та здійснення заходів щодо їх реабілітації;

4) знищення надлишкових боєприпасів, боєприпасів непридатних для подальшого використання та зберігання, а також боєприпасів, що підлягають знищенню відповідно до міжнародних зобов'язань;

5) агітаційно-просвітницька робота щодо незастосування протипіхотних мін.

Довгостроковим програмним документом, що визначає проблеми, які становлять загрозу національній безпеці через забруднення вибухонебезпечними предметами територій України внаслідок збройної агресії Російської Федерації, а також основні напрями і завдання державної політики у сфері протимінної діяльності та шляхи реалізації національних інтересів України у сфері протимінної діяльності є Національна стратегія протимінної діяльності

[7] Про протимінну діяльність в Україні : Закон України від 06 грудня 2018 р. № 2642-VIII [Електронний ресурс]. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2019, № 6, ст. 39 (із змінами, внесеними згідно із Законами № 2706-VIII від 25.04.2019, ВВР, 2019, № 22, ст. 82; № 911-IX від 17.09.2020). URL: https://zakon.rada.gov.ua. (дата звернення: 23.04.2025).

на період до 2033 року схвалена розпорядженням КМУ України від 28 червня 2024 р. № 616-р (далі — Стратегія). Метою цієї Стратегії є досягнення цілей протимінної діяльності шляхом визначення та реалізації державної політики у сфері протимінної діяльності на основі пріоритетності національних інтересів у такій сфері[8].

До постанов Кабінету Міністрів України, що діють у сфері протимінної діяльності відносяться:

постанова Кабінету Міністрів України від 10 листопада 2021 р. № 1207 «Про утворення Національного органу з питань протимінної діяльності» (Офіційний вісник України, 2021 р., № 92, ст. 5960);

постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2021 р. № 1150 «Про затвердження Порядку ведення обліку операторів протимінної діяльності» (Офіційний вісник України, 2021 р., № 88, ст. 5674);

постанова Кабінету Міністрів України від 29 вересня 2021 р. № 1020 «Деякі питання призначення і виплати одноразової компенсації та щорічної допомоги, передбачених Законом України «Про протимінну діяльність в Україні» (Офіційний вісник України, 2021 р., № 80, ст. 5056);

постанова Кабінету Міністрів України від 17 квітня 2019 р. № 372 «Про затвердження Правил позначення небезпек, пов'язаних з мінами та вибухонебезпечними предметами — наслідками війни» (Офіційний вісник України, 2019 р., № 37, ст. 1308; 2024 р., № 8, ст. 395);

постанова Кабінету Міністрів України від 7 червня 2006 р. № 812 «Про затвердження Порядку утилізації ракет, боєприпасів і вибухових речовин» (Офіційний вісник України, 2006 р., № 24, ст. 1768; 2010 р., № 46, ст. 1500);

постанова Кабінету Міністрів України від 2 лютого 2024 р. № 123 «Про реалізацію експериментального проекту щодо сертифікації

[8] Про схвалення Національної стратегії протимінної діяльності на період до 2033 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024–2026 роках. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616-2024-%D1%80#Text

операторів протимінної діяльності та процесів протимінної діяльності» (Офіційний вісник України, 2024 р., № 19, ст. 1225);

постанова Кабінету Міністрів України від 8 березня 2024 р. № 271 «Про реалізацію експериментального проекту щодо здійснення обов'язкової сертифікації механізованих засобів розмінування (гуманітарного розмінування), пов'язаних з ними виробів, компонентів та обладнання» (Офіційний вісник України, 2024 р., № 27, ст. 1743);

постанова Кабінету Міністрів України від 07.06.2024 № 740 «Деякі питання щодо створення, забезпечення функціонування та ведення реєстру територій, забруднених / імовірно забруднених вибухонебезпечними предметами»;

постанова Кабінету Міністрів України від 12 березня 2024 р. № 284 «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення компенсації витрат за гуманітарне розмінування земель сільськогосподарського призначення»;

постанова Кабінету Міністрів України від 18 березня 2022 р. № 314 «Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану» (Офіційний вісник України, 2022 р., № 26, ст. 1399).

Національні стандарти України у сфері протимінної діяльності розробляються з урахуванням положень Міжнародних стандартів протимінної діяльності (IMAS — International Mine Action Standards). Ці стандарти встановлюють: вимоги до організації робіт з розмінування, технічні засоби та методи обстеження територій, вимоги до фахівців і сертифікації персоналу, критерії безпечного завершення робіт, процедури контролю якості та звітності.

Вони є обов'язковими для виконання всіма суб'єктами, які залучені до протимінної діяльності — як державними, так і недержавними організаціями, зокрема міжнародними операторами.

Національні стандарти України погоджуються з чинним законом України «Про протимінну діяльність в Україні» та іншими

нормативно-правовими актами у сфері безпеки, охорони праці, екології тощо.

Міністерство економіки України спільно із Національним органом стандартизації розробило та ввело до «Українського класифікатора нормативних документів» (НК 004:2020) новий код стандартизації — 99.00 «Протимінна діяльність. Гуманітарне розмінування». Це дозволило розробляти та ухвалювати стандарти враховуючи комплекс компонентів у сфері протимінної діяльності[9].

Національний стандарт ДСТУ 8820:2023 «Протимінна діяльність. Процеси управління. Основні положення»[10] (наказ ДП «УкрНДНЦ» від 13.03.2023 № 27) регламентує питання випробування та оцінювання відповідності обладнання для розмінування, підготовки відповідного персоналу, систему управління персоналом, оцінювання ризиків та обстеження, розмінування та очищення районів ведення бойових дій, систему управління інформацією про протимінну діяльність, а також для побудови дієвої системи оцінки відповідності у сфері протимінної діяльності визначає її наступні елементи:

орган з сертифікації продукції, процесів та послуг у сфері протимінної діяльності відповідно до ДСТУ EN ISO/IEC 17065:2019 Оцінка відповідності. Вимоги до органів з сертифікації продукції, процесів та послуг;

випробувальні лабораторії з оцінки відповідності обладнання для розмінування та засобів індивідуального захисту фахівці з розмінування та іншого обладнання у сфері протимінної діяльності відповідно до ДСТУ EN ISO/IEC 17025:2019 Загальні вимоги до компетентності випробувальних та калібрувальних лабораторій;

---

[9] Міністерство економіки запровадило новий код у сфері протимінної діяльності. *Відділ зв'язків з громадськістю та засобами масової інформації*. URL: https://me.gov.ua/News/Detail/0c50e70d-b350-4378-8123-1a6816fd6822?lang=uk-UA&title=NoviiKodPMD

[10] ДСТУ 8820:2023 Протимінна діяльність. Процеси управління. Основні положення. [Чинний від 2023-04-01]. Вид. офіц. Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2023. 87 с.

орган з інспектування операторів протимінної діяльності, розмінованої місцевості та акваторій відповідно до ДСТУ EN ISO/IEC 17020:2019» Оцінка відповідності. Вимоги до роботи різних типів органів з інспектування.

Дослідники зазначають, що вищезазначений національний стандарт є найбільш повним та практично орієнтованим для підготовки і проведення робіт розмінування, керування процесами протимінної діяльності[11]. Його застосовують під час організації заходів забезпечення захисту населення від впливу вибухонебезпечних предметів — залишків війни.

Наказом ДП «УкрНДНЦ» від 28 березня 2024 року № 106 прийнято національний стандарт ДСТУ 8820-3:2024 «Протимінна діяльність. Процеси управління. Частина 3. Система управління інформацією. Цей стандарт установлює основні принципи щодо створення та функціонування системи управління інформацією у сфері протимінної діяльності, він не розповсюджується на морські та річкові акваторії. Цей стандарт є продовженням серії стандартів з протимінної діяльності ДСТУ 8820.

З 01 березня 2024 року набув чинності ДСТУ 8820-1:2023 «Протимінна діяльність. Процеси управління. Частина 1. Система управління якістю» (наказ ДП «УкрНДНЦ» від 25.12.2023 № 373). Цей стандарт установлює основні принципи щодо створення та функціонування системи управління якістю у сфері протимінної діяльності. Цей стандарт розроблено на основі нормативних документів Організації Об'єднаних Націй з протимінної діяльності з метою впровадження міжнародних вимог з протимінної діяльності в Україні.

1 травня 2025 року набув чинності державний стандарт України 8820-4:2025 «Протимінна діяльність. Процеси управління. Частина 4. Процеси механізованого розмінування». Документ запроваджує основні принципи та вимоги до використання

[11] Плинокос Д.Д., Давиденко Л.М., Шабанов Д.М., Кукурян О.І. Правове регулювання протимінної діяльності: міжнародний досвід. *Збірник наукових праць ДНДІ ВС ОВТ*. 2023. Вип. 4(18). DOI: 10.37701/dndivsovt.18.2023.13

механізованих засобів розмінування (далі — МЗР) під час очищення територій від мін та інших залишків війни.

Документ регламентує використання різних механізованих засобів — від машин для обробки ґрунту до БПЛА для виявлення вибухонебезпечних предметів. Також встановлюються вимоги до навчання та сертифікації операторів, що керують МЗР і детально прописані заходи безпеки при експлуатації техніки, включно з дистанційним та автономним керуванням.

Цей стандарт гармонізує національну нормативну базу з міжнародними стандартами IMAS (International Mine Action Standards). Цей стандарт є доповненням до вимог, викладених у ДСТУ 8820. Якщо в цьому стандарті зазначено вимоги, не вказані в ДСТУ 8820, або вимоги, вказані в ДСТУ 8820, нижчі, то потрібно дотримуватися вимог, вказаних у цьому стандарті. Цей стандарт не поширюється на морські та річкові акваторії.

Документ впроваджує ключові принципи та вимоги до застосування механізованих засобів розмінування (МЗР) під час очищення територій від вибухонебезпечних предметів. Він набуде чинності 1 травня 2025 року.

Крім того, завдяки впровадженню цього стандарту:

регламентується використання різних типів МЗР — від засобів для обробки ґрунту до обладнання для виявлення та знешкодження вибухонебезпечних предметів;

встановлюються вимоги до операторів МЗР, їхнього навчання та сертифікації;

унормовуються заходи безпеки під час експлуатації техніки, включно з дистанційним та автономним керуванням;

гармонізується національна нормативна база з міжнародними стандартами IMAS (International Mine Action Standards).

Розробку стандарту здійснювали фахівці Головного управління протимінної діяльності, цивільного захисту та екологічної безпеки та інші зацікавлені сторони у сфері протимінної діяльності.

Окремо варто зазначити, що для тестування механізованих засобів розмінування планується створення спеціального полігону.

Це дозволить забезпечити перевірку техніки в реальних умовах, підвищуючи ефективність її використання.

Цей стандарт є важливим кроком для підвищення ефективності гуманітарного розмінування в Україні та впровадження передових світових практик у боротьбі з мінною загрозою[12].

Розробляли стандарт фахівці Головного управління протимінної діяльності, цивільного захисту та екологічної безпеки Міністерства оборони України та інші зацікавлені сторони у сфері протимінної діяльності. Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації ухвалив держстандарт 7 березня 2025 року[13].

В Україні на рівні державного стандарту унормовано використання БпЛА та результатів аналізу супутникових знімків під час обстеження забруднених вибухонебезпечними предметами територій[14]. Національний орган стандартизації прийняв відповідний ДСТУ 8820-5:2024 «Протимінна діяльність. Процеси управління. Частина 5. Процеси вивільнення територій «ленд-реліз». Загалом документ встановлює основні принципи створення та функціонування системи розблокування (вивільнення) територій. Частина 5-та держстандарту удосконалює процедуру визначення територій безпечними після нетехнічного та технічного обстежень, їх очищення від вибухонебезпечних предметів.

Також розробники одним із завдань документа визначили впровадження в Україні найкращого міжнародного та національного

---

[12] В Україні офіційно запроваджується спеціальність операторів БПЛА, які виявляють вибухонебезпечні предмети. *Міністерство оборони України*. URL: https://mod.gov.ua/news/v-ukrayini-oficzijno-zaprovadzhuyetsya-speczialnist-operatoriv-bpla-yaki-viyavlyayut-vibuhonebezpechni-predmeti

[13] В Україні ухвалили держстандарт про використання механізованих засобів розмінування. *Національна платформа протимінної діяльності «Розмінуємо Україну»*. URL: https://demine.gov.ua/news/v-ukraini-ukhvalyly-derzhstandart-pro-vykorystannia-mekhanizovanykh-zasobiv-rozminuvannia

[14] Використання БпЛА та супутникових знімків для розмінування затверджено на рівні держстандарту. *Міністерство оборони України*. URL: https://mod.gov.ua/news/vikoristannya-bp-la-ta-suputnikovih-znimkiv-dlya-rozminuvannya-zatverdzheno-na-rivni-derzhstandartu

досвіду з протимінної діяльності. Крім того, відбулося гармонізування національних нормативних документів щодо процесів вивільнення земель від ризиків наявності вибухонебезпечних предметів з нормативними документами Організації Об'єднаних Націй з протимінної діяльності (IMAS).

Також Програмою робіт з національної стандартизації передбачено розроблення таких національних стандартів з протимінної діяльності: Протимінна діяльність. Процеси управління. Частина 2. Допоміжні процеси та зовнішній моніторинг; Протимінна діяльність. Процеси управління. Частина 6. Управління ризиками; Протимінна діяльність. Процеси управління. Частина 7. Підводне розмінування; Протимінна діяльність. Процеси управління. Частина 8. Застосування МРС[15].

Міністерством оборони України в рамках Угоди про стандартизацію (STANAG) розроблено і прийнято національним органом стандартизації низку військових стандартів, які регулюють окремі питання в сфері протимінної діяльності, зокрема:

ВСТ 01.052.017 — 2023 (01). Боєприпаси та вибухові речовини. Підтвердження та випробування боєприпасів НАТО малих калібрів. Керівництво (STANAG 4823 Ed. 1 / AEP-97 Ed. A «MULTI-CALIBRE MANUAL OF PROOF AND INSPECTION (M-CMOPI) FOR NATO SMALL ARMS AMMUNITION», IDT);

ВСТ 01.052.018 — 2023 (01) Боєприпаси та вибухові речовини. Безпека. Аналіз ризиків під час зберігання та транспортування. Частина 1. Керівництво з прийняття рішень на основі оцінки ризику (STANAG 4442 Ed. 1 / AASTP-04 Part I Ed. 1 «EXPLOSIVES SAFETY RISK ANALYSIS PART I: GUIDELINES FOR RISK-BASED DECISIONS», IDT);

ВСТ 01.052.019 — 2023 (01) Боєприпаси та вибухові речовини. Системи ініціювання. Методи випробувань для оцінювання

[15] Національні стандарти у сфері протимінної діяльності. *Комунікативна платформа з технічного регулювання в Україні*. URL: https://techreg.in.ua/національні-стандарти-у-сфері-протим/#:~:text=Також%20Програмою%20робіт%20з%20національної,Процеси%20управління

компонентів детонуючих вибухових речовин (STANAG 4363 Ed. 4 / AOP-21 Ed. D «INITIATION SYSTEMS: TESTING FOR THE ASSESSMENT OF DETONATING EXPLOSIVE COMPONENTS», IDT);

ВСТ 01.052.020 — 2023 (01) Боєприпаси та вибухові речовини. Оціночні випробування на безпечність та придатність до експлуатації неядерних боєприпасів (STANAG 4629 Ed. 2 / AAS3P-01 Ed. B «SAFETY AND SUITABILITY FOR SERVICE ASSESSMENT TESTING OF NON-NUCLEAR MUNITIONS», IDT);

ВСТ 01.052.021 — 2023 (01) Боєприпаси та вибухові речовини. Оціночні випробування на безпечність та придатність до експлуатації авіаційних боєприпасів (STANAG 4759 Ed. 1 / AAS3P-12 Ed. A «SAFETY AND SUITABILITY FOR SERVICE ASSESSMENT TESTING FOR AIRCRAFT LAUNCHED MUNITIONS», IDT)[16].

Важливим видом нормативних актів у сфері протимінної діяльності є відомчі накази та стандартні операційні процедури (далі — СОП) ДСНС.

До наказів, які регулюють окремі питання у сфері протимінної діяльності, відносяться:

Наказ Міністерства оборони України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України 09 січня 2023 року № 9/3/5 «Про затвердження Порядку здійснення координації діяльності центру протимінної діяльності, центру гуманітарного розмінування та центру соціально-гуманітарного реагування секретаріатом Національного органу з питань протимінної діяльності»[17];

---

[16] Каталог військових стандартів станом на 01.03.2024. URL: https://www.mil.gov.ua/content/mil_standard/kataloh_viyskoykh_standart_2024.pdf

[17] Наказ Міністерства оборони України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України 09 січня 2023 року № 9/3/5 «Про затвердження Порядку здійснення координації діяльності центру протимінної діяльності, центру гуманітарного розмінування та центру соціально-гуманітарного реагування секретаріатом Національного органу з питань протимінної діяльності». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0148-23#Text

Про затвердження Методичних рекомендацій щодо обчислення вартості робіт з гуманітарного розмінування Міністерство економіки; Наказ, Рекомендації від 12.04.2024 № 9180[18];

Методичні рекомендації щодо визначення пріоритизації забруднених територій вибухонебезпечними предметами, що підлягають гуманітарному розмінуванню, затверджені наказом Мінекономіки та Мінагрополітики від 28 березня 2025 року № 1965/1545[19].

Під час організації та проведення робіт з очищення (розмінування) місцевості від вибухонебезпечних предметів необхідно дотримуватись вимог національних та міжнародних стандартів із розмінування та забезпечення їх проведення, а також стандартних оперативних процедур.

Основним завданням СОП ДСНС є надання специфікацій, порядку планування та послідовного алгоритму дій під час розмінування.

Відповідно до пункту 25 частини другої статті 17 Кодексу цивільного захисту України, з урахуванням вимог статті 7 Протоколу про вибухонебезпечні предмети — наслідки війни до Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію, прийнятого Законом України від 22 грудня 2004 р. № 2281-IV, ДСТУ-П IMAS 09.10:2016 (IMAS 09.10:2013, IDT) «Вимоги до очищення замінованих (забруднених) ділянок місцевості», ДСТУ-П IMAS 09.11:2016 (IMAS 09.11:2013, IDT) «Очищення району ведення бойових дій» та ДСТУ-П IMAS 09.12:2016 (IMAS 09.12:2013, IDT) «Очищення територій після вибухів на складах

[18] Про затвердження Методичних рекомендацій щодо обчислення вартості робіт з гуманітарного розмінування Міністерство економіки; Наказ, Рекомендації від 12.04.2024 № 9180. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v9180930-24#Text

[19] Методичні рекомендації щодо визначення пріоритизації забруднених територій вибухонебезпечними предметами, що підлягають гуманітарному розмінуванню, затверджені наказом Мінекономіки та Мінагрополітики від 28 березня 2025 року № 1965/1545. URL: https://me.gov.ua/view/31ef6341-c8b9-49c0-aa3a-e1cbb9a5b1b0

із боєприпасами», з метою підвищення ефективності планування і виконання органами та підрозділами цивільного захисту завдань і заходів з гуманітарного розмінування місцевості, забрудненої вибухонебезпечними предметами 08.08.2018 затверджено Стандартну операційну процедуру 09.10-12(1)/ДСНС «Порядок проведення органами та підрозділами цивільного захисту очищення (розмінування) територій, забруднених вибухонебезпечними предметами. Оперативне реагування»[20] Стандартна оперативна процедура визначає організацію і порядок виконання органами та підрозділами цивільного захисту завдань і заходів щодо реагування на повідомлення про виявлення вибухонебезпечних предметів.

Цю СОП необхідно застосовувати разом із стандартною оперативною процедурою 08.40/ДСНС «Порядок проведення органами та підрозділами цивільного захисту маркування територій, забруднених вибухонебезпечними предметами»[21], СОП 10.10-40/ДСНС «Заходи безпеки під час розмінування», СОП 09.11/ДСНС «Порядок проведення органами та підрозділами цивільного захисту очищення (розмінування) району ведення бойових дій»;

СОП 08.10/ДСНС «Порядок проведення органами та підрозділами цивільного захисту нетехнічного обстеження територій, імовірно забруднених вибухонебезпечними предметами» (далі — СОП 08.10/ДСНС) розроблена відповідно до Міжнародного стандарту протимінної діяльності IMAS 08.10:2019 «Нетехнічне обстеження» та ДСТУ-П 8820:2018 «Протимінна діяльність. Процеси управління. Основні положення». СОП 08.10/ДСНС визначає порядок проведення органами та підрозділами цивільного захисту (далі — органи та підрозділи ЦЗ) нетехнічного обстеження територій (ділянок

[20] Про затвердження Стандартної оперативної процедури 09.10-12(1) / ДСНС «Порядок проведення органами та підрозділами цивільного захисту очищення (розмінування) територій, забруднених вибухонебезпечними предметами. Оперативне реагування» : Наказ ДСНС від 08.08.2018 № 461. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0461388-18#Text

[21] Законодавчі та нормативно-правові акти: *вебсайт* ДСНС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0298388-17#Text

місцевості), стосовно яких існує підозра щодо імовірності забруднення вибухонебезпечними предметами (далі — ВНП).

СОП 08.20/ДСНС «Порядок проведення органами та підрозділами цивільного захисту технічного обстеження територій, імовірно (підтверджено) забруднених вибухонебезпечними предметами» розроблена відповідно до Міжнародного стандарту протимінної діяльності IMAS 08.20:2019 «Технічне обстеження» та ДСТУ-П 8820:2018 «Протимінна діяльність. Процеси управління. Основні положення». СОП 08.20/ДСНС визначає порядок проведення органами та підрозділами цивільного захисту (далі — органи та підрозділи ЦЗ) технічного обстеження територій (ділянок місцевості), які за результатами проведення нетехнічного обстеження класифіковані за ступенем небезпеки як «імовірно небезпечна територія» або «підтверджено небезпечна територія».

СОП 08.40/ДСНС «Порядок проведення органами та підрозділами цивільного захисту маркування територій, забруднених вибухонебезпечними предметами» визначає порядок проведення органами та підрозділами цивільного захисту маркування територій і розташованих на них об'єктів інфраструктури, інших будівель і споруд з метою забезпечення чітких та недвозначних попереджень про небезпеку, яка існує для людей на територіях, забруднених вибухонебезпечними предметами (далі — ВНП), а також запобігання несанкціонованого доступу на такі території.

СОП 10.10-40/ДСНС реалізує фундаментальні принципи протимінної діяльності, якими є зменшення ризику та забезпечення безпечних умов праці, що сприяє збереженню життя, здоров'я, працездатності людини і дозволяє органам та підрозділам цивільного захисту ефективно проводити розмінування території держави. Під час організації та проведення робіт із розмінування місцевості необхідно дотримуватися вимог стандартних оперативних процедур, національних та міжнародних стандартів із розмінування.

СОП 09.11/ДСНС «Порядок проведення органами та підрозділами цивільного захисту очищення (розмінування) району

ведення бойових дій» (далі – СОП) розроблена відповідно до IMAS 09.11 «Очищення району боїв», ДСТУ-П 8820:2018 «Протимінна діяльність. Процеси управління. Основні положення» та визначає порядок проведення органами та підрозділами цивільного захисту (далі — органи та підрозділи ЦЗ) очищення (розмінування) територій, які внаслідок ведення бойових дій забруднені вибухонебезпечними предметами (ВНП).

Дія СОП поширюється на території, стосовно яких є достовірна (підтверджена) інформація про відсутність на них усіх типів мін, установлених вручну або із застосуванням засобів дистанційного мінування, а також саморобних вибухових пристроїв та боєприпасів, установлених на розтяжках.

У разі виявлення на певній території мін, саморобних вибухових пристроїв та боєприпасів, установлених на розтяжках, або підозри щодо їх наявності всі операції з проведення очищення (розмінування) району ведення бойових дій (далі — ОРВБД) проводяться виключно відповідно до СОП 09.10/ДСНС «Порядок проведення органами та підрозділами цивільного захисту очищення (розмінування) територій, забруднених вибухонебезпечними предметами, ручним способом».

СОП 07.10.1/ДСНС «Організація управління операціями щодо очищення (розмінування) територій від вибухонебезпечних предметів, що проводяться органами та підрозділами цивільного захисту» (далі — СОП 07.10.1/ДСНС) визначає основні засади організації управління операціями щодо очищення (розмінування) територій від вибухонебезпечних предметів, що проводяться органами та підрозділами цивільного захисту.

СОП 09.40/ДСНС «Порядок проведення органами та підрозділами цивільного захисту розмінування територій з використанням мінно-пошукових собак» (далі – СОП) розроблена відповідно до IMAS 09.40:2020 «Керівництво з використання мінно-розшукових собак», 09.41:2020 «Робочі процедури для мінно-розшукових систем з використанням тварин», 09.42:2013 «Оперативні

перевірки мінно-розшукових собак та кінологів», 09.43:2013 «Дистанційне виявлення парів запаху вибухових речовин», 09.44:2013 «Керівництво з питань ветеринарної профілактики та загального догляду за собаками», національного стандарту ДСТУ 8820:2023 «Протимінна діяльність. Процеси управління. Основні положення» та визначає порядок проведення органами та підрозділами цивільного захисту (далі — органи та підрозділи ЦЗ) робіт із гуманітарного розмінування із застосуванням міннопошукових собак.

СОП застосовується разом із СОП 08.10/ДСНС «Порядок проведення органами та підрозділами цивільного захисту нетехнічного обстеження територій, імовірно забруднених вибухонебезпечними предметами», СОП 08.20/ДСНС «Порядок проведення органами та підрозділами цивільного захисту технічного обстеження територій, імовірно забруднених вибухонебезпечними предметами», 08.40/ДСНС «Порядок проведення органами та підрозділами цивільного захисту маркування територій, забруднених вибухонебезпечними предметами», 09.10/ДСНС «Порядок проведення органами та підрозділами цивільного захисту очищення (розмінування) територій, забруднених вибухонебезпечними предметами, ручним способом», 09.11/ДСНС «Порядок проведення органами та підрозділами цивільного захисту очищення (розмінування) району ведення бойових дій», 9.50/ДСНС «Порядок проведення органами та підрозділами цивільного захисту розмінування територій, забруднених вибухонебезпечними предметами, з використанням машин механізованого розмінування», 10.10-40/ДСНС «Заходи безпеки під час розмінування», 10.40/ДСНС «Порядок організації в органах і підрозділах цивільного захисту медичного забезпечення робіт, пов'язаних із очищенням (розмінуванням) територій, забруднених вибухонебезпечними предметами».

СОП 09.50/ДСНС «Порядок проведення органами та підрозділами цивільного захисту розмінування територій, забруднених вибухонебезпечними предметами з використанням машин

механізованого розмінування» розроблена відповідно до ДСТУ 8820:2023 «Протимінна діяльність. Процеси управління. Основні положення» та IMAS 09.50 «Механізоване розмінування» та визначає організацію і порядок виконання органами та підрозділами цивільного захисту завдань і заходів щодо використання машин механізованого розмінування в операціях з розмінування.

СОП необхідно розглядати разом із процедурами, визначеними у СОП 08.10/ДСНС «Порядок проведення органами та підрозділами цивільного захисту нетехнічного обстеження територій, імовірно забруднених вибухонебезпечними предметами», СОП 08.20/ДСНС «Порядок проведення органами та підрозділами цивільного захисту технічного обстеження територій, імовірно забруднених вибухонебезпечними предметами», СОП 08.40/ДСНС «Порядок проведення органами та підрозділами цивільного захисту маркування територій, забруднених вибухонебезпечними предметами», СОП 09.10/ДСНС «Порядок проведення органами та підрозділами цивільного захисту очищення (розмінування) територій, забруднених вибухонебезпечними предметами, ручним способом» та СОП 10.10-40/ДСНС «Заходи безпеки під час розмінування».

СОП 12.10/ДСНС «Навчання населення ризикам, пов'язаним із поводженням з вибухонебезпечними предметами» розроблена відповідно до IMAS 12.10:2013, IDT «Навчання ризикам небезпек від мін та вибухонебезпечних залишків війни» визначає організацію і порядок виконання органами та підрозділами цивільного захисту завдань і заходів щодо навчання населення ризикам, пов'язаним із поводженням з вибухонебезпечними предметами.

СОП 05.10/ДСНС «Управління інформацією щодо виконання заходів протимінної діяльності органами і підрозділами цивільного захисту» розроблена відповідно до IMAS 05.10:2016 (IMAS 05.10:2013, IDT) «Управління інформацією у протимінній діяльності», національного стандарту ДСТУП 8820:2018 «Протимінна діяльність. Процеси управління. Основні положення»

та визначає порядок організації збору, обліку, аналізу та розповсюдження інформації щодо виконання заходів протимінної діяльності органами та підрозділами цивільного захисту.

СОП 10.40/ДСНС «Порядок організації в органах і підрозділах цивільного захисту медичного забезпечення робіт, пов'язаних із очищенням (розмінуванням) територій забруднених вибухонебезпечними предметами» розроблено відповідно до ДСТУ — П IMAS 10.40:2016 (IMAS 10.40: 2013, IDT) «Медичне забезпечення під час операцій з розмінування». СОП 10.40/ДСНС описує реалізацію принципів організації медичного забезпечення для персоналу, який виконує завдання із очищення (розмінування) території держави від вибухонебезпечних предметів. Основним завданням СОП 10.40/ДСНС є надання специфікацій, порядку планування та послідовного алгоритму дій при реагуванні на можливі нещасні випадки, пов'язані із вибухонебезпечними предметами. Під час організації та проведення робіт з очищення (розмінування) місцевості від вибухонебезпечних предметів необхідно дотримуватись вимог стандартних оперативних процедур, національних та міжнародних стандартів із розмінування та забезпечення їх проведення.

Основні напрямки і завдання державної політики у сфері протимінної діяльності в умовах воєнного стану та під час відновлення України формуються та реалізуються суб'єктами правового та організаційного забезпечення протимінної діяльності в Україні, які визначені в законі України «Про протимінну діяльність в Україні».

Суб'єктами протимінної діяльності є:

1) національний орган з питань протимінної діяльності;

2) уповноважені органи виконавчої влади у сфері протимінної діяльності, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування;

3) центр протимінної діяльності та центр гуманітарного розмінування;

4) оператори протимінної діяльності[22].

Верховна Рада України у сфері протимінної діяльності:

1) приймає, змінює та скасовує закони, що стосуються протимінної діяльності;

2) затверджує головні напрями протимінної діяльності України;

3) затверджує національну програму протимінної діяльності;

4) щороку заслуховує звіт про хід виконання національної програми протимінної діяльності;

5) здійснює парламентський контроль у відповідній сфері;

6) приводить чинне законодавство України у відповідність із національними стандартами, розробленими з урахуванням положень міжнародних стандартів протимінної діяльності.

Повноваження Кабінету Міністрів України у сфері протимінної діяльності визначені в статті 20 ЗУ «Про протимінну діяльність в Україні». Кабінет Міністрів України у сфері протимінної діяльності:

1) забезпечує проведення державної політики у сфері протимінної діяльності, здійснює державне регулювання у цій сфері;

2) забезпечує розроблення та виконання державних програм у сфері протимінної діяльності;

3) координує діяльність міністерств, інших центральних органів виконавчої влади та державних органів, місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, підприємств та організацій незалежно від форми власності, що залучаються до проведення заходів у сфері протимінної діяльності[23].

Повноваження міністерств та інших центральних органів виконавчої влади у сфері протимінної діяльності визначаються Кабінетом Міністрів України відповідно до пропозицій національного органу з питань протимінної діяльності. Міністерства, інші центральні

---

[22] Про протимінну діяльність в Україні : Закон України від 06 грудня 2018 р. № 2642-VIII [Електронний ресурс]. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2019, № 6, ст. 39) (із змінами, внесеними згідно із Законами № 2706-VIII від 25.04.2019, ВВР, 2019, № 22, ст. 82; № 911-IX від 17.09.2020). URL: https://zakon.rada.gov.ua. (дата звернення: 23.04.2025).

[23] Там само.

органи виконавчої влади у взаємодії з національним органом з питань протимінної діяльності, центром протимінної діяльності та центром гуманітарного розмінування реалізують державну політику у сфері протимінної діяльності у межах своїх повноважень.

На виконання статті 21 Закону України «Про протимінну діяльність в Україні» Кабінетом Міністрів України внесено зміни до положень про Міністерство оборони, Міністерство внутрішніх справ, Державну службу України з надзвичайних ситуацій, Міністерство охорони здоров'я, Міністерство освіти і науки, Міністерство закордонних справ, Міністерство у справах ветеранів, Міністерство з питань стратегічних галузей промисловості, Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів, Міністерство аграрної політики та продовольства та Національну соціальну сервісну службу щодо покладання на них завдань участі у реалізації державної політики у сфері протимінної діяльності в частині гуманітарного розмінування та виконанні міжнародних зобов'язань України з урахуванням національних інтересів у межах своїх повноважень та у взаємодії з Національним органом з питань протимінної діяльності, центром протимінної діяльності та центром гуманітарного розмінування[24].

Бойко О. визначає, що важливе місце в формуванні та реалізації державної політики в сфері протимінної діяльності відводиться Міністерству економіки України, яке відповідно до покладених на нього забезпечує взаємодію центральних органів виконавчої влади з питань протимінної діяльності в частині гуманітарного розмінування[25].

Міністерство економіки України координує роботу з реалізації державної політики щодо гуманітарного розмінування. Зокрема,

---

[24] Про внесення до деяких постанов Кабінету Міністрів України змін з питань протимінної діяльності : постанова Кабінету Міністрів України від 11 серпня 2023 р. № 1188. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1188-2023-%D0%BF#Text%D0%BF#Text (дата звернення: 10.05.2025)

[25] Бойко О. Напрямки формування та реалізації державної політики у сфері гуманітарного розмінування. Реінтеграція ветеранів у цивільне суспільство та перспективи відбудови України: збірник тез доповідей VII Міжнародної благодійної науково-практичної конференції (Луцьк, 17 травня 2024 р.). Луцьк, 2024. С. 11-17.

в частині розбудови спроможності протимінної діяльності, напрацювання Національної стратегії протимінної діяльності та операційних планів на її виконання. В Міністерстві економіки створено Управління з питань гуманітарного розмінування.

Запрацював інформаційний портал demine.gov.ua, на якому буде акумулюватися вся інформація про гуманітарне розмінування. Ресурс був розроблений за ініціативи Міністерства економіки України та має на меті стати єдиним вікном для фермерів, які планують розмінувати землі, операторів протимінної діяльності, донорів та залучених до розмінування державних органів. На сайті можна знайти останні новини у сфері протимінної діяльності, анонси подій та нормативно-правові акти, які регулюють сферу. Також буде доступна окрема аналітична панель з актуальними даними щодо кількості очищених земель, інфраструктури, кількості операторів та машин для розмінування.[26]

Вебресурс створений у партнерстві Секретаріату Кабінету Міністрів України, Міністерства економіки України та програми «Е-урядування задля підзвітності влади та участі громади» (EGAP), що фінансується Швейцарією та виконується Фондом Східна Європа.

Національна стратегія протимінної діяльності на період до 2033 року та Операційний план на її виконання у 2024–2026 роках були схвалені урядом в червні 2024 року. Ці документи є дорожньою картою в протимінній діяльності для всіх заінтересованих сторін. Ухвалення Стратегії протимінної діяльності — це один з індикаторів Ukraine Facility, програми фінансової підтримки України з боку Європейського Союзу[27].

---

[26] Мінекономіки запустило інформаційний портал про протимінну діяльність: *вебсайт Міністерства економіки України*. URL: https://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=d47ca03b-5151-4605-8fb2-29f28ce3da2a&title=PortalProProtiminnuDiialnist

[27] 57 завдань Національної стратегії протимінної діяльності успішно виконуються — Нацорган з питань протимінної діяльності провів перше в цьому році засідання. URL: https://me.gov.ua/News/Detail/0bcd9abd-f37b-4813-b8c6-620a87c48044?lang=uk-UA&title=57-ZavdanNatsionalnoiStrategiiProtiminnoiDiialnostiUspishnoVikonuiutsiaNatsorganZPitanProtiminnoiDiialnostiProvivPersheVTsomuRotsiZasidannia

Для організації координації діяльності міністерств, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств та організацій незалежно від форми власності (крім тих, що належать до сфери управління міністерств та інших центральних органів виконавчої влади), що залучаються до проведення заходів у сфері протимінної діяльності, Кабінет Міністрів України створив міжвідомчий допоміжний орган[28], який діє за колегіальним принципом під головуванням Міністра оборони України та затвердив Положення про Національний орган з питань протимінної діяльності.

Національний орган з питань протимінної діяльності (далі — Національний орган) — міжвідомчий допоміжний орган, який діє за колегіальним принципом під головуванням Міністра оборони, утворюється з метою координації діяльності міністерств, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств та організацій незалежно від форми власності (крім тих, що належать до сфери управління міністерств та інших центральних органів виконавчої влади), що залучаються до проведення заходів у сфері протимінної діяльності[29].

Після відновлення територіальної цілісності України в межах міжнародно визнаного державного кордону за рішенням Кабінету Міністрів України головування у національному органі з питань протимінної діяльності передається керівнику міністерства, яке забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації надзвичайних ситуацій, рятувальної справи.

---

[28] Постанова Кабінету Міністрів України від 10 листопада 2021 р. № 1207 «Про утворення Національного органу з питань протимінної діяльності». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-2021-%D0%BF#Text

[29] Постанова Кабінету Міністрів України від 10 листопада 2021 р. № 1207 «Про утворення Національного органу з питань протимінної діяльності». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-2021-%D0%BF#Text

Основні завдання національного органу з питань протимінної діяльності:

вжиття разом з центральними органами виконавчої влади заходів щодо формування та забезпечення реалізації державної політики у сфері протимінної діяльності та забезпечення виконання міжнародних зобов'язань України у сфері протимінної діяльності;

координація протимінної діяльності, яка провадиться міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади та операторами протимінної діяльності;

організація розроблення та впровадження національних стандартів протимінної діяльності відповідно до міжнародних стандартів протимінної діяльності, правил та процедур щодо управління операціями у сфері протимінної діяльності;

надання рекомендацій щодо залучення відповідними суб'єктами протимінної діяльності операторів протимінної діяльності.

Для організації роботи національного органу з питань протимінної діяльності міністерством, яке головує в національному органі протимінної діяльності, визначається структурний підрозділ, який виконує функції секретаріату національного органу з питань протимінної діяльності. Функції секретаріату Національного органу виконує структурний підрозділ Міноборони.

Основні завдання секретаріату національного органу з питань протимінної діяльності:

здійснення організаційного, інформаційного та аналітичного забезпечення діяльності національного органу з питань протимінної діяльності;

координація діяльності центру протимінної діяльності та центру гуманітарного розмінування;

узагальнення заходів з управління інформацією у сфері протимінної діяльності центральних органів виконавчої влади[30].

[30] Про протимінну діяльність в Україні : Закон України від 06 грудня 2018 р. № 2642-VIII [Електронний ресурс]. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2019, № 6, ст. 39 (із змінами, внесеними згідно із Законами № 2706-VIII від 25.04.2019, ВВР, 2019, № 22, ст. 82; № 911-IX від 17.09.2020). URL: https://zakon.rada.gov.ua.

Порядок здійснення координації діяльності центру протимінної діяльності, центру гуманітарного розмінування та центру соціально-гуманітарного реагування секретаріатом Національного органу визначається Міноборони, МВС і Мінреінтеграції.

Для роботи секретаріату Національного органу щодо планування, практичної організації та координації здійснення заходів протимінної діяльності можуть залучатися представники міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, організацій, установ, міжнародних організацій, операторів протимінної діяльності, донорів (за погодженням з їх керівниками), а також експерти, консультанти та представники громадськості (за згодою)[31].

Місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування у взаємодії з центральними органами виконавчої влади, іншими державними органами та національним органом з питань протимінної діяльності у межах своїх повноважень:

1) сприяють проведенню навчання ризикам, що пов'язані з вибухонебезпечними предметами;

2) сприяють наданню медичної допомоги постраждалим особам та здійсненню їх медичної реабілітації;

3) інформують населення про можливі загрози від вибухонебезпечних предметів і заходи, які необхідно вживати для уникнення небезпеки для життя і здоров'я населення;

4) інформують населення щодо встановлених на відповідних територіях систем позначення небезпечних районів та заходів, які необхідно вживати для уникнення небезпеки для життя і здоров'я населення, а також здійснюють моніторинг стану встановлених систем позначення небезпечних районів та їх утримання та інформують центр протимінної діяльності та центр гуманітарного розмінування про випадки їх пошкодження, знищення,

[31] Постанова Кабінету Міністрів України від 10 листопада 2021 р. № 1207 «Про утворення Національного органу з питань протимінної діяльності». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-2021-%D0%BF#Text

крадіжки чи інші випадки, які унеможливлюють подальше ефективне використання систем позначення небезпечних районів;

5) узгоджують плани проведення операцій з розмінування на відповідній території;

6) сприяють суб'єктам протимінної діяльності у виконанні покладених на них функцій і повноважень у сфері протимінної діяльності[32].

Для планування, практичної організації та координації здійснення заходів протимінної діяльності визначається центр протимінної діяльності.

Центр протимінної діяльності є бюджетною установою, яка утворюється Міністерством оборони України і утримується за рахунок та у межах затверджених бюджетних асигнувань на відповідний рік.

До завдань центру протимінної діяльності належать:

участь у плануванні заходів протимінної діяльності;

управління інформацією у сфері протимінної діяльності в межах повноважень;

забезпечення функціонування системи управління якістю розмінування, здійснення сертифікації операторів протимінної діяльності та процесів протимінної діяльності та інспектування розмінованих територій;

узагальнення та подання до національного органу з питань протимінної діяльності пропозицій щодо національної стандартизації у сфері протимінної діяльності;

здійснення опробовування та впровадження національних стандартів протимінної діяльності;

участь у міжнародному співробітництві;

впровадження єдиної системи підготовки та підвищення кваліфікації кадрів, що залучаються до розмінування;

---

[32] Про протимінну діяльність в Україні : Закон України від 06 грудня 2018 р. № 2642-VIII [Електронний ресурс]. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2019, № 6, ст. 39 (із змінами, внесеними згідно із Законами № 2706-VIII від 25.04.2019, ВВР, 2019, № 22, ст. 82; № 911-IX від 17.09.2020). URL: https://zakon.rada.gov.ua

забезпечення збору даних щодо інцидентів з вибухонебезпечними предметами серед цивільного населення;

залучення експертів до проведення розслідувань інцидентів з вибухонебезпечними предметами;

здійснення контролю стану маркування небезпечних ділянок;

проведення інформування населення про ризики, пов'язані із вибухонебезпечними предметами;

моніторинг ризиків, пов'язаних із вибухонебезпечними предметами;

наукове та науково-технічне забезпечення протимінної діяльності в межах повноважень;

розслідування нещасних випадків та інцидентів, пов'язаних із протимінною діяльністю;

надання звітності до національного органу з питань протимінної діяльності;

проведення роботи з особовим складом підрозділів Збройних Сил України щодо незастосування протипіхотних мін;

електронна інформаційна взаємодія з Державним земельним кадастром щодо надання відомостей про земельні ділянки, забруднені вибухонебезпечними предметами/очищені від вибухонебезпечних предметів[33].

Центр гуманітарного розмінування є бюджетною установою, яка утворюється центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, а також гідрометеорологічної діяльності і утримується за рахунок та у межах затверджених бюджетних асигнувань на відповідний рік.

[33] Про ЦПМД: *вебсайт Центр протимінної діяльності*. URL: https://ua-nmac.org/uk/about/

До повноважень центру гуманітарного розмінування належать:

участь у плануванні заходів протимінної діяльності;

управління інформацією у сфері протимінної діяльності в межах повноважень;

забезпечення функціонування системи управління якістю розмінування, здійснення сертифікації операторів протимінної діяльності та інспектування розмінованих територій;

подання до національного органу з питань протимінної діяльності пропозицій щодо національної стандартизації у сфері протимінної діяльності;

здійснення опробовування та впровадження національних стандартів протимінної діяльності;

участь у міжнародному співробітництві;

впровадження єдиної системи підготовки та підвищення кваліфікації кадрів, що залучаються до розмінування;

забезпечення збору даних щодо інцидентів з вибухонебезпечними предметами серед цивільного населення;

залучення експертів до проведення розслідувань інцидентів з вибухонебезпечними предметами;

здійснення контролю стану маркування небезпечних ділянок;

проведення інформування населення про ризики, пов'язані із вибухонебезпечними предметами;

моніторинг ризиків, пов'язаних із вибухонебезпечними предметами;

наукове та науково-технічне забезпечення протимінної діяльності в межах повноважень;

надання звітності до національного органу з питань протимінної діяльності;

здійснення збору даних щодо потреб цивільного населення у сфері протимінної діяльності;

електронна інформаційна взаємодія з Державним земельним кадастром щодо надання відомостей про земельні ділянки,

забруднені вибухонебезпечними предметами/очищені від вибухонебезпечних предметів[34].

До основних досягнень у роботі Центру треба віднести:

успішний запуск ринку гуманітарного розмінування з проведенням перших 50 аукціонів протягом вересня-грудня 2024 року у рамках фінансованої за кошти державного бюджету Програми компенсації за послуги з розмінування;

внесення змін до урядових постанов, зокрема підвищення відшкодування витрат на гуманітарне розмінування для фермерів до 100% та скасування обмежень для фермерів із податковою заборгованістю;

створення нової методології розрахунку вартості розмінування;

приєднання Центру до технічного комітету зі стандартизації процесів у сфері протимінної діяльності;

призначення у Центрі уповноваженого з антикорупційної діяльності, розроблення відповідних внутрішніх положень;

досягнення перших домовленостей з міжнародними партнерами щодо підтримки пріоритетів Центру, включно з нарощенням спроможності та розвитком цифрових систем тощо[35].

В рамках реалізації державної політики в сфері протимінної діяльності існує необхідність державного регулювання з утворення уповноважених підрозділів центральних органів виконавчої влади як операторів протимінної діяльності та стимулювання ринку послуг у сфері протимінної діяльності з метою забезпечення його повноцінного функціонування.

Динаміка сертифікації операторів протимінної діяльності має позитивний характер, так протягом 2021 року сертифіковано чотири

[34] Про протимінну діяльність в Україні : Закон України від 06 грудня 2018 р. № 2642-VIII [Електронний ресурс]. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2019, № 6, ст. 39 (із змінами, внесеними згідно із Законами № 2706-VIII від 25.04.2019, ВВР, 2019, № 22, ст. 82; № 911-IX від 17.09.2020). URL: https://zakon.rada.gov.ua.

[35] Секторальна робоча група (СРГ) «Гуманітарне розмінування». Протокол засідання 9 грудня 2024 року. URL: https://me.gov.ua/view/4351b3a5-7bf2-43c2-87f9-02ddd714377d

оператори протимінної діяльності, а вже за відповідний період 2023 року кількість операторів протимінної діяльності зросла до 29 (включаючи шість операторів протимінної діяльності з числа уповноважених підрозділів Міноборони та ДСНС). В рамах експериментального проєкту з пришвидшення їхньої сертифікації в Україні збільшили кількість операторів протимінної діяльності. Через значну потребу у кваліфікованих операторах їхня сертифікація була пришвидшена вдвічі, аби збільшити їхню кількість на 10% у рамках експериментального проєкту. Відповідно до тогорічної статистики, кількість операторів зросла з 28 до 73 станом на 31 грудня 2024 року, тобто більш ніж удвічі, а вже на початок 2025 року — до 80[36].

Водночас з огляду на потреби та обсяги робіт з гуманітарного розмінування, спричинені наслідками повномасштабного вторгнення Російської Федерації у 2022 році, ринок послуг у сфері протимінної діяльності потребує суттєвого посилення[37].

Оператори протимінної діяльності є виконавцями заходів у сфері протимінної діяльності.

Виконавці заходів у сфері протимінної діяльності набувають статусу операторів протимінної діяльності з моменту отримання відповідно до чинного законодавства сертифіката відповідності процесів з протимінної діяльності, які здійснює оператор протимінної діяльності.

Сертифікація операторів протимінної діяльності складається із 5 етапів. Станом на сьогодні сертифікацію здійснюють 4 органи з сертифікації, а саме:

Орган з сертифікації Центру протимінної діяльності ДССТ;

Міжрегіональний центр гуманітарного розмінування та швидкого реагування Державної служби України з надзвичайних ситуацій;

---

[36] В Україні збільшили до 80 кількість операторів протимінної діяльності. URL: https://militarnyi.com/uk/news/v-ukrayini-zbilshyly-do-80-kilkist-operatoriv-protyminnoyi-diyalnosti/

[37] Про схвалення Національної стратегії протимінної діяльності на період до 2033 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024–2026 роках. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616-2024-%D1%80#Text

Центр розмінування військової частини А2641 Збройних Сил України;

Державний центр сертифікації ДСНС України.

Саме в одному із цих органів майбутній оператор протимінної діяльності може пройти сертифікацію[38].

Облік операторів протимінної діяльності ведеться секретаріатом Національного органу з питань протимінної діяльності шляхом формування та постійного оновлення переліку операторів протимінної діяльності (далі — перелік).

Перелік ведеться в електронній формі, є загальнодоступним та формується з метою забезпечення інформування Національного органу з питань протимінної діяльності, міністерств, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, громад про операторів протимінної діяльності.

Включенню до переліку підлягають оператори протимінної діяльності — уповноважені підрозділи центральних органів виконавчої влади, підприємства, установи та організації незалежно від форми власності, у тому числі міжнародні та іноземні, що мають ресурси для виконання процесів і надання послуг у сфері протимінної діяльності та відповідно до статті 29-1 Закону України «Про протимінну діяльність в Україні» отримали сертифікат відповідності.

Для включення оператора протимінної діяльності до переліку акредитований орган з оцінки відповідності протягом п'яти робочих днів після видачі оператору протимінної діяльності сертифіката відповідності надсилає секретаріатові Національного органу з питань протимінної діяльності (далі — секретаріат) повідомлення в електронній формі з накладенням кваліфікаційного електронного підпису про сертифікацію оператора протимінної діяльності[39].

---

[38] Як стати оператором. *Національна платформа протимінної діяльності «Розмінуємо Україну»*. URL: https://demine.gov.ua/operatoram/yak-staty-operatorom

[39] Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2021 р. № 1150 «Про затвердження Порядку ведення обліку операторів протимінної діяльності». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-2021-%D0%BF#Text

Не можуть набувати статусу оператора протимінної діяльності підприємства, установи чи організації, розташовані на території офшорних зон або зареєстровані на території держав, до яких згідно із законодавством України та резолюціями Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй, інших міжнародних організацій, рішеннями Ради Європейського Союзу, інших міждержавних об'єднань та іноземних держав застосовані санкції, або якщо вони мають походження з держави, визнаної державою-окупантом згідно із законом України та (або) визнаної державою-агресором щодо України згідно із законодавством.

Порядок використання, зберігання та перевезення операторами протимінної діяльності вибухових матеріалів у цілях протимінної діяльності визначається законодавством та іншими нормативно-правовими актами України.

Порядок надання одноразового дозволу на імпорт та використання визначеної кількості обмежених в імпорті і використанні товарів подвійного призначення операторами протимінної діяльності у цілях протимінної діяльності визначається законодавством та іншими нормативно-правовими актами України.

Дослідження функціонування правових та організаційних механізмів державного управління у сфері протимінної діяльності, виявило низку проблемних питань у сфері протимінної діяльності в Україні, вирішити які можливо шляхом:

забезпечення необхідної спроможності органів виконавчої влади, що здійснюють управління у сфері протимінної діяльності, зокрема у сфері зовнішнього моніторингу;

упровадження ефективної системи пріоритезації завдань у сфері протимінної діяльності на основі комплексних критеріїв з урахуванням соціальних, економічних (зокрема у сфері сільського та лісового господарств), екологічних та інших пов'язаних чинників;

забезпечення координації заходів з протимінної діяльності на місцевому рівні та запровадження ефективної комунікації між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування на національному та місцевому рівнях;

забезпечення уніфікації порядку сертифікації операторів та процесів протимінної діяльності;

забезпечення функціонування єдиної системи управління інформацією з протимінної діяльності;

забезпечення ефективного використання міжнародної технічної допомоги у сфері протимінної діяльності;

запровадження механізмів запобігання залученню осіб до роботи на небезпечних територіях без дотримання встановлених вимог та визначення відповідальності в разі їх допущення до робіт на таких територіях.

Гуманітарне розмінування — пріоритетне завдання для України, адже це не лише основа відновлення після війни, а й насамперед питання безпеки та життя людей. Декілька десятків країн не лише фінансують програми гуманітарного розмінування, але й надають експертну підтримку, навчають спеціалістів і постачають сучасну техніку для проведення розмінування на мінованих територіях. Це дозволяє Україні створити організаційну інфраструктуру розмінування, сформувати відкритий ринок послуг, через дерегуляцію і цифровізацію створити умови для чесної конкуренції приватних операторів з розмінування.

На нашу думку, потрібно розвивати залучення інноваційних технології в сфері протимінної діяльності та розвивати нові виробництва розмінувальної техніки з локалізацією в Україні, а також забезпечити підготовку фахівців для організації гуманітарного розмінування.

Сучасні воєнні реалії засвідчують глобальний характер проблематики розмінування. Організація протимінної діяльності в Україні потребує комплексного залучення ресурсів і зусиль органів державної влади та місцевого самоврядування, громадських організацій, соціальних інститутів, а також міжнародних та міждержавних організацій. Зокрема, Україна потребує допомоги з боку міжнародних партнерів, яка має включати надання спеціалізованого обладнання, залучення іноземних експертів, фінансування заходів з медичної та соціальної реабілітації постраждалих осіб.

Для забезпечення належного державного контролю за протимінною діяльністю в Україні необхідним є впровадження чітко визначених стандартів і правових норм, що гарантують ефективне управління в цій сфері. Аналіз сучасного стану протимінної діяльності в Україні засвідчив її актуальність та необхідність подальшого наукового дослідження правових, організаційних та структурно-функціональних механізмів державного управління у зазначеній галузі.

Список використаних джерел:

1. Бойко О. Напрямки формування та реалізації державної політики у сфері гуманітарного розмінування. *Реінтеграція ветеранів у цивільне суспільство та перспективи відбудови України* : збірник тез доповідей VII Міжнародної благодійної науково-практичної конференції (Луцьк, 17 травня 2024 р.). Луцьк, 2024. С. 11–17.

2. В Україні збільшили до 80 кількість операторів протимінної діяльності. URL: https://militarnyi.com/uk/news/v-ukrayini-zbilshyly-do-80-kilkist-operatoriv-protyminnoyi-diyalnosti/

3. В Україні офіційно запроваджується спеціальність операторів БПЛА, які виявляють вибухонебезпечні предмети. *Міністерство оборони України*. URL: https://mod.gov.ua/news/v-ukrayini-oficzijno-zaprovadzhuyetsya-speczialnist-operatoriv-bpla-yaki-viyavlyayut-vibuhonebezpechni-predmeti

4. В Україні ухвалили держстандарт про використання механізованих засобів розмінування. *Національна платформа протимінної діяльності «Розмінуємо Україну»*. URL: https://demine.gov.ua/news/v-ukraini-ukhvalyly-derzhstandart-pro-vykorystannia-mekhanizovanykh-zasobiv-rozminuvannia

5. Використання БпЛА та супутникових знімків для розмінування затверджено на рівні держстандарту. *Міністерство оборони України*. URL: https://mod.gov.ua/news/vikoristannya-bpla-ta-suputnikovih-znimkiv-dlya-rozminuvannya-zatverdzheno-narivni-derzhstandartu

6. ДСТУ 8820:2023 Протимінна діяльність. Процеси управління. Основні положення. [Чинний від 2023-04-01]. Вид. офіц. Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2023. 87 с.

7. Законодавчі та нормативно-правові акти: *вебсайт ДСНС*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0298388-17#Text

8. Каталог військових стандартів станом на 01.03.2024. URL: https://www.mil.gov.ua/content/mil_standard/kataloh_viyskoykh_standart_2024.pdf

9. Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_266#Text

10. Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_379#Text

11. Методичні рекомендації щодо визначення пріоритизації забруднених територій вибухонебезпечними предметами, що підлягають гуманітарному розмінуванню, затверджені наказом Мінекономіки та Мінагрополітики від 28 березня 2025 року № 1965/1545. URL: https://me.gov.ua/view/31ef6341-c8b9-49c0-aa3a-e1cbb9a5b1b0

12. Мінекономіки запустило інформаційний портал про протимінну діяльність: *вебсайт Міністерства економіки України*. URL: https://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=d47ca03b-5151-4605-8fb2-29f28ce3da2a&title=PortalProProtiminnuDiialnist

13. Міністерство економіки запровадило новий код у сфері протимінної діяльності. *Відділ зв'язків з громадськістю та засобами масової інформації*. URL: https://me.gov.ua/News/Detail/0c50e70d-b350-4378-8123-1a6816fd6822?lang=uk-UA&title=NoviiKodPMD

14. Наказ Міністерства оборони України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України 09 січня 2023 року № 9/3/5 «Про затвердження Порядку здійснення координації діяльності центру протимінної діяльності, центру гуманітарного розмінування

та центру соціально-гуманітарного реагування секретаріатом Національного органу з питань протимінної діяльності». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0148-23#Text

15. Національні стандарти у сфері протимінної діяльності. Комунікативна платформа з технічного регулювання в Україні. URL: https://techreg.in.ua/національні-стандарти-у-сфері-протим/#:~:text=Також%20Програмою%20робіт%20з%20національної,Процеси%20управління

16. Плинокос Д.Д., Давиденко Л.М., Шабанов Д.М., Кукурян О.І. Правове регулювання протимінної діяльності: міжнародний досвід. *Збірник наукових праць ДНДІ ВС ОВТ*. 2023, Вип. 4(18). DOI: 10.37701/dndivsovt.18.2023.13

17. Постанова Кабінету Міністрів України від 10 листопада 2021 р. № 1207 «Про утворення Національного органу з питань протимінної діяльності». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-2021-%D0%BF#Text

18. Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2021 р. № 1150 «Про затвердження Порядку ведення обліку операторів протимінної діяльності». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-2021-%D0%BF#Text

19. Про внесення до деяких постанов Кабінету Міністрів України змін з питань протимінної діяльності : постанова Кабінету Міністрів України від 11 серпня 2023 р. № 1188. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1188-2023-%D0%BF#Text%D0%BF#Text (дата звернення: 10.05.2025).

20. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо обчислення вартості робіт з гуманітарного розмінування Міністерство економіки; Наказ, Рекомендації від 12.04.2024 № 9180. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v9180930-24#Text

21. Про затвердження Стандартної оперативної процедури 09.10-12(1)/ДСНС «Порядок проведення органами та підрозділами цивільного захисту очищення (розмінування) територій, забруднених вибухонебезпечними предметами. Оперативне реагування».

Наказ ДСНС від 08.08.2018 № 461. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0461388-18#Text

22. Про прийняття Протоколу про вибухонебезпечні предмети — наслідки війни від 22.12.2004 № 2281-IV. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2005, № 6, ст. 135). URL: https://zakon.rada.gov.ua.

23. Про протимінну діяльність в Україні : Закон України від 06 грудня 2018 р. № 2642-VIII [Електронний ресурс]. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2019, № 6, ст. 39 (із змінами, внесеними згідно із Законами № 2706-VIII від 25.04.2019, ВВР, 2019, № 22, ст. 82; № 911-IX від 17.09.2020). URL: https://zakon.rada.gov.ua. (дата звернення: 23.04.2025).

24. Про схвалення Національної стратегії протимінної діяльності на період до 2033 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024–2026 роках. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616-2024-%D1%80#Text

25. Про ЦПМД: вебсайт Центр протимінної діяльності. URL: https://ua-nmac.org/uk/about/

26. Секторальна робоча група (СРГ) «Гуманітарне розмінування». Протокол засідання 9 грудня 2024 року. URL: https://me.gov.ua/view/4351b3a5-7bf2-43c2-87f9-02ddd714377d

27. Україна забруднена мінами. Ось деяка статистика — і рішення. URL: https://war.ukraine.ua/articles/ukraine-mines-some-stats-solutions/

28. Як стати оператором. Національна платформа протимінної діяльності «Розмінуємо Україну». URL: https://demine.gov.ua/operatoram/yak-staty-operatorom

29. 57 завдань Національної стратегії протимінної діяльності успішно виконуються — Нацорган з питань протимінної діяльності провів перше в цьому році засідання. URL: https://me.gov.ua/News/Detail/0bcd9abd-f37b-4813-b8c6-620a87c48044?lang=uk-UA&title=57-ZavdanNatsionalnoiStrategiiProtiminnoiDiialnostiUspishnoVikonuiutsiaNatsorganZPitanProtiminnoiDiialnostiProvivPersheVTsomuRotsiZasidannia

Анотація

Аналіз проблемних питань протимінної діяльності в Україні засвідчив актуальність дослідження функціонування правових та організаційних механізмів державного управління у зазначеній сфері. Визначено поняття протимінної діяльності як комплексу заходів, спрямованих на захист національних інтересів України, а також на зменшення та усунення наслідків негативного впливу вибухонебезпечних предметів на соціально-економічні умови життєдіяльності населення та довкілля. Сформульовано заходи щодо державного регулювання та управління у сфері протимінної діяльності. Визначені суб'єкти у сфері протимінної діяльності та проаналізовані їх повноваження.

Розділ 19
OSINT ТА ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Наталія СВИРИДЮК
Одеський державний університет внутрішніх справ, Україна
ORCID 0000-0001-9772-1119

Дмитро АФОНІН
Одеський державний університет внутрішніх справ, Україна
ORCID 0000-0002-0951-7968

Вступ

Наше сьогодення характеризується стрімким розвитком цифрових технологій, які суттєво трансформували як природу сучасних міжнародних конфліктів, так і характер загроз національній та міжнародній безпеці. Зростання відкритості суспільств, розширення доступу до інформаційних ресурсів, а також глобалізація обміну даними зумовили формування нової аналітичної парадигми, у межах якої відкриті джерела інформації набули виняткового значення. Водночас цифровізація суспільства радикально змінила підходи до ведення воєнних конфліктів і зумовила появу нових засобів інформаційного впливу. У цьому контексті особливого значення набуває OSINT (Open Source Intelligence — розвідка з відкритих джерел), який став вагомим інструментом не лише у військово-стратегічному вимірі, але й у політичному, соціальному та правовому контекстах. В умовах зростання гібридних загроз та інтенсивного інформаційного протистояння OSINT поступово перетворюється на критичний компонент безпекової стратегії[1].

[1] Rid, T. (2020). Active Measures: The Secret History of Disinformation and Political Warfare. Farrar, Straus and Giroux;

Zegart, A. (2022). Spies, Lies, and Algorithms: The History and Future of American Intelligence. Princeton University Press.

OSINT охоплює процес збору, аналізу та інтерпретації інформації з відкритих джерел, що не потребує спеціального доступу чи технічних засобів збору розвідувальних даних (наприклад, прослуховування або перехоплення)[2]. Йдеться про такі відкриті джерела, як офіційні вебсайти, соціальні мережі, форуми, медіаплатформи, бази даних, наукові публікації, державні реєстри, супутникові знімки тощо[3]. На відміну від традиційних форм розвідки таких як HUMINT (агентурна розвідка) чи SIGINT (технічна розвідка), OSINT базується на публічно доступній інформації, що дозволяє використовувати її не лише органами державної влади, а й відкриває можливість використання зазначеного інструменту й широкому колу осіб: представникам громадянського суспільства, науковцям, дослідникам, журналістам, правоохоронним структурам, військовим, волонтерам і навіть приватним особам.

Під час повномасштабного вторгнення росії в Україну у 2022 році значущість та роль OSINT значно зросла. Розвідка з відкритих джерел дозволила оперативно верифікувати атаки, документувати воєнні злочини, фіксувати переміщення військових підрозділів, ідентифікувати логістичні маршрути, а також OSINT забезпечує можливість отримання оперативних даних щодо морально-психологічного стану цивільного населення та військовослужбовців, рівня інфраструктурних втрат, актуальних гуманітарних потреб тощо. У багатьох випадках інформація з відкритих джерел забезпечувала точнішу картину, ніж традиційні розвідувальні методи, завдяки швидкості її поширення та колективному аналізу.

При цьому OSINT не вимагає суттєвих фінансових витрат або застосування високотехнологічних засобів, а базується переважно на аналітичних навичках і здібностях, критичному мисленні та системному підході аналітика. Зокрема, у ході війни в Україні

---

[2] Steele, R.D. (2007). Chapter: Open Source Intelligence. In: Loch Johnson (Ed.), Handbook of Intelligence Studies. Routledge.

[3] Open-Source Intelligence & its Legal and Ethical Aspects (July 25, 2024). URL: https://eithos.eu/open-source-intelligence-osint-its-legal-and-ethical-aspects

OSINT став ефективним інструментом численних виявлень воєнних злочинів та дезінформаційних кампаній, фіксації наслідків ракетних атак тощо.

Водночас, попри численні переваги, активне використання відкритих джерел в умовах збройної агресії несе серйозні виклики та супроводжується суттєвими ризиками для інформаційної безпеки.

Зокрема, на перший погляд дані, що здаються невинними (наприклад, зображення з геолокацією чи публікації у соціальних мережах), можуть неусвідомлено розкривати важливу інформацію стратегічного значення: точне розташування військових підрозділів, логістичні маршрути, стан об'єктів критичної інфраструктури.

Більше того, ворог також активно використовує відкриті джерела для реалізації елементів гібридної війни, зокрема для збору розвідданих, виявлення вразливостей, здійснення інформаційно-психологічних операцій і поширення фейкової інформації та маніпулювання громадською думкою з метою дестабілізації внутрішньої ситуації та розпалювання паніки серед населення. Відсутність належної цифрової гігієни серед користувачів підвищує вразливість критичної інфраструктури та безпеки військових операцій.

Особливістю OSINT є його двоспрямований характер. З одного боку, він слугує інструментом прозорості, підзвітності та підвищення ефективності аналітичної діяльності. З іншого — створює загрозу витоку конфіденційної або стратегічної інформації, якщо його використання не врегульоване або недостатньо контрольоване. Це зумовлює необхідність активної участі держави в регулюванні практик OSINT як через законодавчу нормалізацію, так і через формування культури інформаційної обережності серед громадян, розвиток аналітичних структур і забезпечення міжвідомчої взаємодії.[4]

[4] Steele, R.D. (2007). Chapter: Open Source Intelligence. In: Loch Johnson (Ed.), Handbook of Intelligence Studies. Routledge

Окрему увагу слід приділяти юридичному та етичному вимірам OSINT. Особливо у період воєнного стану виникає складний баланс між правом громадян на доступ до інформації та потребою забезпечення безпеки. Волонтери, журналісти або активісти, маючи намір сприяти суспільному контролю, іноді не усвідомлено розкривають критичну інформацію, яка може бути використана ворогом. Так само, у межах правового поля залишаються не завжди чітко та до кінця визначеними такі питання, як обсяг допустимого використання персональних даних, захист приватності, авторські права на зібрані матеріали. Це особливо актуально в умовах воєнного стану, де звичайні правові механізми можуть бути обмежені.

Разом з тим OSINT відкриває нові можливості для громадянського суспільства, правозахисників та міжнародних організацій. Під час війни в Україні відкриті джерела були використані для документування атак на цивільну інфраструктуру, верифікації злочинів проти людяності та ідентифікації ймовірних воєнних злочинців. Зібрані таким чином докази вже визнаються судами, зокрема Міжнародним кримінальним судом, використовуються у кримінальних провадженнях і відіграють критичну роль у майбутніх процесах притягнення до відповідальності за воєнні злочини.[5]

Окремо варто відзначити роль громадян у створенні OSINT-контенту. У сучасному середовищі будь-який користувач смартфону може виступати як джерело OSINT-даних. Фото з місця обстрілу або пошкодженої техніки, відео з місця події чи дрона, коментар або допис у Telegram-каналі можуть мати стратегічну цінність. Це вимагає широкомасштабної просвітницької кампанії щодо інформаційної гігієни та відповідальності, зокрема серед населення, яке перебуває у прифронтових регіонах.

Ефективність OSINT значною мірою залежить від його інтеграції в ширшу систему національної безпеки, кіберзахисту

[5] Bellingcat (2022). Investigations Archive. URL: https://www.bellingcat.com;
ICC (2023). Evidence from Open Sources in War Crimes Cases. International Criminal Court Briefing Paper.

та антикризового управління. Розвідка з відкритих джерел не повинна існувати ізольовано — вона має бути частиною загальної системи ситуаційного аналізу, оперативного реагування, інформаційного прогнозування. В Україні вже існують приклади успішної імплементації OSINT-підходів зокрема у діяльність ЗСУ, СБУ, кіберполіції та інших відомств. Необхідною умовою подальшого розвитку є міжвідомча координація, розвиток аналітичних центрів, формування міждисциплінарних команд (залучення фахівців з IT, соціології, лінгвістики, криміналістики та права) і технологічне забезпечення процесу обробки великих масивів відкритих даних[6].

Таким чином, об'єктивна необхідність системного аналізу OSINT в умовах воєнного стану випливає з поєднання таких чинників:

– стратегічна цінність відкритої інформації для державного та громадського секторів;

– зростаючі загрози, пов'язані з неконтрольованим поширенням чутливої інформації;

– потреба у розробці збалансованої політики регулювання, яка забезпечить ефективність і безпеку.

У цьому контексті, коли інформаційний фронт стає не менш важливим за фізичний, OSINT потребує системного осмислення та слід його розглядати не лише як технічний інструмент, а як багатовимірне соціально-політичне явище.

Саме тому актуальним є комплексне дослідження, спрямоване на систематизацію джерел OSINT; оцінку потенціалу та обмежень відкритої розвідки; аналіз практик використання OSINT у сфері безпеки; виявлення загроз інформаційній безпеці, а також формування пропозицій щодо правового, організаційного та технологічного забезпечення OSINT в умовах воєнного стану, з урахуванням українського досвіду, міжнародних практик та актуального безпекового контексту.

[6] UNIDIR (2022). Open Source Intelligence for Arms Control Verification. United Nations Institute for Disarmament Research.

OSINT як інструмент сучасної розвідки і безпеки

У сучасному світі розвідка з відкритих джерел є не лише важливим доповненням до традиційних форм здобуття розвідувальної інформації, а й самостійним інструментом стратегічного аналізу, прогнозування та інформаційного впливу. Зростання значущості OSINT є наслідком цифровізації, глобального поширення соціальних мереж, відкритості державних ресурсів, комерційної доступності супутникових даних і розвитку технологій автоматизованого аналізу великих масивів інформації[7].

Як зазначалося вище OSINT охоплює широкий спектр джерел: офіційні повідомлення, новинні ресурси, вебсайти державних установ, корпоративну звітність, бази даних реєстрів, акаунти в соціальних мережах, відео- та фотоматеріали, форуми, блоги, супутникові знімки, ресурси даркнету, картографічні сервіси тощо. Важливо, що ці дані зазвичай доступні без спеціальних технічних засобів, що забезпечує законність збору інформації, з одного боку, та її масовість — з іншого.

У даному контексті важливо зауважити, що у воєнних умовах OSINT виконує низку критичних функцій таких як:

Оперативна обізнаність. Інформація з відкритих джерел дозволяє в режимі реального часу отримувати відомості про ситуацію на фронті, наслідки обстрілів, переміщення техніки, ідентифікації особового складу, настрої в тилу та окупованих територіях, а також створення геоінформаційних платформ. У даному контексті наведемо приклади використання інформації з відкритих джерел. Наприклад, дані з Twitter, Telegram, TikTok, супутникових знімків або Google Maps можуть забезпечити швидку оцінку ситуації в регіоні бойових дій.[8]

---

[7] Baffa, Richard. The Ukraine-Russia War Confirms the Value of OSINT. URL: https://www.babelstreet.com/blog/the-ukraine-russia-war-confirms-the-value-of-osint

[8] The Role of OSINT in the Russia-Ukraine Conflict. Flashpoint. URL: https://www.flashpoint.io/resources/report/role-of-osint-russia-invasion-of-ukraine

Верифікація подій. OSINT дозволяє перевіряти правдивість заяв сторін конфлікту, ідентифікувати фейки, розпізнавати спроби дезінформації. Пошук метаданих у фото, зворотний пошук зображень або відео, геолокація об'єктів на картах — стандартна методика цифрової криміналістики, що використовується у OSINT.

Документування воєнних злочинів. Відкриті джерела стали одним з основних способів документування знищення цивільної інфраструктури, загибелі мирних жителів, порушення міжнародного гуманітарного права[9]. Багато правозахисних організацій — наприклад, Bellingcat[10], Forensic Architecture, OSINT Ukraine[11] — використовують відкриті дані для створення візуальних та хронологічних карт подій, які згодом стають доказами в судових процесах.[12]

Контррозвідка та інформаційна гігієна. OSINT дозволяє виявляти витоки конфіденційної інформації, оцінювати ступінь небезпеки від опублікованих матеріалів, формувати моделі інформаційної поведінки населення, виявляти підставні акаунти або ботоферми, ідентифікувати джерела поширення ворожої пропаганди.[13]

---

[9] Limonier, Kevin (2022). The war in Ukraine, open source investigation and the potential for «digital fieldwork» in geopolitics. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/am/pii/S0962629822001470;

Smith, Adam (2024). How Open Source Intelligence Can Help Prove War Crimes. Context News. URL: https://www.context.news/ai/how-can-open-source-intelligence-help-prove-war-crimes;

Ricci, Andrea and Crawford, Jack (2024). Puzzling Pieces: OSINT and War Crime Accountability in Ukraine. URL: https://rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/puzzling-pieces-osint-and-war-crime-accountability-ukraine)

[10] Bellingcat. Guide: Online Investigation Tools and Techniques. URL: https://www.bellingcat.com/resources/how-tos/2021/09/14/bellingcat-online-investigation-toolkit

[11] OSINT for Ukraine. URL: https://osintforukraine.com/

[12] IWPR: Integrating OSINT into Justice Processes. URL: https://iwpr.net/global-voices/integrating-osint-justice-processes

[13] UK Cyber Security Council: Ethical Issues of OSINT. What is osint, and what ethical issues should be considered? URL: https://www.ukcybersecuritycouncil.org.uk/blogs/blogs/ethical-issues-of-osint

Підтримка операцій і планування. Аналітичні центри Збройних Сил, Служби безпеки, кіберполіції активно використовують OSINT для уточнення розвідувальних даних, оцінки ризиків при плануванні операцій, контролю за інфраструктурою ворога. Інформація з відкритих джерел може доповнювати або коригувати дані, отримані з HUMINT або SIGINT.[14]

Міжнародне партнерство та обмін даними. OSINT спрощує обмін інформацією з партнерами, оскільки не містить засекречених компонентів. Це пришвидшує спільне реагування на загрози, синхронізацію дій у межах багатонаціональних операцій, формування спільних баз даних воєнних злочинів.[15]

Використання технологій і методів OSINT під час воєнного стану здобуло значне поширення завдяки необхідності швидкого отримання інформації з відкритих джерел для оцінки ситуації, планування операцій та контррозвідки. Технологічні інструменти OSINT дозволяють військовим та розвідувальним службам швидко аналізувати великі обсяги інформації, що доступна через Інтернет та інші публічні канали.[16]

Нижче наведено деякі з найбільш поширених технологічних інструментів і методів OSINT, що використовуються в умовах війни.

Супутникові знімки та геопросторові технології. Супутникові знімки є одними з найбільш важливих інструментів OSINT під час конфліктів, оскільки вони надають детальну картину ситуації на місцевості. Військові та розвідувальні служби активно використовують доступні комерційні супутники, такі як Planet Labs, DigitalGlobe або Sentinel, для спостереження за переміщенням

[14] Schollaert, Kellen (2025). OSINT in Gray Zone Warfare. Penlink. URL: https://www.penlink.com/blog/osint-in-gray-zone-warfar

[15] Gauthier, David (2025). A Standalone OSINT Agency for Stronger National Security. The National Security Institute. URL: https://insideaipolicy.com/sites/insideaipolicy.com/files/documents/2025/feb/ai02032025.pdf

[16] Open-source intelligence in Ukraine: Asset or liability? URL: https://www.chathamhouse.org/2022/12/open-source-intelligence-ukraine-asset-or-liability?utm_source=chatgpt.com

військової техніки, рухом людських мас, будівельними роботами, пошкодженнями інфраструктури та іншими важливими аспектами, що можуть свідчити про військові операції.

Супутникові знімки допомагають у визначенні розташування та переміщення військових підрозділів і техніки; оцінці масштабів руйнувань інфраструктури внаслідок повітряних атак; виявленні нових об'єктів, що будуються (наприклад, військових баз або укриттів), а також аналізі логістичних шляхів та маршрутів постачання.

Для аналізу супутникових знімків використовуються спеціалізовані програми, такі як Google Earth або ArcGIS, а також більш складні рішення, що дозволяють виявляти аномалії, відслідковувати зміни з часом та здійснювати просторовий аналіз.

Соціальні мережі та інтернет-ресурси. Соціальні мережі, зокрема Twitter, Facebook, Instagram, Reddit та Telegram, є основним джерелом інформації в реальному часі, оскільки вони дозволяють отримати свіжі новини від місцевих жителів, журналістів, активістів і навіть учасників конфлікту. Під час війни, користувачі активно публікують відео, фотографії, геолокаційні дані, що дають можливість аналізувати ситуацію на місцях.

До основних методів аналізу інформації з соціальних мереж належать:

моніторинг хештегів і ключових слів: за допомогою спеціальних інструментів можна автоматично відстежувати хештеги, що використовуються для позначення подій, пов'язаних з війною, наприклад, #UkraineWar, #RussianAggression тощо;

аналіз медіаконтенту: використання інструментів, таких як InVID або Amnesty's YouTube Data API, для перевірки достовірності відео, що публікуються в мережі, з метою боротьби з дезінформацією та маніпуляціями;

аналіз геолокації: за допомогою метаданих, що супроводжують фотографії та відео (EXIF), можна точно визначити місце зйомки і порівняти з іншими джерелами інформації. Соціальні мережі дозволяють не тільки отримувати перші свідчення та підтвердження

подій, але й сприяють виявленню розвідки та інформаційних атак супротивника.

Інструменти для виявлення дезінформації та фактчекінгу. У воєнний час важливо не тільки отримувати інформацію, а й перевіряти її достовірність. Оскільки інформаційна війна є важливим елементом конфліктів, то поширення фейків і маніпуляцій може серйозно вплинути на ситуацію. Для боротьби з дезінформацією розроблено низку інструментів, які допомагають перевіряти факти:

TruthNest: інструмент для аналізу соціальних мереж, що дозволяє визначити, чи є певні пости та новини частиною інформаційної кампанії.

ClaimReview: платформа для автоматичної перевірки фактів і пошуку джерел, що підтверджують або спростовують новини.

FactCheck.org: ресурс, що спеціалізується на перевірці достовірності новин і документів.

Такі інструменти допомагають розпізнати фейкові новини, маніпуляції в соціальних мережах і коректно оцінити ситуацію на основі перевірених даних.

Інструменти збору та аналізу відкритих даних. Крім соціальних мереж та супутникових знімків, важливим інструментом OSINT є системи для збору та аналізу відкритих даних з публічних реєстрів, блогів, новинних сайтів, форумів, спеціалізованих порталів і навіть державних звітів. Інструменти для аналізу відкритих даних дозволяють автоматично агрегувати інформацію з різних джерел та проводити її систематичний аналіз для виявлення загроз або корисної інформації. До таких інструментів належать[17]:

Maltego[18]: потужний інструмент для візуалізації мережі зв'язків і аналізу даних, що дозволяє відстежувати зв'язки між різними суб'єктами та відстежувати їх діяльність в Інтернеті.

---

[17] Що таке OSINT (Open Source Intelligence, розвідка на основі відкритих джерел)? (2023). URL: https://thetransmitted.com/adlucem/shho-take-osint-open-source-intelligence-rozvidka-na-osnovi-vidkrytyh-dzherel/?utm_source=chatgpt.com

[18] Maltego. URL: https://www.maltego.com/

Shodan[19]: пошукова система, що дозволяє знаходити підключені до Інтернету пристрої та виявляти вразливості в інфраструктурі.

OSINT Framework[20]: набір інструментів і ресурсів для збору відкритих даних з різних джерел, від картографічних сервісів до інтернет-форумів.

Завдяки таким інструментам можна не тільки аналізувати поточну ситуацію, а й прогнозувати ймовірні розвитку подій, зокрема у військових діях.

Інструменти для моніторингу новин та автоматизованого збору даних. Системи моніторингу новин і автоматизованого збору даних дозволяють швидко реагувати на нові події. До таких систем належать:

NewsNow: агрегатор новин, який дозволяє відслідковувати новини за певними темами та ключовими словами.

Google Alerts: інструмент для налаштування сповіщень про нові публікації за конкретними словами або фразами.

Ці інструменти допомагають забезпечити моніторинг у реальному часі й оперативно реагувати на нові виклики.

Інструменти для аудіовізуального аналізу. Маніпуляції зі звуком та зображеннями — поширена техніка дезінформації. Військові використовують спеціалізовані інструменти для аналізу аудіо- та відеофайлів. Одним із таких інструментів є Deepware Scanner, який дозволяє виявляти маніпуляції з відео та аудіо даними, такі як фальсифікація звуків або зображень, що важливо в умовах дезінформаційних атак.

Використання технологічних інструментів OSINT під час воєнного стану є важливим елементом забезпечення національної безпеки та ефективного реагування на загрози. Завдяки супутниковим знімкам, соціальним мережам, інструментам для виявлення дезінформації та аналізу відкритих даних можна отримати

[19] Shodan. URL: https://www.shodan.io/

[20] OSINT Framework. URL: https://osintframework.com/?utm_source=chatgpt.com

важливу інформацію, що допомагає у плануванні операцій, моніторингу ситуації та прийнятті стратегічних рішень. Водночас важливою є боротьба з дезінформацією та захист від маніпуляцій, що є невід'ємною частиною сучасних військових конфліктів.

Загалом, у воєнний час OSINT виступає не лише інструментом оборони, а й фактором стримування противника: усвідомлення постійного моніторингу з відкритих джерел змушує сторони обмежувати свої дії, змінювати тактику, уникати компрометуючих ситуацій. На прикладі війни в Україні OSINT став ключовим джерелом для десятків структур — від міжнародних журналістів до українських військових підрозділів[21]. Так, відомими стали кейси використання TikTok-відео для виявлення переміщення техніки, фотографій із соціальних мереж для ідентифікації особового складу, супутникових фото для оцінки наслідків атак, зібраної аналітики у форматі геоінформаційних платформ. Аналітики, зокрема з Bellingcat, розробили методики дослідження таких відео, включаючи геолокацію та аналіз метаданих[22]. Прикладом, супутникових знімків, які використовуються для аналізу наслідків атак, можуть бути опубліковані знімки, що показували знищення російських гелікоптерів, після удару по аеродрому в Бердянську. Водночас такі ресурси як DeepStateMap, Liveuamap, GeoConfirmed стали щоденним інструментом мільйонів користувачів. Ці геоінформаційні платформи надають інтерактивні карти з інформацією про військові дії, переміщення техніки та наслідки атак.[23]

---

[21] Kalenský, J. & Osadchuk, R. (2024). Hybrid CoE: How Ukraine fights Russian disinformation: Beehive vs Mammoth.

[22] O'Connor, Ciarán (2022). How to Investigate TikTok Like a Pro — Part II: Using TikTok for Ukraine Research. URL: https://www.bellingcat.com/resources/how-tos/2022/11/02/how-to-investigate-tiktok-using-tiktok-ukraine-research/?utm_source=chatgpt.com

[23] Wikipedia: DeepStateMap.Live. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/DeepStateMap.Live;

GeoConfirmed: Crowdsourced Geolocation OSINT Platform. URL: https://geoconfirmed.org

Ці приклади демонструють також, як OSINT став невід'ємною частиною сучасної розвідки та безпеки, особливо в умовах гібридної війни.

Однак ефективність OSINT визначається не лише кількістю зібраної інформації, а якістю її аналізу. Це вимагає фахової підготовки, розуміння контексту, уміння відрізняти маніпулятивні дані від достовірних, а також навичок командної роботи та використання спеціалізованих програм таких як Maltego, Palantir, Dataminr, Echosec, Sentinel Hub, Google Earth Pro, OSINT Combine та інші.[24]

Крім технологічного аспекту, важливо також розуміти соціальну динаміку OSINT. Війна цифрового покоління породжує нову культуру — культуру цифрових свідків, коли кожна публікація, зображення чи відео стає свідченням, доказом або орієнтиром. Це створює потужний інструмент мобілізації суспільства, але також і серйозну загрозу при відсутності контролю й аналізу наслідків.

Ризики, пов'язані з OSINT та інформаційною безпекою, в умовах воєнного стану

Аналіз та обробка відкритої інформації в умовах воєнного стану мають не лише очевидні переваги, а й пов'язані з численними ризиками, що можуть мати суттєвий вплив на національну безпеку та ефективність військових операцій. У контексті війни в Україні застосування методів OSINT продемонструвало як великий потенціал для стратегічного аналізу, так і серйозні небезпеки, зокрема щодо витоків чутливої інформації, маніпуляцій, кіберзагроз і фальсифікації даних. Розгляд цих аспектів є необхідним для розуміння як потенційних переваг, так і загроз використання відкритих джерел в умовах сучасного збройного конфлікту.

Ризики, пов'язані з використанням відкритих джерел, можуть мати різний характер і стосуватися не тільки державних

[24] Sentinel Hub. URL: https://www.sentinel-hub.com;
OSINT Combine — Professional OSINT Tools & Training. URL: https://www.osintcombine.com

структур, а й цивільних осіб, ЗМІ та інших учасників інформаційного середовища.

Зокрема, під час війни в Україні OSINT став важливим інструментом для військових, розвідки, а також для громадянського суспільства, що активно бере участь у боротьбі з агресором. Одним із найбільш яскравих прикладів використання OSINT в Україні є застосування відкритих джерел для виявлення позицій російських військ і військової техніки. Відкриті джерела, такі як супутникові знімки, соціальні мережі, відео з камер спостереження, публікації в блогах та онлайн-платформах, стали ключовими у зборі інформації.

Так, протягом війни українські волонтери та експерти використовували супутникові знімки для виявлення переміщення військової техніки та постачання, а також для аналізу змін на військових базах або складських приміщеннях супротивника. Наприклад, після масованих ударів російських військ по українських містах були проаналізовані знімки для підтвердження наявності російських установок та баз, що дозволило Збройним Силам України націлити контрзаходи, такі як удари по складах і мобільних ракетних системах.

Збір даних з відкритих джерел також дозволяє виявляти російських шпіонів та агентів, які намагаються проникнути в Україну. Наприклад, аналізуючи публікації, відео та фотографії, що з'являються на соціальних платформах, можна виявити осіб, які займаються шпигунською діяльністю або підготовкою до диверсій. Відкриті джерела стають важливим інструментом для встановлення контактів між російськими агентами та їхніми українськими спільниками.

Війна в Україні супроводжується активною інформаційною боротьбою та роз'яснювальною роботою, де OSINT використовується для розповсюдження правдивої інформації серед населення і для протидії російській пропаганді. Платформи, як Twitter, Telegram та інші соціальні мережі, стали майданчиками для розповсюдження фактів про бойові дії, ситуацію на фронті, гуманітарні питання, а також для контрпропаганди. Інформаційні

кампанії, що базуються на відкритих джерелах, допомагають посилити моральний дух населення, збільшити підтримку міжнародної спільноти та мобілізувати додаткові ресурси.

Численні переваги, використання OSINT супроводжуються певними ризиками і викликами, які потребують спеціального аналізу з погляду інформаційної безпеки. Так, в умовах воєнного стану в контексті використання OSINT особливо актуальними є такі загрози інформаційній безпеці як[25]:

ненавмисне розкриття критичної інформації (опубліковані фото чи відео з геолокацією, описами місця події, інформацією про пересування чи дислокацію підрозділів можуть використовуватися противником для нанесення ударів або проведення операцій впливу);

маскування дезінформації під OSINT (сторони конфлікту можуть цілеспрямовано поширювати фейки або перекручені факти у вигляді нібито відкритої інформації, які створюють викривлену картину подій, деморалізує населення, провокує паніку або підриває довіру до офіційних джерел);

автоматизоване використання OSINT-інструментів ворожими структурами (використання ботів, алгоритмів машинного навчання, інструментів збору великих масивів відкритих даних дозволяє ворогу отримувати стратегічну інформацію з відкритих українських ресурсів, соцмереж, реєстрів тощо);

підвищене навантаження на структури інформаційної безпеки (великий обсяг відкритих даних вимагає постійного моніторингу та оцінки ризиків. Органи, які забезпечують інформаційну безпеку, змушені працювати в режимі 24/7, реагуючи на нові загрози, фіксуючи витоки, розслідуючи інциденти);

порушення прав людини (у деяких випадках неконтрольоване використання відкритих даних для OSINT може призводити

[25] *Національна безпека: загрози та виклики* : матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 1 квітня-12 травня 2024 року. Львів–Торунь : Liha-Pres, 2024. 256 с.

до втручання в приватне життя, розголошення персональних даних або публічного паплюження підозрюваних без належних доказів).

Інформаційна безпека в умовах воєнного стану може бути серйозно підкріплена або, навпаки, вразлива через кіберзагрози, що виникають внаслідок використання відкритих джерел[26]. Відкриті джерела можуть бути використані для проведення фішингових атак. Наприклад, використовуючи соціальні мережі, зловмисники можуть розміщувати фальшиві оголошення, що привертають увагу військових або громадян до фальшивих сторінок, які виглядають як офіційні ресурси уряду чи організацій. Такі сайти можуть бути використані для збору особистих даних, установлення шкідливого програмного забезпечення чи навіть організації атак на інші державні чи приватні ресурси. Кіберзлочинці можуть використовувати відкриті джерела для пошуку вразливостей у комп'ютерних системах, які взаємодіють із публічно доступною інформацією. У воєнний час важливіші таємниці і критична інфраструктура стають мішенню для атак, що можуть бути здійснені через отриману з відкритих джерел інформацію.

У процесі збору даних з відкритих джерел може виникнути проблема витоку чутливої інформації. Це може стосуватися не тільки даних про місцезнаходження військових об'єктів, а й особистої інформації, яка може бути використана для атак на цивільних осіб або військових[27]. Наприклад, активне використання геолокаційних даних у публікаціях та знімках, розміщених у соціальних мережах, може призвести до витоку важливої інформації про місцезнаходження захисників або об'єктів критичної інфраструктури. Ця інформація може бути використана противником для планування атак чи диверсій.

---

[26] Lieutenant, By and Romanow, Nicholas (2025). The Transparency Trap: Risks of Deception in the Age of OSINT. USNI Proceedings. URL: https://www.usni.org/magazines/proceedings/2025/january/transparency-trap-risks-deception-age-osint

[27] Amid War in Ukraine, Open-Source Intelligence Investigators Need Better Ethics. Scientific American. URL: https://www.scientificamerican.com/article/amid-war-in-ukraine-open-source-intelligence-investigators-need-better-ethics/

Одним з важливих етапів захисту критичної інформації є визначення її вразливих точок. З огляду на широке використання відкритих джерел, критичні дані можуть потрапляти у відкритий доступ з різних джерел. Це можуть бути[28]:

– *соціальні мережі та онлайн-платформи*. Особисті дані, фотографії, геолокаційна інформація можуть бути доступні через пости, відео та інші публікації. Протягом війни, наприклад, навіть невеликі помилки у публікаціях можуть призвести до розголошення важливої інформації;

– *супутникові знімки та геолокаційні дані*. Відкриті платформи супутникових знімків дозволяють отримати детальну інформацію про розташування об'єктів, переміщення військових сил та техніки;

– *інтернет-форуми, блоги та інші відкриті джерела*. Спільноти в Інтернеті, зокрема на платформах типу Reddit, можуть обговорювати важливі питання, надаючи велику кількість інформації, що містить фрагменти критичних даних;

– *публічні реєстри та бази даних*. Наприклад, публічні документи, які містять інформацію про організації, фінансові звіти, дані про осіб, можуть бути використані зловмисниками для маніпуляцій або інших незаконних дій.

Водночас захист критичної інформації в умовах доступності відкритих даних потребує запровадження технічних засобів і протоколів. До основних методів належать:

Шифрування даних. Одним із основних способів захисту критичної інформації є шифрування, яке забезпечує надійний захист даних від несанкціонованого доступу, навіть якщо ці дані потрапляють в Інтернет або зловмисники отримують до них доступ. Сучасні алгоритми шифрування дозволяють захистити як дані, що зберігаються на сервері, так і дані, що передаються по мережах зв'язку.

Захист від витоків даних (Data Loss Prevention, DLP). Системи захисту від витоків даних дозволяють контролювати та запобігати

[28] Their Photos Were Posted Online. Then They Were Bombed. URL: https://www.wired.com/story/wagner-group-osint-russia-ukraine/?utm_source=chatgpt.com

несанкціонованому розповсюдженню чутливих даних. Вони можуть виявляти спроби передачі важливої інформації через електронну пошту, веб-сайти або навіть через соціальні мережі.

Використання багатофакторної аутентифікації. Застосування багатофакторної аутентифікації є ще одним заходом для забезпечення безпеки даних, адже цей метод робить процес доступу до важливої інформації значно більш складним для зловмисників. Крім традиційних паролів, додаткові фактори аутентифікації (наприклад, відбитки пальців, смарт-карти, одноразові коди) значно підвищують рівень захисту.

Моніторинг та виявлення аномалій. Інтеграція систем моніторингу та виявлення аномалій дозволяє оперативно виявляти несанкціоновані спроби доступу до даних або їх викрадення. Ці системи здійснюють моніторинг всіх дій з інформацією, що зберігається в організації, і формують попередження про можливі загрози.

Невід'ємною частиною захисту критичної інформації є організаційні заходи. До них відносяться[29]:

Навчання та підвищення обізнаності. Захист критичної інформації значною мірою залежить від рівня обізнаності співробітників організації. Регулярне навчання та проведення тренінгів з питань безпеки дозволяє знизити ризики людських помилок, зокрема вразливості до фішингових атак, ненавмисного витоку інформації або неправильного поводження з чутливими даними.

Розробка політик безпеки. Розробка та впровадження політик безпеки, які чітко визначають правила обробки, зберігання та передавання критичних даних, є важливим етапом захисту. Це включає створення спеціальних процедур для роботи з конфіденційною інформацією, обмеження доступу до певних даних за посадами та необхідністю.

[29] Публічна інформація у формі відкритих даних в умовах воєнного стану: специфіка, парадокси, поради. URL: https://dostup.org.ua/blogs/publications/publichna-informatsiia-u-formi-vidkrytykh-danykh-v-umovakh-voiennoho-stanu-spetsyfika-paradoksy-porady?utm_source=chatgpt.com

Обмеження доступу до інформації. Необхідно впроваджувати принцип мінімальних прав доступу (Least Privilege), що означає, що кожен співробітник має доступ лише до тих даних, які йому необхідні для виконання своїх службових обов'язків. Це допомагає мінімізувати ймовірність витоку інформації через недобросовісних працівників або зовнішніх зловмисників.

Правові та етичні аспекти. Не менш важливим є правовий та етичний аспекти захисту інформації. Законодавство має надавати чіткі інструкції щодо того, які дані підлягають захисту, а які можна відкрито використовувати. Крім того, важливо забезпечити етичне використання відкритих даних, аби не порушувати права громадян на конфіденційність та не допустити маніпуляцій з інформацією.[30]

Захист критичної інформації в умовах широкої доступності відкритих даних вимагає комплексного підходу, що включає технічні, організаційні та правові заходи. Підвищення обізнаності громадян і працівників організацій, ефективне використання засобів шифрування, моніторинг та управління доступом до даних дозволяють забезпечити надійний захист в умовах сучасних загроз. Водночас захист інформації має бути збалансованим і не перешкоджати розвитку технологій, які спрощують доступ до даних, але водночас несуть ризики для національної безпеки та особистої приватності.

В умовах воєнного стану використання дезінформації та маніпуляцій стає одним з основних інструментів війни. Зокрема, різноманітні повідомлення в соціальних мережах, відео та фотографії, які з'являються в результаті діяльності військових і цивільних осіб, стали потужним інструментом для збору даних[31]. Наприклад, коли військовослужбовці російської армії розміщували в своїх

[30] Bolen, Scott (2024). The Ethical Considerations of OSINT: Privacy vs. Information Gathering. Medium. URL: https://medium.com/@scottbolen/the-ethical-considerations-of-osint-privacy-vs-information-gathering-63b5b2f76c55

[31] How to use open source intelligence data to debunk Russian disinformation. URL: https://ijnet.org/en/story/how-use-open-source-intelligence-data-debunk-russian-disinformation

соцмережах фотографії з місць дислокації, аналітики могли отримати точні координати для подальшого аналізу. Водночас відкриті джерела, зокрема соціальні мережі, можуть бути використані для поширення недостовірної чи маніпулятивної інформації, що може викликати паніку серед населення або сплутати ворога[32].

Разом з тим, дезінформація є однією з основних загроз. Російські пропагандисти активно використовують відкриті джерела для розповсюдження фальшивих новин, створення фейкових відео та фотографій, а також для поширення маніпуляцій, що можуть впливати на громадську думку[33]. Наприклад, під час активних боїв на сході України, російські медіа маніпулювали інформацією, використовуючи відео з відкритих джерел, та дискредитуючи українську армію на міжнародній арені. Це може призвести до ескалації конфлікту та загострення гуманітарної ситуації. Зловмисники можуть використовувати відкриті джерела для маніпуляцій із фактами, створюючи і поширюючи фальшиві новини. Такі новини можуть бути пов'язані з подіями на фронті, діяльністю військових сил чи навіть із псевдопідтвердженням важливих стратегічних рішень урядів. Це може призвести до помилкових стратегічних рішень, затримок у прийнятті важливих рішень або навіть до моральної деморалізації військових та цивільних осіб. Користувачі, які свідомо або несвідомо поширюють дезінформацію, можуть стати частиною інформаційної війни. Пропаганда, що використовує відкриті джерела, може маніпулювати думкою громадян, сприяти мобілізації чи деморалізації та підривати довіру до уряду чи інших важливих інституцій.

Окрім кіберзагроз, існують й фізичні ризики, які можуть виникати через розголошення інформації з відкритих джерел, зокрема вони можуть бути використані й для планування атак на критичні

[32] Amid War in Ukraine, Open-Source Intelligence Investigators Need Better Ethics. Scientific American. URL: https://www.scientificamerican.com/article/amid-war-in-ukraine-open-source-intelligence-investigators-need-better-ethics/

[33] The Role of OSINT in the Russia-Ukraine Conflict. Flashpoint. URL: https://www.flashpoint.io/resources/report/role-of-osint-russia-invasion-of-ukraine

інфраструктурні об'єкти[34]. Наприклад, супутникові знімки можуть допомогти визначити місця скупчення військових сил, об'єктів постачання або важливих військових установ. Ця інформація може бути використана ворогом для точних ударів, що призведе до руйнувань і втрат серед цивільного населення. Відкриті джерела можуть містити інформацію про транспортні маршрути, переміщення військових сил, логістичні дані, які можуть бути використані для фізичних атак. Інформація з відкритих джерел може бути використана для здійснення стратегічних ударів або саботажу.

Використання відкритих джерел може призвести до серйозних загроз для безпеки цивільних осіб. В умовах воєнного стану дані про переміщення біженців, волонтерів, постраждалих від бойових дій можуть стати доступними в результаті аналізу відкритих джерел[35]. Це може привести до витоків персональних даних і спричинити ризик фізичних нападів або інших форм насильства. Використання відкритих джерел може призвести до зниження анонімності цивільних осіб в Інтернеті. Ідентифікація особи через її діяльність в соціальних мережах чи в інших відкритих каналах може стати причиною переслідувань або стати об'єктом атак.

Для забезпечення ефективного регулювання та контролю обігу чутливої відкритої інформації держава повинна здійснити кілька ключових кроків[36]:

По-перше — створення чіткої правової бази для регулювання інформації. Одним із перших кроків має бути розробка

[34] Brandstaetter, Sigmund (2024). The Dark Side of Open Source Intelligence: How Attackers Weaponize OSINT for Reconnaissance and Targeted Attacks. Medium. URL: https://osintph.medium.com/the-dark-side-of-open-source-intelligence-how-attackers-weaponize-osint-for-reconnaissance-and-43fb889ccc2a

[35] Karalis, Magdalene (2022). Open-source intelligence in Ukraine: Asset or liability? Chatham House. URL: https://www.chathamhouse.org/2022/12/open-source-intelligence-ukraine-asset-or-liability

[36] Бем М., Городиський І. (2021). Захист персональних даних: правове регулювання та практичні аспекти : науково-практичний посібник. URL: https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/Handbook_Pers_Data_Protect_2021.pdf?utm_source=chatgpt.com

та вдосконалення правової бази, яка забезпечує чітке визначення, яка інформація є чутливою і яка потребує обмеження доступу. Це може включати законодавчі акти, що регулюють: *класифікацію чутливої інформації* (необхідно чітко визначити, що саме вважається чутливою інформацією, зокрема щодо національної безпеки, економічних питань, військових операцій, а також конфіденційних даних про громадян); *механізми обмеження доступу* (встановлення обмежень на доступ до інформації, яка може завдати шкоди, особливо в умовах війни, наприклад, за допомогою національних стандартів захисту інформації (таких як ISO/IEC 27001)[37]); *принципи доступу та обміну інформацією* (визначення чітких процедур для обміну чутливою інформацією між державними органами, приватними компаніями, а також міжнародними партнерами). Це також включає розробку процедур для своєчасного оновлення статусу інформації в залежності від зміни обставин, таких як закінчення воєнного стану чи зміна військової ситуації.

По-*друге — забезпечення ефективного контролю за обігом чутливої інформації в Інтернеті*. Одним із найскладніших аспектів є контроль за інформацією в Інтернеті, де обсяг даних неймовірно великий, а доступ до них — майже миттєвий. Держава має:

співпрацювати з інтернет-компаніями: уряди повинні налагоджувати співпрацю з інтернет-платформами, такими як Google, Facebook, Twitter, YouTube, для швидкого виявлення і блокування чутливої інформації, що може загрожувати безпеці держави. Це включає механізми виявлення і видалення матеріалів, що містять стратегічно важливу інформацію, наприклад, розташування військових об'єктів або подробиці операцій;

заборонятиˌ публікації з певними даними: у випадках, коли інформація може бути використана для порушення безпеки або

[37] Нова версія стандарту ISO/IEC 27001:2022: чим IT-компаніям корисний цей стандарт та як його впровадити. URL: https://ain.ua/2022/12/06/nova-versiya-standartu-iso-iec-270012022-chym-it-kompaniyam-korysnyj-czej-standart-ta-yak-jogo-vprovadyty/?utm_source=chatgpt.com

для підготовки терористичних атак, держава може вводити заборони на публікацію таких даних, передбачаючи юридичні наслідки для порушників;

моніторити та виявляти маніпуляції: важливо забезпечити наявність систем для моніторингу в Інтернеті на предмет публікацій чутливої інформації, використовуючи як автоматизовані системи (наприклад, спеціальні алгоритми для виявлення небезпечних даних), так і участь спеціалізованих агентств (зокрема, кіберполіції).

По-третє — формування системи захисту критичної інфраструктури та даних. Ще одним важливим напрямком є захист інформації, що стосується критичної інфраструктури, зокрема енергетичних об'єктів, транспортних систем, військових баз і баз даних. Держава має вжити відпорні заходи щодо:

системи кібербезпеки та захисту інформаційних систем: захист критичних інформаційних систем від кібератак є основою державної безпеки. Для цього повинні бути створені спеціалізовані кіберпідрозділи, які забезпечують постійний моніторинг та захист від хакерських атак;

шифрування та захисту комунікацій: всі засоби комунікації, що використовуються для обміну чутливою інформацією між державними органами, повинні мати високий рівень захисту — шифрування, багаторівнева аутентифікація тощо;

інструментів для захисту даних у реальному часі: для мінімізації ризиків витоку чутливої інформації в реальному часі повинні застосовуватися технології, які дозволяють аналізувати потоки даних, виявляти потенційні загрози та запобігати їх поширенню.

По-четверте — освітні та інформаційні кампанії щодо безпеки інформації. Держава також повинна активно впроваджувати інформаційні кампанії для підвищення обізнаності населення про загрози, пов'язані з неконтрольованим обігом чутливої інформації. Це включає *освітні програми для громадян* (програми навчання, які пояснюють, які дані є чутливими, як їх захищати і чому важливо дотримуватися обмежень на публікацію певних видів інформації)

та *програми для державних службовців* (спеціалізовані тренінги для державних службовців і представників силових структур щодо ефективного використання і захисту чутливої інформації, а також розпізнавання можливих загроз на рівні особистої безпеки).

По-п'яте — міжнародна співпраця з іншими державами та організаціями. У світі глобалізації інформації жодна країна не може діяти ізольовано, тому важливо укладати міжнародні угоди та співпрацювати з іншими державами та міжнародними організаціями для обміну інформацією та взаємної підтримки у боротьбі з загрозами, що виникають через відкриті джерела.

Кроки можуть включати *укладання угоди з міжнародними організаціями* (наприклад, з Інтерполом, Європолом, ООН для обміну інформацією та співпраці в сфері кібербезпеки) та *спільні тренування й навчання* (проведення спільних заходів з іншими країнами щодо виявлення і протидії витоку чутливої інформації).

По-шосте — розвиток технологій для обмеження доступу до чутливої інформації. З розвитком технологій виникають нові методи для захисту чутливої інформації. Сучасні технології дозволяють *розробляти алгоритми для автоматичного виявлення чутливої інформації* (створення спеціалізованих інструментів для автоматичного аналізу великих масивів даних з метою виявлення і класифікації чутливої інформації) та *блокувати певні джерела або типи даних* (використання технологій блокування даних за ключовими словами або шаблонами, що дозволяє швидко зупиняти поширення небезпечної інформації).

Регулювання обігу чутливої відкритої інформації є складним і багатогранним процесом, що вимагає комплексного підходу, включаючи розробку правових норм, створення механізмів для контролю за інформаційними потоками, забезпечення захисту критичної інфраструктури та активне співробітництво з міжнародними партнерами. Держава повинна адаптувати свої стратегії та засоби захисту до нових реалій інформаційної війни, враховуючи як технологічні, так і етичні аспекти.

Правові та етичні аспекти використання OSINT

Ще одним важливим аспектом є етичний вимір використання OSINT. В умовах воєнного часу органи влади, приватні особи і навіть медіа можуть використовувати дані з відкритих джерел, що підпадають під певні етичні й правові обмеження. Інколи інформація, що потрапляє до відкритого доступу, може порушувати права людини на конфіденційність або стати підставою для незаконних репресій.

Хоча інформація, яка використовується у межах OSINT, формально є відкритою, її добування, аналіз та подальше використання має відповідати як національному законодавству, так і міжнародним правовим стандартам. Порушення меж дозволеного може призводити до втручання в приватне життя, неправомірного стеження або навіть розкриття чутливої інформації, яка може нашкодити як особам, так і державним інтересам. Особливо під час воєнного стану необхідно уникати шкоди цивільним особам при зборі та поширенні відкритої інформації[38]. Для спільноти OSINT важливим має бути приділення більшої уваги етичним питанням, таким як ризики для цивільного населення та можливе використання інформації ворогом, а також у роботі з відкритими джерелами ключовим має бути принцип «не нашкодь».[39]

З юридичного погляду, в українському законодавстві відсутнє чітке визначення OSINT як інструменту розвідки або правоохоронної діяльності. Водночас Закон України «Про розвідку» (ст. 10)[40] допускає використання відкритої інформації у межах

[38] Millett, Ed (2023). Deploying OSINT in Armed Conflict Settings: Law, Ethics, and the Theory of Harm. ICRC: International Committee of the Red Cross. URL: https://blogs.icrc.org/law-and-policy/2023/12/05/deploying-osint-in-armed-conflict-settings-law-ethics-theory-of-harm/

[39] Amid War in Ukraine, Open-Source Intelligence Investigators Need Better Ethics. Scientific American. URL: https://www.scientificamerican.com/article/amid-war-in-ukraine-open-source-intelligence-investigators-need-better-ethics/

[40] Про розвідку : Закон України від 17 вересня 2020 року № 912-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/912-20#n36

розвідувальної діяльності. КПК України дозволяє використання відкритих джерел для збирання відомостей, однак не надає прямої вказівки на їх допустимість як доказів у суді. Це створює правову невизначеність та потенційно ускладнює легітимність дій правоохоронних і розвідувальних органів, які застосовують OSINT у межах своєї діяльності.

Особливо чутливими є ситуації, коли OSINT застосовується до приватних осіб, журналістів або учасників мирних ініціатив. В умовах війни межа між національною безпекою та свободою слова/правом на приватність значно звужується, що створює ризики зловживань. Досвід використання відкритих джерел у конфліктах, таких як війна в Україні та в Сирії, підкреслює необхідність розробки стандартів для їх правового використання[41]. Тому впровадження етичних стандартів і внутрішніх протоколів має стати обов'язковою практикою для організацій, які використовують відкриту розвідку.

Етичні виклики OSINT охоплюють баланс між прозорістю та безпекою (надмірне поширення навіть відкритої інформації може сприяти ворогу в плануванні атак); ідентифікацію джерел (добування інформації з напівзакритих спільнот, форумів або соціальних мереж може містити ознаки соціальної інженерії або маніпуляцій); право на забуття (навіть відкриті цифрові сліди мають зберігати контекст і терміни актуальності; використання застарілих або вирваних із контексту даних може завдати шкоди особі); добровільність (участь волонтерів і громадян у OSINT-проєктах має бути усвідомленою та із чітким розумінням ризиків).

Забезпечення належного балансу між відкритістю інформації та національною безпекою в умовах воєнного стану є складним завданням. Природа цього балансу полягає у визначенні

[41] Dirisu, Deniz Mykola and Balbinot, Manon-Catherine (2025). Institutionalization: A Way Forward to Prove the Role of Open-Source Intelligence to the Courts. URL: https://opiniojuris.org/2025/04/28/institutionalization-a-way-forward-to-prove-the-role-of-open-source-intelligence-to-the-courts/

меж між доступністю важливих даних для громадян та захистом критично важливої інформації, яка може бути використана для завдання шкоди державним інтересам[42]. У цьому контексті необхідно враховувати як державні інтереси безпеки, так і права та свободи громадян, а також етичні стандарти в роботі з відкритими джерелами.

Перш за все, важливо зазначити, що не вся інформація, що знаходиться в публічному доступі, може бути безпечною для широкого використання. У воєнний час особливу увагу слід звернути на такі види інформації:

1. *Військова інформація*. Інформація, яка стосується розташування військових частин, стратегічних об'єктів, руху військової техніки, а також плани та операції, що можуть бути використані противником для здійснення атак. Такі дані повинні бути обмеженими, й їхній доступ необхідно регулювати, щоб уникнути випадкових або навмисних витоків, які можуть зашкодити безпеці держави.

2. *Критична інфраструктура*. Інформація щодо роботи критичної інфраструктури, зокрема енергетичних об'єктів, водопостачання, транспорту, телекомунікацій, повинна бути обмежена, щоб не дати можливість противнику здійснити кібератаки або інші види саботажу.

3. *Інформація про військових і правоохоронців*. Збір даних про особовий склад армії, сил безпеки та правоохоронних органів, а також їхню діяльність може становити загрозу для життя і безпеки осіб, які беруть участь у війні чи підтримують порядок. Розкриття такої інформації може призвести до персональних атак чи інших форм насильства.

4. *Інформація щодо національної оборонної стратегії та безпеки*. Дані, що стосуються стратегічних напрямків розвитку оборонної політики країни, вразливих точок у системі національної

[42] Libicki, M. C. (2007). Conquest in Cyberspace: National Security and Information Warfare. Cambridge University Press

безпеки, а також плани на випадок загострення ситуації, повинні залишатися конфіденційними.

5. *Особиста інформація громадян, зокрема, дані про біженців та переселенців*. У воєнний час захист приватності громадян стає критично важливим. Невірне використання даних про переселенців, учасників бойових дій або цивільних осіб може призвести до наслідків, що загрожують їхній безпеці, зокрема, якщо ці дані потраплять до ворога чи злочинців.

Для визначення меж публічності цієї інформації необхідно, щоб держава проводила ретельну класифікацію даних, регулярно оцінюючи їхній рівень чутливості та визначаючи, які з них можуть бути доступні для громадян, а які повинні бути обмежені. Рішення про обмеження доступу до інформації повинні ґрунтуватися на об'єктивних критеріях, таких як ступінь загрози національній безпеці, а також на принципах законності та етики.[43]

Важливою складовою забезпечення балансу між відкритістю та безпекою є саморегуляція різних органів у суспільстві, зокрема держави, громадських організацій, медіа та інших учасників[44]. Ця саморегуляція є необхідною для забезпечення ефективної та безпечної роботи з інформацією у відкритих джерелах, особливо в умовах воєнного стану.

Держава є головним регулятором інформаційних потоків і повинна забезпечити належні механізми захисту національної безпеки через законодавчі ініціативи, а також визначення чітких процедур і правил щодо доступу до відкритої інформації. У цьому контексті держава повинна *створювати нормативно-правову базу, яка визначатиме, які види інформації є конфіденційними і повинні бути обмежені; формувати органи, які відповідатимуть*

[43] United Nations Human Rights Council (2022). Right to Privacy in the Digital Age (A/HRC/51/17). URL: https://digitallibrary.un.org/record/3985679?v=pdf

[44] Open Source Intelligence: Risks, Challenges and Ethical Boundaries. NATO StratCom COE (2022). URL: file:///C:/Users/%D0%9D%D0%B0%D1%82%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D1%8F/Downloads/Information-Conflict-DIGITAL-FINAL.pdf

за моніторинг і захист важливих інформаційних ресурсів, а також організовувати механізми відповідальності за порушення правил збору та обробки відкритої інформації.

В умовах воєнного стану громадські організації, волонтери та інші представники громадянського суспільства мають важливу роль у контролі за використанням відкритих джерел інформації. Вони можуть допомагати у виявленні несанкціонованих витоків інформації, брати участь у перевірці фактів і надавати зворотний зв'язок щодо того, що є безпечним для публікації, а що — може загрожувати безпеці. Водночас громадянське суспільство може ініціювати програми інформування громадян щодо важливості захисту своїх особистих даних і унеможливлення доступу до інформації, яка може бути використана для маніпуляцій чи шкоди.

Медіа у воєнний час мають особливу відповідальність щодо того, яку інформацію вони публікують. Журналісти повинні бути обізнаними щодо наслідків публікацій і здатними обирати, що є важливим для громадян, а що може створити ризики для безпеки. Важливо, щоб медіа не лише повідомляли про події, але й активно займалися фактчекінгом, перевіркою інформації та протидією дезінформації, яка може бути поширена як частина інформаційної війни. Крім того, медіа повинні бути відкритими для обговорення та саморегуляції, зокрема в питанні коректності подачі чутливої інформації.[45]

Законодавство в сфері управління інформацією повинно базуватися на низці основних принципів, зокрема:

Принцип захисту національної безпеки. Законодавчі акти повинні регламентувати, яку інформацію можна оприлюднювати без шкоди для безпеки держави. Це включає розробку нормативно-правових актів, що визначають межі відкритих джерел і регулюють їх використання в інтересах безпеки.

[45] ЗМІ і війна: Особливості поширення інформації та фото під час воєнного стану (2022). Платформа прав людини. URL: https://ppl.org.ua/zmi-i-vijna-osoblivosti-poshirennya-informaci%D1%97-ta-foto-pid-chas-voyennogo-stanu.html?utm_source=chatgpt.com

Принцип захисту прав людини. Права людини повинні бути пріоритетними і закони не повинні порушувати основні свободи громадян, зокрема право на приватність та свободу висловлювань. Водночас в умовах воєнного стану потрібно дотримуватися балансу між свободою інформації та необхідністю захисту безпеки.

Принцип прозорості та підзвітності. Всі державні дії, що стосуються збору та поширення інформації, повинні бути підзвітними громадянам. Це включає надання можливості громадськості перевіряти законність і етичність використання відкритих джерел.

Принцип саморегуляції. Важливим є створення організацій, які забезпечують саморегуляцію в медіа та громадських організаціях. Ці органи повинні визначати етичні норми для роботи з відкритими джерелами, щоб зменшити ризики зловживань.

Баланс між відкритістю та безпекою є критично важливим аспектом у використанні OSINT в умовах воєнного стану. Забезпечення належного рівня доступу до інформації, що не становить загрози національній безпеці, і одночасно захист важливої інформації від витоків є надзвичайно складною задачею, що вимагає активної участі держави, суспільства та медіа. Законодавчі та етичні норми повинні чітко визначати межі цього балансу, гарантувати захист прав людини та зберігати високий рівень безпеки для держави.

З огляду на це, необхідним є створення національної етичної рамки для використання OSINT, яка враховуватиме *вимоги до прозорості алгоритмів збору інформації, стандарти відповідального аналізу, принципи мінімізації шкоди, а також вимоги до захисту персональних даних навіть у публічному просторі*.

У воєнних умовах особливу роль відіграє також координація з військовими структурами щодо того, яка інформація є допустимою до поширення, а яка має обмежуватись у публічному обігу навіть попри її відкритий характер. Випадки публікації фото техніки, маршрутів або розташування військових частин через

соціальні мережі демонструють вразливість OSINT-практик без належного правового й етичного регулювання[46].

Правове та етичне забезпечення OSINT є критично важливим як для захисту національних інтересів, так і для збереження легітимності та довіри до державних інституцій і громадянських ініціатив. У цьому контексті важливим кроком має стати оновлення законодавства, розробка кодексів етики для відповідних фахівців, а також створення міжвідомчих протоколів використання відкритих джерел у межах безпекової діяльності.

Ці фактори зумовлюють необхідність поєднувати розвиток OSINT з належними інструментами захисту інформаційної сфери. Йдеться про законодавче регулювання, стандарти поведінки в мережі, технічні рішення з фільтрації критичної інформації, системи попередження про загрози, а також — інформаційно-просвітницьку роботу з населенням.

Розвиток культури відповідального користування відкритими джерелами є одним із ключових аспектів забезпечення інформаційної безпеки в умовах війни. Це має охоплювати не лише професіоналів, а й широкий загал — адже у цифровому середовищі кожен громадянин потенційно є і споживачем, і поширювачем, і джерелом інформації.

У цьому контексті важливо не протиставляти OSINT та інформаційну безпеку, а інтегрувати їх у спільну екосистему — де розвідка з відкритих джерел стає інструментом не лише збору даних, а й превенції, ідентифікації загроз, формування стійкості суспільства до маніпуляцій і атак.

Таким чином, ризики, пов'язані з використанням відкритих джерел під час воєнного стану, можуть бути багатогранними і серйозними. Вони охоплюють як можливі витоки чутливої інформації, так і можливість маніпуляцій через дезінформацію, кіберзагрози, фізичні атаки

[46] Open Source Intelligence: Risks, Challenges and Ethical Boundaries. NATO StratCom COE (2022). URL: file:///C:/Users/%D0%9D%D0%B0%D1%82%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D1%8F/Downloads/Information-Conflict-DIGITAL-FINAL.pdf

на інфраструктуру та загрози для безпеки громадян. Для мінімізації цих ризиків необхідно розвивати систему безпеки в межах використання відкритих джерел, зокрема, зосередивши увагу на моніторингу інформаційного простору, ефективному використанні технологій для аналізу та перевірки фактів, а також постійно адаптуючи політику безпеки відповідно до змінюваних умов воєнного часу.

Розвиток інституційної спроможності щодо OSINT в Україні

Важливим є вивчення нагальних питань щодо інституційної спроможності України в царині OSINT та у сфері захисту інформаційного простору в умовах збройної агресії рф.

Розвиток інституційної спроможності в сфері OSINT та інформаційної безпеки в Україні є ключовим компонентом протистояння гібридній агресії, забезпечення сталості державного управління та адаптації до нових викликів інформаційного середовища. В умовах воєнного стану формування цілісної та ефективної інституційної архітектури у цій сфері стає не лише питанням ефективності державної політики, але й умовою збереження державності та суспільної цілісності.

Після 2014 року, а особливо з початку повномасштабної агресії рф у 2022 році, Україна докорінно переглянула підходи до функціонування сектору безпеки в інформаційному вимірі. Було створено або реформовано низку інституцій — ключові державні та недержавні суб'єкти, — що відіграють провідну роль у сфері OSINT, інформаційного моніторингу, кіберзахисту та протидії інформаційним операціям.

Так, зокрема, *Головне управління розвідки Міністерства оборони України (ГУР МО)* — провідний орган воєнної розвідки — активно використовує OSINT як доповнення до HUMINT, SIGINT, IMINT та інших джерел. Публічні звіти ГУР містять дані, що базуються на відкритих джерелах, зокрема при виявленні розташування ворожих підрозділів, фіксації воєнних злочинів та прогнозуванні дій противника.

Підрозділи *Служби безпеки України (СБУ)* здійснюють контррозвідку в цифровому середовищі, викривають шпигунську діяльність, координують роботу з виявлення інфраструктури ворожих бот-мереж та розслідують факти поширення дезінформації. У структурі СБУ діють підрозділи з кібербезпеки, які використовують OSINT для виявлення та документування діяльності колаборантів, агентури впливу, каналів інформаційних вкидів.

Ключовий правоохоронний орган — *Кіберполіція України* — спеціалізується на кіберзлочинах. OSINT для кіберполіції є джерелом доказової бази у справах, пов'язаних із фішингом, шахрайством, пропагандистськими ресурсами та інфраструктурою ворожих інформаційних впливів.

Органом, який відповідальний за технічний захист інформації, кіберзахист критичної інфраструктури, а також координацію взаємодії у сфері інформаційної безпеки між державними органами та приватним сектором, є *Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України (ДССЗЗІ)*. Через CERT-UA (національний центр реагування на комп'ютерні інциденти) відбувається обробка інцидентів, у тому числі на основі OSINT-джерел.

Міністерство цифрової трансформації України займається розвитком відкритих державних даних, діджиталізацією адміністративних процесів, а також підтримує реалізацію інформаційної політики, включаючи боротьбу з фейками, кібергігієну, медіаграмотність. Цей орган координує відкритість даних, які згодом використовуються OSINT-аналітиками.

Створений при Міністерстві культури та інформаційної політики України *Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки* виконує функції з аналізу інформаційного середовища, контрпропаганди, координації стратегічних наративів держави, а також взаємодії з міжнародними партнерами. Центр активно використовує аналітику OSINT у комунікаційній протидії російським ІПсО.

У даному контексті не можливо не зауважити на важливості ролі *громадянського суспільства та волонтерських ініціативах*.

Українська специфіка полягає у високій активності недержавних суб'єктів: волонтерських OSINT-спільнот, блогерів-розслідувачів, журналістів-розвідників. Такі ініціативи як InformNapalm, Molfar, DeepState, Bihus.Info, OSINT-UA, Data Journalism Agency (TEXTY) здійснюють ґрунтовні розслідування, зокрема щодо воєнних злочинів, переміщення техніки, ідентифікації військовослужбовців рф тощо. Вони доповнюють зусилля держави та є унікальною формою інформаційного спротиву.

Цей інституційний перелік організацій характеризується *поліцентричністю* (наявністю кількох ключових гравців із різною юрисдикцією), *горизонтальними зв'язками між державою і громадянським суспільством, високим рівнем імпровізації та адаптації до загроз, зростаючим рівнем професіоналізації аналітики з відкритих джерел*.

Водночас, не дивлячись на те, що з початку повномасштабної агресії рф інституційна спроможність України у сфері OSINT та інформаційної безпеки значно зросла, а скоординована діяльність державних органів та громадянського суспільства забезпечує більш ефективну протидію інформаційним загрозам та сприяє зміцненню національної безпеки, існують виклики.

По-перше, все ще залишається недостатня міжвідомча координація. Попри зусилля та наявні ініціативи Ради національної безпеки і оборони України, взаємодія між державними органами у сфері OSINT є недостатньо системною або не має чітко визначених процедур та у неповній мірі регламентована на інституційному рівні.

По-друге, відсутній єдиний централізований інституційний центр компетентності у сфері OSINT (або центр OSINT-компетентності). На сьогодні в Україні не існує єдиної централізованої державної структури, яка б відповідала за розробку уніфікованої методології, підготовку, навчання та сертифікацію фахівців з OSINT у публічному секторі. Така фрагментація унеможливлює формування цілісної системи знань і стандартів у цій галузі.

По-третє, все ще існує кадровий дефіцит у сфері OSINT-аналітики. Ринок аналітиків OSINT ще не сформувався повною мірою.

Відчутною є нестача кваліфікованих кадрів, які володіють сучасними інструментами OSINT, мають розвинене аналітичне мислення, знання цифрової криміналістики та навички роботи з великими масивами відкритих даних.

По-четверте. Недостатнє правове регулювання. На нормативно-правовому рівні відсутнє чітке правове визначення статусу OSINT-даних у контексті кримінального процесу. Крім того, не врегульовано процедури збору, зберігання, обробки та використання інформації з відкритих джерел у межах оперативно-розшукової та слідчої діяльності, що створює ризики правової невизначеності.

Використання OSINT в умовах воєнного стану вимагає тісної співпраці між державними і недержавними органами, адже питання національної безпеки, розвідки та інформаційної безпеки не можуть бути вирішені лише зусиллями державних органів[47]. Паралельно з офіційними структурами, важливу роль відіграють громадські організації, волонтери, незалежні журналісти та приватні компанії, які можуть надавати цінну інформацію для розв'язання стратегічних завдань, зокрема у контексті воєнних дій.

Державні органи, зокрема розвідувальні та правоохоронні служби, мають особливу відповідальність за збір, аналіз і використання OSINT для забезпечення національної безпеки. Вони використовують ці дані для стратегічних прогнозів, запобігання загрозам, а також для планування військових та інших безпекових операцій. В умовах воєнного стану, коли традиційні методи розвідки можуть бути обмежені або ускладнені, відкриті джерела інформації стають важливим інструментом для отримання швидких і точних відомостей про дії противника[48].

[47] NATO Strategic Communications Centre of Excellence. URL: https://stratcomcoe.org/publications?aid[]=22

[48] Bazzell, M. (2022). *Open source intelligence techniques: Resources for searching and analyzing online information* (10th ed.). Intel Techniques;

Artificial intelligence, big data and fundamental rights. European Union Agency for Fundamental Rights. URL: https://fra.europa.eu/en/project/2018/artificial-intelligence-big-data-and-fundamental-rights

Розвідувальні служби, як правило, мають доступ до спеціалізованих баз даних, технологій для збору даних з Інтернету, а також інструментів для їх аналізу. Вони повинні діяти в межах законодавства, забезпечуючи при цьому не лише національну безпеку, але й захист прав громадян[49]. Важливо зазначити, що будь-які дії державних органів щодо збору відкритої інформації повинні бути прозорими та підзвітними громадськості, аби уникнути порушень етичних і правових стандартів.

Незважаючи на важливість державних органів у забезпеченні національної безпеки, недержавні органи також можуть значно сприяти ефективності використання OSINT. Громадські організації, зокрема, часто здійснюють моніторинг та збір інформації щодо порушень прав людини, воєнних злочинів і атак на цивільне населення[50]. Вони можуть діяти на місцях, надаючи оперативні дані про ситуацію на фронті або в тилу, що особливо важливо в умовах швидко змінюваної обстановки.

Волонтери та неурядові організації також активно долучаються до збору даних з відкритих джерел, що стосуються гуманітарної ситуації, руху біженців або допомоги мирним жителям. Часто вони використовують соціальні мережі для моніторингу ситуації та виявлення нових загроз чи порушень, які можуть бути пропущені державними органами.

Серед недержавних органів варто відзначити і незалежних журналістів, які займаються фактчекінгом і верифікацією інформації, наданої в різних відкритих джерелах. Вони відіграють ключову роль у боротьбі з дезінформацією, особливо в умовах інформаційних

[49] Guidelines on the Protection of Human Rights Defenders. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/c/1/119633.pdf

[50] Bellingcat. (n.d.). Bellingcat — the home of online investigations. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Bellingcat;

Conflict Observatory. (n.d.). Conflict Observatory. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Conflict_Observatory

воєн[51]. Журналісти, використовуючи доступні ресурси, можуть створювати незалежні та достовірні матеріали, що сприяють об'єктивному висвітленню ситуації в країні та за її межами.

Приватні компанії, зокрема ті, що працюють у сфері кібербезпеки, також можуть відігравати важливу роль у використанні OSINT. Вони здатні надати технологічну та аналітичну підтримку органам державної влади, надаючи їм інструменти для збору та обробки великих обсягів відкритої інформації.

Співпраця між державними та недержавними органами в сфері OSINT повинна ґрунтуватися на чітких принципах і нормах. Це дозволить уникнути потенційних ризиків, пов'язаних із зловживанням інформацією, а також забезпечити ефективне і етичне використання даних. Одним з ключових аспектів такої співпраці є обмін інформацією, де державні органи повинні надавати громадським організаціям та журналістам доступ до важливих даних, коли це не суперечить інтересам національної безпеки.[52]

Іншою важливою складовою є координація дій. У випадку надзвичайних ситуацій, таких як інформаційні атаки або кібератаки, державні органи і приватні компанії повинні мати механізми для оперативного реагування на загрози та нейтралізації їх наслідків. Також важливими є спільні тренінги та навчання з обробки даних, обміну досвідом та технологічними новинками в сфері OSINT.

Проте, для забезпечення ефективної співпраці важливо встановити чіткі межі дозволеного збору інформації, визначити критерії,

---

[51] The Power of OSINT in the Digital Age: Boosting fact-checking & investigative journalism (2023). Warsaw Institute. URL: https://warsawinstitute.org/the-power-of-osint-in-the-digital-age-boosting-fact-checking-investigative-joirnalism/?utm_source=chatgpt.com;

Bellingcat. (n.d.). Bellingcat — the home of online investigations. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Bellingcat;

Conflict Observatory. (n.d.). Conflict Observatory. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Conflict_Observatory

[52] Open Source Intelligence: Risks, Challenges and Ethical Boundaries. NATO StratCom COE. (2022). URL: file:///C:/Users/%D0%9D%D0%B0%D1%82%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D1%8F/Downloads/Information-Conflict-DIGITAL-FINAL.pdf

за якими надаватиметься доступ до відкритих джерел, та механізми захисту від зловживань. Водночас необхідно забезпечити дотримання прав людини та етичних стандартів аби співпраця між державними і недержавними органами була конструктивною та безпечною для всіх учасників.

У майбутньому, з розвитком нових технологій і збільшенням обсягів доступної відкритої інформації, роль OSINT буде лише зростати. Співпраця між державними та недержавними органами стане ще більш важливою, оскільки нові загрози, зокрема кібератаки та дезінформація, потребуватимуть комплексного реагування та оперативного обміну даними.

Одним з важливих кроків у цьому напрямку є створення єдиних платформ для збору та аналізу даних, що дозволить забезпечити ефективний обмін інформацією між державними установами, приватними компаніями та громадськими організаціями. Крім того, важливою складовою стане розробка міжнародних стандартів для використання OSINT, що дозволить забезпечити єдність підходів до збору та обробки даних у межах глобальних загроз, зокрема інформаційних воєн.

Таким чином, взаємодія між державними та недержавними органами в сфері OSINT є важливою складовою забезпечення національної безпеки в умовах воєнного стану. Така співпраця дозволяє максимально ефективно використовувати відкриті джерела для отримання важливої інформації, водночас забезпечуючи баланс між безпекою та правами громадян.

Інституційна спроможність у сфері OSINT значною мірою залежить від взаємодії з міжнародними партнерами. Україна активно співпрацює із структурами НАТО, ЄС, ООН, а також із профільними організаціями, такими як EUROPOL, INTERPOL, European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats (Hybrid CoE), EU vs Disinfo, OCCRP та іншим.

Завдяки цій співпраці Україна отримує *доступ до міжнародних OSINT-платформ і баз даних, можливість стажування кадрів,*

технічну допомогу для створення OSINT-центрів, спільні розслідування з міжнародними командами, рекомендації щодо побудови інституційної екосистеми та протидії дезінформації.

Зокрема, в межах співпраці з EUAM Ukraine та StratCom CoE відбувається навчання офіцерів поліції та Збройних Сил України з методів OSINT, комунікаційного менеджменту та цифрової ідентифікації загроз[53].

Наявність спільних OSINT-проєктів (наприклад, міжнародні розслідування воєнних злочинів, документування геноциду, ідентифікація воєнних злочинців рф) підвищує глобальну довіру до українських розслідувачів та сприяє включенню національних інституцій у транснаціональні аналітичні мережі.

Разом із тим, постає потреба в інституціоналізації обміну даними на рівні державних структур, створенні єдиної національної системи OSINT-доступу до відкритих державних джерел, а також у формуванні національного OSINT-хабу, який міг би інтегрувати державні, академічні та громадянські ініціативи в єдину аналітичну систему.

Розвиток сектору національної безпеки та стійкості інформаційного простору в умовах гібридної агресії з боку російської федерації актуалізував потребу в якісно новому рівні аналітичної підтримки процесів прийняття рішень. Одним із ключових чинників забезпечення цієї спроможності є наявність підготовлених фахівців у сфері відкритої розвідки (OSINT), які здатні працювати в динамічному інформаційному середовищі, адаптуватися до новітніх викликів та використовувати сучасні інструменти аналітики. В Україні наразі триває процес формування системи освіти у сфері OSINT

[53] From Learners to Trainers: EUAM Ukraine trains trainers on OSINT within civil security agencies . URL: https://www.euam-ukraine.eu/news/from-learners-to-trainers-euam-ukraine-trains-trainers-on-osint-within-civil-security-agencies/;

EUAM: future Ukrainian police officers trained on international crime, OSINT, and European best practices. URL: https://euneighbourseast.eu/news/latest-news/euam-future-ukrainian-police-officers-trained-on-international-crime-osint-and-european-best-practices

та цифрової аналітики. Водночас підготовка фахівців у цій сфері залишається нерівномірною, а кадровий потенціал — недостатньо розвиненим, що створює системні обмеження у формуванні сталої екосистеми відкритої розвідки.[54]

На сьогодні національні заклади вищої освіти більш системно вводять курси або спецпредмети, пов'язані з аналізом відкритих джерел, кібербезпекою, інформаційною аналітикою, а також освітні програми, що включають елементи OSINT-освіти. Так, Національна академія Служби безпеки України, Національна академія внутрішніх справ, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Харківський національний університет внутрішніх справ, Інститут спеціального зв'язку та захисту інформації імені С.П. Корольова НТУУ «КПІ» пропонують курси з інформаційної аналітики, цифрової безпеки, кіберрозвідки, розвідки з відкритих джерел. Проте ці навчальні ініціативи здебільшого мають фрагментарний характер, а загальнонаціонального стандарту підготовки OSINT-фахівців наразі не існує.[55]

Ключовою проблемою залишається низька швидкість адаптації формальної освіти до практичних потреб сектору безпеки. В умовах динамічних змін освітня система поки що не встигає за запитами практики. Сучасне інформаційне середовище характеризується надзвичайною мінливістю, а інструменти OSINT постійно оновлюються. У зв'язку з цим, підготовка фахівців повинна враховувати не лише технічні аспекти (збір даних, геолокація, соціальна

---

[54] OSINT (Розвідка відкритих джерел) в екосистемі зв`язаних термінів. *Blogger.com.* URL: https://dss-bi.blogspot.com › 2019/01 › osint

[55] Академія СБУ підписала договір про співпрацю з OSINT-спільнотою Molfar. URL: https://nasbu.edu.ua/ua/news-1-8-297-akademiya-sbu-pidpisala-dogovir-pro-spivpracyu-z-osint-spilnotoyu-molfar?utm_source=chatgpt.com;

Освітньо-професійна програма «Аналітика даних». URL: https://fit.knu.ua/en/archives/9862?utm_source=chatgpt.com;

Тренінг з використання відкритих джерел інформації (OSINT) під час розслідування воєнних злочинів. URL: https://univd.edu.ua/uk/news/20024?utm_source=chatgpt.com

інженерія), але й міждисциплінарну складову (правові аспекти використання відкритих джерел, знання інформаційного права, етики, цифрової криміналістики, медіааналітики, геополітики, психології впливу та комунікаційних стратегій). Особливо актуальним є поєднання навичок OSINT із розумінням оперативної ситуації в умовах війни, знанням мов, геополітики та гібридної аналітики.

Наявна ситуація свідчить про необхідність цілеспрямованої державної політики у сфері розвитку освітньо-кадрового потенціалу OSINT. Зокрема, доцільним є:

– *розробка національного освітнього стандарту з підготовки фахівців з відкритої розвідки для сектору безпеки, правопорядку, стратегічних комунікацій*;

– *запровадження міжвідомчої платформи для підвищення кваліфікації OSINT-аналітиків із залученням представників державного та недержавного секторів*;

– *сприяння інтеграції формальної та неформальної освіти, зокрема шляхом підтримки OSINT-хабів, центрів відкритої аналітики, сертифікованих тренінгових програм*;

– *міжнародна співпраця у сфері підготовки кадрів, включно з академічною мобільністю, спільними проєктами з іноземними партнерами, впровадженням кращих практик НАТО та ЄС.*

Окремої уваги заслуговує роль громадянського суспільства у розвитку неформальної OSINT-освіти. Такі волонтерські ініціативи як InformNapalm[56], Molfar[57], OSINT-UA, Bihus.Info, Texty.org.ua та інші не лише займаються збором, аналізом та публікацією даних із відкритих джерел, а й активно формують середовище обміну знаннями. У межах цих спільнот діють внутрішні програми наставництва, проводяться відкриті тренінги, розробляються інструкції та гіди з використання OSINT-інструментів. У такий спосіб формується альтернативна платформа навчання,

[56] InformNapalm. URL: https://informnapalm.org/ua

[57] Molfar. URL: https://molfar.com

що суттєво підсилює кадровий потенціал у сфері цифрової аналітики. Волонтерські спільноти та громадянське суспільство також виступають неформальними освітніми майданчиками.

З огляду на системність викликів і стратегічне значення OSINT для національної безпеки, формування кадрового потенціалу має стати одним із пріоритетних напрямів політики держави в умовах тривалої гібридної війни. Саме від рівня підготовки аналітиків, їхнього доступу до знань і технологій залежить здатність України виявляти, прогнозувати та нейтралізовувати загрози інформаційного характеру, формувати сталу інформаційну екосистему та сприяти демократичному управлінню.

Разом із тим, відсутність національної системи сертифікації та стандартизації у підготовці OSINT-аналітиків є суттєвою перешкодою. У державному секторі наразі немає уніфікованих кваліфікаційних вимог до фахівців, кяі використовують відкриті джерела для розвідки або доказування. Це ускладнює формування професійної спільноти, перешкоджає мобільності кадрів та створює ризики неетичного або некомпетентного використання інформації. Потреба у стандартизації, сертифікації та професіоналізації залишається надзвичайно високою. Доцільно розробити національні освітні стандарти OSINT-підготовки для сектору безпеки та правопорядку, запровадити кваліфікаційні вимоги, створити платформу для постійного професійного розвитку аналітиків.

Україна демонструє значний прогрес у розвитку інституційної екосистеми OSINT. А саме формується широка мережа інструментів, методологій, спільнот та організацій, які разом сприяють збору, аналізу та використанню інформації з відкритих джерел та допомагають спеціалістам з OSINT у їхній роботі, під час якої забезпечується ефективний та надійний обмін знаннями та досвідом. Однак наступним кроком має стати перехід до системного управління, впровадження національної стратегії відкритої розвідки, створення мережі національних аналітичних

центрів, підвищення кваліфікації персоналу, правова інтеграція OSINT у систему кримінальної юстиції, безпеки та стратегічних комунікацій.[58]

Водночас можливим є виділення важливих напрямів подальшого розвитку інституційної спроможності:

- *Створення Національного центру відкритої розвідки (OSINT-Center).* Такий центр міг би стати координаційним органом із розробки стандартів, навчання кадрів, обміну даними, аналітичної підтримки сектору оборони та безпеки.
- *Прийняття Стратегії розвитку OSINT в Україні.* Необхідно затвердити стратегічний документ, який визначатиме роль OSINT у державному управлінні, безпеці, науці та правосудді.
- *Правова інтеграція OSINT.* Важливо внести зміни до КПК України, Законів України «Про інформацію», «Про національну безпеку», «Про розвідку», визначивши легітимний статус відкритої інформації в доказовій базі та оперативному реагуванні.
- *Міжвідомча взаємодія.* Запровадження постійно діючої міжвідомчої платформи з обміну OSINT-аналітикою за участю силових, розвідувальних, освітніх та громадських структур.
- *Підтримка громадських OSINT-ініціатив.* Фінансова, організаційна та правова підтримка волонтерських ініціатив, у тому числі через фонди безпеки, проєкти технічної допомоги, гранти.

Таким чином, інституційна спроможність України у сфері OSINT продовжує розвиватися на тлі війни як результат мобілізації наявних ресурсів, творчої адаптації до викликів та відкритості до партнерств. Проте для переходу до системного управління необхідно інтегрувати зусилля на стратегічному, правовому та кадровому рівнях.

---

[58] Уфімцева О.С. Використання OSINT в умовах збройної агресії РФ проти України. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права)* : у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С.В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 1. С. 761–763.

Висновок

У сучасних умовах збройної агресії проти України відкриті джерела інформації набули принципово нового значення як в аспекті національної безпеки, так і в контексті інформаційного суверенітету. OSINT, що раніше розглядався як допоміжний аналітичний інструмент, трансформувався у самостійну розвідувальну дисципліну, спроможну не лише доповнювати традиційні форми розвідки, а й забезпечувати критичну підтримку процесів стратегічного планування, документування воєнних злочинів, протидії дезінформації та інформаційного впливу противника.

Під час повномасштабної війни роль OSINT значно зросла — завдяки швидкому доступу до відкритих даних, можливості геолокаційного аналізу, верифікації відео та фото, синтезу соціомедійного контенту, OSINT забезпечує оперативну обізнаність щодо подій на фронті та в тилу. При цьому демократичний характер OSINT, що дозволяє його використання як державними органами, так і волонтерами, журналістами, дослідниками, створює потужний горизонтальний ресурс національного спротиву.

Водночас із перевагами, стрімке поширення OSINT породжує низку серйозних викликів: витоки критичної інформації, свідоме або несвідоме розкриття дислокацій військових підрозділів, логістичних маршрутів, персональних даних, підвищують вразливість країни до кібератак, фізичних диверсій та інформаційно-психологічних операцій. Відсутність належного регламентування використання OSINT, дефіцит цифрової гігієни серед населення, етичні та правові колізії — все це створює ризики як для державної, так і для індивідуальної безпеки.

В умовах воєнного стану нагальною є потреба у створенні цілісної системи управління та захисту процесів розвідки з відкритих джерел. Вона має включати правове врегулювання обігу відкритих даних, розвиток інституційної спроможності аналітичних підрозділів, підвищення рівня інформаційної гігієни та формування

культури відповідального ставлення до інформації серед населення. Не менш важливими залишаються питання міжвідомчої взаємодії, технологічної модернізації та поглиблення міжнародної співпраці.

Український досвід переконливо свідчить: для ефективного застосування OSINT необхідний перехід від фрагментарного до системного підходу, який передбачає розробку стратегії державної політики у сфері розвідки з відкритих джерел, визначення чітких меж її правового статусу, створення спеціалізованих платформ і мультидисциплінарних команд.

Особливої уваги потребує формування етичної культури поводження з відкритою інформацією: навіть доступні дані можуть становити загрозу, якщо вони неконтрольовано публікуються або аналізуються без урахування безпекового контексту. Відтак, OSINT повинен розвиватися як інструмент з високим рівнем професіоналізму, стандартизації та міжвідомчої координації.

Таким чином, OSINT — це не лише технологія чи аналітичний інструмент. Це — складова цифрової безпеки, елемент гібридного опору, основа для сучасної моделі безпекового мислення. Його ефективне використання потребує балансу між відкритістю інформації та безпекою, що є основою стійкості держави у сучасних умовах. Разом з тим, продуктивне застосування OSINT можливе лише за умови поєднання правових гарантій, освітніх зусиль, технологічної спроможності та стратегічного бачення держави. Досвід України показав, що розвідка з відкритих джерел здатна забезпечити оперативність, точність та масштабність аналізу, доповнюючи традиційні методи розвідки. Досвід України у цьому напрямі є унікальним і може стати основою для формування новітніх стандартів розвідки у XXI сторіччі.

Розділ 20
ВИКОРИСТАННЯ OSINT У ВСТАНОВЛЕННІ ФАКТІВ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ ТА ОСОБИ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНЦІВ

Олександр СІФОРОВ
Одеський державний університет внутрішніх справ, Україна
Володимир КАЛУГІН
Одеський державний університет внутрішніх справ, Україна
DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-421-7

Вступ

OSINT — це скорочення від "Open Source Intelligence", що означає розвідка на основі відкритих джерел. Цей підхід передбачає збирання та ретельний аналіз інформації, що знаходиться у вільному доступі. Джерелами для OSINT слугують численні ресурси, зокрема сайти, платформи соціальних мереж, новини та багато іншого.

OSINT, або розвідка з відкритих джерел — це процес збирання, опрацювання та використання відомостей з загальнодоступних ресурсів для вирішення конкретних завдань розвідки, в тому числі і виконання завдань правоохоронної діяльності. Це один з ключових напрямів розвідки, що має бути складовою частиною розвідувального циклу, щоб забезпечити повну обізнаність керівників та політиків, які приймають рішення.

Використання та розповсюдження перевіреної інформації з відкритих джерел сприяє вільному обміну даними, адже в такому разі не використовуються закриті методи. OSINT є підходом, методологією та технологічним комплексом, які забезпечують отримання та застосування воєнних, політичних, економічних та інших даних з відкритих джерел без порушення чинного

законодавства[1]. Він знаходить застосування у процесах ухвалення рішень у сфері національної оборони та безпеки, у слідчих діях та інших областях. OSINT передбачає збір інформації, її фіксацію, облік та аналіз, аналітико-синтетичну обробку первинних відомостей, збереження та поширення даних, забезпечення інформаційної безпеки та представлення результатів досліджень. В результаті аналітико-синтетичної обробки, вихідна інформація з відкритих джерел може перетворитися на цінне знання, яке може бути засекречене, якщо воно не відноситься до інформації, що становить державну таємницю.

Розвідка з відкритих джерел (OSINT) вирізняється низкою переваг, що роблять її значущою альтернативою до інших способів збору розвідувальних даних. Розглянемо деякі чинники, які окреслюють переваги використання методології OSINT.

По-перше. Доступ до зібраних даних є відкритим для всіх. Отже, установам не доведеться вдаватися до секретних або обмежених інформаційних каналів, котрі, в свою чергу, вимагають значних фінансових та трудових ресурсів для здобуття.

Характерною рисою OSINT-досліджень є здатність збирати інформацію з широкого спектру джерел. Дані можна отримати з соціальних мереж, новинних видань, офіційних урядових документів та наукових праць. Такий підхід дає організаціям змогу отримувати дані з різних сфер та розглядати питання з різних точок зору.[2]

Враховуючи, що OSINT ґрунтується на інформації, яка знаходиться у вільному доступі, її можливо збирати оперативно, в режимі реального часу. Завдяки цьому організації можуть бути в курсі поточних подій та найсвіжіших тенденцій.

---

[1] Жарков Я.М., Васильєв А.О. Наукові підходи щодо визначення суті розвідки з відкритих джерел. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2013. Вип. 30. С. 38–41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_vsn_2013_30_12.203

[2] Воєнний стан: теоретико-праксеологічні проблеми юриспруденції : колективна монографія. Львів — Торунь : Liha-Pres, 2024. 508 с. С. 202–225.

Ефективність використання OSINT значно перевищує вартість порівняно з альтернативними способами збору розвідувальних даних, скажімо, HUMINT. Ця методологія не потребує значних витрат на дороге устаткування, адже спирається на джерела у відкритому доступі.

Інформація, здобута з використанням методології OSINT, має властивість легко піддаватися верифікації. Це свідчить про високий ступінь достовірності та забезпечення надійності отриманих даних.

Загалом, методика OSINT постає як потужний інструмент для збирання, аналізу та використання відкритої інформації з широкого розмаїття джерел задля різних цілей та завдань.

Сьогодні, в умовах гібридної війни, OSINT набуває надзвичайно важливого значення для глобальної безпеки. Цей метод дає змогу збирати, аналізувати та використовувати дані з відкритих джерел для фіксації фактів воєнних злочинів, а також для ідентифікації осіб, причетних до них.

1. Методологія OSINT

Методологія OSINT — це впорядкований набір методів, технік, підходів, прийомів та операцій, що використовуються в процесі дослідження та практичної роботи для досягнення чітко визначеної мети. Загалом, мета розвідки з відкритих джерел полягає у здобутті достовірних знань або отриманні конкретного результату в спостереженнях та прогнозах, що передбачає чітке окреслення джерел, етапів та інструментів розвідувального процесу.[3]

Використання різноманітних ресурсів відкриває доступ до перевірених і свіжих даних, котрі знаходять застосування у розслідуваннях, аналітиці й прийнятті різноманітних рішень. Ключовим елементом ефективного OSINT-аналізу є процес перевірки

[3] Воєнний стан: теоретико-праксеологічні проблеми юриспруденції : колективна монографія. Львів — Торунь : Liha-Pres, 2024. 508 с.

та упорядкування отриманої інформації, що гарантує її правдивість та відповідну якість.

Джерела OSINT зазвичай поділяють на категорії залежно від типу інформації, яку вони надають. Такими можуть бути:

– засоби масової інформації — друковані видання, такі як газети та журнали, радіо та телебачення з усього світу;

– соціальні мережі, зокрема Facebook, Twitter, Instagram, YouTube, відіграють ключову роль як джерела інформації. Користувачі активно поширюють світлини, відеоролики, текстові дописи, що часто містять цінні відомості про події, локації та людей. Ці платформи дають змогу оперативно дізнаватися про події з найвіддаленіших куточків планети;

– державні дані, що їх називають публічними урядовими даними, включають в себе широкий спектр інформації: офіційні звіти, бюджетні документи, протоколи слухань, телефонні довідники, записи прес-конференцій, зміст вебсайтів, а також публічні виступи. Ці інформаційні ресурси розміщенні виключно на офіційних державних джерелах, а відтак перебувають у вільному доступі для широкого загалу. Їх застосування абсолютно відкрите і нічим не обмежене;

– супутникові знімки відкривають очі на локації об'єктів, маршрути військових підрозділів, стан інфраструктурних об'єктів та інші критичні дані. Вони стають найважливішим інструментом для верифікації інформації та аналізу поточних подій;

– професійні та академічні публікації, до яких належить інформація з журналів, конференцій, симпозіумів, наукових праць, дисертацій та тез.

– до джерел свіжих новин про події у світі належать новинні сайти й блоги, адже журналісти та блогери нерідко викладають розслідування, аналітичні статті й репортажі, котрі можуть містити важливі факти.[4]

[4] Калугін В.Ю. Федоров І.В. Джерела інформаційно-аналітичної діяльності. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне прав Організаційно-правові аспекти.* 2021. № 4. С. 168–172.

Ще одним ключовим джерелом OSINT є сіра література (Grey literature). Це збірка технічних звітів, попередніх публікацій, патентів, робочих документів, службових матеріалів, неопублікованих робіт та інформаційних бюлетенів. Ці ресурси містять важливу інформацію, що знаходить застосування в багатьох сферах, таких як дослідження безпеки, виявлення слабких місць та аналіз потенційних загроз. Водночас, необхідно використовувати ці джерела відповідно до чинного законодавства та з необхідними дозволами, оскільки незаконне отримання інформації може спричинити серйозні юридичні наслідки.

Центр «Миротворець», що спеціалізується на виявленні ознак злочинів, скерованих проти національної безпеки України, загального миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, сьогодні оприлюднює інформацію про конкретні особи, які беруть участь у бойових діях на території України, зокрема, йдеться про бойовиків нелегальних збройних формувань та російських військовослужбовців.[5]

Сьогодні OSINT — невіддільна частина розвідувальної діяльності як Пентагону, так і британської розвідки. Якщо розглянути документи НАТО, датовані 2002 роком, то частка інформації, здобутої через OSINT, становила від 10 до 20 відсотків. OSINT має коріння в епоху Другої світової війни, де ключовими джерелами були преса, телебачення та радіомовлення. Зараз це набагато більш технологічно вдосконалений процес. Розвідувальна робота Пентагону та Британії на 80 % залежить від даних з відкритих джерел.[6]

На превеликий жаль, не всі розуміють, що майже вся інформація легкодоступна, і роль OSINT-спеціаліста полягає у зборі

---

[5] Використання інструментів та методів OSINT для отримання пошукової інформації : практичний порадник / Д.С. Зоренко, Р.В. Лех, Д.О. Кулик, О.І. Червяков. Х. : ІПЮК для СБУ, 2023. 36 с.

[6] Жарков Я.М., Васильєв А.О. Наукові підходи щодо визначення суті розвідки з відкритих джерел. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2013. Вип. 30. С. 38–41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_vsn_2013_30_12

та аналізі відомостей з багатьох джерел. Головне завдання такого фахівця — складання конкретної та правдивої картини подій на підставі віднайденої інформації. Ця робота не з простих, бо при моніторингу необхідно вміти грамотно застосовувати отриману інформацію. Знайти її можна у соціальних мережах, на спеціальних онлайн-ресурсах, що функціонують на основі архівів різноманітних сайтів, де зберігаються дані про особу. Застосування цієї інформації може бути досить широким, а кінцеві цілі визначає кожна група незалежно. Приміром, українські OSINT-аналітики ідентифікували пілота літака А-50, через якого в Україні чулися звуки сирени, адже саме він спрямовував запуски ракет з території Білорусі.[7]

Фахівці, здійснюючи всеосяжний моніторинг відкритої інформації, встановили місце його проживання, його походження, де він здобував освіту та працює, а також іншу важливу інформацію. Українські OSINT-експерти виявляють російських військових, які вчинили воєнні злочини, навіть за фотографіями у їхніх телефонах, які вони загубили тікаючи з Бучі.

Розвідка з відкритих джерел у всесвітній мережі сприяє виявленню навіть цілих підрозділів, що перетинають кордони нашої країни. Водночас діяльність наших OSINT-фахівців стосується й пошуку колаборантів, збору інформації про контроль Росією українських підприємств, а також про наявність російської агентури на нашій землі та подібне. Найважливіше в цій справі — спільна мета кожного розвідника, а саме — перемогти ворога.

Кожна OSINT-спільнота функціонує згідно з власною стратегією, вносячи свій внесок у перебіг бойових дій. У цій війні немає однакових ролей, тому кожен може долучитися, використовуючи OSINT-інструменти. Мета — протистояти російській

[7] Українські OSINT-аналітики встановили особу льотчика літака А-50, який наводить ракети з Білорусі. *Фокус* : сайт. 22.02.2023. URL: https://focus.ua/uk/voennye-novosti/551295-ukrainskie-osint-analitiki-ustanovili-letchika-samoleta-a50-navodyashchegorakety-iz-belarusi (дата звернення: 22.04.2024).

дезінформації та різноманітно підтримувати українських захисників для досягнення перемоги.[8]

Розглянемо детально процес розвідки, з огляду на його важливість для експертів OSINT. Не зважаючи на безліч варіацій у структурі розвідувального процесу, його загальна схема передбачає схожі етапи. Застосування розвідувального процесу допомагає глибше усвідомити роль кожного з його етапів в контексті подальшого OSINT-дослідження.

Етапи розвідувального процесу:

1. Підготовчий етап, на якому з'ясовуються потреби та специфіка поставленого завдання. Це включає в себе окреслення цілей та визначення найкращих ресурсів для збору необхідних відомостей.

2. Збір — це важлива стадія, на якій відбувається початкове отримання даних та відомостей з різних джерел.

3. Обробка, під час якої зібрані дані упорядковуються, піддаються перевірці та зіставляються задля подальшого аналізу.

4. Аналіз та опрацювання, що включає в себе тлумачення зібраних даних для виявлення певних тенденцій та формування підсумків. Підготовка звіту передбачає надання відповіді на питання розвідки та рекомендації щодо подальших кроків.

5. На завершальному етапі результати візуалізуються для зацікавлених осіб: створюються письмові звіти, графіки, рекомендації та інші матеріали. Вони слугують відповідями на поставлені дослідницькі питання та надають інформацію для майбутніх кроків.

Пасивний та активний OSINT

Зрозуміння різниці між пасивним та активним дослідженням має вирішальне значення для спеціалістів з OSINT, оскільки кожен з цих методів може впливати на вашу роботу по-різному.

---

[8] Рябцева Д.О., Гудзь Т.І. OSINT як засіб боротьби в російсько-українській війні. *Протидія кіберзлочинності та торгівлі людьми* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 31 трав. 2023 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Наук. парк «Наука та безпека». Вінниця : ХНУВС, 2023. С. 155–157.

Пасивний OSINT визначає, що дослідник не здійснює безпосередньої взаємодії з об'єктом аналізу. Він зосереджується на зборі даних з відкритих джерел, використовуючи загальнодоступну інформацію. Ключовим аспектом є те, що на пасивному етапі дослідник уникає активного спілкування з користувачами в інтернеті, утримуючись від коментарів, обміну повідомленнями, додавання в друзі та інших форм прямого контакту.

Переваги пасивного OSINT полягають у відсутності потреби у взаємодії з об'єктом дослідження. За допомогою нього можна зібрати великий обсяг даних, при цьому дотримуючись законодавства.

Наприклад, це розшук відомостей в мережі, користуючись пошуковими браузерами, аналіз сторінок у соцмережах, вивчення публікацій новин, отримання доступу до баз даних, які у вільному доступі.

Активний OSINT передбачає безпосередній контакт з об'єктом розвідки, наприклад, додавання до переліку друзів у соціальних мережах, залишення коментарів під публікаціями, надсилання особистих повідомлень. Варто мати на увазі, що активні дії з дослідження можуть бути інтерпретовані деякими структурами як таємна операція, що може мати негативні наслідки для правозастосування та використання отриманої інформації.

Як велику перевагу активного OSINT можна виокремити значно глибше розуміння дослідником ситуації, що значно перевершує можливості пасивного OSINT. Його застосування відкриває доступ до відомостей, прихованих від загалу.

Практичним прикладом використання активного OSINT є: застосування програм для збору даних із соціальних мереж, взаємодія з користувачами в мережі, використання інструментів для виявлення прихованих відомостей.

Вибір між пасивним і активним OSINT базується на ваших специфічних потребах, що постають перед аналітиками. У випадку потреби у відомостях, що вже є у вільному доступі, пасивний

OSINT — оптимальний варіант. В інших випадках активний OSINT може продемонструвати вищу ефективність.

Велика кількість засобів, що використовуються в теперішніх розслідуваннях, розроблені виключно для однієї цілі — відшукання телефонних номерів, або електронних адрес, або «nickname» користувачів. Проте, важливо зауважити, що збільшується кількість інструментів, спроектованих для одночасного пошуку в десятках — а то й сотнях — різних джерел. Це суттєво скорочує час початкового пошуку в будь-якому проекті.

Для здійснення всебічного дослідження з використанням методології OSINT, існує величезна кількість спеціалізованого інструментарію, здатного суттєво збільшити продуктивність вашої діяльності. За можливості, виокремлюємо найбільш вживані інструменти OSINT для застосування в процесі дослідження:

Maltego — це ефективний графічний інструмент для аналізу зв'язків та збирання даних з відкритих джерел. Він дає змогу наочно представити складні взаємодії між різноманітними об'єктами та джерелами інформації, що суттєво полегшує процес аналізу.

Shodan — це пошукова система, яка спеціалізується на пристроях, що мають доступ до інтернету. Вона дає змогу виявляти потенційно вразливі пристрої та збирати інформацію про них. Цей функціонал може бути надзвичайно корисним у сфері дослідження кібербезпеки.

OSINT Framework — це збірка інструментів та матеріалів для проведення OSINT розвідок. Він надає каталог корисних ресурсів та засобів для різних напрямків досліджень, що робить його важливим для експертів з безпеки.

Recon-ng — це інструмент для розвідки та збору даних, що спирається на гнучку систему модулів та розширень, розроблених для вирішення різноманітних завдань дослідження. Завдяки своїй модульності, він легко налаштовується під специфічні потреби окремого аналітика.

Google Dorks — це особливі пошукові запити, що застосовуються для виявлення вразливостей та іншої інформації за допомогою

пошуку Google. Застосування цих запитів дає змогу суттєво розширити потенціал збирання даних.

Ці й інші засоби можуть бути неймовірно корисними для дослідження безпеки мережі, пошуку слабких місць та аналізу загроз. Проте, критично важливо використовувати їх з відповідними дозволами і в межах законодавства, бо незаконне збирання інформації може призвести до суворих юридичних наслідків.[9]

Розвідка з відкритих джерел (OSINT) охоплює значний обсяг операцій, зокрема виявлення, фіксацію, систематизацію та розбір даних, аналітичне перетворення початкових відомостей, утримання та передачу інформації, гарантування її захищеності та подання результатів досліджень.

Одержані відомості містять коштовні дані й можуть бути засекречені. Вихідна інформація з відкритих джерел після аналітико-синтетичного опрацювання може перетворитися на цінні знання, які можуть бути засекречені, якщо вони не входять до категорії інформації, що не підлягає державній таємниці.

2. Застосування методу OSINT для збору доказів у воєнних конфліктах

OSINT в Україні набуває критичного значення під час війни. Це може охоплювати такі аспекти — виявлення переміщень ворожих сил, збирання відомостей про пересування противника, його чисельність та розташування, що сприяє військовим керівникам у прийнятті виважених рішень та вчасній реакції на небезпеки.

OSINT сприяє виявленню задумів противника, надаючи змогу українським військовим коригувати власні дії задля результативної протидії.

[9] Використання інструментів та методів OSINT для отримання пошукової інформації: практичний порадник / Д.С. Зоренко, Р.В. Лех, Д.О. Кулик, О.І. Червяков. Х. : ІПЮК для СБУ, 2023. 36 с.

За допомогою даних, що надходять, відкривається можливість для аналізу суспільно-політичного клімату в державі або окремому її регіоні. Це дозволяє виявляти потенційні ризики, які можуть загрожувати національній безпеці. Окрім того, відбувається пошук цінної інформації про можливих противників та терористичні угруповання, що важливо. І нарешті, отримана інформація може стати підґрунтям для розслідування воєнних злочинів.

Одним із напрямів застосування OSINT під час розслідування воєнних злочинів є залучення соціальних мереж з метою виявлення й ідентифікації осіб, котрі були учасниками бойових дій чи стали свідками злочинів. Фотографії та відеоматеріали, розміщені у соцмережах, здатні вміщати в собі надзвичайно цінну інформацію про конкретних осіб, їхнє місцеперебування та вчинки, що дає змогу правоохоронним органам оперативно знаходити й ідентифікувати осіб, причетних до злочинів.

До того ж, застосування OSINT дає змогу акумулювати відомості з численних джерел, що відкриває перспективу виявляти нові аспекти, знаходити підтвердження та інше. Згідно з підсумками різноманітних експертних висновків, американські розвідувальні структури за допомогою OSINT видобувають від 35 % до 95 % розвідувальних даних.

Ще у 1947 році Шерман Кент професор історії Єльського університету, який під час другої світової війни та за 17 років служби у Центральному розвідувальному управлінні в епоху холодної війни був піонером багатьох методів аналізу розвідданих, заявляв, що у час миру до 80% інформації, яку використовують політики при прийнятті рішень, можливо здобути з відкритих джерел. Для підтвердження своєї позиції Кент запропонував п'ятьом професорам Єльського університету скласти звіт про стан армії Сполучених Штатів, кількість бойових підрозділів та з'єднань не нижче дивізійного рівня, потужність військово-морського флоту та військової авіації, спираючись лише на відкриті джерела інформації. У підсумку, через три місяці, вчені надали Кенту кілька сотень сторінок інформації. Оцінка Кента була такою: на 90% цей звіт відповідав

реальному стану справ. ЦРУ негайно засекретило результати виконаної роботи, що отримала назву «Єльський звіт».[10]

З початком російської збройної агресії проти України та анексії Криму на початку 2014 року, активісти ініціювали створення ресурсу «Інформ Напалм». За період функціонування проекту здійснено два масштабні розслідування, присвячені трагедії з «Боїнгом-777», який було збито над Донеччиною, а також систематизовано бази даних російських підрозділів, задіяних у війні в Україні, та навіть створено таблиці з шевронами військовослужбовців РФ. За словами засновника, журналіста Романа Бурка, спочатку до команди приєдналися волонтери з Криму та Грузії, згодом долучилися мешканці окупованого Донбасу, вільної частини України та інших держав світу.[11]

Bellingcat — це онлайн-платформа, яка спирається на відкриті джерела для проведення розслідувань різноманітних подій, зокрема воєнних зіткнень. Засновником Bellingcat є журналіст Еліот Хіггінс, що спеціалізується на вивченні воєнних дій в Сирії та Україні. Bellingcat застосовує відео та фото докази, знімки з космосу, аналіз соцмереж та інші відкриті джерела інформації, щоб верифікувати факти стосовно конфлікту. Під час військових конфліктів Bellingcat зосереджується на зборі доказів порушення норм міжнародного гуманітарного права та злочинів проти людяності. Наприклад, Bellingcat проводила розслідування випадків застосування хімічної зброї в Сирії, встановлювала ідентифікаційні дані військовослужбовців, що брали участь у бойових діях, та зіставляла локації на супутникових зображеннях із фотосвідченнями.[12]

---

[10] Воєнний стан: теоретико-праксеологічні проблеми юриспруденції : колективна монографія. Львів — Торунь : Liha-Pres, 2024. 508 с. С. 202–225.

[11] Тищенко Ю., Горобчишина С. Парадокси ненаписаної державної політики деокупації Криму. Що далі? УНЦПД, Research Update, рік видання 23. № 7 (761), 2016.

[12] Калугін В.Ю. Bellingcat у протидії військовій агресії проти України. *Проблеми кримінального аналізу* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, ОДУВС, 10 травня 2024 р.). Одеса : ОДУВС, 2024. С. 51–55.

Розслідування Bellingcat набувають ваги у судових процесах, що стосуються військових питань, слугуючи підставою для висунення звинувачень у злочинах проти людяності.

Дослідники провели вивчення міжнародного досвіду спецпідрозділів Армії Ізраїлю щодо питання обмежень на розміщення фотографій військовослужбовців іноземних армій у соціальних мережах. Встановлено, що існує заборона на використання соцмереж під час виконання завдань у бойових підрозділах. Недотримання цієї вимоги може мати наслідком звільнення зі збройних сил, а також навіть ув'язнення. Підґрунтям цього обмеження є факт, що соцмережі слугують важливим каналом для збору розвідувальних даних. При відповідному аналізі, вони здатні надати розвідці набагато більше достовірних відомостей, ніж звітність з агентів. Інакше кажучи, систематичний збір такої інформації традиційно визначають як розвідку з відкритих джерел (Open source intelligence, OSINT).[13]

Війна в епоху соціальних мереж народжує нові виклики і перспективи для розвідки. З одного боку, інформаційний галас і дезінформація ускладнюють пошук правдивої інформації. З іншого, необережні публікації у відкритому доступі здатні мимовільно виказати таємні дані. Саме з таким явищем мають справу російські військові, що беруть участь у бойових діях на Донбасі.

Представники кафедри розвідки командно-штабного інституту застосування військ Національного університету оборони України імені І. Черняховського поділилися інформацією про те, як OSINT дозволив міжнародній групі журналістів-розслідувачів Bellingcat виявити неспростовні свідчення присутності російських сил на сході України. Вони продемонстрували участь багатьох російських військовослужбовців у боях на Донбасі, базуючись виняткова

[13] Оксана Іванець Чи може фото військового в соцмережах бути використано ворогом, або Що таке OSINT-розвідка URL: https://armyinform.com.ua/2021/08/06/chy-mozhe-fotovijskovogo-v-soczmerezhah-buty-vykorystano-vorogom-abo-shho-take-osint-rozvidka/

на даних з відкритих джерел: світлинах із соціальних мереж «В Контакте» та «Одноклассники», відео з відеореєстраторів, розміщених в Інтернеті.

Bellingcat показала, що військові формування країни-агресора тривалий час дислокувалися поблизу українського кордону, спираючись на фотографії з цуценятами: російські військовослужбовці фотографувалися з чотирилапими друзями, які за період перебування поблизу України перетворилися на дорослих собак. Ще одна міжнародна розвідувальна спільнота, Inform Napalm, спираючись на аналіз блогера Stabilizec, оприлюднила докази залучення військовослужбовців 205-ї окремої мотострілецької бригади, що базується у м. Будьонновськ Ставропольського краю РФ, до бойових дій проти України.

Виявлено розташування цього російського військового формування у Горлівці, Шахтарську, Макіївці, Донецьку та Луганську. Фотографії й дописи військовослужбовців у соціальних мережах, які містили геолокацію, дату та коментарі щодо об'єктів на знімках, стали свідченням їхнього вторгнення на територію Донбасу. Незважаючи на офіційні спростування Росією факту перебування своїх військ на Донбасі, велика кількість світлин, викладених військовослужбовцями в соцмережах, доводять зворотнє. На цих зображеннях, зроблених на тлі військової техніки, часто можливо розгледіти номери, емблеми або інші знаки, що дозволяють встановити приналежність підрозділу та місцезнаходження. Така недбалість російських військових не є поодиноким випадком.[14]

Аналіз поведінки американських, канадських, британських і німецьких військових під час навчань НАТО виявив аналогічні інциденти. Утім, у контексті Росії оприлюднення таких фотографій супроводжується надзвичайно серйозними наслідками. З одного боку, це ставить під сумнів офіційну позицію Кремля, демонструючи реальну залученість російських військ у конфлікт.

[14] Воєнний стан: теоретико-праксеологічні проблеми юриспруденції : колективна монографія. Львів — Торунь : Liha-Pres, 2024. 508 с. С. 202–225.

З іншого боку, ці відомості стають надзвичайно цінним ресурсом для української розвідки. Вони можуть бути використані для розробки операційних планів та знешкодження потенційних загроз. Варто пам'ятати, що певна частка приховування є характерною для кожної людини, незалежно від обставин.

Звісно, хлопчині з далекої Бурятії кортить похизуватися перед товаришами, що саме зараз він з автоматом «рятує російськомовне населення Донбасу від українських бойовиків». І ось чергове фото на фоні танка з номерами, які викривають приналежність військовій частині, збирає кількасот перепостів. Заради забавки група журналістів-розслідувачів дослідила активність американських, канадських, британських та німецьких військових під час навчань НАТО. Виявилося, що солдати фотографувалися на тлі військової техніки, попри заборони їхніх командирів. Необачні дописи в соцмережах стають несподіваною зброєю для української розвідки.[15]

Російські вояки, бажаючи поділитися з товаришами особистими спогадами, ненавмисно розкривають секретні відомості, завдаючи шкоди власному керівництву та наражаючи на небезпеку своїх побратимів. Це явище підкреслює важливість інформаційної безпеки в умовах сучасних збройних конфліктів, де навіть звичайне фото може мати стратегічне значення. 25 листопада 2022 року у Києві відбувся вебінар під назвою «Електронні докази воєнних злочинів». Захід було організовано Групою друзів безпеки журналістів та свободи медіа за підтримки Ради Європи. Учасники зібрались, щоб обговорити роль журналістів, медіа та соцмереж у процесі збору, фіксації та оприлюднення електронних свідчень про війну в Україні. Одним з ключових спікерів був британський журналіст Еліот Гіґґінс, який також є засновником відомої дослідницької групи Bellingcat. Він поділився досвідом роботи розслідувачів, що працюють в Україні. Гіґґінс зазначив, що їхня система дає

[15] Сибірський солдат на кордоні з Україною не може не зробити фото на тлі танка — експерт Bellingcat. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/27805072.html

можливість ефективно фіксувати та документувати верифіковану інформацію, яку надалі можуть використовувати інші дослідники.[16]

«Інформацію, яку ми підтверджуємо, ми зберігаємо та архівуємо. Такий підхід ми застосували вперше у Сирії: було заархівовано мільйони відео та фотографій, що стало надзвичайно масштабним проектом. Проте, фахівці, які були залучені, здобули колосальний досвід. Щодо шкоди, завданої цивільному населенню, інформація про неї архівується, ми намагаємося виокремити найзначніші інциденти з перспективи притягнення винних до відповідальності, а також розробки подальших розслідувань, керуючись наявною методологією. Ми робимо акцент на відкритих джерелах, оскільки не маємо можливості здійснювати інші типи розслідувань; ми не можемо опитувати очевидців на місці подій, також обмежені у роботі з інформацією із закритих джерел», — зазначив керівник Bellingcat. Bellingcat є ключовим постачальником доказів причетності Росії до катастрофи пасажирського літака «Боїнг-777».

До слова, саме Bellingcat була головним джерелом, чиї свідчення застосовували в звинуваченнях Росії щодо збиття пасажирського авіалайнера «Боїнг-777» Малайзійських авіаліній рейсу MH17 в повітряному просторі над Донбасом у липні 2014-го.[17]

Відразу після трагедії з літаком, засновник Bellingcat, Еліот Гіґґінс, поділився у Twitter світлиною ЗРК «Бук». Російська сторона стверджувала, що фото було зроблено в місті Торез, яке на той час було під контролем України. Гіґґінс звернувся до підписників із проханням допомогти встановити точну локацію, де було зроблено знімок зенітно-ракетного комплексу. Вже за лічені години він отримав відео з відеореєстратора, на якому «Бук» було зафіксовано в місті Сніжне, яке було під контролем проросійських сил.

---

[16] Євген Бриж: «Важливо, щоб люди бачили війну в Україні очима українців». Представники Bellingcat і «Слідства» розповіли про документування злочинів росіян URL: https://detector.media/infospace/article/205355/2022-11-27-vazhlyvo-shchob-

[17] Бойовий бюлетець центру МПЗ ЗСУ. Народжені вільними. Серпень 2021. URL: https://dovidnykmpz.info/wp-content/uploads/2021/08/BB_224.pdf

З часом слідчі встановили, що ракетний комплекс належав до 53-ї зенітно-ракетної бригади, дислокованої у Курську. Тоді ж організація Bellingcat висунула звинувачення Міноборони РФ у поширенні сфальсифікованих супутникових знімків, на яких нібито показали позиції українських установок «Бук»[18]. Спецпідрозділи ЗСУ та ГУР МО України щоденно здійснюють OSINT-розвідку щодо агресора. З цією метою аналізуються не тільки дані з соціальних мереж, а й супутникові знімки, публікації в засобах масової інформації, включаючи треті країни, враховуються уроки минулих боїв — все, що може бути використано як зброя у цій підлій війні.

Але росія — потужний ворог, котрий також збирає відомості проти України, і ми мусимо збагнути це та перешкодити їй. Отож, викладаючи чергову світлину у соцмережу, виставляючи напоказ нове озброєння або техніку, замисліться — чи дійсно воно того варте?..

В Україні цим займається редакція «Слідство.Інфо». З початком повномасштабного вторгнення редакція змінила напрямок з антикорупційних розслідувань на розслідування воєнних злочинів, зосередившись на створенні бази даних російських військових злочинців. Анна наголошує: «Ключове — щоб люди бачили війну в Україні очима українців, а не через призму сторонніх спостерігачів. Ми використовуємо різноманітні інструменти, наша основна задача — документувати та оприлюднювати злочини. Ми фіксуємо усі ці докази для подальшого їх використання у суді».[19]

---

[18] Оксана Іванець Чи може фото військового в соцмережах бути використано ворогом, або Що таке OSINT-розвідка. Армія INFO 8 серпня 2021. URL: https://armyinform.com.ua/2021/08/06/chy-mozhe-foto-vijskovogo-v-soczmerezhah-buty-vykorystano-vorogomabo-shho-take-osint-rozvidka/

[19] Євген Бриж «Важливо, щоб люди бачили війну в Україні очима українців». Представники Bellingcat і «Слідства» розповіли про документування злочинів росіян URL: https://detector.media/infospace/article/205355/2022-11-27-vazhlyvo-shchob-lyudybachyly-viynu-v-ukraini-ochyma-ukraintsiv-predstavnyky-bellingcat-i-slidstva-rozpovily-prodokumentuvannya-zlochyniv-rosiyan

Щоб мати підґрунтя для судових справ проти російських загарбників, віддані люди з різних куточків світу записують переговори російських військових. Про це повідомив засновник Bellingcat Еліот Гіґґінс в розмові з Радіо Свобода.

Гіґґінс стверджує, що «завдяки розвитку технологій та соціальних платформ, ера розмитих чуток поступилася місцем чітким та верифікованим відомостям про поточні події». Тепер з точністю до секунди можна встановити координати та час артилерійських обстрілів, ракетних ударів. Дослідники отримують доступ навіть до наказів командувачів артилерійських підрозділів, що наносять удари по цивільному населенню. Гіґґінс додає: «Рівень деталізації доступної інформації просто неймовірний».

Bellingcat вже накопала купу інформації про те, що коїли російські військові та їхні командири, і «це тільки крихітна часточка від документального матеріалу, який опиниться у військових трибуналах після завершення бойових дій.[20]

Війна в Україні залишає за собою не тільки криваву пляму на поверхні землі, але й глибокий цифровий слід. Завдяки зусиллям міжнародної слідчої групи Bellingcat, тисячі злочинів проти цивільного населення, вчинені російськими військовими, отримують чітку фіксацію та шанс на справедливий вирок. Bellingcat створила унікальну базу даних, яка включає фотографії, відео та інші свідчення злочинів, скоєних під час російської агресії. Цей цифровий меморіал людських страждань дозволяє не тільки зафіксувати жахливі події, але й чітко ідентифікувати місця злочинів та винних у їхньому скоєнні.

За допомогою інтерактивної карти користувачі мають змогу дослідити сотні епізодів, отримуючи доступ до детальної інформації щодо кожного з них. Еліот Гіґґінс чітко доносить до російських

[20] Поліщук М. Засновник Bellingcat розповів, як відшуковують російських військових злочинців. Главком сайт. 01.01.2022 р. URL: https://glavcom.ua/world/observe/zasnovnikbellingcat-rozpoviv-yak-vidshukovuyut-rosiyskih-viyskovih-zlochinciv--842331.html

військових, що їхні злочини не залишаться безслідними. Він спонукає російських військовослужбовців задуматися над наслідками своїх вчинків. «Якщо ви вчините воєнний злочин, про вас дізнається увесь світ. Вас впізнають. І ви понесете покарання. Процес вже розпочато» «Безликість військової форми не стане рятівним кругом», — підкреслює він, акцентуючи рішучість слідчих встановити особистість кожного, хто був причетний до нападів на цивільне населення.[21]

Необхідно наголосити, що діяльність Bellingcat не відбувається у відриві від реальності. На сьогодні в Україні відкрито більше дев'яти тисяч кримінальних проваджень щодо воєнних злочинів, скоєних окупаційними силами. Ці дані ілюструють масштаб катастрофи та невідворотність покарання за злочини проти людяності. У сучасному світі, де інформація набуває статусу зброї, OSINT-інструменти відіграють ключову роль у розслідуванні злочинів, особливо воєнних.

Одним з важливих інструментів є Eyes on Russia, який використовується для спостереження за військовою діяльністю Російської Федерації та її присутністю у різних куточках світу. Eyes on Russia — це не лише веб-сайт, а потужний аналітичний ресурс, що складається з декількох ключових елементів:

Веб-інтерфейс — це вікно у величезне сховище даних, де зібрано зображення, відео, тексти та інша інформація з відкритих джерел. З його допомогою користувачі отримують зручний доступ до цих даних. Можна легко знаходити потрібне, використовуючи пошук та фільтри за датою, місцем, ключовими словами та іншими атрибутами.

Eyes on Russia застосовує різноманітні засоби для здобуття інформації, зокрема аналіз даних. Eyes on Russia послуговується найновішими підходами аналітики даних, щоб виявляти тенденції,

[21] Поліщук М. Засновник Bellingcat розповів, як відшуковують російських військових злочинців. Главком сайт. 01.01.2022 р. URL: https://glavcom.ua/world/observe/zasnovnikbellingcat-rozpoviv-yak-vidshukovuyut-rosiyskih-viyskovih-zlochinciv--842331.html

взаємозв'язки та інші важливі дані, що можуть свідчити про військову діяльність Росії. Цей аналіз може включати:

Візуалізація даних — це, по суті, перетворення інформації у графічну форму, тобто малювання графіків, діграм та карт, щоб дані були зрозумілими на перший погляд.

Застосування алгоритмів машинного навчання для автоматичного виявлення та класифікації інформації.

Розслідування, що вимагає глибокого аналізу даних з метою визначення взаємозв'язків між особистостями, явищами та локаціями.

Очі на Росію задіюються для низки завдань, дотичних до розслідування воєнних злочинів та моніторингу військової діяльності Росії: Підтвердження воєнних дій: Eyes on Russia сприяє збору доказів, які засвідчують перебування російських військ у зонах конфлікту, зокрема в Сирії, Україні та інших державах.[22]

Цей інструмент має змогу відслідковувати пересування військової техніки, особового складу та інших ресурсів, надаючи важливу інформацію про плани та наміри Росії.

Eyes on Russia застосовується для фіксації військових злочинів, скоєних російськими військовими, наприклад, обстріли цивільних, застосування заборонених озброєнь та інші знущання. Зібрані дані та аналіз від «Очі на Росію» можуть бути застосовані як докази в судових розглядах воєнних злочинів.

Отже, цей засіб сприяє збору свідчень, котрі можуть бути використані під час досудового слідства та судових слухань з метою встановлення відповідальності за воєнні злочини.[23]

---

[22] Яна Гаргаун, Дмитро Тулупников Пропаганда і дезінформація в російських та українських МЕДІА: інформаційні технології у конфлікті Acta de Historia & Politica Saeculum XXI Червень 2024 URL: https://www.researchgate.net/publication/ 381527752_Propaganda_i_dezinformacia_v_rosijskih_ta_ukrainskih_ media_informacijni_tehn ologii_u_konflikti 2

[23] Макаринська А. Інструменти OSINT для збору доказів у воєнних конфліктах. *Актуальні питання досудового розслідування* : збірник матеріалів круглого столу (в авторській редакції), м. Кривий Ріг, 28 квітня 2023 року. Кривий Ріг : КННІ ДонДУВС, 2023. 152 с.

Liveuamap — це не просто мапа, а справжнє динамічне вікно, яке дозволяє зазирнути в жорстоку реальність війни. Ця інтерактивна платформа функціонує як своєрідне дзеркало, відображаючи поточну воєнну обстановку у різних куточках світу. Користувачі отримують миттєвий доступ до інформації щодо конфліктів, терористичних актів, зупинок вогню та інших подій, що розгортаються в реальному часі.[24]

Liveuamap збирає дані з відкритих джерел, зокрема з соціальних мереж, новинних сайтів та інших ресурсів, що базуються на засадах прозорості та вільного доступу. Це наділяє Liveuamap значною силою, за допомогою якої: а) користувачі мають змогу спостерігати за перебігом конфліктів у реальному часі, використовуючи актуальні дані про бої, переміщення підрозділів, втрати та інші актуальні події; б) виступати джерелом доказів у контексті воєнних злочинів. Відео, фотознімки, текстові сповіщення й інші дані, що зібрані з платформи, здатні застосовуватися для фіксації порушень прав людини та інших злочинних діянь. в) докладний розгляд динаміки конфлікту передбачає ретельний аналіз переміщення військ, територій під контролем сторін та інших ключових елементів воєнної обстановки.

Переваги застосування методології OSINT у воєнних зіткненнях розкриваються у безмежному доступі до відомостей, адже OSINT дозволяє збирати інформацію з багатьох джерел, що дає можливість сформувати всебічне розуміння конфлікту. Дані з відкритих джерел OSINT стають доступними відразу після інциденту, роблячи OSINT корисним інструментом для швидкого реагування. До того ж, OSINT дає змогу збирати свідчення без необхідності особистої присутності в зоні конфлікту, що істотно зменшує загрози життю та безпеці дослідників.

---

[24] Шаєц Є. Використання відкритих джерел інформації в розслідуванні злочинів, пов'язаних з воєнним станом. Актуальні питання досудового розслідування: збірник матеріалів круглого столу (в авторській редакції), м. Кривий Ріг, 28 квітня 2023 року. Кривий Ріг: КННІ ДонДУВС, 2023. 152 с.

Одним з наріжних каменів OSINT є аналіз отриманих даних. Фахівці вдаються до різних прийомів, щоб переконатися у правдивості, встановити відповідність та оцінити ймовірні результати зібраних відомостей. Серед технік, до яких вдаються дослідники, варто виділити: аналіз контенту (оцінювання змісту джерела, розпізнавання пропаганди та спроб введення в оману); геолокацію — встановлення місця подій, використовуючи супутникові знімки або інші підказки; тренд-аналіз — виявлення повторюваних тенденцій та патернів у даних, що можуть вказувати на стратегію супротивника; моніторинг соціальних мереж — спостереження за діями ворожих сил у соціальних медіа.

Серед діячів OSINT в Україні виокремлюються декілька важливих суб'єктів, що сприяють збору, обробці та розповсюдженню критично важливої інформації під час війни. Одними з ключових споживачів і творців OSINT в Україні є військові формування, на кшталт Головного управління розвідки Міністерства оборони України. Вони застосовують OSINT задля збору відомостей про пересування ворожих підрозділів, тактику бойових дій, а також потенційні небезпеки для безпеки держави.

Некомерційні об'єднання, як-от Inform Napalm, Bellingcat та StopFake, теж енергійно застосовують OSINT. Вони накопичують та опрацьовують інформацію, яку згодом застосовують для встановлення істинності фактів агресії з боку росії, виявлення військової техніки та співпраці з військовими підрозділами України.[25]

Окремі фахівці та громадські діячі теж долучаються до OSINT в Україні. Вони можуть діяти особисто, або ж входити до відповідних організацій та об'єднань, сприяючи збору відомостей, які здатні допомогти у протистоянні з противником.

Існує чимало підтверджень, що чат-боти, розгорнуті в соціальних мережах, брали активну участь у гібридній війні проти України. Їх використовували з метою: а) поширення неправдивої інформації

[25] OSINT в Україні: як допомагає фронту під час війни? 2023/04/17. URL: https://thenews.com.ua/

(створювали фальшиві новини, пропагандистські матеріали та інші маніпулятивні тексти, аби впливати на громадську свідомість та сіяти ворожнечу); б) атаки на інформаційну інфраструктуру, що використовують чат-боти, потенційно могли брати участь у DDoS-атаках. Крім цього, вони мали можливість надсилати спам на форуми та в соціальні мережі. Ці боти також могли бути задіяні в інших кібератаках з метою дестабілізації інформаційного простору; в) чат-боти могли вдаватися до емоційних розмов із користувачами, використовуючи їхні почуття та переконання, аби спонукати їх до конкретних вчинків чи думок.

Схожі зміни відбувалися, відбуваються та ще відбуватимуться в багатьох областях, наприклад: наземні розвідувальні та ударні комплекси вже перетворено на розвідувально-ударні комплекси (РУК); відносно нещодавно розроблені розвідувальні БПЛА перетворюються на розвідувально-ударні БПЛА.

Спроби маніпулювання чи поширення дезінформації здатні впливати на підсумки OSINT-аналізу. Це набуває особливої ваги в контексті інформаційної війни, де протилежні сторони прагнуть впливати на перебіг подій через неправдиві відомості. Європол заснував нову Оперативну робочу групу з метою підтримки поточних розслідувань ключових міжнародних злочинів, вчинених в Україні після вторгнення російських сил у лютому 2022 року.[26]

Ця робоча група зосереджується на виявленні підозрюваних та визначенні їхньої ролі у військових злочинах, злочинах проти людяності або геноциді, що відбуваються в Україні. Їхній метод полягає у зборі та аналізі розвідувальної інформації з відкритих джерел (OSINT).

З початку вторгнення можливості OSINT у мережі досягли небаченого розмаху, що безпосередньо пов'язано зі стрімким

[26] Сергій Албул Європол створив нову Оперативну робочу групу для надання допомоги в поточних розслідуваннях основних міжнародних злочинів, скоєних в Україні 23 листопада 2023. URL: https://lb.ua/society/2023/11/23/585640_ievropol_stvoriv_ robochu_osintgrupu.html

зростанням значення інтернету та соціальних платформ. Цей вид розвідданих надає слідчим значну підтримку у перевірці та фіксації фактів воєнних злочинів. Враховуючи колосальні обсяги даних, які розміщені в онлайн-просторі, та вплив серйозних міжнародних злочинів на глобальну спільноту, міжнародна взаємодія стає надзвичайно важливою.

Керування цією групою здійснюють відділ боротьби з міжнародними злочинами Національної поліції Нідерландів та Федеральне управління кримінальної поліції Німеччини. Їм допомагають Європол та його проєкт аналізу основних міжнародних злочинів (AP CIC). На сьогодні 14 країн дали згоду надіслати спеціалізовані OSINT підрозділи до робочої групи. Їхнє завдання — забезпечувати підтримку пріоритетних запитів, що надходять від України, інших країн та Міжнародного кримінального суду.

Гурти можуть звертатися за підтримкою та співпрацею до організацій поза Групою, таких як агенції ЄС, неурядові організації чи приватні фірми. Країни-учасниці: Бельгія, Франція, Німеччина, Ірландія, Італія, Литва, Нідерланди, Португалія, Словацька Республіка, Словенія, Іспанія, Норвегія, Великобританія, Сполучені Штати Америки.

Висновки

Розвідка з відкритих джерел (OSINT) нині — невід'ємний інструмент в сучасному світі. В епоху інформації, де ключова роль відведена доступу до неї, OSINT стає в нагоді в багатьох сферах життя. Цей підхід дає можливість збирати, опрацьовувати та застосовувати дані з відкритих джерел для різних потреб: від безпеки та розвідки до досліджень і багатьох інших задач.

Цей підхід дає змогу організаціям та приватним особам діставати інформацію з різних джерел. Серед них соціальні мережі, інтернет-сайти, відкриті бази даних, новини й подібне. OSINT може бути корисним для виявлення загроз, дослідження конкурентів,

розслідування кримінальних справ, військової розвідки, а також для багатьох інших цілей.

Однак, критично важливо усвідомлювати, що OSINT слід застосовувати, дотримуючись законодавства та моральних принципів. Збирання та використання даних мусить відбуватися з урахуванням дозволів, а також з повагою до особистого життя та прав громадян. За великим рахунком, OSINT — це дієвий інструмент, що може знайти застосування в різних областях і сприятиме прийняттю обґрунтованих рішень на основі наявної інформації. Його роль у сучасності тільки посилюється, і він продовжує еволюціонувати як невід'ємний елемент аналізу та розвідок.

Список використаних джерел:

1. Бойовий бюлетець центру МПЗ ЗСУ. Народжені вільними. Серпень 2021. URL: https://dovidnykmpz.info/wp-content/uploads/2021/08/BB_224.pdf

2. Використання інструментів та методів OSINT для отримання пошукової інформації : практичний порадник / Д.С. Зоренко, Р.В. Лех, Д.О. Кулик, О.І. Червяков. Х. : ІПЮК для СБУ, 2023. 36 с.

3. Євген Бриж: «Важливо, щоб люди бачили війну в Україні очима українців». Представники Bellingcat і «Слідства» розповіли про документування злочинів росіян. URL: https://detector.media/infospace/article/205355/2022-11-27-vazhlyvo-shchob-lyudybachyly-viynu-v-ukraini-ochyma-ukraintsiv-predstavnyky-bellingcat-islidstva-rozpovily-pro-dokumentuvannya-zlochyniv-rosiyan/

4. Жарков Я.М., Васильєв А.О. Наукові підходи щодо визначення суті розвідки з відкритих джерел. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2013. Вип. 30. С. 38–41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_vsn_2013_30_12.

5. Калугін В.Ю. Bellingcat у протидії військовій агресії проти України. *Проблеми кримінального аналізу* : матеріали Міжнародної

науково-практичної конференції (м. Одеса, ОДУВС, 10 травня 2024 р.). Одеса : ОДУВС, 2024. С. 51–55.

6. Калугін В.Ю., Сіфоров О.І. Використання OSINT у встановленні фактів воєнних злочинів та особи воєнних злочинців Воєнний стан: теоретико-праксеологічні проблеми юриспруденції : колективна монографія. Львів, Торунь : Liha-Pres, 2024. С. 202–225.

7. Калугін В.Ю. Федоров І.В. Джерела інформаційно-аналітичної діяльності. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне прав Організаційно-правові аспекти*. 2021. № 4. Ст. 168–172.

8. Макаринська А. Інструменти OSINT для збору доказів у воєнних конфліктах. *Актуальні питання досудового розслідування* : збірник матеріалів круглого столу (в авторській редакції), м. Кривий Ріг, 28 квітня 2023 року. Кривий Ріг : КННІ ДонДУВС, 2023. 152 с.

9. Оксана Іванець Чи може фото військового в соцмережах бути використано ворогом, або що таке OSINT-розвідка. URL: https://armyinform.com.ua/2021/08/06/chy-mozhe-foto-vijskovogo-vsoczmerezhah-buty-vykorystano-vorogom-abo-shho-take-osint-rozvidka/

10. Поліщук М. Засновник Bellingcat розповів, як відшукують російських військових злочинців. *Главком сайт*. 01.01.2022 р. URL: https://glavcom.ua/world/observe/zasnovnik-bellingcat-rozpoviv-yakvidshukovuyut-rosiyskih-viyskovih-zlochinciv--842331.html

11. Рябцева Д.О., Гудзь Т.І. OSINT як засіб боротьби в російсько-українській війні. *Протидія кіберзлочинності та торгівлі людьми* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 31 трав. 2023 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Наук. парк «Наука та безпека». Вінниця : ХНУВС, 2023. С. 155–157.

12. Сергій Албул. Європол створив нову Оперативну робочу групу для надання допомоги в поточних розслідуваннях основних 225 міжнародних злочинів, скоєних в Україні 23 листопада 2023. URL https://lb.ua/society/2023/11/23/585640_ievropol_stvoriv_robochu_osintgrupu.html

13. Сибірський солдат на кордоні з Україною не може не зробити фото на тлі танка — експерт Bellingcat. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/27805072.html

14. Соколов В.А. Інституалізація аналітичної діяльності в системі забезпечення національної безпеки на основі застосування зарубіжного та вітчизняного досвіду : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01 / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Харків. регіон. ін-т держ. упр. НАДУ при Президентові України. Харків, 2020. 378 арк. ; Тищенко Ю., Горобчишина С. Парадокси ненаписаної державної політики деокупації Криму. Що далі? УНЦПД, Research Update, рік видання 23. № 7 (761), 2016.

15. Українські OSINT-аналітики встановили особу льотчика літака А-50, який наводить ракети з Білорусі. Фокус : сайт. 22.02.2023. URL: https://focus.ua/uk/voennye-novosti/551295-ukrainskie-osint-analitiki-ustanovili-letchika-samoleta-a50-navodyashchego-rakety-iz-belarusi (дата звернення: 18.04.2025).

16. Шаєц Є. Використання відкритих джерел інформації в розслідуванні злочинів, пов'язаних з воєнним станом. *Актуальні питання досудового розслідування* : збірник матеріалів круглого столу, м. Кривий Ріг, 28 квітня 2023 року. Кривий Ріг : КННІ ДонДУВС, 2023. 152 с.

17. Яна Гаргаун, Дмитро Тулупников. Пропаганда і дезінформація в російських та українських МЕДІА: інформаційні технології у конфлікті. *Acta de Historia & Politica Saeculum XXI*. Червень 2024. URL: https://www.researchgate.net/publication/381527752_Propaganda_i_dezinformacia_v_rosijskih_ta_ukrainskih_media_informacijni_tehnologii_u_konflikti

18. OSINT в Україні: як допомагає фронту під час війни? 2023/04/17. URL: https://the-news.com.ua/

Анотація

У статті розглянуто використання відкритих джерел інформації (OSINT) у процесі встановлення фактів воєнних злочинів та ідентифікації осіб, які вчинили ці злочини. Розглянуто питання щодо проведення пасивного та активного методам збору та аналізу відкритих даних з метою отримання достовірної інформації про події, що сталися під час

конфліктів. Автори аналізують джерела проведення розвідки, інструменти OSINT для дослідження безпеки. Особливу увагу приділено питанню стосовно використання методу OSINT для збору доказів у воєнних конфліктах. Розглянто питання стосовно діяльності інформаційних ресурсів Інформ Напалм, Bellingcat Eyes on Russia, Liveuamap. Зроблено висновок, що OSINT є потужним інструментом, який може бути корисним для різних сфер діяльності та допомагає робити інформовані рішення на основі доступної інформації. Його значення в сучасному світі зростає, і він продовжує розвиватися як невіддільна частина аналізу та досліджень.

Наукове видання

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДОТРИМАННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Колективна монографія

Верстка *Н. Ковальчук*

Обкладинка *А. Юдашкіна*

Технічне редагування *О. Гринюк*

ЮРИДИКА
ВИДАВНИЦТВО

Підписано до друку _____ р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Warnock. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 48,83. Наклад 300.
Замовлення № 085м-1125.
Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавництво «Юридика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@juridica.od.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7653 від 18.08.2022 р.

ЮРИДИКА
ВИДАВНИЦТВО

9 786178 574291